

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

MİLLÎ MÜCADELEDE HAVA GÜCÜNÜN KULLANILMASI

Doktora Tezi

**Öğrencinin Adı
Erdal KORKMAZ**

Ankara-2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MİLLÎ MÜCADELEDE HAVA GÜCÜNÜN KULLANILMASI

Doktora Tezi

Öğrencinin Adı
Erdal KORKMAZ

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Necdet AYSAL

Ankara-2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MİLLÎ MÜCADELEDE HAVA GÜCÜNÜN KULLANILMASI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Necdet AYSAL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Nejla GÜNAY	(Başkan)	
Prof. Dr. Necdet AYSAL	(Danışman)	
Prof. Dr. Mesut ÇAPA	(Üye)	
Prof. Dr. Hüsnü ÖZLÜ	(Üye)	
Doç. Dr. Ahmet Şamil GÜRER	(Üye)	

Tez Sınavı Tarihi: 29.03.2022

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

Birinci Dünya Harbi'ni Osmanlı adına bitiren Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu işgal edilmeye başlanmıştır. İtilaf Devletleri, işgal bölgelerine kara gücü yanında hava unsurları da getirmiştir. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin elinde 14'ü deniz olmak üzere 92 tayyaresi kalmıştır. Cephelerde kalan tayyarelerin çoğu İtilaf Devletlerinin eline geçmiş, çok azı kurtararak İstanbul ve Anadolu'daki bazı merkezlerde toplanmıştır.

Aynı dönemde cephelerden getirilebilenlerle birlikte İstanbul'da 72 tayyare toplanmıştır. Mütareke hükümleri gereği 13 Kasım 1918'de İstanbul işgal edilirken, aynı gün 9 İngiliz ve 4 Yunan tayyaresinden oluşan bir hava filosu Ayastefanos'daki meydana inmiştir. İtilaf güçlerinin İstanbul'a getirdikleri tayyare miktarı zamanla değişirken, elde edilen istihbarat raporlarından İngiltere'nin Ayastefanos'a 60 adet kara tayyaresi konuşturduğu öğrenilmiştir. Bu sırada İstanbul'a Fransızlar 83, İtalyanlar ise 4 tayyare getirmiştir. Aynı dönemde İngilizlerin, İstanbul ve Çanakkale'ye birer tayyare gemisi ve Gelibolu'ya 45 adet deniz tayyaresi konuşturduğu istihbar edilmiştir.

İtilaf Devletleri tarafından İstanbul Ayastefanos Tayyare İstasyonu işgal edilince, buradaki kullanılabilir 45 tayyare Maltepe'ye taşınmıştır. Ancak Maltepe'deki havacıların Anadolu'ya kaçma girişiminde bulunması üzerine, İngilizler tarafından tayyareler yakılmış ve burası tahrip edilmiştir. Bu olay sonrasında 15 Haziran 1920'de alınan kararla Osmanlı havacılığına son verilmiştir.

Yunanlar, 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal ederken, buraya getirdikleri 29 kara ve deniz tayyaresi ile harp harekâtlarına şekil vermiştir. Batı Anadolu'daki Yunan tayyare miktarı 50'ye kadar çıkmış, hatta bir istihbarat raporunda Yunanların İzmir'e 180 tayyare getirdiği belirtilmiştir. Aynı dönemde İtalyanların, miktarı belli olmamakla birlikte Antalya ve civarında tayyareleri etkin bir şekilde kullandığı görülmüştür. Bu sırada başlayan Millî Mücadele hareketinin 13 Haziran 1920'de aldığı kararla ilk hava teşkilatı tesis edilmiştir. Aynı dönemde Konya'da 4'ü uçamaz durumda 17 tayyare olduğu görülmüştür. Yapılan hazırlıklardan sonra tayyare bölükleri kurulmak suretiyle, cephe hattında kullanılmaya başlanmıştır. Türk faal tayyare sayısının 1'e kadar düştüğü bir ortamda İtalya, Fransa ve Almanya'dan yapılan

alımlarla Büyük Taarruz öncesinde 41 faal tayyare cephe hattında konuşlanmıştır. Büyük Taarruz'un ilk günü harp harekâta elde bulunan faal tayyarelerden 17'si iştirak etmiştir. Böylece bu tayyarelerle, hava harp görev ve faaliyetleri yerine getirilmiştir.

Millî Mücadele esnasında Doğu Cephesi'nde Ermenilerin 6 tayyaresine karşı, Türk ordusunun elinde bulunan faal 3 tayyare ile harp harekât görevleri icra edilmiştir. Güney Cephesi'nde Musul civarında İngilizlerin ilk dönemlerde 50, daha sonra 100 tayyareden oluşan bir hava gücü harekâtlarına yön vermiştir. Bu cephe hattında tayyare bölüğü kurularak, Musul'a harekât icra edilmek istenmişse de Batı Cephesi'ndeki kritik vaziyet sebebiyle bu düşünceden vazgeçilmiştir. Aynı cephe hattındaki Adana'da Fransızlar, bölgeye getirdikleri 10 tayyare ile Antep, Maraş, Urfa ve Çukurova'da hava harekât görevleri icra etmiştir. Türk ordusunun bu coğrafya da tayyare kullanma imkân ve durumu söz konusu olmamıştır.

Millî Mücadele dönemindeki havacılık faaliyetlerinin aktarıldığı bu tez çalışmasında, İtilaf Devletleri ile TBMM'nin hava gücü arşiv belgeleri ışığında ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Havacılık, Tayyare, Pilot, Keşif.

ABSTRACT

Following the Armistice of Mudros, which ended the First World War on behalf of the Ottoman Empire, the Anatolian occupation began. The Allies brought their air force as well as ground troops. Meanwhile, the Ottoman Empire was under the control of 92 aircraft, 14 of which were naval. Most of the aircraft remaining on the fronts were seized by the Allies, so only very few of them were rescued and gathered in certain centers located in Istanbul and Anatolia.

During the same period, 72 aircraft were gathered in Istanbul together with those that could be brought back from the fronts. While Istanbul was occupied on 13 November 1918 according to the terms of the Armistice, an air fleet consisting of 9 British and 4 Greek aircraft landed on the square in Yeşilköy on the same day. While the number of aircraft the Allies sent to Istanbul varied over time, it has been found from the obtained intelligence reports that the UK deployed 60 land aircraft to Yeşilköy. Meanwhile, the French deployed 83 aircraft while the Italians deployed 4. During the same period, The British were reported to deploy one naval aircraft to Istanbul, one to Çanakkale, and 45 to Gallipoli.

When the Allies occupied the Istanbul Yeşilköy Aircraft Station, the usable 45 aircraft were relocated to Maltepe. However, when the aviators in Maltepe attempted to retreat to Anatolia, The British burned down the aircraft, and the place was destroyed. Afterward, the Ottoman military aviation was terminated with the decision taken on 15 June 1920. While occupying Izmir (Smyrna) on 15 May 1919, the Greeks shaped the military operations through 29 land and naval aircraft they deployed here. The number of Greek aircraft in Western Anatolia increased to 50 aircraft; in fact, it was stated that the Greeks deployed 180 aircraft here. Meanwhile, although the number of their aircraft is unspecified, the Italians were observed to use their aircraft effectively in Antalya and its surroundings. With the decision issued on 13 June 1920 by the Turkish National Movement, which began at this time, the first air force was established. There was a total of 17 aircraft in Konya, 4 of which were wrecked. Following the preparations and its establishment, the aircraft squad was employed on the front lines. When the number of active Turkish aircraft was decreased to 1, 41 operational aircraft purchased from Italy, French, and Germany were deployed on the

front lines before the Great Offensive. Seventeen of the aircraft owned by the Turkish Army participated in the first-day military operations of the Great Offensive.

During the National Struggle, military operations on the Eastern Front were carried out with three operational aircraft owned by the Turkish Army against the six aircraft of the Armenians. An air force consisting of 50 aircraft at first and then 100 aircraft led the British operations on the Southern Front around Mosul. On this front line, although it was planned to establish an aircraft squad and carry out a military operation to Mosul, this plan was abandoned due to the critical situation on the Western Front. On the same front line, in Adana, the French carried out air operations in Antep, Maraş, Urfa, and Çukurova with ten aircraft they deployed to the region. Unfortunately, the Turkish Army did not have the opportunity to use an aircraft in this geography.

In this thesis, in which the aviation activities during the National Struggle have been conveyed, the air forces of the Allies and the Grand National Assembly of Turkey will be revealed in the light of archive documents.

Key Words: National Struggle, Aviation, Aircraft, Pilot, Reconnaissance.

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi; toplumların askerî, siyasi, ekonomik vb. hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları mücadelelerle şekillenmiştir. Bu kapsamda bakıldığında, harbe dair araç, gereç, silah ve sistemlerin zaman ve şartlara bağlı olarak değiştiği görülmektedir. İnsanlığın ilk dönemlerinde taş ile başlayan daha sonra madenlerin kullanımı ile değişime uğrayan harp tekniğindeki dönüşüm; ok, mızrak ve kalkan gibi harp araç ve gereçlerinin kullanımı ile daha etkili bir role bürünmüştür.

Bilim ve teknolojiye bağlı olarak endüstri devrimi ile evrilen dünya düzeni, modern araç ve gereçlerin doğması ile farklı bir kimlik ve boyut kazanmıştır. Endüstri devriminin getirdiği teknoloji ve bilgi gücünün havacılığa uyarlanması ile ilk motorlu uçak gökyüzü ile tanışmıştır. Ülkelerin, uçağı harp sahasında kullanımı ile harbe dair doktrin, konsept ve stratejiler kökten ve geri dönülemez bir şekilde değişmiştir. Diğer taraftan uçağın; keşif, gözlem, taarruz, bombardıman, önleme, ulaştırma, topçu birliklerine yön verme, satih güçlerine yakın hava desteğı sağlama ve beyanname atma suretiyle psikolojik harp vasıtalarını kullanmaya dönük özellikleri, onu harp sanatının vazgeçilmez ve yadsınamaz bir unsuru haline getirmiştir. Askerî taktik ve stratejinin yeniden belirlenmesini ve şekillenmesini sağlayan uçak, harbe dair zaman ve mekân algısını değiştirmiştir. 24 saat içinde düşman güçlerin tüm mevzi ve bölgelerine ulaşma niteliğı onu, savunma ve güvenlik stratejilerinin ayrılmaz bir parçası kılmıştır.

Trablusgarp ve Balkan Harplerinde uçakların harp ortamındaki etki ve gücünün görülmesi ile birlikte Osmanlı Devleti tarafından, ordu envanterine ilk uçaklar dâhil edilmiştir. Ardından başlayan Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti, harbe aynı grupta girdiğı Almanya'dan temin ettiğı uçaklarla askerî harekâtına yön ve şekil vermiştir. Osmanlı Devleti'nin harpten çekilmesi ve harbe son vermesi üzerine İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Ancak, mütareke hükümlerine aykırı bir şekilde Anadolu'nun işgal edilmesi, Gazi Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde İstiklâl mücadelesinin başlamasına yol açmıştır.

Türk İstiklâl Harbi boyunca havacılar, önce Birinci Dünya Harbi'nden kalan uçaklar ve malzeme ile daha sonra yurt dışından temin edilen tayyarelerle, komuta kademesinin harp harekât ve stratejisinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Millî

Mücadele esnasında Türk havacılar, nicelik ve nitelik olarak üstün olan İtilaf güçlerine karşı tüm yokluk ve imkânsızlıkları aşarak, bağımsızlık mücadelesinin kazanılmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Bu çalışmada; İtilaf Devletleri ile TBMM'nin hava gücü ortaya konarak, Millî Mücadele içindeki havacılık faaliyetlerine arşiv belgeleri ve harp raporları ekseninde yer verilecektir. Bu kapsamda karşıt güçlerin uçak ve personel durumu ile harekâtın şekillenmesindeki yeri ve önemine değinilecektir. Ayrıca bu dönemde, Türk ordusunun uçak teminine yönelik adımları, cephelerdeki hava harekâtının niteliği ve ilgili faaliyetlerin muharebelerin sonuçlarına etkileri ortaya konulacaktır. Çalışma dört ana bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde; Mondros Mütarekesinden Gediz Muharebelerine kadar hava gücünün kullanılmasına, ikinci bölümde; Doğu ve Güney Cephesi Muharebelerinde hava gücünün kullanılmasına, üçüncü bölümde; Birinci İnönü Muharebesinden Sakarya Meydan Muharebesine kadar hava gücünün kullanılmasına, dördüncü bölümde ise; Sakarya Meydan Muharebesinden Lozan Antlaşmasına kadar hava gücünün kullanılmasına arşivler ekseninde yer verilecektir.

Türkiye'de Millî Mücadele dönemine ilişkin çok sayıda araştırma yapılmış olmasına rağmen, aynı döneme ait İtilaf Devletleri ile TBMM'nin hava gücünü ortaya koyan, doğrudan doğruya arşiv belgeleri ve harp raporlarına dayalı bir çalışma olmadığı görülmüştür. Bu çerçevede ilgili konunun, birinci el kaynaklara dayalı, analitik verilerle desteklenmiş olarak çalışılmasına karar verilmiştir. Tezin belirlenmesi ve araştırılması konusunda yoğun akademik ve idari faaliyetleri arasında çalışmanın danışmanlığını üstlenmek nezaketini gösteren değerli hocam ve danışmanım Prof.Dr. Necdet AYSAI'a, tez izleme dönemlerinde görüş ve eleştirileri ile katkıda bulunan kıymetli hocalarım Prof.Dr. Mesut ÇAPA ve Prof.Dr. Nejla GÜNAY'a teşekkür ederim.

Ayrıca tez çalışmam sırasında desteklerini gördüğüm Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Millî Kütüphane çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak hiçbir zaman desteğini benden esirgemeyen, araştırma ve yazım sürecinde sabırla yanımda olan aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİNDEN GEDİZ MUHAREBELERİNE KADAR HAVA GÜCÜNÜN KULLANILMASI

1.1. Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri ile Türk Askerî Havacılığı	12
1.1.1. İtilaf Devletlerinin Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nu İşgali	19
1.1.2. Osmanlı Hava Gücünün Maltepe'ye Nakledilmesi	29
1.1.3. İtilaf Devletlerinin Maltepe Tayyare İstasyonu'nu İşgali.....	44
1.1.4. Osmanlı Askerî Havacılığının Sona Ermesi	54
1.2. Millî Mücadele'nin Başında Hava Gücünün Kullanılması	56
1.2.1. İzmir'in Yunanlar Tarafından İşgali ve Havacılıktaki Gelişmeler	56
1.2.2. Büyük Millet Meclisi'nin Açılması ve Havacılık Teşkilatının Kuruluşu	63
1.2.3. Yunan Genel Taarruzu ve Havacılık Faaliyetleri	79
1.2.3.1. Cephe Hattındaki Gelişmeler ile Hava Harp Faaliyetleri	89
1.2.3.2. Gediz Muharebeleri ve Sonrasında Hava Faaliyetleri	110

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU VE GÜNEY CEPHESİ MUHAREBELERİNDE HAVA GÜCÜNÜN KULLANILMASI

2.1. Doğu Cephesi Hava Harekât ve Faaliyetleri	121
2.1.1. Harekâtın Sebepleri	121
2.1.2. Harekât Alanının Coğrafi Etüdü	123
2.1.3. Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları	124
2.1.3.1. Ermenistan Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı	124
2.1.3.2. Türk Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı.....	125
2.1.4. Hava Harekâtının İcrası	126
2.1.5. Muharebelerin Sonuçları ve Gelişmeler	135
2.2. Güney Cephesi Hava Harekât ve Faaliyetleri	136
2.2.1. Harekâtın Sebepleri	136
2.2.2. Harekât Alanının Coğrafi Etüdü	139
2.2.3. Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları	140
2.2.3.1. İtilaf Devletlerinin Kuvvet, Hazırlık ve Planı	140
2.2.3.2. Türk Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı.....	141
2.2.4. Hava Harekâtının İcrası	143
2.2.4.1. Fransız İşgal Bölgesi'nde Hava Harekâtının İcrası	143
2.2.4.1.1. Maraş'ta Hava Harekâtının İcrası.....	145

2.2.4.1.2. Urfa’da Hava Harekâtının İcrası.....	148
2.2.4.1.3. Antep’te Hava Harekâtının İcrası.....	150
2.2.4.1.4. Adana’da Hava Harekâtının İcrası.....	155
2.2.4.1.5. Muharebelerin Sonuçları ve Gelişmeler.....	167
2.2.4.2. İngiliz İşgal Bölgesi’nde Hava Harekâtının İcrası	167

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİNDEN SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİNE KADAR HAVA GÜCÜNÜN KULLANILMASI

3.1. Birinci İnönü Muharebesi Hava Harekâtı	186
3.1.1. Birinci İnönü Muharebesinin Sebepleri.....	186
3.1.2. Harekât Alanının Coğrafi Etüdü	187
3.1.3. Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları	187
3.1.3.1. Yunan Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı	187
3.1.3.2. Türk Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı.....	188
3.1.4. Hava Harekâtının İcrası	189
3.1.5. Takip Harekâtı Sırasında Hava Faaliyetleri.....	203
3.1.6. Muharebenin Sonuçları ve Gelişmeler	206
3.2. İkinci İnönü Muharebesi Hava Harekâtı	218
3.2.1. İkinci İnönü Muharebesinin Sebepleri.....	218
3.2.2. Harekât Alanının Coğrafi Etüdü	219
3.2.3. Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları	219
3.2.3.1. Yunan Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı	219
3.2.3.2. Türk Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı.....	221
3.2.4. Hava Harekâtının İcrası	225
3.2.5. Takip Harekâtı Sırasında Hava Faaliyetleri.....	247
3.2.6. Muharebenin Sonuçları ve Gelişmeler	249
3.3. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri’nde Hava Harekâtı	272
3.3.1. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin Sebepleri.....	272
3.3.2. Harekât Alanının Coğrafi Etüdü	272
3.3.3. Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları	273
3.3.3.1. Yunan Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı	273
3.3.3.2. Türk Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı.....	274
3.3.4. Hava Harekâtının İcrası	276
3.3.5. Muharebenin Sonuçları ve Gelişmeler	289

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİNDEN LOZAN ANTLAŞMASINA KADAR HAVA GÜCÜNÜN KULLANILMASI

4.1. Sakarya Meydan Muharebesi’nde Hava Harekâtı	296
4.1.1. Sakarya Meydan Muharebesinin Sebepleri	296
4.1.2. Harekât Alanının Coğrafi Etüdü	296
4.1.3. Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları	297
4.1.3.1. Yunan Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı	297
4.1.3.2. Türk Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı.....	298
4.1.4. Hava Harekâtının İcrası	301
4.1.5. Takip Harekâtı Sırasında Hava Faaliyetleri.....	326
4.1.6. Muharebenin Sonuçları ve Gelişmeler	331

4.2. Büyük Taarruz'da Hava Harekâtı.....	373
4.2.1. Büyük Taarruz'un Sebepleri.....	373
4.2.2. Harekât Alanının Coğrafi Etüdü.....	373
4.2.3. Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları	374
4.2.3.1. Yunan Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı.....	374
4.2.3.2. Türk Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı.....	375
4.2.4. Hava Harekâtının İcrası	377
4.2.5. Takip Harekâtı Sırasında Hava Faaliyetleri.....	396
4.2.6. Muharebenin Sonuçları ve Gelişmeler	405
4.3. Lozan Barış Antlaşması ve Akabinde Havacılık.....	436
SONUÇ	438
KAYNAKÇA.....	444
EKLER.....	474
ÖZGEÇMİŞ	507

KISALTMALAR

ATBD	Askerî Tarih Belgeleri Dergisi
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
BCA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
BDH	Birinci Dünya Harbi
B:	Belge
bkz.	Bakınız
C:	Cilt
Çev.	Çeviren
D:	Dosya
Ed.	Editör
F:	Fihrist
G:	Gömlek
Haz.	Hazırlayan
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİTE	Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
İSH	İstiklâl Harbi
s.	Sayfa
S.	Sayı
K:	Kutu
K:	Klasör
vs.	Vesaire

GİRİŞ

Harp, devletlerin diplomatik yollarla çözümlenemeyen sorunlarını askeri güç kullanarak çözüme yoluna gitmesi olarak tanımlanmıştır.¹ Harp teorisyenlerinden Sun Tzu harbi, “*bir ülkenin ölüm kalım mücadelesi ve var olma yolu*” olarak ifade etmiştir.² Bir diğer harp teorisyeni Carl von Clausewitz ise harbi, “*Büyük çıkarların kanla çözümlenen çatışması*”³ olarak belirtmiştir.

Harbin uygulamaya geçirilmesinde, hedeflerin belirlenmesinde stratejinin ve buna bağlı unsurların önemi büyüktür. Bu bağlamda bakıldığında harp retoriğini anlamının en önemli yolu strateji kavramını bilmekten geçmektedir. Yunanca kökenli bir kelime olan strateji; amaçlara ulaşmak için ortaya konulan iş, eylem ve koordinasyon çabası olarak tanımlanmıştır.⁴ Askerî strateji ise, operasyonların ana hedefe hizmet edecek şekilde belirlenmesi olarak ifade edilmiştir.⁵ Strateji, hedeflerle araçlar ve olanaklar arasındaki dengenin doğru kurulması, alternatiflerin ve ihtimallerin göz önüne alınmasını öngörmektedir.⁶

Askerî strateji, içerisinde birçok kavram ve terimi barındırmaktadır. Bunlardan en önemlisi ve ön plana çıkanı “*harekât*” kavramıdır. Harekât; bir askeri birliğin belirli bir amaç dâhilinde cephe hattında yaptığı manevra, muharebe, çarpışma, kuşatma, keşif-gözetleme, taarruz, geri çekilme, baskın ve takip gibi aktif-pasif tüm eylem ve fillerin genel adıdır.⁷ Bu kapsamda bakıldığında harekât, sadece muharebe sırasındaki faaliyetleri değil, muharebe dışındaki eylemleri de içeren bir kavramdır.

Çağlar boyunca harbin doğası sabit kalırken, karakteri değişerek ve dönüşerek sürekliliğini korumuştur. Bu kapsamda bakıldığında harpler, kullanılan silah, sistem ve teknoloji ile evrilerek şekillenmiştir. Harp stratejisini belirleyen en önemli olgu ve

¹ Nejat Eslen, **Tarih Boyu Savaş ve Strateji**, Q-Matris Yayınları, İstanbul, 2003, s.13.

² Sun Tzu, **Savaş Sanatı**, 14. Baskı, Çeviren: G.F. Pulat Otkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.1.

³ Carl von Clausewitz, **On War**, Princeton University, New Jersey, 1976, s.149.

⁴ Lawrence Freedman, **Strateji**, Çeviren: Belkıs Çorakçı Dışbudak, Taciser Belge, Alfa Basım Yayım Dağıtım Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, 3. Baskı, İstanbul, Mart 2017, s.94-106.

⁵ Kaan Kutlu Ataç, “*Strateji ve Askerî Strateji*”, **Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği Güvenlik Yazıları Serisi**, No: 40, Kasım 2019, s.1-7.

⁶ Mehmet Tanju Akad, **Modern Savaşın Temel Kavramları**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.192-195.

⁷ Muzaffer Erendil, **Tarihte Strateji (Askerî Stratejiden Millî Stratejiye)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s.10-15.

aracın, kullanılan silah ve sistemler olduğu görülmektedir. Bu kapsamda bakıldığında insanlık tarihinde taş ile başlayan harp araç ve gereçleri, madenlerin kullanımı ile bıçak ve kılıç gibi enstrümanlara dönüşmüş, barut ve patlayıcıların keşfi ile yeni bir evreye girilmiştir.

XIX. yüzyılda ortaya çıkan Endüstri Devrimi sonucunda ise, harp koşul ve şartları tamamen ve geri dönülemez şekilde değişmiştir. Sanayi İnkılâbının sonuçlarının harp endüstrisine uygulanması ile tank, uçak ve denizaltı gibi yeni harp araçları icat edilmiş, ulaşım ve lojistik hizmetleri daha fonksiyonel hale gelmiştir. Bu yeni harp araçları harbe dair strateji, doktrin, konsept, örgütlenme ve taktik anlayışı da değiştirmiştir. Eğitim, lojistik, ikmal ve organizasyon gibi kompleks olguların şekillendirdiği bu süreç, askeri stratejinin nasıl ve ne şekilde belirleneceği sorununu da beraberinde getirmiştir. Harp koşullarının değişimi ile ortaya çıkan bu kaotik durum, harp ortamının yeniden analiz ve etüt edilmesini lüzumlu kılmıştır.⁸

1903'te Amerika'da Wright Kardeşler tarafından ilk motorlu uçak icat edilmiştir. Bu yeni hava aracının icadından sonra dünyadaki birçok ülke uçak teminine yönelik girişimlere başlamıştır. Osmanlı Devleti de ilgili ülkelerden biri olarak yeni hava aracını tanıma ve uçak satın almaya dönük faaliyetlere başlamıştır.⁹ Bu kapsamda Avrupa'daki askeri ataşelikler aracılığı ile tayyarecilik konusunda araştırma ve inceleme faaliyetlerine başlanmıştır. Bu araştırmalar neticesinde iki personelin Avrupa'da eğitim görmesi için 13 Şubat 1911 tarihinde ordulara bir genelge yayımlanmıştır. Bu genelge ile yabancı dil bilen, sağlık problemi olmayan, cesaret ve sebat sahibi, tayyarecilik öğrenmeye meraklı iki zabitin¹⁰ Avrupa'ya pilotaj eğitimine gönderileceği duyurulmuştur.¹¹

Bu duyuru sonrasında 1 Haziran 1911'de Avrupa'ya gönderilecek personelin seçimi ve tayyarecilik faaliyetlerinin icrası amacıyla bir komisyon kurulması

⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Basil Henry Liddell Hart, **Strategy**, Praeger Publishers, New York, 1975.

⁹ Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, “Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askeri Havacılığının Doğuşu (1911-1912)”, **Savunma Bilimleri Dergisi**, Ankara, Kasım 2018, Cilt: 17, Sayı: 2, s.207-211.

¹⁰ **Zabit**: Osmanlı döneminde subay. Abdülkadir Özcan, “Zabit”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 44, İstanbul, 2013.

¹¹ **MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi** (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı-ATASE), Balkan Harbi Katalogu (BHK), Klasör: 328, Dosya: 2319, Fihrist: 2-23; **BHK**, K: 328, D: 2319, F: 2-7.

kararlaştırılmıştır.¹² İlgili tayyare komisyonu günümüzde Türk havacılığının ilk teşkilatı olarak kabul edilmiştir.¹³

Erkân-ı Harp¹⁴ Kaymakam¹⁵ İsmail Bey başkanlığında teşkil edilen havacılık tarihindeki bu ilk komisyonun 28 Haziran 1911’de yaptığı sınav sonucu Süvari sınıfından kolağası rütbesine haiz Fesa (Evrensev) Bey ile istihkâm sınıfından mülazım-ı evvel¹⁶ rütbesine sahip Yusuf Kenan Bey’in Fransa’daki Bleriot Tayyare Fabrikası’nın Uçuş Okulu’na gönderilmesi kararlaştırılmıştır. İlk Tayyare Komisyonu’nun yaptığı sınav sonrasında personelin sağlık muayeneleri yapılmış ve ardından da ilgili kişiler Fransa’ya pilotaj eğitimine gönderilmiştir.¹⁷

Avrupa’ya pilotaj eğitimine personel gönderildiği sırada İtalyanların saldırısı ile Trablusgarp Harbi başlamıştır. Bu harp sırasında İtalyan Ordusu tarafından cephe hattına getirilen tayyareler, ilk kez harp vasıtası olarak kullanılmıştır. İtalyan tayyareleri ilk kez 22 Ekim 1911 tarihinden itibaren Osmanlı savunma hatları üzerinde kullanılmaya başlanmıştır. İtalyan Pilot Carlo Piazza’nın öncülük ettiği bu hava keşfi sırasında Aziziye  zerindeki Türk kuvvetleri hakkında bilgi toplanmıştır. Böylece dünya tarihinde ilk kez bir tayyare, hava harekât görevi icra ederek karşıt güçlerin yer, mevzi ve konuş durumunu tespit ve teşhis etmiştir. Bu hava keşif görevlerini yenileri izlemiş ve İtalyanlar tarafından tayyareler keşif-gözetleme, bombardıman, taarruz, topçu unsurlarına istikamet tayin etme ve beyanname atmak amacıyla kullanılmıştır.

İtalyanların tayyareler vasıtasıyla bu yeni hava aracını harp sahasında kullanması ile harbe dair taktik ve strateji tamamen ve geri dönülemez şekilde değişmiştir. İtalyanların hava gücünün harp ortamında kullanımına yönelik bu adımına karşın, Osmanlı Devleti tarafından Avrupa’dan tayyare temin edilmeye ve harp sahasında kullanılmaya çalışılmış, ancak bunda başarılı olunamamıştır. Osmanlı Devleti, Trablusgarp Harbi sırasında tayyare kullanamamasına karşın, İtalyan

¹² BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-15.

¹³ Emin Kurt, “*Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları (1909-1914)*”, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Hava Basımevi, Sayı: 365, Ankara, 2010, s.46-70.

¹⁴ **Erkân-ı Harp**: Osmanlı döneminde kurmay subay. Muharrem Mazlum İskora, **Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965**, Ankara, 1966.

¹⁵ **Kaymakam**: Osmanlı döneminde yarbay. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kemal Demiray, **Temel Türkçe Sözlük**, İnkılâp Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1990, s.467.

¹⁶ **Mülazım-ı Evvel**: Osmanlı döneminde  steğmen. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik L gat**, Doğuş Ltd.şti. Matbaası, Ankara, 1962, s.859.

¹⁷ Kurt, Korkmaz, **a.g.m.**, s.207-220.

tayyarelerine karşı yerden açtığı tüfek ve top ateşi ile dünya tarihinin ilk hava savunmasını gerçekleştirmiştir.¹⁸

Trablusgarp Harbi devam ederken Avrupa’da Türk personelin pilotaj eğitimleri devam etmiştir. Aynı dönemde harp ortamında kullanılan tayyarelerin, etki ve tesir gücünün müşahade edilmesi Osmanlı Devleti’ni de bu yeni hava aracını temin etmeye yöneltmiştir. Bu durum tayyare alım faaliyetlerinin hızlandırılmasına neden olmuştur. Fransa’ya pilotaj eğitimi için personel gönderilmesine karşın, ilgili personelin kazakırım maliyetlerinin bütçeden karşılanması, ekonomik sebepler ve en önemlisi Osmanlı Devleti’nin kendi ülkesinde kendi pilotlarını yetiştirme istek ve ideali İstanbul’da bir hava okulu ve kompleksinin yapılmasını gündeme getirmiştir. İlgili durum Erkân-ı Harp Kaymakam Süreyya (İlmen) Bey başkanlığında 1912 Mart ayı içerisinde yeni bir Tayyare Komisyonu kurulmasına ve bir hava mektebi kurulması için faaliyetlere hız verilmesine etki etmiştir.¹⁹

Erkân-ı Harp Kaymakam Süreyya (İlmen) Bey başkanlığında kurulan havacılık tarihindeki bu ikinci komisyonun araştırmaları sırasında, Fransız REP Tayyare Fabrikası Direktörü Hugues Simon’un da katkıları ile İstanbul Yeşilköy’de bir bölgenin Tayyare Mektebi kurulması için uygun olduğuna karar verilmiştir. Bu durum belirlenen bölgenin satın alınmasına ve burada Tayyare Mektebi kurulması için ilk adımların atılmasına yol açmıştır.²⁰

Trablusgarp Harbi devam ederken Osmanlı Devleti, Fransa’dan Deperdussin model iki adet ilk tayyarelerin siparişini vermiş ve sözleşmelerini yapmıştır. Bu kapsamda Fransa’daki Deperdussin Fabrikası, satın alınan iki tayyareyi 1912 yılı başında teslim hazır hale getirmiştir. Bu sırada Fransa’da eğitimini tamamlayan Süvari Kolağası Fesa (Evrensev) Bey, Fransa Hava Kulübü’nün verdiği 780 numaralı uluslararası brövesini alarak, Türk havacılık tarihinin ilk pilotu olmuştur.²¹ Ardından

¹⁸ Alessandro, Vagnini, “İtalyan-Türk Savaşı’nda İtalya Hava Kuvvetleri: Uzun Süreli Bir Geleneğin İlk Adımı”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.100-111.

¹⁹ Kurt, Korkmaz, **a.g.m.**, s.210-230.

²⁰ Süreyya İlmen, **Türkiye’de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi**, Hilmi Kitabevi, Ankara, 1947, s.10-33.

²¹ Fethi Kural, **Kuruluş Yıllarında Türk Askeri Havacılığı Belgeleri (1909-1913)**, Hava Basımevi, Ankara, 1974, s.159-209.

da İstihkâm Mülazım-ı Evvel Yusuf Kenan Bey, Fransız Hava Kulübü'nün 797 numaralı uluslararası brövesini alarak Türk tarihinin ikinci pilotu ünvanını almıştır.²²

Fransa'dan temin edilen Osmanlı Devleti'nin ilk tayyareleri 20 Nisan 1912'de İstanbul'da teslim alınarak Yeşilköy'e taşınmış ve burada sandıklar içerisinde muhafazaya alınmıştır.²³ Bu sırada devam eden hangar inşaatı zaman içerisinde yaşanan ekonomik problemlere rağmen tamamlanmıştır. Ardından bu tayyareler, ilgili hangarlara alınmıştır. Aynı dönemde yeni tayyarelerin alımı ve teminine yönelik Avrupa ülkelerinde girişimlere devam edilmiştir. Yeşilköy'de inşaatı tamamlanan hangarların yanına 250 metre genişliğinde ve 1.500 metre uzunluğunda bir hava meydanı inşa edilmiştir.²⁴ Yapılan hazırlıklardan sonra Yeşilköy'de inşaatı tamamlanan Tayyare Mektebi 3 Temmuz 1912'de açılmıştır. Böylece Osmanlı Ordusu kendi pilotlarını yetiştirme imkân ve kabiliyetine kavuşmuştur.²⁵

Türk havacıları Balkan Harbi esnasında harbe dâhil olmuş ve satıl unsurlarına ilk kez destek sağlamıştır. Bu sırada Osmanlı Ordusu'nun elinde 2 adet çift kişilik Deperdussin, 2 adet çift kişilik Bleriot, 3 adet çift kişilik REP, 2 adet çift kişilik Bristol, 2 adet çift kişilik Harlan yerini almıştır.²⁶

Ayrıca harbin devam ettiği 1913 yılı içerisinde 1 tane çift kişilik Bleriot, 2 tane çift kişilik Mars ve 4 tane REP model tayyare envantere katılmıştır. Balkan Harbi döneminde Avrupa'da eğitim gören Türk pilotlarının tecrübe ve deneyim eksikliği, yabancı pilot kiralınmasına ve bu yolla hava harekât görevlerinin icra edilmesine etki etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti Balkan Harbi'ne 5 yabancı ve 6 Türk havacı ile girmiştir. Bunların yanında 2'si Alman, 3'ü Fransız, toplam 5 makinist ile tayyarelerin bakım ve onarımı icra edilmiştir.

Bu sırada İngiltere'ye eğitime gönderilen ve geri çağrılan 6 Türk pilot adayı, öğrenimlerine Yeşilköy Tayyare Mektebi'nde devam etmiştir. Balkan Harbi'nin ilk safhasında harbe gereken desteği verilememiş ve bu evrede elde bulunan dört tayyare

²² Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Filo Tarihçeleri**, Cilt: 1, Hava Basımevi, Ankara, 2009, s.11.

²³ Zekeriya Türkmen, *"Türkiye'de Havacılık Teşkilatının Kuruluşunda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış"*, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu/8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.28-53.

²⁴ BHK, K: 179, D: 92, F: 13.

²⁵ Rifat Uçarol, **Hava Harp Okulu Tarihçesi**, Hava Harp Okulu Basımevi, İstanbul, 1974, s.19-20.

²⁶ Rezzan Ünalp, *"Balkan Savaşı Dönemi'nde Türk Havacılığı"*, **Havacılık Tarihi Sempozyumu/13-14 Aralık 2012**, Hava Basımevi, Ankara, 2015, s.15-24.

elden çıkmıştır. Balkan Harbi'nin ikinci safhasında Türk havacıları elde ettikleri tecrübe ve deneyimleri de kullanarak, Osmanlı Ordusunun ileri harekâtına destek vermiş ve Edirne'nin kurtarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Karşıt güçlerin durum ve vaziyetinin belirlenmesi ve bu kapsamda harekâta yön verilmesinde havacıların katkıları İkinci Balkan Harbi'nin kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır.²⁷

Balkan Harbi'nden sonra Osmanlı Devleti, havacılık teşkilatının revize edilmesine yönelik bazı girişimleri hayata geçirmiştir. Bu kapsamda Fransa'dan havacılık alanında yetkin bir personelin Tayyare Mektebi'nin başına getirilmesi ve bu sırada yurtdışından yeni tayyareler temin edilmesine yönelik bazı adımlar atılmıştır. İlgili adımlar çerçevesinde Fransız Pilot Kolağası Marki de Goys de Mezeyrac, hava teşkilatını ıslah etmek amacıyla 13 Nisan 1914 tarihinde rütbesi Binbaşılığa yükseltilerek Osmanlı Ordusu'nda görevlendirilmiştir.²⁸ Bu karar sonrasında İstanbul'a gelen Binbaşı De Goys, Tayyare Mektebi Müdürü olduktan sonra Osmanlı pilotlarının tecrübelerini artırmaları için çalışmış ve yeni pilot adayları alarak eğitime şekil vermiştir. Binbaşı De Goys'un girişimleri ile Fransa'dan üç adet eğitim tayyaresi alınarak, teorik ve uygulamalı çalışmalara hız verilmiştir.²⁹

Bu dönemde Fransa'ya Haziran 1914'te 35 kara, 15 deniz tayyaresi sipariş edilmiştir. Ancak Fransa, bu tayyareleri Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında harbe girmesinden dolayı teslim etmemiştir. Bu sırada Binbaşı De Goys, Birinci Dünya Harbi'nin başlaması üzerine İstanbul'dan ayrılarak Fransa'ya dönmüştür. Böylece hava teşkilatının revize edilmesine yönelik girişim ve çabalar akim kalmıştır.³⁰

Türk Ordusu tarafından havacılık yeni teşkilatlandırılırken Birinci Dünya Harbi çıkmıştır. Harbin başında tarafsız kalan Osmanlı Devleti, harbin Almanya tarafından kazanılacağı düşüncesiyle İttifak Grubu'na dâhil olmuştur. Harbe altı pilot ve altı tayyare ile giren Osmanlı Devleti, Almanya'dan temin ettiği uçaklarla hava harp görevlerini icra etmiştir. Bu kapsamda Alman Başkomutanlığı'na yapılan talep sonrasında Avrupa cephelerinde kazandığı başarılarla tanınan Pilot Mülazım-ı Evvel

²⁷ Kürşat Karacagil, “Balkan Harbi'nde Türk Havacılığı”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu/8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.111-123.

²⁸ **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, BOA. MV. 00234.00150.001; BOA. MV. 00234.00120.002.**

²⁹ Mazlum Keyüsk, **Türk Havacılık Tarihi (1912-1914)**, Cilt: I, Hava Basımevi, Eskişehir, 1951, s.160-163.

³⁰ Ajun Kurter, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi**, Cilt: 1, Hava Basımevi, Ankara, 2009, s.210-235.

Erich von Serno, rütbesi kolağasına³¹ yükselttilerek Osmanlı Ordusu'nda görevlendirilmiştir. Bu kapsamda 3 Ocak 1915'te Padişah iradesi ile Tayyare Mektebi Müdürü olan Kolağası Serno, Almanya'dan tayyare ve personel temininde önemli katkılar sağlamıştır.³² Kolağası Erich Serno'nun Tayyare Mektebi Müdürü olarak görev yaptığı dönemde, İstanbul Yeşilköy'deki mevcut tesisler büyütülmüş, pilot ve makinistlerin eğitimleri organize edilmiş, uçuş meteorolojisi, Osmanlı Balon Birliği, Osmanlı Topçu Ölçme Birliği ile bakım atölyeleri kurulmuştur.³³ Ayrıca Kolağası Serno'nun girişimi ile havacıların üniformaları ve maaşlarının düzenlenmesi sağlanmıştır. İlave olarak pilot, rasit ve makinistlerin seçilmesi ile onların Almanya'da eğitim almasında Kolağası Serno'nun katkıları olmuştur. Serno, Birinci Dünya Harbi'nin sonuna kadar Osmanlı havacılığının başında kalmış, Alman Başkomutanlığı ile yaptığı görüşmelerde Osmanlı Ordusu'nun tayyare, personel ve yedek malzeme ihtiyaçlarını iletmiştir.³⁴

Osmanlı Başkomutanlığı, Birinci Dünya Harbi esnasında Kafkasya, Irak, Kanal ve Çanakkale Cepheleri'nde oluşturduğu tayyare bölükleri ile harp harekâtını şekillendirmiştir. Bu sırada İzmir gibi cephe harici bölgelerde de pasif direnme tedbiri olarak tayyare bölükleri kurulmak suretiyle keşif ve gözetleme faaliyetlerinde bulunulmuştur. İlgili harp görev ve vazifeleri Almanya'dan temin edilen tayyarelerle, Türk ve Alman havacı personel tarafından birlikte gerçekleştirilmiştir.

Kolağası Serno'nun girişimleri ile Almanya'dan temin edilen 415 tayyare ile Osmanlı Ordusu uzak-yakın cephelerde faaliyet göstermiştir. Bu çerçevede ülkenin değişik bölgelerinde kurulan onyedii uçak bölüğü ile hava üstünlüğü tesis edilmeye çalışılmıştır.³⁵ Kolağası Serno'nun katkıları ile harp boyunca Almanya'dan temin

³¹ **Kolağası:** Osmanlı döneminde Yüzbaşı. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Demiray, **a.g.e.**, s.499.

³² **BOA**, BEO. 4330.324700.

³³ Davud Kapucu, **Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nde Hava Harp Gücü ve Faaliyetleri (1914-1918)**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019, s.45-46.

³⁴ Rudolf Holzhausen, **Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları**, Çeviren: Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1982, s.15-25.

³⁵ Davud Kapucu, **"Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Ordusunda Hava Gücü"**, **M5 Ulusal Güvenlik, Savunma ve Strateji Dergisi**, Yıl: 44, Sayı: 337, Ağustos 2019, s.72-79.

edilen 390 pilot zabıt ve küçük zabıt³⁶ ile 1740 uçak bakımcı görevli ile hava harekât görevleri icra edilmiştir.³⁷

Dönemin şartları itibarı ile havacılığın geldiği noktayı görmek ve reel değerlendirmeler yapabilmek açısından dünya ülkelerinin ürettiği uçak miktarını görmek gerekmektedir. Bu çerçevede bakıldığında İttifak Devletleri bloğunda yer alan Almanya 47.637, Avusturya Macaristan İmparatorluğu ise 5.431 uçak üretmiştir.³⁸ Buna karşın İtilaf grubunda yer alan devletlerden İngiltere 44.093, Fransa ise 67.317 uçak üretmiştir.³⁹ Uçak miktarındaki hızlı artış, bu yeni harp aracının farklı ve fonksiyonel özelliği ile muharebe ortamının vazgeçilmez bir ögesi haline geldiğini kanıtlamaktadır.

Yeni harp araçlarının muharebe ortamına girdiği Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Ordusu, Çanakkale Cephesi'nde İtilaf güçlerine üstünlük sağlamış ancak, diğer cephelerde başarısız olmuştur.⁴⁰ Bu çerçevede 1918'de Osmanlı ordusu, Suriye ve Irak Cephesi'nde İtilaf ordularına karşı etki ve gücünü kaybetmiştir.⁴¹

Bu sırada Makedonya Cephesi'nde ilerleyen İngiliz, Fransız, Yunan ve Sırp kuvvetlerinin etkisiyle Bulgar ordusu yenilmiştir. Bunun üzerine 29 Eylül 1918'de İtilaf Devletleri ile Bulgaristan arasında mütareke yapılarak harp durumuna son verilmiştir. Bu durum İtilaf Devletlerine İstanbul yolunu açmış ve bölgeyi işgal tehdidi altına sokmuştur.⁴²

³⁶ **Küçük Zabıt:** Osmanlı döneminde astsubay. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Nuri Kalkan, **Osmanlı Ordusunda Küçük Zabıtlık (1880-1914)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

³⁷ Brian P. Flanagan, "The History of the Ottoman Air Force in the Great War, Part 4. The Last Days of the Ottoman Air Force-1918", **Cross and Cockade Journal**, Vol: 11, No: 4, 1970, s.346-369.

³⁸ Kenneth Munson, **Aircraft of World I**, Ian Allan, London, tarihsiz, s.12; Robert F. Grattan, The Origins of Air War, **The Development of Military Air Stratejy in World War 1**, Tauris Academic Studies, Londra, 2009, s.17-33.

³⁹ Emin Kurt, Mesut Güvenbaş, **Birinci Dünya Savaşında İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.33-34.

⁴⁰ Necdet Aysal, "Çanakkale Savaşlarında Hukuk İhlalleri: Kimyasal gaz ve Domdom Kurşunu Kullanımı", 4. Uluslararası Gelibolu Sempozyumu/15-18 Mart 2015, İstanbul-Çanakkale, s.10-13; Davud Kapucu, "Çanakkale Zaferi'nden Sonra Batı Anadolu'da Havacılık Faaliyetleri (1915-1918)", **Yakın Dönem Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 37, 2020, s.151-180.

⁴¹ Tefik Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklal Harbi, C.I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1962, s.14-18.

⁴² Fazlı Karlıdağ, Kani Ciner, **Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleeri Makedonya Cephesi**, Cilt: 7, Kısım: 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967, s.67-68.

Bir taraftan Suriye Cephe hattında yaşanan gelişmeler diğer taraftan Balkanlardaki kritik vaziyet üzerine Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri ile barış görüşmelerine başlamış ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak harp durumuna son vermiştir.⁴³

Mondros Mütarekesi, getirdiği hüküm ve maddelerle Osmanlı ülkesini işgal alanı haline sokmuştur. Bu kapsamda antlaşmanın 7. maddesine dayanan İtilaf güçleri tarafından, kendi güvenliklerinin tehlikede olduğu iddiasıyla birçok nokta ve bölge işgal edilmiştir.⁴⁴ İlgili madde öne sürülerek önce Musul, ardından İskenderun ve İstanbul ile Anadolu'daki şehirler işgal edilmiştir.⁴⁵ İşgaller yanında Osmanlı ordusunun önemli bir kısmı terhis edilmiş ve asker evine gönderilmiştir.⁴⁶

Mondros Mütarekesi hükümlerine dayanarak Anadolu'nun işgali üzerine Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa önderliğinde Millî Mücadele başlamış, havacılar da bu mücadeleye iştirak ederek harp harekâtın şekillendirilmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

Bu çalışmada, Millî Mücadele Dönemi içerisinde İşgal Güçleri ile Türk Hava Gücünün icra ettiği hava harekât ve faaliyetleri, arşiv belgelerine dayanarak analiz, tahlil ve tenkit edilecektir. Askerî tarih alanında bir boşluğun doldurulmasında bir adım olacağına inandığımız bu araştırma, Millî Mücadele öncesi ve sırasında havacılığın durumunu, mütareke şartları içerisinde yaşananları, İtilaf Devletlerinin hava faaliyetlerini; arşiv belgeleri, görev sonuç raporları ile harp ceridelerine dayalı olarak tam ve net bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Ayrıca bu çalışmayla, havacılığın Türk ordusu içerisindeki teşkilatlanma boyutunu, millî mücadele içerisinde hava keşif raporlarının önemini, kara harekâtının şekillenmesinde havacıların rolünü açıklamak hedeflenmektedir. Bunun yanında, harp döneminde yapılan uçak alımlarını, Komuta kademesinin karar alma sürecinde hava faaliyetlerinin yerini, İtilaf Devletlerinin havacılık faaliyetlerini, uçaklarla atılan

⁴³ Baskın Oran, “Mondros Silah Bırakışması”, Editör: Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: 1, 22. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.108-110.

⁴⁴ Mesut Çapa, “Bir Millet Uyanyor: Millî Mücadele Başlıyor”, Editör: Ahmet Özcan, **Çağdaş Türkiye Tarihi**, Pegem Akademi, Ankara, 2019, s.141-142.

⁴⁵ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1918**, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1994, s.371-372.

⁴⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt: 1, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s.1-2.

beyannameler ve bu durumun psikolojik harp açısından önemini vurgulamak tezin diğer bir amacını oluşturmaktadır.

Ordu envanterine katılan uçakların Hava Kuvvetleri'nin mevcut imkân ve kabiliyetlerinde meydana getirdiği değişimlerin incelenmesi, yurt dışından uçak yakıtı ve yedek malzeme temin edilmesi ve bu süreçte yaşanan problemlerin ordunun faaliyetlerine olumlu ve olumsuz etkilerinin ortaya konulması, uçakların bakım ve onarım faaliyetleri, ikmal ve lojistik problem sahaları, ikmal, lojistik ve ulaştırma alanında yaşanan sıkıntılar, tezin ortaya koyacağı diğer hususlar olacaktır.

Bu çalışmada ayrıca, bu dönemde havacılık merkezli uluslararası ilişkiler, dönemin koşulları çerçevesinde içte ve dışta meydana gelen siyasi, askerî, ekonomik olaylar, TBMM'nin askerî havacılığa yönelik politikaları, bu kapsamda; hava harp gücünün nitel ve nicel durumu, Mondros Mütarekesi'nden Lozan Antlaşmasına kadar geçen süreçte havacılık, Türkiye'nin bu dönem içerisinde savunma harcamalarının kaynakları ikincil bir amaç olarak aktarılacaktır.

“Millî Mücadelede Hava Gücünün Kullanılması” konulu, doğrudan İstiklâl Harbi dönemini konu alan bir çalışmanın bulunmayışı bu tez çalışmasının yapılması hususunu gündeme getirmiştir. Havacılık tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların alt başlıklarında İstiklâl Harbi döneminin kısmen işlendiği veya konuya bir alt başlık halinde yer verildiği görülmüştür.

Yapılan çalışmalar arasında yer alan Ajun Kurter'in *“Türk Havacılık Tarihi”* adlı eserin bir bölümünde Millî Mücadele'nin 1920 yılına kadar olan dönemine yer verilmiş ancak, eserde arşiv belgesi, kaynakça ve dipnot gösterilmemiştir. Bunun yanında Hulusi Kaymaklı tarafından yazılan *“Havacılık Tarihinde Türkler”* adlı eserde de millî mücadele dönemine kısmen yer verilmiş, ancak eserde kaynakça, dipnot ve herhangi bir arşiv belgesine yer verilmemiştir.

Aynı kapsamda Sıtkı Tanman tarafından yazılan *“Türk Havacılık Tarihi”* adlı eserde de millî mücadeleye kısmen yer verildiği görülmüştür. Bu çalışmada diğer çalışmaların bir tekrarı ve dipnot, kaynakça ve arşiv belgelerine yer vermeyen niteliği ile ön plana çıkmıştır.

Havacılık tarihi ekseninde yapılan literatür taraması ve araştırması, Millî Mücadelede Hava Gücünün Kullanılması'na yönelik müstakil ve bağımsız, bu ad

altında doğrudan bir çalışma yapılmadığını göstermektedir. Bu durum araştırmacıların konuyu derinlemesine etüt ve tahlil etmediklerini, arşiv belgelerine dayalı yazmadıklarını göstermektedir.

Tez çalışması sırasında, yöntem olarak önce ikinci el kaynak ve kitap taraması yapılmış, ardından makale, tez ve arşiv belgelerinden faydalanılmıştır. Araştırma süreci içerisinde yurtiçi ve yurtdışındaki kaynaklar etüt edilmiş, daha sonra ulaşılan arşiv belgeleri ekseninde bir yazım modeli ön plana alınmıştır. Bu kapsamda bir çalışmayı yadsınamaz bir şekilde özgün kılan, kaynağa dayalı yazım tarzı esas alınmıştır.

Teze nesnel bir bakış açısı ve değer katmak amacıyla; MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi ile Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunan birincil kaynaklara ulaşmak suretiyle döneme ilişkin veri ve bilgiler etüt edilmiştir. Ayrıca, millî mücadele dönemi havacılığına ilişkin yerli kütüphane ve üniversite arşivleri taranarak araştırma tamamlanmıştır.

Bunun yanında İstanbul ve Ankara'daki askerî havacılık müzelerine ait arşivler ile Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde inceleme ve araştırma yapılarak konuya dair bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bütün bu tespit ve teşhisler ışığında yapılan tez çalışması ile Millî Mücadele döneminin havacılık boyutunun incelenmesinin, dönemin askerî harekât ve stratejisinin belirlenmesindeki yeri ile muharebelerin kazanılmasındaki sürecin anlaşılmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİNDEN GEDİZ MUHAREBELERİNE KADAR HAVA GÜCÜNÜN KULLANILMASI

1.1. Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri ile Türk Askerî Havacılığı

Birinci Dünya Harbi'ne İttifak Devletleri grubunda giren Osmanlı Devleti, müttefiklerinin harpten çekilmesi ve cephelelerde yaşanan olumsuz gelişmeler üzerine ateşkes görüşmelerine başlamıştır. Bu görüşmeler sonucunda İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihinde yapılan Mondros Mütarekesi ile harp durumuna son verilmiştir.⁴⁷ Mütareke, Osmanlı Devleti'ne ağır şartlar getirmiş ve ülkeyi önemli bir yükümlülüğün altına sokmuştur. Anlaşmanın 5. maddesinde yer alan; *“Hudutların muhafazası ve iç asayişin sağlanması için lüzumlu askerin dışında kalan kuvvetlerin terhis edilmesi.”*⁴⁸ kararı ülkeyi savunmasız bir konuma sokmuştur. Mütarekenin 7. maddesi olarak nitelenen; *“İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde, istedikleri herhangi bir nokta ve bölgeyi işgal hakkına haiz olacaktır.”*⁴⁹ hükmü, Osmanlı ülkesini açık bir işgal tehdidi altına almıştır. Bu kapsamda yapılan anlaşma bir mütareke olmasına karşın, sanki bir barış anlaşması niteliği ile ön plana çıkmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imza edilmesinden sonra Osmanlı ordularına ateşkes kararı 31 Ekim 1918 tarihinde bir telgrafla bildirilmiştir. Mütareke hükümleri gereği, İtilaf Hükümetleri kumandanlarına tebliğ edilmiş olduğu cihetle, hiçbir Osmanlı tayyaresi herhangi bir maksatla uçmamış ve faaliyette bulunmamıştır.⁵⁰

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Yedinci, Sekizinci ve Dokuzuncu Ordu ile Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına gönderilen tamimle, bazı mahallerden İtilaf devletleri tayyarelerine ateş edileceklerinin

⁴⁷ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s.68-75; Temuçin Faik Ertan, *“Birinci Dünya Savaşı'nı Sona Erdiren Mütarekelerin Karşılaştırmalı Analizi”*, **2. Uluslararası Tarih Sempozyumu, 16-18 Ekim 2014, (100. Yılında Birinci Dünya Savaşı)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir, 2015, s.493-508; Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.194-195.

⁴⁸ **MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi**, Birinci Dünya Harbi Katalogu (BDH), Klasör: 6, Dosya: 25, Fihrist: 3-5; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s.408-409.

⁴⁹ **BDH**, K: 51, D: 198, F: 1; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s.2.

⁵⁰ **MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi**, İstiklal Harbi Katalogu (İSH), Kutu: 7, Gömlek: 84, Belge: 84-1.

bildirildiği belirtilerek, 31 Ekim 1918 öğleden itibaren İtilaf Devletleri ile mütareke yapılmış olduğundan, ilgili hükümlere kesinlikle riayet olunacağı bildirilmiştir.⁵¹

Mütareke kararının hemen ardından 1-2 Kasım 1918 tarihinde İttihat ve Terakki liderlerinden Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırlığı yapan Enver Paşa, Bahriye Nazırlığında bulunan Cemal Paşa ve Dâhiliye Nazırı olarak görev yapan Talat Paşa bir Alman denizatlısına binerek İstanbul'dan ayrılıp, ülkeyi terk etmiştir.⁵² Mütareke hükümleri gereği ordu terhis edilirken, silahların bir kısmı imha edilmiş bir kısmı da depolara kaldırılmıştır. Aynı dönemde alınan karar ile Osmanlı ordu teşkilatı, müfettişlikler şeklinde yeniden organize edilmiştir. Bu çerçevede; Merkezi İstanbul'da olmak üzere Birinci Ordu Kıtaatı Müfettişliği, Merkezi Konya'da olan Yıldırım Kıtaatı (İkinci Ordu) Müfettişliği, Merkezi Erzurum'da olan IX. Ordu Kıtaatı (Üçüncü Ordu) Müfettişliği, Merkezi Diyarbakır'da olan Müstakil XIII. Kolordu Komutanlığı ve Rumeli Kıtaatı Müfettişliği kurulmuştur.⁵³

Mondros Mütarekesinin imzalandığı esnada, harp yıllarında seferber edilen 2.850.000 askerden, 560.000'inin görev başında olduğu görülmüştür.⁵⁴ Ayrıca, Osmanlı ordusunda 32.000 Alman personel de çeşitli cephelerde etkin bir şekilde görev yapmıştır.⁵⁵ Alman personelin bir kısmı havacı olarak orduda yer almıştır. Bu havacılardan 295'i pilot zabıt, 95'i pilot küçük zabıt ve 1740'ı bakımcı personelden oluşmuştur. Ayrıca Almanya Osmanlı Devleti'ne harbin seyri içerisinde 415 tayyare vermiştir.⁵⁶

Mütareke hükümleri gereği terhis kararından sonra Osmanlı Ordusunun mevcudu 43.000 askere düşmüştür.⁵⁷ Ordu terhis edilirken Osmanlı ülkesinde bulunan

⁵¹ İSH, K: 69, G: 4, B: 4-3; Aynı konu hakkındaki 2 Kasım 1918 tarihli Sadrazam Ahmet İzzet Paşa imzalı bir diğer emir için bakınız: İSH, K: 253, G: 2, B: 2-1.

⁵² Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s.33-34.

⁵³ Türkmen, **a.g.e.**, s.112.

⁵⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: 3, Sayı: 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967, s.787; Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı tarafından kaleme alınan bir diğer eserde, Mondros Mütarekesi imzalandığı sıradaki ordu mevcudu 400.000 kişi gösterilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.272.

⁵⁵ Liman vonSanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, Çeviren: M.Şevki Yazman, Burçak Yayın Limited Şirketi, İstanbul, 1968, s.44; Başka bir kaynakta 1918 yılı itibarıyla Osmanlı Ordusunda görev yapan Alman askerî personelin miktarının 25.000 olduğu ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Veli Yılmaz, **1'inci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar**, Cem Ofset, İstanbul, 1993, s.234-235.

⁵⁶ Flanagan, **a.g.m.**, s.346-365.

⁵⁷ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.272.

Alman personel de 1 Kasım 1918'den itibaren ülkeyi terk etmeye başlamıştır.⁵⁸ Bu kapsamda Müttefik Devletler donanması İstanbul önlerinde gözükmeyen önce Alman personelin büyük bir kısmı tahliye edilmiştir. Bulgarların teslim olmasından dolayı Balkan yolu kapanmış olduğundan dönüş seyahatinin Rusya üzerinden yapılması öngörülmüştür. Osmanlı Hava Kuvvetlerinin Alman personelinin büyük bir kısmı da bu yöne giden gemilere binmiştir. Irak'ta üslenmiş birlikler harp alanını en son terk eden birlikler olmuştur. Suriye'deki İngiliz harekâtı bu birliklerin Halep üzerinden İstanbul'a dönüşünü zorlaştırmıştır. Bu nedenle buradaki personel zorlu ve yorucu Doğu Anadolu yolunu takip etmek suretiyle Karadeniz kıyısındaki Samsun'a ulaşmıştır. Buradan gemilere binen Alman havacılar İstanbul'a ve oradan da enterne edilmiş Alman askerleri ile birlikte Cebelitarık Boğazı yoluyla Almanya'ya dönmüştür.⁵⁹

Osmanlı Kuva-yı Havaiye Müfettişi olarak görev yapan Alman Binbaşı Erich Serno'nun İstanbul'dan ayrılmasından sonra bu makama Piyade Kaymakam Sadık Bey vekâleten tayin edilmiştir.⁶⁰ Ayastefanos'daki Tayyare Mektebi Müdürlüğü görevini ise Kolağası Mehmet Ali (Okar) Bey yürütmüştür.⁶¹

Mütarekenin yapıldığı dönemde Osmanlı Ordusunun elinde bir kısmı sağlam bir kısmı uçamaz durumda 14'ü deniz uçağı olan 92 tayyaresi kalmıştır. Ayrıca, pilotaj eğitiminde kullanılan 21 tane de eğitim uçağı vardır.⁶² Elde kalan uçakları kullanmak için 35 pilot ve keşif ile istihbarat hizmetlerinde faaliyet göstermek için 44 rasıt kalmıştır. İlave olarak Ayastefanos'daki Tayyare Mektebi'nde pilotaj eğitimi alan 33 öğrenci vardır.⁶³

Harbin sonunda Osmanlı cephelerinde kullanılan tayyarelerin birçoğu ani gelişen İtilaf kuvvetlerinin taarruzları nedeniyle karşıt güçlerin eline geçmiş, çok azı kurtarılmak suretiyle Anadolu içlerindeki şehirlere taşınmıştır. Bu ortamda Birinci Dünya Harbi sırasında ülkenin uzak-yakın cephelerinde ordular emrinde vazife

⁵⁸ Türkiye'deki Alman personelin sevki 1919 Haziran ayında tamamlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sanders, **a.g.e.**, s.44.

⁵⁹ Flanagan, **a.g.m.**, s.365-369.

⁶⁰ **BDH**, K: 1422, D: 155, F: 8.

⁶¹ Hulusi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler**, Cilt: 2, Hava Basımevi, Ankara, 2006, s.8.

⁶² Ali Karakaya, **İşgal Altında İstanbul**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2016, s.197-199.

⁶³ Mazlum Keyüsk, **Türk Havacılık Tarihi 1917-1918**, İkinci Kitap İkinci Bölüm, Harp Akademileri Basımevi, 2012, İstanbul, 2012, s.170-171.

görmek için kurulan on yedi hava birliğinden Çanakkale’de görev yapan Birinci ve Altıncı Tayyare teşkilleri deniz yolu ile İstanbul’a taşınmıştır.⁶⁴ Osmanlı başkentine yapılan hava taarruzlarını önlemek için Uzunköprü’de kurulan Onbeşinci Tayyare Bölüğü de tüm malzeme, uçak ve personeli ile birlikte İstanbul’a gelmiştir.⁶⁵ Aynı kapsamda İstanbul’un hava taarruzlarına karşı savunulması için oluşturulan Ayastefanos’daki Dokuzuncu Tayyare Bölüğü ile Almanya’dan yeni getirilmiş tayyarelerle kuruluş kararı alınan Onyedinci Tayyare Bölüğü tüm malzeme ve tayyareleri ile başkentte yerini almıştır.⁶⁶ Bu sırada Mondros mütarekesinden sonra İzmir’de faaliyet gösteren Beşinci ve Onikinci hava bölükleri birleştirilmek suretiyle yerlerinde bırakılmıştır.⁶⁷

Sina-Filistin Cephesi’nde görev yapan Üçüncü, Dördüncü ve Ondördüncü Tayyare Bölükleri ile Alman Paşa Tayyare Bölükleri, ani gelişen İngiliz taarruzu sebebiyle uçaklarını kurtaramamıştır. Ancak havacı personel ve elde kalan malzeme Konya’ya taşınmıştır. Bu yüzden bu tayyare bölüklerinin elinde uçak kalmamıştır.⁶⁸ Sadece Ondördüncü Tayyare Bölüğü, iki adet motorsuz Albatros C.III ile dört adet motorsuz A.E.G. C.IV model tayyareyi kurtarabilmiştir. Bu bölük ayrıca, üç adet 160 beygir gücünde Mercedes model D.III tipi tayyare motoru da getirmeyi başarmıştır.⁶⁹ Bu sırada personelinin önemli bir kısmı Alman olan Ondördüncü Tayyare Bölüğü, Alman havacıların ayrılmasından sonra lağvedilmiştir.⁷⁰ Alman Paşa Bölüklerinin personeli; iki adet Albatros D.V model av tayyaresi, dört adet Pfalz D.III model av tayyaresi, bir adet A.E.G. C.IV model keşif-bombardıman tayyaresi, bir adet Rumpler C.IV model keşif-bombardıman tayyaresi ve bir adet D.F.W. C.V keşif bombardıman tayyaresi olmak üzere toplam dokuz tayyareyi Konya’daki meydana bıraktıktan sonra

⁶⁴ Çanakkale’deki 1’inci ve 6’ncı Tayyare Bölüklerine ait malzeme, uçak ve personel Gülnihal Vapuru ile 7 Aralık 1918’de İstanbul’a taşınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **İSH**, K: 51, G: 102, B: 102-1, 102-5.

⁶⁵ Emin Nihat Sözeri, “*İstiklal Harbine Ait Havacılık Hatıraları*”, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Yıl: 51, Sayı: 250, Kasım 1973, s.97-98.

⁶⁶ 17’nci Tayyare Bölüğü’nün kuruluş emri için bakınız: **BDH**, K: 1424, D: 165, F: 014.

⁶⁷ Ajun Kurter, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi**, Cilt: 4, Hava Basımevi, Ankara, 2006, s.280.

⁶⁸ **İSH**, K: 325, G: 14, B: 14-1.

⁶⁹ Konya Tayyare Müfrezesi Komutanlığı tarafından 7 Aralık 1918’de Kuva-yı Havaiye Müfettişliğine gönderilen yazıyla, meydana bulunan tayyare ile malzemenin hava ve iklim koşullarından korunması amacıyla yardımcı olunması talep edilmiştir. Bunun üzerine Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyaseti tarafından çıkarılan emirle, Konya Tayyare Müfrezesi Komutanlığı’na 2’nci Ordu Komutanlığı’nın destek vermesi istenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **İSH**, K: 51, G: 100, B: 100-1.

⁷⁰ Flanagan, **a.g.m.**, s.346-365.

Mütareke sonrasında İstanbul'a gelen tayyare bölükleri, Ayastefanos Tayyare Meydanı'nda toplanmıştır.⁷⁸ Böylece dışardan gelen bölüklerin uçakları ile beraber buradaki tayyare miktarı 72 olmuştur. Bu tayyarelerin 47 tanesi av, 18 adedi keşif ile bombardıman ve 7 tanesi de eğitim ve irtibat uçaklarından meydana gelmiştir.⁷⁹

Mütareke öncesinde Dokuzuncu Ordu Komutanlığı tarafından Osmanlı Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifre telgrafla, Kars'ta külliyetli tayyare malzemesi olduğu, bunların sevk edilmesi için hazırlık yapıldığı bildirilmiştir. Aynı şifre telgrafta Tiflis üzerinden tren yoluyla malzemenin sevkı lazım gelirken, elde mazot olmadığı için bu nakliyatın yapılamadığı bildirilmiştir.⁸⁰

2 Kasım 1918'de Gelibolu'dan Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, Almanların memleketlerine dönmesi dolayısıyla Galata ve Çanakkale Grubu Tayyare Bölükleri'nde ne bir kumandan ne de pilot kalmadığı bildirilmiştir. Aynı yazının devamında, Galata'daki Tayyare Bölüğü'nde sadece tek bir rasıt olduğu ifade edilmiştir. Bu kapsamda yazıda, ilgili bölüklerin noksanlarının ikmal edilmesi, hiç olmazsa bir bölük kumandanı ile bir pilot gönderilmesine müsaade edilmesi istenmiştir.⁸¹ İlgili yazı Birinci Dünya Harbi sonunda tayyare bölüklerinin personel ve malzeme yönünden yoksun kaldıklarını göstermektedir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yansımaları hemen ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda 3 Kasım 1918'de Karargâh-ı Umumi'den İzmir'deki Cevat Paşa'ya gönderilen yazıyla, bir gün sonra birkaç İngiliz deniz ve kara tayyaresinin Mondros'dan Çanakkale'ye gidecekleri Vize'ye inerek Türk personel ile görüşerek geri dönecekleri, İtilaf tayyarelerine bu gidiş dönüşleri esnasında Çanakkale'den ateş edilmemesi bildirilmiştir.⁸²

Mütarekenin imza edildiği dönemde Adana'da bulunan Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta, bölgede bulunan İtilaf tayyarelerinin mütareke akdine aykırı bir şekilde uçtukları ifade edilmiştir. Aynı telgrafta, mütareke şartları

⁷⁸ Avni Okar, **Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.44-48.

⁷⁹ **İSH**, K: 69, G: 136, B: 1.

⁸⁰ 24 Ekim 1918 tarihli belge için bakınız: **İSH**, K: 181, G: 125, B: 1.

⁸¹ **İSH**, K: 264, G: 144, B: 144-1.

⁸² **İSH**, K: 7, G: 86, B: 86-1.

gereği İtilaf Kıtâatları harp faaliyetinde bulundukları takdirde, mukabelede bulunulmayacağına dair bir kayıt olmadığından, böyle bir faaliyeti harbiye vukuunda tarafımızdan mukabele edileceği tabi ise de ateş menedildiğine nazaran uygulanacak hareket tarzının bildirilmesi istenmiştir.⁸³

Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği yazıya aynı gün Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından verilen cevapta, İtilaf tayyarelerinin hasmane bir tutumla uçacaklarını tahmin ettiği, hiç uçmamaları lazımsa olsa da malum vaziyet dolayısıyla uçmalarına itiraz edilmesi lazım geldiği belirtilmiştir. Aynı yazıda, İtilaf tayyareleri mütareke hilafına harekâtı hasmâneye devam ederse ateşle mukabele edilmeyerek yalnız protesto ile iktifa olunması ve siyasi teşebbüs ile meselenin halledilmesine çalışılması istenmiştir.⁸⁴

5 Kasım 1918'de İzmir'de bulunan 5'inci Tayyare Bölüğü tarafından gönderilen kuvve cetvelinde, bölükte 2 tayyareci ve 5 rasıt olduğu bildirilmiştir. Ayrıca bölükte, çeşitli büyük ve ebatta 208 bomba, 54 çadır, 1 otomobil, 19 araba ve 3 adet AEG C.IV model tayyare olduğu belirtilmiştir.⁸⁵

Mondros Mütarekesi sonrasında ilk işgal edilen yer Musul olmuş, ardından Mardin, Antep, Maraş, Kilis, Osmaniye ve Urfa'ya İngiliz kuvvetleri girmiştir.⁸⁶ Ayrıca İngilizler; Batum, Samsun, İzmit ve Merzifon'a asker çıkarmıştır.⁸⁷ Fransızlar; Dört Yol, Mersin, Tarsus, Adana, Pozantı ve Zonguldak'ı işgal etmiştir.⁸⁸ İtalyanlar ise

⁸³ İSH, K: 69, G: 4, B: 4-2.

⁸⁴ İSH, K: 69, G: 4, B: 4-1.

⁸⁵ İSH, K: 350, G: 112, B: 1, 1a.

⁸⁶ Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.39, Mayıs 2007, s.425-463; İngilizler petrol rezervleri açısından zengin Musul bölgesine karşılık 15 Eylül 1919'da Fransa ile imzaladıkları Suriye İtilafnamesi ile Antep, Urfa ve Maraş bölgesini Fransızlara devretmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, C.IV, Güney Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s.49-61; Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.53.

⁸⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, C.III, Kısım IV, Ankara, 1994, s.742-747; Zekeriyâ Türkmen, **Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003, s.35-70; Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C.III, K.2, Irak-İran Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002, s.618.

⁸⁸ Süleyman Hatipoğlu, **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.16; Mehmet Okur, **Millî Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.88.

Antalya ve çevresi ile Konya ve Akşehir'e asker çıkarmıştır.⁸⁹ Demiryolları İngiliz, İtalyan ve Fransız birlikleri tarafından kontrol altına alınmış, Ermeniler de doğu sınırlarında ilerlemek üzere faaliyete başlamıştır.⁹⁰

1.1.1. İtilaf Devletlerinin Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nu İşgali

Mondros Mütarekesi'nden sonra 8 Kasım 1918'de İngilizler, Osmanlı Başkomutanlık Vekâletine yaptıkları başvuru ile Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nun boşaltılmasını istemiştir. Bu talep sonrasında Tayyare İstasyonu'na gelen bir İngiliz hava subayı burada incelemelerde bulunmuştur. İnceleme sonucunda İngiliz hava subayı, Ayastefanos'daki meydanda 24 tayyareden oluşan bir hava gücünün konuşlandırılmasının planlandığını ifade etmiştir. Ayrıca, Ayastefanos'a gelecek olan hava gücüne ait 20.000 kilogram malzemenin denizden getirileceğini ve döşenecek bir demiryolu aracılığıyla meydana taşınacağını belirtmiştir. Ayastefanos'da bu gelişmeler yaşanırken, Tayyare Mektebi'nde bir taraftan eğitimler, diğer taraftan da uçuş tecrübeleri icra edilmeye devam etmiştir. Ancak, Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nun boşaltılmasına yönelik talep eğitim ve tecrübelerin yapılmasını zora sokmuştur. Bu yüzden yeni bir meydan ve merkez arayışı önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.⁹¹

İngilizlerin Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nun boşaltılmasına yönelik talebinin gündeme geldiği bir dönemde Çanakkale Boğazı'ndan geçen İtilaf Devletlerine ait 61 harp gemisinden oluşan müşterek bir donanma, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul Boğazı'nda bulunan Dolmabahçe Sarayı önünde demirlemiştir.⁹² İstanbul'a gelen bu donanmayı havadan iki tayyare desteklemiştir. Tayyareler aracılığıyla İtilaf Kuvvetleri, kendilerine yönelebilecek bir tehdit ve tehlikeyi önceden tespit etmeyi hedeflemiştir.⁹³ Böylece Osmanlı Devleti'nin başkenti İtilaf Ordularının fiilen işgal ve denetimi altına girmiştir.⁹⁴

⁸⁹ Orhan Çeltikçi, "İstiklal Harbinde Antalya ve Havalisinde Kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, Aralık 2015, s.84-106.

⁹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2007, s.815.

⁹¹ Kurter, *a.g.e.*, s.326.

⁹² Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s.158-159.

⁹³ *Sabah Gazetesi*, 14 Kasım 1918, s.1; Zekeriyâ Türkmen, "Ateşkes Antlaşması Döneminde (1918-1923) Ordu, Ateşkes Antlaşması Döneminden Millî Mücadeleye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 41, Ankara, 1996, s.43-58.

⁹⁴ İstanbul'un Mondros Mütarekesi hükümlerine dayanılarak işgal edildiği gün, Suriye Cephe hattında bulunan Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nın lağvedilmesi üzerine Osmanlı başkentine gelen

14 Kasım 1918’de İstanbul’un işgalinden bir gün sonra İngiliz ve Yunan tayyarelerinden meydana gelen bir hava gücü şehre gelmiştir. Bu hava gücü 9 İngiliz ile 4 Yunan tayyaresinden oluşmuştur.⁹⁵ Yunan tayyareleri İstanbul’a gelişlerinde şehir üzerinde hava gösterisi yapmış, ardından da Ayastefanos’daki Tayyare Meydanı’na inmiştir.⁹⁶ Ayastefanos Tayyare İstasyonu’na gelen İngiliz ve Yunan havacılar bir kısmı 16 Kasım 1918 tarihinde buradan ayrılmıştır. Fakat arızalı durumdaki 3 tayyare ile birlikte, 3 İngiliz, 2 Yunan havacı ve 12 uçak bakımcı makinist Ayastefanos Tayyare İstasyonu’nda kalmıştır.⁹⁷

23 Kasım 1918’de Ayastefanos Tayyare İstasyon Müdürü Mehmet Ali Bey tarafından Kuva-yı Havaiye Müfettişliği’ne gönderilen yazıyla, 241’inci Fransız Alayı’na mensup bir müfreze askerin Safraköy’e gelmesi sonucu, tayyare istasyonundaki ahırlardan bir kısmı ile revirin kendilerine verildiği belirtilmiştir. Yazının devamında, buna kanaat etmeyen Fransızların istasyondaki hayvanların saat ikiye kadar dışarı çıkarılması, aksi takdirde cebren buranın işgal edileceğini söyledikleri aktarılmıştır. Ayrıca yazıda, Fransızların İslam evlerine yer bulmak bahanesiyle girdikleri ve dolaştıkları da bildirilmiştir. Yazının devamında, mütareke hükümlerine aykırı bu uygulamalar konusunda gerekli teşebbüste bulunulması istenmiştir.⁹⁸

24 Kasım 1918’de Gelibolu’da bulunan 14’üncü Kolordu Kumandanlığından Osmanlı Harbiye Nezareti’ne gönderilen şifre telgraf ile kolordu emrinde ve Galata mevkiinde Birinci ve Altıncı Tayyare Bölüklerine ait toplam 10 tayyare ve birçok malzeme bulunduğu bildirilmiştir. Telgrafın devamında, bu iki bölüğün kolordu tarafından deniz yoluyla Şarköy’deki 60’ıncı Tümen nezdine naklettirilmesi planlansa da, gerek Şarköy ve gerekse Tekirdağ’da hangar olmadığından, bu tayyarelerle

Mustafa Kemal Paşa, boğazda demirli İtilaf kuvvetleri donanmasını görünce yaverine; “*Geldikleri gibi giderler!*” diyerek mücadele azim ve inancını ortaya koymuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Zekeriya Türkmen, “*İstanbul’un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVIII, S: 53, Temmuz 2002, s.333.

⁹⁵ Yusuf Doğan Çetinkaya, “*Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları ve İlk Hava Harekât Görevleri*”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.202-204.

⁹⁶ **Hellenic Wings 1908-1944**, Volume I, Hellenic Air Force General Staff Air Historical Branch, Athens, 1998, s.46.

⁹⁷ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.11.

⁹⁸ **İSH**, K: 69, G: 136, B: 136-7.

malzeme ve edevatın açıkta kalarak harap olacakları belirtilmiştir.⁹⁹ Bu yüzden bahsedilen tayyare bölüklerinin İstanbul'daki tayyare mektebine nakilleri için vapur gönderilmesine müsaade buyrulması istenmiştir.¹⁰⁰ İlgili yazı üzerine, 26 Kasım 1918'de Kuva-yı Havaiye Müfettişi Umumiliği ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şube'ye gönderilen yazıyla, gereken ne ise yapılması emredilmiştir.¹⁰¹

Tayyarelerin taşınma işlemlerinin gündeme geldiği dönemde, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'nden 14'üncü Kolordu Kumandanlığına gönderilen yazıyla, Birinci ve Altıncı Tayyare Bölüklerinin İstanbul'a nakledileceği ifade edilmiştir.¹⁰² Aynı yazıda, tayyare bölüklerinin sevki için Akbaş İskeleyi'nde toplanan silah ve mühimmatı almak üzere Menzil Müfettişi Umumiliği'nden gönderilecek vapurdan istifade edilmesi istenmiştir.¹⁰³ İlgili yazışmalar, mütareke koşulları içerisinde elde bulunan tayyare ve malzemelerin zor şartlar altında korunmaya ve nakledilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Çanakkale'deki tayyare bölüklerinin İstanbul'a taşındığı dönemde, Ayastefanos'daki 15'inci Tayyare Bölük Kumandanı Kolağası Ahmed Halid Bey tarafından Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'ne gönderilen yazıyla, bölüğün ikametine tahsis edilen Ayastefanos otel binasının Fransız birlikleri tarafından işgal edildiği bildirilmiştir.¹⁰⁴ Aynı yazıda, işgal sırasında bölük deposundaki nöbetçiyi dinlemeyerek depodan; seksen matara, elli kaput ve efradın şahsi eşya ve çantaları ile sandıklarının kırılarak, eşyalarının yağma edildiği aktarılmıştır.¹⁰⁵

1918 Aralık ayı içerisinde Fransız BR 509 Filosu Ayastefanos Hava Meydanı'na yerleşmiştir. Fransızlar Ayastefanos Hava Meydanı'na yerleştikten sonra birlik kumandanı, Ayastefanos Tren İstasyonu'ndaki dekovil lokomotiflerden iki tanesinin kendi emirlerine verilmesini istemiştir.¹⁰⁶ Bu talep Osmanlı Harbiye Nezareti

⁹⁹ Konuya ilişkin olarak Mülazım-ı Evvel Fazıl Bey tarafından aynı tarihte gönderilen ve konunun gündeme gelmesine neden olan yazı ile Şarköy'e nakledilerek, açıkta kalacak tayyare ve malzemelerin harap olacağı ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **İSH**, K: K: 51, G: 102, B: 102-4.

¹⁰⁰ **İSH**, K: 51, G: 102, B: 102-2.

¹⁰¹ **İSH**, K: 51, G: 102, B: 102-2a.

¹⁰² **İSH**, K: 51, G: 102, B: 102-5.

¹⁰³ **İSH**, K: 51, G: 102, B: 102-6.

¹⁰⁴ **İSH**, K: 69, G: 136, B: 136-3; **İSH**, K: 74, G: 120, B: 120-1.

¹⁰⁵ **İSH**, K: 69, G: 136, B: 136-2.

¹⁰⁶ **İSH**, K: 226, G: 53, B: 53-1.

tarafından uygun görülmüş ve dekovil lokomotiflerden iki tanesi Fransızların emrine tahsis edilmiştir.¹⁰⁷

2 Aralık 1918’de Batum Liman Reisliği tarafından Müstahkem Mevki Kumandanlığı’na gönderilen yazıyla, gün içerisinde İngiliz ordusuna mensup kıtaat tarafından deniz tayyare hangarına 50 arabadan ibaret askerî eşya getirildiği ve orada bulunan muhafız efradı dışarı çıkarılarak, personelin tutuklandığı bildirilmiştir.¹⁰⁸

7 Aralık 1918’de Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği tarafından İkinci Ordu Kumandanlığına gönderilen yazıyla, Konya’daki tayyarelerin muhafazası için oradaki tayyare kumandanlığından bazı malzemeye ihtiyaç duyulduğunun bildirildiği ifade edilmiştir. Bu kapsamda, tayyarelerin uygun bir yere nakline kadar malzemelerin muhafazası maksadıyla icap eden vasıtaların temin buyrulması emredilmiştir.¹⁰⁹

Mondros Mütarekesi gereği Osmanlı orduları terhis edilirken, ordunun yeniden organize edilerek, küçültülmesi yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede 12 Aralık 1918 tarihinde alınan kararla hava teşkilatı yeniden organize edilmiştir. Alınan karar kapsamında; Alman personel tarafından yönetilen Rasadat-ı Havaiye (Meteoroloji) Teşkilatı lağvedilmiştir.¹¹⁰ Aynı dönemde mütareke hükümleri gereği İstanbul’un hava taarruzlarına karşı korunması için kurulan Tayyare Topçu ve İstanbul Muhaberat-ı Havaiye Komutanlığı¹¹¹ ile Balon, Uçaksavar ve Ölçme birlikleri dağıtılmıştır.¹¹² İlave olarak aynı kararla, ülke genelinde İstanbul, İzmir, Konya ve Erzincan’da olmak üzere dört tane tayyare istasyonu kurulması planlanmıştır. Bunun yanında bu istasyonlara bağlı dokuz tayyare bölüğü kurulması öngörülmüştür.¹¹³

Ülke çapında dört istasyon ve bunlara bağlı dokuz tayyare bölüğü kurulması planlanmışken, elde yeterli personel ve tayyare olmadığı görülmüştür. Bu nedenle Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat (Çobanlı) Paşa tarafından 22 Aralık 1918’de Osmanlı

¹⁰⁷ İSH, K: 142, G: 36, B: 102-1.

¹⁰⁸ İSH, K: 267, G: 18, B: 18-1.

¹⁰⁹ İSH, K: 51, G: 100, B: 100-1.

¹¹⁰ Saim Besbelli, İhsan Göymen, **Türk İstiklal Harbi V’inci Cilt, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s.121.

¹¹¹ İstanbul Müdafaa-i Havaiye ve Tayyare Topçu Müfettişliği’nin 1 Aralık 1918’de lağvedilmesine yönelik emir için bakınız: İSH, K: 136, G: 133, B: 133-1, 1a.

¹¹² Sıtkı Tanman, **Türk Havacılık Tarihi İstiklal Harbi (1918-1923)**, Hava Basımevi, Eskişehir, 1953, s.20-30.

¹¹³ İSH, K: 168, G: 93, B: 93-1.

hava birliklerinin organize edilmesine yönelik yeni bir emir yayımlanmıştır. Bu emir kapsamında; tayyare istasyonu sayısı üçe, bu istasyonlarda görev yapacak tayyare bölüğü sayısı ise dokuzdan altıya düşürülmüştür.¹¹⁴ İlgili emir çerçevesinde Konya’da tayyare istasyonu kurulması fikrinden vazgeçilmiştir. Buna karşılık, İstanbul Ayastefanos’da birinci sınıf, İzmir ve Erzincan’da da ikinci sınıf birer hava istasyonu teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁵ Aynı emir kapsamında Kuva-yı Havaiye Deposu’da müfettişlikten alınıp, Harbiye Dairesi sorumluluğuna verilmiştir.¹¹⁶ Her istasyona dörder tayyareli, iki tayyare bölüğü verilmesi planlanmıştır.¹¹⁷ Birinci sınıf hava istasyonunun; tayyare mektebi ile her türlü kursu içermesi ve havacı personel yetiştirmesi planlanmıştır.¹¹⁸ Ayrıca birinci sınıf istasyonun, gerektiği takdirde yapımda olmak üzere her türlü bakım, onarım ve montajı yapabilmesi öngörülmüştür. İkinci sınıf istasyonların ise yalnızca bakım ve onarım faaliyetlerini yapması kararlaştırılmıştır.¹¹⁹ İlave olarak istasyonlardaki tayyare bölüklerinin bombardıman ve keşif görevi yapacak şekilde 4 pilot ve 4 rasıttan oluşması planlanmıştır. Bu planlamaya karşın, elde yeterli pilot olmadığından son iki bölüğe 3’er pilot ayrılmıştır. Böylece yeni teşkilata göre Osmanlı hava gücünün, 35 civarında tayyare ile en az 5-8 eğitim tayyaresinden oluşması öngörülmüştür.¹²⁰

Yeni teşkilatlanmaya gidilirken 6’ncı Ordu Kumandanlığı’ndan Osmanlı Harbiye Nezareti’ne gönderilen yazıyla, Batum’daki Deniz Tayyare Bölüğü’nün Şam Vapuru ile İstanbul’a sevk edildiği bildirilmiştir.¹²¹ İlgili yazı, hava birlik ve kurumlarının önemli bir kısmının İstanbul’da toplandığını göstermektedir.

¹¹⁴ İSH, K: 71, G: 51, B: 5-1.

¹¹⁵ Kuva-yı Havaiye Müfettişliği 6 Şubat 1919 tarihinde aldığı kararla, Konya’da bulunan tayyare, malzeme ve personelin İzmir’e nakledilmesini emretmiştir. Ancak Erkân-ı Harbiye Vekâleti, taşınma işleminin kesin barışın imza edilmesinden sonra yapılmasını istemiştir. Bu yüzden, Konya’daki tayyare, malzeme ve personel an itibarıyla yerlerinde kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: İSH, K: 17, G: 40, B: 40-1; İSH, K: 17, G: 42, B: 42-1; İlgili dönemde Konya’da, Filistin ve Suriye’den çekilmiş olan Üçüncü ve Dördüncü Tayyare Bölükleri vardır. Bu bölüklerde 4’ü keşif, 13’ü av olmak üzere toplam 17 uçak olduğu belirlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kaymaklı, **a.g.e.**, s.8-9; Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.124.

¹¹⁶ Kurter, **a.g.e.**, s.114.

¹¹⁷ İSH, K: 27, G: 102, B: 102-1; İSH, K: 357, G: 164, B: 164-1.

İzmir ve Erzincan’da ikinci sınıf birer tayyare istasyonu kurulmasına ilişkin aynı kapsamdaki 29 Aralık 1918 tarihli bir diğer emir için bakınız: İSH, K: 168, G: 55, B: 55-1.

¹¹⁸ İSH, K: 179, G: 33, B: 33-2.

¹¹⁹ Kuva-yı Havaiye Müfettiş-i Umumiliği emrinde bulunmak üzere İzmir ile Erzincan’da birer ikinci sınıf tayyare istasyonu vücuda getirilmesine dair diğer bir emir için bakınız: İSH, K: 168, G: 55, B: 1.

¹²⁰ İSH, K: 30, G: 86, B: 86-1.

¹²¹ İSH, K: 51, G: 103, B: 103-1.

25 Aralık 1918'de Harbiye Nezareti'nden Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, mütareke şartları gereği Çanakkale'den İstanbul'a getirilen 1'inci ve 6'ncı Tayyare Bölüklerine ait dokuz tayyarenin Ayastefanos'ta muhafazası için hangar yapımına başlandığı bildirilmiştir. Ancak ilgili yazının devamında, istasyona gelen Fransız kıtaatından iki subayın hangar inşası için kullanılan kerestelerin kendilerine teslimini talep ettikleri, aksi takdirde kumandanlarına müracaat ederek alınacağını beyan ettikleri ifade edilmiştir. Yazının devamında malzemenin hangar yapımı için gerekli olduğu, bu yüzden tesliminin mümkün olamayacağı belirtilmiştir. İlave olarak yazıda konunun Hariciye Nezareti içerisinde müteşekkil Mütareke Komisyonu'na da bildirildiği ve nasıl bir hareket tarzı icra edileceğinin bildirilmesi istenmiştir.¹²² Aynı gün konu hakkında İtilaf Devletleri İşgal Kumandanlığı'na gönderilen yazıyla, malzeme talepleri ile ilgili doğrudan doğruya herhangi bir makamdan talepte bulunulmayıp, Osmanlı Harbiye Nezareti'ne müracaat edilmesi iletilmiştir.¹²³

1919 yılı başında ülkenin içinde bulunduğu şartlar, Ayastefanos Tayyare Mektebi'nde rasıt ve pilotaj eğitimleri yapmayı imkânsız hale getirmiştir. Bu yüzden Tayyare Mektebi'nde eğitim alan İranlı rasıt subaylardan; Kolağası Mustafa Han ile Mülazım-ı Evvel Hüseyin Han terhis edilerek, ülkelerine gönderilmiştir.¹²⁴

5 Ocak 1919'da Osmanlı Orduyu Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti tarafından 17'nci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen yazıyla, Kuva-yı Havaiye Müfettişi Umumiliği emrinde bulunan tayyare kıtaat ve müessesatının hazır teşkilatı mucibince İzmir'de ikinci sınıf bir tayyare istasyonu, iki tayyare bölüğü teşkil edileceği bildirilmiştir.¹²⁵ Bu bölüklerin idari hususta, mıntıkasında bulundukları kolordu kumandanlığının ve tamir, bakım ile fen işleri konusunda tayyare istasyon müdürünün ve müdüriyet konusunda da Kuva-yı Havaiye Müfettişliğinin emrinde bulunacakları ifade edilmiştir. Ayrıca, Menemen'deki 12'nci Tayyare Bölüğü'nün de Seydiköy'deki 5'inci Tayyare Bölüğü'nün yanına intikal etmesi, ancak bölüklerin birbirlerine karıştırılmaması için kâfi miktarda efrad verilmesinin lüzumlu olduğu belirtilmiştir. Menemen'deki hangarlarla barakaların da Seydiköy'e nakledilmesi

¹²² İSH, K: 231, G: 17, B: 17-1.

¹²³ İSH, K: 231, G: 17, B: 17-2, 17-2a.

¹²⁴ Kurter, a.g.e., s.120.

¹²⁵ İSH, K: 51, G: 109, B: 109-1.

gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca ilgili yazıda, Deniz Tayyare Bölüğü'nün Bahriye Nezareti'ne bağlı olduğu ifade edilmiştir.¹²⁶

11 Ocak 1919'da Britanya İşgal Kuvvetleri Kumandanı olan General George Francis Milne Osmanlı Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıyla, 18 Ocak 1919 tarihine kadar Ayastefanos Tayyare İstasyonu ile bölgede bulunan tüm bina ve birimlerin boşaltılmasını, buraya İngiliz tayyare filosunun gelerek yerleşeceği bildirilmiştir.¹²⁷ İlgili yazıda ayrıca, Müttefik devletler kuvvetleri için Ayastefanos Tayyare İstasyonu'ndaki ihtiyaç olmayan bina ve barakaların Osmanlı ordusuna bırakılacağı belirtilmiştir. İlave olarak, Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nun boşaltma işleminin İşgal Kuvvetleri Karargâhından General Wook tarafından takip ve denetleneceği ifade edilmiştir.¹²⁸ İlgili yazı kapsamında Selanik'ten bir Binbaşı komutasında 12 tayyare, 25 subay ve 120 personelden oluşan iki İngiliz hava filosunun Ayastefanos'a gelmesi planlanmıştır.¹²⁹ 14 Ocak 1919 tarihinde Britanya Kraliyet Hava Kuvvetleri birliklerinden 17'nci ve 47'nci Tayyare Filoları Selanik'ten İstanbul'a gelerek, Ayastefanos Tayyare İstasyonu'na yerleşmiştir.¹³⁰ Böylece havacılığın merkezi konumundaki Ayastefanos Tayyare İstasyonu, İtilaf kuvvetlerinin denetim ve kontrolü altına girmiştir.

18 Ocak 1919'da Osmanlı Harbiye Nezareti Müsteşarı Mustafa Hilmi Bey tarafından İngiliz Selanik Kuvvetleri Başkumandanı Milne'ye gönderilen yazıyla, İtilaf tayyarecileri ile temas edilmek suretiyle Ayastefanos Tayyare İstasyonu'na İngiliz havacılarının yerleşmesi için gerekenlerin yapıldığı bildirilmiştir. İlgili yazıda, tayyare istasyonunda bulunan Yunan tayyarecileri tarafından işgal edilen ve hali hazırda Fransızların işgalinde bulunan bir tayyare hangarı ile subaylara mahsus dört odadan ikisi ile iki hangarın filolara tahsis edildiği belirtilmiştir. Aynı yazıda, bir kısmı Fransızlar tarafından işgal edilen subay gazinosunun 11 odası ve bir büyük salondan ibaret olan kısmının ve gazino binasının altında yer alan deponun da İngilizlerin emrine tahsis edildiği ifade edilmiştir.¹³¹

¹²⁶ Aynı konu hakkındaki 31 Aralık 1918 tarihli belge için bakınız: **İSH**, K: 54, G: 2, B: 2-1.

¹²⁷ **İSH**, K: 74, G: 110, B: 110-3; İtilaf Devletlerinin Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nun boşaltılmasına dair isteğine dair bir başka yazı için bakınız: **İSH**, K: 75, G: 6, B: 6-1.

¹²⁸ **İSH**, K: 74, G: 110, B: 1-5.

¹²⁹ **İSH**, K: 75, G: 11, B: 11-3.

¹³⁰ **İSH**, K: 75, G: 11, B: 11-1; **İSH**, K: 168, G: 32, B: 32-1.

¹³¹ **İSH**, K: 75, G: 6, B: 6-4.

İngiliz hava filolarının Ayastefanos'a gelmesi Kolağası Şakir Fevzi Bey tarafından 19 Ocak 1919 tarihinde Kuva-yı Havaiye Müfettişliğine rapor edilmiştir.¹³² Bu raporda İngilizlere Ayastefanos Tayyare İstasyonu'ndan; 3 hangar, 2 çalışma odası, 11 oda, 1 büyük salon ile subay gazinosundaki bodrumun tahsis edildiği belirtilmiştir.¹³³ Bu sırada Ayastefanos Tayyare İstasyon Komutanı olarak görev yapan Rasıt Kolağası Mehmet Ali (Okar) Bey'in 1919 yılı Şubat ayı başında kalp yetmezliği sebebiyle emekli olması üzerine, yerine vekâleten Rasıt Kolağası Ahmet Nüzhet Bey atanmıştır.¹³⁴

1 Şubat 1919'da havacı personelin kılık kıyafetine yönelik Kuva-yı Havaiye Müfettişliği tarafından bir tamim yayımlanmıştır. Bu tamimde, Tayyareci küçük zabitlerden bazılarının sivil tayyareciler gibi beyaz sırmalı kalpak giydiği ve apoletlerini küçük zabit apoletinden daha başka şekilde takmakta olduklarının görüldüğü belirtilmiştir. Bu durumun askeri nizama aykırı olduğu, tayyareci küçük zabitlerin, küçük zabit nizamnamesinde belirtildiği haliyle apolet takacağı ancak kalpak giymeyeceği, tayyarecilik alameti olan kanadı üzerlerine takacakları emredilmiştir.¹³⁵

Kılık kıyafete yönelik yazının yayımlandığı dönemde, Kuva-yı Havaiye Müfettişi Umumiliği tarafından yayımlanan bir tamimle, müfettiş-i umumiliğin yalnız istasyon kumandanlıklarıyla muhaberede bulunacağı, bölüklerin ise faaliyetleri için istasyon kumandanlıklarına müracaat edecekleri bildirilmiştir. 2'nci, 11'inci ve 13'üncü tayyare bölüklerinin şimdilik bu emrin dışında tutulacağı belirtilmiştir. İlgili emir kapsamında; 1'inci, 6'ncı, 9'uncu, 10'uncu, 15'inci, 16'ncı ve 17'nci bölüklerin Ayastefanos Birinci Sınıf Tayyare İstasyonu Kumandanlığıyla; 3'üncü, 4'üncü, 5'inci, 12'nci ve 14'üncü bölüklerin İzmir İkinci Sınıf Tayyare İstasyonu Kumandanlık vekâletiyle; 7'nci ve 8'inci bölüklerin ise Erzincan İkinci Sınıf Tayyare İstasyonu Kumandanlık vekâletiyle muhaberede bulunacağı emredilmiştir.¹³⁶

5 Şubat 1919'da Konya'daki Yıldırım Kıtası Müfettişi Ferik Cemal tarafından Osmanlı Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıyla; Konya'da bulunan tayyare

¹³² İSH, K: 74, G: 110, B: 110-4, 4a.

¹³³ İSH, K: 74, G: 110, B: 110-1 (2-5).

¹³⁴ Kurter, **a.g.e.**, s.119.

¹³⁵ İSH, K: 501, G: 21, B: 1.

¹³⁶ İSH, K: 501, G: 20, B: 20-2.

bölüklerinde sekiz harp ve beş keşif tayyaresiyle, dört adet motorsuz tayyare ve bir hayli tayyare malzemesi olduğu bildirilmiştir. Bu tayyarelerden Türk ordularının kadrolarında gösterilen birer bölüğe mukabil 12'nci ve 20'nci kolordular için birer bölük teşkiline tevessül edilecekse konunun izah ve malumat buyrulması istenmiştir.¹³⁷

Aynı tarihte Ayastefanos Tayyare İstasyon Kumandanı Muavini Kolağası Ahmed Nüzhet Bey tarafından Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, saat 10:00'dan önce Erkan-ı Harp Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in refakatinde iki İngiliz subayının istasyona gelerek, istasyonun her tarafını gezdiği bildirilmiştir. İsmail Hakkı Bey'in, istasyonun İtilaf Devletlerine lazım olduğunu belirtip, emir gelinceye kadar buranın tahliye edilmesi için hazırlanılmasını emrettiği iletilmiştir.¹³⁸

İngiliz hava filolarının Ayastefanos'a gelmesinden sonra, hava istasyonunun yoğunluğu daha da artmıştır. Bu durum zamanla yeni problem ve sorunların gündeme gelmesine neden olmuştur. Ayastefanos'da toplanan 72 Osmanlı tayyaresi ve Osmanlı havacılarına; İngiliz, Fransız ve Yunan hava birlikleri eklenmiştir. Bu ortamda 7 Şubat 1919 tarihinde İngilizler, Ayastefanos'daki hava fotoğrafhanesine girerek burayı zorla işgal etmiştir.¹³⁹ İlgili durum Ayastefanos'da görevli Rasit Mülazım-ı Evvel Süleyman Sırrı Bey tarafından, Ayastefanos Tayyare İstasyon Vekili Ahmet Nüzhet Bey'e bildirilmiştir. Ahmet Nüzhet Bey de durumu Kuva-yı Havaiye Müfettişliğine iletmiştir. Ancak, tüm çaba ve girişimlere karşın yapılan itiraz ve protestolardan bir sonuç alınamamıştır. İngilizler, işgal ettikleri fotoğrafhaneyi boşaltmadıkları gibi içerisindeki fotoğraf ve malzemeleri de vermemiştir.¹⁴⁰ Bu sırada İngiliz ve Fransız birlikleri, Ayastefanos Tayyare İstasyonu ve Umur-u Havaiye Deposu'nda yer alan; ot, saman, kereste ve malzemeye el koymuştur.¹⁴¹

8 Şubat 1919'da Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nun boşaltılmasına yönelik isteği Osmanlı Hariciye Nezareti içerisinde görev yapan Ateşkes Komisyonu'na başvurmak suretiyle protesto etmiştir.¹⁴² 12 Şubat

¹³⁷ İSH, K: 29, G: 22, B: 22-1.

¹³⁸ İSH, K: 75, G: 6, B: 6-3.

¹³⁹ İSH, K: 75, G: 17, B: 17-1.

¹⁴⁰ İSH, K: 75, G: 17, B: 17-4.

¹⁴¹ İSH, K: 69, G: 115, B: 1.

¹⁴² İSH, K: 75, G: 6, B: 6-2.

1919'da Ayastefanos'daki fotoğrafhanenin işgali ile malzemelerin geri verilmesine yönelik talep Osmanlı Hariciye Nezareti içerisinde görev yapan Mütareke Komisyonu'na bildirilmiştir.¹⁴³ Ayrıca aynı talep kapsamında, bu ve benzeri olaylara son verilmesi gündeme getirilmiştir.¹⁴⁴

12 Şubat 1919'da Kuva-yı Havaiye Müfettişi Umumiliği tarafından Şimendifer Şubesi Müdüriyetine gönderilen yazıyla, Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nun seri bir şekilde İtilaf Devletlerine terk edileceği bildirilmiştir. Bu kapsamda, istasyonda bulunan tayyare, malzeme ve eşyanın Ayastefanos iskelesine nakli için elde vesait olmadığı ifade edilerek, dekovil ile nakli mecburi olduğundan ne zaman ve ne kadar vagon ve lokomotif tahsis edilebileceğinin bildirilmesi istenmiştir.¹⁴⁵

15 Şubat 1919'da Şimendifer Müfettişliği'ne gönderilen taşınma ile ilgili diğer bir yazıda, Ayastefanos Tayyare İstasyonu'ndan tahliye edilmekte bulunan mektep eşya ve depo malzemelerinin iskeleye kadar nakli için, kömür ve yağın kendileri tarafından tedarik edilmek üzere süratle tren tertip edilmesi için Tayyare Mektebi Müdüriyeti'ne konunun iletildiği bildirilmiştir.¹⁴⁶ Aynı yazıda bölgedeki dekovil hattının üç dört aydan beri tamir görmediği, ayrıca son zamanlarda yağmur ve karlardan dolayı emniyetle faaliyet görmenin mümkün olmadığı ifade edilmiştir.¹⁴⁷ İlgili yazı kış mevsiminde taşınma işleminin zor şartlar altında yapılmaya çalışıldığını göstermektedir.

16 Şubat 1919'da Kuva-yı Havaiye Müfettişi Umumiliği tarafından İzmir Tayyare İstasyonu Kumandanlığı ile Erzincan Tayyare İstasyonu Kumandanlığına gönderilen bir emirle, Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nun Maltepe'ye nakledileceği bildirilmiştir. Emrin devamında Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nun süratle tahliyesinin sağlanması için istasyonlar emrinde bulunup İstanbul'da bulunan personelin ilgili istasyonun nakline yardımda bulunacağı belirtilmiştir.¹⁴⁸

25 Şubat 1919 tarihinde Osmanlı Harbiye Nezareti'nin yayımladığı bir emirle Kuva-yı Havaiye Müfettişliğinin adı, Kıttaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye

¹⁴³ İSH, K: 75, G: 17, B: 17-4.

¹⁴⁴ İSH, K: 75, G: 17, B: 2-3.

¹⁴⁵ İSH, K: 226, G: 76, B: 76-1-1a.

¹⁴⁶ İSH, K: 226, G: 76, B: 76-3.

¹⁴⁷ İSH, K: 226, G: 76, B: 76-2.

¹⁴⁸ İSH, K: 501, G: 30, B: 30-1.

Müfettişliği olmuştur.¹⁴⁹ İlgili düzenleme kapsamında balon ve demiryolu birlikleri Kıtaat-ı Fenniye Şubesi'ne; Tayyare Bölükleri, Tayyare Mektebi ve Tayyare İstasyonları ise Kuva-yı Havaiye Şubesi'ne bağlı hale getirilmiştir.¹⁵⁰ Bu düzenleme ve teşkilat değişikliğinden sonra Miralay¹⁵¹ Mehmet Esat Bey, Kıtaat-ı Fenniye ve Kuvayı Havaiye Müfettişi olarak atanmıştır. Piyade Kaymakam Sadık Bey ise, Kuva-yı Havaiye Şubesi başında görevine vekâleten devam etmiştir. Ayrıca 1919 Şubat ayı içerisinde Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, Birinci Dünya Harbi yıllarında Türk askerî uçakları için tanıtmaya işareti olarak kullanılan, kenarı beyaz şeritli siyah kare forsun değiştirilmesini teklif etmiştir. Bu teklif uygun bulunmuş ve Türk bayrağının rengini sembolize eden kırmızı-beyaz kare forsu işaretinin, dikey stabilize yön dümeninde kullanılması kararlaştırılmıştır.¹⁵²

26 Şubat 1919 tarihinde Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nun boşaltılmasına yönelik itiraz yazısı, Mütareke Komisyonu tarafından Britanya İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'na iletilmiştir. Ancak, yapılan itiraz ve protesto girişiminden herhangi bir sonuç alınamamıştır. 1 Mart 1919 tarihinde Britanya İşgal Kuvvetleri Komutanlığı, Kıtaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'nin itiraz yazısına istinaden gönderdiği cevabi metinde, Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nun bir an önce ve hızlı bir şekilde boşaltılması isteğini yinelemiştir.¹⁵³

1.1.2. Osmanlı Hava Gücünün Maltepe'ye Nakledilmesi

İtilaf Devletlerinin Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nun boşaltılmasına dair talebi üzerine, yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda tüm malzemenin Maltepe'ye taşınmasına karar verilmiştir. Bu çerçevede Ayastefanos Tayyare İstasyonu, 1-13 Mart 1919 tarihleri arasında Maltepe'ye nakledilmiştir. İlgili dönemde Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nda yer alan bütün alet ve edevat aynı bölgedeki iskeleye taşınarak, bu yerden mavna ve kayıklarla Maltepe'ye aktarılmıştır. Ayastefanos'da bulunan görev yapamayacak durumda ve uçuş yeteneğini kaybetmiş tayyareler burada bırakılmıştır.¹⁵⁴ Nakledilemeyen alet ve edevat, Umur-u Havaiye

¹⁴⁹ İSH, K: 211, G: 87, B: 1.

¹⁵⁰ İSH, K: 51, G: 133, B: 133-1.

¹⁵¹ Miralay: Osmanlı döneminde albay. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Develioğlu, a.g.e., s.778.

¹⁵² Kurter, a.g.e., s.116-117.

¹⁵³ İSH, K: 168, G: 32, B: 32-1.

¹⁵⁴ Kış şartları altında yapılan taşınma işlemi sırasında bölgeye getirilen malzeme Karlar üzerinde üst üste yığılmış ve harap olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hava Kuvvetleri Dergisi, "Rasit Yüzbaşı

Deposu ile Ayastefanos Cami ve civarına toplanmıştır. Bu sırada Karaköy'deki Merkez Han'da tutulan önemli malzeme ve evrak, başka bir yere götürülerek gizlenmiştir.¹⁵⁵

8 Mart 1919'dan itibaren Kıttaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliği tarafından Beyoğlu'ndaki Afrika Hanı'nda kullanılan yerler boşaltılmış ve Ahırkapı'daki Şevki Bey Fabrikası yanındaki, lağvedilen Şimendifer Kıttaatı Müfettişliği binasında vazifeye başlanmıştır. Kıttaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliği burada, emrinde bulunan şimendifer, muhabere ve kuva-yı havaiye şubeleri ile faaliyetlerini yerine getirmiştir.¹⁵⁶

Maltepe'ye bu taşıma işlemi sırasında 14'ü keşif ve 31 tanesi av özelliğinde 45 tayyare getirilebilmiş, eski ve kullanılamaz durumdaki diğer tayyare ve malzemeler Ayastefanos'da bırakılmıştır. 13 Mart 1919 tarihinde Kıttaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliği tarafından İstihkâm Müfettişliğine gönderilen yazıyla, Maltepe'deki tayyare ve malzemenin durumu ortaya konup, bunların korunması için bir baraka tahsis edilmesi talep edilmiştir.¹⁵⁷ İlgili yazıda Kıttaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliği,

*“Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nun Düveli İtilaflıye tarafından işgali üzerine tayyare istasyonu Maltepe'ye nakledilmiş ise de tahsis edilen binaların âdem-i kifayesinden dolayı yüz binlerce liralık malzeme ve tayyareler açıkta ve yağmur altında harap olmaktadır. Mezkûr malzemenin zayıflığına meydan vermemek için Maltepe şimendifer hattıyla sahil arasındaki üç ambarın şark tarafında olup daire-i aliyelerine ait bulunan barakanın tayyare istasyonu emrine itası için emir ve müsaade buyrulmasını.”*¹⁵⁸ istemiştir.

İlgili yazı Kıttaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'nin tayyare ve malzemelerin zayı olmasına engel olmak istediğini göstermektedir.

27 Nisan 1919'da Kıttaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliği tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir yazıyla, Ayastefanos Tayyare Deposu'nda kalan tayyare malzemelerinin Maltepe Tayyare İstasyonu'na taşınması için bir motor botla, üç motorsiklete ihtiyaç olduğu, bunun için ilgili makamlara emir verilmesinin

Hamdi Çaypınar'ın Havacılıkla İlgili Anıları”, Yıl: 58, Sayı: 273, Mart 1980, s.11; Yaşar Özdemir, **Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey**, Hava Basımevi, Ankara, 1981, s.40.

¹⁵⁵ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.11.

¹⁵⁶ **İSH**, K: 164, G: 90, B: 90-1; **İSH**, K: 172, G: 41, B: 41-1.

¹⁵⁷ **İSH**, K: 25, G: 8, B: 25-6.

¹⁵⁸ **İSH**, K: 215, G: 8, B: 6.

gerektiği dile getirilmiştir.¹⁵⁹ Bu sırada 28 Nisan 1919'da çıkarılan emirle Kıttaatı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Mufettişliği'ne Erkân-ı Harbiye Miralayı Ahmed Esad Bey tayin edilmiştir.¹⁶⁰

8 Mayıs 1919'da Birinci Ordu Komutanlığı'ndan Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıyla, Fransızların Edirne'nin güneyinde bulunan Paşa Çayırı'nda bir tayyare hangarı yapmakta oldukları bildirilmiştir.¹⁶¹ Aynı yazıda, Fransızların ifadesine nazaran bu hangarın Paris-Sofya-İstanbul arasında işleyecek tayyareler için bir ara istasyon olacağına belirtildiği aktarılmıştır.¹⁶²

12 Mayıs 1919'da Tekirdağ'dan Birinci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen yazıyla, bir Fransız tayyaresinin arızalanarak, imalathane civarına zorunlu iniş yaptığı bildirilmiştir. Aynı yazıda, tayyarecinin arzusu üzerine tayyarenin muhafaza altına alındığı belirtilmiştir.¹⁶³

14 Mayıs 1919'da Kıttaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Mufettişliği şubelerine bağlı müessese ve kıtaatin teftişi sonucu hazırlanan raporda hava birliklerinin durum ve vaziyeti ortaya konulmuştur.¹⁶⁴ İlgili raporda, Maltepe'de örtü altında bulunan tayyarelerin pervaneleri ile kanatlarının havanın tesirinden korunması amacıyla korunaklı bir mahalde bulundurulması gerektiği ifade edilmiştir. Aynı raporda, tayyareler için kapalı yer tedariki mümkün olmadığı takdirde, örtünün tamir ettirilmesi veya Kuva-yı Havaiye Umum Deposu'ndan alınacak sağlam ve büyük çadırlara yerleştirilmesi ve efrad ile subaylar için bina bulunmadığı halde, Levazım Dairesi'nden ve Kuva-yı Havaiye Deposu'ndan lüzum olan çadırların tedariki hususlarına teşebbüs edildiği belirtilmiştir.¹⁶⁵

Ayrıca raporda, Kuva-yı Havaiye depolarında bulunan malzemenin önemli kısmının nazik alet ve edevattan ibaret olduğu, bu yüzden malzemelere ait depoların munasip bir şekle sokulmaya çalışıldığı vurgulanmıştır. Raporun devamında, Kâğıthane'de bulunan balon müfrezesine ait malzemenin bulunduğu alanın çok harap

¹⁵⁹ İSH, K: 500, G: 13, B: 13-1.

¹⁶⁰ İSH, K: 226, G: 185, B: 1-2.

¹⁶¹ İSH, K: 281, G: 160, B: 1-2.

¹⁶² İSH, K: 85, G: 77, B: 1-2.

¹⁶³ İSH, K: 281, G: 193, B: 193-2.

¹⁶⁴ İSH, K: 34, G: 44, B: 44-1.

¹⁶⁵ İSH, K: 34, G: 44, B: 44-2.

olduğu, malzemeyi temizleyecek kâfi miktarda efrad olmamasından dolayı, oradaki malzemenin pek yakın zamanda kullanılamaz hale geleceği ifade edilmiştir.¹⁶⁶

İlave olarak raporda, Kâğıthane'deki balon müfrezesine ait çadır hangarın rüzgârdan harap bir hale geldiği, ip vesaire gibi noksanları olduğu belirtilmiştir. Raporun devamında, Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nun Maltepe'ye nakli dolayısıyla münasip bir uçuş mahalli bulunmadığı, sahilde bulunan düz bir kısım arazinin kullanımına çalışıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca raporda, tayyare istasyonu, tayyare bölümünde mevcut yirmi otuz kadar tayyareci ve rasit personel ile talim ve terbiye edilecek efradın ikamet ve tedrislerine uygun bir yer ve alan olmadığı aktarılmıştır.¹⁶⁷

17 Mayıs 1919'da Kıtaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'nden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'ne gönderilen yazıyla; Kolordu adedine göre dokuza tenzil edilen tayyare bölüklerinden hali hazırda 1, 2, 4, 5, 7 ve 8 numaralı altı bölümün teşkilatının bitirilmiş olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁸ Aynı yazıda 3, 6 ve 9 numaralı üç bölümün kadro halinde olduğu, personel ve malzeme ikmali sağlanabilirse bu bölüklerin teşkil edileceği belirtilmiştir. Yazının devamında, sefer nizamına göre bazı kolordulara verilen ve mevcut teşkilatta yine o kolordular emrinde gösterilen tayyare bölüklerinin lağvedildiği ifade edilmiştir.¹⁶⁹

Teşkilat çalışması yapıldığı dönemde, Osmanlı Bulgar Hudut Müfettişliği'nden Birinci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen yazıyla, Fransızların Karabayır Kalesinin güneyinde inşa ettikleri tayyare hangarını oradan kaldırdıkları bildirilmiştir.¹⁷⁰

30 Haziran 1919'da Fransızların 509 numaralı hava filosuna mensup bir tayyaresi arızalanarak Kırklareli Demirköy'e zorunlu iniş yapmıştır. Fransız havacı personele bu zorunlu iniş sonrasında bir şey olmazken, bölgeye gelen muhafız jandarmalarla tayyare motorunu alarak İstanbul'a hareket ettikleri Kırklareli Tabur Kumandanlığı'ndan bildirilmiştir.¹⁷¹ İlgili yazı İtilaf kuvvetlerinin istedikleri gibi hava faaliyetlerinde bulunduklarını kanıtlamaktadır.

¹⁶⁶ İSH, K: 34, G: 44, B: 44-2a.

¹⁶⁷ İSH, K: 34, G: 44, B: 44-3.

¹⁶⁸ İSH, K: 48, G: 49, B: 49-1.

¹⁶⁹ İSH, K: 48, G: 49, B: 49-1a.

¹⁷⁰ İSH, K: 281, G: 160, B: 160-3.

¹⁷¹ İSH, K: 281, G: 114, B: 114-1.

15 Temmuz 1919'da 12'nci Kolordu Kumandanı Selahaddin Bey tarafından İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa'ya gönderilen şifreli telgrafta, Konya'daki telsiz telgraf deposundaki istasyonlardan birisinin faaliyete geçirilmesi istenmiştir. Aynı telgrafta ayrıca, Konya'daki tayyarelerin tecrübe kazanması için uçuş yapmasının elzem olduğu bildirilmiştir.¹⁷² İlgili yazı Türk komutanların tayyareler ile pilotların faal tutulması amacıyla gayret gösterdiğini göstermektedir.

Ayastefanos'dan Maltepe'ye taşınan malzeme ve tayyareler, Maltepe'deki demiryolu ile boğaz arasındaki İstihkâm Müfettişliği emrindeki binaların yer aldığı, uçuş için müsait olmayan bölgeye yerleştirilmiştir. Herhangi bir hangar ve korunaklı sundurmanın olmadığı bölgede tayyareler deniz kıyısına üst üste istiflenmiş; getirilen araç, gereç, malzeme, tezgâh ve eşyalar ise bir kenara yığılmıştır. Maltepe'deki arazinin darlığı ve bölgenin uçuşa uygun olmaması sebebiyle tayyarelere hem bakım ve onarım gerçekleştirilememiş hem de uçuşlar yapılamamıştır. Bu taşınma işleminden sonra bölgede 3-7 Mayıs 1919 tarihleri arasında yapılan denetleme sonucunda bir rapor hazırlanmıştır. İlgili raporda, Maltepe'de üstleri örtü altında bulunan tayyarelerin, hava etkisine maruz kalacak, duyarlı parçalarının daha korunaklı bir yere taşınmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Tayyareleri koyacak kapalı bir alan bulunamaması halinde, üzerlerindeki örtülerinin onarılması ya da Kuva-yı Havaiye Deposu'ndan alınacak sağlam ve büyük çadırlara yerleştirilmelerinin uygun olacağı belirtilmiştir. Ayrıca raporda, personel için bina bulunamaması halinde Levazım Dairesi ve Kuva-yı Havaiye Deposu ile koordine kurulmak suretiyle çadır tedarik edilebileceği ifade edilmiştir. Taşınma işlemi ile beraber Maltepe'de uygun alan olmaması sebebiyle uçuş tecrübeleri yapılamamıştır. Aynı kapsamda Maltepe'ye taşınan Tayyare Mektebi'nde de pilotaj eğitimleri icra edilememiştir. Burada görevli pilot ve rasıtlar da uçuş yapamadıklarından, giderek uçuş yeteneklerini kaybetmeye başlamıştır. İlgili alanda hava meydanı olsa bile İtilaf güçlerinin uçuş izni vermeleri çok mümkün görülmemiştir.¹⁷³

6 Mayıs 1919'da tayyare istasyonunun yer değiştirmesi ve yer değişikliğine bağlı olarak yazışmalarda kullanılan damga ve mühürlerin değiştirilmek zorunda kalınması sebebiyle bir teşkilat değişikliğine gidilmesi gündeme gelmiştir. Bu

¹⁷² İSH, K: 192, G: 160, B: 160-1.

¹⁷³ İSH, K: 34, G: 44, B: 44-1.

kapsamda, tayyare istasyonlarına isim yerine numara verilmesi kararı alınmıştır. Alınan bu karar çerçevesinde, Maltepe Tayyare İstasyonu'nun 1'inci Tayyare İstasyonu, İzmir Tayyare İstasyonu'nun 2'nci Tayyare İstasyonu, Erzincan Tayyare İstasyonu'nun 3'üncü Tayyare İstasyonu olarak numaralandırılması önerilmiştir.¹⁷⁴ Bu öneri Erkân-ı Harbiye Vekâletinin onayı ile yürürlüğe girerek, uygulanmaya başlanmıştır.¹⁷⁵

Teşkilat değişikliği ile beraber Kıtâat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'ne bağlı 3 tane hava istasyonu, Elâzığ ve Diyarbakır'da da birer hava birliği kurulmuştur.¹⁷⁶ Bu sırada istasyonlara isim yerine numara verilmesi kararlaştırılmıştır. İstanbul'daki 1 Numaralı Maltepe Tayyare İstasyonu, personel ve tayyare miktarı bakımından üç istasyonun en büyüğü olarak vazife yapmıştır. İlgili dönemde istasyonda 45 tayyare ve 182 kişiden oluşan bir personel kadrosu ile Tayyare İstasyon Müdür Vekili olarak Rasit Kolağası Ahmet Nüzhet Bey görev yapmıştır.¹⁷⁷ 1 Numaralı Maltepe Tayyare İstasyonu'nda yapılan incelemede, burada bulunan eğitim, keşif ve av maksatlı tayyarelerden 4 tanesinin kısa bir sürede uçabilecek durumda olduğu, diğer tayyarelerin ise bakım, onarım ve yedek malzemeye ihtiyaç duyduğu görülmüştür.¹⁷⁸

İzmir Seydiköy'deki 2 Numaralı İzmir Tayyare İstasyonu emrinde 4 keşif tayyaresinin faal olduğu belirlenmiştir. Bu tayyare istasyonunun idari bakımdan 17'nci Kolordu Komutanlığı'na, teknik bakımdan da Kuva-yı Havaiye Müfettişliğinin emri altında görev yapması öngörülmüştür. Bu sırada, Kokaryalı'da (Güzelyalı) bulunan Deniz Tayyare Bölüğü'nde ise 4 tayyareden birisinin sağlam vaziyette bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁷⁹

3 Numaralı Erzincan Tayyare İstasyonu ise Erzurum'daki hava meydanında konuşlanmıştır. Bu teşkilat, Birinci Dünya Harbi'nden kalma 7 ve 8'inci Tayyare

¹⁷⁴ İSH, K: 30, G: 86, B: 86-1.

¹⁷⁵ Tayyare istasyonlarının numaralandırılmasına dair öneri Erkân-ı Harbiye Vekâleti tarafından 9 Temmuz 1919 tarihinde onaylanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: İSH, K: 41, G: 104, B: 104-1.

¹⁷⁶ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.121-124.

¹⁷⁷ Tayyare ve personel mevcudu 1920 Ocak ayı ile 1920 Mart ayları arasındaki kadro miktarını göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kurter, **a.g.e.**, s.420-423; Mazlum Keyüsk, **Türk Havacılık Tarihi**, C.II, Kitap II, Hava Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951, s.197-198.

¹⁷⁸ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.124.

¹⁷⁹ Emin Nihat Sözeri, "Türk Tayyareciliği", **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Sayı: 202, Ankara, 1961, s.45.

Bölüklerini kapsamıştır. 187 personelin bulunduğu ilgili istasyon, kadro ve tayyare bakımından en zayıf teşkilat olarak ön plana çıkmıştır. Dönem içerisinde istasyonda; 6 Morane-Saulnier model keşif, 4 Farman model keşif-bombardıman, 2 Albotros C.III model keşif-bombardıman ve 1 Nieuport model av olmak üzere toplam 13 tayyare yerini almıştır. Ancak, tayyareler bakım ve onarıma ihtiyaç duyduğu için herhangi bir uçuş ve faaliyet gerçekleştirilememiştir.¹⁸⁰

Irak Cephesi'nde İngiliz kuvvetlerine karşı kullanılan İkinci ve Onüçüncü hava birlikleri ile Musul'daki tayyare istasyonundan kurtarılan tayyareler, Mondros Mütarekesi'nden sonra Diyarbakır'a intikal etmiştir. Alman personelin ayrılmasından sonra personel yokluğu ile karşı karşıya kalınmıştır. Tayyare bölüğünden 27 Mart 1919'da Kuva-yı Havaiye Müfettişliğine gönderilen yazıda; uçabilecek durumda 1 av tayyaresi bulunduğu belirtilmiştir.¹⁸¹ Ayrıca bölükte, bir pilot küçük zabıt ve iki rasıt zabıt kaldığı ifade edilmiştir. 13'üncü Tayyare Bölüğü'nün bu vaziyeti ve harekât yapma özelliğini kaybetmesi üzerine faaliyetlerine son verilmiştir.¹⁸²

1 Nisan 1919'da 1 Numaralı Maltepe Tayyare İstasyonu Kumandan Vekili Rasıt Kolağası Ahmet Nüzhet Bey, kardeşinin hayatını kaybetmesi sebebiyle iki ay izin alarak memleketi Şam'a gitmiştir. Fakat izni sona ermesine karşın Rasıt Kolağası Ahmet Nüzhet Bey, görev yerine geri dönmemiştir. Bunun üzerine 1 Numaralı Maltepe Tayyare İstasyonu Kumandanlığı'na Topçu Binbaşı Abdülatif Bey atanmıştır.¹⁸³

30 Temmuz 1919'da Konya'dan, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne iletilen bir yazıyla, İkinci Tayyare İstasyon kumandanı ile 4'üncü Bölük Kumandanı Tayyareci Kolağası Mehmet Ali ve istasyon refakat subayı Rasıt Mülazım-ı Evvel Nafız ve 4'üncü Bölük sivil tayyarecilerinden Behçet Efendi ile tüfekçi ustası İsmail Usta'nın Konya'ya ulaştıkları bildirilmiştir.¹⁸⁴

11 Ağustos 1919'da Konya Vali Vekili tarafından İkinci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen yazıyla, Konya Tayyare Müfreze Kumandanı Kolağası

¹⁸⁰ Kurter, **a.g.e.**, s.140-154.

¹⁸¹ **İSH**, K: 79, G: 85, B: 85-1.

¹⁸² **İSH**, K: 12, G: 125, B: 125-1.

¹⁸³ Kurter, **a.g.e.**, s.124.

¹⁸⁴ **İSH**, K: 100, G: 108, B: 108-1.

Mustafa Kerim Bey'in hazırladığı tayyarelerin mütareke hükümlerine aykırı bir şekilde şehir üzerinde uçurulduğu ve bunlardan bir tanesinin telgraf tellerine çarparak düşmesi sonucu havacı personelin yanmış bir şekilde karargâha götürüldüğü bildirilmiştir. Yazının devamında, tayyare uçuşlarına devam edilerek, uçuşların tekrar edildiği belirtilmiştir. Bu kapsamda yazının devamında, mütareke hükümlerine aykırı bu uçuşların İtilaf Devletleri temsilcilerini şüphe ve müdahaleye davet etmesinin muhtemel olduğu ifade edilerek, vatanın menfaatine konunun değerlendirilmesi istenmiştir.¹⁸⁵ İlgili yazı, Konya Vali Vekili'nin konuya gayri milli bir pencereden baktığını, uçuşların önemini kavrayamadığını göstermektedir.

Aynı konuya ilişkin olarak gönderilen bir diğer yazıyla ise konu millî menfaatler çerçevesinde ele alınmıştır. Bu konu hakkında 16 Ağustos 1919'da Konya Vilayeti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıyla, birkaç gündür uçuş tecrübeleri yapan Türk tayyarelerinin uçuşlarına karşı Konya'daki İtilaf temsilcilerinin bir şey demedikleri ve söyleme ihtimallerinin de mevcut olmadığı bildirilmiştir. Aynı yazıda, On gündür tayyarelerin uçuş tecrübelerine devam edildiği halde, hiçbir taraftan müdahale olunmaması herhangi bir müdahaleye taraftar olmadıklarını göstermektedir denilmiştir. İtilaf temsilcilerinin ne gibi şeyleri men'e muktedir bulundukları ve bunlarla vuku bulacak temas ve samimi münasebetin tesisini idrakten uzak bir belediye reisinin Konya vilayeti vekâletinde memuriyetine devamının idari ve siyasi birçok karışıklığa meydan vereceği bildirilmiştir. Bu yüzden iyi niyet sahibi ve aynı zamanda muktedir bir valinin süratle bölgeye tayin edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.¹⁸⁶

1919 Ağustos ayında doğudaki 2'nci Tayyare Bölük Komutanlığı'na Rasıt Mülazım-ı Evvel Sabri Sami Bey atanmıştır. 1920 Ocak-Şubat ayı itibarıyla bölükte; 2 adet Albatros D.III av, 2 adet Halberstadt D.V av ile 1 tane A.E.G. C.IV keşif-bombardıman tayyaresi yerini almıştır. Bu sırada bölükte sadece personel olarak Bölük Komutanı Rasıt Mülazım-ı Evvel Sabri Sami Bey ve 21 er bulunmaktadır. Sivas Kongresi'nden sonra İstanbul'un işgali ve İstanbul-Anadolu ilişkilerinin kopmasından sonra bu istasyonların Kuva-yı Havaiye Şubesi ile diğer bir deyişle Payitaht ile her türlü bağlantısı kesilmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ İSH, K: 258, G: 125, B: 125-3.

¹⁸⁶ İSH, K: 258, G: 125, B: 125-1.

¹⁸⁷ Kurter, a.g.e., s.427.

8 Eylül 1919'da Pilot Kolağası Şakir Fevzi (Fevzioğlu) tarafından hazırlanarak Kuva-yı Havaiye Müfettişliğine sunulan bir raporla, mütarekeden sonra elde kalan tayyarelerin Posta-Telgraf Nezareti'ne bağlı olarak kurulacak Posta Hizmetleri Müdürlüğü çatısı altında sivil posta hizmetleri için kullanılabileceği tavsiye edilmiştir. Böyle bir tavsiyede bulunulmasında, elde kalan tayyarelerin çürümekten kurtarılmasını sağlamak ve havacıların uçuş yeteneklerini kaybetmelerini önlemek amaçlanmıştır. Bu teşkilatın kurulması ile ilerde elde çekirdek bir hava gücünün bulundurulacağı belirtilmiştir. Ancak, Posta ve Telgraf işleri ile ilgili yeterli bütçe olmaması nedeniyle bu teklif kabul görmemiştir. Teklif reddedilmesine karşın, İngilizlerle anlaşmak koşulu ile Kuva-yı Havaiye Müfettişliği emrindeki personel ve tayyareler ile İstanbul ve Konya arasında deneme amaçlı bir hava postası kurulabileceği ifade edilmiştir.¹⁸⁸

15 Eylül 1919'da Kıtâat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, tayyarelerin posta ulaştırması için kullanımına yönelik raporu Erkân-ı Harbiye Vekâletine göndermiştir.¹⁸⁹

İtilaf güçlerinin İstanbul'u işgal etmesinden sonra Deniz Tayyare Mektebi'nde bulunan 17 deniz tayyaresinden 8'i Heybeliada'ya gönderilerek, eğitim faaliyetlerine burada devam edilmiştir. Geriye kalan 9 tayyare malzemeleri ile birlikte Bahriye Nezareti'nin Haliç'teki ambarlarına kaldırılmıştır.¹⁹⁰ İşgal güçlerinin 27 Eylül 1919'da koyduğu uçuş yasağı ve uçakların Haliç ambarlarına taşınması nedeniyle uçuş faaliyetleri tamamen durmuştur.¹⁹¹ İstanbul Kâğıthane'de konuşlanmış bulunan 2'nci ve 3'üncü Balon Bölüklerinde de hiçbir çalışma yapılamamış ve kadroları iskelet halinde kalmıştır.¹⁹²

29 Eylül 1919'da İtilaf Devletleri Karadeniz Ordusu Kumandanlığı tarafından Osmanlı Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıyla, Maltepe'de bulunan Osmanlı tayyarelerinin bazen uçuş tecrübesi yaptığığının kendilerine bildirildiği, şimdilik yedek

¹⁸⁸ İSH, K: 30, G: 92, B: 92-1.

¹⁸⁹ İSH, K: 11, G: 100, B: 100-1.

¹⁹⁰ Kurter, **a.g.e.**, s.155-156.

¹⁹¹ İSH, K: 32, G: 5, B: 5-1

¹⁹² İSH, K: 32, G: 5, B: 5-2.

tayyarelerin uçuşuna müsaade edilemeyeceği belirtilmiştir.¹⁹³ İlgili yazı Türk tayyarecilerin uçuşlarına İtilaf Devletlerinin müsaade etmediğini göstermektedir.

1 Kasım 1919'da İtilaf Devletleri İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Milne tarafından Osmanlı Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıyla, tayyarelerin posta hizmetlerinde kullanımı amacıyla yapılan talebin takdir edildiği, ancak mütareke zamanında herhangi bir tayyarenin uçuşına müsaade edilemeyeceği bildirilmiştir.¹⁹⁴

1919 yılı sonunda Maltepe'ye taşınmadığı için Umur-u Havaiye Deposu ile Ayastefanos Camisi'ne nakledilmiş olan araç, gereç ve yedek malzemenin sayım ile envanter döküm işlemlerine başlanmıştır. Sayım işlemleri devam ederken 8 Kasım 1919'da Umur-u Havaiye Deposu'na gelen Fransız Pilot Binbaşı De la Morley ile bir Fransız Kolağası, deponun anahtarlarının kendilerine teslim edilmesini istemiştir. Ancak bu talep, depoda sayımla görevli Binbaşı Fehmi Bey tarafından kendilerine bu yönde bir emir gelmediği gerekçesiyle reddedilmiştir. Bunun üzerine Fransız Pilot Binbaşı De la Morley, Ayastefanos Camisi'ndeki sayımın da bir hafta içerisinde bitirilmesini, bundan sonra deponun kendileri tarafından korunacağını ifade ederek bölgeden ayrılmıştır. İlgili gelişme sayım işlemi ile görevli personel tarafından aynı gün içerisinde Harbiye Dairesi'ne bildirilmiştir.¹⁹⁵

9 Kasım 1919'da tekrar Ayastefanos'a gelen Fransız Pilot Binbaşı De la Morley, bu seferde camide muhafaza edilen tayyare malzemesinden kendilerine verilmesini istemiştir. Ancak bu talepte, cami anahtarının kendilerinde olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Yaşanan bu olaylar üzerine Harbiye Nezareti tarafından, İtilaf Devletleri Komutanlığı'na gönderilen yazıyla; Binbaşı De la Morley'in taleplerinin mütareke hükümlerine aykırı olduğu, usulüne uygun şekilde yapılacak müracaatların karşılanacağı belirtilmiştir.¹⁹⁶ Diğer bir yazıyla, 10 Kasım 1919'da Ayastefanos Cami etrafında ve dâhilinde depo edilmiş tayyarelerin bulunduğu alan ile barakaların, Fransızlar tarafından işgal olunacağı belirtilmiştir.¹⁹⁷ 10 Kasım 1919'da Erkân-ı Harbiye Vekili Cevat (Çobanlı) Paşa tarafından Fransız İrtibat Subaylığına

¹⁹³ İSH, K: 236, G: 130, B: 130-1.

¹⁹⁴ İSH, K: 124, G: 37, B: 37-1.

¹⁹⁵ İSH, K: 42, G: 10, B: 10-7.

¹⁹⁶ İSH, K: 42, G: 10, B: 10-6.

¹⁹⁷ İSH, K: 233, G: 9, B: 9-1.

gönderilen yazıyla, mütareke antlaşmasına uygun her türlü konuda kendilerine yardımcı olunacağı ifade edilmiştir.¹⁹⁸

İtilaf Devletleri İşgal Kumandanlığının cevabına rağmen, 2 Aralık 1919'da Erkân-ı Harbiye Vekâleti tarafından Kıtaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'ne gönderilen yazıyla, diğer devletlerin ordularında olduğu gibi Osmanlı tayyarelerinin posta hizmetlerinde kullanılmak üzere Posta-Telgraf Genel Müdürlüğü'ne devir işlemlerinin kararlaştırılması amacıyla bir komisyon kurulduğu belirtilmiştir.¹⁹⁹

Aynı tarihte, Anadolu'da bulunan İtilaf devletlerinin mevcutları hakkındaki belgede sayı belirtilmemekle birlikte İtalya'nın Antalya'ya tayyare getirdiği belirtilmiştir.²⁰⁰ Bu durum İtalya'nın Antalya ve çevresindeki işgal bölgesinde tayyare kullandığını göstermektedir.

Antalya Garnizon Komutanlığı'ndan İtalyan işgal politikası hakkında 2'nci Ordu Müfettişliği'ne gönderilen bir raporda, İtalyanların, bölgedeki eşkıyanın hep birlikte ortadan kaldırılması için asayişsizlikten usanmış köylülere tayyarelerle mesaj ilettikleri, hatta köylülere attıkları broşürlerde cennet dahi vaat ettikleri bildirilmiştir.²⁰¹

4 Aralık 1919'da Posta ve Telgraf Müdürlüğü'nden Emin ve Mehmet Ali, Kuva-yı Havaiye Şubesi'nden Kaymakam Ali, Pilot Kolağası Şakir Fevzi ve Telsiz-Telgraf Taburundan Kolağası Cevat Beylerin katılımı ile bir toplantı yapılmıştır. Ancak, dönem içerisinde yaşanan gelişmeler ve şartlar, tayyarelerin sivil amaçlı kullanımını önlemiştir. Bunda işgal güçlerinin tutum ve tavırları etkili olmuştur.²⁰²

Ülkenin işgal edildiği bir dönemde, İstanbul'da bir havacılık kulübü kurulmasına yönelik adımlar atılmıştır. Ancak, dönemin şartları ve havacılık kulübü oluşturulmasına yönelik nizamnamede eksiklikler olduğu gerekçesiyle bu talebe müsaade edilmemiştir.²⁰³

¹⁹⁸ İSH, K: 42, G: 10, B: 10-1.

¹⁹⁹ İSH, K: 11, G: 100, B: 100-1.

²⁰⁰ İSH, K: 110, G: 15, B: 1-2.

²⁰¹ Nuri Köstüklü, **Millî Mücadele'de Denizli, Burdur, Isparta Sancakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.32.

²⁰² Kurter, **a.g.e.**, Cilt: 5, s.427.

²⁰³ İSH, K: 156, G: 129, B: 1-3.

20 Aralık 1919'da Konya'daki 12'nci Kolordu Kumandanlığı tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıyla, İzmir Seydiköy Tayyare İstasyonu'nda hangar haricinde bulunan üç adet tayyare ile İzmir'deki deniz tayyarelerinin Konya'ya nakli için subay ve efrad gönderilmesinin bildirildiği, ancak konu hakkında kolorduya kesin bir emir tebliğ edilmediği belirtilmiştir.²⁰⁴

İşgaller devam ederken, Anadolu'da beliren Millî Mücadele hareketinin çalışmaları sonucunda 12 Ocak 1920 tarihinde Son Osmanlı Mebusan Meclisi toplanmıştır.²⁰⁵ İstanbul'da Mebusan Meclisinin toplandığı sırada 14 Ocak 1920'de, İzmir Seydiköy'de açıkta bulunan ve harap olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan üç kara tayyaresi ile Yenikale'deki deniz tayyarelerinin Konya'ya sevk edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁰⁶

İzmir'deki tayyarelerin Konya'ya naklinin gündeme geldiği bir dönemde, İtalyanların Antalya'daki askerî varlıkları ile ilgili bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda, İtalyanların Antalya'da bir tayyareci kolağası ile sandıklar içerisinde daha çıkarılmamış bir tayyareleri olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁷

19 Ocak 1920'de Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'ne gönderilen yazıyla, İzmir'deki kara ve deniz tayyarelerinin ne İstanbul'a ne de Konya'ya sevkine henüz imkân olmadığı bildirilmiştir.²⁰⁸ Bu sırada İstanbul'daki Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçilen millî mücadele yanlısı milletvekillerinin çalışmaları sonucunda 28 Ocak 1920 tarihinde Türk vatanının sınırlarını belirleyen “*Misak-ı Millî*” kararları kabul edilmiştir.²⁰⁹

Aynı dönemde 12'nci Kolordu Kumandan Vekili Hayri Bey tarafından Osmanlı Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir yazıyla, 18 Şubat 1920'de Roma ile Tokyo arasında posta faaliyetinde bulunan iki İtalyan tayyaresinin Roma-Selanik-

²⁰⁴ İSH, K: 201, G: 248, B: 248-1.

²⁰⁵ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele (1919-1920)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998, s.270; Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, C: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1989, s.87.

²⁰⁶ İSH, K: 60, G: 28, B: 28-2; İSH, K: 60, G: 28, B: 28-4.

²⁰⁷ İSH, K: 863, G: 20, B: 1-2.

²⁰⁸ İSH, K: 60, G: 28, B: 28-1.

²⁰⁹ Salâhi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.65; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direniş'ten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s.83.

İzmir güzergâhıyla Antalya'ya geldiği, ancak her ikisinin de arızalı olduğunun öğrenildiği bildirilmiştir.²¹⁰

28 Şubat 1920'de Osmanlı Levazımat-ı Umumiye Dairesine gönderilen bir ilam ile Şimendifer Kıtaat Müfettişliği'nin lağvedilip yerine Kıtaatı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'nin geçtiği bildirilmiştir.²¹¹ İlgili yazı şimendifer ile ilgili faaliyetlerin Kıtaatı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliği tarafından gerçekleştirileceğini göstermektedir.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından yayımlanan Misak-ı Millî kararlarını çıkarlarına aykırı gören İtilaf kuvvetleri, 16 Mart 1920'de Osmanlı başkentini resmen işgal edip, millî iradeyi dağıtmıştır.²¹² İstanbul işgal edilirken İtilaf devletleri, faaliyetlerini desteklemek ve Türk halkının gösterebileceği tepkiyi önlemek amacıyla şehrin üzerine tayareler havalandırmıştır. Bu tayareler aracılığıyla İstanbul'da yaşanan ve yaşanabilecek gelişmeler yakından takip edilmek istenmiştir.²¹³

Mebusan Meclisi'nin dağıtılması üzerine Sadrazam Salih Paşa da istifasını vermiştir.²¹⁴ Salih Paşa'nın istifası üzerine 5 Nisan 1920'de yeni hükümeti Padişahın görevlendirmesi sonucunda dördüncü kez Damat Ferit Paşa kurmuştur.²¹⁵

Damat Ferit Paşa, sadaret makamını devraldıktan sonra 8 Nisan 1920'de İstanbul'daki İngiliz Komiser Amiral de Robeck ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Damat Ferit Paşa; "*sözde milliyetçiler*" olarak belirttiği Kuva-yı Milliyecileri ortadan kaldırmak için kendisine destek verilmesini talep etmiştir.²¹⁶ İlgili görüşmede Damat Ferit Paşa; Anadolu'daki hareketi ortadan kaldırmak amacıyla

²¹⁰ İSH, K: 59, G: 129, B: 129-1.

²¹¹ İSH, K: 230, G: 99, B: 99-1.

²¹² Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s.461; Hülya Toker, **Mütareke Döneminde İstanbul Rumları**, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.38.

²¹³ Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s.332.

²¹⁴ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt: 4, İstanbul, 1972, s.464.

²¹⁵ Osman Akandere, "*Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuva-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.43, Bahar 2009, s.345; Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1949, s.282.

²¹⁶ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, s.102.

Sadrazam olduğunu, bu hareketi bitirmek amacıyla silah kullanacağını ifade etmiştir.²¹⁷

Ayrıca görüşme sırasında Damat Ferit Paşa, Bandırma bölgesinde bulunan Ahmet Anzavur'dan başka Bolu, İzmit, Kayseri, Trabzon ve Harput bölgelerinde de bazı şahısların milliyetçilere karşı sevk edilebileceğini ifade etmiştir. Görüşmenin devamında Damat Ferit Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin Ahmet Anzavur'u paşalığa yükselttiğini ve Kuva-yı Milliyeçilere karşı kullanmak için İngiliz Yüksek Komiserliği'nden silah talep ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Amiral de Robeck, silah meselesini General Milne ile görüşeceğini ifade etmiştir. Görüşme sırasında Amiral de Robeck, İngiliz Yüksek Komiserliğinin Anadolu'dan toplayacağı haberleri Damat Ferit Paşa'ya ileterek, istihbari destek verebileceğini belirtmiştir. Bunların yanında Damat Ferit Paşa, milliyetçiler aleyhinde yayımlanacak ferman ve fetvaları, iki tayyare ile Anadolu'ya attırmak istediğini açıklamıştır. İlgili ferman ve fetvaların atılması için kendisine tayyare tahsis edilmesi ve uçuş izni verilmesi de talep edilmiştir. Amiral de Robeck'te tayyarelerin durumunu incelettireceğini belirtmiştir.

İlave olarak Damat Ferit Paşa, Padişah tarafından çıkarılacak ferman ve fetvaları Hindistan'a yollamak istediğini ifade etmiştir. Amiral de Robeck bu talebi Londra'ya danışacağını söylemiştir. Ek olarak Damat Ferit Paşa, Anadolu'ya gizli ajanlar göndereceğini ve İngiliz makamlarının onaylayacağı biçimde faaliyette bulunmak amacıyla olduğunu belirtmiştir.²¹⁸

11 Nisan 1920'de Sadrazam Damat Ferit Paşa, Anadolu'da meydana gelen işgal faaliyetlerine karşı çıkan Mustafa Kemal Paşa ve onu destekleyenler için vatana ihanet suçlaması ile fetva çıkartma yoluna gitmiştir.²¹⁹ Bu kapsamda Damat Ferit Paşa'nın talebi ile gündeme getirilen fetva, Şeyhülislam Dürriyade Abdullah Bey'in imzası ve Padişah VI. Mehmet Vahidettin'in fermanı ile onaylanmıştır.²²⁰

Osmanlı Hükümeti tarafından hazırlanan fetvada;

“Dünya düzeninin sebebi olan ve kıyamet gününe kadar Ulu Tanrı'nın daim eyleyeceği İslam Halifesi Hazretlerinin veliliği altında bulunan İslam

²¹⁷ Ali Kemal Meram, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969, s.236.

²¹⁸ Hülya Özkan, **Damat Ferit Paşa'nın Sadaretleri Döneminde İstanbul Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşıtı Faaliyetleri**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992, s.144.

²¹⁹ Jaeschke, **a.g.e.**, s.97.

²²⁰ **Alemdar Gazetesi**, “Fetva-yı Şerife Suretidir”, 11 Nisan 1920, s.1.

memleketlerinde bazı kötü kimseler, anlaşarak ve birleşerek ve kendilerine elebaşılar seçerek Padişahın sadık uyruklarını hile ve yalanlarla aldatmakla yoldan çıkarmaktadırlar. Görünüşte askeri beslemek ve donatmak bahanesiyle gerçekte ise mal toplamak sevdasıyla, şeriata uymayan ve yüksek emirlere aykırı bir takım haksız ödemeler ve vergiler koymakta ve çeşitli baskı ve işkencelerle halkın mal ve eşyalarını zorla almakta ve yağmalamaktadırlar. Böylece insanlara zulmetmekte, suçlamakta ve Padişah ülkesinin bazı köy ve şehirlerine saldırmak suretiyle tahrip ve yerle bir etmektedirler. Padişahın sadık tebaasından nice suçsuz insanları öldürmekte ve kan dökmektedirler. Padişah tarafından atanmış bazı dini, askeri ve sivil memurları istedikleri gibi memuriyetten çıkarmakta ve kendi yordakçıları atamaktadırlar. Hilafet merkezi ile Padişah ülkesi arasındaki ulaştırma ve haberleşmeyi kesmekte ve devletin emirlerinin yapılmasına engel olmaktadır. Böylece hükümet merkezini tek başına bırakmak, Halife'nin yüceliğini zedelemek ve zayıflatmak suretiyle yüksek Hilafet katına ihanet etmektedirler. Ayrıca Padişaha itaatsizlik suretiyle devletin düzenini ve asayişini bozmak için düzme yayımlar, söylentiler yayarak halkı azdırmaya çalıştıkları da açık bir gerçektir. Bu işleri yapan yukarıda söylenmiş elebaşılar ve yardımcıları ile bunların peşine takılanların dağılmaları için çıkarılan yüksek emirlerden sonra bunlar, hala kötülüklerine inatla devam ettikleri takdirde işledikleri kötülüklerden memleketi temizlemek ve kulları fenalıktan kurtarmak dince yapılması gerekli olup, Allah'ın öldürünüz emri gereğince öldürülmeleri şeriata uygun ve farz mıdır?

Böylece Padişahın ülkesinde harp kudreti bulunan Müslümanların adil Halifemiz Sultan Mehmet Vahidettin Han Hazretleri'nin etrafında toplanarak harp etmek için yapacağı davet ve vereceği emre uymak suretiyle, adı geçen asilerle çarpışmaları dince gerekir mi?

Bu takdirde, Halife hazretleri tarafından sözü edilen asilerle harp etmek üzere görevlendirilen askerler, çarpışmazlar ve kaçarlarsa büyük kötülük yapmış ve suç işlemiş olacaklarından dünyada şiddetle cezayı, ahirette de çok acı azabı hak ederler mi? Bu takdirde halife askerlerinden asileri öldürenler gazi, asilerin öldürdükleri şehit sayılırlar mı? Bu takdirde, Padişahın asilerle harp etmek için verdiği emre itaat etmeyen Müslümanlar, günahkâr ve suçlu sayılıp şeriat yargılarına göre cezalandırılmayı hak ederler mi?”²²¹ denilerek Mustafa Kemal Paşa ile çevresindekilerin ortadan kaldırılmalarının din gereği olduğu ifade edilmiştir.²²²

Osmanlı Hükümeti tarafından hazırlanan bu fetvalar, Anadolu'daki şehirlerin üzerine İngiliz ve Yunan tayyareleri ile atılmıştır.²²³ Hükümetin yayımladığı fetvalar, Anadolu'nun birçok yerinde Kuva-yı Milliye karşıtı bir hava estirmiş ve birçok yerde milli mücadele muhalifi ayaklanmalar çıkmasına neden olmuştur. Bu kapsamda

²²¹ **Takvim-i Vekâyi**, 11 Nisan 1920, No: 3824, s.1; Osman Akandere, “11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi'de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 24, Ankara, 2003, s.441-450.

²²² Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, Cilt: 4, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s.254-255.

²²³ **Alemdar Gazetesi**, 23 Nisan 1920, No: 487-2881, s.1; Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1995, s.338.

Anadolu’da çıkan Ali Batı, Haçın, Koçgiri ve Pontus isyanları dışındaki ayaklanmaların tamamında dini propaganda kullanılmıştır.²²⁴

Damat Ferit Paşa, İngiltere temsilcisi Komiser Amiral de Robeck ile görüşmesinden sonra Kuva-yı Milliye hareketine karşı İngilizlerin desteğinde 18 Nisan 1920’de Kuva-yı İnzibatiye ismiyle bir kuvvet oluşturmuştur.²²⁵

Kuva-yı İnzibatiye, üç piyade alayı ve bir topçu taburundan meydana gelmiştir. İngilizler, dönemin şartları içerisinde olabildiğince Kuva-yı İnzibatiye Ordusu’na destek vermiş ve silahlanmasına önayak olmuştur.²²⁶ Bu kapsamda İngilizler, Osmanlı silah depolarından Kuva-yı İnzibatiye Ordusu’na silah ve malzeme dağıtılmasına müsaade etmişlerdir.²²⁷

22 Nisan 1920’de İkinci Tayyare İstasyon Kumandanlığı tarafından gönderilen kuvve cetveli ile personel, tayyare, araç ve gereç hakkında bilgi verilmiştir. İlgili cetvelde istasyon komutanlığı emrinde 10 subay ve 20 efrad olduğu bildirilmiştir. Aynı cetvelde istasyonda, 32 makineli tüfek, 2 kasatura, 1 uçuşa hazır tayyare, 16 uçuşa hazırlanan tayyare, 8 otomobil ve 3 araba olduğu bildirilmiştir.²²⁸

1.1.3. İtilaf Devletlerinin Maltepe Tayyare İstasyonu’nu İşgali

Damat Ferit Paşa Hükümeti, Kuva-yı İnzibatiye Ordusu’nun havadan desteklenmesi için Maltepe Tayyare İstasyonu’nda bulunan uçakların kullanılmasını da planlamış ve bu konuda İngilizlerin onayını da almıştır. Maltepe’deki tayyareler aracılığıyla Kuva-yı Milliye kuvvetlerine karşı, beyanname ve bomba atılması ile makineli tüfeklerle hava taarruzunda bulunulması öngörülmüştür.²²⁹ Damat Ferit Paşa, iki tayyarenin Kuva-yı İnzibatiye Ordusu için hazırlanması için 24 Nisan 1920’de

²²⁴ Kenan Esengin, **Millî Mücadele’de Ayaklanmalar**, Üçüncü Baskı, Kemer Yayınları, İstanbul, 1998, s.30.

²²⁵ **Takvim-i Vekâyi**, 24 Nisan 1920, No: 3835, s.1; Adnan Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.342-344; Günay Çağlar, *“Kuva-yı İnzibatiye”*, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 15, Ankara, 1995, s.344-353.

²²⁶ Orhan Tınmaz, **Ulusal Kurtuluş Savaşı’na Karşı Bir Örgüt: “Kuva-yı İnzibatiye”**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, Haziran 2006, s.58-61.

²²⁷ Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye’deki Eylemleri**, s.69-70; İzzettin Çalışlar, **Onyıllık Savaşın Günlüğü**, Yayına Hazırlayan: İsmet Görgülü, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.318.

²²⁸ **İSH**, K: 339, G: 84, B: 1.

²²⁹ **İSH**, K: 537, G: 54, B: 1.

rütbesi binbaşılığa yükseltilerek Kıttaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'ne Kolağası Ali Rıza (Göker) Bey'i görevlendirmiştir.²³⁰

Kolağası Ali Rıza Bey'in görevlendirildiği gün, Kıttaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliği tarafından Merkez Dairesi Riyasetine gönderilen emirle, Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'nin, Kıttaat-ı Fenniye Müfettişliği'nden müstakil bir hale getirildiği bildirilmiştir. Aynı emir kapsamında Kuva-yı Havaiye'ye ait tamim vesair evrakı resmîyenin doğrudan doğruya Ahırkapı'daki Kuva-yı Havaiye Müfettişliği namına gönderilmesi istenmiştir.²³¹

Rütbesi binbaşılığa yükseltile Ali Rıza Bey, Kıttaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişi olduktan sonra 26 Nisan 1920'de Maltepe Tayyare İstasyonu Kumandanlığı'na gönderdiği emirle, görülen lüzum üzerine Maltepe Tayyare İstasyon Kumandanlığına ehliyet ve liyakat sahibi Muallim Tayyareci Kolağası Fazıl Bey'in tayin olduğunu bildirmiştir.²³²

Ayrıca Ali Rıza Bey, Maltepe Tayyare İstasyonu'nda bulunan tayyarelerin uçuşa hazır hale getirilmesi için de bir emir göndermiştir. Bu emirde Binbaşı Ali Rıza Bey, istasyonda bulunan uzun menzilli ve makineli tüfek taşıma özelliğine sahip üç adet iki kişilik tayyarenin acele olarak uçabilir duruma getirilmesini istemiştir. Ayrıca emirde, tayyarelerin hazırlanmasından sonra havacıların da uçuş eğitimlerine başlamaları iletilmiştir. İlave olarak Binbaşı Ali Rıza Bey, yapılan çalışmaların sonucunun hızlı bir şekilde bildirilmesini ve Maltepe Tayyare İstasyonu'na bağlı 1'inci Tayyare Bölüğü'nün uçaklarının 29 Nisan 1920 tarihine kadar bütün malzemeleri ile birlikte, harekete hazır hale getirilmesini emretmiştir.²³³

Kıttaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişi Binbaşı Ali Rıza Bey'in emri kapsamında, yapılan bakım ve onarım çalışmaları sonucunda 1 Mayıs 1920'de 4 tayyare göreve hazır duruma getirilmiştir. Bu sırada, havacıların eğitimleri ve hazırlanan uçakların uçuş tecrübeleri için 10 ton benzin temin edilmiştir. Ancak, Maltepe Tayyare İstasyonu'nun bulunduğu bölgede hava meydanı olmadığı için tayyarelerin uçuşması amacıyla yer arayışına girilmiştir. Bu sırada Maltepe Tayyare

²³⁰ İSH, K: 537, G: 54, B: 2.

²³¹ İSH, K: 506, G: 94, B: 94-1.

²³² İSH, K: 500, G: 8, B: 8-2.

²³³ Kurter, a.g.e., Cilt: 5, s.433-434.

İstasyonu'na yakın, İngilizlerin polo oynadıkları alanın tayyare meydanı olarak kullanılabileceği değerlendirilmiştir. Ancak, buranın her zaman uçuşa müsait olmadığı değerlendirilmiştir.²³⁴ Aynı dönemde Bakırköy'de bulunan Veliefendi Çayırı'nın uçuş meydanı olarak kullanılmasına yönelik girişimden de bir sonuç alınamamıştır. Hazırlanan tayyareler için uçuş meydanı aranırken 5 Mayıs 1920'de Erkân-ı Harbiye Dairesi Başkanı Kiraz Hamdi Paşa, Kuva-yı Havaiye Müfettişi Binbaşı Ali Rıza Bey'i görevinden almış, yerine de Kaymakam Veli Bey'i atamıştır.²³⁵

12 Mayıs 1920'de Osmanlı Sadaret Makamı'ndan İngiliz İrtibat Zabıtlığına gönderilen yazıyla, hazırlanan bir keşif tayyaresiyle Maltepe Tayyare Poligonu'nda uçuş talimleri yapılabilmesi için icap eden izin vesikasının gönderilmesi istenmiştir.²³⁶

15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan kuvvetleri tarafından Batı Anadolu'ya asker çıkarılmıştır. Bölgenin işgali, Türk milleti tarafından tepki ile karşılanmış ve Anadolu'nun değişik yerlerinde yapılan mitinglerle protesto edilmiştir.²³⁷ İzmir'in işgal edildiği dönemde 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ile Millî Mücadele başlamıştır.²³⁸ Millî Mücadele'nin başlaması üzerine İstanbul'daki havacıların birçoğu Anadolu'ya geçme kararı almıştır.²³⁹

26 Mayıs 1920'de Erkân-ı Harbiye Dairesi Başkanı Kiraz Hamdi Paşa Osmanlı Hükümeti'ne başvurarak, İzmit'te hareket emri bekleyen Kuva-yı İnzibatiye Ordusu için iki tayyare ile bir muhrip veya gambotun verilmesini istemiştir.²⁴⁰ İlgili talep Osmanlı Hükümeti'nin, millî unsurları ortadan kaldırmak niyet ve amacında olduğunu göstermiştir. Gelişmeler böyle iken Sadrazam Damat Ferit Paşa, İngilizlerle uçuş izni ve uçuş meydanı sorunlarını çözümlmeye çalışmıştır.²⁴¹

²³⁴ Polo oynanan alanın tayyare meydanı olarak kullanılmasına ilişkin 1 Mayıs 1920 tarihli yazı için bakınız: **İSH**, K: 506, G: 29, B: 29-2.

²³⁵ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.18; Kurter, **a.g.e.**, s.434.

²³⁶ **İSH**, K: 500, G: 136, B: 1-1a.

²³⁷ Mesut Çapa, "*Millî Mücadele Döneminde İzmir ve Çevresinde Kızılay (Hilal-Ahmer)'in Faaliyetleri*", **Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.53-68; Yuluğ Tekin Kurat, "*Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası*", **Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildirileri: Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1986, s.410-411.

²³⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981, s.19; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz I**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s.143.

²³⁹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.35-36.

²⁴⁰ Sofuoğlu, **a.g.e.**, s.360.

²⁴¹ İrfan Sarp, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Hava Basımevi, Ankara, 1986, s.146; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.18.

Maltepe Tayyare İstasyonu'nda görev yapan tayyarecilerin bir kısmı, Kuva-yı İnzibatiye Ordusu için hazırlanan tayyarelerden birkaçını Anadolu'ya kaçırmak amacıyla çalışmaya başlamıştır.²⁴² Maltepe Tayyare İstasyonu'nda bulunan Milli Mücadele yanlısı havacılardan Kolağası Fazıl ile Mülazım-ı Sâni²⁴³ Şakir Hazım Beyler kaçış planlarını, istasyona ziyarete gelen Vecihi (Hürkuş) Bey'e de açıklamıştır.²⁴⁴ Böylece, Vecihi Bey'de bu kaçış planına dâhil olmuştur. Ancak, kaçış planının bazı genç ve tecrübesiz personel tarafından konuşularak dillendirilmesi, önce Maltepe Tayyare İstasyonu'nda görevli erler arasında durumun öğrenilmesine neden olmuştur.²⁴⁵ Neticede ilgili sürecin erler tarafından izin günlerinde Maltepe esnafına iletilmesi, konunun yayılmasına etki etmiştir. Hatta bu sırada kaçış planını öğrenen esnafın bir kısmı, kendilerine borçlu olan personelin ismini Pilot Kolağası Fazıl Bey'e vererek, Anadolu'ya geçmeden borçlarını ödemelerini istemelerine neden olmuştur.²⁴⁶ Bu ortamda kaçış planı, milli mücadele karşıtı Peyam-ı Sabah Gazetesi'nin çalışanları ile Maltepe'de yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının, durumu Osmanlı Hükümeti ve İngiliz yetkililere ihbar etmesi ile ortaya çıkmıştır. Kaçış planının öğrenilmesi üzerine Osmanlı Hükümeti, Kuva-yı İnzibatiye'ye tayyare verilmesine ilişkin izni kaldırmıştır.²⁴⁷

Maltepe'den kaçış planının ortaya çıkmasına rağmen milli mücadele yanlısı havacılar, amaçlarından vazgeçmemiştir. Bu amaçları doğrultusunda havacılar, uçuşa uygun meydan arayışına girmiştir. Bu kapsamda, Maltepe Tayyare İstasyonu'na yakın, sahildeki düzlüğü uçuş pisti olarak kullanmayı öngörmüşlerdir. Ancak yapılan araştırmada ilgili alanın, bir tayyarenin havalanabilmesi için yeterli ölçüye sahip olmadığı görülmüştür. Ayrıca bölgede, hendek ve çukurlar olduğu tespit edilmiştir. Yine de kaçış amacından vazgeçilmemiş ve hazırlıklar hızlandırılmıştır. Havacılar, kaçış planlarını gizlemek ve bu arada zemini düzeltmek amacıyla bir futbol topu olarak

²⁴² Abdurrahman Bozkurt, "Türk Hava Sahasının Belirlenmesi (1914-1923)", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, Haziran 2013, s.264.

²⁴³ **Mülazım-ı Sâni**: Osmanlı döneminde teğmen. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Develioğlu, **a.g.e.**, s.859.

²⁴⁴ Tayyareci Küçük Zabit Vecihi (Hürkuş) Bey, 31 Aralık 1919 tarihinde Osmanlı Ordusu'ndan terhis edilmiştir. Daha sonra Anadolu'ya geçip Milli Mücadele'ye katılmış ve Sivil Pilot olarak görev almıştır. Vecihi Bey'in 1919'daki terhisine dair belge için bakınız: **İSH**, K: 502, G: 137, B: 1.

²⁴⁵ Kurter, **a.g.e.**, s.435.

²⁴⁶ Sarp, **a.g.e.**, s.101.

²⁴⁷ Vecihi Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s.55-60; Mesut Aydın, **Millî Mücadele'de İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, İstanbul, 1992, s.196.

burada ma yapmaya başlamıştır. Havacıların futbol oynadıkları bir dönemde 28 Mayıs 1920’de bir İtilaf Heyeti, istasyonu ziyarete gelmiştir. İngiliz ve Fransızlardan oluşan heyetin üyeleri, istasyon yakınındaki bu alanın düzeltilmesinin sebebini sormuşlardır. Havacılar bu soruya, ilgili alanın aralarında yaptıkları futbol müsabakaları için kullanıldığı cevabını vermiştir. Bu kritik ortamda kaçış planının öğrenilebileceğini değerlendiren havacılar, 7 Haziran 1920 sabaha doğru saat 02.00’da Tayyare İstasyonu’nda buluşulmak üzere anlaşmıştır.²⁴⁸

Kaçıştan bir gün önce istasyondaki Nieuport model tayyare Fransızlar tarafından sökülüştür. Bu durum kaçış planının duyulduğu şeklinde yorumlanmış ve birçok pilotun kaçış için ilgili alana gelmemesine neden olmuştur. Kaçış için belirlenen gün ve saatte havacılar Maltepe’de bulunan 45 tayyareden dördünü uçuşa hazır hale getirmiştir. Havacılardan, Pilot İsmail Zeki Bey Fokker av tayyaresine; Pilot Mülazım-ı Evvel Şakir Hazım ile Küçük Zabit Rıdvan Albatros keşif tayyaresine binmiştir. İlave olarak Pilot Küçük Zabit Kazım Bey Albatros av tayyaresine; Pilot Vecihi Bey ise Makinist Eşref ve Mülazım-ı Sâni Şakir Hazım Bey’in hanımı ile birlikte Albatros tayyaresine yerleşmiştir. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra gece saat 02.00 civarında tayyareler, motorlarını çalıştırıp piste doğru hareket etmiştir. Havacılardan ilk önce Fokker av tayyaresi ile İsmail Zeki Bey havalanmaya çalışmıştır. Ancak tayyarenin kontrol dışında pist dışına çıkması ile uçak kırılmıştır. Kaza sonrasında İsmail Zeki Bey’e bir şey olmamıştır.²⁴⁹

İsmail Zeki Bey’den sonra Pilot Vecihi Bey, Albatros keşif tayyaresine aldığı iki kişi ile birlikte piste girmiş, ancak uçak ağırlığından dolayı havalanamamıştır. Neticede tayyare, yol kenarında bulunan bir hendeğe girip parçalanmış ve kaza sonrasında uçakta yangın çıkmıştır.²⁵⁰ Kaza sonrasında Vecihi Bey ve Mülazım-ı Sâni Şakir Hazım Bey’in eşi Müzeyyen Hanıma bir şey olmamış, Makinist Eşref Bey ise başından yaralanmıştır. Mülazım-ı Sâni Şakir Hazım ve Küçük Zabit Rıdvan’ın bindiği Albatros keşif tayyaresi bu kazalar sonrasında hiç havalanmamıştır.²⁵¹ Bu

²⁴⁸ Kurter, **a.g.e.**, s.435.

²⁴⁹ Hürkuş, **a.g.e.**, s.58-59.

²⁵⁰ Salim Dikduran, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihinde Astsubaylar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.70.

²⁵¹ İSH, K: 500, G: 152, B: 152af.

sırada havacılarından sadece Pilot Küçük Zabit Kazım Bey, Albatros av tayyaresi ile havalanarak, Maltepe'den kaçabilmiştir.²⁵²

Firar eyleminin başarısız olmasından sonra Vecihi Bey'in tayyaresinde yer alan ve kaza sonrasında yaralanan Makinist Eşref Bey, Haydarpaşa Hastanesi'ne kaldırılmak üzere bir askeri araca bindirilmiştir. Bu sırada planının başarısız olmasından sonra Vecihi Bey, Maltepe Tayyare İstasyonu'ndan ayrılmıştır. Vecihi Bey, tren yoluyla evine dönmekte iken kondüktörün kendisini, izlendiği yönünde uyarması üzerine Göztepe'de trenden atlamıştır. Ardından Vecihi Bey, Makinist Eşref Bey'i hastaneye götüren arabaya yetişerek, onu oradan alıp, evine götürerek orada tedavi edilmesini sağlamıştır.²⁵³

Maltepe'den Albatros av tayyaresi ile havalanan Pilot Küçük Zabit Kazım Bey, yirmi dakikalık bir uçuşun ardından İznik'e varmıştır.²⁵⁴ Ancak, Pilot Küçük Zabit Kazım Bey, İznik civarında bir alana iniş yaptığı sırada telgraf tellerine tayyaresinin takılması sonucu kaza geçirmiştir. Bu kaza sonucu tayyare kırılmış, ancak Pilot Küçük Zabit Kazım Bey'e hiçbir şey olmamıştır.²⁵⁵ Olay sonrasında bölgede milli kuvvetler tarafından bir inceleme yapılarak Ankara'ya rapor edilmiştir.²⁵⁶ Bu raporda, tayyarenin motoru dışında herhangi bir aksamının kullanıma elverişli olmadığı belirtilmiştir.²⁵⁷ Kazadan yara almadan kurtulan Pilot Küçük Zabit Kazım Bey, Konya'ya giderek buradaki istasyonda görevlendirilmiştir.²⁵⁸

Maltepe Tayyare İstasyonu'nda bulunan havacıların bir kısmı tayyareler ile Anadolu'ya geçmeye çalışırken, bir kısmı aynı gün sabaha doğru saat 03.30'da kara yoluyla Anadolu'ya doğru hareket etmiştir. Başlarında Pilot Kolağası Fazıl Bey'in bulunduğu havacılar, Maltepe Tayyare İstasyonu kasasındaki parayı da alarak Kartal istikametinde firar etmiştir.²⁵⁹ Pilot Kolağası Fazıl Bey ile birlikte kaçanlar arasında;

²⁵² Emin Kurt, "Türk Havacılarının Millî Mücadeleye Katılma Girişimi: Maltepe Firarı (7 Haziran 1920)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 60, Bahar 2017, s.132.

²⁵³ Hürkuş, **a.g.e.**, s.58-59.

²⁵⁴ Kazım Bey'in İstanbul'dan kaçıışı ve Elcezire Cephesi'nde teşkil edilecek tayyare bölüğüne tayin edildiğine dair 2 Kasım 1920 tarihli belge için bakınız: **İSH**, K: 695, G: 29, B: 29-1.

²⁵⁵ **İSH**, K: 675, G: 42, B: 42aa.

²⁵⁶ **İSH**, K: 1008, G: 29, B: 1; **İSH**, K: 1008, G: 32, B: 1.

²⁵⁷ **İSH**, K: 675, G: 9, B: 1.

²⁵⁸ Kurter, **a.g.e.**, s.441.

²⁵⁹ **İSH**, K: 500, G: 157, B: 1.

Pilot Küçük Zabıt Arif Rıdvan, Pilot Küçük Zabıt Maltepelî Hasan Fehmî, Pilot Küçük Zabıt İsmail Zekî, Pilot Yedek Mülâzım-ı Sâni Şakir Hazım, Makinist Ruhi (Kortaş) ile 65'er yer almıştır. Makinist Ruhi bu kafilâyeye yol göstererek, dağ yolundan önce Kandıra'ya, ardından da Eskişehir'e ulaşmalarını sağlamıştır.²⁶⁰ İstanbul'dan Anadolu'ya kaçan havacıların durumu ile ilgili olarak Eskişehir Tayyare İstasyon Komutanı Binbaşı Latif Bey tarafından Ankara'daki Müdafaa-i Milliye Dairesi Riyasetine gönderilen yazıyla, havacı personelin paralarının olmadığı belirtilip nereden para bulunabileceği sorulmuştur.²⁶¹ Bu durum havacıların imkânsızlıklar içinde Anadolu'ya geçtiklerini göstermektedir.

Eskişehir'e gelen havacılara buradan verilen emirle Konya'ya geçmeleri ve oradaki istasyonda görev yapacakları bildirilmiştir. Bunun üzerine havacılar, Eskişehir'den Konya'ya gelmiştir.²⁶²

Fırar eyleminin sabahında Maltepe Tayyare İstasyonu'nda görev yapan makinistlerden Mehmet ile Muzaffer Bey, bir tayyarenin motorunu bir kamyonete yüklemeye çalışırken yakalanmıştır.²⁶³ Tayyare motoruna istasyondaki nöbetçi subay tarafından el konulurken, Makinist Muzaffer Bey bir yolunu bularak bölgeden kaçmıştır. Mehmet Bey ise yakalanmış ve kaçma imkânı olmamıştır. Bu olaydan sonra Mehmet Bey, hırsızlık suçlaması ile Maltepe Jandarma Karakolu'na teslim edilmiştir.²⁶⁴

Havacıların fırarından sonra Maltepe Tayyare İstasyonu Nöbetçi Subayı Rasıt Mülâzım-ı Evvel Hasan Basri Bey ile Muhafız Bölük Komutanı Mülâzım-ı Evvel Şükrü Bey tarafından verilen alarm ile kaçış olayı duyurulmuştur. Aynı gün sabah saat 11.00'da fırar eylemine yönelik kaçış tutanağı Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'ne ulaşmıştır. Olayın Harbiye Nazırlığı ve Sadaret Makamı tarafından öğrenilmesinden sonra Damat Ferit Paşa, İngiliz Askeri Temsilcisi General Shuttle Worth'a gönderdiği bir raporla durumu bildirmiştir.²⁶⁵ İlgili raporda, Kuva-yı Havaiye Müfettişliğinin olayı öğrenmesinden sonra soruşturma başlatıldığını, İzmit ve Havalisi

²⁶⁰ İSH, K: 675, G: 27, B: 1.

²⁶¹ İSH, K: 675, G: 38, B: 1.

²⁶² Kurter, **a.g.e.**, s.441.

²⁶³ İSH, K: 500, G: 152, B: 152am.

²⁶⁴ İSH, K: 500, G: 157, B: 1.

²⁶⁵ Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden Merkez Kumandanlığı'na gönderilen tayyareci personelin tutuklanmasına dair yazı için bakınız: İSH, K: 500, G: 152, B: 152ak.

Komutanlığı'na gönderilen emirle Kandıra hattının tutulması ve kaçakların yakalanmasının istendiği ifade edilmiştir.²⁶⁶ Bu sırada Kuva-yı Havaiye Müfettişliği tarafından Maltepe Tayyare İstasyon Komutanlığı'nı vekâleten yürüten Pilot Kolağası Fazıl Bey'in yerine kumandan vekili olarak, Rasıt Mülazım-ı Evvel Sadettin Bey atanmıştır.²⁶⁷

8 Haziran 1920'de Osmanlı Harbiye Nezareti Karargâhı Erkan-ı Harbiye Riyaseti tarafından Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'ne gönderilen bir yazıyla, müfettişlik karargâhının 10 Haziran 1920'de Maltepe'ye nakledilmiş bulunacağı emredilmiştir. Ayrıca aynı yazıyla, evvelce müfettişliğe mensup olduğu ifade edilen Sivil Tayyareci Vecihi Efendi'nin Kadıköy'deki adresinin bildirilmesi istenmiştir.²⁶⁸ İlgili emir, Vecihi Bey'in tutuklanmasına yönelik bir işlemin başlatılmak istendiğini göstermektedir.

İngilizler, 200 kişiden oluşan bir kuvvetle 8-9 Haziran 1920 akşamı saat 21.00 gibi Maltepe'ye gelerek, burada ikamet eden Rasıt Mülazım-ı Evvel Sabri, Mülazım-ı Evvel Sıtkı ve Kolağası İsmail Hakkı Beyleri tutuklamıştır.²⁶⁹ Ayrıca, Maltepe Tayyare İstasyonu'nda görev yapan İnzibat Kıtası Komutanı Mülazım-ı Evvel Şükrü Bey ile Kâtip Ahmet Hamdi Bey de yakalanarak, hangarlara hapsedilmiştir.²⁷⁰

İngiliz kuvvetleri, Maltepe Tayyare İstasyon kasasını kontrol etmek amacıyla bölgeye gelen heyet üyelerini de tutuklamıştır.²⁷¹ İngilizlerin, Maltepe Tayyare İstasyonu'nda görev yapan havacıları, Anadolu'ya geçmelerini engellemek amacıyla tutukladıkları öğrenilmiştir.²⁷²

9 Haziran 1920'de İstanbul'da bulunan Pilot Vecihi Bey, Makinist Eşref Bey'in tedavisinin tamamlanmasından sonra Ayastefanos'a geçerek, orada saklanmaya başlamıştır. Vecihi Bey ile Makinist Eşref Ayastefanos'da saklanırken,

²⁶⁶ İSH, K: 500, G: 152, B: 15; İSH, K: 500, G: 152, B: 16.

²⁶⁷ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.19.

²⁶⁸ İSH, K: 500, G: 152, B: 152an.

²⁶⁹ İSH, K: 500, G: 152, B: 5; İSH, K: 500, G: 153, B: 1-2.

²⁷⁰ İSH, K: 500, G: 154, B: 1.

²⁷¹ İSH, K: 500, G: 154, B: 2; BOA, DH.EUM.AYŞ. 42/71-3.

²⁷² BOA, DH.EUM.AYŞ. 42/71-5.

onlara yeni havacılar katılmıştır. Bu sırada firar eden havacıların yakalanması için başlarına para ödülü konulmuştur.²⁷³

14 Haziran 1920 tarihinde Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderdiği yazıyla, Maltepe Tayyare İstasyonu'nu işgal eden İngilizlerin kuvvetlerini geri aldığını, yalnız deniz kenarındaki hangarlarda beş ve istasyon dâhilinde on Türk nefer bulunduğu bildirmiştir. Yazının devamında, otomobillerle eşya ve malzeme nakledildiğinin istihbar edildiği, İngiliz İrtibat Zabitliği ile görüşülerek istasyonun iadesi hususunun gündeme getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁷⁴

Maltepe Tayyare İstasyonu'nun iadesine yönelik olarak aynı gün bir İngiliz mirlivası tarafından Harbiye Nezareti'ne iletilen cevapta, Maltepe'de uçmak için teçhiz edilmiş Osmanlı tayyarelerinin hemen ya söküleceği veyahut Soğanlı Kışlası'na nakil olunacağı bildirilmiştir.²⁷⁵ İlgili cevap, İtilaf Devletlerinin artık Osmanlı tayyarelerinin uçuşuna kesinlikle izin vermeyeceğini göstermiştir.

Havacıların bir kısmının Ayastefanos'da saklandığı dönemde, İngilizlere esir düşmüş bir kafilenin yurda döndüğü ve Anadolu'ya ailelerinin yanına gitmek için Selimiye Kışlası'nda misafir edildikleri öğrenilmiştir. Bu sırada İstanbul'daki Gizli Felah Grubu'nda görev yapan Ayastefanos Tayyare Mektebi'nin eski müdürü Emekli Kolağası Mehmet Ali (Okar) Bey, kaçak havacılar için Anadolu'ya sevk edilmeyi bekleyen erlere verilen belgelerden temin etmiştir. Bu belgeleri alan havacılardan; Rasıt Mülazım-ı Evvel Muhsin (Alpagot), Rasıt Mülazım-ı Sâni Ömer Avni (Okar), Pilot Mülazım-ı Evvel Emin Nihat (Sözeri), Pilot Küçük Zabit İhya, Rasıt Mülazım-ı Evvel Mazlum Rıfat, Pilot Vecihi (Hürkuş), Pilot Küçük Zabit Hayrettin ve Makinist Eşref (Atalay) Beyler 15 Haziran 1920'de Anadolu'ya nakledilecek esir askerler arasına katılmıştır. Selimiye Kışlası'ndan esir personel ile birlikte Harem'e gelen havacılar, burada küçük bir vapura bindirilmiştir. İlgili vapur, Sarayburnu açıklarında bir İngiliz gemisinin denetlemesinden geçmiş ve sorunsuz bir şekilde yoluna devam etmiştir. Neticede vapur, Mudanya'ya varmış, havacılar da yakalanmaktan

²⁷³ Hürkuş, **a.g.e.**, s.59.

²⁷⁴ **İSH**, K: 500, G: 153, B: 153-3.

²⁷⁵ **İSH**, K: 500, G: 153, B: 153-4.

kurtulmuştur. Bu kabile, Mudanya'dan Bursa'ya, oradan Eskişehir'e ulaşmıştır.²⁷⁶ Havacılar, Eskişehir'de kendilerine verilen emir gereği buradan Konya'ya geçmiştir. Böylece, Konya Tayyare İstasyonu havacılar için bir toplanma ve mücadele merkezi olmuştur.²⁷⁷

Firar olayından sonra 17 Haziran 1920 tarihinde İngiliz unsurları tarafından Maltepe Tayyare İstasyonu işgal edilmiştir.²⁷⁸ Bu sırada mukavemet gösterme ihtimalleri değerlendirilerek, istasyonda bulunan Komutan Vekili Rasıt Mülazım-ı Evvel Sadettin Bey, nöbetçi subay Mülazım-ı Sâni Reşit Bey ve refakat subayı Mülazım-ı Sâni Hasan Basri Bey gözetim altına alınmıştır.²⁷⁹ İşgal sonrasında istasyonda bulunan tayyare hangarı, İngilizler tarafından bomba ile patlatılmıştır.²⁸⁰

Bu bombardıman sonucu hangarda bulunan bütün tayyare ve malzeme tamamen yanmıştır. Hangar çevresindeki tayyareler de bombalarla tahrip edilmiştir.²⁸¹ Bu sırada istasyondaki çekmece ve dolaplar parçalanmış, içlerindeki resmi kayıt ve evraklar yırtılmıştır. Ayrıca İngiliz askerleri, depoda yer alan fasulye ve zeytinyağı dışındaki her şeye el koymuştur.²⁸²

18 Haziran 1920'de Maltepe Tayyare İstasyonu Komutan Vekili Rasıt Mülazım-ı Evvel Sadettin Bey tarafından Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'ne bir rapor gönderilmiştir.²⁸³ Bu raporda Rasıt Mülazım-ı Evvel Sadettin Bey, Maltepe'de kalan diğer malzeme ve tayyarelerin bugün dahi tahrip edilip, bombalarla yakıldığını ifade etmiştir.²⁸⁴ Aynı raporda, istasyondaki ambarda bulunan masa, iskemle, motor vs. malzemenin İngilizler tarafından alınıp taşındığını belirtmiştir. İlave olarak Rasıt Mülazım-ı Evvel Sadettin Bey raporda, istasyon personelinin ileride sorumluluğuna

²⁷⁶ 17 Haziran 1920'de 56'ncı Tümen Kumandanlığı, İstanbul'dan firar eden havacıların Bursa'ya ulaştıklarını Ankara'ya bildirmiştir. Bunun üzerine 56'ncı Tümen Kumandanlığına gönderilen emirle, havacıların Eskişehir'e gönderilmesi istenmiştir. **İSH**, K: 675, G: 27, B: 1.

²⁷⁷ Kurter, **a.g.e.**, s.441.

²⁷⁸ İngilizlerin Maltepe Tayyare İstasyonu'ndaki malzemeleri yakmasına dair rapor için bakınız: **İSH**, K: 500, G: 158, B: 158-1, 1a.

²⁷⁹ **İSH**, K: 500, G: 158, B: 158-2.

²⁸⁰ **BOA**, DH.EUM.AYŞ. 42/10-1.

²⁸¹ **BOA**, DH.EUM.AYŞ. 42/10, 1-2.

²⁸² **İSH**, K: 532, G: 60, B: 1.

²⁸³ **İSH**, K: 500, G: 154, B: 154-2.

²⁸⁴ **BOA**, DH.İUM.EK., 121/41.

neden olmaması için İngilizlerin yaptığı tahribat ve el koydukları malzemelerin kayıt altına alınması amacıyla hemen bir heyetin gönderilmesini talep etmiştir.²⁸⁵

Fırar olayından sonra Maltepe Tayyare İstasyonu'ndan kaçış ile ilgili bir tahkikata gidilmiştir.²⁸⁶ Bu tahkikat sonucu hazırlanan ilk raporda, Maltepe'deki fırar girişiminden, isyan ve ayaklanma olarak bahsedilmiştir.²⁸⁷ Bu ilk tahkikattan sonra tutuklanan personelin ifadeleri alınmıştır. Tutuklu personelin ifadeleri alındıktan sonra ayrıntılı bir tahkikat raporu hazırlanmıştır. Bu ikinci raporda olaydan; isyan, fırar, yağma, tahrip olarak bahsedilmiştir.²⁸⁸ Raporun devamında; Pilot Kolağası Fazıl'ın içinde bulunan havacıların birliğin parasını yanlarına alarak Kartal istikametinde kaçtıkları ifade edilmiştir.²⁸⁹ İlgili rapor sonrasında fırar olayının, Pilot Mülazım-ı Sâni Şakir Hazım Bey'in tahrik ve kışkırtmasıyla gerçekleştiği açıklanmıştır.²⁹⁰

1.1.4. Osmanlı Askerî Havacılığının Sona Ermesi

İstanbul'un işgal döneminde tayyarelerin uçuşlarına izin verilmemesi ve havacıların pilotaj eğitimlerini yapamaması gibi birçok etken havacılığın bitme noktasına gelmesine yol açmıştır. Bu ortamda, Ayastefanos'dan Maltepe'ye taşınan havacıların, tayyareleri koyabilecekleri bir meydanın bulunmayışı ve uçuşlara müsaade edilmemesi gibi sebepler sıkıntı ve problemleri artırmıştır. Bu kritik dönemde Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketi, toplumun büyük kesiminin olduğu kadar havacıların da bu girişime katılmak istemesine etki etmiştir. İlgili nedenlerle başlayan Maltepe'deki havacıların fırar girişimi, İngilizlerin istasyonu yakıp, yıkması ve personeli tutuklaması ile farklı bir boyut kazanmıştır. Neticede Maltepe Tayyare İstasyonu'nun yağmalanması, tayyare ile malzemelerin tahrip edilmesi ve personelin tutuklanması ile Osmanlı hava gücü, sadece kâğıt üstünde bir makam haline dönüşmüştür. Bu gelişmeler üzerine 15 Haziran 1920'de alınan kararla Kuva-yı Havaiye Müfettişliği kapatılmış ve personeli dağıtılmıştır.²⁹¹ Aynı emir kapsamında,

²⁸⁵ İSH, K: 500, G: 154, B: 1.

²⁸⁶ İSH, K: 500, G: 152, B: 152ai.

²⁸⁷ İSH, K: 527, G: 69, B: 1.

²⁸⁸ İSH, K: 500, G: 157, B: 1.

²⁸⁹ İSH, K: 527, G: 69, B: 69a.

²⁹⁰ İSH, K: 500, G: 157, B: 1.

²⁹¹ İSH, K: 500, G: 107, B: 107-1; İSH, K: 500, G: 107, B: 107-3.

subaylar Muamelatı Zatiye Dairesi emrine, erler ise piyade sınıfına nakledilmiştir.²⁹² Emrin devamında, müfettişlik emrinde bulunan eşya ve malzemenin, bir heyet aracılığıyla devir ve teslim edilinceye kadar ambar ve depo memurlarının vazifeleri başında kalacakları, malzemenin katiyen ziyan olmasına müsaade etmeyecekleri belirtilmiştir. Aynı emirde Kâğıthane'deki balon müfrezesinin eşyasının poligondaki binada tabur kumandanlığının nezareti altında muhafazasına son derece dikkat ve itina edileceği ifade edilmiştir. Ayrıca emirde, müfettişlik emrindeki bütün malzeme ve eşyanın nerelerde, ne miktar ve cinstе bulunduğuna dair birer cetvel hazırlanarak tanzim edileceği bildirilmiştir. Emrin devamında, eski müfettiş Ali Rıza Efendinin aldığı bin liranın kimlerin emrinde kaldığının bildirilmesi istenmiştir. İlave olarak emirde, müfettişlik hesabında kalan meblağın teslim edilmek üzere Tetkiki Hesabat Komisyonu'na müracaat edileceği belirtilmiştir.²⁹³

Osmanlı Harbiye Nezareti, 21 Haziran 1920'de Maltepe Tayyare İstasyon Komutanlığı Vekâletine gönderdiği yazıyla Kuva-yı Havaiye Müfettişliğinin lağvedildiğini bildirmiştir.²⁹⁴ Kuva-yı Havaiye Müfettişliğinin lağvedilmesi üzerine, Ayastefanos'daki Kuva-yı Havaiye Deposu 22 Haziran 1920'de Harbiye Dairesi'ne bağlanmıştır.²⁹⁵

Erkân-ı Harbiye Vekâleti 24 Haziran 1920'de Mülga Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'ne gönderilen emirle; Maltepe Tayyare İstasyonu'nun İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilip, İngiliz Deniz unsurlarına ait teknelerle malzemelerin yağmalandığının haber alındığı belirtilmiştir. Yazının devamında, milyonlarca kuruş mal olan malzemedен henüz el konulmamış olanların var olduğunun öğrenildiği, elde kalan malzeme, teçhizat, araç ve gerecin bir tutanakla Kuva-yı İnzibatiye Depo Taburu'na teslim edilmesinin uygun olacağı bildirmiştir.²⁹⁶ Böylece alınan kararlarla Osmanlı havacılığı sona ermiştir.

²⁹² İSH, K: 500, G: 159, B: 159-1; başka bir kaynakta Kuva-yı Havaiye Müfettişliğinin Harbiye Nazırı Damat Ferit Paşa'nın emriyle 24 Haziran 1920 tarihinde lağvedildiği ifade edilmektedir. Kurter, **a.g.e.**, s.443.

²⁹³ İSH, K: 877, G: 3, B: 3-5.

²⁹⁴ İSH, K: 1452, G: 297, B: 033.

²⁹⁵ İSH, K: 500, G: 103, B: 103-1.

²⁹⁶ İSH, K: 500, G: 158, B: 158-3.

1.2. Millî Mücadele'nin Başında Hava Gücünün Kullanılması

1.2.1. İzmir'in Yunanlar Tarafından İşgali ve Havacılıktaki Gelişmeler

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri, Anadolu'yu işgal ederek kendi aralarında Osmanlı topraklarını paylaşmaya başlamıştır.²⁹⁷ Mütarekeden sonra İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu yenilen devletlerle imza edecekleri kesin barışın şartlarını belirlemek amacıyla Paris'te bir konferans düzenlemeye karar vermiştir. Bu sırada Yunanistan da bu süreçten faydalanarak, Doğu Trakya ve Batı Anadolu'yu elde edip, Megalo İdea (Büyük Ülkü) için kazanç sağlamayı hedeflemiştir. Bu kapsamda Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos 30 Aralık 1918'de bir muhtıra yayımlayarak, ülkesinin istek ve emellerini resmen duyurmuştur. Bu muhtırada; Bandırma doğusundaki Kurşunlu'dan başlayarak, Uşak ve Sarayköy batısından geçip, Muğla'yı da içine alarak, Kalkan ve Meis adasında son bulan bir hattın içinde kalan tüm Batı Anadolu topraklarının Yunanistan'a verilmesi istenmiştir.²⁹⁸ Ayrıca Yunanistan, On İki Ada ve Doğu Trakya'nın kendilerine bırakılmasını talep etmiştir.²⁹⁹

Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu yenilen devletlerin durumunu görüşmek için 18 Ocak 1919 tarihinde 32 devletin katılımı ile Paris'te bir barış konferansı toplanmıştır.³⁰⁰ Konferans sırasında Yunanistan, Batı Anadolu'da Rum çoğunluğun yaşadığını iddia ederek bölgenin kendisine verilmesini istemiştir.³⁰¹ Daha önce Birinci Dünya Harbi sırasında yapılan Saint-Jean de Maurienne gizli anlaşmasına göre Batı Anadolu, İtalya'ya verilmiştir. Bu gizli anlaşma nedeniyle İtalya, Yunanistan'ın talebinin reddedilmesini istemiştir. Ancak, İngiltere Doğu Akdeniz'de ve Hindistan yolu üzerinde güçlü bir İtalya istemediği için Yunanistan'ın tezlerini

²⁹⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı**, Cilt: 9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1966, s.560; Kemal Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.111.

²⁹⁸ **Türk İstiklâl Harbi, II'nci Cilt: Batı Cephesi, 1'inci Kısım**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.4.

²⁹⁹ Hasan Demirhan, "*Paris Barış Konferansı'nda (1919) Yunanistan'ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu'nun İşgal Kararının Alınması*", **Asia Minor Studies**, Cilt: 7, Sayı: 2, Yıl: 2019, s.204.

³⁰⁰ Ahmet Özgiray, "*Yunan Amaçları ve İtilaf Devletleriyle Birlikte Türkiye Üzerine Çevirdikleri Entrikalar (1914-1919)*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 4, Ankara 1989, s. 557.

³⁰¹ Mustafa Albayrak, **Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s.18.

desteklemiştir. Bu durum İtilaf Devletleri arasındaki ilk görüş ve fikir ayrılıklarının temelini burada atılmasına etki etmiştir.³⁰²

Paris Barış Konferansı devam ederken 12 Mayıs 1919'da yapılan toplantıda, Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkaracağı, bu durumun Anadolu'yu işgal ve paylaşmak anlamına gelmediği, alınan kararın yalnızca bölgedeki halkı korumayı hedeflediği İtalya'ya bildirilmiştir.³⁰³ İtilaf Devletlerinin işgal kararı 14 Mayıs 1919'da Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmiştir. Ardından da İngiliz Amirali Calthorpe tarafından İzmir Valisi İzzet Bey ile 17'nci Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya bir nota verilerek, işgal süreci ve uyulması gerekenler ifade edilmiştir. Bu notada, Şehrin saat 08.00'dan itibaren Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceği bildirilmiştir. Ayrıca notada, Türk askeri birlik ve kuruluşlarının bulundukları garnizonlarda toplu halde kalmaları, Yunan işgal kuvvetlerinin vereceği emrin beklenmesi ve muhabereyi engellemek için telgrafhanenin İngilizler tarafından işgal olunacağı ifade edilmiştir. İlave olarak notada, limanda bulunan Müttefik donanmasının, sükûnet ve asayişin sağlanmasında, en etkili faktör olacağı da eklenmiştir.³⁰⁴

İşgal haberinin İzmir'deki Türk halkı tarafından öğrenilmesi üzerine, önce Redd-i İlhak Cemiyeti kurulmuş, ardından da protesto gösterileri yapılmıştır. Ancak, protesto gösterilerinden bir sonuç alınamamıştır.³⁰⁵ Neticede Miralay Nikolaos Zafirios komutasındaki Yunan 1'inci Tümeni, Efzun Alayı, 4'üncü ve 5'inci Piyade Alayları, topçu birlikleri, istihkâm ve muhabere bölükleri ile geri hizmet birliklerinden oluşan işgal kuvvetleri, 16 gemi ile birlikte İzmir'e ayak basmıştır. Bu konvoy denizden dört İngiliz ve iki Yunan muhribi tarafından koruma altına alınmıştır.³⁰⁶ Böylece Yunan askerleri, Gazeteci Hasan Tahsin Bey'in işgale tepki gösteren ateşi dışında, büyük bir olay olmadan İzmir'e girmiştir.³⁰⁷ Aynı gün Yunan kuvvetleri,

³⁰² Alexander Pallis, **Yunanlıların Anadolu Macerası**, Çeviren: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s. 90; Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", **Belleten Dergisi**, C.XXXIII, Sayı: 132, Ekim 1969, s.520-521.

³⁰³ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çeviren: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.61-62; Michael Llewellyn Smith, **Anadolu Üzerindeki Göz**, Çeviren: Halim İnal, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1978, s.93-94.

³⁰⁴ **İSH**, K: 18, G: 27, B: 27-1.

³⁰⁵ Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Türk Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s.215.

³⁰⁶ Kurter, **a.g.e.**, s.17-19.

³⁰⁷ Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s.109-110; Zafer Çakmak, **İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, s.120-124.

İzmir'deki 17'nci Kolordu Karargâhını basarak burada bulunan dokuz Türk subayını katletmiş, yirmi bir subayı da yaralamıştır.³⁰⁸ Aynı gün içerisinde iki bini aşkın Türk, Yunan askerleri tarafından sudan sebeplerle öldürülmüştür.³⁰⁹

İzmir'in işgali, İstanbul'daki Türk halkı tarafından şehrin çeşitli yerlerinde yapılan miting ve gösterilerle protesto edilmiştir. Bu mitingler, İtilaf devletlerine ait tayyareler tarafından yakından izlenmiş ve alçak uçuş yapılmak suretiyle halk baskı altına alınarak, dağıtılmaya çalışılmıştır.³¹⁰

Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgali öncesinde, 2 Numaralı İzmir Tayyare İstasyonu'na bağlı iki tayyare bölüğü teşkil edilmesi öngörülmüştür. İzmir Seydiköy'de bulunan 12'nci Tayyare Bölüğü işgal öncesinde tayyaresiz olduğu için lağvedilmiştir. Bu bölüğün yerine İzmir'de 4'üncü Tayyare Bölüğü adı ile yeni bir hava birliği kurulması planlanmıştır. Böylece, İzmir'in işgali öncesinde bölgede 5'inci Tayyare Bölüğü ile 4'üncü Tayyare Bölüğü'nün görev yapması öngörülmüştür. Bu sırada 3 Mayıs 1919'da 17'nci Kolordu Komutanlığı'nın Erkân-ı Harbiye Vekâleti'ne gönderdiği yazı ile İzmir'de 9'uncu Tayyare Bölüğü adı ile yeni bir birlik teşkili daha gündeme gelmiştir.³¹¹ Ancak, işgaller sebebiyle yeni hava birliklerini hayata geçirmek söz konusu olamamıştır.

Yunan kuvvetleri İzmir'i işgal ederken, 2 Numaralı Tayyare İstasyon Komutanlığı'na bağlı 4'üncü Tayyare Bölüğü ile 5'inci Tayyare Bölüğü'nün ikamet ettiği Seydiköy'ü de ele geçirmiştir. Bu sırada 17'nci Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'nın direktifi sebebiyle tayyarelere hiçbir şey yapılmamış ve tahrip edilmeden tayyareler meydandaki yerini almıştır. Herhangi bir tahribata uğramamış bu tayyareler, teçhizat ve malzemeleri ile birlikte Seydiköy'ü işgal eden Yunan kuvvetlerinin eline geçmiştir.³¹² Bu sırada 2 Numaralı Tayyare İstasyonu'nda A.E.G. C.IV model üç adet keşif/bombardıman tayyaresi vardı. Bu tayyarelerden birisi uçamaz durumda ve kullanılamaz haldeydi. Ayrıca istasyonda, iki tane Albatros C.III model biri kal edilmiş, diğeri ise kırılmış iki adet tayyare bulunuyordu. Seydiköy'deki 2 Numaralı

³⁰⁸ Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s.223.

³⁰⁹ Kurter, **a.g.e.**, s.20.

³¹⁰ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, s.316.

³¹¹ **İSH**, K: 34, G: 12, B: 12-1.

³¹² **İSH**, K: 20, G: 25, B: 25-3, 3a.

Tayyare İstasyonu'nun işgali sırasında burada bulunan tayyare benzini deposu da Yunanların eline geçmiştir.³¹³

Seydiköy'deki 2 Numaralı Tayyare İstasyonu personelinin bir kısmı, işgal öncesinde Yunan kuvvetleri bölgeye gelmeden kaçmıştır.³¹⁴ Meydan'da kalan personel ise Yunanlar tarafından tutuklanarak, esir edilmiştir.³¹⁵ Tayyare istasyonundan kaçan Pilot Kolağası Osman Tayyar, Rasit Mülazım-ı Evvel İhsan, Rasit Mülazım-ı Sâni İbrahim Hakkı ve Pilot Küçük Zabit Ömer Sabri Beyler, Seydiköy'deki 56'ncı Topçu Alayı'ndan kaçan Binbaşı Aziz Bey'in kafilesine katılmıştır.³¹⁶

Seydiköy'den kaçan havacılar, 16 Mayıs 1919'da Tire'ye gelmiştir. Burada havacılar, halk ile konuşarak onları Yunanlara karşı direnişe çağırmıştır. Ancak Tire halkı, silahlı bir mücadeleye girmek istemediğinden bu çağrının bir etkisi olmamıştır. Bu girişim sonrasında havacılar, Tire'yi terk ederek buradan dağılmıştır. Kafiledeki havacılardan Pilot Kolağası Osman Tayyar Bey İstanbul'a, diğer personel ise Konya'ya geçmiştir.³¹⁷

Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgali sırasında, İzmir Tayyare İstasyonu'nda görevli havacıların evlerine zorla girilmiş eşya, para ve ziynet eşyaları yağmalanmıştır.³¹⁸ Eşya, para ve ziynet eşyaları yağmalanan havacılardan; Pilot Kolağası Mehmet Ali, Rasit Mülazım-ı Evvel Hüseyin Hüsnü (Bilgen), Pilot Mülazım-ı Evvel Emin Nihat (Sözeri), Rasit Mülazım-ı Evvel Mehmet Nuri (Uçman) ve Tabip Kolağası Fuat Beyler şikâyetçi olmuşlardır.³¹⁹ Konu çeşitli yazışmalara konu olmuş, ancak bir sonuç alınamamıştır.³²⁰ Bu olaydan sonra İzmir Tayyare İstasyonu'nda görev yapan havacılardan Pilot Mülazım-ı Evvel Emin Nihat (Sözeri) ve Rasit Mülazım-ı Evvel Hüseyin Hüsnü (Bilgen) Beyler de İstanbul'a gelmiştir.³²¹

³¹³ **Hellenic Wings, Volume I: 1908-1944**, Hellenic Air Force General Staff Air Historical Branch, Athens, 1998, s.50; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.26.

³¹⁴ **İSH**, K: 94, G: 88, B: 88-1.

³¹⁵ **İSH**, K: 94, G: 88, B: 88-3.

³¹⁶ **İSH**, K: 84, G: 60, B: 50-4.

³¹⁷ Kurter, **a.g.e.**, s.134.

³¹⁸ **İSH**, K: 95, G: 2, B: 2-1; **İSH**, K: 95, G: 16, B: 16-1.

³¹⁹ **İSH**, K: 95, G: 18, B: 18-1; **İSH**, K: 95, G: 36, B: 36-1.

³²⁰ **İSH**, K: 95, G: 37, B: 37-1; **İSH**, K: 107, G: 32, B: 32-1.

³²¹ Kurter, **a.g.e.**, s.134.

Seydiköy'ün işgali sırasında yaşananları bölgede görev yapan havacılarından Mülazım-ı Evvel Nihat Bey;

“Seydiköy civarındaki Rumlar tayyare hangarlarına ve civarındaki kışlaya taarruz edip tayyareleri parçalamışlar. Oralarda ele geçirilen subay ve efradı şehit etmişler. Cumaovası ve mücavir mahallerde de aynı hal vaki olmuş. Hatta Vali İzzet Bey ile Kolordu Kumandanı Nadir Paşa hazretleri de darp ve tahkir edilmiş. Tabur Kâtibi Mehmet Emin Efendi şehit edilmiş. Yaralı düşen subaylar fena halde darp edilmiş ve üzerindeki paraları da gasp edilmiş. İzmir’de tokat ve sopa yemeyen bir zabıt mevcut değildir. Halid Bey’in hanesinde bulunan ve İzmir Tayyare İstasyonu’na merbut bulunan Marangoz Sabri Efendi de İstanbul’a geldi. Kendisinden öğrendiğime göre, Vaka günü İstasyon Kumandanı Halid Bey’in hanesinde imiş. Halid Bey’in hanesinde hizmetçi bir Rum kadını tarafından Yunan askerlerine ihbar edilmiş. Süngülü askerler ve ahali gelerek döve döve Halid Bey’i ve hanesinde bulunan Tayyareci Behçet Efendiyi, ailelerini de birçok tahkirlere maruz bırakarak evden dışarıya tard etmişler. Evin içerisinde mevcut bulunan eşyayı kâmilten yağma etmişler. Marangoz Sabri Efendiyi de tazyik ederek paraların nerede olduğunu söylemesi için kesmek için yatırırlar. Boynunda kasaturanın çizgi yerleri mevcuttur. Bizzat gördüğüm gibi Kolağası Mustafa Efendi de gördü. Halid Bey’i ve Behçet Efendiyi döverek kışlaya götürüp hapsetmişler. Bu sırada Marangoz Sabri’yi de dövdükten sonra hapsetmişler ve ardından tahliye etmişler. Hatta Tabur Kâtibi Mehmet Emin Efendiden işittiğime göre tayyarecilerden birinin ailesinin namusuna tecavüz ettikleri gibi, dört beş yaşında bulunan kerimesinin bile iffetini ihlal ettiklerini söyledi. Arkadaşlardan Osman Tayyar Efendi, İbrahim Hakkı Efendi ve Tayyareci Küçük Zabıt Sabri Efendinin kayıp olduğunu Mehmet Emin Efendiden aldığım listede gördüm.”³²² diyerek anlatmıştır.

Menemen’de görev yapan 12’nci Tayyare Bölük Komutanı Kolağası Mustafa Bey ise İzmir’in işgalini ve yaşananları; şu şekilde aktarmıştır:³²³

“Bendeniz Menemen’de 12’nci Tayyare Bölüğü Kumandanı idim. Alınan karar mucibince İzmir Tayyare İstasyonu İnzibat Bölüğü Kumandanlığına tayin buyruldu. Ailemi İzmir’e nakletmek üzere İzmir’in Karşıyaka mevkiinde bir hane kiralayarak eşyamın bir kısmını 14 Mayıs 1919’da buraya taşıdım. Ertesi gün hanenin bir senelik kirasını vermek üzere İzmir’e gittim. Sabahleyin saat dokuz raddelerinde silah sesleri işittim. Halk heyecana düştü ve her tarafta Yunan askerinin İzmir’e çıktığı söylendi. Aradan bir saat kadar geçti. Yunan askerlerini gördüm. Üç Efzun askeri ile bir yerli Rum üzerime geldiler ve durdular. Ellerimi dahi yukarı kaldırmamı ihtar ettiler. Üzerimi aradılar. Üzerimde bulunan bir senelik kira param olan yüz yirmi beş lira ile birçok evrakımı aldılar. O esnada tüfek dipçığı ile arkamdan darp ettiler ve paltomun ön düğmelerini açarak paçalarımın ve fotinlerimin içerisinde bir şey olup olmadığına baktılar. Ardından beni bir kahvehanede tevkif ettiler. Bilahare evvelce tanıdığım İzmir yerli Rumlarından birinin araya girmesi üzerine beni serbest bıraktılar. Hemen bir arkadaşımın evine iltica ettim. İltica ettiğim haneden tedarik ettiğim bir takım elbiseyi ikmal ile Basmahaneye doğru hareket ettim. Tekrar iki Yunan askeri ile bir sivil Rum üzerime gelip birisi fesimi alarak yere attı ve Türk artık fes yok şapka giyeceksiniz dedi. Fesimi yerden alıp Basmahane İstasyonu mevkiine geldim. Orada Fransız askeri olduğu için bir

³²² İSH, K: 20, G: 25, B: 25-3, 3a.

³²³ İSH, K: 20, G: 25, B: 25-5.

hakaret yapamıyorlar, vapura bindim. Karşıyaka'ya çıktım. Şimendiferde tesadüf ettiğim birçok Müslüman'ın fesleri yırtılmış, paraları ve eşyaları alınmış. O gün Karşıyaka'dan Menemen'e gittim. Vakanın üçüncü günü İzmir'de asayişin iade edilip sükûnet takarrür ettiğini haber alınca tekrar İzmir'e döndüm. İslam mağaza ve dükkânlarının hemen ekserisi yağma edildiğinden kapakları kırık ve içerileri karmakarışık olduğunu gördüm. Bu dükkân ve mağazalar hemen kâmilan İslam idi. İzmir tamamıyla Yunan bayraklarıyla donanmış, İslâm ahalinin dahi göğüslerine Venezilos'un resmi ile mavi beyaz kurdeleler taalluk edilmiş. O gün sükûnet var idi. Hükümet konağı ve askeri kışlanın yanına gittim. Kışla ve Hükümet konağı Yunan askerleriyle dolmuş idi. O civarlarda pek çok mahallerde kan izleri görülüyordu. Olay günü kışlanın önünde ve arka tarafında ahali katliam edildiği gibi kışlada dahi yüz kadar subay arkadaşımın şehit ve yaralı ve kayıp olduğunu haber aldım. Efraddan dahi üç yüz kadar şehit ve yaralı olduğu gibi İslam ahalisinden iki bin kadar telefât olduğunu istihbar ettim.³²⁴ Zabıt ve efradımız kışla ve limanda bulunan Averof ve Paziris gemilerinde tevkif edildi. Vali İzzet Bey ve Kolordu Kumandanı Nadir Paşa'nın elleri yukarıda olduğu halde birçok hakaret ile tevkif edildiklerini ve üç gün sonra dahi tahliye edildiklerini haber aldım. Tayyare İstasyon Kumandanı Kolağası Halid Bey ile Sivil Tayyareci Behçet Bey'in haneleri yakılarak ve her ikisi darp edilerek kışlada tevkif edildiği ve hanelerinin yağma edildiğini öğrendim. Seydiköy'deki tayyareci efradın, bölgedeki Rumların taarruzlarına hedef olduklarından zabitan ile efradın bir kısmını şehit ettikleri ve bir kısmının firar ettiklerini istihbar ettim. Firar eden zabitan ile efradın ekserisi Ödemiş taraflarına çekilmekte imişler. Denizden çıkarılan cesetler içerisinde deniz tayyare subaylarından mülazım-ı sâni siyahî Naci efendinin dahi cesedi bulunduğunu haber aldım. Menemen'e döndüm. Oturduğum mahalle Rum Mahallesi olduğundan onların tehdidi sebebiyle çocuklarımı ağlarken buldum. Menemen Mıntika Kumandanı'nı görerek Menemen'in işgal edileceğini söyleyerek, İstanbul'a hareket edeceğimi kendisinden rica eyledim. Ardından da İstanbul'a geldim."

2 Numaralı İzmir Tayyare İstasyonu Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilirken, aynı dönemde Yunan hava birlikleri de bölgeye gelmeye başlamıştır. Birinci Dünya Harbi'nin sonunda envanterinde 72 adet tayyareye sahip bulunan Yunan havacılığı, üç tabur (filo-squadron) halinde örgütlenmiştir. Bu hava birliklerinden; 532'nci Tayyare Taburu Drama'da, 533'üncü Tayyare Taburu Atina'da, 534'üncü Tayyare Taburu ise Selanik'te konuşlanmıştır.³²⁵ Yunan ordusu tarafından daha sonra yapılan teşkilat değişikliği ile 532'nci Tayyare Taburu "A Filosu"; 533'üncü Tayyare Taburu "B Filosu"; 534'üncü Tayyare Taburu da "C Filosu" olarak adlandırılmıştır.³²⁶ Yunan Tayyare Birlikleri Komutanı Binbaşı Dethezy olarak görev yapmıştır.³²⁷ İşgal kararından sonra Yunan Deniz Tayyare Servisi'ne ait dört adet Airco D.H.9 model tayyare, İzmir Şirinyer (Paradiso)'e gelmiştir. Seydiköy'deki

³²⁴ İSH, K: 20, G: 25, B: 25-4.

³²⁵ Hellenic Wings, a.g.e., s.48.

³²⁶ Kurter, a.g.e., s.456.

³²⁷ Kaymaklı, a.g.e., s.41.

Tayyare Meydanı yerine Şirinyer'e gelinmesinde, Seydiköy'ün o an itibarıyla ele geçirilmemesinin etkisi olmuştur. Yunan kara birliklerinin işgali hızla gelişmiş, bu yüzden ilk etapta hava unsurlarının desteğine ihtiyaç duyulmamıştır. Şirinyer'e gelen Yunan Deniz Tayyare Servisi'ne ait tayyareler, Seydiköy'ün ele geçirilmesinden sonra buraya taşınmıştır.³²⁸

Yunan işgali İzmir ile sınırlı kalmamış, kısa sürede Batı Anadolu'nun diğer şehirlerine de yayılmıştır. Bu kapsamda; Buca, Gaziemir, Bornova, Urla, Karşıyaka ve Çeşme gibi İzmir civarındaki kazalar işgal edilmiştir. Bu işgal faaliyetleri 21 Mayıs 1919'da Menemen, 22 Mayıs 1919'da Bayındır, 25 Mayıs 1919'da Manisa ve Turgutlu, 27 Mayıs 1919'da Aydın ve Nazilli, 28 Mayıs 1919'da Tire, 29 Mayıs 1919'da Ayvalık, 31 Mayıs 1919'da Dikili, 1 Haziran 1919'da Ödemiş ile devam etmiştir.³²⁹

2 Haziran 1919'da 533'üncü Yunan Tayyare Taburuna mensup üç adet Breguet XIV A-2 model tayyare, Şirinyer'deki meydana inmiştir. Daha sonra bu tayyareler, Seydiköy'e intikal ederek, buraya konuşlanmıştır.³³⁰ İzmir'in işgalinden sonra Yunan tayyare birlikleri 10 bombardıman ve 15 av tayyaresi ile takviye edilmiştir.³³¹

İzmir'in Yunanlar tarafından işgali ile birlikte Seydiköy'deki 2 Numaralı Tayyare İstasyonu fiilen ortadan kalkmıştır. Bunun üzerine 17 Haziran 1919'da Osmanlı Erkân-ı Harbiye Vekâleti'nin kararı ile Konya'nın, 2 Numaralı Tayyare İstasyonu olması kararlaştırılmıştır. Ayrıca aynı emir kapsamında, Konya'da kurulacak 2 Numaralı Tayyare İstasyonu'na bağlı 4'üncü Tayyare Bölüğü ile 5'inci Tayyare Bölüklerinin oluşturulması planlanmıştır.³³²

Yunan ordusu, sevk ve idare noktasını İzmir Seydiköy'de kurmuştur. 2'nci ve 3'üncü tayyare bölükleri Seydiköy'de; deniz tayyare birliği ise Halkapınar'da üslenmiştir. Yunan kuvvetlerinin yayılma harekâtı sırasında hava unsurları; Manisa,

³²⁸ Kurter, **a.g.e.**, s.149.

³²⁹ Semih Çınar, "İzmir'in İşgali Üzerine Mülteci Durumuna Düşen Türklere Hilal-i Ahmer Cemiyeti Aracılığı İle Yapılan Nakdi Yardımlar", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: Özel, İzmir'in İşgali, 2019, s.248.

³³⁰ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.42; Konuya ilişkin olarak başka bir kaynakta, Yunan hava birliklerine mensup üç adet tayyarenin 15 Haziran 1919'da Şirinyer'e konuşlandığı ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **The Illustrated Encyclopedia of Aircraft**, Orbis Publishing Ltd., London, 1981, s.175.

³³¹ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.122.

³³² Kurter, **a.g.e.**, s.137.

Ödemiş, Bergama, Ayvalık, Karaağaç, Bayındır ve Aydın'daki meydanlardan harekâta destek vermiştir. Seydiköy'e yerleşen Yunan tayyare birliğinin bir bölümü 20 Haziran 1919'da Gediz Nehri yakınındaki Alaşehir'e intikal etmiş ve Yunan ordusunun yayılmasına buradan destek vermiştir.³³³

İzmir ve çevresinin Yunanlar tarafından işgali, Türk Milletinin zamanla örgütlü ve teşkilatlı bir tepki geliştirmesine etki etmiştir. Ayrıca İzmir'in işgali, Türklerin işgallerin geçici değil kalıcı olacağını anlamasına neden olmuştur. Bu süreç, Millî Mücadele'yi yani ulusal bağımsızlık mücadelesini yaygınlaştırmış ve halk nezdinde meşru bir zemine oturtmuştur.

1.2.2. Büyük Millet Meclisi'nin Açılması ve Havacılık Teşkilatının Kuruluşu

İtilaf Devletlerinin Anadolu'daki işgal alanları genişlerken, farklı bölgelerde önce Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, ardından ise Kuva-yı Milliye Birlikleri kurulmaya başlanmıştır.³³⁴ Aynı dönemde İtilaf Devletleri, Samsun'da bulunan Türk kuvvetlerinin terhis edilmediğini ve bölgedeki silahların toplanmadığını ileri sürerek Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vermiştir. Bu nota ile İtilaf Devletleri, Samsun ve çevresini işgal tehdidi altına sokmuştur.³³⁵ İtilaf Devletlerinin işgal tehdidi üzerine Osmanlı Hükümeti hem önlem almak hem de iddiaları araştırmak için bölgeye bir müfettiş göndermeyi planlamıştır.³³⁶

Osmanlı Hükümeti'nin yaptığı araştırma ve inceleme sonucunda, son olarak Birinci Dünya Harbi'nin sonunda Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı yapmış Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın bu görev için uygun olduğu kanaatine varılmıştır. Bu değerlendirme neticesinde Osmanlı Hükümeti'nin kararı ile Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak bölgeye atanmıştır.³³⁷ İlgili emir kapsamında Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'yi başlatma konusundaki asıl amacını gizlemek suretiyle, kurmay heyetiyle birlikte 19 Mayıs 1919'da Karadeniz kıyısındaki

³³³ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.42.

³³⁴ Fahri Kılıç, "*Bolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri*", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 11 (1), Bolu, 2011, s.30.

³³⁵ Neslihan Altuncuoğlu, Abdullah Erdoğan, "*Arşiv Belgeleri Işığında Mustafa Kemal Paşa'nın Askerlikten İstifa Süreci*", **Journal of Universal History Studies (JUHIS)**, 2 (1), June 2019, s.64.

³³⁶ Osman Akandere, "*Millî Mücadelenin Başlarında Mustafa Kemal Paşada Sine-i Millet Düşüncesi İle Askerlikten İstifası Öncesi ve Sonrası Kendisine Gösterilen Bağlılıklar*", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 11, Ocak 2002, s.251.

³³⁷ İSH, K: 26, G: 117, B: 117-5.

Samsun'a çıkmıştır.³³⁸ Mustafa Kemal Paşa, burada yaptığı incelemeler sonucunda Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporlarda; İngilizlerin notalarında öne sürdüğü iddiaların gerçeği yansıtmadığını, var olan asayişsizliğin sebebinin Türklerden ziyade, Rum ve Ermenilerin bağımsız devlet kurmaya dönük eylemlerinden kaynaklandığını ifade etmiştir.³³⁹

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'un İngilizlerin işgal tehdidi altında olmasından dolayı Havza'ya geçmiş ve buradan Türk ulusuna ilk çağrısını yapmıştır. 28 Mayıs 1919'daki Havza Genelgesi'yle, işgallere tepki gösterilmesini, her bölge ve yerleşim merkezinde müdafaa-i hukuk cemiyetleri kurulmasını, eldeki silah ve malzemenin ise teslim edilmemesini istemiştir.³⁴⁰ Buradan Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, Türk bağımsızlık mücadelesinin ilke ve prensiplerini bir bildiri ile tüm dünyaya açıklamıştır. 22 Haziran 1919'da duyurulan Amasya Genelgesi ile Türk Milletinin istiklal ve geleceğini ancak kendi azmi ve kararı ile kurtaracağı vurgulanmış, Millî Mücadelenin amacı, gerekçesi ve yöntemi ortaya konulmuştur. Ayrıca genelge ile Sivas'ta ulusal bir kongre toplanacağı duyurulmuştur.³⁴¹

1919 yılı Temmuz ayından itibaren Pilot Kolağası Mehmet Ali (Kurçer) Bey, hem Konya Tayyare İstasyonu Komutanı hem de 4'üncü Tayyare Bölük Komutanı olarak atanmıştır. Aynı dönemde Refakat Subayı Rasit Mülazım-ı Evvel İbrahim Nafiz Bey'de istasyonda göreve başlamıştır. Sivil Pilot Behçet Bey ile Bölük Tüfekçisi İsmail Usta'da 4'üncü Tayyare Bölüğü'ne atanmıştır.³⁴²

11 Temmuz 1919'da Konya Vali Vekili Hasan Bey tarafından, İkinci Kolordu Kumandanlığına gönderilen gizli ibareli yazıyla, Konya Tayyare Müfrezesi Kumandanlığı tarafından hazırlanan iki tayyare ile mütareke ahkâmına aykırı olarak uçuşlar yapıldığı bildirilmiştir. Aynı yazıyla, hazırlanan tayyarelerden birinin uçuş sırasında telgraf tellerine çarparak sukut ettiği, pilotunun da baygın bir halde karargâha

³³⁸ Yaşar Özüçetin, "Millî Mücadele İçerisinde 19 Mayıs 1919", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2004, s.65-74.

³³⁹ Mithat Sertoğlu, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, Sayı: 13, Ekim 1968, s.5-7.

³⁴⁰ Cengiz Mutlu, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Havza'daki Faaliyetlerinin Millî Mücadeledeki Yeri", **Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi (CEDRUS)**, Sayı: VII, 2019, s.723-740.

³⁴¹ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1953, s.69-76; Mustafa Budak, "Amasya Genelgesi İhtilal Bildirisi mi? (Analitik Değerlendirme)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 57, Kasım 2003, s.961-975.

³⁴² İSH, K: 100, G: 108, B: 108-1.

götürüldüğü belirtilmiştir.³⁴³ İlgili kazaya rağmen uçuşlara devam edildiği belirtilerek, durumun izaha muhtaç olduğu, mütareke hükümlerine aykırı bu durumun İtilaf devletleri temsilcilerinin müdahalesine sebep olabileceği ifade edilmiştir. İlgili sebeplerden dolayı bu uçuşların menedilmesi gerektiği dile getirilmiştir.³⁴⁴ Dönem şartları içerisinde ilgili yazışma, devlet kademelerindeki bazı kişilerin ülkenin içerisinde bulunduğu şartları algılayamadığını ve ne kadar gayri milli bir tutum içerisinde bulunduklarını göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa Amasya Genelgesi'nden sonra, 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da düzenlenen bölgesel kongreye katılmış ve Doğu vilayetlerinin birlik ve bütünlüğü için kararlar alınmasında etkili olmuştur.³⁴⁵ Ayrıca kongre sırasında, ulusal sınırlar içerisinde vatan topraklarının bir ve bütün olduğu, Azınlıklara siyasi ve sosyal dengeyi bozucu ayrıcalıklar verilemeyeceği gibi milli nitelikli kararlar alınmasına da katkı vermiştir.³⁴⁶

26 Temmuz 1919'da Yunanların Küçük Asya Seferi Komutanı General Paraskopulos, Soma'daki Türk mevzilerinin Deniz Tayyare Filosu'na mensup tayyareler tarafından bombalanmasını emretmiştir. Bu emirle General Paraskopulos, Türk Kuva-yı Milliye birliklerinin bozgununun tamamlanacağını belirtmiştir. İlgili emir Yunan Başkomutanlığı'nın Türk mevzilerini bombalamaya yönelik ilk emri olarak ön plana çıkmıştır.³⁴⁷

1919 yılı Ağustos ayından itibaren Konya Tayyare İstasyonu'nda bakım ve onarım çalışmaları tamamlanmış ve bu bakım faaliyetleri sonucunda faal hale getirilen tayyareler, uçuşa verilmeye başlanmıştır. Uçuşlar, Horozluhan ile Seydişehir'deki hava meydanlarından yapılmaya başlanmıştır. Uçuşlara Konya'da bulunan İtilaf Devletleri temsilcileri, herhangi bir engellemede bulunmamıştır.³⁴⁸

³⁴³ İSH, K: 258, G: 125, B: 1.

³⁴⁴ İSH, K: 258, G: 125, B: 3.

³⁴⁵ Yavuz Özdemir, "Erzurum Kongresi Beyannamesi Üzerine Düşünceler", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, Erzurum, Temmuz 1997, s.99-107.

³⁴⁶ Selami Kılıç, "Mustafa Kemal (Atatürk) ve Erzurum Kongresi", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, Erzurum, Temmuz 1997, s.77-97; Mustafa Bostancı, "Millî Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları", **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, Ocak-Haziran 2015, s.184-203.

³⁴⁷ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.42.

³⁴⁸ İSH, K: 22, G: 74, B: 74-1.

8 Ağustos 1919'da Konya Tayyare İstasyonu'nda bakım ve onarımı tamamlanmış A.E.G. C.IV tipi bir tayyare ile Sivil Pilot Behçet ve Rasit Mülazım-ı Sâni Osman Nuri (Baykal) Beyler, bir deneme uçuşu yapmıştır. Aynı gün Konya'daki istasyonda bakım ve onarımı yapılan Albatros D.III model bir tayyare ile Pilot Küçük Zabit Turgutlulu Ahmet Cemal Bey de uçmuştur. Ancak bu uçuş sırasında, Pilot Küçük Zabit Turgutlulu Ahmet Cemal Bey'in uçtuğu tayyare arızalanmıştır. Bunun üzerine Ahmet Cemal Bey, meydana zorunlu iniş yapmıştır. Olay sonrasında Pilot Küçük Zabit Turgutlulu Ahmet Cemal Bey'e bir şey olmamıştır.³⁴⁹

10 Ağustos 1919'da üç Yunan tayyaresi; Kuzeybatı Anadolu'daki Babaköy'e iki, Palamut'a iki, Dereköy'e üç ve Yaylacık'a iki bomba atmıştır.³⁵⁰ Bu hava bombardımanları ile Yunanlar, Türk halkı üzerinde psikolojik baskı kurarak, yıldırma siyaseti gütmeyi amaçlamıştır.

Yunanların hava faaliyetlerinde bulunduğu gün, Konya Tayyare İstasyonu'nda bakımı yapılan A.E.G. C.IV tipi bir tayyare ile Sivil Pilot Behçet Bey ve Pilot Kolağası Ahmet Rasim Bey bir uçuş yapmıştır. Bu uçuş sırasında tayyare herhangi bir arıza vermemiştir. 14 Ağustos 1919'da Sivil Pilot Behçet Bey ile Pilot Kolağası Ahmet Rasim Bey bir uçuş daha gerçekleştirmiştir. Ardından Sivil Pilot Behçet Bey, Rasit Mülazım-ı Sâni Osman Nuri (Baykal) ile bir uçuş daha yapmıştır.³⁵¹ İlgili uçuşlar ile istasyonda tamir, bakım ve onarımı yapılan tayyarelerin ilk denemeleri yapılıp, harp harekâta hazır olup olmadıkları değerlendirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'daki kongreden sonra Sivas'a geçmiş ve burada vatanın bağımsızlığına yönelik ulusal kararlar alınmasında etkili olmuştur. 4 Eylül 1919'da başlayan Sivas Kongresi sırasında manda fikri tamamen reddedilmiş ve tüm yerel örgütler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ismi altında birleştirilmiştir.³⁵² Ayrıca kongre sırasında milleti temsilen Temsil Heyeti kurularak,

³⁴⁹ Kurter, **a.g.e.**, s.153.

³⁵⁰ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl: 41, Sayı: 93, Ocak 1992, Belge No: 2378.

³⁵¹ Kurter, **a.g.e.**, s.153.

³⁵² Selçuk Duman, "*Mütareke Döneminde Amerikan Mandaterliği Tartışmaları*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 59, Temmuz 2004, s.592; Hayri Mutlucağ, "*Sivas Kongresi'nin Tutanak ve Kararları, IV*", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:65 (Şubat 1973), s.4-10.

başına da Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir.³⁵³ Temsil Heyeti'nin yaptığı ilk işlerden biri 20'nci Kolordu Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın, Batı Cephesi Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na tayin edilmesi olmuştur.³⁵⁴ Böylece Millî Mücadele Hareketi, işgallere silah yoluyla fiilen tepki koyacağını göstermiştir.³⁵⁵ İlave olarak Heyet-i Temsiliye, Damat Ferit Hükümeti ile tüm ilişki ve bağın kesilerek, Anadolu'daki tüm askeri ve mülki erkânın gelecek emirlere uymamasını, toplanan vergilerin İstanbul'a gönderilmemesini istemiştir. Heyet-i Temsiliye bu ve benzeri uygulamaları ile hükümetmiş gibi hareket ederek, milletin kaderini eline almıştır.³⁵⁶

Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul ile ilişkileri kesmesi üzerine Damat Ferit Paşa Hükümeti istifa etmiştir.³⁵⁷ Yeni hükümeti Ali Rıza Paşa kurmuş ve onun girişimleri ile 20-22 Ekim 1919'da Heyet-i Temsiliye ile Amasya Görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.³⁵⁸ Bu görüşmeler sonucunda Meclisi Mebusan'ın yeniden faaliyet göstermesi ve seçimlerin serbestçe gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır.³⁵⁹

Amasya Görüşmeleri'nden sonra yapılan seçimler sonucunda Son Osmanlı Meclisi Mebusanı 12 Ocak 1920 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır.³⁶⁰ Meclisi Mebusan'ın toplandığı bir dönemde Kuva-yı Milliyeciler tarafından 26-27 Ocak 1920 gecesi Gelibolu'daki Akbaş Cephaneliği'ne bir baskın yapılmıştır. Bu baskın sırasında İtilaf Devletlerinin elinden; 8.500 tüfek, 70 makineli tüfek, 33 makineli tüfek ve 500 bin civarında mermi kaçırılmıştır.³⁶¹ Akbaş Cephaneliği Baskını'ndan sonra İngiliz

³⁵³ Abdulhalûk Mehmet Çay, “Kuvayı Milliye Ruhu'nun Manda Meselesine Tepkisi”, **İstiklal Yolunda Millî Mücadelenin 100. Yılı Ulusal Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul Aydın Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2020, s.87-88.

³⁵⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2010, s.248.

³⁵⁵ Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969, s.113-115; Kemal Arı, “*İstiklal Harbi'nde Türk Ordusunun Yapılanması ve Düzenli Orduya Geçiş*”, **Türk İstiklal Harbi'nde Kuvayı Milliye, Düzenli Ordu ve Cephele Paneli (16 Mayıs 2014)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s.4.

³⁵⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt: 1, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1971, s.127.

³⁵⁷ Adnan Sofuoğlu, “*Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele'ye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuva-yı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askeri Birlik Oluşturma Çabası*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 52, Ankara, Mart 2002, s.37-61.

³⁵⁸ Selçuk Ural, “*Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası Üzerine Sivas Vilayeti'nden Gönderilen Protesto Telgrafları*”, **Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 21, Erzurum, 2003, s.231-240; Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, s.4.

³⁵⁹ Cengiz Akseki, “*Atatürk Devrimlerinde Yöntem III: Kurumlar ve Araçlar*”, **Belgi Dergisi**, Sayı: 8, Cilt: 2, Yaz 2014, s.982.

³⁶⁰ **Takvim-i Vekayi Gazetesi**, 13 Ocak 1920, No: 3748, s.1; Erol Kaya, “*İstanbul Basınına Göre Son Osmanlı Meclis-i Mebusanından Beklentileri*”, **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2002, s.29-42.

³⁶¹ Kazım Özalp, **Millî Mücadele**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1982, s.91.

Kuvvetleri Başkumandanlığı, Kuva-yı Milliye'nin artan faaliyetlerini önlemek amacıyla Londra'dan tayyare talebinde bulunmuştur.³⁶²

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde milletin oyu ile seçilmiş, vatanperver milletvekillerinin oluşturduğu Felah-ı Vatan Grubu'nun çalışmaları ile 28 Ocak 1920'de Türk vatanının sınırlarını belirleyen ve bağımsızlık hedefini ortaya koyan Misak-ı Milli Kararları kabul edilmiştir.³⁶³

6 Şubat 1920'de 10'uncu Tümen Kumandanı Kemaleddin Sami Bey tarafından, Ankara'da 20'nci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen şifre telgrafta; Konya'daki tayyareler için mitralyöz gönderileceği, oradaki tayyarelerin faaliyete getirilmesi imkân dâhilinde ise tayyareci göndermek gerektiği dile getirilmiştir.³⁶⁴ İlgili yazı Anadolu'daki millî hareketin işgalci güçlere karşı mücadele etmek için hazırlık yaptığını göstermektedir.

12 Şubat 1920'de Harbiye Nezareti Başyaveri Binbaşı Salih Bey tarafından İtilaf kuvvetlerine dair elde edilen istihbarat, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiştir. Bu raporda; İstanbul ve civarında İngilizlerin 28'inci Tümeni'nin 32.000 nefer, 28 batarya ve 164 makineli tüfeğe sahip olduğu bildirilmiştir. Fransızların ise 122'nci Tümeni'nin 38.100 nefer, 48 tayyare, 91 makineli tüfek, 25 tank, 44 top ve 12 zırhlı otomobilden müteşekkil bir kuvvetinin bölgede konuşlandığı ifade edilmiştir.³⁶⁵

Aynı tarihte, Konya'daki 12'nci Kolordu Kumandanlığı tarafından Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen yazıyla, Konya tayyare istasyonunda iki kişilik bir, bir kişilik beş olmak üzere toplam altı adet tamiri mümkün tayyare mevcut olduğu bildirilmiştir. Bu tayyarelerin faal hale getirilmesi için 3 tayyareci ile 4 makiniste ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. Aynı yazıda Konya'da dört bin kilo tayyare benzini olduğu, ancak bunun yeterli olmadığı belirtilmiştir. Aynı

³⁶² Bozkurt, a.g.t., s.295.

³⁶³ Volkan Marttin, "Misak-ı Milli'nin Kabulü ve İstanbul'un İşgali Sürecinde 1920 Sultanahmet Protesto Mitingi'nin Önemi ve Etkisi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVIII, Özel Sayı, 2018, s.257-295; Serdar Sakin, "Misâk-ı Milli'nin Hazırlanışı ve İlanıyla İlgili Görüşler", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 13, 2002, s.313-330.

³⁶⁴ ATA-ZB, K: 24, G: 81, B: 81-1.

³⁶⁵ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 15, Mart 1956, Vesika No: 400.

yazının devamında, daha önce İstanbul'a gönderilen 3.000 kilo tayyare benzininin Konya'ya iadesinin lüzumlu olduğu ifade edilmiştir.³⁶⁶

13 Şubat 1920'de İzmir'den Ankara'ya iletilen bir istihbarat raporunda, Yunanların hava postası tesisi için Çiğli'de tayyare hangarı yapmakta oldukları, aynı dönemde Yunan kuvvetlerinin bir vapurdan iki tayyare çıkardıkları bildirilmiştir.³⁶⁷

16 Şubat 1920'de İstanbul'daki 10'uncu Tümen Kumandanı Kemaleddin Sami Bey'e Ankara'dan gönderilen telgrafta, Konya'daki Tayyare İstasyonu'nda bulunan mevcut tayyareler için iyi tayyareci ile dört makiniste ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Ayrıca yazının devamında daha önce Konya'dan İstanbul'a gönderilen üç bin kilo benzinin tekrar Konya'ya iadesinin lüzumlu olduğu belirtilmiştir.³⁶⁸

18 Şubat 1920'de iki İtalyan tayyaresinin İzmir üzerinden Antalya'ya geldiği ve bu tayyarelerden birinin Antalya'da arızalandığı öğrenilmiştir.³⁶⁹ Bu durum Millî Mücadele hareketinin Anadolu'daki gelişmeleri yakından izleyip, takip ettiğini göstermektedir.

19 Şubat 1920'de 10'uncu Tümen Komutanlığı tarafından 20'nci Kolordu Komutanlığı'na gönderilen istihbarat raporunda, Fransızların İstanbul'da 39 tayyaresi bulunduğu belirtilmiştir.³⁷⁰

Millî Mücadele hareketi teşkilatlanırken Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Konya Merkez Heyeti, Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği yazıyla, Konya'daki 2'nci Tayyare İstasyonu'nun personel, tayyare ve yakıt durumunu bildirmiştir.³⁷¹ İlgili yazıda; istasyonda üç makinist olduğu, Tayyare İstasyon Kumandan Vekilinin Tayyareci Mülazım-ı Sâni Hüseyin Avni Efendi olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca istasyonda pilot olarak; Tayyareci Küçük Zabit Cemal Efendi, Tayyareci Küçük Zabit Remzi, Tayyareci Küçük Zabit Sabri, Tayyareci Küçük Zabit İhya, Tayyareci Küçük Zabit Halil ve Sivil Pilot Behçet Efendi'nin bulunduğu belirtilmiştir. Rasıt olarak ise istasyonda Tayyare İstasyonu Kumandan refakat subayı Mülazım-ı Evvel Nafiz, Mülazım-ı Sâni İbrahim Hakkı, Mülazım-ı Sâni Hasan Sıtkı,

³⁶⁶ ATA-ZB, K: 24, G: 81, B: 81-6.

³⁶⁷ İSH, K: 120, G: 127, B: 127-1.

³⁶⁸ ATA-ZB, K: 24, G: 81, B: 81-4.

³⁶⁹ TİTE Arşivi, K: 317, G: 12, B: 12.001.

³⁷⁰ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 17, Eylül 1956, Vesika No: 449.

³⁷¹ ATA-ZB, K: 24, G: 81, B: 81-2.

Mülazım-ı Sâni Osman Nuri, Mülazım-ı Evvel Mehmet Nuri, Mülazım-ı Evvel İbrahim Ethem ve Mülazım-ı Evvel İhsan Efendi'nin olduğu aktarılmıştır. Bu bilgiler verildikten sonra ilgili yazıda, İstanbul'dan iyi tayyareci getirmenin mümkün olduğu belirtilmiştir. Yazının devamında Konya'daki tayyare meydanında hangar bulunmadığı bu nedenle, meydana iki hangar ve ufak bir tamirhane inşasının lazım geldiği ifade edilmiştir. İlave olarak ilgili yazıda, istasyonda ancak dört bin kilo kadar benzin olduğu, bu kadar benzinle faaliyet göstermek mümkün olamayacağından hafif tayyare benzini tedarikinin lüzumlu olduğu iletilmiştir.³⁷² Yazının devamında, istasyonda bir adet iki kişilik AEG sisteminde, üç adet bir kişilik Albatros D.III sisteminde ve iki adet bir kişilik Albatros D.III sisteminde tayyare olduğu bildirilmiştir. Ek olarak yazıda iki kişilik iki tayyare ile bir kişilik bir tayyarenin hangarsızlıktan harap olduğu belirtilmiştir.³⁷³

16 Mart 1920 tarihinde Misak-ı Milli kararlarını çıkarlarına uygun görmeyen İtilaf güçleri, Osmanlı başkentini işgal edip, Mebusan Meclisi'ni dağıtmıştır. Mebusan Meclisi'nin dağıtılması ile milli irade yok sayılmış, ulusun istek ve taleplerini dile getirebilecek bir makam ve unsur kalmamıştır.³⁷⁴

Mebusan Meclisi'nin dağıtılması sonrasında Temsil Heyeti'nin başında bulunan Mustafa Kemal Paşa tarafından yayımlanan bir bildiriyle, Ankara'da ulusun işlerini yürütecek olağanüstü yetkili yeni bir Meclis açılacağı ifade edilmiştir. Bu Meclis'e, yeni seçilen ve İstanbul'dan gelebilen Mebusan Meclisi üyelerinin katılabileceği açıklanmıştır.³⁷⁵

Ankara'da yeni bir Meclis açılışına yönelik adımlar atılırken, 2 Nisan 1920'de Deniz Pilot Kolağası Savmi (Uçan) Bey, İstanbul'dan yanına aldığı havacılarla beraber Millî Mücadele'ye katılmak üzere buradan kaçmıştır. Havacılar uzun bir yolculuk sonunda 12 Nisan 1920 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştır. Havacılar burada Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşme sırasında Mustafa Kemal Paşa, Deniz Pilot Kolağası Savmi (Uçan) Bey ve yanındaki havacıların derhal Konya'ya geçerek, göreve

³⁷² ATA-ZB, K: 24, G: 81, B: 81-3.

³⁷³ ATA-ZB, K: 24, G: 81, B: 81-3a.

³⁷⁴ Gürkan Fırat Saylan, "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)", **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 41, Ocak 2014, s.17-40.

³⁷⁵ Gencay Şaylan, "TBMM'nin Kuruluşu ve Gelişimi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.X, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.2662-2665.

başlamasını emretmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın emri doğrultusunda Konya'ya giden havacılar Deniz Pilot Kolağası Savmi (Uçan) Bey, 22 Nisan 1920 itibarıyla İstanbul'a gidip geri dönmeyen Rasit Kolağası Ahmet Halit Bey'in yerine Tayyare İstasyonu Komutanı olarak atanmıştır. Deniz Pilot Kolağası Savmi (Uçan) Bey'in komutası altındaki personel hızlı bir şekilde, eldeki mevcut tayyarelerin tamir ve onarımına başlamıştır. Bu onarım faaliyetlerinden biri sırasında pervanenin çarpması sonucu Deniz Pilot Kolağası Savmi (Uçan) Bey'in sol kolu kırılmış ve sol bacağına derin bir kesik oluşmuştur. Bu kaza sonucu Savmi Bey hızlı bir şekilde hastaneye kaldırılmış, yerine de İstasyon Komutanlığı görevine vekâleten Deniz Pilot Kolağası Ahmet Nuri (Çelikten) Bey atanmıştır.³⁷⁶

Teşkilatlanma çalışmaları devam ederken, Konya İkinci Tayyare İstasyon Kumandanlığı tarafından 12'nci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen kuvve cetvelinde, istasyonda 17 tayyare bulunduğu, bunlardan sadece birinin uçuşa hazır olduğu belirtilmiştir.³⁷⁷

Konya Tayyare İstasyonu'nda bu gelişmeler olurken 23 Nisan 1920'de, yeni seçilen ve İstanbul'dan gelebilen mebusların katılımı ile Büyük Millet Meclisi, Ankara'da açılmıştır.³⁷⁸ Meclisin kuruluşu ile millî irade ön plana çıkmış ve yeni bir devlet kurulmuştur.³⁷⁹

Meclisin açıldığı dönemde Türk ulusunun moral değerlerini yükseltmek ve halka güven aşlamak maksadıyla Ankara'da hava gösterileri yapılması planlanmıştır. Bu karar kapsamında, Konya'da hazırlanan tayyarelerden oluşturulacak bir uçuş müfrezesinin Ankara semalarında uçuşu öngörülmüştür. Neticede Konya'da, üç tayyareden oluşan bir müfreze oluşturulmuştur.³⁸⁰ Müfrezede iki adet A.E.G. C.IV model keşif-bombardıman ve bir tane Pfalz D.III model av tayyaresi görev yapmıştır. Tayyare Müfrezesinde uçuşu için Deniz Pilot Kolağası Ahmet Nuri (Çelik), Pilot Mülazım-ı Evvel Hüseyin Avni (Arıkök), Pilot Küçük Zabit Halil, Rasit Mülazım-ı

³⁷⁶ Kurter, **a.g.e.**, s.438.

³⁷⁷ **İSH**, K: 339, G: 84, B: 1.

³⁷⁸ Behçet Kemal Yeşilbursa, "23 Nisan 1920'de TBMM'nin Açılması ve Türkiye'de Milli Egemenlik İlkesinin Gerçekleştirilmesi", **Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: 8, No: 2, Ekim 2000, s.159-170.

³⁷⁹ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s.195.

³⁸⁰ Avni Okar, **Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.54-55.

Sâni Osman Nuri (Baykal) ve iki makinist görevlendirilmiştir. Ankara’da uçuşu için görevlendirilen müfreze, 4’üncü Tayyare Bölüğü adı altında 1920 yılı Mayıs ayı ortasında tren yoluyla Ankara’ya gelmiştir.³⁸¹ Bu sırada tayyare müfrezesinin irtibat subaylığını, tedavisi tamamlanıp Müdafaa-i Milliye Vekâleti Harbiye Dairesi’ne ataması yapılan Deniz Pilot Kolağası Savmi (Uçan) Bey yapmıştır.³⁸²

Meclisin açılmasından bir süre sonra Roma Temsilciliğine bir telgraf gönderen Fevzi Paşa tarafından, Antalya’da teslim edilmek üzere İtalya’dan tayyare yakıtı alınması istenmiştir.³⁸³ Bu bağlamda İtalya’dan 4.752 kilo tayyare benzini ve 22 fiçı yakıt temin edilmiş, temin edilen yakıtın teslim alınması için Antalya’ya bir tayyareci gönderilmiştir. Yakıt kontrol edilip teslim alındıktan sonra Antalya’dan Burdur ve Baladız yoluyla cepheye nakledilmiştir.³⁸⁴

15 Mayıs 1920’de Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa tarafından Konya’daki 12’nci Kolordu Kumandanlığı’na gönderilen yazıyla burada kullanılabilir vaziyette kaç tayyare ile tayyareci ve ne kadar benzin olduğu sorulmuştur.³⁸⁵ İlgili yazıya 16 Mayıs 1920’de 12’nci Kolordu Komutanlığı tarafından verilen cevapta; Konya Tayyare İstasyonu’nda uçuşa hazır 2, tamiri yapılabilecek 9 ve tamiri yapılamayacak 6 olmak üzere toplam 17 tayyare olduğu bildirilmiştir. Aynı cevabi yazıda, istasyonda 3.400 kilo benzin, 7 pilot ve 2 rasıt bulunduğu belirtilmiştir. İlave olarak istasyondaki pilotlardan yalnız birisinin uçuşa hazır olduğu, diğerlerinin ise eğitime ihtiyaçları bulunduğu bildirilmiştir. Ayrıca yazıda, tayyarelerden ikisinin çift, diğerlerinin ise tek kişilik olduğu ifade edilmiştir.³⁸⁶

18 Mayıs 1920’de Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından 3’üncü, 13’üncü, 15’inci ve 20’nci Kolordular ile 61’inci Tümen Kumandanlıklarına gönderilen bir emirle, envanterlerinde ne cins ve ne miktar tayyare ile kaç pilot ve rasıt olduğu sorulmuştur. Ayrıca aynı emirde, tayyare benzini olup olmadığı varsa ne kadar miktar

³⁸¹ Başka bir kaynakta Büyük Millet Meclisi’nin açıldığı gün olan 23 Nisan 1920’de, oluşturulan hava müfrezesindeki tayyarelerden A.E.G. C.IV model uçak ile Ankara semalarında hava gösterisi yapıldığı ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kaymaklı, **a.g.e.**, s.42.

³⁸² Kurter, **a.g.e.**, s.438.

³⁸³ **İSH**, K: 1251, G: 123, B: 1-2.

³⁸⁴ **İSH**, K: 854, G: 125, B: 1-2.

³⁸⁵ **İSH**, K: 675, G: 1, B: 1-1.

³⁸⁶ **İSH**, K: 675, G: 2, B: 2-1.

olduğunun bildirilmesi istenmiştir.³⁸⁷ İlgili emir, Millî Mücadele hareketinin Anadolu'da bulunan tayyare ve personel durumu ile tayyare yakıtı durumunu öğrenmeye çalıştığını göstermektedir.

Aynı gün Müdafaa-i Milliye Vekâleti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği yazıyla, Konya'da halen uçuşa hazır 2, tamiri yapılabilecek 9 ve tamiri yapılamayacak 6 olmak üzere toplam 17 tayyare olduğunun anlaşıldığını, ayrıca istasyonda 3.400 kilo benzin ile 7 tayyareci bulunduğunun öğrenildiğini belirtmiştir. İlgili yazının devamında, uçuşa hazır iki tayyarenin Ankara'ya getirilmesi ve burada tesis edilecek münasip istasyona indirilmesi emredilmiştir. Aynı yazının devamında, tamir edilebilecek tayyarelerin süratle onarımına başlanması ve az zaman zarfında bir üçüncü tayyarenin de Konya'da uçuşa verilmesinin münasip görüldüğü ifade edilmiştir.³⁸⁸

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı dönemde 15'inci Kolordu Komutanlığı tarafından doğudaki hava teşkilatında bir teşkilat değişikliğine gidilmiştir. 15'inci Kolordu Komutanlığı 27 Mayıs 1920 tarihinde çıkardığı emirle, Erzurum Tayyare İstasyonu'nda bulunan Osmanlı ordusundan kalma 7'nci Tayyare Bölüğü ile 8'inci Tayyare Bölüğü'nü lağvetmiş ve yerlerine 15'inci Tayyare Bölüğü adıyla yeni bir teşkilat kurma yoluna gitmiştir.³⁸⁹

Konya'dan hava gösterisi yapmak üzere bir tayyare müfrezesinin Ankara'ya geldiği sırada Yunan işgaline karşı Batı Cephesi'nde İzmir kuzey hattında faaliyet gösteren 61'inci Tümen Komutanı Kazım (Özalp) Paşa tarafından 29 Mayıs 1920 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilen bir yazıyla, cephe hattında kullanılmak üzere şiddetle tayyare ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda Kazım Paşa, acele bir şekilde Balıkesir'e bir pilot ile tayyare gönderilmesini istemiştir.³⁹⁰

61'inci Tümen Komutanlığı'nın tayyare talebine karşılık Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa tarafından 31 Mayıs 1920'de gönderilen cevabi yazıda, elde ancak bir tayyare bulunduğu, ileride tayyareler onarılıp, havacı personel

³⁸⁷ İSH, K: 675, G: 3, B: 3-1.

³⁸⁸ İSH, K: 675, G: 3, B: 3-2.

³⁸⁹ İSH, K: 868, G: 54, B: 1.

³⁹⁰ İSH, K: 675, G: 4, B: 1.

yetiştirildikçe gerekli yerlere gönderileceği ifade edilmiştir.³⁹¹ Bu dönemde hava gösterisi için Ankara'ya gönderilen üç tayyare dışında, Konya'da sadece bir adet Pfalz D.III model av tayyaresi yerini almıştır. Bu tek tayyare de havacıların eğitimi amacı ile kullanılmıştır.³⁹² İlgili sebepler dolayısıyla 61'inci Tümen Komutanlığı'nın tayyare talebi karşılanamamıştır.

1 Haziran 1920'de 2'nci Kolordu Kumandanlığı tarafından 4'üncü Tayyare Bölüğü'nün vaziyetine dair gönderilen yazıda, Konya'dan getirilen 2 tayyarenin sağlam olduğu bildirilmiştir. Ayrıca bölükte 3 pilot, 1 rasıt ve 2 makinist olduğu belirtilmiştir. Yazının devamında, bölükte 1.000 kilo benzin ve 8 bomba olduğu ifade edilmiştir.³⁹³

1920 yılı Haziran ayı içerisinde Konya'dan Ankara'ya getirilen tayyarelerle TBMM üzerinde hava gösterileri yapılmıştır. Konuya ilişkin olarak Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde tespit edilen 3 Haziran 1920 tarihli belgeler grubunda; *"Kuva-yı Milliye tayyareleri ilk defa olarak geçen gün Ankara üzerinde cevelanlar yapmış ve tayran esnasında Büyük Millet Meclisini selamlamıştır."* denilmiştir.³⁹⁴ İlgili belge, Kuva-yı Milliye tayyarelerinin Ankara ve BMM üzerinde ilk kez 2 Haziran 1920'de uçuşunu göstermektedir.

7 Haziran 1920'den itibaren payitahttan Anadolu'ya geçen havacı personel, Konya'daki hava istasyonunda toplanmaya başlamıştır. Burada havacılar, elde bulunan tayyareleri tip ve modellerine ayırmak suretiyle bakım ve onarım faaliyetlerine girişmiştir. Bu kapsamda yapılan inceleme neticesinde, mevcut 17 tayyareden sadece ikisinin kolayca uçabilir duruma getirilebileceği görülmüştür. Eldeki 9 tayyarenin daha uçuşa hazır hale getirilebileceği, geriye kalan 6 tayyarenin ise tamirinin gerekli malzeme olmaması dolayısıyla yapılamayacağı değerlendirilmiştir. Bu 17 tayyareden 4'ünün keşif, diğerlerinin av özelliğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Tayyarelerin depo edildikleri yerlerden çıkarıldıklarında,

³⁹¹ İSH, K: 675, G: 5, B: 5-1.

³⁹² Emin Nihat Sözeri, *"İstiklal Harbine Ait Havacılık Hatıraları"*, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Sayı: 250, s.99.

³⁹³ İSH, K: 675, G: 6, B: 6-1.

³⁹⁴ **Ankara üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi**, Kutu: 24, Gömlek: 64, Belge: 1001; **TİTE Arşivi**, K: 24, G: 64, B: 64-2001; **TİTE Arşivi**, K: 24, G: 64, B: 3001; **TİTE Arşivi**, K: 24, G: 64, B: 001.

bazılarının gövdelerinde farelerin, bazılarında ise arıların yuva yaptıkları görülmüştür.³⁹⁵

Tayyarelerin onarım işlemlerinde çekilen en büyük sıkıntılardan biri, uçakların farklı tip ve modelden meydana gelmesi olmuştur. Tayyarelerin bir kısmı av, bir kısmı keşif, bir bölümü tek, bir bölümü de çift kişilik aksam ve özelliğe sahip olduğu için tamir ve bakım faaliyetleri sekteye uğramıştır. Ayrıca, tayyarelerin bir kısmının madeni, bir kısmının ahşap ve bazılarının belirli bölgelerinin bezden yapılması tamir, bakım ve onarım faaliyetlerini zora sokmuştur. Tayyare motorlarının ise İngiliz, Fransız veya Alman yapısı çok farklı ülkelere ait modelde olması problem sahalarından bir diğerini oluşturmıştır. Tayyareler, çok değişik tip ve modelde olduğundan birinin parçası diğerine uymamış, bir tayyarede uygulanan onarım yöntemi diğerinde uygulanamamıştır. Anadolu'nun dış ülkelerle bağlantısının kesilmiş olmasından dolayı, yedek malzeme ithal edilememiş veya çok zor şartlar altında temini yoluna gidilmiştir. Sahil ve sınırlar abluka altına alınmış olduğundan uçakların onarımı için gerekli teçhizat, yedek parça ve malzemenin dış ülkelere temin edilmesi imkânı mümkün olmamıştır. Bu çaresizlik içerisinde demirci dükkânlarındaki malzemelerden yararlanmak yoluyla tayyarelerin tamirine çalışılmış, bulunan ip, bez, çivi ve yapıştırıcılarla uçaklar için çözümler üretilmeye çalışılmıştır.³⁹⁶

Tayyarelerin, motor aksamı konusunda çekilen malzeme darlığının yanında kanat bezlerine gerginlik kazandıracak “emayit” denilen maddenin olmayışı ve dışardan da temin edilemeyişi birçok sıkıntıyı beraberinde getirmiştir.³⁹⁷ Konya’da bulunan havacılar, emayit maddesini patates kabuklarından, koyun ve sığır ayaklarından, kola ve yumurta akından oluşan bir alaşım ile imal etme yoluna gitmiştir.³⁹⁸ Bu kapsamda sığır ve koyun ayakları ile bir miktar patates birlikte kaynatılmış, ardından bu alaşıma kola ve yumurta beyazı eklenmiştir. Bu karışım bir süre daha kaynatıldıktan sonra dinlenmeye terk edilmiştir. Daha sonra kanat ve gövdelere sürülen bu alaşımla emayitin sağladığı kayganlığın elde edilmesi umut

³⁹⁵ Tanman, **a.g.e.**, s.36.

³⁹⁶ Sarp, **a.g.e.**, s.106.

³⁹⁷ Ergin Ersoy, “Kurtuluş Savaşı’na Türk Hava Kuvvetleri’nin Katkıları” **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Haziran 2002, s.11.

³⁹⁸ **Hava Mecmuası**, “İstiklal Savaşı’nda Türk Havacılığı”, No. 186, 25 Mayıs 1957, s.18.

edilmiştir. Ancak üretilen bu alaşım hem kalın bir tabaka oluşturduğu için ağırlık yaparak sürati azaltmış, hem de yağmurlu ve rutubetli havalarda çözülmüştür. Bu nedenle birçok tayyare kaza ve kırılmaları meydana gelmiştir. Ancak, yine de birçok tayyarenin tamir edilmesine bu alaşım yardımcı olmuştur.³⁹⁹

10 Haziran 1920’de Ankara’ya getirilen AEG model keşif tayyarelerinden biri iniş esnasında kırılmıştır. A.E.G. C.IV model tayyare ile uçan Pilot Mülazım-ı Evvel Hüseyin Avni (Arıkök) Bey, hava gösterisini yaptıktan sonra inişe geçtiği sırada kaza yapmıştır. Bu kaza sonucunda tayyare kırılmış ve elden çıkmıştır. Yapılan incelemede, tayyarenin Ankara’da tamiri mümkün olmadığı için ilk trenle Konya’ya sevk edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁰

Büyük Millet Meclisi’nin açılışından sonra havacılık teşkilatının kuruluşuna yönelik adımlar atılmıştır. Bu kapsamda Müdafaa-i Milliye Vekâleti’nin 13 Haziran 1920’de çıkardığı 328 sayılı yazısı ile Büyük Millet Meclisi ordularının ilk hava teşkilatı Kuva-yı Havaiye Şubesi adıyla kurulmuştur.⁴⁰¹

Müdafaa-i Milliye Vekâleti Harbiye Dairesi emrinde olacak Kuva-yı Havaiye Şubesi’nin idari, personel ve lojistik yönünden Müdafaa-i Milliye Vekâletine; eğitim ve harekât yönünden ise Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti’ne bağlı olmasına karar verilmiştir.⁴⁰² Ayrıca ilgili emirle; tayyare istasyonlarının fen ve teknik bakımdan Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne bağlı olacağı, Kuva-yı Havaiye Şubesi’nin; tayyarelerin ve bütün fenni malzemelerinin, benzin, yağ ve diğer ihtiyaçlarının satın alma ve tedariki, teşkilat, personelin özlük işleri, nakil ve atamaları ile terfi ve ödüllendirilmesi ile ilgileneceği ifade edilmiştir.

Emrin devamında havacılık teşkilatının iki tayyare istasyonundan ibaret olacağı, bunlardan 1’inci Tayyare İstasyonu’nun Eskişehir’de konuşlanacağı ve 20’nci Kolordu Komutanlığı’na bağlı olarak faaliyet göstereceği belirtilmiştir.⁴⁰³ Eskişehir Tayyare İstasyonu’nun hava mektebi ve tayyare fabrikasını da içerecek şekilde teşkil

³⁹⁹ Halil İbrahim Fırtına, **Orgeneral Muzaffer Ergüder’in Havacılık Anıları (1922-1930)**, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2009, s.27-28.

⁴⁰⁰ İSH, K: 675, G: 21, B: 21-1.

⁴⁰¹ İSH, K: 747, G: 165, B: 1.

⁴⁰² İSH, K: 675, G: 18, B: 18-1.

⁴⁰³ Kuva-yı Havaiyenin suret-i istihdamları hakkında 20 Haziran 1920 tarihli bir başka talimat için bakınız: İSH, K: 597, G: 132, B: 1-3.

olunacağı, iâşe ve idari işlerinin 20'nci Kolordu Komutanlığı tarafından yürütüleceği vurgulanmıştır.

2'nci Tayyare İstasyonu'nun ise Erzincan'da konuşlu olacağı, iâşe ve idari bakımdan ise 15'inci Kolordu Komutanlığı'na bağlı olarak hareket edeceği ifade edilmiştir.⁴⁰⁴ Ayrıca Erzincan Tayyare İstasyonu'nda bir tamir atölyesi kurulacağı belirtilmiştir. Bunun yanında Elazığ'daki Osmanlı ordusundan kalma 2'nci Tayyare Bölüğü'nün uçakları ile birlikte Erzincan'daki Hava İstasyonu'na taşınacağı hükme bağlanmıştır.⁴⁰⁵

Aynı emir kapsamında Konya'da bulunan tayyare istasyonunun, 12'nci Kolordu Komutanlığı tarafından mümkün olabildiği kadar hızlı bir şekilde Eskişehir'e taşınacağı ifade edilmiştir. Ayrıca ilgili emirle, istasyonun Eskişehir'de İmalat-ı Harbiye Müdürü Binbaşı Latif Bey'in emrine gireceği, Eskişehir'deki tayyarelerin de uçuşa hazırlanacağı ve onarıma muhtaç olan tayyarelerin de kısa sürede bakımlarının yapılmasına yönelik bir yapı oluşturulacağı kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁶

İlave olarak aynı emirle, harp görevleri bakımından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ne ve bu makamın emriyle bir kolordu emrine verilmiş bulunan tayyare bölüklerinin kendi istasyonları ile bağlantılarının devam edeceği belirtilmiştir.⁴⁰⁷

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin ilgili emri kapsamında Büyük Millet Meclisi'nin havacılık teşkilatının temelleri atılmıştır. Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından 14 Haziran 1920'de yeni bir emir daha yayımlanmıştır.⁴⁰⁸ Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin 326 sayılı emriyle, 15'inci Tayyare Bölüğü'nün, 15'inci Kolordu Komutanlığı'na bağlı olarak görev yapacağı ifade edilmiştir.⁴⁰⁹ Ayrıca aynı emirle, 3 av ve 2 keşif tayyaresinden müteşekkil olmak üzere Eskişehir'de 1'inci Tayyare Bölüğü; 2 av tayyaresi ile de Uşak'ta 2'nci Tayyare Bölüğü adı ile bir hava birliğinin kurulacağı kararlaştırılmıştır. İlave olarak her birlikte küçük bir bakımhane

⁴⁰⁴ İSH, K: 1010, G: 4, B: 4-2.

⁴⁰⁵ İSH, K: 1010, G: 4, B: 4-3.

⁴⁰⁶ İSH, K:597, G: 132, B: 3.

⁴⁰⁷ İSH, K: 747, G: 165, B: 2.

⁴⁰⁸ İSH, K: 943, G: 103, B: 103-2.

⁴⁰⁹ Hava Kuvvetleri Dergisi, 90'ıncı Altın Yıl Özel Sayısı, Sayı: 338, Haziran 2001, s.28-29.

bulunacağı, bölüklerin ikmalinin Konya Hava İstasyonu aracılığıyla sağlanacağı belirtilmiştir.⁴¹⁰

Teşkilat çalışması yapıldığı dönemde, Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından 12'nci Kolordu Kumandanlığına gönderilen bir emirle, Ankara'da geçirdiği kaza sonrasında Konya'ya gönderilen tayyarenin yerine, aynı sistemde yeni bir tayyare hazırlanıp, uçarak bölgeye gönderilmesi istenmiştir.⁴¹¹

17 Haziran 1920'de 56'ncı Fırka Kumandanlığı'ndan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ne gönderilen yazıyla payitahttan firar eden 10 tayyarecinin Bursa'ya ulaştıkları bildirilmiştir. Bu haber üzerine, havacıların Eskişehir'e yönlendirilmeleri ve oraya gittiklerinde Mevki Kumandanlığı'na haber edilmesi emredilmiştir.⁴¹²

18 Haziran 1920'de Ankara'ya getirilen tayyarelerden bir diğeri, Müfreze komutanı Deniz Pilot Kolağası Ahmet Nuri (Çelik) Bey'in yaptığı çıkış sırasında kırım geçirmiştir. Bu kaza sonucunda Pfalz D.III av tayyaresi kırılmış ve elden çıkmıştır.⁴¹³ Yaşanan iki kaza kırımdan sonra 21 Haziran 1920'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti Harbiye Dairesi, Eskişehir'deki istasyona bağlı olarak görev yapan 4'üncü Tayyare Bölüğü'nü lağvetmiştir.⁴¹⁴ İlave olarak müfrezenin bir sonraki gün tren yoluyla Eskişehir'e gitmesi emredilmiştir.⁴¹⁵

Aynı gün Müdafaa-i Milliye Vekâleti Harbiye Dairesi'ne bağlı Kuva-yı Havaiye Şubesi, İmalat-ı Harbiye Müdüriyetine gönderdiği emirle, cephe hattında görev yapacak şekilde tayyare ve havacıların acilen hazırlanmasını istemiştir. Aynı yazıda, üç uçaktan meydana getirilecek bir filonun Balıkesir Cephesi'ne, bir filonun da Alaşehir Cephesi'ne gönderilmesi emredilmiştir. İlave olarak diğer bir filonun da ihtiyat olarak Eskişehir'de harbe hazır olması talep edilmiştir. Bunların yanında bütün tayyarelerin ihtiyacı kadar olacak yedi günlük yakıt ve malzemenin hazır olması, kalan yakıtın sadece eğitim faaliyetleri için harcanması istenilmiştir. Ek olarak, Ankara

⁴¹⁰ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.44.

⁴¹¹ **İSH**, K: 675, G: 22, B: 22-1.

⁴¹² **İSH**, K: 675, G: 27, B: 27-1.

⁴¹³ **İSH**, K: 675, G: 28, B: 28-1.

⁴¹⁴ **İSH**, K: 943, G: 103, B: 103-1.

⁴¹⁵ **İSH**, K: 675, G: 32, B: 32-1.

istikametinde gerçekleştirilecek eğitim faaliyetlerinin grup olarak icra edilmesi ve konu çerçevesinde bildirimde bulunulması emredilmiştir.⁴¹⁶

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin direktifiyle Harbiye Dairesi'nin çatısı altında kurulan Kuva-yı Havaiye Şubesi Müdürlüğü'ne 22 Haziran 1920'de Deniz Pilot Kıdemli Kolağası Savmi (Uçan) Bey atanmıştır.⁴¹⁷ Aynı gün Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti tarafından gönderilen emirle, İstanbul'dan firar ederek Anadolu'ya gelen 10 tayyarecinin Eskişehir Tayyare İstasyonu'nda istihdam edilmeleri istenmiştir.⁴¹⁸

1.2.3. Yunan Genel Taarruzu ve Havacılık Faaliyetleri

İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı topraklarını işgal etmiş, herhangi bir barış antlaşması yapmadan nüfuz ve hâkimiyet alanlarını genişletmiştir. Bu sırada Anadolu'da başlayan milli mücadele, İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti ile yapacakları barış antlaşmasının şartlarını Türklere zorla kabul ettirmek amacıyla, Yunan ordusunu işgal alanlarını genişletmeye yönelik teşvik etmelerine yol açmıştır.⁴¹⁹

Yunanlar işgal alanlarını genişletmek amacıyla tayyarelerini psikolojik harp vasıtası olarakta kullanmıştır. Bu kapsamda Trakya İşgal Orduları Başkumandanı Korgeneral Emanuel Zimvrakakis imzası ile Doğu Trakya Rumlarına hitaben hazırlanan beyannameler 19 Haziran 1920'de Keşan ve civarındaki köylere atılmıştır. Bölgeye atılan beyannamelerde Yunanlar;

“Barış Antlaşması ile Yunanlara ödül olarak verilen Doğu Trakya'ya Yunan ordusu yakın bir zamanda girecektir. Ordu, Doğu Trakya'ya bir fatih ya da tiran olarak değil aksine herhangi bir ırk ya da din ayrımı yapmaksızın tüm insanların gelenek ve göreneklerinin, dinlerinin, dillerinin, mülklerinin, onurlarının, yaşamlarının koruyucusu ve kurtarıcısı olarak gelecektir. Toprakları yakın zamanda Yunan ordusu tarafından işgal edilecek olan Doğu Trakya halkı, ordu size asla kan dökülmemesi gerekiyormuş ve önemli bir husus yokmuş gibi davranacaktır. Siz sadece hemşerileriniz gelmiş gibi

⁴¹⁶ İSH, K: 675, G: 31, B: 31-1.

⁴¹⁷ Kurter, a.g.e., s.446.

⁴¹⁸ İSH, K: 675, G: 35, B: 35-1.

⁴¹⁹ İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti ile yapacakları Sevr Antlaşması'nın şartlarını 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında düzenledikleri San Remo Konferansı'nda karara bağlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ali Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik Yayınları, Ankara, 1948, s.125-127.

hissedeceksiniz. Sakin olun ve Yunan ordusundan korkmadan ya da tereddüt etmeden kendinizi tarlanıza ve evinize adayın."⁴²⁰ demiştir.

Yunan ordusuna ait tayyareler tarafından 20 Haziran 1920'de de Uzunköprü, Sazlıdere, Pehlivan köy ve Alpullu'ya beyannameler atılmıştır. Bu beyannamelerde ise;

*"Doğu Trakya'nın Yunanları! Bildiğiniz gibi ordumuz ilerliyor ve ilerleyişi sırasında Türkler çok zayıat veriyor. Mustafa Kemal'in ordusu hezime uğruyor. Birinci gün Soma, Akhisar ve Salihli ele geçirildi. Ordumuz çok sayıda esir ve silah ele geçirdi. Birkaç gün sonra Afyonkarahisar'ı ele geçireceğiz. Çileniz çok yakın bir zamanda bitecek. Doğu Trakya Yunanistan'a verilmiştir. Bölgedeki Türklere söyleyiniz, başkasının propagandasından etkilenmesinler."*⁴²¹ denilmiştir.

22 Haziran 1920'de İngiltere'nin destek ve teşviki ile Yunan kuvvetlerinin ilk genel taarruzu başlamıştır. Yunan taarruzunun başladığı sırada Türk kuvvetleri Batı Cephesi'nde; İzmir kuzey hattında 61'inci Tümen, İzmir doğu hattında 23'üncü Tümen, İzmir güney hattında ise 57'nci Tümen ile konuşlanmıştır. Bu bölgelerdeki milli unsurlar da cephe hattındaki kumandanların emrinde görevlendirilmiştir. Bu sırada Yunan ordusu, genel karargâhı İzmir'de olmak üzere iki kolordu ile bölgede yerini almıştır. Kolordulardan biri İzmir Seydiköy'de, diğeri ise Manisa'da görev yapmıştır.⁴²²

Yunan taarruzunu desteklemek amacıyla 532'nci Yunan Tayyare Taburu yani A Filosu, Trakya'ya yapılacak bir işgal harekâtını desteklemek için Drama'ya kaydırılmıştır. Bu filoda 2 Breguet XIV ile 2 adet Dorand AR-1 keşif-bombardıman tayyaresi ve 1 adet Nieuport 24 tayyaresi görev yapmıştır. Filo personeli ise 4 pilot ve 3 rasıttan oluşmuştur. Aynı dönemde Batı Anadolu'da bulunan 533'üncü Yunan Tayyare Taburu yani B Filosu, Seydiköy'deki hava meydanından güney ve güneydoğudaki harekâta destek vermiştir. 534'üncü Yunan Tayyare Taburu yani C Filosu ise Manisa'daki hava meydanından, doğu ve kuzey yönündeki harekâta destek olmuştur. Yunan deniz havacıları da İzmir Halkapınar'da konuşlu bir şekilde genel

⁴²⁰ BOA, DH. EUM. AYŞ. 42. 70/10.

⁴²¹ BOA, DH. EUM. AYŞ. 42. 70/7

⁴²² Tevfik Ercan, **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi II'nci Cilt, 2'nci Kısım (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)**, 3. Baskı, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.242-243.

taarruza katılmıştır. Yunan taarruzu Anadolu içlerine ilerlerken, harekât alanlarına yakın bölgelerde yeni meydanlar hazırlanmıştır.⁴²³

Yunan birliklerinin taarruzu gelişirken aynı gün içerisinde Yunan tayyareleri, Balıkesir'in muhtelif yerlerini havadan bombalamıştır. Bu bombardıman sonrasında Balıkesir ahalisinden hayatını kaybedenler olmuştur.⁴²⁴ Aynı dönemde Gediz güneyindeki Kelas mıntıkasında Yunan topçuları Türk mevzilerini döverken, bir Yunan tayyaresi de bölgeye gelerek, buraya birkaç bomba atmıştır.⁴²⁵

Batı Cephesi'ndeki Yunan taarruzunu, aynı anda Doğu Trakya'daki işgal harekâtı izlemiştir. Yunan kuvvetleri 22 Haziran 1920'den itibaren Ergene Nehri'nin Meriç Nehri ile kesiştiği noktadan Türk birliklerine ateş etmeye başlamıştır. Bu taarruza bölgedeki Türk kuvvetleri tarafından mukavemet gösterilmiş ve karşı ateşe başlanmıştır.⁴²⁶

23 Haziran 1920'de Batı Cephesi bölgesinde bir Yunan tayyaresi, Alaşehir doğusundaki tren yolu köprüsünün üzerine iki kez gelerek, buraya havadan bomba atmıştır.⁴²⁷ Tren yolu köprüsünün bombalanmasında bölgedeki Türk kuvvetlerinin ikmal hattını kesmek amaçlanmıştır.

Cephe hattında bu gelişmeler olurken 24-25 Haziran 1920 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı meydana getirilmiş ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa da bu kumandanlığın başına getirilmiştir. Böylece ordu komutanlığı salahiyyet ve vazifesine sahip Batı Cephesi Komutanlığı'nın kurulması ile bölgedeki harekât tek elden ve Büyük Millet Meclisi'ne bağlı olarak yürütölmeye başlanmıştır.⁴²⁸

25 Haziran 1920'de Konya Tayyare İstasyonu'nun Eskişehir'e nakledilmesi için hazırlıklara başlanmıştır. Bu sırada 12'nci Kolordu Kumandanlığı, İzmir Cephesinin vaziyetini sebep göstererek mezkûr istasyonun taşınma işleminin ertelenmesini istemiştir. İlgili talep, Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından uygun görölmüş ve taşınma işlemi durdurulmuştur.⁴²⁹

⁴²³ Hellenic Wings, **a.g.e.**, s.52.

⁴²⁴ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 14, Aralık 1955, Vesika No: 377.

⁴²⁵ **Askeri Mecmua**, Yıl: 11, Sayı: 48, 1 Ocak 1937, s.114.

⁴²⁶ **BOA**, HR. SYS. D.2539 G. 8 lef 19.

⁴²⁷ **Askeri Mecmua**, Yıl: 11, Sayı: 48, 1 Ocak 1937, s.115.

⁴²⁸ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 14, Haziran 1965, Vesika No: 1189, s.52.

⁴²⁹ **İSH**, K: 675, G: 36, B: 36-1.

Aynı tarihte Müdafaa-i Milliye Vekâleti Harbiye Dairesi Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, İstanbul'da firar eden 4 tayyareci subay, 5 sivil tayyareci, üç rasıt ve iki makinistin Eskişehir'e ulaştıkları bildirilmiştir. Aynı yazıda, Eskişehir'e gelen personelin paralarının olmadığı ve bu durumun nasıl çözüleceğinin bildirilmesi istenmiştir.⁴³⁰

Yunan taarruzu gelişirken 27 Haziran 1920'de 24'üncü Tümen Kumandanlığı tarafından Batı Cephesi'ne gönderilen yazıyla, İngiliz ordusuna ait bir tayyarenin Derbend köyü civarında keşif yaptığı ve bu tayyarenin Acısu İstasyonu ile Hekimtepe bölgesinde de gözlem yaptığı iletilmiştir. Ayrıca aynı yazıyla, İzmit Körfezi'nde 4 torpido, 2 zırhlı ve 1 tayyare gemisi ile 1 Salib-i Ahmer vapuru olduğu bildirilmiştir.⁴³¹

Yunan kuvvetlerinin taarruzu ile Trakya'da çatışmalar şiddetlenmiştir. Türk kuvvetlerinin mukavemeti üzerine 28 Haziran 1920'de bir İngiliz ve bir Yunan tayyaresi tarafından bölgedeki halkın üzerine Türkçe, Rumca ve Fransızca beyannameler atılmıştır. Bu beyannamelerde, Trakya'nın antlaşmalara göre Yunanlara verildiği ve Yunanların buraları işgal edeceği ifade edilmiştir. Ayrıca beyannamelerde, Yunan kuvvetlerinin İngilizlerin desteği ile bu harekâta başarılı olacakları ve kendilerinin bölgeye adalet getirecekleri, Osmanlı subaylarının halkı soymaktan başka bir işe yaramadığı belirtilmiştir.⁴³² İtilaf Devletlerinin tayyareleri ile attıkları beyannameler ve Yunan harekâtı konusundaki bilgiler Hudut Emniyet Müfettişliği tarafından Sadaret Makamı'na gönderilen bir telgrafla bildirilmiştir.⁴³³

Yunan taarruzu sonucunda; Salihli, Alaşehir, Kula, Demirci ve Simav Yunan işgali altına girmiştir. 30 Haziran 1920'de Yunan kuvvetleri, Balıkesir'e girmiştir.⁴³⁴ Balıkesir'e yapılan harekât sırasında Yunan tayyareleri, birkaç kez şehre hava taarruzunda bulunmuş ve kara birliklerine destek vermiştir.⁴³⁵

1920 yılı Temmuz ayı başında Yunanlar tarafından Bandırma, Kırkağaç ve Soma'ya asker çıkarılmıştır. Aynı dönemde Bandırma'ya gelen Yunan kuvveti

⁴³⁰ İSH, K: 675, G: 38, B: 38-1.

⁴³¹ İSH, K: 672, G: 49, B: 49-1.

⁴³² BOA, HR. SYS. D. 2539 G. 8 lef 25; BOA, HR. SYS. D. 2539 G. 8 lef 22.

⁴³³ BOA, HR. SYS. D. 2539 G. 8 lef 27; BOA, HR. SYS. D. 2539 G. 8 lef 26.

⁴³⁴ Serap Sunay, "Mülki ve Askerî Görevlilerin Raporlarına Göre Yunan İşgali Altında Balıkesir (1920-1922)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, Sayı: 39, 2021, s.1-37.

⁴³⁵ Kurter, a.g.e., s.458.

Karacabey ile Kırmastı Hattı'na ulaşmıştır. Cephe hattında bu gelişmeler olurken, Konya Tayyare İstasyonu'nda bulunan 17 tayyareden 13'ü uçuşa hazır hale getirilmiştir.⁴³⁶

2 Temmuz 1920'de Konya Tayyare İstasyon Kumandanlığı tarafından gönderilen bir yazıyla, tek kişilik avcı tayyarelerinin teşkil ettiği filolara isim vermenin Avrupa'da adet olduğu belirtilerek, Albatros D.III sisteminde olan beş tayyarenin teşkil edeceği avcı filosuna, Kartal filosu adının verildiği belirtilmiştir. Raporun devamında, Kartal filosunu teşkil eden tayyarelerin süratinin saatte 150 kilometre, kabiliyetinin 45 dakikada 5.000 metre, kaldırdığı sıkletin 235 kilogram ve havada kaldığı müddetin 2 saat olduğu belirtilmiştir. Aynı raporda, Kartal Filosunun Kumandanı'nın Kolağası Fazıl Bey, uçucularının ise Tayyareci Vecihi, Tayyareci Fehmi, Tayyareci Cemal, Tayyareci Halil ve Başmakini Eşref Beylerden oluştuğu belirtilmiştir.⁴³⁷ Kartal Tayyare Müfrezesi ya da filosu olarak anılan bu birlik daha sonra 2'nci Tayyare Bölüğü olarak anılmıştır. Bu hava kuvveti, Büyük Millet Meclisi ordularının Batı Cephesi'ndeki ilk muharip birliği olmuştur. Kartal Filosu kurulduktan sonra tayyarelerin gövdelerinin yan taraflarına ayaklarında bomba bulunan kartal figürü çizilmiştir.⁴³⁸

Batı Cephesi Komutanlığı'nın teşkilinden sonra, 2 Temmuz 1920'de Konya Tayyare İstasyonu bu kumandanlık emrine girmiştir.⁴³⁹ Aynı dönemde Konya Tayyare İstasyonu'nun Eskişehir'e taşınması kararlaştırılmışken, Batı Cephesi'nde Yunan genel taarruzunun başlaması bu direktifin sorgulanmasına neden olmuştur. Yunan taarruzunun ilerlemesi üzerine, Eskişehir hattının savunulabilmesi için İnönü mevzilerinde bir savunma mevzii hazırlanmaya başlanmıştır. Bu kritik vaziyet üzerine Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa aynı gün Müdafaa-i Milliye Vekâletine gönderdiği yazıyla, Batı Cephesi'ndeki vaziyet netleşinceye kadar tayyare teşkilatının Konya şehrinde bulunmasının daha makbul olacağını bildirmiştir.⁴⁴⁰

3 Temmuz 1920'de Antalya'dan Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilen şifre telgrafla, sandıklanmış halde iki tenekesi bir kasa olmak üzere 250 kasa tayyare

⁴³⁶ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.46-47.

⁴³⁷ **İSH**, K: 675, G: 179, B: 179-2.

⁴³⁸ Hava Kuvvetleri Dergisi, 90'ıncı Altın Yıl Özel Sayı, **a.g.m.**, s.29.

⁴³⁹ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.127.

⁴⁴⁰ **İSH**, K: 675, G: 61, B: 61-1.

yakıtının Antalya'ya getirilerek banka şubesinde muhafaza altına alındığı bildirilmiştir.⁴⁴¹ Bu haber üzerine Kolağası Nuri Bey adında bir subay, tayyare yakıtının kontrolü, teslim alımı ve sevki için Antalya'ya gönderilmiştir.⁴⁴²

Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın talebi üzerine Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa'nın 12'nci Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği 5 Temmuz 1920 tarih ve 799 sayılı emriyle, Batı Cephesi'ndeki durum durağan hale gelinceye kadar Konya Tayyare İstasyonu'nun yerinde kalmasının uygun olacağı belirtilmiştir.⁴⁴³ Ayrıca, 20'nci Kolordu Komutanlığı dağıtıldığından Konya Tayyare İstasyonu Batı Cephesi Komutanlığı teşkilatına devredilmiştir.⁴⁴⁴

7 Temmuz 1920'de Doğu Trakya üzerinde hareket eden bir Yunan tayyaresi, bölge üzerine gelip beyannameler atmıştır.⁴⁴⁵ Bu tayyareye Türk topçuları tarafından yerden ateş açılmıştır. Bu topçu ateşi üzerine Yunan tayyaresi, Dimetoka istikametinde bölgeden uzaklaşmıştır. İlgili beyannamelerde Yunanlar, "*Bir müddet sonra geliyoruz.*"⁴⁴⁶ diyerek halk üzerinde psikolojik baskı yapmaya çalışmıştır.

8 Temmuz 1920'de 56'ncı Türk Tümeni'nin mukavemetine karşın Yunan kuvvetleri, Bursa'ya girmiştir.⁴⁴⁷ Aynı dönemde 23'üncü Türk Tümeni ile harp eden Yunan birlikleri, Alaşehir'e girip Eşme civarına ulaşmıştır. Büyük Menderes Vadisi'ndeki 57'nci Tümen'in, Yunan kuvvetlerinin taarruzunu durduramaması üzerine Nazilli'de elden çıkmıştır.⁴⁴⁸

10 Temmuz 1920'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden Eskişehir İstasyon Kumandanlığı'na ulaştırılan yazıyla, Afyonkarahisar ile Alaşehir civarındaki Yunan hat ve ordugâhlarına bomba taarruzları yapmak üzere süratle üç tayyareden mürekkep bir filonun ehemmiyetle hazırlanması tavsiye edilmiştir.⁴⁴⁹ İlgili yazı Yunan taarruzuna karşı tayyarelerden faydalanılmak istenildiğini göstermektedir.

⁴⁴¹ İSH, K: 675, G: 63, B: 1.

⁴⁴² İSH, K: 706, G: 61, B: 1.

⁴⁴³ Kurter, **a.g.e.**, s.446.

⁴⁴⁴ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.44.

⁴⁴⁵ BOA, DH.EUM.AYŞ, 43/48.

⁴⁴⁶ BOA, HR. SYS. D. 2539 G. 10 lef 20.

⁴⁴⁷ Adnan Sofuoğlu, "*Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 55, Cilt: 19, Mart 2003, s.51-82.

⁴⁴⁸ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2010, s.136-138; Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.125-126.

⁴⁴⁹ İSH, K: 675, G: 79, B: 79-1.

18 Temmuz 1920’de Trakya’daki Uzunköprü üzerine gelen bir Yunan tayyaresi, şehre birer buçuk kiloluk üç bomba atmıştır. Bu hava bombardımanı sonucunda iki çocuk yaralanmıştır. Bu gelişme üzerine Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletleri nezdinde bir protesto girişiminde bulunmuş, ancak bir sonuç alamamıştır.⁴⁵⁰

Aynı gün İmalat-ı Harbiye Müdürü ve Tayyare İstasyonu Kumandanı Binbaşı Latif Bey tarafından bir rapor hazırlanarak, Müdafaa-i Milliye Vekâleti Harbiye Dairesi Riyaseti’ne gönderilmiştir. İlgili raporda, tayyare istasyonundan tam anlamıyla istifade edilebilmesi için gerekli hususlara yer verilmiştir. Raporun devamında; İstasyon, Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne bağlı bulundurulurken, hiçbir makamın idari müdahalesine fırsat verilmemesi, istasyon bütçesinin zamanında gönderilmesi ve malzeme ve personelin mümkün olduğu kadar temin edilmesi istenmiştir. Ayrıca raporda, 10 tayyarenin kısa zamanda uçuş için hazırlanacağı, personelin maddi durumlarının desteklenmesi gerektiği, cepheye giden tayyarecilerin bir misli zam almasına şiddetle ihtiyaç olduğu ve elde yeterli malzeme olmadığı için tayyarelerin muhafazasına önem verilmesinin zorunlu olduğu ifade edilmiştir. İlave olarak raporda, Konya Tayyare İstasyonu’nda yeterli vesait olmamasından dolayı, Erzincan Tayyare İstasyonu ile bölgedeki tayyare müfrezesinin tayyare ve malzemeleri ile bölgeye nakledilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ek olarak raporda, Konya’da takriben 2.000 kilo benzin kaldığı, bu yüzden Adana’daki Beledik Tren İstasyonu’nda bulunan 3.000 kilo benzinin nakledilmesinin lüzumlu olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵¹

Bunun yanında raporda, tayyareler için cephe gerisinde ve 50 kilometreden uzak olmamak üzere birer meydan ihtiva edilmesi gerektiği, tayyarelerin gayet seri olmasından dolayı uçuş meydanının en az 500 metre uzunluğunda olmasının elzem olduğu belirtilmiştir. Raporun devamında, tayyarelerin muhafazası için sundurmalar inşası, olmadığı takdirde köylerde bulunabilen büyük saman depolarının boşaltılarak tadilat icrası suretiyle muhafazalarına tahsis edilmesinin uygun olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca raporda, uçuş meydanlarının kurulması için 12’nci Kolordu Kumandanlığı ile Batı Cephesi Kumandanlığı’na birer subay gönderildiği belirtilerek, bunların şartlar dâhilinde uçuş meydanları ile hangar mahallerini tedarik ve hazırlayacakları

⁴⁵⁰ BOA, DH.EUM.AYŞ, 44/18.

⁴⁵¹ İSH, K: 675, G: 91, B: 91-1.

belirtilmiştir.⁴⁵² İlgili rapor, hava unsurlarının nasıl ve ne şekilde kullanılması gerektiğini ayrıntılı ve net bir şekilde ortaya koymuştur.

19 Temmuz 1920’de İstanbul’dan firar ile Eskişehir’e gelen tayyarecilerin nereye sevk edilecekleri Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne sorulmuştur.⁴⁵³ Müdafaa-i Milliye Vekâleti 20 Temmuz 1920’de bu talebe verdiği cevapta, ilgili personelin en seri vasıta ile Konya’ya gönderilmesini emretmiştir.⁴⁵⁴

12’nci Kolordu Kumandanlığı tarafından Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne gönderilen yazıyla, ihtiyaca göre Yunanlılara karşı harp tayyareleri kullanmanın büyük tesir yapacağı belirtilmiştir. Aynı yazının devamında, Bursa veya Uşak cephelerinde kullanılmak üzere hazırlandığı haber alınmış beş harp tayyaresinin istenildiği zaman bu cephelere alınmak üzere şimdiden hazırlık derecesinin bildirilmesi istenmiştir.⁴⁵⁵

Aynı tarihte Yunan kuvvetleri, Doğu Trakya’da ilk hedef ve istikamet olarak gördükleri Tekirdağ sahiline çıkarma yapmıştır. Çıkarma öncesinde Yunan donanması ve Yunan hava birlikleri, bölgeyi bombalamış ve çıkarma için uygun bir ortamın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bombardımandan sonra Yunan birlikleri karaya çıkmıştır. Bu sırada Türk ordusunda yaşanan firarlar ve plansız geri çekilmeler sebebiyle Yunan kuvvetleri kısa sürede Tekirdağ’ı ele geçirmiştir.⁴⁵⁶

Yunanların Tekirdağ’ı işgal ettiği gün, Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından Konya Tayyare İstasyonu Kumandanlığı’na gönderilen yazıyla, istasyonun son raporunda benzin miktarının 3.400 litre gösterildiği belirtilerek, şimdiye kadar uçuş olmadığı ifade edilip, ne kadar benzinin nereye sarf edildiği ve ne kadar benzin kaldığı sorulmuştur. Ayrıca yazının devamında, mevcut benzinin gayet tutumlu olarak, boş yere kullanılmaması gerektiği ifade edilmiştir. İlave olarak aynı yazıda, iki kişilik keşif ve bombardıman tayyarelerinin tamiratının ne durumda olduğunun bildirilmesi istenmiştir. Yazının devamında, harp tayyarelerinin gerek keşif ve gerekse bomba

⁴⁵² İSH, K: 675, G: 91, B: 91-1a.

⁴⁵³ İSH, K: 675, G: 94, B: 94-1.

⁴⁵⁴ İSH, K: 675, G: 95, B: 95-1.

⁴⁵⁵ İSH, K: 579, G: 151, B: 151-1.

⁴⁵⁶ Nagihan Ebru Cambaz, *İtilaf Devletleri’nin Doğu Trakya’da İşgal Uygulamaları (1918-1920)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s.193.

taarruzunda kullanılamayacağı, bu yüzden keşif tayyarelerinin süratle tamiratının ikmal edilmesi gerektiği belirtilmiştir. İlave olarak aynı yazıda, arabaya ihtiyaç duyulduğunda gerekirse halktan kiralanabileceği ifade edilmiştir. Yazının devamında, askere her tarafta şiddetle ihtiyaç olduğu, bu yüzden İstanbul'dan firar eden tayyarecilerin beraberinde getirdikleri 50 neferle idare edilmesi lüzumu dile getirilmiştir. Bunların yanında, evvelce bildirildiği gibi Afyonkarahisar ile Alaşehir'deki Yunan hatlarıyla ordugâhlarına bomba taarruzları yapmak üzere keşif ve harp tayyarelerinden mürekkep üç tayyareden oluşan bir filonun süratle hazırlanması istenmiştir.⁴⁵⁷

22 Temmuz 1920'de Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa tarafından Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderilen yazıyla, hazırlanacak ilk tayyare filosunun talep edilmesi durumunda Batı Cephesi emrine verilmesi için tayyare istasyonu kumandanlığına emir verildiği belirtilmiştir.⁴⁵⁸

Konya Tayyare İstasyon Kumandalığı'ndan Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilen yazıyla, hava harp görevleri için bir kişilik dört tayyarenin hazır olduğu bildirilmiştir.⁴⁵⁹ Aynı yazıda, iki kişilik tayyarelerin pek çok noksanı olduğu belirtilmiştir. Yazının devamında, iki kişilik tayyarelerden yalnızca iki tanesinin hazırlanması için 20 güne ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. İlave olarak aynı yazıda, elde 1.800 kilo benzin olduğu, bunun 1.000 kilosunun cepheye gidecek tayyarelere, geri kalanının da tayyare tecrübeleri ve onların hazırlanması için kullanılacağı belirtilmiştir.⁴⁶⁰

Yunan harekâtı Trakya'da hızla ilerlemiş ve 26 Temmuz 1920'de Edirne işgale uğramıştır.⁴⁶¹ Edirne'nin işgali sırasında Yunan tayyareleri, şehirdeki Türk kuvvetlerini makineli tüfek ateşine tutmuş, Meriç Köprüsü'ne 8 bomba atmıştır.⁴⁶²

⁴⁵⁷ İSH, K: 675, G: 96, B: 96-1.

⁴⁵⁸ İSH, K: 674, G: 22, B: 22-1.

⁴⁵⁹ İSH, K: 675, G: 112, B: 112-1.

⁴⁶⁰ İSH, K: 675, G: 111, B: 111-1.

⁴⁶¹ *Alemdar Gazetesi*, 2 Ağustos 1920, s.2.

⁴⁶² Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliği'nin Gözü ile Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s.254; Kurter, a.g.e., s.458.

Edirne'den sonra Yunan birlikleri Kırklareli'ni de işgal ederek, Trakya'nın işgalini tamamlamıştır.⁴⁶³ Doğu Trakya Seferine destek veren Yunan 532'nci Tayyare Taburu yani A Filosu, muharebelerin bitiminden sonra Orestias Hava Meydanı'na intikal ederek, harp sona erinceye kadar burada kalmıştır.⁴⁶⁴

27 Temmuz 1920'de 24'üncü Tümen Komutanı Atıf Bey tarafından, Ertuğrul Grubu ile 20'nci Kolordu Komutanlığı Vekâleti'ne gönderilen yazıda, Kandıra civarına gelen bir Yunan tayyaresinin bölgedeki birliklere havadan attığı kâğıtlar sonucu, buradaki birliklerin Şile istikametine hareket ettikleri ifade edilmiştir.⁴⁶⁵ İlgili durum, Yunan ordusunun tayyareleri haberleşme aracı olarak kullandığını ve birliklerinin istikamet ile yönünü tayin ettiğini göstermektedir.

Yunan işgal faaliyetleri devam ederken, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği yazıyla, Konya Tayyare İstasyonu'ndaki tayyare durumunu bildirmiştir. Bu yazıda, Konya'daki istasyonda 4 adet tek kişilik harp tayyaresinin hazırlandığı belirtilmiştir. Aynı yazıda, bu tayyarelerle düşman tayyarelerine karşı muharebe yapılabileceği, ancak keşif ve bomba hususunda bu tayyarelerden faydalanılamayacağı belirtilmiştir. Bu nedenle aynı yazıda, eldeki keşif tayyarelerinin süratle tamirinin yaptırılması gerektiği aktarılmıştır.⁴⁶⁶

28 Temmuz 1920'de Kartal Müfrezesinin personeli, tren ile Uşak'a hareket etmiş ve 23'üncü Tümen Komutanlığı'nın emrine girmiştir.⁴⁶⁷ Kartal Filosu'nun beş tayyareden mürekkep olarak teşkil edeceği belirtilmesine karşın Uşak'ta görevlendirilen tayyare bölüğüne; Konya'da bakım ve onarımı yapılan 1 adet Albatros D.III av, 1 adet Pfalz D.III av ve 1 adet A.E.G. C.IV model av tayyaresi olmak üzere

⁴⁶³ Özgür Mert, “İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 58, Bahar 2016, s.123-176.

⁴⁶⁴ Hellenic Wings, **a.g.e.**, s.52.

⁴⁶⁵ **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA)**, 030.10., 54.354.5.

⁴⁶⁶ **İSH**, K: 674, G: 23, B: 23-1.

⁴⁶⁷ Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından 10 Ağustos 1920'de 12'nci Kolordu Komutanlığı'na gönderilen bir yazıdan Uşak'a ilk etapta 3 tayyare gönderildiği anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **İSH**, K: 675, G: 172, B: 172-2.

toplam üç tayyare verilmiştir.⁴⁶⁸ Böylece Batı Cephesi emrindeki ilk hava birliği Uşak'ta göreve başlamıştır.⁴⁶⁹

Kartal Tayyare Filosunun tayyarecilerinden Sivil Pilot Vecihi Bey, Konya'dan gönderilen tayyarelerden kendisine Pfalz D.III'ü seçmiş ve uçağa “*Güzel Bursa*” adını vermiştir.⁴⁷⁰

Kartal Müfrezesinin Uşak'ta konuşlanmasında Erkân-ı Harbiye Vekâleti'nin emri doğrultusunda, Buldan-Demirci yönünde Yunan kuvvetlerine taarruz emri alan 1'inci Kuva-yı Seyyare Kumandanı Çerkez Ethem Bey'in hava keşif ve faaliyetlerine duyduğu ihtiyaç etkili olmuştur.⁴⁷¹ Kartal Müfrezesinin, bu taarruzun hava desteğini yürütmesi planlanmıştır. Kartal Müfrezesi Uşak'ta, halkın coşku ve sevinç gösterileri ile karşılanmıştır.⁴⁷²

1.2.3.1. Cephe Hattındaki Gelişmeler ile Hava Harp Faaliyetleri

Kartal Müfrezesi, Uşak'a intikalinden sonra tayyarelerini hazırlayarak hemen uçuşlarına başlamıştır.⁴⁷³ Kartal Müfrezesi; Alaşehir, Elvanlar, Demirci ve Simav bölgelerinde yaptığı cephe uçuşları ile keşif tayyarelerinin yetersiz ve az olmasından dolayı keşif görevlerini de üstlenmiştir. Hava müfrezesi keşif görevi yanında, pilotların oturma kabinlerinin iki yanına takılan sepetlerde taşıdıkları bombaları, Yunan kuvvetlerinin üzerine bırakmak suretiyle bombalama görevi de icra etmiştir.⁴⁷⁴

Cephe hattında bu gelişmeler olurken 1 Ağustos 1920'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından 12'nci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen bir emirle, Konya'daki tayyare hangarı inşaatının bir an evvel bitirilmesinin lüzumlu olduğu

⁴⁶⁸ İSH, K: 854, G: 111, B: 111-1; Kaymaklı, a.g.e., s.46-51; diğer bir kaynakta aynı dönemde 2'nci Tayyare Bölüğü'ne; 2 adet Albatros D.III av ve 1 adet Pfalz D.III av tayyaresi verildiği ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Tanman, a.g.e., s.51.

⁴⁶⁹ Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuad Bey tarafından 22 Ağustos 1920'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen yazıda, Konya'da tamiri tamamlanmış üç harp tayyaresinin Uşak'ta vazifeye başladığı belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: İSH, K: 675, G: 179, B: 179-9.

⁴⁷⁰ Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından 10 Ağustos 1920'de 12'nci Kolordu Komutanlığı'na gönderilen bir yazıdan Uşak'a ilk etapta 3 tayyare gönderildiği anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: İSH, K: 675, G: 172, B: 172-2.

⁴⁷¹ Kurter, a.g.e., s.453-454.

⁴⁷² Hürkuş, a.g.e., s.66.

⁴⁷³ Kartal Müfrezesi'nin Uşak'ta üç tayyare ile konuşlandırılmasına dair 12'nci Kolordu Kumandanı Fahreddin tarafından, Müdafaa-i Milliye Vekâletine 12 Ağustos 1920'de izahat verilen yazı için bakınız: İSH, K: 678, G: 115, B: 115-1.

⁴⁷⁴ Tanman, a.g.e., s.51-52; Okar, a.g.e., s.54.

bildirilmiştir.⁴⁷⁵ İlgili emrin, tayyarelerin açıkta kalmasını engelleyerek dış etkilere uzak tutulmasını sağlamak üzere verildiği değerlendirilmektedir.

10 Ağustos 1920'de İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti, 433 maddeden oluşan Sevr Antlaşması'nı imzalamıştır.⁴⁷⁶ Antlaşma ile Türk vatanının toprakları İtilaf Devletleri arasında paylaşılırken, doğuda Ermenistan ve Kürdistan adında iki yeni devletin kurulması kararlaştırılmıştır.⁴⁷⁷ Aynı antlaşma ile İstanbul Osmanlı Devleti'ne bırakılmış, ancak antlaşma şartlarına uymazsa elinden alınacağı belirtilmiştir. Batı Anadolu ve Doğu Trakya Yunanistan'a bırakılmıştır. Ege Adaları Yunanistan'a, 12 Ada ile Rodos ise İtalya'ya verilmiştir. Irak, Musul ve Arabistan İngiltere'ye bırakılmıştır. Boğazların kontrolü uluslararası bir komisyonun kontrolüne verilmiştir. Zorunlu askerlik kaldırılmıştır. Kapitülasyonlar herkese açık hale getirilmiştir. İzmir dışındaki Batı Anadolu, İtalya'ya verilmiştir. Şam ve çevresi, Mardin, Antep ve Urfa, Fransa'ya bırakılmıştır. Osmanlı Devleti, Mısır üzerindeki haklarından vazgeçmiş, Filistin, Irak ve Suriye için alınacak kararları kabul edeceğini beyan etmiştir. Ayrıca antlaşma ile Hicaz'da bağımsız bir devlet kurulacağı karara bağlanmıştır.⁴⁷⁸

Bunların yanında ilgili antlaşma ile Osmanlı tayyarelerinin hepsine el konulmasına ve İtilaf Devletleri tayyarelerinin, ülke içinde serbestçe dolaşmalarına müsaade edilmiştir. Aynı antlaşma ile ayrıca, İtilaf Devletleri tayyarelerinin karada veya denizde meydana gelebilecek bir vaka anında Osmanlı tayyareleri ile aynı kolaylıklardan faydalanma hak ve imtiyazına sahip olacağı hükme bağlanmıştır.⁴⁷⁹ Millî Mücadele hareketi, Sevr Antlaşması'nı kabul etmemiş ve antlaşmayı imzalayanları vatan haini ilan etmiştir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ İSH, K: 675, G: 142, B: 142aa.

⁴⁷⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal (1919-1922)**, Cilt: 2, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, s.430; İbrahim Sadi Öztürk, **Sevr Antlaşması**, Tam Metin, 433 Madde, 2. Baskı, Fark Yayınları, Ankara, 2007, s.263.

⁴⁷⁷ Şayan Uluhan, "*Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye*", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 18-19, 2009/Bahar-Güz, s.229-256; Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s.52-53.

⁴⁷⁸ Temuçin Faik Ertan, "*Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 58, Bahar 2016, s.21-37.

⁴⁷⁹ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s.525-691.

⁴⁸⁰ Enver Emre Öcal, **Kazım Karabekir'in Eserlerinde Doğu Sorunu**, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.87.

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı gün, Birinci Tayyare İstasyon Kumandanlığı tarafından gönderilen bir cetvel ile eldeki mevcut personel, tayyare, cephe, silah ve bomba hakkında bilgi verilmiştir.⁴⁸¹ Bu cetvelde; İstasyon Komutanlığı karargâhında 5 personel olduğu, istasyon komutanının binbaşı rütbesinde bulunduğu belirtilmiştir.⁴⁸² Aynı cetvelde istasyon emrinde 22 zabıt, 11 sivil pilot ve memur, 14 küçük zabıt ve 94 efrad bulunduğu ifade edilmiştir. Aynı cetvelde istasyonda; 65 hafif silah, 35 ağır makineli tüfek, 7.387 cephe, 59 bomba, 3 araba ve 1 otomobil olduğu aktarılmıştır. Ayrıca istasyon tarafından hazırlanan 3 harp tayyaresinin cephe, hazırlanmış 1 harp ile 1 keşif tayyaresinin ise istasyonda olduğu belirtilmiştir.⁴⁸³ Cetvelin devamında istasyon envanterinde, hazırlanmakta olan 2 harp ile 2 keşif tayyaresi ile aksamından faydalanılacak 3 adet harp tayyaresi bulunduğu ifade edilmiştir.⁴⁸⁴ Bu bilgiler ışığında istasyon envanterinde toplam 12 tayyare olduğu görülmektedir.⁴⁸⁵

Cephe hattında bu gelişmeler olurken İtalyanlar, ellerinde bulunan uzun menzilli bombardıman tayyarelerini tadil ederek ticari havacılık faaliyetlerinde kullanmayı planlamıştır. Bu kapsamda Roma'dan havalanan Caproni sistemindeki tayyarelerden ikisi Tokyo'ya gitmek üzere Antalya'ya gelmiştir. Ancak tayyareler, Antalya'dan havalandıktan sonra biri Niğde'ye diğeri ise Eğridir'e zorunlu iniş yapmıştır. İtalyan havacılar, karayolu ile tayyareleri geri götürme imkânları olmadığı için tayyareleri yerlerinde bırakarak, bölgeden ayrılmıştır.⁴⁸⁶

13 Ağustos 1920'de Konya Tayyare İstasyon Kumandanı Binbaşı Latif Bey tarafından Harbiye Dairesi Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, iki kişilik ikinci keşif tayyaresinin uçuş tecrübesinin icra edildiği ve başarılı olunduğu belirtilmiştir. Aynı yazıda, üçüncü keşif tayyaresinin tamiratının beş güne kadar bitmiş olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca aynı yazıda, Niğde civarında sükût eden Caproni sistemindeki İtalyan tayyaresinin Konya'ya nakli için Batı Cephesi Kumandanlığı Vekâleti

⁴⁸¹ İSH, K: 675, G: 166, B: 166-2.

⁴⁸² İSH, K: 675, G: 171, B: 1.

⁴⁸³ İSH, K: 675, G: 171, B: 2.

⁴⁸⁴ İSH, K: 675, G: 171, B: 2a.

⁴⁸⁵ İmalat-ı Harbiye Müdürü ve Tayyare İstasyon Kumandanı Binbaşı Latif Bey tarafından hazırlanan 13 Ağustos 1920 tarihli belgede de Konya'daki istasyonda, On iki tayyare bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: İSH, K: 678, G: 115, B: 115-5; İSH, K: 678, G: 115, B: 115-6.

⁴⁸⁶ İSH, K: 675, G: 12, B: 12-1.

tarafından emir verildiği ve konu hakkında Mülazım-ı Evvel Naci Efendi'nin bölgeye gönderildiği belirtilmiştir. İlave olarak bu yazıda, kullanılmayan tayyarelerden beş harp ve üç keşif tayyaresi meydana getirilmesinde etkili olan istasyondaki ustalara üç yüz lira, bu tayyarelerin uçuş tecrübelerini yapan Sivil Pilot Behçet Bey'e de yüz lira mükâfat verilmesi istenmiştir.⁴⁸⁷

15 Ağustos 1920'de 23'üncü Tümen Komutanı Kaymakam İzzettin (Çalışlar) Bey, Kula-Alaşehir civarının keşfedilmesini emretmiştir. Bu emir üzerine Kartal Tayyare Müfrezesi'nden Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey tarafından, Millî Mücadele dönemindeki ilk hava keşif görevi gerçekleştirilmiştir. İlgili dönemde müfrezede uçuşa hazır durumda sadece "Güzel Bursa" isimli Pfalz D.III tayyaresi hazır olduğu için hava keşfine sadece bu uçağın çıkması mümkün olmuştur.⁴⁸⁸ Vecihi Bey anılarında bu ilk keşif görevinden şu şekilde bahsetmiştir:⁴⁸⁹

"Kula üzerine vardığımda derin bir sessizlik hâkimdi. Birkaç turla burayı taradıktan sonra, güney üzerinden batıya döndüm, Önümde büyük Alaşehir Ovası vardı. Burası düşman işgali altındaydı. Köylere yerleşmiş dağınık bir halde bulunan küçük kuvvetleri mütemadiyen not etmekle meşguldüm. Alaşehir civarı bir hayli kalabalıktı. Halktan hemen hemen hiç kimse görünmüyordu. Alaşehir'in umumi durumunu tespit ettikten sonra istasyon mevkiine döndüm. Herhangi bir yanlışlığa meydan vermemek ve bu kalabalığı daha iyi görmek için yüksekliği 600 metreye kadar indirdim. O zaman her şeyi çok iyi görüyordum. Bu kalabalık bir düşman kuvveti idi. İstasyona yeni bir tren gelmiş, bir tabur kadar kuvveti yeni indirmişti. Türklerin henüz tayyareleri bulunduğundan haberi olmayan düşman askerleri, belki kendi tayyareleri sandıklarından vaziyetlerinde en küçük bir değişiklik bile olmamıştı. Bu güzel vaziyeti kaçırmadan birinci bombamı bıraktım. Kısa bir zaman sonra yükselen bir infilak dumanı gördüm. Ardından bu şart altında ikinci bombayı da aynı isabetle hedefe yolladım. Bu ani baskın mahiyetindeki saldırı, düşmanı çılgın bir şaşkınlığa düşürdü. Ben de bu şaşkınlıktan istifade edip hemen tayyaremın yüksekliğini 50 metreye kadar düşürüp, hâkim bir görüşle makineli tüfeklerimi boşaltmaya başladım. Düşman cüretinin cezasını çekiyordu. Bu hücumlarımla ben onlara o kadar yakındım ki, heyecan ve korku içinde kaçmaya yeltenenlerin birbirlerine çarptıklarını, isabet alanların yuvarlandıklarını ve tek bir düşman neferinin bile tüfeğini kullanmaya muktedir olamadığını görüyordum. Bu suretle elime geçen bu ilk fırsatı, istediğim gibi yurdumun ve milletimin intikamı hesabına yakıcı bir kudretle kullandıktan sonra zafer neşesiyle üssüme döndüm."

Vecihi Bey'in hava keşfi yaptığı gün, Kuva-yı Havaiye Şubesi'nin kendisine verilen yükümlülükleri destekleyebilecek donanım ve yetenekleri olmaması hasebiyle

⁴⁸⁷ İSH, K: 695, G: 51, B: 51-2.

⁴⁸⁸ Kaymaklı, a.g.e., s.51.

⁴⁸⁹ Hürkuş, a.g.e., s.66-67.

bir teşkilat değişikliğine gidilmiştir. Bu değişiklikte, Kuva-yı Havaiye Şubesi'ne Eskişehir'de bir tayyare mektebi açılması konusunda yüklenen görevi yerine getirememesi ve hava birliklerinin parça ve malzeme ikmalini yapabilecek bir deposunun olmaması gibi nedenler etkili olmuştur. Bu sebepler dolayısıyla Kuva-yı Havaiye Şubesi, Müdafaa-i Milliye Vekâleti Harbiye Dairesi'nden ayrılarak, teknik, tedarik, yetki ve sorumlulukları olan bir Genel Müdürlük haline getirilerek, Erkân-ı Harbiye Vekâleti'ne bağlanmıştır. Bu teşkilat değişikliğinden sonra Kuva-yı Havaiye Şubesi, Erkân-ı Harbiye Karargâhı'nda görev yapmaya başlamıştır.⁴⁹⁰

Teşkilat çalışması yapılırken, Konya Tayyare İstasyonu tarafından hazırlanan mevcut duruma dair cetvelde tayyareci miktarı; 6 zabıt, 10 rasıt, 3 sivil pilot, 9 tayyareci küçük zabıt ve 4 tayyareci talebe olmak üzere toplam 32 kişi olarak belirtilmiştir.⁴⁹¹ Aynı cetvelde tayyare miktarı ise; 3 adet cephe hattında olmak üzere harp tayyaresi, 1 adet istasyonda hazır harp tayyaresi, 1 adet istasyonda hazır keşif tayyaresi, 2 adet hazırlanmakta olan keşif tayyaresi, 2 adet hazırlanacak keşif tayyaresi ve 3 adet hazırlanacak harp tayyaresi olmak üzere toplam 12 olarak ifade edilmiştir.⁴⁹²

1920 yılı Ağustos ayı içerisinde Yunanlara karşı taarruza geçen Türk kuvvetlerini, Uşak'taki tayyare müfrezesi desteklemeye başlamıştır. Tayyare müfrezesi tarafından kısa zaman içerisinde cephe hattında bölgede 20 saat uçuş görevi icra edilmiştir. Kartal Müfrezesi, Demirci Muharebelerine alçak uçuş yaparak, bomba ve makineli tüfek taarruzları yaparak katılmıştır. Hava taarruzları sırasında Yunan kuvvetleri dağıtılmış ve topçu birliklerine atış tanzimi yaptırılarak kara unsurlarına destek sağlanmıştır.⁴⁹³ Bu görevler, Birinci Dünya Harbi sırasında Alman Paşa Tayyare Bölükleri'nden kalma tek kişilik av tayyareleri tarafından yapılmıştır. Bu sırada Konya Tayyare İstasyonu'nda onarılan iki kişilik bir keşif tayyaresi daha müfrezeye katılmıştır. Böylece, bölükteki tayyare miktarı artmıştır.⁴⁹⁴

Tayyareler tamir edilirken Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey'in, Doğu ve Batı Cephesi Kumandanlıklarına gönderdiği emirle, 16 Ağustos 1920'den

⁴⁹⁰ Kurter, **a.g.e.**, s.446.

⁴⁹¹ 10 Ağustos 1920 tarihli başka bir belgede mevcut personel sayısı konusunda 7 tayyareci zabitan, 14 rasıt personel olduğu bilgisi paylaşılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **İSH**, K: 675, G: 171, B: 2, 2a.

⁴⁹² **İSH**, K: 675, G: 171, B: 1.

⁴⁹³ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.51.

⁴⁹⁴ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.126.

itibaren tayyare kıt'a ve istasyonlarının talim, terbiye, idare ve istihdamları hususunda Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlandıkları bildirilmiştir. Emrin devamında, cephelerde bulunan tayyare bölüklerinin cephe kumandanının emri altında olmakla beraber, yaptıkları keşif sonuçlarını mutlaka Erkân-ı Harbiye-i Umumi Riyaseti'ne de gönderecekleri belirtilmiştir.⁴⁹⁵ İlave olarak emirde, cephelerin tayyareye ve tayyarelerin levazıma olan ihtiyaçlarının doğrudan doğruya Erkan-ı Harbiye-i Umumi Riyaseti üzerinden talep edileceği ifade edilmiştir. Böylece bu emirle, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti bütün havacılık faaliyetlerini tek bir merkez ve elden yürütmeyi amaçlamıştır.⁴⁹⁶

17 Ağustos 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı tarafından yayımlanan emirle, Yunan tayyarelerinin Eskişehir'e kadar geldiği belirtilerek, bu tayyarelerin keşif yapmasını engellemek için tamirde olan tayyare topçu takımının süratle hazırlanması talep edilmiştir. Aynı emirde ayrıca, Yunan tayyarelerinin taarruzuna karşı bilumum çadırlar ile top ve araba parklarının ağaç dalları ile maskeleneceği belirtilmiştir. Emrin devamında, tayyarelerin uçuşları esnasında talim ve yürüyüşte bulunan birliklerin dağılarak gizlenip, hareketsiz kalacakları bildirilmiştir.⁴⁹⁷ İlave olarak emirde, makineli tüfeklerle tayyarelere karşı tedbir alınacağı, bunların gizlenerek daima tayyarelerin harekâtını takip edecekleri ve ancak düşman tayyaresi makineli tüfek ateşiyle veya bomba ile Eskişehir ve civarına taarruz ederse veya gayet alçaktan uçarsa ateşle düşürülmesine imkân olduğu anlaşılırsa mukabele edileceği belirtilmiştir. Ek olarak emirde, düşman taarruzu meydana gelmeden veya alçaktan uçmadan ateş etmenin tayyarelerin keşfine hizmet edeceği belirtilmiştir.⁴⁹⁸ İlgili emirle, olası tayyare taarruzunda icra edilecek hareket tarzı ortaya konulmuştur.

Hava taarruzlarına karşı hareket tarzının belirlendiği sırada 23'üncü Tümen Komutanlığı, Kartal Tayyare Müfrezesi Kumandanlığına gönderdiği emirle Yunan kuvvetlerinin durum ve vaziyetinin tespit edilmesini emretmiştir.⁴⁹⁹ İlgili emir kapsamında Batı Cephesi Kumandanlığı, Kula, Uşak, Demirci, Alaşehir ve Borlu civarında hava keşfi yapılmasını istemiştir. Bu keşifle, Kula-Borlu civarı ile Çerkez

⁴⁹⁵ İSH, K: 678, G: 119, B: 119-1.

⁴⁹⁶ İSH, K: 678, G: 119, B: 119-2.

⁴⁹⁷ İSH, K: 678, G: 56, B: 56-1.

⁴⁹⁸ İSH, K: 678, G: 56, B: 56-2.

⁴⁹⁹ İSH, K: 840, G: 125, B: 125-2.

Ethem Bey kuvvetleri karşısındaki Yunan birliklerinin durum ve vaziyetini tespit etmek amaçlanmıştır. İlave olarak Batı Cephesi Kumandanlığı, ikinci bir uçuş daha yapılarak Uşak-Simav ve Sındırgı civarındaki Yunan birliklerinin havadan keşfedilmesini emretmiştir.⁵⁰⁰

İtalyanların ticari faaliyetler için kullanmak istediği ancak arızalanarak Niğde ve Eğridir'e zorunlu iniş yapan Caproni sistemindeki tayyarelerinin Konya'ya taşınması için Millî Mücadele hareketi tarafından girişimlerde bulunulmuştur.⁵⁰¹ Bu kapsamda ilgili tayyarelerin Konya Tayyare İstasyonu'na taşınması ve tamir edilmesi öngörülmüştür. Neticede yapılan hazırlıklar sonrasında tayyareler, 18 Ağustos 1920'de Konya'ya taşınarak tamire alınmıştır.⁵⁰²

İtalyan tayyarelerinin taşındığı gün, 12'nci Kolordu Kumandanı Fahreddin tarafından Batı Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen yazıyla, harp tayyarelerinde rasıt olmadığı için layıkıyla keşif yapılamadığının anlaşıldığı belirtilip, Konya'daki yeni iki kişilik keşif tayyarelerinden birisinin Uşak'a süratle gönderilmesine müsaade buyrulması istenmiştir.⁵⁰³

23'üncü Tümen Komutanlığı'nın emri üzerine Kartal Tayyare Müfrezesi 20 Ağustos 1920'de iki tayyaresi ile keşif uçuşuna çıkmıştır. Keşif görevine Pilot Küçük Zabit Halil ile Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Beyler çıkmıştır. İki tayyareci bu keşif görevi sırasında Simav havzasını içeren yüksek ve sarp arazi kısmını keşfe yönelmiştir. Uşak'tan 90 kilometre uzağa gelen iki havacı, yüksek irtifadan bölgeyi gözlemlemeye başlamıştır. Bu sırada iki tayyareci birbirinden uzaklaşmış, ancak Yunan birliklerinden herhangi bir iz ve belirtiye rastlamamıştır. Bu durum üzerine irtifalarını alçaltan havacılar, bölgeyi daha yakından gözlemlenmeye başlamıştır. Ancak, keşif bölgesi aşılmasına karşın herhangi bir Yunan kuvveti görülmemiştir. Havacılar dönüşte geçtikleri sırada, Yenice Köyü üzerinde bir alaylık, boz renkli çadırlar tespit etmişlerdir. Bunun üzerine birbiri ardına dalışa geçen tayyareler, önce ordugâhı bombalamış ardından da makineli tüfek ateşine tutmuştur. Bu bombardıman ve hava taarruzuna rağmen ortalıkta kimse görülmemiş ve ortama sessizlik hâkim olmaya

⁵⁰⁰ İSH, K: 840, G: 125, B: 125-1.

⁵⁰¹ İSH, K: 675, G: 12, B: 12-1.

⁵⁰² İSH, K: 59, G: 129, B: 129-1.

⁵⁰³ İSH, K: 678, G: 118, B: 118-1.

devam etmiştir. Hava taarruzunu bitiren havacılar, Uşak'taki meydana dönerek keşfe yönelik raporlarını iletmışlerdir.

Havacıların yere inmesinden bir saat sonra, 23'üncü Tümen Komutanlığı'ndan yeni bir uçuş emri ve buna eklenmiş bir telgraf alınmıştır. Kuva-yı Seyyare Komutanlığı tarafından 23'üncü Tümen Komutanlığı'na gönderilen telgrafta; *“Bugün iki düşman tayyaresi Simav Vadisi üzerinde dolaştıktan sonra, dün akşam ele geçirdiğimiz çadırli ordugâh üzerine iki bomba atmıştır. Çadırlar henüz tarafımızdan işgal edilmediği için personel ve asker kaybımız yoktur. Bu hava taarruzuna tayyarelerimizin karşılık vermesi dileğiyle...”* denilerek tayyarecilerin yapmış oldukları hava taarruzunun yanlışlığı ortaya konulmuştur. Bu telgraf Pilot Küçük Zabit Halil Bey ile Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey'in uçuşlarındaki hatalı taarruzu göstermiştir. Bu yüzden 23'üncü Tümen Komutanlığı tarafından yeni bir keşif uçuşu yapılması istenmiştir.⁵⁰⁴

Bu yanlışlığı gidermek amacıyla Sivil Pilot Vecihi Bey tarafından Pfalz D.III model Güzel Bursa adlı tayyare ile saat 18.00'da yeni bir keşif uçuşuna çıkmıştır. Sivil Pilot Vecihi Bey 40 dakikalık bir uçuştan sonra Demirci üzerine gelmiştir. Bu uçuş sırasında Vecihi Bey, Demirci'nin güneyindeki Yunan Ayvalık Tümeni ile bölgenin kuzeydoğusunda yer alan 32'nci Yunan Alayı'nı bombalamış ve ardından makineli tüfek ateşine tutmuştur. Vecihi Bey'in bu hava taarruzuna Yunan kuvvetleri topçu ateşi ile karşılık vermiştir. Bunun üzerine Vecihi Bey, makineli tüfeği ile Yunan topçularına ateş açmak suretiyle onları muharebe dışı bırakmıştır. Ardından Vecihi Bey, alçak irtifadan Yunan birliklerinin bulunduğu sırtlara doğru sürünürcesine uçarak kalabalık mevzi ve komuta hatlarını taramıştır. Vecihi Bey, makineli tüfeğinin mermisi bittikten sonra hava meydanına geri dönerek, uçuşla ilgili raporunu vermiştir.⁵⁰⁵ Bu uçuşun ardından Kuva-yı Seyyare Komutanlığı'ndan yeni bir telgraf alınmıştır. Bu telgrafta Kuva-yı Seyyare Komutanlığı, *“Geç vakit Demirci bölgesinde uçan bir tayyaremiz, yere sürünürcesine bomba ve makineli tüfek ateşi ile Yunanlara hücum ederek, onları dağıtmış ve birliklerimizin moralini yükselterek, büyük etki yapmıştır.”*⁵⁰⁶ diyerek Vecihi Bey'in uçuşunu övmüştür.

⁵⁰⁴ Kurter, **a.g.e.**, s.459.

⁵⁰⁵ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.51.

⁵⁰⁶ Kurter, **a.g.e.**, s.460.

21 Ağustos 1920’de Kartal Müfrezesi Komutanı Pilot Kolağası Fazıl Bey ile Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey tarafından yeni bir keşif uçuşuna çıkılmıştır. Bu uçuşun yapılmasında, Çerkez Ethem’e bağlı Kuva-yı Seyyare Birliklerinin Demirci taarruzunun devam etmesi etkili olmuştur. Havacıların, Demirci taarruzunu gerçekleştiren birliklere hava desteği sağlaması planlanmıştır. Bu yüzden havalanan ikili uçuş kolu, 45 dakikalık bir uçuştan sonra görev bölgesine ulaşmıştır. Görev sırasında Demirci Kasabası’nın kuzeydoğusunda ihtiyat birliği olarak bulunan 32’nci Yunan Alayı’nın cephe hattına sürüldüğü görülmüştür. Bu sırada geride yalnızca bir tabur ihtiyat kuvveti bırakıldığı tespit edilmiştir. Havacılar bu ilk tespit sonrasında bombalarını, arkadaki tabur ve tabur yakınındaki topçu mevzilerine bırakmıştır. Fazıl Bey tayyaresindeki makineli tüfeği için hedef olarak top mevzilerini seçerken, Vecihi Bey’de kendisine ön hatlardaki piyade mevzilerini hedef olarak belirlemiştir. Havacılar, makineli tüfeklerinin son mermisine kadar harcamış ve ardından görevlerini bitirerek, hava meydanına dönmüştür.⁵⁰⁷

Bu uçuş sonrasında Batı Cephesi Kuva-yı Milliye Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) tarafından gönderilen yazıyla, Yunanlar ile yapılan muharebede görev yapan tayyarelerin tam isabetle bomba ve mitralyöz atışlarıyla muavenette bulunduğu, Ethem Bey’in cephe namına havacılar teşekkür ve takdiratta bulunduğu bildirilmiştir.⁵⁰⁸

22 Ağustos 1920’de Batı Cephesi Komutanlığı tarafından yayımlanan bir emirle, 1’inci Tayyare Bölüğü’nün Eskişehir’de, 2’nci Tayyare Bölüğü’nün ise Uşak’ta tesis edileceği belirtilmiştir. Ayrıca aynı emirle, 1’inci Tayyare Bölüğü’nün Eskişehir’de 3 harp, 2 keşif tayyaresi ile faaliyet göstereceği bildirilmiştir. İlave olarak emirde Batı Cephesi Komutanlığı, 3 av tayyaresi ile Kartal Müfrezesi’nin 2’nci Tayyare Bölüğü olarak Uşak’ta faaliyetlerine devam edeceğini, Konya’dan bu bölüğe bir keşif tayyaresi gönderileceğini belirtmiştir.⁵⁰⁹ İlave olarak bu emirde, 1’inci Tayyare Bölüğü için Sarıköy ve Polatlı civarında; 2’nci Tayyare Bölüğü için de Afyonkarahisar ve Dumlupınar arasında birer yedek meydan hazırlanması, her iki bölükte birer basit onarım atölyesi kurulması istenmiştir. Ek olarak, 1’inci Tayyare

⁵⁰⁷ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.51.

⁵⁰⁸ **İSH**, K: 835, G: 23, B: 1; **İSH**, K: 680, G: 143, B: 143-1.

⁵⁰⁹ **İSH**, K: 695, G: 26, B: 26-1.

Bölüğü'nün Batı Cephesi Komutanlığı'na, 2'nci Tayyare Bölüğü'nün de 12'nci Kolordu Komutanlığı'na bağlı olarak görev yapacağı belirtilmiştir. Bunların yanında, bölüklerin personel, tayyare ve malzeme ikmalinin Konya Tayyare İstasyonu aracılığıyla yapılacağı, tayyare istasyonu ve onarım atölyesinin Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı olarak Konya'da vazife göreceği bildirilmiştir.⁵¹⁰

Aynı gün Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından Batı Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen emirle, Konya Tayyare İstasyonu'nun Batı Cephesi Kumandanlığı emrine verildiği bildirilmiştir. Aynı emrin devamında, Batı Cephesi Kumandanı'nın istasyonu kendi emrinde veya vekâlet emrinde bıraktığını Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bildireceği belirtilmiştir.⁵¹¹

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri ile kurulan 1'inci Tayyare Bölüğü'nün ilk komutanı Deniz Pilot Kolağası Ahmet Ali (Çelikten) Bey olmuştur. Ardından bölük komutanlığına Rasıt Kolağası İsmail Hakkı Bey ile daha sonra Rasıt Kolağası Muhsin (Alpagot) Bey atanmıştır. 1'inci Tayyare Bölüğü'nün uçucuları arasında; Pilot Mülazım-ı Evvel Hüseyin Avni (Arıkök), Pilot Küçük Zabit Ömer Sabri, Pilot Küçük Zabit İsmail Zeki, Pilot Küçük Zabit Hayrettin, Sivil Pilot Arif Rıdvan, Sivil Pilot Remzi, Sivil Pilot Behçet ve 2'nci Tayyare Bölüğü'nden gönderilen Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey yer almıştır. Ayrıca bölükte 5 rasıt görev yapmıştır.⁵¹² 1'inci Tayyare Bölüğü; 1 adet Albatros D.V. av, 1 adet Albatros D.III av, 1 adet Pfalz D.III av, 1 adet Rumpler C.IV keşif-bombardıman ve 1 adet D.F.W. C.V keşif-bombardıman tayyaresinden meydana gelmiştir.⁵¹³

1'inci Tayyare Bölüğü kuruluşundan sonra, 2 av ve 2 keşif tayyaresinden müteşekkil bir vaziyette Konya'dan Eskişehir'e gönderilmiştir. Bu tayyare bölüğünün Eskişehir'de konuşlanmasında, bölgenin Yunan tayyarelerinden korunmak istenmesi ve stratejik önemi etkili olmuştur. Eskişehir'e tren yoluyla gelen 1'inci Tayyare Bölüğü tayyareleri, hemen Eskişehir Demiryolu Fabrikası'nda bakım ve onarıma alınmıştır.⁵¹⁴

⁵¹⁰ İSH, K: 678, G: 56, B: 56-1.

⁵¹¹ İSH, K: 679, G: 32, B: 32-1.

⁵¹² Kurter, a.g.e., s.455; Kaymaklı, a.g.e., s.48.

⁵¹³ Tanman, a.g.e., s.60.

⁵¹⁴ Tanman, a.g.e., s.56.

26 Ağustos 1920’de üç Yunan tayyaresi Uşak üzerine gelerek, buradaki tren istasyonuna 30 bomba atmıştır. Ancak, bu hava bombardımanında bölgede herhangi bir zayıat ve kayıp olmamıştır.⁵¹⁵

Yunan hava saldırısının olduğu gün Batı Cephesi Komutanlığı tarafından, Eskişehir’de vazifeye başlayacak tayyare bölüğüne bir emir gönderilmiştir. Bu emirde, uçuşlar hakkında umumi keşif ve harbe dair emirlerin Cephe Kumandanlığı tarafından tebliğ edileceği, vazifenin bitiminde o günkü görevi icra eden rasıdın, tayyare kısmı şefiyle beraber Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne malumat vereceği belirtilmiştir.⁵¹⁶ Emrin devamında, tayyare bölüğünün görevinin Eskişehir civarına yapılacak düşman taarruzunu engellemek olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca emirde, tayyare bölüğünün her gün, gün doğumundan batımına kadar iki harp tayyaresi ile şiddetli rüzgâr, yağmur ve fırtına müstesna olmak üzere uçuş meydanında harekete hazır bir halde bulunacağı bildirilmiştir.⁵¹⁷

28 Ağustos 1920’de Batı Cephesi Komutanlığı tarafından yayımlanan bir emirle, Eskişehir’den uçuşlara başlayacak olan 1’inci Tayyare Bölüğü uçaklarına yanlışlıkla ateş edilmemesi için bir emir yayımlanmıştır.⁵¹⁸ İlgili emirde; *“Tayyarelerimiz 29 Ağustos 1920 tarihinden itibaren uçmaya başlayacaktır. Tayyarelerimizde gövdelerinin alt ve üst satırlarında kenarları siyah, ortası kırmızı mermi ışığı bir işaret vardır. Kıtalar bu işaretlerin öğretilmesi lazımdır.”*⁵¹⁹ denilmiştir.

Yunan genel taarruzunun devam ettiği bir ortamda 29 Ağustos 1920’de Uşak işgal edilmiştir.⁵²⁰ Uşak’ın işgali üzerine burada görev yapan 2’nci Tayyare Bölüğü, Afyonkarahisar’a çekilmiştir. Bu geri çekilme işlemi sırasında henüz uçuşa hazır hale getirilmemiş olan A.E.G. model tayyare, Yunan kuvvetlerinin eline geçmemesi için

⁵¹⁵ **Askeri Mecmua**, Yıl: 11, Sayı: 48, 1 Ocak 1937, s.122.

⁵¹⁶ **İSH**, K: 678, G: 125, B: 125-1.

⁵¹⁷ **İSH**, K: 678, G: 125, B: 125-1a.

⁵¹⁸ **İSH**, K: 883, G: 14, B: 1; **İSH**, K: 860, G: 16, B: 16-2.

⁵¹⁹ Aynı kapsamda 1 Eylül 1920’de Eskişehir’deki birliklere gönderilen diğer bir emirle, Türk tayyarelerinin kullandığı tanıma işareti tekrar hatırlatılmış ve tüm kıtalara öğretilmesi istenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **İSH**, K: 678, G: 134, B: 134-1.

⁵²⁰ Rahmi Apak, **İstiklal Savaşı’nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.198; Sadiye Tutsak, *“Milli Mücadelede Uşak”*, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, 1995, s.289-311.

yakılarak, tahrip edilmiştir. İlgili tayyare ile birlikte bölgeye gönderilen Pilot Küçük Zabit İhya Bey, tayyarenin yakılması sebebiyle uçaksız kalmıştır.⁵²¹

Afyonkarahisar'daki meydana yerleşen 2'nci Tayyare Bölüğü, buradan Uşak ve Gediz civarında uçuş yapmak suretiyle Yunan ordusunun durum ve vaziyetini tespit etmeye çalışmıştır. Gün içerisinde cephe hattı üzerinde üç tayyare ile hava keşfine çıkmıştır. Bu tayyarelerden birisi iniş esnasında baş aşağı olmuş ise de tayyareyi kullanan Fazıl Bey'e bir şey olmamıştır. İkinci uçuş Halil Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Üçüncü tayyare henüz uçmuş ise de daha keşiften dönmediği bildirilmiştir. Hava keşfi ile Yunan kuvvetlerinin taarruzu belirlenmiştir. Özellikle Karakuyu'nun kuzeyinde Yunan süvari birliklerinin ilerlediği tespit edilmiştir.⁵²² Hava keşfi sırasında, Ulubey civarında oldukça büyük Yunan kuvvetleri olduğu görülmüştür. Keşfin devamında, Yunan tayyareleri ile hava muharebesi yapılmıştır. Bu sırada Yunan tayyareleri, yerdeki Türk kuvvetlerini havadan bombalamıştır.⁵²³

Aynı dönemde 2'nci Tayyare Bölüğü, Batı Cephesi Komutanlığı'nın daha önce verdiği emir gereği, Eskişehir üzerinde uçan ve beyannameler atan Yunan uçaklarına karşı kullanılmak üzere bir tayyaresini 1'inci Tayyare Bölüğü emrine göndermiştir. Böylece 2'nci Tayyare Bölüğü emrinde iki tayyare kalmıştır. Bu sırada başlayan şiddetli yağmurlar sebebiyle, açıkta bulunan tayyarelerin bir kısmı ve malzemeler yağmur etkisine maruz kalmıştır. İlgili durum, kanat bezlerine yerli emayit sürülen tayyarelerin uçmasını imkânsız hale getirmiştir.⁵²⁴

1'inci Tayyare Bölüğü'nün ilk harekât uçuşu 29 Ağustos 1920'de gerçekleştirilmiştir. Bu uçuş Pilot Mülazım-ı Evvel Hüseyin Avni (Arıkök) ile Rasıt Mülazım-ı Sâni Sıtkı (Tanman) Bey tarafından D.F.W. C.V tipi keşif-bombardıman tayyaresi ile yapılmıştır. Eskişehir Muttalıp Meydanı'ndan havalanan tayyarecilerin, Bursa civarındaki Yunan birlikleri üzerine beyanname atması planlanmıştır. Ancak tayyarenin kanatlarına gerginlik kazandıran emayitin, birkaç gün önce yağın yağmurdan dolayı çözülmesi ve bezlerin bir kısmının kopması üzerine tayyare, irtifa

⁵²¹ Kurter, **a.g.e.**, s.461.

⁵²² **İSH**, K: 580, G: 104, B: 104-2.

⁵²³ **İSH**, K: 580, G: 104, B: 104-1.

⁵²⁴ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.128; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.51.

alamayarak düşmüş ve kırılmıştır. Motoru üzerine düşen tayyare parçalanmış, ancak havacılara bir şey olmamıştır.⁵²⁵

30 Ağustos 1920'de 1'inci Türk Tümeni ile 61'inci Türk Tümeni'nin Ümitalan Köyü-Kolkal hattındaki Yunan birliklerine karşı birlikte yapacakları taarruz için 1'inci Tayyare Bölüğü'nden hava keşfi istenmiştir. Bu talep doğrultusunda hazırlanacak raporun, İnegöl'ün doğusundaki gazhanenin avlusuna atılması talep edilmiştir. Bu talep doğrultusunda eldeki tek keşif tayyaresi olan Rumpler C.IV ile görev uçuşuna çıkılmıştır. Ancak, tayyare havalandıktan sonra Bozöyük İstasyonu civarında yakıt borularından birisinin kırılması sebebiyle İnönü bölgesine zorunlu iniş yapmıştır.⁵²⁶

Bu sırada Eskişehir'de av tayyaresi ve av pilotu olmadığından Batı Cephesi Komutanlığı, Afyon'daki 2'nci Tayyare Bölüğü'nden bir havacının av tayyaresi ile birlikte Eskişehir'de görevlendirilmesini emretmiştir. Bu emir üzerine Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey'in, Eskişehir'e ataması yapılmıştır.⁵²⁷ Eskişehir'e gelen Sivil Pilot Vecihi Bey, İnönü civarına zorunlu iniş yapan tayyarenin yerine aynı gün saat 15.00'da hava keşif görevine çıkmıştır. Bu uçuş sırasında Sivil Pilot Vecihi Bey, Albatros D.III model av tayyaresi ile Bozöyük Vadisi-Pazarcık Yaylası üzerinden İnegöl Ovası'na uzanmış ve Kestel'e kadar olan bölgeyi keşfetmiştir. Ancak, hava şartlarının kötü olmasından dolayı Yunan kuvvetlerine taarruz edilememiş ve Yenişehir üzerinden meydana geri dönmüştür.⁵²⁸ Aynı gün Bilecik istikametinden saat 18.00 civarında gelen bir Yunan tayyaresi, Eskişehir üstünde uçarak Teali İslam Cemiyeti'nin beyannamelerini şehre atmıştır. Aynı anda Eskişehir'deki Muttalip Meydanı'nda Yunan tayyaresini karşılayacak hazır uçak olmadığı için herhangi bir önleme yapılamamıştır.⁵²⁹ Aynı dönemde Anadolu'ya gelen İngiliz ve Fransız tayyareleri de Padişah ve şeyhülislam onaylı fetvaları halkın üzerine atarak, Millî Mücadele aleyhine bir durum ve vaziyetin ortaya çıkması için çaba göstermiştir.⁵³⁰

Teali İslam Cemiyeti tarafından hazırlanarak Anadolu'nun şehir ve köylerine Yunan tayyareleri kullanılarak atılan beyannamelerde; Mustafa Kemal Paşa ve Kuva-

⁵²⁵ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.49.

⁵²⁶ Çetinkaya, **a.g.m.**, s.211.

⁵²⁷ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.49.

⁵²⁸ Hürkuş, **a.g.e.**, s.72.

⁵²⁹ Kurter, **a.g.e.**, s.464.

⁵³⁰ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.51.

yı Milliye taraftarları maskara olarak nitelendirilmiş, bunların Yunan kuvvetlerinin önünden namert bir şekilde kaçtıkları ifade edilerek, çeşitli yalan ve hilelerle milleti kandırdıkları belirtilmiştir. Ayrıca beyannamelerde, çaresiz milletin yankesici olarak nitelendirdikleri Mustafa Kemal ve Kuva-yı Milliyecilerin hilelerini anlayamadıkları vurgulanmıştır. İlave olarak beyannemelerde, Mustafa Kemal gibi isyancıların vücudunun ortadan kaldırılması gerektiği, bu durumun Müslümanlık için bir farz olduğu, Allah'tan korkmayan bu hainlerin faaliyetlerine devam etmesi halinde İstanbul'un da elden çıkacağı ifade edilmiştir.⁵³¹ İlgili beyannameler, Anadolu'nun değişik yerlerinde Millî Mücadele karşıtı isyanların çıkmasına neden olmuştur. Bu durum zaman ve insan kaybına neden olacak ve Millî Mücadelenin uzamasına sebep olacaktır.

31 Ağustos 1920'de 1'inci Tayyare Bölüğü'ne mensup av tayyarelerinden biri, Eskişehir üzerinde yaptığı uçuş sonrasında hava meydanına inerken pilotaj hatası sebebiyle kırılmıştır.⁵³² Yaşanan kaza kırılımlar sebebiyle 1'inci Tayyare Bölüğü, art arda üç tayyaresini kaybetmiştir. Kırılan tayyarelerin onarımına seri bir şekilde Eskişehir Demiryolu Fabrikası'nda başlanmıştır. Bu sırada kaza kırılımlar sonucunda 1'inci Tayyare Bölüğü'nde sadece iki av tayyaresi kalmıştır.⁵³³

Konya Tayyare İstasyonu'ndan gönderilen tayyarelerin sürekli arızalanması ve istenilen görevlerin icra edilememesi Batı Cephesi Komutanlığı'nın tepkisine neden olmuştur. Bu kapsamda 2 Eylül 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı Erkân-ı Harbiye Reisi Kaymakam Muzaffer (Ergüder) Bey tarafından Konya Tayyare İstasyonu Komutanlığı'na gönderilen emirle, tamiratı bitmiş Albatros tayyaresinin yedek malzemesiyle ve hiçbir noksanı olmamak şartıyla ilk trenle Eskişehir'e gönderilmesi istenmiştir. Yazının devamında, daha önce cephe hattına gönderilen dört tayyarenin birçok noksanlarla sevk edildiği, bu yüzden çeşitli arızalara uğradıkları belirtilip, bu durumdan Konya Tayyare İstasyonu Komutanı'nın sorumlu olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeplerle Konya Tayyare İstasyonu Komutanı Pilot Deniz Kolağası Ahmet Nuri

⁵³¹ Ümit Doğan, **İskilipli Atıf Gerçeği**, Kripto Yayınları, Ankara, 2021, s.106-117.

⁵³² Tanman, **a.g.e.**, s.57.

⁵³³ Kurter, **a.g.e.**, s.464.

Bey'in görevinden alındığı ve yerine Rasit Kolağası İsmail Hakkı Bey'in tayin edildiği bildirilmiştir.⁵³⁴

3 Eylül 1920'de Konya Tayyare İstasyon Kumandanlığı'ndan Batı Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen yazıyla, tayyare istasyonunda bulunan 54 tayyare bombasının, 30 adedinin 2'nci Tayyare Bölüğü'ne, 24 adedinin de 1'inci Tayyare Bölüğü'ne verildiği belirtilerek, istasyonda sadece iki bomba kaldığı bildirilmiştir.⁵³⁵

4 Eylül 1920'de 2'nci Tayyare Bölük Komutanlığı, 12'nci Kolordu Komutanlığı aracılığı ile Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği yazıyla ihtiyacı olan yakıt ve malzeme taleplerini iletmiştir. Bu kapsamda tayyare bölüğü bir aylık ihtiyacı olan 5 ton tayyare yakıtı, 500 kilo vakum yağı, 20 kilo gress ve 20 kilo emayitin gönderilmesini istemiştir.⁵³⁶ Aynı gün Batı Cephesi Komutanlığı tarafından 1'inci Tayyare Bölüğü'ne gönderilen emirle, Eskişehir, Hamidiye, Emet ve Gediz istikametiyle, Kütahya, Efendi Köprüsü, Gediz ve Emet arasındaki yol üzerinde hava keşfi yapılması istenmiştir. Ayrıca aynı emirle, Hacıköy'den kuzeye giden yollar üzerindeki durumun belirlenmesi ve Yunan kuvvetleri üzerine kendi dillerinde hazırlanan beyannameler atılması bildirilmiştir.⁵³⁷

Aynı tarihte 1'inci Tayyare Bölüğü'nün elinde bulunan personel, tayyare, silah ve cephane ile bomba miktarını gösteren bir cetvel gönderilmiştir. Bu cetvelde 1'inci Tayyare Bölüğü'nde; 4 zabıt, 11 sivil pilot ve memur, 3 küçük zabıt ve 76 efrad bulunduğu belirtilmiştir. Aynı cetvelde tayyare bölümünde; 15 makineli tüfek, 1.225 cephane, 1 araba ve 24 tayyare bombası olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca aynı cetvelde tayyare bölümünde; 1 adet hazır harp tayyaresi, 1 adet hazırlanmakta olan keşif tayyaresi ve 3 adette hazırlanacak keşif tayyaresi olmak üzere toplam 5 tayyare bulunduğu belirtilmiştir.⁵³⁸

Yine aynı tarihte, Batı Cephesi Kumandanlığı Vekâletine gönderilen yazıyla, Konya Tayyare İstasyonu'nda bomba mevcudu bulunmadığından, Erzincan Tayyare İstasyonu'nda bulunan her biri beş kilo ve üzerinde bulunan 200 sandık bombanın

⁵³⁴ İSH, K: 2688, G: 28, B: 57.

⁵³⁵ İSH, K: 679, G: 9, B: 9-2.

⁵³⁶ Kaymaklı, a.g.e., s.51.

⁵³⁷ Kurter, a.g.e., s.465.

⁵³⁸ İSH, K: 679, G: 6, B: 1.

sevki için lazım gelenlere emir buyrulması istenmiştir.⁵³⁹ İlgili yazı, Batı Cephesi tayyare bölüklerinin tayyare bombasına ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Batı Cephesi Komutanlığı'nın istediği keşif görevine 1'inci Tayyare Bölüğü, bakım ve onarımı yeni tamamlanmış Rumpler C.IV model tayyare ile 5 Eylül 1920'de çıkmıştır. Havacılar uçuşa başladıktan sonra Gelinkaya civarında tayyarelerinin motoru durmuştur. Bunun üzerine havacılar, 2500 metre irtifadan yaptıkları süzülme uçuşu ile Kütahya istikametinde uçarak, bir düzlüğe başarılı bir şekilde inmiştir. Havacıların ve daha sonra bölgeye gelen makinistlerin çalışmalarına rağmen, tayyarenin motoru bir türlü çalıştırılamamıştır. Tayyare tamir amacıyla Eskişehir Demiryolu Fabrikası'na getirildiyse de motorun yedek parçası olmadığı için bir şey yapılamamıştır. Bu yüzden tayyare hizmet dışı bırakılmıştır. Böylece, 1'inci Tayyare Bölüğü keşif görevlerini yerine getirememiş, elinde sağlam keşif tayyaresi de kalmamıştır.⁵⁴⁰

Hava keşif görevlerinin yapılamaması üzerine Erkân-ı Harbiye Vekili Miralay İsmet (İnönü) tarafından 8 Eylül 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı'na havacıları tenkit eden bir yazı gönderilmiştir.⁵⁴¹ Bu yazıda Erkân-ı Harbiye Vekili Miralay İsmet (İnönü) Bey:⁵⁴²

“Elde tayyare, pilot ve rasit subaylar bulunduğu halde, tayyare keşiflerinden bahsedilmiyor. Buna ek olarak; Eskişehir’de en yeni sistem iki üç av tayyaresi mevcut olduğu halde, pilotlarımızın düşman tayyarelerinin keşfine izin vermeleri dikkat çekicidir. Bugün tayyare motorları ile otomobil motorları arasında çok az fark vardır. Dolayısıyla, otomobilleri hareket ettiren benzin, tayyareleri de hareket ettirir. Hatta motor, benzin ile kızdırıldıktan sonra, adi petrol ile bile uçuş yapılabilir. Benzin, gaz, vakum ve zeytinyağı, içlerinde su ve asit bulunmadıkça, tayyare motorlarında kullanılabilir. Geçen dört harp yılı boyunca, Alman tayyareci subayları ordumuzda birçok fedakârlıklar yaptıkları halde, Türk tayyarecilerimiz faydalı bir çalışma gösteremediler. Fakat bugün aralarında uçanlar mutlaka vardır. Durum ilan olunarak ve bunlar uçurularak, uçmayanlar hemen asıl sınıflarına iade edilsin ve hiç uçan yoksa tayyarecilik lağvedilsin. Ölüm meselesine gelince; harp hattında bulunan arkadaşlarını gözlerinin önüne getirsinler. Özetle; hiçbir mazaret kabul edilemez. Mutlaka uçacaklar, düşman hakkında ayrıntılı bilgi getireceklerdir. Getirtmekte olduğum tayyare motorları da birkaç güne kadar gelecektir.”⁵⁴³ demiştir.

⁵³⁹ İSH, K: 679, G: 9, B: 9-1.

⁵⁴⁰ Tanman, **a.g.e.**, s.58.

⁵⁴¹ İSH, K: 679, G: 28, B: 3.

⁵⁴² İSH, K: 679, G: 28, B: 3a.

⁵⁴³ İSH, K: 2688, G: 28, B: 1-26.

Miralay İsmet Bey'in emrinin çıktığı gün Batı Cephesi Komutanlığı Erkân-ı Harbiye Reisi Kaymakam Muzaffer (Ergüder) Bey tarafından Askeri Polis Teşkilatı Başkanlığı'na gönderilen yazıyla, tayyarelerin emayit ihtiyacını karşılamak için İstanbul'daki gizli teşkilat nezdinde girişimlerde bulunulması istenmiştir. İlgili yazıda Kaymakam Muzaffer (Ergüder) Bey;

*“Konya’da yapımına uğraşıp, bir ölçüde başardığımız emayit; bileşimindeki eksiklik dolayısıyla kanat bezlerini çürütmektedir. Tayyare kanatlarında gerginlik ve direnç özelliklerinin olmayışı, uçuş olanağını kesin olarak yok etmektedir. Emayit maddesinin hemen İstanbul’dan getirilmesi konusunda acele edilmesi gerektiğinden; gönderilecek kişinin, talimat almak üzere Tayyare Şubesi’ne gönderilmesini rica ederim.”*⁵⁴⁴ demiştir.

1’inci Tayyare Bölüğü’nün elinde kaza kırımlar sonucunda yalnızca iki adet av tayyaresi kalmıştır. Bu durumu revize etmek ve bölüğün keşif tayyaresi ihtiyacını karşılamak amacıyla, Konya Tayyare İstasyonu’nda eğitim uçağı olarak kullanılan bir A.E.G. C.IV, Birinci Tayyare Bölüğü’nün emrine verilmiştir. Böylece 1’inci Tayyare Bölüğü’nün keşif ve bombardıman faaliyetlerinin devam etmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak, A.E.G. C.IV model tayyarede kullanılan yerli imal emayit, uzun ve devamlı uçuşlar yapılmasını engellemiştir. Bu sırada Erkân-ı Harbiye Vekâleti’nin bahis konusu ettiği yeni tayyare motorları, İtilaf güçlerinin engellemeleri nedeniyle Anadolu’ya gelememiştir.⁵⁴⁵

15 Eylül 1920’de Erkân-ı Harbiye Vekili Miralay İsmet Bey tarafından Batı Cephesi Komutanlığı’na havacıları tenkit eden yeni bir yazı daha gönderilmiştir. İlgili yazıda Miralay İsmet Bey; *“Eskişehir’de 5 ve Afyon’da 3 tayyare mevcut olduğu halde, niçin tayyare keşfi yapılamıyor? Hepsinin kırıldığı haberini aldım, doğrumudur? Keşif yapılmama sebepleri nelerdir?”*⁵⁴⁶ diyerek durumun izah edilmesini istemiştir.

Batı Cephesi Komutanlığı, Erkân-ı Harbiye Vekâleti’nin yazısına cephe komutanlığına vekâlet eden Kazım (Özalp) Paşa aracılığı ile 16 Eylül 1920’de cevap verilmiştir. İlgili cevabi yazıda;

“Tayyarelerimizin sık sık keşif yapamayışlarından dolayı bunların sonuçları arz edilememektedir. Bunun nedeni ikidir. Biri, bir yılı aşan bir sürede hava

⁵⁴⁴ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.50.

⁵⁴⁵ Kurter, **a.g.e.**, s.465.

⁵⁴⁶ **İSH**, K: 679, G: 28, B: 2.

etkisine maruz kalan bu teknik aletlerin, uzun ve sık uçuşlara dayanamayarak, kanat kaplamalarının açılışı ve emayit bulunamayışıdır. İkinci neden de bunları çalıştıracak benzinin pek az bulunmasıdır. Bu nedenlerle, komutanlığın en önemli anlarda yaptıracağı keşifler için benzin özenle saklanıyor efendim."⁵⁴⁷ denilmiştir.

Bu dönemde yurt içinde bulunamayan tayyare benzini, Rusya veya kısmen İtalya'dan sağlanarak, araba veya hayvan sırtlarında taşınmak suretiyle tayyare bölüklerine ulaştırılmaya çalışılmıştır.⁵⁴⁸

Tayyareler için benzin temin edilmeye çalışıldığı sırada, Batı Cephesi Komutan Vekili Kaymakam Muzaffer (Ergüder) Bey tarafından Doğu Cephesi Komutanlığı'na gönderilen yazıyla, Erzurum'da bulunan tayyare bombaları ile çivilerin yarısının Batı Cephesi Komutanlığı emrine sevk edilmek üzere gönderilmesi istenmiştir.⁵⁴⁹ Böylece, Batı Cephesi Komutanlığı'nın ihtiyacı olan bomba ve çivi ihtiyacının karşılanabileceği değerlendirilmiştir.

19 Eylül 1920'de 2'nci Tayyare Bölüğü'nden Tayyareci Halil Bey tarafından Gediz-Uşak bölgesi üzerinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde, Gediz'in beş kilometre kuzeydoğusunda Yunan ordusunun bir alay civarında birliği olduğu, Gediz'in güneyinde ise bir tabur kadar Yunan piyadesinin talimle meşgul oldukları tespit edilmiştir.⁵⁵⁰ Ayrıca, Gediz-Uşak yolunun yirmi kilometre doğusunda yirmi beş kadar bir Yunan nakliye kolunun Simav istikametine doğru gelmekte olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında, Uşak İstasyonu'nun güneyinde tahminen iki tabur kadar Yunan kuvveti görülmüştür. İlave olarak, 12'nci Kolordu Komutanlığı tarafından hazırlanan beyannameler, Gediz ve Uşak şehirleri üzerine atılmıştır.⁵⁵¹

Cephe hattına beyannameler atıldığı sırada, 2'nci Tayyare Bölük Komutanlığı tarafından Batı Cephesi Komutanlığı Vekâletine gönderilen yazıyla, Tayyareci Halil Bey'in zabıt vekilliğine terfisinin uygun olduğu bildirilmiştir.⁵⁵²

Batı Cephesi'nde bu gelişmeler olurken, Güney Cephesi'nde Adana civarında uçan bir Fransız Breguet XIV keşif-bombardıman tayyaresi, yerden açılan piyade ateşi

⁵⁴⁷ Tanman, **a.g.e.**, s.60.

⁵⁴⁸ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.50.

⁵⁴⁹ Kurter, **a.g.e.**, s.466.

⁵⁵⁰ İSH, K: 838, G: 41, B: 41-1.

⁵⁵¹ İSH, K: 679, G: 30, B: 2.

⁵⁵² İSH, K: 679, G: 30, B: 1.

sonucunda zorunlu iniş yapmış ve Türk birliklerinin eline geçmiştir. Tayyare sökülmiş ve onarılması için Konya Tayyare İstasyonu'na gönderilmiştir. Yapılan incelemede tayyarenin bazı önemli parçalarının olmadığı görülmüştür. Ancak, yedek parça olmadığı için tayyare tamir edilememiştir.⁵⁵³

20 Eylül 1920'de 2'nci Tayyare Bölüğü tarafından Uşak üzerinde bir tayyare keşfi yapılmıştır.⁵⁵⁴ Bu keşif sırasında, Gediz'de eğitim halinde bir Yunan piyade taburu ile Gediz'in kuzey doğusunda bir alaydan müteşekkil çadırli bir ordugâh ve ağırlıkları görülmüştür. Keşfin devamında, Gediz'e kuzeyden uzanan yol üstünde bir nakliye kolu, Uşak İstasyonunda da 2 piyade taburu ve birçok ağırlık bulunduğu tespit edilmiştir. İlave olarak keşif sırasında, Kabaklar İstasyonunun yaklaşık 25 kilometre kuzeyinde ormanlık bir alanın yandığı belirlenmiştir.⁵⁵⁵

22 Eylül 1920'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti İkinci Şube'den, Batı Cephesi Komutanlığı İstihbarat Şubesine gönderilen yazıyla, tayyare keşiflerinin sıhhatli ve doğru olması için keşif sırasında görülen kıta ve kuvvetlerin miktarının aynen bildirilmesi istenmiştir.⁵⁵⁶ Ayrıca aynı yazıyla, keşiflerin doğru bir vaziyette değerlendirilebilmesi amacıyla uçuş esnasında fotoğraf çekilmesi ve bu durumun icrası için uçaklarda rasıt bulundurulması emredilmiştir.⁵⁵⁷

Cephe hattında hava harekâtı devam ederken 2 Ekim 1920'de Konya Bozkır'da çoğunluğu asker firarisi olan yaklaşık 500 kişiyi yanına toplayan Delibaş Mehmet tarafından bir ayaklanma çıkarılmıştır. Bu isyanın çıkmasında, Kuva-yı Milliyecilerin Padişah ve Halifeye karşı ayaklanan kişiler olduğuna dair çıkarılan fetvalar etkili olmuştur. Delibaş Mehmet, adamları ile beraber Padişah yanlısı sloganlar atarak önce Çumra'yı ardından ise Konya'yı işgal etmiştir.⁵⁵⁸

Bölgedeki isyanı bastıracak güçlü bir askeri birlik olmadığı için isyancılar, Konya Tayyare İstasyonu'na da saldırmıştır. Bu sırada istasyonu korumak için teknisyenlere varıncaya kadar tüm personele silah dağıtılarak, tedbir alınmıştır.

⁵⁵³ Tanman, **a.g.e.**, s.63.

⁵⁵⁴ **İSH**, K: 641, G: 25, B: 25-3.

⁵⁵⁵ **İSH**, K: 641, G: 25, B: 25-4.

⁵⁵⁶ **İSH**, K: 641, G: 25, B: 25-1.

⁵⁵⁷ **İSH**, K: 641, G: 25, B: 25-2.

⁵⁵⁸ Hamdi Ertuna, **Türk İstiklal Harbi Cilt: VI İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s.159-161.

Tayyare İstasyonu'nu kuşatan 100'ü aşkın asi topluluğuna; 7 subay, teknisyenler ve birlikte görevli 25 er karşı koymuştur. Çarpışma sırasında Konya Tayyare İstasyon Komutanı Rasit Kolağası İsmail Hakkı Bey ve belirli sayıdaki personel kuşatmayı yararak bölgeden kaçmayı başarmıştır. Bu sırada istasyonda görevli Rasit Mülazım-ı Evvel İbrahim Ethem Bey, çarpışma sırasında şehit düşmüştür. İsyancılar, istasyonu işgal ederken bir kısım personeli de esir etmiştir. İstasyona giren asiler birlikteki tayyare ve aksamına dokunmamış, yalnızca depolardaki birkaç malzemeyi almıştır.⁵⁵⁹

İsyanın öğrenilmesi üzerine Erkân-ı Harbiye Vekâleti, 12'nci Kolordu Komutanlığı'na verdiği emirle, Afyon'daki 2'nci Tayyare Bölüğü'ne ait bir tayyarenin asileri bombalamasını emretmiştir. O sırada bölük emrinde faal tek bir av tayyaresi olduğu ve uçağın bomba atma özelliği ile makineli tüfek aksamı olmadığı için Eskişehir'deki 1'inci Tayyare Bölüğü'nden bir tayyare istenmiştir.⁵⁶⁰ Ancak, Eskişehir'deki iki keşif tayyaresi de arızalı durumda olduğu için bu istek hemen yerine getirilememiştir. Neticede acele bir şekilde A.E.G. C.IV model bir tayyarenin tamiri tamamlanarak Eskişehir'den tren yoluyla Konya'ya sevk edilmiştir. Ancak ilgili tayyare deneme uçuşları sırasında geçirdiği kaza sonucunda ağır kırım geçirerek elden çıkmıştır. Bu nedenle isyancılara karşı tayyare kullanmak mümkün olmamıştır.⁵⁶¹

5 Ekim 1920'de Müdafaa-i Milliye Vekâletine gönderilen yazıyla, Konya Tayyare İstasyonu ile Eskişehir'deki Şimendifer Fabrikası'ndaki tayyarelerin tamirinde, sivil olarak 90 lira maaşla Makinist Eşref Bey ile Marangoz Usta Mehmed Efendi'nin bir nefer gibi çalıştığı belirtilmiştir. Yazının devamında, yaptıkları büyük hizmetler sebebiyle sefaletten kurtulmaları için Eşref Bey'e yevmiye olarak 2 ve Marangoz Mehmed Efendiye ise bir buçuk lira zam verilmesine müsaade buyrulması talep edilmiştir.⁵⁶² Bu yazı, havacı personelin fedakâr bir şekilde çalıştığını göstermektedir.

6 Ekim 1920'de Büyük Millet Meclisi tarafından görevlendirilen Dâhiliye Vekili Refet (Bele) Bey'in bölgeye gelmesi ile isyan bastırılmış ve asiler

⁵⁵⁹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.46.

⁵⁶⁰ Kurter, **a.g.e.**, s.474-475.

⁵⁶¹ Okar, **a.g.e.**, s.59.

⁵⁶² **İSH**, K: 695, G: 5, B: 5-1.

dağıtılmıştır.⁵⁶³ Bu sırada 1920 yılı Ekim ayında iki kişilik bir Yunan tayyaresi eğitim uçuşu yaparken, benzininin bitmesi sebebiyle Aydın güneyindeki Çine'ye zorunlu iniş yapmıştır.⁵⁶⁴ Bu haberin öğrenilmesi üzerine Afyonkarahisar'daki 2'nci Tayyare Bölük Komutanı Pilot Kolağası Fazıl Bey yanına Rasıt Mülazım-ı Evvel Ahmet Bahattin Bey ile bir makinist alarak, Çine'ye gitmiştir.⁵⁶⁵ Yapılan incelemede Yunan tayyaresinin, Avro 504 model İngiliz yapımı bir eğitim uçağı olduğu ve benzin yokluğundan uçamadığı anlaşılmıştır.⁵⁶⁶ Neticede tayyarenin benzin ihtiyacı karşılanarak, uçak Afyonkarahisar'a getirilmiştir. Tayyarenin çift kişilik keşif tayyaresi olması sevinçle karşılanmıştır.⁵⁶⁷

10 Ekim 1920'de İtalya'dan, 2.075 kilo otomobil benzini ve 1.000 kilo tayyare yakıtı satın alınarak Antalya'ya getirilmiştir. Bu yakıtlar, Antalya'dan Akşehir yoluyla Afyonkarahisar'a gönderilmiştir. 11 Ekim 1920'de tayyare bölüğünden 12'nci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen yazıda, bölüğe gönderilen 1.000 kilo benzinin, Kolağası Fazıl Bey'in Çine'den getirmiş olduğu 300 beygir kuvvetindeki tayyarenin saatte 90 kilo yakıt tükettiği göz önüne alınarak, bu tayyarenin ancak dört uçuşuna yeteceği ifade edilmiştir. Yazının devamında, bugün Antalya'da satın alınan 26 bidon yakıtın Eskişehir'de Batı Cephesi emrine gönderileceğinin haber alındığı belirtilerek, bu yakıtın bir kısmının kendilerine gönderilmesi için emir buyrulması talep edilmiştir.⁵⁶⁸

16 Ekim 1920'de 12'nci Kolordu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa tarafından, Yunanlardan ele geçirilen tayyare ile ilgili Batı Cephesi Komutanlığı'na malumat verilmiştir. İlgili yazıda 12'nci Kolordu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa;

“Çine’de sükût eden Yunan tayyaresini mümkünse tamir ederek getirmek üzere Kolağası Fazıl Bey ile Makinist Eşref Efendi gönderilmiştir. Tayyare tamir edilmiş ve Karahisar istikametine uçmuştur. Havanın pek sisli olduğundan tayyare iki saatte Gazlıgöl istasyonuna gelebilmiştir. Tayyare benzinini

⁵⁶³ Sina Akşin, **İç Savaş ve Sevr’de Ölüm**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.245-246; Muhammed Emre Şişman, **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Millî Mücadele Döneminde İsyancılar (1920-1921)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020, s.85-86.

⁵⁶⁴ **İSH**, K: 671, G: 103, B: 1.

⁵⁶⁵ **İSH**, K: 695, G: 19, B: 1.

⁵⁶⁶ Mustafa Gökhan Erdemli, **Dünden Bugüne Türk Havacılık Tarihi ve Eskişehir**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2011, s.35.

⁵⁶⁷ Kurter, **a.g.e.**, s.461.

⁵⁶⁸ **İSH**, K: 860, G: 38, B: 1-2.

bitirdiğinden şimdi benzin gönderilip Karahisar'a gelecektir. Bu kadar uzun ve dağlık bir mesafeyi nispeten gayr-i müsait bir havada muvaffakiyetle uçan bu tayyare, ileride önemli hizmetler yapacaktır. Gerek Fazıl Bey'in gerek Eşref Efendinin bu husustaki gayretleri şayan-ı takdir olup, işbu tayyare ile İzmir'de Yunan karargâhına bombalar atılacağı maruzdur."⁵⁶⁹ denilmiştir.

Yunanlardan ele geçirilen ve "Ganimet" adı verilen bu tayyare bölüğe geldikten sonra, beyanname atmak amacıyla görevlendirilmiştir. Bu görev için Pilot Kolağası Fazıl ve Rasit olarak Mülazım-ı Sâni Ömer Avni Beyler vazifelendirilmiştir. Ganimet tayyare ile yapılan uçuş sırasında meydandan sorunsuz havalanan uçak, 80 beygirlik motoru sebebiyle irtifa alamamıştır. Bu yüzden havacılar göreve devam edemeyerek, Afyonkarahisar'a geri dönmüştür. Dönüşte ganimet olarak ele geçirilen bu tayyarenin eğitim uçuşları için kullanılması kararlaştırılmıştır.⁵⁷⁰

1.2.3.2. Gediz Muharebeleri ve Sonrasında Hava Faaliyetleri

Yunan genel taarruzu sonucunda Bursa ve Uşak elden çıkarken, bundan sonra Yunan birliklerinin önce Eskişehir, ardından da Ankara istikametinde bir harekât tarzı icra edeceği değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Yunan taarruzuna yönelik plan ve hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır.⁵⁷¹ Bu ortamda cephedeki asker ile Anadolu'daki sivil halkın maneviyatı düşmüş, hatta hükümet merkezinin Sivas'a nakli bile gündeme gelmiştir.⁵⁷²

Bir taraftan Yunan birliklerinin ilerleyişi, bir taraftan da Konya'da patlak veren isyan nedeniyle cephede firar faaliyetleri artmıştır. Bu sırada Yunan ordusunda, ülkedeki seçimler dolayısıyla karışıklıklar yaşandığı ve hatta isyanlar yaşandığı öğrenilmiştir. İşte bu ortamda Yunanların Gediz'deki kuvvetlerine karşı yapılacak bir taarruz ile elde edilecek başarı yoluyla halkın ve askerinin moralinin yükseltilebileceği değerlendirilmiştir. Özellikle bu talep Çerkez Ethem'e bağlı Kuva-yı Seyyare Komutanlığı ile Ertuğrul Grubu Komutanlığı tarafından gündeme getirilmiştir.⁵⁷³ İlgili

⁵⁶⁹ İSH, K: 695, G: 19, B: 1.

⁵⁷⁰ Kurter, a.g.e., s.462.

⁵⁷¹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.827-828.

⁵⁷² Cebesoy, a.g.e., s.439-441.

⁵⁷³ Ayfer Özçelik, "Gediz Taarruzu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 21, Cilt: 7, Temmuz 1991, s.583.

dönemde Gediz'deki Yunan 13'üncü Tümeni; bir süvari taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve iki tayyare ile bölgede konuşlanmıştır.⁵⁷⁴

Yapılacak ani bir baskın yoluyla başarı sağlanabileceğini değerlendiren Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın emriyle, birlikler 19 Ekim 1920'den itibaren Yunan cephe hattına yanaşmıştır. Ardından yayımlanan emirle, 20 Ekim 1920 sabahından itibaren Yunan tarafına asker veya sivil hiçbir ferden geçirilmemesi, Yunanların tayyare ile yapacağı her türlü gözetlemeye karşı dikkatli olunması ve gereken gizlilik tedbirlerinin alınması istenmiştir.⁵⁷⁵

Batı Cephesi Komutanlığı, Gediz Taarruzu öncesinde propaganda amaçlı hazırlanan 100 adet Rumca beyannamenin, uygun araçlar ve tayyarelerle Yunan tarafına atılmasını emretmiştir.⁵⁷⁶ Bu beyannamelerden 30 adedi Simav ve Havalisi Komutanlığı'na, 40 adedi Yenişehir ve Havalisi Komutanlığı'na, 30 adedi de Şark Müfrezeleri Komutanlığı'na iletilmiştir.⁵⁷⁷ Böylece psikolojik harp vasıtası olarak tayyarelerden ve bilimum araçlardan faydalanmak hedeflenmiştir.

Batı Cephesi Komutanlığınca hazırlanan beyannameler, tayyarelerle Bursa Cephesi'ndeki Yunan kuvvetlerinin bulunduğu bölgelere atılmıştır. Bu beyannamelerde; Atina'nın yanmakta olduğu, Kral Konstantin taraftarlarınca askerlerin evlerinin yağma edildiği, Yunanistan'da muhalefetin Anadolu'daki Yunan askerlerini terhis ederek, evlerine dönmelerini vaat ettikleri ifade edilmiştir.⁵⁷⁸

Taarruz planına göre Ertuğrul Grubu Komutanlığı 22/23 Ekim 1920 gecesi; 61'inci Tümenin iki alayı ile Kızık, Ağari ve Beydemir mıntıkasına, bir alayı ile Çavdarhisar batısına ilerleyecektir.⁵⁷⁹ 11'inci Tümen ise Cebrail-Yağmurlar mıntıkasına yönelecek ve 23 Ekim günü Yunan ordusunun karadan ve havadan yapacağı gözetlemelere karşı gizlenmek suretiyle bu bölgede saldırı için hazırlık yapacaktır.⁵⁸⁰

⁵⁷⁴ İSH, K: 702, G: 2, B: 2-3; Cemal Kutay, **Çerkez Ethem Dosyası**, Cilt: 1, 4. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 360

⁵⁷⁵ İSH, K: 702, G: 2, B: 2-5.

⁵⁷⁶ İSH, K: 982, G: 192, B: 192-1.

⁵⁷⁷ İSH, K: 982, G: 192, B: 192-2.

⁵⁷⁸ **Vakit Gazetesi**, 2 Kasım 1920, s.1; **İleri Gazetesi**, 2 Kasım 1920, s.1.

⁵⁷⁹ İSH, K: 681, G: 27, B: 27-1; İSH, K: 681, G: 27, B: 27-2.

⁵⁸⁰ İSH, K: 702, G: 5, B: 5-6; İSH, K: 702, G: 2, B: 2-7.

Taarruz planlanırken, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey tarafından Batı Cephesi Vekâleti'ne gönderilen yazıyla, envanterde kaç tayyare olduğu, şimdiye kadar kaç tayyarenin zayi veya kullanılamaz hale geldiğinin bildirilmesi emredilmiştir. Aynı yazıda, gelecekte bu tayyarelerden istifade olunmak için ne tasavvur buyrulduğunun açıklanması istenmiştir.⁵⁸¹

24 Ekim 1920'de Türk kuvvetlerinin taarruzu başlamıştır. Bu taarruz sırasında 11'inci Tümen merkezde olmak üzere sağ ve sol kanatlarda yer alan 61'inci Tümen ile Kuva-yı Seyyare birliklerinin taarruzu ile Gediz'deki 13'üncü Yunan Tümeni'nin imha edilmesi planlanmıştır. Ancak, 11'inci Tümen'in taarruza başladığı sırada, 61'inci Tümen'in henüz harekâta başlamaması ve Kuva-yı Seyyare birliklerinin harekât sırasında herhangi bir tesirinin olmaması nedeniyle plan başarılı olamamıştır.⁵⁸²

27 Ekim 1920'de Batı Cephesi Kumandanlığı Vekâleti tarafından, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla envanterdeki tayyare durumu ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. İlgili cevabi yazıda; Konya Tayyare İstasyonunda tamire muhtaç 9 harp, 3 keşif tayyaresi olduğu belirtilmiştir. Aynı yazıda Konya'daki Tayyare İstasyonun da sağlam vaziyette 1 adet harp ve 3 keşif tayyaresinin bulunduğu aktarılmıştır. Konya'daki tayyarelerden bazıları ikmal edilmek suretiyle 3 harp ve 1 keşif tayyaresinin Afyon'a; 3 harp ve 2 keşif tayyaresinin de Eskişehir'e gönderildiği bildirilmiştir. Afyon'a gönderilen 2 harp tayyaresinin kırılması üzerine birisinin tamir edilip tekrar Afyon'a gönderildiği ifade edilmiştir.⁵⁸³ An itibarıyla Afyon'da 2 harp tayyaresi olduğu belirtilmiştir. Ağır tamire muhtaç olan bir keşif tayyaresi tamir ettirilerek Afyon'a gönderilmiştir. Üç adet keşif tayyaresinden birinin Ankara'da kırıldığı belirtilmiştir.⁵⁸⁴ Uşak'ın Yunanlar tarafından işgal edildiği gün, tren ile sevk edildiğinden 2 harp ve 2 keşif tayyaresi taşınma sırasında kırılmıştır. Bunlardan bir harp tayyaresinin hazır olduğu, ikincisinin ise ikmal edilmekte olduğu ifade edilmiştir. Keşif tayyarelerinin ise tamirde olduğu belirtilmiştir. Konya'daki isyancıların üzerine gönderilen keşif tayyaresinin ağır tamire muhtaç olduğu aktarılmıştır. Bu tayyarenin kullanılamaz derecede kırıldığı, bu yüzden aksamından istifade edildiği belirtilmiştir.

⁵⁸¹ İSH, K: 695, G: 26, B: 6.

⁵⁸² Cebesoy, a.g.e., s.490-499.

⁵⁸³ İSH, K: 695, G: 26, B: 26-5.

⁵⁸⁴ İSH, K: 695, G: 26, B: 3.

Diğer üç tayyarenin ise birisinin ağır tamire muhtaç olduğu, kalan ikisinin ise tamirinin imkânsız olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸⁵

Sonuç olarak, Afyon'da 2 Harp, Eskişehir'de 1 harp ve tayyare tamirhanesinde ikmal olunamayacak 1 harp, 1 keşif tayyare ile tamire muhtaç 5 harp ve 2 keşif tayyaresi mevcut olduğu bildirilmiştir. Bunlardan başka aynı yazıda, Çine'den uçarak getirilen talim tayyaresinin Afyonda hazır olduğu, Adana Cephesi'nden gelen Breguet sisteminde bir Fransız keşif tayyaresi ile Niğde'den getirilen Caproni sisteminde bir İtalyan seyahat tayyaresinin fabrikada tamir edildiği belirtilmiştir. Eğridir civarından getirilen Caproni tayyaresinin ise tamir edilemeyecek vaziyette olduğu belirtilerek, aksamından istifade edileceği ifade edilmiştir.⁵⁸⁶

Türk kuvvetlerine geri çekilme emri verilmiş iken, Yunan birliklerinin Gediz'i boşalttığı öğrenilmesi üzerine Kuva-yı Seyyare birlikleri buraya girmiştir. Ancak, 31 Ekim 1920'de gerçekleşen Yunan karşı taarruzu sonucunda Gediz tekrar elden çıkmıştır. İlerleyen dönemde Yunanlar kışlık karargâhlarına çekilmek üzere Gediz'i tahliye edince, kasaba tekrar Türk birliklerinin eline geçmiştir. Böylece Gediz Muharebeleri, iki tarafın kesin bir üstünlüğü olmadan sona ermiştir.⁵⁸⁷ Muharebeler sırasında Yunan tayyareleri, Türk ordugâh ve tesislerini bombalayarak ve birlikler üzerine makineli tüfek taarruzları yaparak destek sağlamıştır.⁵⁸⁸

Gediz Muharebeleri, düzensiz Kuva-yı Milliye birlikleri ile Yunan ordusuna karşı başarılı olunamayacağını ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine 8 Kasım 1920'de Kuva-yı Milliye birliklerinin dağıtılmasına ve düzenli ordunun kurulmasına karar verilmiştir. Düzenli ordu kurulurken Batı Cephesi Komutanlığı'nın, Batı ve Güney Cephesi olarak ikiye bölünmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁸⁹ 9 Kasım 1920'de Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Batı Cephesi Kumandanlığı'ndan alınmış ve Moskova'ya büyükelçi tayin edilmiştir.⁵⁹⁰ Aynı gün alınan kararla Miralay İsmet (İnönü) Bey, Erkân-ı Harbiye Vekilliği üzerinde kalmak kaydıyla Batı Cephesi Komutanlığı'na

⁵⁸⁵ İSH, K: 695, G: 26, B: 4.

⁵⁸⁶ İSH, K: 695, G: 26, B: 5.

⁵⁸⁷ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2014, s.213-214.

⁵⁸⁸ Kurter, **a.g.e.**, s.470.

⁵⁸⁹ BCA, 30.18.01.01/1.18.13-1.

⁵⁹⁰ Nilüfer Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, Cilt: 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.751.

getirilmiştir.⁵⁹¹ Miralay Refet (Bele) Bey ise Dâhiliye Vekilliği üzerinde kalmak kaydıyla Batı Cephesi'nin Güney kesimine komutan olarak tayin edilmiştir.⁵⁹²

13 Kasım 1920'de 2'nci Tayyare Bölük Komutanı Kolağası Fazıl Bey bir hava keşfi yaparak, 12'nci Kolordu Kumandanlığı'na bildirmiştir. Bu keşif sırasında, Uşak istasyonu etrafında bezden mamul tayyare hangarı şeklinde ve her biri ayrı ayrı yerde olmak üzere dört adet büyük çadır görülmüştür. Ancak çadırların altında tayyareye rastlanmamıştır. Keşfin devamında, Uşak'ta Yunan tayyaresi ve malzemesi olmadığı belirlenmiştir. Keşif esnasında Yunan birliklerinin tahkimat ile işgal olduğu belirlenmiştir. Keşfin devamında, Karakuyu İstasyonu ile Uşak ve Uşak-Gördes arasındaki bölgede Yunan hareket ve faaliyetlerine rastlanmamıştır. Keşif sırasında, Uşak üzerine beyannameler atılmıştır. Aynı raporda Çine'de ele geçirilen ganimet tayyarenin, Pilot Küçük Zabit İhya Bey'in yaptığı bir eğitim uçuşu sırasında Afyonkarahisar civarında düşerek kırıldığı bildirilmiştir. Raporun devamında, tamiri mümkün olamayacağı değerlendirilen tayyarenin Eskişehir'e gönderileceği belirtilmiştir.⁵⁹³

14 Kasım 1920'de Uşak üzerinde uçan bir Yunan tayyaresi, bir Türk tayyaresi tarafından hava muharebesi sonucu düşürülmüştür.⁵⁹⁴ Bu sırada Kasım ayı ortalarında 2'nci Tayyare Bölüğü'nde mevcut iki av uçağından birisi, yaptığı uçuş sırasında kırılmıştır. Böylece bölükte tek faal av tayyaresi kalmıştır.⁵⁹⁵ Aynı gün Bozüyük İstasyonu civarına gelen bir Yunan tayyaresi bölgeye yedi bomba atmış, ancak herhangi bir zayıat verdirememiştir.⁵⁹⁶

15 Kasım 1920'de Anadolu-Bağdat Demiryolları Umum Müdürlüğü'nden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne iletilen yazıyla, bir Yunan tayyaresinin Dumlupınar İstasyonu'nun doğu ve batısına üç bomba attığı, ancak herhangi bir zayıat verdiremediği bildirilmiştir.⁵⁹⁷

⁵⁹¹ İSH, K: 688, G: 68, B: 68-1; BCA, 30.18.01.01/1.18.13-2.

⁵⁹² BCA, 30.18.01.01/1.18.13.

⁵⁹³ İSH, K: 843, G: 68, B: 68-1.

⁵⁹⁴ İSH, K: 843, G: 104, B: 1.

⁵⁹⁵ Tanman, a.g.e., s.53.

⁵⁹⁶ İSH, K: 585, G: 73, B: 73-2.

⁵⁹⁷ İSH, K: 585, G: 73, B: 73-1.

18 Kasım 1920’de Türk ordusunun tayyare durumuna ilişkin hazırlanan raporda envanterdeki tayyare miktarı ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu raporda, Konya’da mevcut olup uçuşa hazırlanan 6 adet keşif ve 10 adet harp tayyaresi olduğu belirtilmiştir. Şimdiye kadar elden çıkan tayyarelere ilişkin olarak verilen bilgide, üç adet keşif tayyaresinden birisinin Afyon’da Yunanlara kaptırılmaması amacıyla yakıldığı, diğerinin Ankara’da kırıldığı, bir diğerinin de Konya’da kırıldığı beyan edilmiştir. Bir harp tayyaresinin ise aksamından diğer tayyarelerin tamiri için kullanıldığı belirtilmiştir. Aynı raporda Eskişehir Fabrikası’nda bulunan tayyarelere ilişkin olarak, bir keşif tayyaresinin üç gün sonra tecrübe edileceği, bir diğerinin yedi gün sonra uçuşa hazır olacağı, başka bir tanesinin ise bir buçuk ay sonra denenecek duruma geleceği aktarılmıştır. Raporun devamında Eskişehir’deki iki harp tayyaresinin yakın bir zamanda tamirden çıkacağı, üç harp tayyaresinin ise tamiratının uzun süreceği vurgulanmıştır.⁵⁹⁸

İlave olarak raporda Eskişehir’deki fabrikada bulunan bir Caproni model İtalyan tayyaresinin, keten bezleri geldiği takdirde ufak bir tamirle uçuşa hazır olacağı aktarılmıştır. Yine fabrikada bulunan bir adet Breguet Fransız tayyaresinin pervane ve kanatlarının yeniden yapılacağı belirtilerek tamirinin uzun süreceği bildirilmiştir. Ek olarak raporda, bir hafta sonra Eskişehir’de bulunan Birinci Tayyare Bölüğü’nde; iki keşif ve bir harp tayyaresi, Afyonkarahisar’da bulunan İkinci Tayyare Bölüğü’nde ise; bir keşif, iki 2 harp ve Yunanlardan ele geçirilen Çine tayyaresinin olacağı belirtilmiştir.⁵⁹⁹

29 Kasım 1920’de bir Yunan tayyaresi, Bilecik Tren İstasyonu’na gelerek üç bomba atmıştır. Bu bombardıman sonucunda telgraf hatlarının gördüğü zarar dışında önemli bir tahribat meydana gelmemiştir.⁶⁰⁰

Konya’daki Delibaş Mehmet isyanının bastırılmasından sonra istasyondaki mevcut malzeme toplanmıştır. Ardından 1920 yılı Aralık ayının ilk haftasında Konya’da küçük bir depo bırakılmak suretiyle Tayyare İstasyonu, Eskişehir’e

⁵⁹⁸ İSH, K: 695, G: 26, B: 26-3.

⁵⁹⁹ İSH, K: 695, G: 26, B: 26-4.

⁶⁰⁰ Kurter, a.g.e., s.470.

taşınmıştır. Konya'daki tayyare malzeme deposu da aralık ayının sonunda Eskişehir'e nakledilmiştir.⁶⁰¹

6 Aralık 1920'de Batı Cephesi Komisyon Reisi Kazım Bey tarafından Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderilen yazıyla, Tüccardan Muzaffer Bey'in İstanbul'dan gelerek tayyare satışına yönelik bir teklifte bulunduğu bildirilmiştir. İlgili yazıda, Caproni model 250 beygir kuvvetinde Fiat motoru olan 66 adet bombardıman ve keşif tayyaresinin her biri 8.500 liradan satılık olduğu ifade edilmiştir. Yazının devamında, tayyare bedelinin banka kefaleti altında İtalyan Bankası'na yatırılması durumunda tayyarelerin uçarak Eskişehir'de teslim edileceği belirtilmiştir. İlave olarak yazıda, tayyarelerin satın alınmasına emir buyrulduğu takdirde havalesinin Teke Muhasebeciliği'ne gönderilmesi istenmiştir.⁶⁰² İlgili teklifin hayata geçirildiğine dair herhangi bir belge ve yazışmaya rastlanmamıştır.

Havacıların başarılı uçuşlar yaparak ön plana çıkması çeşitli yazışmalara konu olmuştur. İlgili sürecin örneklerinden biri 11 Aralık 1920'de gerçekleşmiştir. 2'nci Tayyare Bölüğü tarafından Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilen yazıyla;

“Tayyare istasyonuna mensup Sivil Tayyareci Behçet ve Vecihi Efendilerin, 1'inci Tayyare Bölüğü'nde tamirâtı ikmal edilen tayyarelerin birinci tecrübelerini havada icra suretiyle müteaddit defalar hayatlarını tehlikeye soktukları belirtilerek, emredilen her uçuş vazifesini ifa ettikleri ifade edilmiştir. Ayrıca fabrikadan yenilenerek veya arızası giderilerek çıkan tayyarelerin birinci tecrübelerini icra eden pilotlara her tayyare müessesesinin yüksek miktarda nakdi mükâfat verdiği, bunun sebebinin de uçuş icra eden tayyarecinin ölümle neticelenmesi muhtemel bir fedakârlığa atılmak gibi müstesna bir cesaret gösterdiği belirtilmiştir. Bundan dolayı Behçet ve Vecihi Efendilere 13 Ağustos 1920 tarih ve 45 numaralı şifre ile yüzer lira nakdi mükâfat verilmesi talebine henüz bir cevap verilmediği” ifade edilmiştir. İlave olarak, *“Demirci ve Uşak Muharebelerine katılan her iki tayyarecinin terkip ve teşvik edilmesinin uygun olacağı”*⁶⁰³ belirtilmiştir.

Aynı gün Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey tarafından Güney Cephesi Kumandanlığına gönderilen bir emirle, Güney Cephesi'nde ikinci bir Fransız tayyaresinin düşürüldüğünün istihbar edildiği belirtilmiştir. Aynı emirde, evvelce düşürülüp daha sağlam bir surette elde edilen ve tamir edilmekte bulunan Fransız

⁶⁰¹ Çetinkaya, **a.g.m.**, s.211; Konya Tayyare İstasyonu 1 Şubat 1921'de lağvedilmiştir. Ancak, Konya'daki tamirhane Kuva-yı Havaiye emrinde görevine devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Tanman, **a.g.e.**, s.40-47.

⁶⁰² **İSH**, K: 695, G: 50, B: 50-3.

⁶⁰³ **İSH**, K: 695, G: 51, B: 1.

Breguet tayyaresinin noksan malzemesi için bu tayyareden yeni bir tayyare vücuda getirilmesi için yararlanılabileceği ifade edilmiştir. Emrin devamında, ilgili tayyarenin tüm malzemeleriyle Batı Cephesi Tamirhanesi'ne gönderilmesine müsaade edilmesi istenmiştir.⁶⁰⁴

13 Aralık 1920'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ulaştırılan yazıyla, Erzurumlu Nafiz Bey'in satın alarak orduya hediye ettiği tayyarenin birkaç güne kadar uçucusu ile Eskişehir'e geleceği belirtilmiş ve konu hakkında müsaade buyrulması istenmiştir.⁶⁰⁵

15 Aralık 1920 tarihinde İstanbul'dan elde edilen istihbarat raporunda Fransızlar ile İngilizlerin kaç tayyareye sahip olduğu ortaya konulmuştur. İlgili istihbarat raporunda, Fransızların, Ayastefanos'daki askerî istasyonda 40 adet harp ve keşif tayyaresi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Fransızların Ayastefanos'daki deniz istasyonunda ise 6 adet üçer kişilik deniz tayyaresi bulunduğu bildirilmiştir. Ayastefanos'daki sivil istasyonda ise; 14 kişilik bir Golyat; 6 adet altı kişilik, 8 tane ikişer kişilik Breguet; 15 adet AR; üç adet Farman ve dört adet Spad tayyaresi bulunduğu beyan edilmiştir. Raporun devamında Fransızların bu tayyareleri gizlice satmaya çalıştıklarının öğrenildiği aktarılmıştır. Bu rapor, Fransızların ilgili tarih itibarıyla İstanbul'da toplam 83 tayyaresi olduğunu göstermektedir.⁶⁰⁶

Aynı raporda İngilizlerin İstanbul Fener'de bir kara tayyare istasyonu olduğu belirtilmiştir. Raporun devamında, buradaki tayyarelerin hiçbir vakit uçmadıkları ve maiyetlerinde Türk istihdam etmediklerinden adetlerinin layıkıyla tespit edilemediği ifade edilmiştir. Yine de yapılan araştırmalardan İngilizlerin burada 20'den fazla tayyaresinin bulunduğu belirlendiği aktarılmıştır. Ayrıca İngilizlerin denize inip kalkabilen iki adet tayyaresi olduğu ifade edilmiştir. Aynı raporda İtalyanların ise Ayastefanos'da bulunan kara tayyare istasyonunda 3 ila 4 adet tayyaresi olduğu, bunlardan ancak ikisinin kullanılabilir vaziyette bulunduğu belirtilmiştir. Raporun devamında İtalyan tayyarelerinin, bir sivil Rus şirketine satılmış olduğundan tayyarecilerin burada bulunmadıkları ifade edilmiştir.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ İSH, K: 695, G: 52, B: 52-1.

⁶⁰⁵ İSH, K: 695, G: 55, B: 55-1.

⁶⁰⁶ İSH, K: 1079, G: 116, B: 116-1.

⁶⁰⁷ İSH, K: 1079, G: 116, B: 116-2.

16 Aralık 1920’de Erkân-ı Harbiye i Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı’na gönderdiği yazıyla, Tüccardan Erzurumlu Nafiz Bey’in delaletiyle İtalya’dan İstanbul-İnegöl yoluyla iki adet yeni tayyare satın alındığı bildirilmiştir. Bu iki tayyarenin fiyatının 25.000 lira olduğu, bunlardan ilkinin üç yüz beygir kuvvetinde, FIAT motorlu, iki kişilik, çift satırlı ve süratinin saatte yüz seksen beş kilometre olduğu belirtilmiştir. Ayrıca yazının devamında tayyarenin kanat açıklığının on sekiz metre, boyunun on dört metre, ağırlığının ise bin iki yüz kilogram olduğu ifade edilmiştir. İlave olarak tayyarenin saatte seksen litre benzin sarf ettiği belirtilmiştir. Bunların yanında yazıda, tayyarenin iki mitralyöz, fotoğraf ve bomba mahalleri olduğu aktarılmıştır. Yeni ikinci tayyarenin ise takip tayyaresi olduğu, motorunun yüz kırk beygir kuvvetinde bulunduğu, süratinin ise saatte iki yüz yirmi kilometre olduğu belirtilmiştir. İlave olarak ilgili yazıda, ikinci tayyarenin çift satırlı, bir kişilik, bir mitralyöz ve fotoğraf teçhizat mahalli olduğu, ağırlığının ise altı yüz kilogram olduğu ifade edilmiştir. Aynı yazının devamında, ikinci tayyarenin saatte otuz beş litre benzin sarf ettiği, makineleri için hint yağı kullanıldığı belirtilmiştir. Yazının sonunda Erkân-ı Harbiye i Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa, bu tayyarelerden ne derece ve nasıl istifade edilebileceği konusunda Batı Cephesi Komutanlığı’nın fikrini sormuştur.⁶⁰⁸

17 Aralık 1920’de Birinci Tayyare Bölük Komutanlığı tarafından Batı Cephesi Komutanlığı’na gönderilen bir yazıyla, *“Eldeki mevcut eğitim tayyaresinin uçuş müddetini uzatmak için bir yedek depo ilave edilmesinin lüzumlu olduğu, fabrikada hemen imal edilmesi amacıyla gereken yerlere emir buyrulmasının gerekli olduğu”*⁶⁰⁹ ifade edilmiştir. İlgili yazı havacıların harp şartlarında sorunlara pratik ve kolay çözümler üretmeye çalıştıklarını göstermektedir.

Tayyarelerin tadil edilmeye çalışıldığı bir dönemde İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti’ne gönderilen bir emirle, tayyarelerde düşmana karşı kullanılmak üzere yedi buçukluk bombalardan az zamanda yapılmak üzere hazırlanması istenmiştir.⁶¹⁰

20 Aralık 1920’de Erzurumlu Nafiz Bey tarafından satın alınan tayyarelere ilişkin Batı Cephesi Komutanlığı tarafından, Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine bir

⁶⁰⁸ İSH, K: 695, G: 63, B: 3.

⁶⁰⁹ İSH, K: 695, G: 59, B: 1.

⁶¹⁰ İSH, K: 695, G: 60, B: 1.

görüş yazısı gönderilmiştir. Bu yazıda Batı Cephesi Komutanı İsmet tarafından, Tüccardan Nafiz Bey'in delaletiyle satın alınacak iki tayyarenin cephede layıkıyla istifade edilerek kullanılabilmesi için her birinden yedek olarak iki pervane, iki lastik tekerlek ve on adet buji temin edilmesi gerekliliği dile getirilmiştir. Aynı yazıda İsmet Bey, tayyareler için birer tane silindir ve supap talep buyrulmasını, aksi takdirde ehemmiyetsiz bir kaza neticesinde tayyarelerden istifade edilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca İsmet Bey, tayyarelerin motorları için Anadolu'da hint yağı tedarikinin müşkülâtından dolayı yüz elli kilo kadar yağ ile yeterli miktarda tayyare benzininin birlikte satın alınmasını lüzumlu bulduğunu ifade etmiştir.⁶¹¹

21-22 Aralık 1920'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa, Batı Cephesi Kumandanlığı'na gönderdiği yazıyla, Erzurumlu Nafiz Bey tarafından satın alınan tayyarelerden birinin Devrekânî'ye inerken kırım geçirdiği bildirilmiştir. İlgili yazıda, tayyarenin deposunda bulunan benzinin su ile karışık olmasından, motorun yükselme kuvvetinin azalması dolayısıyla tayyarenin sağ yana kayarak kanadının kırıldığı belirtilmiştir. Tayyarenin orada tamirinin kabil olmadığı bu yüzden Ankara'ya naklinin emredildiği ifade edilmiştir.⁶¹²

24 Aralık 1920'den itibaren Bursa ve Uşak'taki hava meydanlarını kullanan Yunan tayyareleri, Karaköy-Bilecik ve İznik civarında keşif uçuşları yaparak, bombardıman ve makineli tüfek taarruzlarında bulunmuştur. Bu sırada Türk cephe gerilerine sarkan Yunan tayyareleri, Eskişehir'e kadar gelerek, şehre bazen beyanname bazen de bomba atarak etkili olmaya başlamıştır.⁶¹³

1920 yılı Aralık ayında İstanbul'daki gizli Felah Grubu tarafından Osmanlı Bahriye Nezareti'nin Haliç'teki ambarlarından kaçırılan 5 adet Gotha model deniz tayyaresi, İnebolu üzerinden Amasra'ya getirilmiştir. Tayyareler Amasra'ya getirildikten sonra uçuşu için hazırlıklara başlanmış ve bakım onarım faaliyetlerine ağırlık verilmiştir. İlgili tayyarelerin uçabilir hale getirilmesi, böylece Karadeniz'deki İtilaf güçlerinin faaliyetlerinin gözetlenmesi amaçlanmıştır.⁶¹⁴

⁶¹¹ İSH, K: 695, G: 63, B: 1.

⁶¹² İSH, K: 695, G: 64, B: 64-1.

⁶¹³ Kurter, a.g.e., s.470.

⁶¹⁴ Kaymaklı, a.g.e., s.79.

Kuva-yı Milliye'nin dağıtılması ve düzenli ordunun kurulması, Kütahya bölgesinde bulunan Çerkez Ethem ve kardeşlerini rahatsız etmiş ve 29 Aralık 1920'den itibaren Büyük Millet Meclisi'ne karşı isyan etmesine yol açmıştır.⁶¹⁵ Anadolu'da bu gelişmeler olurken aynı tarihte Rus Hükümeti ile Büyük Millet Meclisi arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler sonucunda Rus Hükümeti'nden askeri malzeme, tayyare, silah ve cephane talebinde bulunulmuştur.⁶¹⁶ Bu kapsamda Rus Hükümeti'nden; 200 adet tayyare, 200.000 adet tüfek, 5.000.000 mermi, 350-400 adet top, 75.000 adet top mermisi, 500 adet mitralyöz, her mitralyöz için 15.000 mermi, 200 adet sahra telefonu ve ilaveten kablo, 100 adet otobüs ve kamyon, 40 adet otomobil, 100.000 personele yetecek kadar elbise ve malzeme, 50.000 kaputluk kumaş ve 600.000 kilo benzin talebinde bulunulmuştur. Rus Hükümeti ilgili istek ve talepleri kabul etmemiş ve geri çevirmiştir.⁶¹⁷

2 Ocak 1921'de Erkân-ı Harbiye Vekâleti yayımladığı emirle, Kuva-yı Milliye birliklerinin kaldırıldığını açıklamıştır.⁶¹⁸ Cephe hattındaki bu durum, Yunan ordusunun ilgili durumdan faydalanmak istemesine ve Birinci İnönü Muharebesi'nin meydana gelmesine yol açmıştır.

⁶¹⁵ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1984, s.267; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.IV, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyet'in 50. Yıl Dönümü Yayını, Ankara, 1974, s.21; Özalp, **a.g.e.**, s.171.

⁶¹⁶ Millî Mücadele Dönemi'nde Sovyet Rusya tarafından TBMM Hükümeti'ne; 39.275 adet tüfek, 327 adet makineli tüfek, 54 top, 62.986.000 adet tüfek mermisi, 1.000 atımlık top barutu, 4.000 adet el bombası, 4.000 adet şarapnel, 1.500 kılıç ve 20.000 adet gaz maskesi verilmiştir. Ayrıca Sovyet Rus Hükümeti 11.500.000 milyon ruble para yardımında bulunmuştur. Hint Müslümanları ise 7.000.000 lira civarında maddi destek sağlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Rifat Önsay, *"Millî Mücadele'nin Mali Kaynakları ve Dış Yardımlar"*, **Millî Mücadele Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.320-330.

⁶¹⁷ Rasim Süt, **İzmir'in İşgalinden Sakarya Meydan Muharebesi Sonuna Kadar (1919-1921) Batı Cephesi İkmal Sistemi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2008, s.327.

⁶¹⁸ Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, 1919-1921**, s.443.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU VE GÜNEY CEPHESİ MUHAREBELERİNDE HAVA GÜCÜNÜN KULLANILMASI

2.1. Doğu Cephesi Hava Harekât ve Faaliyetleri

2.1.1. Harekâtın Sebepleri

Osmanlı Devleti'nin Dağılma döneminde Ermeniler, Anadolu'nun doğusunda bir devlet kurmak amacıyla harekete geçmiştir. Bu kapsamda Ermeni çeteleri, Türk köy ve kasabaları ile şehirlerine saldırarak ülke güvenliğini tehlikeye sokmuştur. Bu gelişme üzerine 27 Mayıs 1915'te Birinci Dünya Harbi içerisinde kabul edilen Sevk ve İskân Kanunu ile Ermeniler, Osmanlı toprağı olan Suriye ve Lübnan'a tehcir edilmiştir.⁶¹⁹ Böylece, Ermenilerin devlet kurma hedefleri kısmen önlenmiştir.

Birinci Dünya Harbi sonrasında Osmanlı Devleti, imzaladığı Mondros Mütarekesi ile harpten yenik ayrılmıştır. Mondros Mütarekesi'nin 24. Maddesi'nde Doğu Anadolu'daki Vilayet-i Sitte denilen altı ilde (Bitlis, Van, Elâzığ, Erzurum, Diyarbakır ve Sivas) bir karışıklık çıkarsa bu bölgenin işgal edileceğı ifade edilmiştir. Mütarekenin İngilizce metninde Vilayet-i Sitte denilen bu altı il Ermeni Vilayetleri olarak vurgulanmıştır.⁶²⁰ Bu durumdan yararlanmak isteyen Ermeniler, büyük devletlerin himayesi altında Doğu Anadolu'da bir devlet kurma amaç ve isteklerini tekrar gündeme getirmiştir. Bu kapsamda Osmanlı Ermenilerinin temsilcisi sıfatıyla Bogos Nubar Paşa, 30 Kasım 1918'de İtilaf Devletlerine başvurmak suretiyle, Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurulmasını talep etmiştir. Ayrıca Bogos Nubar Paşa, kurulacak bağımsız Ermeni devletinin İtilaf Devletleri tarafından korunup, himaye edilmesini istemiştir.⁶²¹

Aynı ideal ekseninde hareket eden bir diğeri kişi olan Patrik Zevan Efendi de 12 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'na katılıp, Kafkasya'dan Akdeniz'e ve Karadeniz'den Suriye'ye kadar olan bölgede büyük bir Ermenistan kurulması talep ve

⁶¹⁹ Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, Babiâli Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.50-51.

⁶²⁰ Hikmet Özdemir, *Mondros'tan Lozan'a Ermenilerin Uyraklık Sorunu*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 15-18; Ahmet Hulki Saral, *Ermeni Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970, s.338.

⁶²¹ Erdal İler, "Ermeni İstekleri Karşısında Millî Teşekküllerin Tutumu (1919-1922)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s.299-319.

isteklerini gündeme taşımıştır.⁶²² Ermenilerin istek ve dilekleri, İngiliz ve Fransızların bölgeye yönelik nüfuz mücadelesi sebebiyle bir süre daha ertelenmiştir.⁶²³

19 Ağustos 1919'da 15'inci Kolordu Komutanı Kazım (Karabekir) Paşa tarafından doğu bölgeleri ile ilgili Harbiye Nezareti'ne gönderilen durum raporunda; Ermenilere ait çift satırlı bir tayyarenin Kağızman civarındaki yaylalarda bulunan Müslüman ahaliyi bombaladığı bildirilmiştir. Aynı raporda Ermenilerin, Türk halka yönelik baskı, zulüm ve tecavüzlerini artırdığı ifade edilmiştir.⁶²⁴

Paris Barış Konferansı devam ederken İngiltere, Osmanlı Devleti'nin doğu bölgesinde görev yapan kuvvetlerinin silah ve malzemelerini teslim etmesini istemiştir.⁶²⁵ Bu amaçla Erzurum'da bulunan İngiliz Kaymakam Rawlinson, Osmanlı 15'inci Kolordu Komutanlığı'nın ağır silahlarını teslim almak üzere vazifelendirilmiştir.⁶²⁶ Fakat 15'inci Kolordu Komutanı Kazım (Karabekir) Paşa, Ermenilerin saldırı hazırlığı içinde olduğunu ifade ederek, İngilizlerin talep ve isteklerini reddetmiştir.⁶²⁷

İngiliz isteklerinin reddedildiği dönemde, Anadolu'daki Ermenilerin zulüm ve baskıya uğradığına dair Avrupa ülkeleri tarafından yaygın bir propaganda yapılmaya başlanmıştır. Bu propaganda ile Anadolu üzerinde bir Ermenistan meydana getirmek için kamuoyu ve altyapı oluşturmak amaçlanmıştır. Bu propagandalar, ABD manda ve himayesinde Anadolu'da bir Ermenistan Devleti kurulmasını gündeme getirmiştir. Bunun üzerine ABD, Anadolu'daki Ermeni nüfusun durumu ve Ermenilere yönelik zulüm ve baskı politikalarının araştırılması için General James G. Harboud'u bölgeye göndermiştir. General James G. Harboud, Anadolu'ya gelerek 16 Ekim 1919'da hazırladığı raporu ile Ermeni iddia ve tezlerini çürütmüştür. Bu raporda Harboud,

⁶²² Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Sorunu**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s.696; Mehmet Sait Dilek, "*Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Sorunu*", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 0, Sayı: 15-16, 2009, s.79-97.

⁶²³ Tolga Başak, **İngiltere'nin Ermeni Politikası**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.460-470; Erdal İlter, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1969, s.60.

⁶²⁴ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 9, Eylül 1954, Vesika No: 200.

⁶²⁵ Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milleti Yeniden Doğuşu**, Çeviren: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988, s.213.

⁶²⁶ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1966, s.47.

⁶²⁷ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz I**, Yayına Hazırlayan: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s.131.

Doğu Anadolu’da Ermeni çoğunluğun olmadığını ve Ermenilere zulüm ve baskı yapılmadığını ortaya koymuştur.⁶²⁸

12 Ocak 1920’de Osmanlı Mebusan Meclisi toplanmıştır. Mebusan Meclisi’ne seçilen milletvekillerinin 28 Ocak 1920’de aldığı Misak-ı Milli Kararları ile Mondros Mütarekesi imzalandığı sıradaki toprakların ayrılık kabul etmez bir bütün olduğu belirtilmiş ve Elviye-i Selase olarak ifade edilen; Batum, Kars ve Ardahan’ın geleceğinin yapılacak halk oylaması ile belirlenmesi gerektiği ilan edilmiştir.⁶²⁹

İlgili karar ve hükümler, bölgede Büyük Ermenistan kurma idealleri olan kitleler ile İtilaf Devletlerinin tepkisine neden olmuştur. Bu ortamda Ermeni çetelerinin artan faaliyetleri üzerine Millî Mücadele hareketi, 1920 yılı ilkbaharından itibaren doğuda askeri bir harekât yapmayı planlamıştır. Ancak, Büyük Millet Meclisi’nin bazı hassasiyetleri sebebiyle harekât ertelenmiştir.⁶³⁰ 1920 yılı haziran ayından itibaren Ermenilerin, sınır bölgelerindeki Türk halka yönelik saldırı, yağma ve eylemleri daha da artmıştır. Bu durum harekât kararının alınmasında ve Misak-ı Milli Sınırlarının yurt topraklarına katılmasına yönelik fiili eylemlere geçilmesinde etkili olmuştur.

2.1.2. Harekât Alanının Coğrafi Etüdü

Doğu Cephesi harekâtının icra edildiği bölge kuzeyden Karadeniz, kuzeydoğudan Gürcistan ve Ermenistan, doğudan İran, güneyden Van Gölü ve buradan batıya doğru uzanan dağlar ile batıdan Elâzığ, Erzincan ve Giresun hattı içerisindeki araziye kapsamaktadır.⁶³¹

Kars ve Sarıkamış coğrafyası, Doğu Anadolu’nun en soğuk bölgelerinden birini oluşturmaktadır. Karasal iklime sahip bölgede, kışlar uzun ve sert, yazlar ise

⁶²⁸ Hasan Demirci, **1919’da Amerikan Heyetlerinin Doğu Anadolu ve Transkafkasya Gezileri ve Ermeni Meselesi’ne Dair Raporları**, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman, 2016, s.114-130.

⁶²⁹ **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, C.1, İçtima Senesi: 1, 17 Şubat 1920, s.144.

⁶³⁰ Funda Selçuk, **Türk Basınında Ermeni Sorunu (Mayıs 1919-Aralık 1920)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s.201-203.

⁶³¹ Hüsamettin Tugaç, **Türk İstiklal Harbi III’üncü Cilt Doğu Cephesi (1919-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965, s.26-39.

sıcak ve kurak geçmektedir.⁶³² İklim koşulları bölgede yapılacak harp harekâtın kıştan ziyade, yaz döneminde yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Sarıkamış ve Kars Muharebelerinin geçtiği bölge büyük bir plato özelliğine sahip olup, ortalama yükseltisi 2.000 metre civarında bulunmaktadır. Arazinin büyük kısmı sarp ve dağlık bir yapıdadır. Bölgede Allahuekber Dağları, Kısır Dağı, Akbaba Dağı, Aladağ ve Aşağı Dağ gibi yükseltiler yer almaktadır.⁶³³ Bu durum hava harekât ve faaliyetlerinin icrasını zorlaştırmıştır.

2.1.3. Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları

2.1.3.1. Ermenistan Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı

Doğu Cephesi'ndeki muharebeler öncesinde Ermeni Patriği Zaven Efendi tarafından 1919 yılı Nisan ayında Spectateur d'Orient adlı gazeteye verilen beyanatta; *"60.000 kişiden oluşan bir ordu ile 20.000 gönüllüden oluşan bir kuvvetimiz bulunmaktadır. Bu nedenle İtilaf Devletlerinin desteğine muhtaç değiliz."*⁶³⁴ denilmiştir.

Sovyet kaynaklarına göre Doğu Cephesi Muharebeleri öncesinde Ermenistan Ordusu Başkomutanlığını General Nazarbekov yaparken, Savaş Bakanlığı'nı ise General Ter-Minasyon yapmıştır. Ermenistan Başkomutanlığı, Savaş Bakanlığı'na bağlı olarak teşkilatlanmıştır. Ermeni kuvvetleri, düzenli ordu ve *"Mavzerist"* olarak adlandırılan özel birliklerden oluşmuştur. Ermenistan Ordusu; süvari, piyade, topçu ve yardımcı sınıflardan teşkil edilmiştir. Yardımcı sınıflar; telgraf bölükleri, askeri-teknik daire, istihkâm kuvvetleri, zırhlı birlikler, hava müfrezeleri ve sınır muhafızlarından oluşmuştur.

Bütün Ermeni kuvvetleri, dört piyade ve bir süvari tugayından meydana gelmiştir. Ordunun toplam mevcudu ise otuz bin kişiden oluşmuştur. Ordunun asli gücünü, dört bölükten teşkil edilen piyade taburu oluşturmuştur. Her piyade alayı üç taburdan, her taburda dört bölükten meydana gelmiştir. Her süvari tugayı altı alaydan,

⁶³² Mehmet Ali Çelik, İbrahim Kopar, Hüseyin Bayram, *"Doğu Anadolu Bölgesi'nin Mevsimlik Kuraklık Analizi"*, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Eylül 2018, 22(3), s.1741-1761.

⁶³³ Nurettin Özgen, *"Doğu Anadolu Bölgesinin Doğal Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler"*, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, Yıl: 2010, s.1407-1438.

⁶³⁴ Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.316.

her alay ise dört süvari bölüğünden oluşmuştur. Her tugay da topçu taburu yer alırken, her topçu taburu da üç bataryadan meydana gelmiştir. Bataryalarda ise dört top görevlendirilmiştir. Tugaylardaki topçu taburları dışında, birliklerde bağımsız hava topçu taburları da faaliyet göstermiştir.

Ermenistan Ordusu'nun yardımcı birlikleri; iki istihkâm taburu, bir telgraf bölüğü ve askeri-teknik daireden oluşmuştur. Ermenistan'ın; Erivan, Gümrü ve Kars'ta mevcudu biner kişiden oluşan birer müstakil tenkil taburu da faaliyet göstermiştir. Bu taburlarda yirmişer makineli tüfek görev almıştır. Bütün bu kuvvetlerin yanında büyük merkezlerde konuşlanmış, hükümeti korumakla görevli iki "*Mavzerist Alay*" da ordunun bir bölümünü oluşturmuştur. Bu kuvvetlerden biri iki bin kişilik piyade ve diğeri de bin kişilik süvari alayından oluşmuştur.⁶³⁵

Türk Ordusu'nun istihbaratına göre Ermenistan Ordusu'nun yedi veya sekiz bin kişiden oluştuğu, bu sayının duruma göre yirmi bin kişiye yükseltilebileceği öngörülmüştür.⁶³⁶ General Nazarbekov komutasındaki 7'nci Ermeni Ordusuna bağlı iki hava birliği de kuvvetlerin bir bölümünü oluşturmuştur. Bu bölüklerden 6 tayyareli Birinci Hava Filosu Kars Meydanı'nda, 4 tayyareli İkinci Hava Filosu ise Erivan Meydanı'nda konuşlanmıştır.⁶³⁷ Muharebeler sırasında Ermeni kuvvetleri De Havilland D.H.4 model keşif-bombardıman tayyaresi ile Nieuport model av tayyaresi kullanmıştır.⁶³⁸ Ermeni tayyarelerinin kanatlarında; dıştan içe doğru mor, sarı ve yeşil olmak üzere, üç daireden oluşan kokart, yön dümeninde ise aynı renklerden oluşan, iç içe üç kareden oluşan bir fors kullanılmıştır.⁶³⁹

2.1.3.2. Türk Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı

Doğu Cephesi'ndeki muharebeler öncesinde karargâhı Erzurum'da konuşlu 15'inci Kolordu Komutanlığı, dört tümen ve Erzurum Müstahkem Mevkii

⁶³⁵ Mehmet Bora Perinçek, *Sovyet Arşiv Belgelerinin Işığında Türk-Sovyet Askeri İlişkileri: Doğu Cephesi (1919-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014, s.152-155.

⁶³⁶ *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, Cilt: 3, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.150-154.

⁶³⁷ Kurter, *a.g.e.*, s.470.

⁶³⁸ Kaymaklı, *a.g.e.*, s.53.

⁶³⁹ Kurter, *a.g.e.*, s.470.

Kumandanlığı'ndan meydana gelmiştir.⁶⁴⁰ 15'inci Kolordu Komutanlığı'na bağlı; 3'üncü Kafkas Tümeni Erzincan bölgesinde, 9'uncu Kafkas Tümeni Erzurum bölgesinde; 11'inci Kafkas Tümeni Van bölgesinde ve 12'nci Kafkas Tümeni ise Harput civarında konuşlanmıştır.⁶⁴¹ Ayrıca, kolordu emrinde üç tayyareden oluşan bir hava bölüğü görev yapmıştır.⁶⁴²

15'inci Kolordu Komutanı Kazım (Karabekir) Paşa hatıratında, kolordunun Nisan 1919'daki kuvvetinin; 17.860 asker ile 4.000 aşiret birliğinden oluştuğunu belirtmiştir. Bunun yanında kolordunun 33.323 tüfek, 284 makineli tüfek ve 48 koşulu toptan oluştuğunu ifade etmiştir.⁶⁴³

15'inci Kolordu Komutanlığı tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen kuvve cetvellerinde ise kolordunun er sayısı 12.000 ile 17.000 arasında verilmiş, subay sayısı ise 850 ile 1.400 arasında gösterilmiştir.⁶⁴⁴ Başka bir kaynakta ise 15'inci Kolordu Komutanlığı'nın harekât öncesindeki mevcudu 12.701 olarak gösterilmiştir.⁶⁴⁵

2.1.4. Hava Harekâtının İcrası

Ermenilere yönelik harekât öncesinde 15'inci Kolordu Komutanlığı, 27 Mayıs 1920'de çıkardığı emirle, Erzurum Tayyare İstasyonu'nda bulunan 7'nci Tayyare Bölüğü ile 8'inci Tayyare Bölüğü'nü lağvetmiş ve yerlerine 15'inci Tayyare Bölüğü adıyla yeni bir teşkilat kurmuştur.⁶⁴⁶ Ayrıca aynı emirle Erzincan Tayyare İstasyonu da dağıtılarak, faaliyetlerine son verilmiştir. 15'inci Tayyare Bölüğü, Millî Mücadele Dönemi'nde kurulan ilk muharip hava birliği olmuştur.⁶⁴⁷ Bu bölük ile yapılacak harekâtı havadan desteklemek ve tayyare keşifleri ile ordunun taktik ve stratejisini belirlemek hedeflenmiştir. Tayyare bölüklerinin birleştirilmesinde, elde yeterli tayyare ve malzemenin bulunmayışının etkisi olmuştur. Bu sırada Birinci Dünya Harbi

⁶⁴⁰ Hamdi Doğan, **Millî Mücadelede Doğu Cephesinden Batı Cephesine Yapılan Yardımlar ve İkmal Yolları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1995, s.12.

⁶⁴¹ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s.37.

⁶⁴² Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921), **a.g.e.**, s.42-43.

⁶⁴³ Kazım Karabekir, **Paşaların Hesaplaşması**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s.35.

⁶⁴⁴ İlhan Gedik, **Millî Mücadele'de XV. Kolordu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992, s.32.

⁶⁴⁵ Türk İstiklal Harbi, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s.183.

⁶⁴⁶ Davud Kapucu, Erdal Korkmaz, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939)**, Karakum Yayınevi, Ankara, 2020, s.71-72.

⁶⁴⁷ Yaşar Özdemir, **Atatürk ve Türk Havacılığı**, Hava Basımevi, Ankara, 1981, s.13.

sonrasında Elazığ'a çekilen 2'nci Tayyare Bölüğü'nden kalma iki av tayyaresi tamir edilerek, 15'inci Tayyare Bölüğü emrine verilmiştir. Aynı dönemde Erzurum'da bulunan ve Ruslardan kalma 11 tayyareden sadece Albatros C.III model keşif tayyaresi de onarımı yapılmak suretiyle bu yeni bölüğe katılmıştır. Böylece 15'inci Tayyare Bölüğü'nün elinde harp harekâta iştirak edebilecek üç tayyare yerini almıştır.⁶⁴⁸ 15'inci Tayyare Bölüğü'nün komutanlığını Pilot Kolağası Abdullah (Başuçar) Bey yapmıştır. Bölükte pilot olarak ise; Küçük Zabit Hasan Basri (Alev), Küçük Zabit Abdülhalim (Canko), Küçük Zabit Halil ve Küçük Zabit Mehmet Hikmet Beyler görev almıştır. Ayrıca bölükte bulunan 6 zabitte rasıt olarak harp harekâta iştirak etmiştir.⁶⁴⁹

Ermenilerin, 1920 Haziran ayından itibaren Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki Türk ve Müslüman halka yönelik saldırıları artmıştır. Bunun üzerine Kazım (Karabekir) Paşa, 4 Haziran 1920'de Soğanlı Geçitlerine kadar olan bölgeleri ele geçirmek üzere Büyük Millet Meclisi'nden izin istemiştir. Bu talep 6 Haziran 1920'de Büyük Millet Meclisi tarafından uygun görülmüş ve harekât için müsaade edilmiştir.⁶⁵⁰

Büyük Millet Meclisi'nin izni sonrasında Kazım (Karabekir) Paşa tarafından 9 Haziran 1920'de bölgede geçici seferberlik ilan edilmiş ve kuvvetler sınır bölgelerine kaydırılmıştır. Ayrıca Kazım Paşa, 1890 ve 1891 doğumluları ihtiyat olarak ordu emrine aldirtmiştir. Bu sırada 14 Haziran 1920'de Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin tarafından Ankara'ya gönderilen bir mektupla, Ermenilere yönelik harekât icra edilmemesi ve Türk hudutlarının müzakere aracılığıyla belirleneceği bildirilmiştir.⁶⁵¹ Bu mektup üzerine Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti tarafından Ermeniler üzerine alınan harekât kararı ertelenmiştir.⁶⁵²

15 Haziran 1920'de, 15'inci Kolordu Komutanlığı lağvedilmiş, yerine Doğu Cephesi Komutanlığı kurulmuştur. Doğu Cephesi Komutanlığı'na da Kazım

⁶⁴⁸ Oktay Zaif, “*Türk Havacılığının Kurtuluş Savaşı'na Etkisi*”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Ankara, 2001, s.34-35.

⁶⁴⁹ Kurter, **a.g.e.**, s.452-471.

⁶⁵⁰ Mustafa Tektosun, **Millî Mücadele Döneminde Doğu Cephesi**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2007, s.44.

⁶⁵¹ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizin Esasları**, Emre Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.164-256.

⁶⁵² Belen, **a.g.e.**, s.241.

(Karabekir) Paşa getirilmiştir.⁶⁵³ 19 Haziran 1920’de Ermeniler, Merdenek (Göle) bölgesine ve Sarıkamış’ın kuzeybatısından Bardız istikametine doğru saldırıya geçmiştir. Bu taarruz sonucunda Ermeniler, Verişan (Gürbüzler) Köyü ve Akmezar Dağı’nı ele geçirmiştir. 20 Haziran 1920’de Ermeni kuvvetleri Kosor Boğazı’nın kuzeyinden taarruza geçerek, Göle ile Oltu yolunu işgal etmiştir.⁶⁵⁴ Ermeni taarruzunun arttığı bir dönemde 22 Haziran 1920’de, Batı Cephesi’nde Yunan taarruzu başlamıştır. Bu nedenle 9 Temmuz 1920’de Ermenilere nota vermekle yetinilmiş ve harekât için beklemeye geçilmiştir.⁶⁵⁵

10 Ağustos 1920’de İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Sevr Barış Antlaşması imzalanmıştır.⁶⁵⁶ İlgili metinle Doğu Anadolu’da büyük bir Ermeni devleti kurulması kararlaştırılmıştır.⁶⁵⁷ Bu kapsamda Bitlis, Erzurum, Trabzon, Van, Sivas, Diyarbakır ve Elâzığ Ermenilere verilmiştir.⁶⁵⁸

Sevr Antlaşması’ndan sonra Ermenilerin Türk yerleşim bölgelerine yönelik saldırıları artmıştır. Bu kapsamda Ermeniler 12 Ağustos 1920’de, Oltu bölgesindeki bazı yerleşim birimlerini işgal etmiş ve buradaki bir köyü de yakmıştır.⁶⁵⁹ Ermeniler, Malazgirt’in doğusundaki köylere de saldırmıştır. 20 Ağustos 1920’de Türk karakolunu basan bir Ermeni piyade birliği, Müslüman halka yönelik baskı ve yıldırma eylemlerine devam etmiştir.⁶⁶⁰

Ermenilerin saldırıları üzerine 29 Ağustos 1920’de Kazım (Karabekir) Paşa, Erkân-ı Harbiye Vekâleti’nden Aras ve Novoselim’e kadar harekât yapmak için izin talebinde bulunmuştur.⁶⁶¹ Erkân-ı Harbiye Vekâleti bu talebi uygun görmüş ve Ermeniler üzerine yapılacak harekâtı onaylamıştır. Bu sırada Ermeniler, 7 Eylül

⁶⁵³ Cemalettin Taşkiran, **Millî Mücadele’de Kazım Karabekir Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s.99; Gülay Sarıçoban, “*Kâzım Karabekir’in Askeri ve Siyasi Biyografisi*”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, Mart 2017, s.137-157.

⁶⁵⁴ Tektosun, **a.g.t.**, s.47.

⁶⁵⁵ Erel Tellal, “*Sovyetlerle İlişkiler*”, **Türk Dış Politikası**, Editör: Baskın Oran, Cilt: 1, İstanbul, 2009, s.170.

⁶⁵⁶ Kâmurân Gürün, **Ermeni Dosyası**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993, s.252

⁶⁵⁷ Yılmaz Altuğ, “*Onaylanmayan Antlaşmalar-Sevr*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/ Bugün/ Yarın**, Sayı: 32, Mayıs 1970, s.20; Süleyman Beyoğlu, “*Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu*”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, Kış 2008, s.125-138.

⁶⁵⁸ Mustafa Gül, “*Elviye-i Selase’nin Osmanlı Devleti’ne İadesi ve Bazı Uygulamalar*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 15, 1995, s.367-380.

⁶⁵⁹ Gedik, **a.g.t.**, s.158.

⁶⁶⁰ Tektosun, **a.g.t.**, s.47.

⁶⁶¹ Karabekir, **a.g.e.**, s.278.

1920’de Kağızman’ı ve ardından Kulp’u işgal etmiştir. Ayrıca Ermeniler, 13 Eylül 1920’de Doğu Beyazıt bölgesine saldırıp, hâkimiyet alan ve sahalarını genişletmeye yönelik eylemlerini arttırmıştır.⁶⁶²

Türk yerleşim bölgelerine yönelik saldırıların artması üzerine 20 Eylül 1920’de Vekiller Heyeti, sınırlı bir harekât yerine genel bir taarruzla Ermeni kuvvetlerinin yenilgiye uğratılmasını kararlaştırmıştır.⁶⁶³ Bu kapsamda Doğu Cephesi Komutanlığı’na gönderilen harekât emri ile Türk Ordusu’nun harekât planı ortaya konulmuştur.⁶⁶⁴ Bu harekât emrine göre; Doğu Ordusu’nun Kars genel istikametinde taarruz etmesi, birinci evrede Kağızman, Novoselim ve Merdenek hattına ilerlenmesi emredilmiştir. Ayrıca harekât ile Ermeni silahlı güçlerinin imha edilmesi, Gürcülerin işgal mıntıkasına girilmemesi, fakat bölgedeki gelişmelerin dikkate alınması istenmiştir. Bunların yanında harekât sırasında, sivil Ermenilere zarar verilmemesi ve her türlü tecavüzattan kaçınılması emredilmiştir.⁶⁶⁵ İlgili direktif sonrasında Kazım Paşa, 24 Eylül 1920’de saldırı emrini kuvvetlere iletmiştir.⁶⁶⁶

Cephe hattında bu gelişmeler olurken yeni teşkil edilen 15’inci Tayyare Bölüğü’nden bir hava müfrezesi, Doğu Cephesi’nde Ermenilere karşı yürütülecek harekâta katılmak üzere 1920 yılı Eylül ayı içerisinde üç tayyaresi ile birlikte Horasan’a gönderilmiştir. Elde mevcut sadece iki av ve bir keşif-bombardıman tayyaresi olduğu için bütün bölüğün intikali yerine, yeterli personelden oluşan bir müfrezenin bölgeye gönderilmesi uygun görülmüştür. Bu kapsamda Horasan’daki meydana giden Tayyare Müfrezesi, Ermeni harekâtına buradan destek vermiştir. Bu tayyare birliği bulunduğu yerden dolayı “*Horasan Müfrezesi*” adıyla anılmıştır.⁶⁶⁷ Horasan Müfrezesi’nde komutan olarak Rasıt Mülazım-ı Evvel Ahmet Rahmet Bey görev yapmıştır. Pilot olarak ise müfrezede Küçük Zabit Abdülhalim (Canko) ile Küçük Zabit Hasan Basri (Alev) görev almıştır.⁶⁶⁸

⁶⁶² Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921), a.g.e., s.148.

⁶⁶³ Güzin Çaykırın, **Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)**, Hece Yayınları, Ankara, 2021, s.201.

⁶⁶⁴ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Kars Özel Sayısı, Sayı: 49, Eylül 1964, Vesika No: 1138.

⁶⁶⁵ **ATBD**, Yıl: 49, Sayı: 110, Ankara, Haziran 2000, s.66-67.

⁶⁶⁶ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Cilt: 2, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s.173-174.

⁶⁶⁷ Kurter, a.g.e., s.456.

⁶⁶⁸ Besbelli, Göymen, a.g.e., s.247.

Horasan Müfrezesinin kurulduğu dönemde Ermeniler, Bardız'daki 9'uncu Kafkas Tümeni'ne saldırmıştır.⁶⁶⁹ Bu saldırı sırasında Ermeni tayyareleri, Kazım Paşa'nın Bardız'da bulunan karargâhını da havadan bombalamıştır. Ancak bu hava bombardımanında, personele herhangi bir şey olmamıştır.⁶⁷⁰ Bu taarruz ile ilgili Kazım Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen harp raporunda, Ermenilerin beş yüz piyade ve altı makineli tüfekte Ziyaret Tepesi istikametinden Çırçır Dağı'na taarruz ettiği bildirilmiştir. Raporun devamında, Ermenilerin bu taarruzu desteklemek için yüz elli kadar piyade ile Tandırlı Dağı, yüz elli piyade ile de Bardız Yaylası'na saldırdığı belirtilmiştir. Ayrıca raporda, Ermeni taarruzunun Sarıkamış ve Kumru Dağı istikametinden gelen iki tayyarenin hava desteği ile şekillendiği ifade edilmiştir. İlave olarak raporda, Ermeni tayyarelerinin Bardız'a beş bomba attığı, ancak herhangi bir tesirinin olmadığı vurgulanmıştır.⁶⁷¹

9'uncu Kafkas Tümeni'nin yaptığı savunma ve ardından gerçekleştirdiği karşı taarruz sonucunda Ermeniler başarılı olamayarak, bölgeden geri çekilmiştir. Bardız taarruzu sebebiyle Doğu Cephesi Komutanlığı, Erkân-ı Harbiye Vekâleti'ne gönderdiği yazıyla genel taarruzun 28 Eylül 1920'de yapılacağını bildirmiştir.⁶⁷²

28 Eylül 1920'de Doğu Cephesi Komutanlığı'na ait kuvvetler, ileri harekâta başlamıştır. Bu harekât sırasında Ermenilerin Novoselim yönüne çekildiği tespit edilmiştir.⁶⁷³ Aynı gün Merdenek, Ermeni kuvvetlerinden alınmıştır. Bu sırada burada top, tüfek ve birçok tayyare bombası ele geçirilmiştir.⁶⁷⁴

Harekâtın ilk günü 12'nci Kafkas Tümen Komutanlığı, Horasan Tayyare Müfrezesi'ne gönderdiği emirle, havanın uygun olması durumunda Karaorgan, Çambar, Hüseyinağayurt Dağı, Sarıkamış ve Novoselim istikametinde hava keşfi yapılmasını istemiştir. Emrin devamında, hava keşfi dönüşünde Laloğlu, Verişan Sırtları, Kumru Dağı, Akmezar Dağı ile Yeniköy istikametinin keşfedilmesi ve görülen Ermeni birlikleri üzerine bomba atılması talep edilmiştir. Bunun yanında keşif sonucunun Akmezar Dağı'nda bulunan karargâha atılması emredilmiştir. Karargâhın

⁶⁶⁹ Karabekir, **a.g.e.**, s.284.

⁶⁷⁰ Erol Evcin, **Kazım Karabekir Paşa'nın Türk İstiklal Savaşındaki Rolü**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004, s.102.

⁶⁷¹ **İSH**, K: 750, G: 86, B: 86-2.

⁶⁷² **ATBD**, Yıl: 49, Sayı: 110, Ankara, Haziran 2000, s.78.

⁶⁷³ Tektosun, **a.g.t.**, s.50.

⁶⁷⁴ **Askeri Mecmua**, Yıl: 11, Sayı: 48, 1 Ocak 1937, s.81.

yerinin belli olması için yere “+” şeklinde beyaz çarşaf serileceği belirtilmiştir. Bu emri yerine getirmek üzere Pilot Küçük Zabit Abdülhalim (Canko) Bey, Albatros model keşif tayyaresi ile saat 05.00’da görev uçuşuna çıkmıştır. Keşif tayyaresini korumak üzere av tayyaresi ile Pilot Küçük Zabit Hasan Basri (Alev), keşif tayyaresine destek vermiştir. Görev sırasında herhangi bir Ermeni tayyaresi ile karşılaşılmamış ve keşif rahat bir şekilde yapılarak 12’nci Kafkas Tümen Komutanlığı’na sonuç havadan iletilmiştir.⁶⁷⁵

Harekâtın devamında 29 Eylül 1920’de Türk kuvvetleri, Sarıkamış’a girmiştir.⁶⁷⁶ Sarıkamış’ın ele geçirilmesinden sonra Horasan Tayyare Müfrezesi, buradaki hava meydanına intikal etmiştir. Böyle bir karar alınmasında cephe hattına yakın olma, istek ve amacı ön plana çıkmıştır. Bu sırada yapılan tayyare keşfinde; Sarıkamış’ın altı kilometre doğusunda yol üzerinde bir tabur Ermeni kuvvetinin istirahat halinde olduğu, buna karşılık Ermeni askerlerinin perakende halde Kars’a doğru gitmekte olduğu tespit edilmiştir. Keşif sırasında, Kars’a doğru gitmekte olan Ermeni kuvvetlerine havadan iki bomba atılmıştır. Keşfin devamında; Sarıkamış ile Kars yolunda faaliyet olmadığı, Novoselim İstasyonu’nda bir tabur kadar Ermeni kuvveti bulunduğu, Kars yönünden herhangi bir birlik veya kuvvet gelmediği belirlenmiştir. Ayrıca, Emirhan’ın güneybatısında tahminen 300-400 kişilik bir kuvvet olduğu, Divik ile Lâloğlu’nda Ermeni birliği olmadığı gözlemlenmiştir.⁶⁷⁷

Harekât devam ederken, Paldum Gediği’nden Çatak ile Divik hattına ilerlemekte olan 28’inci Türk Alayının üzerine gelen bir Ermeni tayyaresi, yüksek irtifadan iki bomba atmıştır. Bombalar yüksek irtifadan atıldığı için alayın açığına düşmüş ve personele herhangi bir zararı olmamıştır. İlgili tayyare bombardıman sonrasında doğu istikametinde bölgeden uzaklaşmıştır.⁶⁷⁸ Bu sırada Türk kuvvetleri tarafından 30 Eylül 1920’de Göle ele geçirilmiştir.⁶⁷⁹ Sarıkamış Harekâtı’ndan sonra 1 Ekim 1920’de Kağızman ele geçirilmiştir.⁶⁸⁰

⁶⁷⁵ Kurter, **a.g.e.**, s.473.

⁶⁷⁶ Selami Kılıç, “*Oltu’nun İşgali, Kurtuluşu ve Anavatan’a Katılımı (1878-1920)*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 32, Sayı: 94, Yıl: 2016, s.29-48.

⁶⁷⁷ **İSH**, K: 750, G: 168, B: 168-1.

⁶⁷⁸ Kurter, **a.g.e.**, s.471-473.

⁶⁷⁹ Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921), **a.g.e.**, s.180.

⁶⁸⁰ Tektosun, **a.g.t.**, s.51.

Sarıkamış'ın ele geçirilmesinden sonra Erkân-ı Harbiye Vekâleti, Doğu Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği emirle bölgenin savunulabilmesi için Kars ve civarındaki arazinin de ele geçirilmesinin zorunlu olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Doğu Cephesi Komutanlığı tarafından Ankara'ya gönderilen cevabi metinde, Erkân-ı Harbiye Vekâleti ile aynı görüş ve düşüncede olduğu iletilmiştir.⁶⁸¹ Ermeniler, ellerinde bulunan tayyareleri Türk kuvvetlerini keşfetmek ve birliklerin üzerine bomba atmak üzere kullanmıştır. Ancak Ermeni tayyarelerinin yüksek irtifadan uçmaları, hava bombardımanlarının etki ve gücünü azaltmıştır.⁶⁸²

7 Ekim 1920'de Kazım Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen harp raporunda; sabahleyin saat 9.45'te çift satırlı bir Ermeni tayyaresinin Novoselim mıntıkasındaki Türk mevzileri üzerine gelerek, bölgeye isabetsiz bombalar attığını bildirmiştir.⁶⁸³

14 Ekim 1920'de Kazım Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen harp raporunda, Ermenilerin sabahleyin saat 08.00'da Kars mıntikasına genel bir taarruzda bulunduğu, ancak başarılı olamayarak geri çekildikleri bildirilmiştir.⁶⁸⁴ Aynı raporda, Kars istikametinden gelen bir Ermeni tayyaresinin Novoselim ile Sarıkamış üzerinde uçtuğu ve Novoselim'e havadan bomba attığı ifade edilmiştir.⁶⁸⁵

Harekât devam ederken, istihbarat ve keşif raporlarından Ermeni kuvvetlerinin 8.000 ile 10.000 arasında olduğu öğrenilmiştir. Buna karşılık Türk birlikleri 10.000 kişiden oluşsa da muharip unsurlar 7.700 kişiden meydana gelmiştir. Bu sırada Doğu Cephesi Komutanlığı, Kars'ı doğudan kuşatmaya yönelik taarruz planını, 9'uncu Kafkas Tümeni ile 12'nci Kafkas Tümeni'ne 18 Ekim 1920'de bildirmiştir.⁶⁸⁶

21 Ekim 1920'de Kazım Paşa tarafından, 9'uncu Kafkas Tümeni, 12'nci Kafkas Tümeni, Sağ Cenah Grubu ve Tayyare İstasyonu'na gönderilen emirle, hem

⁶⁸¹ Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921), **a.g.e.**, s.180.

⁶⁸² Kurter, **a.g.e.**, s.471.

⁶⁸³ **İSH**, K: 751, G: 25, B: 25-1.

⁶⁸⁴ **İSH**, K: 615, G: 15, B: 15-2.

⁶⁸⁵ **İSH**, K: 615, G: 15, B: 15-3.

⁶⁸⁶ Leyla Kaplan, **Kazım Karabekir Paşa (1882-1948), Kurtuluş Savaşımıza Yön Verenler**, Gazi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara, 1994, s.187.

kuvvetlerin muharebelere katkısı için teşekkür edilmiş, hem de ikinci bir seferberlik çağrısı iletilmiştir.⁶⁸⁷ Bu emirde Kazım Paşa;

“Kahraman Arkadaşlarım, Şimdiye kadar güzel memleketlerimizin, aziz milletimizin istiklal ve namusunu kanlı ve katil ellerle parçalamaya yürüyen düşmanlarımıza karşı kahramanca mukabelede büyük bir azim ve iman gösterdiniz.

İlim ve irfan sahibi olmakla, hür ve müstakil yaşamakla vatanımızı âbâd olacağını, milletimizin büyük bir istidat ve kudretle yükseleceğini kestiren düşmanlarımız bizim, memleketlerimizde refah ve sükûnet içinde serbest çalışmamıza daima mâni olacak surette müşkülât çıkarıyorlar... İçimizde, hudutlarımızda görünen bu müşkülât ve tehlikeleri kaldırmak, memleketin namus ve akıbetini kurtarmak için uzun zamandan beri mahrumiyetler içinde hudut boylarında bulunuyorsunuz...

Fakat şüphesiz ki; bütün dünyanın hayret ve takdirlerini kazanan ve size kahraman ecdadınızdan miras olan celadet ve fedakârlıklarınızla hudut boylarında, düşman karşısında geçen bu zamanlar, sizin de millet ve tarihimizin de en kıymetli ve hayırlı anlarıdır. Batı Anadolu’da Yunanlara, Adana civarlarında Fransızlara karşı vatani müdafaaya harp eden kahraman arkadaşlarımız da her gün yeni bir zaferle düşmanlarımızı mağlubiyetlere düşürüyor. Hele son harekâtınızla Taşnak Ermenilerine karşı kazandığınız yeni muvaffakiyet vatanımızın kurtuluş yolunu büsbütün aydınlattı.

Arkadaşlarım!... Hepiniz biliyorsunuz ki: İngiltere ve müttefikleri memleketimizi kendi idareleri altına alacak ve milletimizi kendilerine esir yapacak bir muahede yaptılar ve bu muahedede Doğu Anadolu’dan; Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerini de İslam’a kanlı olan Taşnak Ermenilerine vermek istediler. O Taşnaklar ki, kahramanca savletleriniz önünde kaçmaktan ve silahsız masum halka zulüm yapmaktan başka bir şey bilmezler. Allahın inayeti ve milletimizin her türlü muavenet ve kuvveti sayesinde cephenizi düşmanın her tecavüzüne karşı kahramanca tutacağınız ve alacağınız vazifeleri din gayreti, vatan aşkı ve millet muhabbeti ile tamamen ve muzafferden yapacağınız hepimizin ayrı ayrı eminim...

Askerlikçe bir tedbir ihtiyatı olmak üzere Erzurum, Van vilayetleri ile Erzincan ve Beyazıt livaları mıntikalarındaki 305’ten 300’e kadar erbabı, silah arkadaşlığınıza, vatan ve namus mücahedesine çağırdım. Daha kuvvetli ve daha emniyetli olarak ifa edeceğiniz vezâifte cenabı hakkın tevfiğ ve inayeti rehberiniz olsun.”⁶⁸⁸ demiştir.

23 Ekim 1920’de Doğu Cephesi Komutanı Kazım Paşa tarafından Kars üzerine yapılacak harekât ile ilgili Türk kuvvetlerine yayımlanan cephe emrinde;

“Harekât ve istihzârâtın kat’iyyen hissettirilmeyerek düşmana ânî ve müessir bir darbe vurulması temîn olunmalıdır. Eski ordugâh mahallerinde bi’l-hâssa Kars Çayı batısındaki mıntıkada fazla ordugâh ateşleri, çadırli ordugâh ve mevzilerde sahte amplasman ve siperler gösterilmeli, düşman aldatılmalıdır. Tayyare keşfine karşı kıtaatın hareket hâlinde bulunmaması lâzımdır. Hareket

⁶⁸⁷ İSH, K: 751, G: 48, B: 48-1.

⁶⁸⁸ İSH, K: 751, G: 48, B: 48-2; İSH, K: 751, G: 48, B: 48-3.

hâlinde bulunan kıtaat da derhâl durarak yere yatmalıdır.”⁶⁸⁹ denilerek askeri taktik ve stratejiye yönelik direktif iletilmiştir.

28 Ekim 1920’de Doğu Cephesi Komutanlığı’na bağlı 9’uncu Kafkas Tümeni Yahniler ile Vezinköy hattı üzerinden; 12’nci Kafkas Tümeni de Borlukdağı ile Hacıhalil istikametinden Kars harekâtına başlamıştır.⁶⁹⁰ 30 Ekim 1920’de gerçekleştirilen genel taarruz neticesinde Kars ele geçirilmiştir.⁶⁹¹

Kars’ın ele geçirilmesi sırasında bir Ermeni tayyaresi, şehrin güneyinde bulunan hava meydanından havalanmak suretiyle bölgeden uzaklaşmıştır. Tayyarenin arkasından Türk kuvvetleri tarafından yerden ateş açılmıştır. Ancak tayyare düşürülememiştir. Kars’ın ele geçirilmesinden sonra Horasan Tayyare Müfrezesi, Sarıkamış’tan buraya intikal etmiştir.⁶⁹²

Kars’ın ele geçirilmesi ile bölgenin güvenliği sağlanmıştır. Kars harekâtı neticesinde Ermeni Harbiye Nazırı Araratof, Genelkurmay Başkanı Vekilof, Kars Kale Grup Kumandanı Pirimof ve bir de nazır esir alınmıştır. Ayrıca Ermenilerden, 1.100 kişi ölü olarak ele geçirilmiştir.⁶⁹³

İlave olarak Ermenilerden; sağlam vaziyette 337 top, tamire muhtaç 339 top, birçok makineli tüfek ve mermi elde edilmiştir. Türk kuvvetleri ise 9 şehit, 47 yaralı vermiştir. 31 Ekim 1920’de Kazım Paşa, başarılarından dolayı ferikliğe (Korgeneral) yükseltilmiştir.⁶⁹⁴

Kars’tan sonra harekâtına devam eden Türk birlikleri, 6 Kasım 1920’de Gümrü civarındaki istihkâmlara kadar ilerlemiştir. Bunun üzerine Ermeniler, mütareke talebinde bulunmuştur.⁶⁹⁵ Böylece muharebeler sona ermiştir. İlgili durum, Ermeniler ile ateşkes görüşmelerinin başlamasına etki etmiştir.

⁶⁸⁹ ATBD, Sayı: 147, Yıl: 69, Temmuz 2020, Belge No: 31, 31-1, s.112.

⁶⁹⁰ Arzu Boy, “1877-1878’den 1920’ye Kadar Kars ve Çevresinde Rus-Ermeni İşbirliği”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, İlkbahar 2018, Yıl: 10, Cilt: 10, Sayı: 18, s.109-132.

⁶⁹¹ İsmail Özçelik, **Ermeni Sorunu ve Gerçekler**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2005, s.236.

⁶⁹² Kurter, **a.g.e.**, s.471.

⁶⁹³ Karabekir, **a.g.e.**, s.289-290.

⁶⁹⁴ Evcin, **a.g.t.**, s.104.

⁶⁹⁵ Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, Cilt: 3, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s.225-227; Bilal Şimşir, **Ermeni Meselesi 1774-2005**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s.341.

2.1.5. Muharebelerin Sonuçları ve Gelişmeler

Harekât devam ederken Ermeni ordusundan ganimet olarak tek kişilik Nieuport model bir tayyare ele geçirilmiştir. Bu tayyarenin harekât görevlerinde kullanılması düşünülmüş ve hemen çalışmalara başlanmıştır.⁶⁹⁶

11 Kasım 1920’de Kazım Paşa tarafından bağlı birliklere yönelik çıkarılan cephe emriyle; Ermeni kuvvetleri hakkında henüz maksada kifayet edecek kadar bilgi alınamadığı, bu yüzden hava müsait olursa bir tayyarenin Alagöz Dağı, Gümrü ve Karakilise demiryolu arasındaki bölgeyi keşfetmesini istemiştir.⁶⁹⁷ Bu emir kapsamında bir Türk tayyaresi tarafından 14 Kasım 1920’de Karakilise istikametinde hava keşfi yapılarak, bölgedeki gelişmeler tespit edilmiştir.⁶⁹⁸

20 Kasım 1920’de Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa, Doğu Cephesi Komutanlığı’na gönderdiği emirde, sulh müzakereleri sırasında Ermenilerle yapılacak anlaşmanın şartlarını bildirmiştir. Bu kapsamda Ermenistan Hükûmeti’nin bir hafta içerisinde tamamen teslim edilmek şartıyla 26.000 sandık cephanesi ile birlikte 8.000 aynı cins piyâde tüfegi ile 4.000 sandık cephanesi ve yedek namluları ile 40 ağır makineli tüfek vermesi istenmiştir. Ayrıca Ermenilerin, 2.000 sandık cephanesi ile 60 hafif makineli tüfek, 48.000 atım cephanesiyle 4 seri sahra ve cebel bataryası, altışar bin atım cephanesiyle bir seri sahra obüs ve bir seri ağır obüs bataryası teslim etmesi talep edilmiştir. Bunlardan başka Ermenilerin; 4 sağlam tayyare, 3 zırhlı tren, 30 yük otomobili, 5 binek otomobili, 150 bidon benzin, 50 ton vakum yağı ve 400 ton mazot vermesi istenmiştir. İlave olarak Ermeni Hükümeti’nin yeniden tahkimat yapmaması ve silâhına efrat almaması konularının şart koşulması talep edilmiştir.⁶⁹⁹ İlgili emir, Ermenilerle yapılacak barış antlaşmasının hangi şart ve hükümler çerçevesinde yapılacağını ortaya koymuştur.

28 Kasım 1920’de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet tarafından 15’inci Kolordu Tayyare Bölük Kumandanlığı’na gönderilen yazıyla, 16 Ağustos 1920’den itibaren tayyare kıtaat ve istasyonlarının talim ve terbiye ile idarelerinin icrası konusunda Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti emrinde oldukları bildirilmiştir. Aynı

⁶⁹⁶ İSH, K: 756, G: 37, B: 1.

⁶⁹⁷ ATBD, Yıl: 47, Sayı: 106, Haziran 1998, Belge No: 2995.

⁶⁹⁸ ATBD, Yıl: 69, Sayı: 147, Temmuz 2020, Belge No: 31, 31-1.

⁶⁹⁹ ATBD, Yıl: 69, Sayı: 147, Temmuz 2020, Belge No: 67.

emrin devamında, cephelerde bulunan tayyare bölüklerinin cephe kumandanının emri altında olmakla beraber yaptıkları keşiflerden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ni de doğrudan doğruya haberdar edecekleri belirtilmiştir. Ayrıca emirde, cephelerin tayyareye ve tayyarelerin levazıma olan ihtiyaçlarının bizzat Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden talep edileceği ifade edilmiştir.⁷⁰⁰

Ermenilerle yapılan görüşmeler sonucunda 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması'nın imzalanması ile bölgedeki muharebeler bitmiştir.⁷⁰¹ Aynı gün Horasan Tayyare Müfrezesi Komutanı tarafından Doğu Cephesi Komutanlığına gönderilen yazıyla; Ermenilerden ganimet olarak ele geçirilen tayyarenin tamir edildiği ve uçuşa hazır hale getirildiği bildirilmiştir. Ancak, müfrezedeki tayyarenin benzin ve hint yağı eksikliğinden dolayı tecrübesinin yapılamadığı ifade edilmiştir.⁷⁰²

Gümrü Antlaşması'ndan sonra bölgedeki uçuşlar durdurulmuştur. Harekât sırasında Ermenilerin cephe hattında av ve keşif olmak üzere iki tayyaresi görülmüştür. Ancak bu tayyarelerle, Türk tayyareleri arasında herhangi bir hava muharebesi gerçekleşmemiş ve iki tarafın hava unsurları karşı karşıya gelmemiştir.⁷⁰³ Doğu Cephesi'ndeki muharebelerden sonra 15'inci Tayyare Bölüğü emrinde Elazığ'da bulunan iki zabıt ve üç küçük zabıt ve yirmi iki nefer ile iki muhtacı tamir harp tayyaresi tüm malzemeleri ile kara yoluyla 29 Eylül 1921'de Ankara'ya getirilmiştir. Böylece 15'inci Tayyare Bölüğü'nün faaliyetlerine son verilmiştir.⁷⁰⁴

2.2. Güney Cephesi Hava Harekât ve Faaliyetleri

2.2.1. Harekâtın Sebepleri

İngiltere ile Fransa arasında Birinci Dünya Harbi sürerken 16 Mayıs 1916'da gerçekleştirilen gizli Sykes-Picot Anlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin güney toprakları paylaşılmıştır.⁷⁰⁵ İlgili anlaşma ile Adana ve Mersin'i kapsayan tüm Çukurova

⁷⁰⁰ İSH, K: 757, G: 74, B: 74-1.

⁷⁰¹ BCA, 930.2.0.0, 2.12.2; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 6, s.199-202; Arzu Boy, "Gümrü-Moskova-Kars Antlaşmaları Kapsamında Muhacir ve Mülteci Problemi", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 4, 2018, s.551-570.

⁷⁰² İSH, K: 753, G: 39, B: 1.

⁷⁰³ İSH, K: 756, G: 37, B: 1.

⁷⁰⁴ İSH, K: 1180, G: 63, B: 2.

⁷⁰⁵ Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Tunalı Matbaası, Ankara, 1986, s.10-25.

(Kilikya), Musul-Kerkük ve Suriye, Fransızlara verilmiştir.⁷⁰⁶ Aynı anlaşma ile Basra ve Bağdat'ı içine alan Güney Mezopotamya, Hayfa ve Akkâ limanları ile Arabistan toprakları İngiltere'ye bırakılmıştır. İskenderun'un serbest bölge olması, ileride bölgede bir Arap devleti ya da Arap Devletleri Konfederasyonu ile Filistin'de uluslararası bir rejim oluşturulması da karara bağlanmıştır.⁷⁰⁷ Böylece, Akkâ-Kerkük çizgisi göz önüne alınarak kuzey kısım Fransız, güney kısım ise İngiliz nüfuz alanı olarak belirlenmiştir. Musul'u içine alan Fransız nüfuz alanı İran'a kadar uzanmıştır. İngiltere'nin hâkimiyet sahası ise Akdeniz'den Irak'a kadar olan coğrafyayı kapsamıştır.⁷⁰⁸

Sykes-Picot Anlaşması, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesini imza ederek harpten çekilmesi üzerine hayata geçirilmiştir. Mütarekenin İtilaf devletlerinin güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir bölgenin işgal edileceği; sınırların ve asayişin korunması dışındaki birliklerin terhis edileceği hükümleri ile işgaller için uygun ortam ve zemin yaratılmaya çalışılmıştır.⁷⁰⁹

Ayrıca mütarekenin, Toros Tünellerinin müttefik güçlerce işgal edileceği; Hicaz, Asir, Suriye, Yemen, Kilikya ve Irak'ta bulunan birliklerin teslim olacağına dair hükümleri ile doğrudan güney cephesine yönelik kararlar alınmıştır.⁷¹⁰ İlave olarak Erzurum, Sivas, Elâzığ, Van, Bitlis ve Diyarbakır'da bir karışıklık olursa buraların da işgal hakkının saklı olduğu belirtilmiştir.⁷¹¹

⁷⁰⁶ İsmail Şahin, Cemile Şahin, İsmail Şükür, "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması", **The Journal of Academic Social Science Studies**, No: 38, Sonbahar II/2015, s.241-262.

⁷⁰⁷ Özlem Tür, "Türkiye ve Filistin 1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 62, Sayı: 1, Yıl: 2007, s.223-251.

⁷⁰⁸ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992, s.125-126.

⁷⁰⁹ Zekeriya Türkmen, "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 11, 2000, s.615-632.

⁷¹⁰ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s.92-93.

⁷¹¹ Tolga Başak, "Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtları ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVIII, Özel Sayı, 2018, s.5-71.

Mondros Mütarekesi kapsamında İtilaf Devletleri'nden İngiltere, 10 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmiştir.⁷¹² İngilizler Musul'dan sonra 15 Kasım 1918'de İskenderun'a⁷¹³ ve 6 Aralık 1918'de Kilis'e asker çıkarmıştır.⁷¹⁴

11 Aralık 1918'de Fransızlar tarafından Dört Yol işgal edilmiştir.⁷¹⁵ Ardından İngiliz ve Fransız kuvvetlerinden oluşan müşterek bir kuvvet, 17 Aralık 1918'de Mersin'e asker çıkarmıştır.⁷¹⁶ Aynı tarihte İngiliz birlikleri, Antep'i işgal etmiştir.⁷¹⁷

21 Aralık 1918'de de Fransız ve İngiliz ortak kuvvetleri tarafından Adana'ya asker çıkarılmıştır.⁷¹⁸ İtilaf Devletleri Çukurova'yı işgal ederken, bölgeye getirdikleri 100.000 civarındaki Ermeni ile işgallerini kalıcı hale getirmeyi amaçlamıştır.⁷¹⁹ Adana'dan sonra İngiliz birlikleri, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı⁷²⁰ ve 24 Mart 1919'da da Urfa'yı işgal etmiştir.⁷²¹ Böylece Çukurova'dan Musul'a kadar olan hat içerisindeki bölge İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin işgali altına girmiştir. İngiltere, Musul'u işgal ederek petrol rezervleri ile ön plana çıkan, alan ve sahayı hâkimiyeti altına almıştır. Birinci Dünya Harbi içerisinde yapılan Sykes-Picot Anlaşması'na göre Musul Fransız egemenliğine bırakılmışken, mütareke sonrasında değişen dengeleri gözetken ve petrol bölgelerini bırakmak istemeyen İngiltere, pazarlık amaçlı kullanmak amacıyla; Adana, Antep, Urfa, Maraş ve Mardin'i işgal etmiştir.⁷²²

⁷¹² Sevgi Çetinkaya, **Musul Sorunu**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1989, s.25.

⁷¹³ Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.8.

⁷¹⁴ Erdiç Gülcü, Ahmet Gündüz, *"Millî Mücadele Döneminde Kilis ve Çevresinde Ermeniler"*, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2009, Cilt: 6, Sayı: 11, s.301-315.

⁷¹⁵ Süleyman Hatipoğlu, *"Fransız İşgali Sırasında Çukurova'da Ermeni Mezalimi (1918-1922)-II"*, **Türk Yurdu Dergisi**, 1998, s.40.

⁷¹⁶ Enes Demir, *"Arşiv Belgeleri Işığında Millî Mücadele Döneminde Halep ve Kuzeyi"*, **Uluslararası 2. Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi**, İstanbul, Tapu ve Kadastro Yayınları, Cilt: 1, Ankara, 2017, s.295-302.

⁷¹⁷ Zekai Güner, *"Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri"*, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2007, s.49-65.

⁷¹⁸ Esat Özoğuz, **Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları**, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1934, s.22; Kemal Çelik, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, s.34-50.

⁷¹⁹ Süleyman Hatipoğlu, *"Çukurova'da Fransız Ermeni İş birliği"*, **Belleten Dergisi**, Cilt: I.XVI, Sayı: 247, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s.951.

⁷²⁰ Arslanyürek, **a.g.m.**, s.16-42.

⁷²¹ Mehmet Emin Üner, *"Urfa'nın Kurtuluşunda Aşiretlerin Rolü"*, **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.795-814.

⁷²² Sabahattin Selek, **Millî Mücadele: Ulusal Kurtuluş Savaşı**, Cilt: 1, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1971, s.33.

İngiltere ile Fransa arasında 15 Eylül 1919'da yapılan Suriye İtilafnamesi ile Osmanlı Devleti'nin güney bölgeleri ile ilgili nüfuz ve hâkimiyet alanları yeniden belirlenmiştir.⁷²³ Bu kapsamda Fransa, yıllık petrol gelirinden alacağı bir pay karşılığında, Musul üzerindeki taleplerinden vazgeçmiştir.⁷²⁴ Böylece, Musul ve çevresinin İngiliz nüfuz alanı olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca Filistin, İngiliz hâkimiyet sahası olarak belirlenmiştir.⁷²⁵ Musul ve Filistin'e karşılık; Suriye, İskenderun ve Kilikya, Fransız hâkimiyet bölgesi olarak kabul görmüştür. Aynı anlaşma çerçevesinde; İngiltere tarafından işgal edilen Adana, Urfa, Antep ve Maraş bölgesi de Fransa'ya terk edilmiştir. Bu anlaşma ile Fransa Çukurova bölgesinin pamuğuna, İngiltere'de Musul bölgesinin petrolüne kavuşmuştur.⁷²⁶

Suriye İtilafnamesi kapsamında Fransız kuvvetleri, 30 Ekim 1919'da Maraş ve Urfa'yı işgal etmiştir. Ardından 5 Kasım 1919'da Antep'e de Fransızlar asker çıkarmıştır.⁷²⁷ Böylece Adana, Antep, Maraş ve Urfa, Fransız egemenliği altına girmiştir. Musul ve çevresi ise İngiliz hâkimiyetinde kalmıştır. İtilaf kuvvetlerinin işgalleri, bölgedeki halkın silahlanarak Kuva-yı Milliye birlikleri kurmasına ve direniş için harekete geçmesine zemin hazırlamıştır.

2.2.2. Harekât Alanının Coğrafi Etüdü

Güney Cephesi harekât bölgesi coğrafi olarak; Fırat Nehri Doğusu ve Fırat Nehri Batısı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Fırat Nehri Doğusu olarak ifade edilen bölge; doğuda İran, kuzeyde Van Gölü, Muş sıradağları ile Hazar Gölü, batıda Fırat Nehri ve güneyde de Kerkük, Deyrizor hattını içerisine almaktadır.

⁷²³ Süleyman Hatipoğlu, “*Millî Mücadele’de Suriye İtilafnamesi’nin Yeri*”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.195-208.

⁷²⁴ Enes Demir, **Harp Raporlarına Göre Osmanlı Ordusu Filistin ve Suriye’den Nasıl Geri Çekildi?** Hiper Yayınları, İstanbul, 2019, s.103.

⁷²⁵ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, Çeviren: Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1993, s.157.

⁷²⁶ Nejla Günay, “*Adana, Antep, Maraş ve Urfa’da İngiltere-Fransa Rekabeti ve Bölgenin İşgal Edilmesinin Sebepleri*”, **Millî Mücadele’nin Güney Cepheleeri**, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.9-23; Mustafa Yahya Metintaş, “*Suriye Coğrafyasında 1919-1921 Döneminde Siyasal ve Sosyal Olaylar ve Türkiye-Fransa İlişkileri*”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, Haziran 2019, s.78-112.

⁷²⁷ Yaşar Akbıyık, “*Maraş’ın Düşman İşgalinden Kurtulmasında Atatürk’ün Rolü*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 10, Yıl: 1987, s.225-231.

Fırat Nehri Doğu Bölgesinde; Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi içerisinde barındıran Musul Vilayeti; Diyarbakır, Ergani, Siverek ve Mardin'i içeren Diyarbakır Vilayeti; Van ve Hakkâri'yi içeren Van Vilayeti, Bitlis, Muş, Siirt ve Genç'i içeren Bitlis Vilayeti ile bağımsız Urfa Sancağı yer almıştır. Fırat Nehri Doğu Bölgesi dağlık bir arazi yapısına sahip olup, İran sınırından başlayan dağlar batıya doğru bölgeye şekil vermiştir.

Fırat Nehri Batısı olarak ifade edilen bölge; doğuda Fırat Nehri, Adıyaman ve Malatya; batı da Silifke, Göksu ve Karaman; güneyde Deyrizor, Lazkiye ve Akdeniz kıyıları; kuzeyde ise Toros Dağlarını içerisine almıştır. Fırat Nehri Batı Bölgesinde: Adana, İçel, Kozan ve Cebelibereket'i (Osmaniye) içerisinde barındıran Adana Vilayeti; Halep ve Antakya'yı içeren Halep Vilayeti ve bağımsız Antep ile Maraş sancakları yer almıştır. Fırat Nehri Batı Bölgesi, Toros Dağları ile Amanoslar hariç düz ve ovalık bir arazi yapısı ile ön plana çıkmıştır.⁷²⁸

2.2.3. Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları

2.2.3.1. İtilaf Devletlerinin Kuvvet, Hazırlık ve Planı

Güney Cephesi'ndeki Fırat Nehri Doğu Bölgesi'nde İngilizler, Fırat Nehri Batı Bölgesi'nde ise Fransızlar Türk topraklarını işgal ederek, ön plana çıkmıştır. Musul civarını işgal eden İngiliz kuvvetleri, iki tümen ile bölgede konuşlanmıştır. İngilizlerin Bağdat'ta 17'nci Hint Tümeni, Musul'da da 18'inci Hint Tümeni konuşlanmıştır.

Musul'daki İngiliz kuvvetleri; Asurî, Hintli ve Arap unsurlardan olmak üzere iki süvari tugayı, 12 toptan oluşan üç batarya, bir istihkâm bölüğü ve 50 tayyareden meydana gelmiştir. İngilizler, Musul'da tayyare filoları görevlendirerek, hava gücünün etki ve gücünden faydalanmıştır. Musul'da özellikle Revandiz ve Süleymaniye bölgelerinde İngilizlere karşı çıkan ayaklanmalarda bu tayyareler etkili bir şekilde kullanılmıştır.⁷²⁹

Fırat Nehri Batı Bölgesi'nde, Suriye İtilafnamesi sonrasında İngilizlerin Adana, Antep, Maraş ve Urfa'dan çekilmesi üzerine Fransız işgali başlamıştır. Bu

⁷²⁸ Ahmet Hulki Saral, **Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.35.

⁷²⁹ Murat Fatih Teker, **Musul-Kerkük Meselesi ve Türkiye'nin Güney Sınırları Güvenliği**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2007, s.45.

kapsamda Fransız kuvvetleri önce Suriye'ye, ardından da Çukurova'ya asker çıkarmıştır. Suriye İşgal Ordusu Komutanı Hamlin emrindeki, 1'inci Tümen Adana ve çevresini işgal etmiştir. Ardından buraya Fransız Birinci Doğu Tümeni girmiştir.

İşgal bölgesindeki Fransız 1'inci Doğu Tümeni karargâhı, 21'inci ve 22'nci Piyade Alayları ile 442'nci Topçu Alayı ve Süvari Bölüğü Adana'da konuşlanmıştır. Ayrıca 7'nci Süvari Alayı Adana, 17'nci Piyade Alayı Tarsus, 18'inci Piyade Alayı ise Mersin'de yerini almıştır. Fransız İstihkâm Taburu ile tank, muhabere, tayyare ve bando bölükleri Adana'da görevlendirilmiştir.⁷³⁰ Fransızlar, Çukurova'yı işgal ederken, bölgeye getirdikleri Ermenileri silahlandırarak Türklere karşı kullanmıştır.⁷³¹

Fransızlar Çukurova'dan sonra, İngilizlerden Antep ve Maraş ile Fırat Doğu Bölgesi'ndeki Urfa'yı devralarak, işgal etmiştir. Ayrıca Fransızlar, bölgedeki hâkimiyetlerini güçlendirmek için 1920 Şubat ayında General Lamot komutasındaki 2'nci Tümeni Kilis'te görevlendirmiştir. Böylece Adana bölgesinde iki Fransız Tümeni konuşlanmıştır. Fransızlar, 1920 Kasım ayında Antep bölgesine 4'üncü Fransız Tümeni'ni göndermiştir. Ayrıca Adana bölgesine Fransızların, 156'ncı ve 127'nci Tümen karargâhları ile bazı birlikleri de gelmiştir. İlave olarak Fransızlar, Adana'ya getirdikleri 10 civarındaki tayyare ile harp harekâtlarına yön vermiştir.⁷³²

2.2.3.2. Türk Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı

Güney Cephesi Fırat Nehri Doğu Bölgesi'nde; Irak Cephesi'nden çekilen 6'ncı Ordunun lağvedilmesi ile 13'üncü Kolordu kurulmuştur.⁷³³ 13'üncü Kolordu'ya bağlı kuvvetler; Urfa, Diyarbakır, Siirt ve Mardin bölgelerinde konuşlanmıştır. Kolordu, iki tümen ve bağlı birliklerinden oluşmuştur. Kolordu emrindeki bazı kuvvetler, Cizre ve Nusaybin üzerinden batıya doğru uzanan demiryolunun güvenliğinin sağlanması için görevlendirilmiştir.⁷³⁴

⁷³⁰ Saral, **a.g.e.**, s.44.

⁷³¹ Nejla Günay, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı: 51, Ankara, 2009, s.235-254.

⁷³² Saral, **a.g.e.**, s.45.

⁷³³ Ali İhsan Sabis, **Birinci Dünya Harbi**, IV, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s.330.

⁷³⁴ Selçuk Ural, "6. Ordu'nun 13. Kolordu'ya Dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 59, Yıl: 2004, s.523-554.

13'üncü Kolordu kuvvetlerinin önemli bir kısmı İngilizlerin isteği üzerine terhis edilmiştir. Bu yüzden kolordu, nicelik açısından zayıf bir duruma düşmüştür. Kolordu karargâhı Diyarbakır'da konuşlanmış, başında komutan vekili olarak Kurmay Miralay Ahmet Cevdet Bey görevlendirilmiştir. Kolordu'ya bağlı Süvari Bölüğü Diyarbakır'da, Birinci Süvari Alayı ve iki bölüğü Urfa'da, 12'nci Süvari Alayı Malatya'da, topçu taburu Diyarbakır'da, İstihkâm Taburu İzzetpaşa'da, 4 ve 5 Numaralı Telsiz İstasyonları Diyarbakır'da konuşlanmıştır.⁷³⁵

13'üncü Kolordu Komutanlığı'nın emri altında iki tayyare bölüğü de yerini almıştır. Bu tayyare bölükleri, Irak Cephesi'nden çekilen 2 ve 13'üncü Tayyare Bölükleri'nden oluşmuştur. Bu iki bölükten 13'üncü Tayyare Bölüğü, Alman havacıların ayrılmasından sonra iskelet halinde kalmış, bu yüzden hareket kabiliyetini kaybettiğinden lağvedilmiştir. 1919 yılı Temmuz ayı itibarıyla Diyarbakır'daki 2'nci Tayyare Bölüğü envanterinde; dört adet Halberstadt av tayyaresi olup bunlardan iki tanesinin uçabilir durumda olduğu, iki adet Albatros D.III av tayyaresinden birisinin uçuş özelliğinin bulunduğu ve bir adet A.E.G. C.IV model tayyarenin ise uçamaz durumda olduğu görülmüştür. Böylece, Diyarbakır'daki tayyarelerden üçünün kullanılabilir olduğu tespit edilmiştir.⁷³⁶

İlave olarak envantere bir adet A.E.G. C.IV model keşif-bombardıman tayyaresi olup, bu uçağın da motorunun olmadığı görülmüştür. 2'nci Tayyare Bölüğü'nde bu tayyarelerden başka, hurda halinde iki adet Halberstadt D.V gövdesi, beş adet tayyare motoru ve bir miktarda malzeme olduğu tespit edilmiştir.⁷³⁷ Dolayısıyla 13'üncü Kolordu Komutanlığı'nın emri altındaki 2'nci Tayyare Bölüğü'nde uçabilecek durumda bir av tayyaresi olduğu görülmüştür.⁷³⁸ 13'üncü Kolordu emrindeki 2'nci Tümen Savur'da, 5'inci Tümen ise Mardin'de konuşlanmıştır. 13'üncü Kolordu'nun toplam mevcudu; 548 zabıt ve küçük zabıt, 4.255 er, 2.389 hayvan, 5.737 tüfek, 36 makineli tüfek, 403 kılıç ve 27 toptan

⁷³⁵ Saral, **a.g.e.**, s.45.

⁷³⁶ Kurter, **a.g.e.**, s.154; Başka bir kaynakta 1919 Ocak ayı itibarıyla Diyarbakır'daki 2'nci Tayyare Bölüğü envanterinde beş tayyare olduğu görülmüştür. Bu tayyarelerden ikisi Albatros D.III model av tayyaresi olup, iki uçak bakım ve onarıma muhtaçtır. Ayrıca bölükte, iki adet Halberstadt D.V av uçağı olduğu belirlenmiştir. Bunlardan birinin uçabilir durumda olduğu tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **İSH**, K: 79, G: 85, B: 85-1.

⁷³⁷ Tanman, **a.g.e.**, s.78.

⁷³⁸ **İSH**, K: 12, G: 125, B: 125-1.

oluşturmuştur. Kolordu'nun elinde 60.000'in üzerinde tüfek olmasına karşın, terhislerden dolayı yeterli asker kalmamıştır.

Fırat Nehri Batı Bölgesi'nde ise İtilaf Devletlerinin isteği ve baskısı üzerine Adana ve çevresindeki kuvvetler, İç Anadolu'ya çekilmek zorunda kalmıştır. 2'nci Ordu'nun Adana'yı boşaltması sırasında Kelebek ve Durak İstasyonlarında 30 boş vagon, 15 vagon benzin ve 2 deniz tayyaresi taşınamayarak yerinde bırakılmıştır.⁷³⁹

Bu kapsamda 2'nci Ordu karargâhı ile 12'nci Kolordu, Konya'ya intikal etmiştir. 20'nci Kolordu Ankara'ya, 3'üncü Kolordu ise Sivas'a konuşlanmıştır. Bu sırada alınan kararlar 12'nci Kolordu ile 20'nci Kolordu, 2'nci Ordu Komutanlığı emri altına girmiştir. İlgili ordular emrinde konuşlu bir tayyare bölüğü olmadığı için Millî Mücadele boyunca bölgede hava harekât ve faaliyeti icra etme imkânı olmamıştır. Neticede İtilaf Devletlerinin baskısı ile Türk ordusu tarafından bölge boşaltılmıştır. Bu durum, işgallere karşı Türk milletinin silahlı mukavemete başlamasına ve direnişe geçmesine neden olmuştur.⁷⁴⁰

Güney bölgesinde halk tarafından başlatılan Kuva-yı Milliye hareketi, Sivas'ta konuşlu 3'üncü Ordu ile Diyarbakır'da konuşlu 13'üncü Kolordu Komutanlığı tarafından desteklenerek, organize edilmiştir.⁷⁴¹

2.2.4. Hava Harekâtının İcrası

2.2.4.1. Fransız İşgal Bölgesi'nde Hava Harekâtının İcrası

Birinci Dünya Harbi esnasında İngiliz ve Fransız Hükümetleri arasında yapılan Syces-Picot Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin güney toprakları iki ülke arasında paylaşılmıştır.⁷⁴² Birinci Dünya Harbi sonrasında Osmanlı Devleti ile imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında Adana'dan Musul'a kadar olan bölge, İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.⁷⁴³

⁷³⁹ İSH, K: 17, G: 1, B: 1-1; İSH, K: 71, G: 11, B: 11-1.

⁷⁴⁰ Saral, a.g.e., s.38-42.

⁷⁴¹ Enes Demir, "Üçüncü Kolordu ve Birinci Dünya Savaşı Sonlarındaki Faaliyetleri", **Hatay Araştırmaları-V**, Editörler: Ahmet Gündüz, Haydar Çoruh, Süleyman Hatipoğlu, İksad Yayınevi, Ankara, 2020, s.275-320; Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 39, Mayıs 2007, s.425-463.

⁷⁴² Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s.494-495; Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi-Osmanlı Dönemi**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000, s.191-195.

⁷⁴³ Saral, a.g.e., s.50-59.

İtilaf Devletlerinin işgallerini genişlettiği bir dönemde 4-11 Eylül 1919'da Sivas Kongresi toplanmıştır. Bu kongre sırasında kurulan Heyet-i Temsiliye kararı ile Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada elde kalan toprakların bir bütün olduğu vurgulanarak, sonuna kadar savunulacağı açıklanmıştır. Bu kapsamda Güney Cephesi'ndeki milli teşkillerin; 13'üncü, 3'üncü, 2'nci ve 12'nci Kolordular bölgelerine bağlanması kararlaştırılmıştır.⁷⁴⁴

Sivas Kongresi'nde alınan karar çerçevesinde; Niğde, Develi, Ulukışla ve Lamas Çayı çizgisi ile Kozan, Bahçecik, Osmaniye ve İskenderun üzerindeki alan, karargâhı Ankara'da bulunan 20'nci Kolordu Komutanlığı ile bu çevredeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kontrolüne bırakılmıştır. Konya'da yer alan 12'nci Kolordu Komutanlığı'na da Lamas Çayı (Mersin) hattının batısı verilmiştir. Adıyaman-Samsat-Birecik (hariç) Antep-Kilis hattı arasındaki bölge ise karargâhı Sivas'ta bulunan 3'üncü Kolordu Komutanlığı ile bölgede faaliyet gösteren Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kontrolüne verilmiştir.⁷⁴⁵

İtilaf Devletlerinin Anadolu'da yaptıkları işgallere karşı Millî Mücadele hareketi örgütlenirken, İngiltere ile Fransa arasında 15 Eylül 1919'da Suriye İtilafnamesi yapılmıştır.⁷⁴⁶ Bu itilafname ile iki devlet, Anadolu'nun güneyindeki toprak ve nüfuz alanlarını yeniden belirlemiştir.⁷⁴⁷ Bu kapsamda İngiltere, Musul ve çevresinin kendisinde kalması şartıyla; Adana, Antep, Maraş ve Urfa'nın Fransız nüfuz bölgesi olmasını kabul etmiştir.⁷⁴⁸

Suriye İtilafnamesi'nden sonra Fransızlar 29 Ekim 1919'da Kilis'i⁷⁴⁹, 30 Ekim 1919'da Maraş'ı işgal etmiştir.⁷⁵⁰ Aynı gün Fransız kuvvetleri, Urfa'ya da asker çıkarmıştır.⁷⁵¹ 5 Kasım 1919'da ise Antep, Fransız birliklerinin işgaline uğramıştır.⁷⁵²

⁷⁴⁴ İSH, K: 275, G: 5, B: 5-1.

⁷⁴⁵ İSH, K: 350, G: 108, B: 108-1.

⁷⁴⁶ Nejla Günay, "Fransız İşgaline Karşı Maraş Şehir Merkezinde Yürütülen Mücadele ve Maraş'ın Kahramanları", **Millî Mücadele'nin Güney Cephesi**, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.106-123.

⁷⁴⁷ Sabahattin Selek, **Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, Cilt: 1, Örgün Yayınları, İstanbul, 1982, s.317.

⁷⁴⁸ Muhittin Eliaçık, "Amâl-i Milliye Gazetesi'nde Maraş ve Millî Mücadele'ye Dair Ayrıntılar", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.147-161.

⁷⁴⁹ Saral, **a.g.e.**, s.65

⁷⁵⁰ İSH, K: 270, G: 128, B: 128-1.

⁷⁵¹ İSH, K: 626, G: 29, B: 29-2; İSH, K: 341, G: 9, B: 9-5.

⁷⁵² İSH, K: 341, G: 9, B: 9-10.

Bu işgaller sırasında Fransızlar, yanlarında getirdikleri Ermeni unsurları da kullanmıştır. İşgal bölgelerine getirilen 100.000 civarındaki Ermeni ile Fransızlar, hâkimiyet alanlarında kalıcı olmayı hedeflemiştir.⁷⁵³

Fransızlar ve onların emrindeki Ermenilerin, işgal bölgelerindeki halka yönelik taşkınlıkları Adana, Antep, Maraş ve Urfa bölgelerindeki Türk halkının Kuva-yı Milliye birlikleri kurarak, silahlı mücadeleye başlamasına zemin hazırlamıştır.⁷⁵⁴ Fransızlar, bölgedeki harekâtlarını tank ve tayyareler kullanmak suretiyle icra ederek, askeri taktik ve stratejilerini belirlemiştir.

2.2.4.1.1. Maraş'ta Hava Harekâtının İcrası

İngiltere tarafından Mondros Mütarekesine dayanılarak 22 Şubat 1919'da işgal edilen Maraş, Fransa ile İngiltere arasında 15 Eylül 1919'da yapılan Suriye İtilafnamesi ile Fransız nüfuz alanı olarak kabul edilmiştir.⁷⁵⁵ İki devlet arasındaki bu anlaşmaya istinaden Maraş'ın Fransızlar tarafından işgaline karar verilmiştir.⁷⁵⁶

İşgal kararının Maraş halkı tarafından öğrenilmesi üzerine şehrin ileri gelenleri tarafından Mutasarrıflıkta bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda Maraş ileri gelenleri işgale karşı olduklarını dile getirmiş ve bu durumu bir telgrafla İstanbul'a bildirme kararı almıştır. Bu karar sonrasında 25 Ekim 1919'da Maraş Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf çekilerek, işgale karşı çıkmıştır. Bu telgrafta Maraşlılar;

“Dün öğle vaktinde Antep'ten Maraş'a gelen Fransız generali Querette ve Miralay Felix Sainte-Marie, yüksek rütbeli memurları ve bölge eşrafını karargâhlarına davet ettiler. Gidip görüşüldüğünde General Querette kendisinin Kilikya, Maraş, Antep ve Urfa sancaklarının asayişine memur edildiğini, Fransız Devleti'nin birçok müstemlekeleri olduğundan buraları elde ettikleri yerler olarak görmediklerini, Osmanlı Devleti adına çalışarak yollar yapacaklarını ve lazım olan yerlere ve fakirlere para harcayarak, memurların maaşlarını ve jandarmaları artırarak halkın refah ve saadetini sağlayacaklarını bölgenin Fransa Devleti gibi bir mandaya ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bölgeye yeteri kadar kuvvet, top ve tayyare getirterek adaleti de sağlamaya çalışacaklarını belirtmiştir. General ve miralay ikindi üzeri Antep'e gitmişlerdir. Ancak, bunların Maraş'a asker, top ve tüfek

⁷⁵³ Hatipoğlu, **a.g.m.**, s.951.

⁷⁵⁴ **İSH**, K: 334, G: 131, B: 131-1.

⁷⁵⁵ Nermin Gümüşalan, **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)**, Öncü Basımevi, Ankara, 2014, s.40-42.

⁷⁵⁶ Orhan Doğan, *“İngiliz ve Fransız İşgali Altındaki Maraş'ın Kurtuluş Mücadelesi (Önemli Olaylar/Öne Çıkan İsimler)”*, **Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine**, Editör: Mehmet Özkarcı vd., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2008, s.252.

getirterek tayyare hangarı gibi birçok önemli teşebbüste bulunmalarına bakılarak maksatlarını zorla yapmaya kalkışmak için birkaç gün sonra döneceği anlaşılmıştır. Uzun zamandır gizlice Ermenilere silah dağıttıkları duyulmuş ve hatta İngilizlerin el koydukları silah ve cephanemizden de birçoğunun kaybolduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle Fransızların dönüşlerinde gereği gibi siyasi tedbirler alınmasında gecikilmeyeceği tabii ise de alınacak tedbirler onların hurs ve emellerini teskin etmeyi sağlayamazsa bunların ve memleketin şu anki durumuna karşı icap eden tedbirlerin alınmasına izin verilmesini rica ederim.”⁷⁵⁷ demiştir. Böylece Maraş halkı, işgale karşı olduğunu bildirmiştir.

30 Ekim 1919’da Maraş, Fransız işgaline uğramıştır.⁷⁵⁸ İşgale, 1000 Fransız ve 500 Cezayir kökenli personel ile Fransız ordusuna ait kıyafet giyen 400 Ermeni katılmıştır.⁷⁵⁹ Fransızlar, Maraş dâhil bölgede işgal ettikleri yerlere önemli oranda Ermeni nüfus yerleştirmiştir.⁷⁶⁰ Fransız kuvvetleri Maraş’a girerken, bir taraftan birliklerini takviye etmiş, diğer taraftan ise kışla, depo ve askeri binaların etrafını hendeklerle ve tel örgülerle çevirmiştir. Ayrıca Fransızlar, işgalden sonra Maraş’ta bir tayyare iniş pisti hazırlamıştır.⁷⁶¹ İlgili durum Fransızların, bölgede tayyare kullanmayı ve burada uzun süreli kalmayı planladıklarını göstermektedir.

31 Ekim 1919’da Ermenilerin taşkınlıkları ve Türk halka yönelik saldırıları üzerine Sütçü İmam tarafından Maraş’taki işgalcilere karşı ilk kurşun sıkılmıştır. Bu olay Türk halkının işgale sessiz kalmayacağını göstermiştir.⁷⁶²

27 Kasım 1919’da Maraş Kalesi’ndeki Türk bayrağının indirilmesi üzerine şehirdeki halk, bu olayı protesto etmiş ve indirilen bayrağı tekrar yerine asmıştır. Bu olay, Maraş’ta mücadelenin giderek hızlanmasına ve halkın işgale daha sert tepki

⁷⁵⁷ BOA, HR.SYS.2543-5/6.

⁷⁵⁸ Yaşar Arslanyürek, “İngilizlerin Maraş’ı İşgali”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 17, Millî Mücadelenin 100. Yılında Kahramanmaraş Özel Sayısı, Yıl: 2020, s.16-42.

⁷⁵⁹ Mustafa Kılınç, “Millî Mücadelede Maraş’ta Siyasi ve Sosyal Gelişmeler ve Millî Mücadelede Maraş Şehitleri”, **Asia Minor Studies**, Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018, s.176.

⁷⁶⁰ Paul du Veou, **La Passion de la Cilicie 1919-1922**, Çeviren: Reşat Gögen, (Kilikya Faciası, 1919-1922 Siyasi ve Askeri Olaylar), Yayınlanmamış Daktilo Metin, MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi Kütüphanesi, Paris, 1937, s.85-88; Edouard Bremond, **La Cilicie en 1919-1920**, **Imprimerie Nationale**, Paris, 1921, s.12.

⁷⁶¹ Saral, **a.g.e.**, s.85.

⁷⁶² Kılınç, **a.g.m.**, s.176.

koymasına etki etmiştir.⁷⁶³ Bayrak olayından sonra işgale karşı Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur.⁷⁶⁴

Maraş'ta başlayan millî mücadele, Sivas Kongresi sonrasında bölgeye gönderilen subayların organizasyonu sonucunda etkin bir yapı ve nitelik kazanmıştır. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Temsil Heyeti kararı ile Maraş Kuva-yı Milliyesi'nin başına Kurtoğlu Yörük Selim takma adıyla Kolağası Selim Bey ve Kılıç Ali lakabıyla Mülazım-ı Evvel Asaf Tevfik Bey getirilmiştir.⁷⁶⁵

21 Ocak 1920'de Maraş içerisinde ilk muharebeler başlamıştır. Bu muharebeler sırasında Fransızlar ile Kuva-yı Milliye birlikleri arasında çetin muharebeler gerçekleşmiştir. Fransızlar, Maraş'ı işgal ettikten sonra buraya getirdikleri tayyareler ile harp harekâtlarını şekillendirmeye çalışmıştır.⁷⁶⁶ 23 Ocak 1920'de Antep'ten Maraş'a desteğe gelen bir Fransız kuvveti, Şeyh Adil mevkiinde Kuva-yı Milliye birlikleri tarafından pusuya düşürülerek önemli bir zayıyata uğratılmıştır.⁷⁶⁷

Maraş'taki muharebeler devam ederken 6 Şubat 1920'de şehir üzerine bir Fransız tayyaresi gelmiştir. İslâhiye istikametinden gelen bu tayyare, Maraş üstünde dolaşmış ve ardından Fransız kışlasına havadan birçok kâğıt atmıştır. Bu kâğıtların bir bölümü rüzgârdan dolayı Fransızlara değil, Maraşlılara ulaşmıştır. Fransız komuta kademesi tarafından gönderildiği değerlendirilen kâğıtta; piyade ve topçu mühimmatına ihtiyaç olup olmadığı, iâşe vaziyeti, muharebelerin sürdürülüp sürdürülmeyeceği ve Türk kuvvetlerinin güçlü olmadığı yerler gibi sorular yöneltildiği görülmüştür.⁷⁶⁸ Bu sırada tayyareyi gören Türk birliklerince yerden ateş açılmıştır. Fransızlar, Türk birliklerinin tayyarelerine ateş açması üzerine, Kuva-yı Milliye birliklerine yönelik topçu ateşine başlamıştır. Tayyare, Fransız birliklerine havadan

⁷⁶³ Serdar Yakar, **Maraş Millî Mücadelesinde Bayrak Olayı ve Aşıkhoğlu Hüseyin**, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2012, s.74.

⁷⁶⁴ Kılınç, **a.g.m.**, s.179.

⁷⁶⁵ Fahri Kılıç, "*Millî Mücadele'de Elbistan*", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.187-188.

⁷⁶⁶ İlyas Gökhan, "*Millî Mücadele Dönemi'nde Türkoğlu Cephesi*", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.608.

⁷⁶⁷ Kılınç, **a.g.m.**, s.181.

⁷⁶⁸ Orhan Doğan, "*İngiliz ve Fransız İşgali Altındaki Maraş'ın Kurtuluş Mücadelesi (Önemli Olaylar-Öne Çıkan İsimler)*", **Kahramanmaraş Tarihi ve Sanatı Üzerine**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2008, s.266.

ilgili kâğıtları attıktan sonra İslâhiye istikametinde bölgeden uzaklaşmıştır.⁷⁶⁹ İlgili durum Fransızların, tayyareleri keşif ve bombardıman yanında haberleşme aracı olarak kullandığını göstermektedir.

Kuva-yı Milliye birlikleri tarafından kuşatılan Fransız birlikleri, ancak tayyarelerden verilen işaretler veya atılan bildiriler yoluyla haberleşme imkânı bulabilmiştir.⁷⁷⁰ Neticede durumları günden güne kötüleşen Fransız kuvvetleri ve onların emrindeki Ermeni birlikleri, 12 Şubat 1920’de bölgeden çekilmiştir. Böylece Maraş’taki Fransız işgali sona ermiştir.⁷⁷¹

2.2.4.1.2. Urfa’da Hava Harekâtının İcrası

Mondros Mütarekesi’nden sonra, bölgede asayiş ve güvenlik sorunları olduğunu iddia eden İngilizler tarafından 24 Mart 1919’da Urfa işgal edilmiştir.⁷⁷² Ardından 15 Eylül 1919’da yapılan Suriye İtilafnamesine istinaden, 30 Ekim 1919’da Fransız işgali başlamıştır.⁷⁷³

29 Aralık 1919’da Jandarma Komutanı olarak Urfa’ya atanan Kolağası Ali Saip Bey’in girişimleri ile bölgede milli direniş için harekete geçilmiştir. Bu kapsamda aşiret unsurlarından oluşan 3.000 kişilik bir kuvvet oluşturulmuştur. Kolağası Ali Saip Bey, hazırlıklarını tamamladıktan sonra 7 Şubat 1920’de Urfa’daki Fransız İşgal Komutanlığı’na bir uyarı vererek, bölgenin yirmi dört saat içerisinde boşaltılmasını istemiştir.⁷⁷⁴ Bu ültimatın Fransızlar tarafından kabul edilmemesi üzerine, 8 Şubat 1920’de Urfa’da milli mücadele başlamıştır.⁷⁷⁵

⁷⁶⁹ Ahmet Eyicil, “İşgal Döneminde Fransız ve Ermenilere Karşı Maraş Mücadelesi”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.74.

⁷⁷⁰ Ela Zehra Moroğlu, **Millî Mücadele’de Maraş’ta İz Bırakan Şahsiyetler**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2015, s.57.

⁷⁷¹ Nejla Günay, “Millî Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş’ın Kahramanlığı”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 29, Millî Mücadele Özel Sayısı, 2019, s.47-74; Ali Bağdathoğlu, **Uzun Oluk (İstiklal Harbi’nde Maraş)**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1942, s.80-113.

⁷⁷² Mehmet Emin Üner, “Urfa’nın Kurtuluşu’nda Aşiretlerin Rolü”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.798.

⁷⁷³ Şerif Demir, “Hatıralarla Millî Mücadele’de Urfa”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 48, Yıl: 2020, s.256-257.

⁷⁷⁴ Ali Saip Ursavaş, **Kilikya Dramı ve Urfa’nın Kurtuluş Savaşları**, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Işık, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000, s.63-67.

⁷⁷⁵ Cengiz Mutlu, “Urfa’da Millî Mücadele”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 121, Sayı: 239, Yıl: 2019, s.405-418.

Kolağası Ali Saip Bey'in komutasındaki Kuva-yı Milliye birliklerinin Urfa'ya girmesi üzerine, şehir fiilen ikiye bölünmüştür. Türk kuvvetlerinin sayısal durumuna karşın, Fransızlar ve onların emrindeki Ermeni kuvvetlerinin miktarı 1.000 kişiden oluşmuştur.⁷⁷⁶

Bu mücadele Diyarbakır'daki 13'üncü Kolordu Komutanlığı tarafından da desteklenmiştir.⁷⁷⁷ Kolağası Ali Saip Bey'in çevre vilayetlerden getirdiği topraklar, Urfa içerisindeki Fransız kuvvetlerine karşı silahlı mücadele hızlanmıştır. Bu kapsamda Ali Saip Bey'in emri ile şehir içerisindeki Fransızların bulunduğu askeri alanlar kuşatılmıştır. Bu sırada şehirdeki gayrimüslimlerden Fransız kuvvetlerine katılımlar olması, onların gücünü artırmıştır. Kuva-yı Milliye birliklerinin yürüttüğü mücadelenin dozu günden güne artarken, 27 Şubat 1920'de şehir üzerine gelen bir Fransız tayyaresi, havadan yere kâğıtlar atmıştır. Bu kâğıtlarda Urfa'daki Fransız birliklerine kısa zaman içerisinde takviye kuvvet gönderileceği bildirilmiştir. Bu haber, Fransızların bölgedeki mücadele konusundaki umutlarını artırmış ve harbe daha fazla motive olmalarını sağlamıştır.⁷⁷⁸ Fransız kuvvetlerinin tayyareler aracılığıyla havadan kâğıtlar atarak faaliyette bulunması, psikolojik harp yöntem ve uygulamalarını kullandıklarını göstermektedir. Bu durum, Türk birliklerinin moral motivasyonunu aşağı çekmeye, buna karşılık Fransız birliklerinin moral motivasyonunu artırmaya çalıştıklarını kanıtlamaktadır.

Fransız tayyaresinin bölgeye gelişinden sonra, 3.000 kişilik bir destek kuvvetinin yola çıktığı öğrenilmiştir. Bu bilginin istihbar edilmesi üzerine 4 Mart 1920'de Kolağası Ali Saip Bey, Kuva-yı Milliye birliklerine taarruz emri vermiştir. Bu emir sonrasında Fransızlar, şehirdeki birçok noktadan çekilmek zorunda kalmıştır.⁷⁷⁹

4 Nisan 1920'de Urfa üzerine gelen bir Fransız tayyaresi, bölgede keşif yaparak geri geldiği istikamette geri dönmüştür.⁷⁸⁰ Urfa'ya gelecek Fransız destek gücünün, yol güzergâhında yaşadığı askeri çatışmalarda verdiği kayıplar dolayısıyla

⁷⁷⁶ Demir, **a.g.m.**, s.261.

⁷⁷⁷ **İSH**, K: 396, G: 29, B: 29-1.

⁷⁷⁸ Ursavaş, **a.g.e.**, s.80-82.

⁷⁷⁹ Demir, **a.g.m.**, s.264.

⁷⁸⁰ Mümtaz Ulusoy, **İstiklal Harbi'nde 2'nci Kolordu (1918-1921)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s.14.

bölgeye ulaşamayacağı anlaşılmıştır. Bunun üzerine her türlü tedarik yolu kesilen ve erzakları tükenen Fransızlar, mütareke isteğinde bulunmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda Fransızların şehri boşaltması kararlaştırılmıştır.⁷⁸¹ Böylece, Kuva-yı Milliye birliklerinin mücadelesi sonucunda 11 Nisan 1920’de Fransızlar, bölgeyi boşaltarak buradan çekilmiştir.⁷⁸²

Urfa boşaltılmasına karşın 24 Haziran 1920’de bölgedeki Kuva-yı Milliye Kumandanı Recep Bey tarafından Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa’ya gönderilen raporla bölgedeki durum ve vaziyet bildirilmiştir. İlgili raporda, cephelerde sükûnet olduğu, Cerablus istikametine geçen bir Fransız tayyaresinin Urfa civarında Kuva-yı Milliye tarafından düşürüldüğü bildirilmiştir. Aynı raporda, tayyarede bulunan havacılarından birinin hayatını kaybettiği diğerinin ise yaralı bir şekilde ele geçirildiği belirtilmiştir. Raporun devamında, düşürülen tayyarenin Urfa’ya götürülmesi için bir makinist getirildiği ifade edilmiştir.⁷⁸³ İlgili rapor Fransızların bölgeden çekilmesine karşın Urfa ve çevresini havadan keşfederek, gözlemlediğini göstermektedir.

2.2.4.1.3. Antep’te Hava Harekâtının İcrası

17 Aralık 1918’de İngilizler, Mondros Mütarekesi’ne dayanarak Antep’e asker çıkarmıştır.⁷⁸⁴ 15 Eylül 1919’da İngiltere ile Fransa devletleri, Suriye İtilafnamesi ile bölgedeki nüfuz alanlarını tekrar belirlemiştir. Bu anlaşmaya istinaden Fransız birlikleri, 5 Kasım 1919’da Antep’i işgal etmiştir. Fransızların Antep’e girişi sırasında, Ermeni birlikleri de işgale ortak edilmiştir. İşgal sırasında şehirde yaşayan Ermenilerin sevinç gösterilerinde bulunması, Türk halkın tepkisine neden olmuştur.⁷⁸⁵

Fransızların Antep’i işgalinden sonra, şehirdeki halk tarafından kurulan Heyet-i Merkeziye’nin kararı ile Şahin Bey takma adlı Mülazım-ı Evvel Said, Kuva-yı Milliye Komutanlığı’na getirilmiştir. Böylece şehirde milli mücadele başlamıştır.

⁷⁸¹ İsmail Özçelik, *Millî Mücadele’de Güney Cephesi Urfa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.366-367.

⁷⁸² Ahmet İlyas, “*Millî Mücadelede Önemli Bir Şahsiyet: Ali Saip Ursavaş*”, *Turkish Studies*, Cilt: 10, Sayı: 9, Yaz 2015, s.235-246.

⁷⁸³ *İSH*, K: 576, G: 149, B: 149-1.

⁷⁸⁴ Aydın Efe, “*Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı*”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Sayı: 53, Erzurum, 2015, s.221-253.

⁷⁸⁵ Ali Nadi Ünler, *Türkün Kurtuluş Savaşında Antep Savunması*, Kardeşler Matbaacılık, İstanbul 1969, s.17

Şahin Bey'in organize ettiği Antep Kuva-yı Milliye birlikleri, Fransızların ikmal yollarını keserek önemli başarılar elde etmiştir.⁷⁸⁶ Bunun üzerine Fransızlar bölgeye takviye kuvvet getirmiştir. Bu durum bölgedeki muharebelerin yoğunlaşmasına neden olmuştur.

1920 yılı Mart ayı sonuna doğru Kilis-Antep yolunu açmak isteyen Fransızlar; Kilis üzerinden 3 piyade alayı, 1 batarya top, 200 süvari, 4 tank ve birçok makineli tüfek ile Antep üzerine yürümüştür. Fransız kara birlikleri havadan tayyarelerle de desteklenmiştir. 26 Mart 1920'de Fransız harekâtı üzerine başlayan muharebeler sırasında Şahin Bey ile birlikte 100 Kuva-yı Milliyeci şehit düşmüştür.⁷⁸⁷

1 Nisan 1920'de Antep civarında yoğun bir şekilde başlayan Fransız taarruzu, havadan tayyarelerin yaptıkları keşiflerle şekillenmiştir. 3 Nisan 1920'de Antep üzerine gelen bir Fransız tayyaresi, bölgede yaptığı keşif sırasında yerden açılan yoğun ateş sebebiyle buradan uzaklaşmıştır. 4 Nisan 1920'de Kolağası Kılıç Ali Bey, görevli olarak Antep'teki millî kuvvetlere komuta etmek için buraya gelmiştir. Kılıç Ali Bey'in buraya gelmesinden sonra, Fransız birlikleri ile Kuva-yı Milliye arasında şehir içinde muharebeler başlamıştır.⁷⁸⁸

10 Mayıs 1920'de Fransız kuvvetlerinin topçu ateşi ile başlayan muharebeler sırasında, tayyarelerden atılan bombalarla, bir subay hayatını kaybetmiş, beş asker de yaralanmıştır. Bu sırada millî kuvvetler tarafından başlatılan karşı taarruzla, Fransız ordusuna mensup 21 asker öldürülmüştür. Böylece muharebeler, Fransızların geri çekilmesi ile kısmen sona ermiştir.⁷⁸⁹

3'üncü Kolordu Komutan Vekilliği tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen yazıyla, 13 Mayıs 1920'de Kilis istikametinden gelen bir Fransız tayyaresinin, Antep'in muhtelif yerlerine ve Sarımsak tepelerine on kadar bomba attığı bildirilmiştir. Aynı yazıda bombardıman sonucunda herhangi bir zayıat

⁷⁸⁶ Zekai Güner, "Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2007, s.57.

⁷⁸⁷ Reşit Yaşar Büyükoğlu, "Millî Mücadele Dönemi'nde Antep Savunması'nda Kararılan", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.272-273.

⁷⁸⁸ Mustafa Nurettin Lohânizâde, **Gazi Antep Savunması**, Yayına Hazırlayan: Mehmet Ali Akidil, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1989, s.43.

⁷⁸⁹ Ali Özasan, **Harp Prensipleri Işığında Güney Cephesinde Kuvayı Milliye (Gaziantep Örneği)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2021, s.164.

olmadığı ifade edilmiştir.⁷⁹⁰ 1920 yılı Mayıs ayı sonuna kadar Antep Kuva-yı Milliyesinin başında kalan Kılıç Ali Bey, milletvekili seçilmesi üzerine Ankara'ya gitmiştir.⁷⁹¹

14 Mayıs 1920'de öğleden sonra Antep üzerine gelen dört Fransız tayyaresi, şehrin muhtelif bölgelerine otuz bomba atmıştır. Bu bombardıman sonucunda yapılan incelemede, ahaliden hiç kimseye bir şey olmadığı tespit edilmiştir.⁷⁹² Bu sırada aynı gün Fransız tayyareleri tarafından Osmanlı Padişahı ile Şeyhülislam onaylı, halkı Millî Mücadele hareketine isyana teşvik eden beyannameler atılmıştır.⁷⁹³ Bu beyannamelerde; *"Kuva-yı Milliye namı altında sizi iğfal eden kumandanlar, Padişaha isyan etmiş bir kuvvettir. Bu harbe iştirak edenler ne gazi ne de şehit olamaz. Bunlar şer'an katil addedilir."*⁷⁹⁴ denilmiştir. Fransızlar ilgili beyannamelerle, Antep halkının millî mücadeleye destek vermesini önlemeye çalışmıştır.

22 Mayıs 1920'de muharebeler devam ederken Fransızlar, şehrin düşmesi ve Kuva-yı Milliye birliklerinin teslim olması için Antep'i tayyareler aracılığıyla bombalatmıştır.⁷⁹⁵

Kolağası Kılıç Ali Bey'den sonra Antep Kuva-yı Milliyesinin başına Mustafa Kemal Paşa'nın talebi doğrultusunda 8 Ağustos 1920'de Kaymakam Şefik Özdemir Bey atanmıştır. Şefik Özdemir Bey Kuva-yı Milliye Komutanı olduktan sonra, Antep savunmasını yeniden organize etmiştir.⁷⁹⁶

13 Ağustos 1920'de bazı şahısların Fransızlara teslim olunması yönündeki isteği sebebiyle Antep Merkez Heyeti tarafından Karatarla Camii'nde bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda millî mücadele taraftarları;

"Antep Harbi, Anadolu'daki genel inkılâbın cereyanına tabidir. Bütün kudret ve kuvvetimize ilham kaynağı Anadolu'dur, bir de kalbimizdeki millî imanımızdır. Anadolu'nun mücadele hedefi bütün Türk topraklarının tamamiyeti mülkiyesiyle, istiklalimizin tanınması olduğuna göre bizim fikrimiz

⁷⁹⁰ ATBD, Yıl: 46, Sayı: 103, Ocak 1997, Belge No: 2896.

⁷⁹¹ Ali Kılıç, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Yayına Hazırlayan: Hulusi Turgut, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.102-110.

⁷⁹² ATBD, Yıl: 46, Sayı: 103, Ocak 1997, Belge No: 2897.

⁷⁹³ Hüseyin Bayaz, **Antep Savunması Günlüğü**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994, s.110.

⁷⁹⁴ Mustafa Nureddin Lohânizâde, **Gaziantep Müdafaası**, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Sayı 61, Gaziantep, 1974, s.129.

⁷⁹⁵ Gülsün Nakıboğlu, **Mitat Enç'in Eserlerinde Gaziantep**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2009, s.214.

⁷⁹⁶ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.163.

bu hedeften asla ayrılamaz. Düşmanın yapacağı barış şartları ne kadar uygun olursa olsun, neticede yine Fransızlara mahkûmuz. Türk olanlar, yabancı bir devletin boyunduruğu altına girmek istemez, bunu isteyenlerin milliyetinden şüphe ediyoruz. Biz ki, millî ve askeri zaferlerimizin şerefini, tarihin kaybolup efsanelerin hâkim olduğu zamanlardan beri taşıyoruz. Biz bu şereflerle, insanlara vaat edilmiş iyiliklerin en yükseğine erişmiş bir millet iken, bugün ne için aramızda bu zillet ve esarete katlanmak isteyenler bulunuyor? Silahlarımız, topumuz, tayyaremiz ve cephanemiz yoktur. Fakat tırnaklarımız, kalbimizde de millî aşkımız, bu yolda ölmek için arzu ve imanımız vardır. Bugün her Türk'ün vatan için mücadele etmesi bir gayedir. Türk olanlar, Allah ve vatanını sevenler bizimle beraberdir.”⁷⁹⁷ denilmiştir.

Neticede yapılan toplantı sonucu işgale karşı konulacağı kararlaştırılmış ve alınan karar Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir.⁷⁹⁸ Mustafa Kemal Paşa tarafından bu telgrafa; *“Sayın Antep halkının vatan savunması için yaptıkları toplantı ve toplantıda alınan azimli kararları bildirir telgraflarınız, Büyük Millet Meclisinin genel kurulunda okundu. Antep halkının gösterdikleri cesaret, son derece takdir edilmiş ve gurur vermiş bulunduğundan halka bildirilmesi ve kararın yayınlanması rica olunur.”*⁷⁹⁹ denilerek verilen karardan duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.

3 Ekim 1920'de Fransızlar tarafından, tayyareler aracılığıyla Antep'in muhtelif yerlerine Türkçe beyannameler atılmıştır. Bu beyannamelerde Fransızlar, barış istediklerini, Antep halkının namusuna ve dinine dokunulmayacağı, ahalinin refah ve hürriyete kavuşacağını, teslim olmak isteyenlerin memnuniyetle kabul edileceğini vurgulamıştır.⁸⁰⁰

Fransızların Suriye ve Adana bölgelerindeki vaziyetinin kötüye gitmesi üzerine, Antep'in zaman kaybetmeden ele geçirilmesi için General Gaubeau komutasında takviye bir kuvvet buraya gönderilmiştir. İlgili karar kapsamında 19 Kasım 1920'de Kilis'ten yola çıkan General Gaubeau komutasındaki kuvvetler, 21 Kasım 1920'de Antep'e ulaşmıştır. Antep'e gelen bu kuvvetlerle Fransız gücü; 14 Piyade taburu, 2 süvari bölüğü, 38 top ve bir tayyare filosu olmuştur. Böylece Fransız işgal kuvvetleri 12.000 asker ve 6.000 hayvandan ibaret bir vaziyet almıştır.⁸⁰¹ Fransız

⁷⁹⁷ Mehmet Birol Güngör, **Antep Harbi**, Eren Yayıncılık İstanbul, 2004, s.210.

⁷⁹⁸ Sadettin Gömeç, **Millî Mücadelede Gaziantep**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.77.

⁷⁹⁹ Sahir Uzel, **Gaziantep Savunmasının İç Yüzü**, Doğu Limited Şirketi Matbaası, Ankara, 1952, s.134.

⁸⁰⁰ Mehmet Çakar, **Antep Savunması**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2014, s.46.

⁸⁰¹ Ayhan Öztürk, **Millî Mücadelede Gaziantep**, Geçit Yayınevi, Kayseri, 1994, s.140.

kuvvetlerine karşılık, Antep'teki Türk kuvvetleri ise 2.920 kişiden oluşmuştur.⁸⁰² General Gaubeau'nun Antep'e gelmesinden sonra taraflar arasındaki mücadele daha da hızlanmıştır.⁸⁰³ General Gaubeau şehrin dış dünyayla ilişkisini keserek, yardım gelmesini önlemek amacıyla hemen taarruza başlanması emrini vermiştir. Bu emir sonrasında tayyarelerle yapılan hava keşiflerinin ardından başlatılan topçu atışları sonucunda; Çıksorut, Hacıbaba ve Çakmak tepeleri Fransız birliklerinin eline geçmiştir.⁸⁰⁴

2'nci Kolordu Komutanı Selahaddin Adil Bey tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen raporla, 12 Aralık 1920'de Fransızların Antep'in muhtelif yerlerini toplanla bombaladığı, bölgedeki Türk kuvvetleri ile Fransızlar arasında dört saat süren gayet şiddetli muharebeler yaşandığı bildirilmiştir. Raporun devamında, Antep'teki muharebe hattına gelen bir Fransız tayyaresinin, gayet alçaktan şehre ve mevzilere bombalar attığı, ancak yerden açılan karşı ateş sonucunda uçağın arızalanarak Sarımsak Tepe arkasına inmeye mecbur kaldığı ifade edilmiştir. Bu sırada Fransızlar, Antep'e binden fazla top ateşlemiştir.⁸⁰⁵

19 Aralık 1920'de de Fransız tayyareleri Antep'teki birlikler üzerine gelerek, hava keşfi yapmıştır. Bu hava keşifleri ile Fransızlar, Türk birliklerinin yerlerini tespit edip, ardından topçu ateşi ile savunma direncini kırmayı hedeflemiştir. Ancak, yapılan tayyare ve topçu bombardımanlarına rağmen, Türk savunma azim ve kararlılığı devam etmiştir.⁸⁰⁶

16 Ocak 1921'de Akçakoyunlu'dan kalkan bir Fransız tayyaresi, Antep üzerine gelerek hava keşfi yapmıştır. 28 Ocak 1921'de üç Fransız tayyaresi, Antep yakınlarındaki Düllük, Bedirköy ve Görenis istikametlerinde dört saat keşif yapmış ve bölgeyi hava bombardımanına tutmuştur. 29 Ocak 1921'de de iki Fransız tayyaresi, Antep civarındaki Suboğazı, Bedirköy, Göksüncük, Karacaburç ve Akçaburç bölgelerinde üç saat keşif yaparak, ilgili yerleri bombalamıştır.⁸⁰⁷

⁸⁰² Ünler, **a.g.e.**, s.95-96.

⁸⁰³ Celal Erikan, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.670.

⁸⁰⁴ Bilgehan Pamuk, **Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması**, IQ Kültür Yayınları, Ankara, 2009, s.260; Andrea, **Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muharebatı**, Çeviren: Miralay Kadri, Hazırlayan: Erdal Açıkse, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ, 2010, s.124-125.

⁸⁰⁵ **ATBD**, Yıl: 46, Sayı: 104, Haziran 1997, Belge No: 2935.

⁸⁰⁶ Özaslan, **a.g.t.**, s.233-234.

⁸⁰⁷ Ulusoy, **a.g.e.**, s.66-81.

Fransız taarruzu, aralıklarla 8 Şubat 1921'e kadar devam etmiştir. Neticede Özdemir Bey'in başında bulunduğu Kuva-yı Milliye birlikleri Antep dışarısındaki Fransız muhasarasını yarıp şehirden çıkmıştır. Ancak Antep, Fransız işgali altına girmiştir. Antep, Fransızlara teslim olurken Miralay Andrea komutasındaki; 19'uncu, 22'nci, 41'inci Piyade Alayları ile 17'nci Süvari Alayı, iki topçu taburu, üç tayyare, beş tank ve altı otomobilden kurulu kuvvet şehri teslim almıştır.⁸⁰⁸

16 Mart 1921'de İkinci Kolordu Cephesi'nden gönderilen durum raporunda, Antep mıntıkasında sükûnet olduğu, ancak bir Fransız tayyaresinin şehrin kuzeyinde keşif yaptıktan sonra geri döndüğü bildirilmiştir.⁸⁰⁹

Batı Cephesi'nde Yunanlara karşı kazanılan Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından Fransa ile TBMM Hükümeti arasında Ankara Anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmadan sonra Fransızlar, 25 Aralık 1921'de Antep'i boşaltmıştır. Böylece Antep, işgalden kurtulmuştur.⁸¹⁰

2.2.4.1.4. Adana'da Hava Harekâtının İcrası

Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra 31 Ekim 1918'de İkinci Ordu Kumandanlığı'ndan On ikinci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen yazıyla, Adana'daki tayyare müfrezesiyle, tayyare toplarının bütün malzemesiyle teslim alınması emredilmiştir.⁸¹¹ İlgili yazı, Adana'nın işgal olasılığına karşı tayyare malzemesinin İtilaf Devletlerinin eline geçmemesi amacıyla tedbir alındığını göstermektedir.

4 Kasım 1918'de İkinci Ordu Kumandanlığı tarafından Adana Menzil Müfettişliği'ne gönderilen yazıyla, mütareke hükümlerine aykırı bir şekilde İtilaf tayyareleri uçtukları halde ateş edilmeyeceği ve konunun siyasi yollardan teminine çalışılacağı belirtilmiştir. Ayrıca yazıda, ilgili durumun Osmanlı Başkomutanlığı'na bildirileceği ifade edilmiştir.⁸¹²

⁸⁰⁸ Saral, **a.g.e.**, s.267-270.

⁸⁰⁹ **İSH**, K: 879, G: 183, B: 183-1.

⁸¹⁰ **İSH**, K: 630, G: 44, B: 44-1.

⁸¹¹ **İSH**, K: 255, G: 140, B: 140-1.

⁸¹² **İSH**, K: 259, G: 96, B: 1.

İngiliz ve Fransızlar tarafından Kilikya olarak nitelenen Çukurova bölgesi çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen askeri çıkarmalarla işgal edilmiştir. Bu kapsamda 15 Kasım 1918’de İngiliz kuvvetleri İskenderun’a asker çıkarmıştır.⁸¹³

23 Kasım 1918’de Mersin’deki Alman Tayyare Bölüğü’nün malzemelerinin İtilaf kuvvetlerinin eline geçmesini önlemek amacıyla harekete geçilmiştir.⁸¹⁴ Bu kapsamda, 23’üncü Tümen Kumandan Vekili Mehmet Şükrü Bey tarafından 12’nci Kolordu Komutanlığı’na gönderilen yazıyla, Mersin’deki Tayyare Bölüğü’nden 4.100 kilo benzin, 500 kıyye (1 kıyye 1.288 gr.) makine yağı, 3 makineli tüfek alındığı bildirilmiştir.⁸¹⁵ Ayrıca tayyare bölüğünden; on kiloluk 22, beş kiloluk 4, dört buçuk kiloluk 10 bomba ile ayrıca 40 saplı bomba olmak üzere toplam 86 bomba ve 7 sandık dinamitin devralındığı ifade edilmiştir.⁸¹⁶

26 Kasım 1918’de 12’nci Kolordu Kumandanlığı tarafından Adana Hat Komiserliği’ne gönderilen yazıyla, Mersin’deki tayyareler için Karaca İlyas’da beşi açık ve biri kapalı olmak üzere toplam altı vagonun tahsis edilmesi tebliğ edilmiştir.⁸¹⁷ İlgili emir ile bölgedeki tayyarelerin İtilafların eline geçmesini önleyerek, bunları güvenli bölgelere taşımak amaçlanmıştır.

1 Aralık 1918’de 12’nci Kolordu Kumandanlığı’ndan 6’ncı Ordu Komutanlığı’na gönderilen yazıyla, Mersin’deki tayyareleri söküp nakledebilecek munasip bir zanaatkâr bulunamadığı ifade edilmiştir. Bu kapsamda mutasarrıfla görüşerek memleket dâhilindeki zanaatkârlardan ücretle tutularak ve ahaliden araç kiralayarak malzemelerin nakline emir verildiği bildirilmiştir. İlgili tayyarelerin sökölüp nakledilmesi için menzil müfettişliğine emir buyrulması gerektiği de iletilmiştir.⁸¹⁸

11 Aralık 1918’de Fransız birlikleri Dörtyol’u işgal etmiştir.⁸¹⁹ Ardından İngiliz ve Fransız kuvvetlerinden oluşan ortak bir birlik tarafından 17 Aralık 1918’de

⁸¹³ Akbıyık, **a.g.e.**, s.8.

⁸¹⁴ Mersin’den nakledilecek tayyare malzemesinin ayrıntısına dair cetvel için bakınız: **İSH**, K: 321, G: 23, B: 1-6.

⁸¹⁵ **İSH**, K: 321, G: 23, B: 23-1.

⁸¹⁶ **İSH**, K: 321, G: 25, B: 25-1.

⁸¹⁷ **İSH**, K: 321, G: 26, B: 26-1.

⁸¹⁸ **İSH**, K: 321, G: 14, B: 14-1.

⁸¹⁹ Kemal Çelik, “*Millî Mücadele’de İlk Kurşun ve Dörtyol’un Düşman İşgalinden Kurtuluşu*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 41, Temmuz 1998, s.482; Kadir Aslan, **Cumhuriyet’in 75. Yılında Dörtyol**, Dörtyol Belediyesi Kültür Yayınları, Antakya, 1999, s.20.

Mersin ve 21 Aralık 1918’de de Adana’ya asker çıkarılmıştır.⁸²⁰ İki devlet arasında yapılan Suriye İtilafnamesi sonrasında Adana, Mersin ve Osmaniye hattını içeren Çukurova Fransızlara terk edilmiştir.⁸²¹

Fransızlar, Adana bölgesinde iki tümen kuvvet konuşlandırıp, harp harekâtlarını 10 tayyare ile şekillendirmiştir.⁸²² Adana bölgesinde başlayan işgallere karşı, yerli halk tarafından Kuva-yı Milliye birlikleri kurularak silahlı mücadeleye başlanmıştır.⁸²³ Bu mücadele Heyet-i Temsiliye’nin 23 Kasım 1919’da yayımladığı genelge ile Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı’nın kurulması ile daha teşkilatlı bir hale getirilmiştir. Adana ve çevresindeki Kuva-yı Milliye Komutanlığı’na Kozanoğlu Doğan Bey lakabıyla Topçu Binbaşı Kemal Bey, kurmay heyetine de Aydınoglu Tufan Bey takma ismiyle Kolağası Osman Bey atanmıştır.⁸²⁴

12 Ocak 1920’de Adana civarındaki Kuva-yı Milliye Komutanlığı, Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmıştır. Doğu bölgesine Aydınoglu Tufan Bey, Batı Bölgesine de Tekelioğlu Sinan Bey takma adı ile Kolağası Ratıp (Tekelioğlu) atanmıştır. Bütün Adana Bölgesi Kuva-yı Milliye Komutanlığı ise Kozanoğlu Doğan Bey’in komutasına verilmiştir.⁸²⁵

Maraş ve Urfa bölgelerindeki Kuva-yı Milliye Birliklerinin başarıları Fransızların, Adana’ya daha çok önem vermelerine ve buradaki hâkimiyetlerini sürdürmek amacıyla etkin bir askeri strateji ve anlayış yürütmelerine neden olmuştur. 1920 yılı Nisan ayı içerisinde Fransız tayyareleri, Aydınoglu Tufan Bey’in Kadirli’ye geldiği istihbaratı üzerine, burayı hava bombardımanına tutmuştur. Bu hava bombardımanı sırasında Kadirli halkı; mağaralara, ormanlık alanlara ve dağlık

⁸²⁰ İbrahim Bozkurt, “İşgal Yıllarında Mersin (1918-1922)”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 22 (1), Mart 2018, s.407-435.

⁸²¹ Mustafa Yahya Metintaş, “Suriye Coğrafyasında 1919-1921 Döneminde Siyasal ve Sosyal Olaylar ve Türkiye-Fransa İlişkileri”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, Haziran 2019, s.78-112.

⁸²² Saral, **a.g.e.**, s.45.

⁸²³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

⁸²⁴ **İSH**, K: 270, G: 186, B: 186-1; **İSH**, K: 270, G: 186, B: 186-2.

⁸²⁵ Neslihan Bolat Bozaslan, “Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüklerinde Milli Mücadeleye Karşı (Çıkan) Yerel Unsurlar”, **Journal of History and Future**, Cilt: 1, Sayı: 1, Aralık 2015, s.39-50.

arazilere sığınmak suretiyle canını kurtarmaya çalışmıştır. Fransız tayyarelerinin bombardımanı sonucu ahaliden 13 kişi hayatını kaybetmiştir.⁸²⁶

Fransız tayyarelerinin bombardımanı aralıklarla farklı zamanlarda tekrarlanmıştır. Hava bombardımanları üzerine Kadirli halkı, sabah erkenden mezarlığa sığınıp, akşam evlerine dönmeye başlamıştır. Fransız tayyarelerinin hava taarruzlarına karşı, Kadirli'deki Sülemiş Tepesine mevzilenmiş olan Kuva-yı Milliye birliklerinin ateşi sebebiyle uçaklar, yüksekten uçmaya başlamıştır. Bu durum hava bombardımanlarının etkisinin azalmasına ve gücünü yitirmesine neden olmuştur.⁸²⁷

11 Nisan 1920'de Fransızlar, bir piyade alayı, üç batarya, bir süvari bölüğü, tanklar ve zırhlı otomobiller ile havadan tayyarelerin desteklediği üç bin kişilik bir kuvvetle Kavaklıhan'a yönelik bir taarruz girişiminde bulunmuştur. Bu taarruz sırasında Fransızlar; Çamtepe, Kayadibi ve Bayramlı (Kurbanlı) Köylerini ele geçirip, ateşe vermiştir. Fransız taarruzu devam ederken, Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in aldığı tedbirlerle Fransız kuvvetlerinin ilerleyişi durdurulmuştur.⁸²⁸

18 Nisan 1920'de Tekelioğlu Sinan Bey'in komutasındaki Kuva-yı Milliye birlikleri, Pozantı'daki Fransız kuvvetlerine karşı bir taarruzda bulunmuştur. Bu taarruz sırasında Pozantı'da çevrilmiş olan Fransız kuvvetleri ile Adana'daki Fransız komuta kademesi arasındaki irtibat tayyareler aracılığıyla sağlanabilmiştir. Bu kapsamda Pozantı'ya iletilmek istenen emirler, tayyareler aracılığıyla havadan ilgili bölgeye atılmıştır.⁸²⁹

Fransızlar, Pozantı'daki birliklerini kurtarmak gayesiyle 17 Mayıs 1920'de bir harekât gerçekleştirmiştir. Bu harekâta Fransızların, Tarsus'taki tüm kuvvetleriyle, Mersin ve Adana'daki birliklerin büyük bir kısmı katılmıştır.⁸³⁰ Fransız taarruzuna; bir tümen, Ermeni gönüllüleri, 4 batarya top, 2 tank, 3 zırhlı otomobil, 2 zırhlı tren ve

⁸²⁶ Ali İşlek, **Millî Mücadelede Osmaniye**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2006, s.64.

⁸²⁷ Tevfik Çoşkun, **Kadirli Millî Mücadelesi Hatıraları**, Kadirli Basımevi, Kadirli, 1967, s.32.

⁸²⁸ Kemal Çelik, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.262.

⁸²⁹ Saral, **a.g.e.**, s.153.

⁸³⁰ Hüsnü Özlü, *"Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüklerinde Millî Mücadele'de Adana ve Pozantı Yöresinde Yapılan Muharebeler"*, **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.309-338.

sürekli değişmek suretiyle 2 tayyare destek olmuştur. Kuva-yı Millîye birlikleri, tankları devre dışı bırakmak için Kavaklıhan'ın bir kilometre uzağında bulunan iki tarafı uçurumlu yolun birkaç yerinde çukurlar açmıştır. Ayrıca, bu çukurlar tayyareler tarafından fark edilmesin diye üzerleri kamufle edilmiştir.⁸³¹ Fransız tayyareleri harekât sırasında şüphelendikleri yerlere hava taarruzlarında bulunarak, kamufle edilmiş alanları tespit etmeye çalışmıştır.⁸³² Fransızların tank ve topçu ateşi ve hava bombardımanı ile şekillenen taarruzu başarılı olamamıştır. Neticede Fransızlar, başarılı olamayacaklarını görerek, Çamtepe hattına çekilmiştir.⁸³³

20 Mayıs 1920'de Tekelioğlu Sinan Bey tarafından Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen mesaj ile bölgedeki muharebeler hakkında bilgi verilmiştir. Bu mesajda Tekelioğlu Sinan Bey;

*“Birçok hazırlıktan sonra düşman 17 Mayıs'ta gün ağarırken Yenice'den Yaramış (Kelebek civarı), Tarsus'tan Karayayla ve Kavaklıhan istikametlerine üç koldan taarruza geçmiştir. Bu cephede mevcudumuz 500 nefer piyade, 100 süvari, bir top ve iki makineli tüfekten ibarettir. Taarruz eden düşmanın kuvveti ise bir nizamiye tümeni ile iki tank, üç zırhlı otomobil, iki tayyare ve iki zırhlı trendir. Muharebe üç gün pek şiddetli ve kanlı devam etmiş ve düşmanın pek çok ceset terk ederek geri çekilmesi ile sonuçlanmıştır. Birliklerimizin ve ahalimizin morali pek yükselmiştir. Muharebe meydanında düşmanın 500 kadar ölüsü sayılmıştır. Buna karşılık zayıyatımız üç şehit ile yedi yaralıdır.”*⁸³⁴ demiştir.

Fransızlar, Pozantı'da Türk kuvvetleri tarafından kuşatılan taburlarını kurtarmak amacıyla yaptıkları harekâta başarılı olamayınca, bölgeyi boşaltma kararı almıştır. Bu kararın uygulanması için bir tayyare aracılığıyla Pozantı'daki Fransız karargâhına, havadan çekilme emri ve güzergâhını içeren bir posta atılmıştır.⁸³⁵ Pozantı'daki tabur komutanlığı, havadan atılan Mersin'e çekilme emri ile krokiyi aldıktan sonra, 25 Mayıs 1920 gecesi harekete geçmiştir. Neticede Fransız taburu, Çuğbeli bölgesinden geçerek Türk kuvvetlerinin çemberinden çıkmayı başarmıştır.⁸³⁶

⁸³¹ Olgay Şen, **Millî Mücadele Döneminde Tarsus (1918-1922)**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2014, s.68.

⁸³² Mustafa Necati Çıplak, **İçel Tarihi**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1968, s.243.

⁸³³ **İSH**, K: 767, G: 120, B: 120-67.

⁸³⁴ **İSH**, K: 767, G: 120, B: 120-67a.

⁸³⁵ Kemal Çelik, “*Millî Mücadele’de Adana (Güney) Havalisi Komutanları*”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.648.

⁸³⁶ **İSH**, K: 942, G: 54, B: 54-1.

Fransız taburu çemberden çıkmasına karşın, Kuva-yı Milliye birliklerinin baskını sonucu 27 Mayıs 1920’de Karboğazı civarında esir edilmiştir. Fransızlardan 100’ü hafif ve ağır yaralı 550 er, biri binbaşı olmak üzere dokuz subay esir alınmıştır. Fransızlar, 200 ölü vermiş ve onlardan 2 top, 8 makineli tüfek, 40 otomatik tüfek, 1.000 kadar çeşitli silah ele geçirilmiştir. Böylece, 27 Mayıs 1920’de Pozantı işgalden kurtarılmıştır.⁸³⁷ Tekelioğlu Sinan Bey, cephe hattındaki vaziyeti 29 Mayıs 1920’de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği bir raporla bildirmiştir. Bu raporda Tekelioğlu Sinan Bey; *“Pozantı sorunu başarı ile sonuçlandırılmış olduğundan öbür gün bütün kuvvetimle Adana’ya taarruz ederek morali tamamen kırılmış olan düşmandan bu şehri temizleyeceğim.”*⁸³⁸ demiştir.

6-11 Temmuz 1920 tarihleri arasında Kuva-yı Milliye birlikleri tarafından Adana’daki Fransız kuvvetleri kuşatılmıştır. Bu kuşatma sırasında Türk birlikleri tarafından topçu ateşi ile Fransız tayyare hangarları ve levazım depoları bombalanmıştır. Bombardıman sonucunda çıkan yangında Fransız birlikleri hiçbir malzemesini kurtaramamıştır.⁸³⁹

Adana ve çevresinde millî mücadele devam ederken 9 Temmuz 1920’de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın Doğu Cephesi Komutanlığı’na ilettiği emirle, Adana Cephesi Komutanlığı kurulmuştur. Bu komutanlığa da kolordu komutanı yetkisiyle Miralay Selahattin Adil Bey atanmıştır.⁸⁴⁰ Böylece bölgedeki milli mücadele daha organize ve teşkilatlı bir yapı ve hal almıştır.

Adana Cephesi Komutanlığı’nın kurulduğu gün Fransızlar, yanlarında getirdikleri Ermeni göçmenleri yerleştirmek amacıyla çözüm arayışına girmiştir. Bu durum Fransızların, bölgedeki Müslüman halkın katledileceği söylentisini çıkarmasına neden olmuştur. Fransızlar bu söylenti ile bölgedeki Türkleri kaçırıp, onların evlerini Ermeni göçmenlere vermeyi öngörmüştür.⁸⁴¹ Bu kapsamda 9 Temmuz 1920’den itibaren Fransızlar ve onların emrindeki Ermeniler tarafından, şehrin her tarafında Türk mahallerine yönelik tüfek ve mitralyöz ateşi başlamıştır. Türklere yönelik başlatılan bu yoğun ateş üzerine, katliam iddialarının doğru olduğu düşüncesiyle halk;

⁸³⁷ İSH, K: 626, G: 29, B: 29-8.

⁸³⁸ İSH, K: 766, G: 140, B: 140-3.

⁸³⁹ Ulusoy, a.g.e., s.29.

⁸⁴⁰ İSH, K: 748, G: 200, B: 200-1.

⁸⁴¹ Cezmi Yurtseven, **Çukurova Tarihi**, Çukurovalı Yayınları, Adana, 2006 s.218

evini, eşyalarını ve dükkânlarını bırakıp, Adana'nın güney ve güney batısındaki Oba Semti ile bahçeler bölgesine kaçışmıştır. “*Kaç Kaç*” olarak adlandırılan ova köyleri halkının da katıldığı bu olay dört gün sürmüş ve 13 Temmuz 1920’de sona ermiştir. Kaç kaç sırasında Fransız tayyareleri, halkı korkutmak ve bölgeden çıkışını hızlandırmak amacıyla makineli tüfek ateşi ve hava bombardımanında bulunmuştur. Ayrıca Fransız tayyarelerinin Kaç kaç sırasında, sabah saat 08.00’den öğle saat 12.00’ye kadar havadan attığı bomba ve çiviler, birçok kimsenin hayatını kaybetmesine, yaralanmasına ve sakat kalmasına yol açmıştır.⁸⁴² Kaç kaç sonrasında Türk halkı, Kuva-yı Milliye birliklerinin daha etkin ve güçlü olduğu Toros Dağları eteklerine sığınarak, bu katliamdan kurtulmuştur.⁸⁴³

26 Temmuz 1920’de Müdafaa-i Milliye Vekâleti Harbiye Dairesi’ne gönderilen bir yazıyla, Mersin’de Almanlardan kalan iki deniz tayyaresi ile bir tayyarelik motor ve kanat ve bir vagon malzemenin, Karacailyas İstasyonundan vagonlara yüklenerek Adana civarındaki Kelebek’e gönderildiği bildirilmiştir. Yazının devamında, Kelebek ile Hacıkırı İstasyonları arasında tren yoluna bir toprak yığınının yıkılması sebebiyle malzemelerin orada kaldığı belirtilmiştir. Yol açılmadan İtilaf kuvvetlerinin verdiği müddet de sona erdiğinden, malzemelerin Anadolu içlerine geçirilemediği ifade edilmiştir. İlgili durum sebebiyle orada orduya ait birçok eşyanın da kaldığı belirtilerek, mahallinde tahkikat yapılarak eğer hali hazırda mevcut ise istifade edilecek bu tayyareler ve malzemenin nakline çalışılması istenmiştir.⁸⁴⁴

14-16 Ağustos 1920 tarihleri arasında Adana’daki Fransız tayyare hangarları ile istasyon çevresi, Türk birlikleri tarafından topçu bombardımanına tutulmuştur. Bu bombardıman sırasında meydana bulunan Fransız tayyarelerinden biri uçmadan, diğeri ise uçmaya hazırlanırken sakatlanmıştır. Hava meydanından kalkma imkânı bulan ve Kuva-yı Milliye birliklerinin topçu mevzilerinin yerlerini tespiti çalışan iki Fransız tayyaresinden biri, yerden açılan ateş sonucunda düşürülmüştür.⁸⁴⁵

2 Ekim 1920’den itibaren Fransız tayyareleri, bölge üzerinde daha sık uçmaya ve keşif yapmaya başlamıştır. Bu durum Fransızların, bir taarruz hazırlığında olduğu

⁸⁴² İşlek, **a.g.e.**, s.88.

⁸⁴³ Çelik, **a.g.e.**, s.405-406.

⁸⁴⁴ İSH, K: 675, G: 123, B: 123-1.

⁸⁴⁵ Ulusoy, **a.g.e.**, s.34.

veya bir kuvvet kaydırma girişiminde bulunacakları yönünde değerlendirilmiştir.⁸⁴⁶ 19 Ekim 1920’de Mersin istikametinden gelen Fransız tayyareleri, Ulaş ve Keşibükü üzerinde hava keşfi yaparak, geri dönmüştür.⁸⁴⁷ Aynı tarihte Adana’dan Tarsus istikametine doğru harekete geçen Fransız kuvvetleri top, tayyare ve makineli tüfek ile takviye edilmiş, bir alay piyade ve süvariden oluşan kuvvetleri ile Muhat Köprüsü civarında Kuva-yı Milliye birlikleri ile muharebeye tutuşmuştur. Bu sırada, Tarsus’tan çıkan bir başka Fransız birliği batıya doğru hareket ederek Sarı İbrahimli Köyü’nü işgal etmiştir. 21-22 Ekim 1920 tarihleri arasında gerçekleşen muharebeler sonrasında Fransız kuvvetleri geri çekilmiştir. Bunun üzerine Kuva-yı Milliye birlikleri, eski mevzilerine yeniden yerleşmiştir.⁸⁴⁸

23 Ekim 1920’de Fransızlar, Pozantı’yı ele geçirmek amacıyla bir harekâta girişmiştir. Aynı gün yedi Fransız tayyaresi muharebe hattında keşif yapıp, ardından Beledik’i havadan bombalamıştır.⁸⁴⁹

25 Ekim 1920’de Silifke mıntokasında bulunan 41’inci Tümen Komutanlığı tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen yazıyla, Fransızların üç tayyaresinin Sinan ve Salbaş üzerine gelerek keşif faaliyetinde bulunduğu bildirilmiştir.⁸⁵⁰

30 Ekim 1920’de de Fransız tayyareleri, Osmaniye istikametindeki Toprakkale’nin kuzeyinde ve Ceyhan Vadisi’nde hava keşfi yapmıştır. İlgili hava keşifleri ile Fransızlar, hem bölgedeki Kuva-yı Milliye birliklerinin yerini, hem de Fransız birliklerinin harekâtı için hedef tespiti yapmayı amaçlamıştır.⁸⁵¹

Adana Cephesi Komutanı Selahaddin Adil Bey, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne ulaştırdığı yazıyla, 31 Ekim 1920’de üç bölük piyade ve bir bölük süvariden oluşan Fransız kuvvetlerinin iki topla birlikte, İbrahimli doğusu ile Hacı Baba Tepesi’nde bulunan Türk ileri mevzilerine taarruz ettiğini bildirmiştir. Aynı yazıda Fransız kuvvetlerinin bu taarruzunun, karşı taarruzla püskürtüldüğü ifade

⁸⁴⁶ Saral, **a.g.e.**, s.221.

⁸⁴⁷ Ulusoy, **a.g.e.**, s.34-51.

⁸⁴⁸ Şen, **a.g.e.**, s.99-100.

⁸⁴⁹ Ulusoy, **a.g.e.**, s.34-51.

⁸⁵⁰ **ATBD**, Yıl: 46, Sayı: 104, Haziran 1997, Belge No: 2910.

⁸⁵¹ Ulusoy, **a.g.e.**, s.34-51.

edilmiştir. İlave olarak bu yazıda, çarpışma sırasında bir Fransız tayyaresinin, İbrahimli mevzileri üzerine gelerek, bölgeyi keşfedip geri döndüğü belirtilmiştir.⁸⁵²

1 Kasım 1920’de üç Fransız tayyaresi; Osmaniye, Araplı, Mamure ve Yarbaşı üzerinde bir saat keşif yaparak geri dönmüştür. İlgili tayyare keşfi, Fransızların Osmaniye’den doğuya doğru bir taarruz hazırlığı içerisinde bulunduğu şeklinde değerlendirilmiştir.⁸⁵³

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey tarafından Adana Cephesi Kumandanlığına gönderilen yazıyla, cephenin muhtelif noktalarına gelerek bomba atan Fransız tayyarelerinin mühim zayiata sebebiyet verdikleri ifade edilmiştir. Bu nedenle kıtaların ve ahalinin tayyarelerden kendini koruması için yapılacakları çeşitli vasıtalarla onlara iletmenin önemli olduğu bildirilmiştir.⁸⁵⁴

4 Kasım 1920’de Adana Cephesi Komutanı Selahaddin Adil Bey tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen yazıyla, Fransız harp gemilerinin Mersin Limanı civarındaki köyleri altı saat boyunca bombaladığı, bir Fransız tayyaresinin Gülek’e gelerek, buraya iki bomba attığı bildirilmiştir.⁸⁵⁵

6 Kasım 1920’de dört Fransız tayyaresi, Çamalan Köyüne gelerek bölgeyi havadan bombalamıştır. Bu bombardıman sonucunda köydeki ahaliden dört kişi yaralanmış, bir kişi de hayatını kaybetmiştir. 8 Kasım 1920’de Fransız tayyareleri Çamalan civarına tekrar gelerek, bölgeyi bir daha bombalamıştır. Bu bombardıman sonucunda ahaliden hiç kimseye bir şey olmamış ve herhangi bir zayıat meydana gelmemiştir.⁸⁵⁶

Çamalan’ın bombalandığı sırada Fransızlar, Osmaniye yakınlarındaki Kanlıgeçit-Hasanbeyli bölgesine yerleştirdikleri üç batarya ile Türk birlikleri üzerine ateşe başlamıştır. Bu ateşe Fransız tayyareleri de destek vermiştir. Fransız tayyareleri, Türk mevzileri üzerinde dolaşarak hem bölgeyi keşfedip hem de kara unsurlarına ateş desteği vererek ön plana çıkmıştır.⁸⁵⁷ Böylece Fransız piyadeleri, havadan tayyareler ve yerden topçu desteği ile Hasanbeyli boyunca taarruza geçmiştir. Bu taarruz

⁸⁵² ATBD, Yıl: 46, Sayı: 104, Haziran 1997, Belge No: 2913.

⁸⁵³ Ulusoy, a.g.e., s.34-51.

⁸⁵⁴ İSH, K: 627, G: 103, B: 103-1.

⁸⁵⁵ ATBD, Yıl: 46, Sayı: 104, Haziran 1997, Belge No: 2915.

⁸⁵⁶ ATBD, Yıl: 46, Sayı: 104, Haziran 1997, Belge No: 2916.

⁸⁵⁷ İşlek, a.g.e., s.44.

sırasında Türk kuvvetlerinin ileri karakolları işgal edilse de akşama doğru durum tersine dönmüştür. Neticede akşam vakti hava desteğinin kesilmesi ile bölge tekrar Türk kuvvetlerinin eline geçmiştir. Fransızlar muharebeler sonunda, işgal ettikleri araziden yalnızca bir tepeyi ellerinde tutma imkânı elde edebilmiştir.⁸⁵⁸

8 Kasım 1920’de Adana Valisi ve 41’inci Tümen Kumandanlığı’ndan Sol Cenah Mıntıka Kumandanlığı’na gönderilen yazıyla olası herhangi bir tayyare taarruzunda izlenecek hareket tarzı ortaya konulmuştur. İlgili yazıda, Fransız tayyarelerine karşı her yerde daima gözlem yapılması ve tayyarelerin tespit edilmesi için yüksek bir noktada iki gözcü bulundurulması istenmiştir. Yazının devamında, tayyare geldiği zaman halka haber vermek üzere evvelden herkesin malumu olan mevkiye göre bir borazan veya çan çalmak veya bir tenekeye vurmak gibi bir işaretin verileceği belirtilmiştir. Ayrıca yazıda, görülen tayyarenin uzakta olması durumunda vakit var ise, herkesin binası dâhilinden çıkarak derhal civarda dere içi ve hendek gibi mezkûr mahallere gireceği ifade edilmiştir. Ancak, vakit yok ise bina dâhilinde kalmanın uygun olacağı belirtilmiştir. İlave olarak yazıda, tayyarelerin yerdeki hareketliliği hemen tespit edeceğini, bu yüzden açıkta kalanların hiç kımıldamayıp sabit kalmasının münasip olacağı ifade edilmiştir. Yazının devamında, bir merkezde görülen tayyarelerin derhal civar merkezlere telefonla haber verileceği bildirilmiştir.⁸⁵⁹ Bunun yanında yazıda, tayyarelerin tespitini önlemek için topların, beyaz çadırların ve renkleri göze çarpan şeylerin, ağaç dallarıyla maskelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca yazıda, makineli tüfek mevzilerinin üstü kapalı mahfuz mahallerde bulundurulması gerektiği ifade edilmiştir. Bunların yanında yazıda, tayyarelere karşı top ve makineli tüfekler ile atış yapılacağı belirtilerek, bu sayede tayyarelerin isabet alıp düşürülemez de yüksekten uçmaya mecbur edileceği aktarılmıştır. Ek olarak yazıda, satıh alanlarındaki kuvvetlerin üstü bir metre kalınlığında toprak ile üstlerini örtterek, korunaklı alanlar inşa edilmesi gerektiği bildirilmiştir. İlgili emrin tüm efrada ve ahaliye öğretilmesi istenmiştir.⁸⁶⁰

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın 9 Kasım 1920’de gönderdiği emirle Adana Cephesi Komutanlığı, 2’nci Kolordu Komutanlığı adını

⁸⁵⁸ Saral, **a.g.e.**, s.225

⁸⁵⁹ **İSH**, K: 1060, G: 135, B: 135-1.

⁸⁶⁰ **İSH**, K: 1060, G: 135, B: 135-2.

almıştır.⁸⁶¹ 20 Kasım 1920’de Fransız birlikleri, Adana’daki Kahyaoğlu Çiftliği bölgesinden iki piyade alayı, beş batarya, üç süvari bölüğü ve 10 kadar zırhlı otomobil ve tankla birlikte milli kuvvetlere karşı bir taarruza girişmiştir. Bu taarruz, Fransız tayyareleri tarafından da desteklenmiştir.⁸⁶²

Bu taarruz sırasında Kurttepeköy ve Karahan’da bulunan emniyet kıtaları kuzeye doğru çekilmiştir. Taarruz devam ederken Türk kuvvetleri, Çakıt Suyu kuzey ve batısında Fransızlara baskınlar yaparak onları yenilgiye uğratmayı kararlaştırmıştır. Aynı dönemde Kuva-yı Milliye komutanlarından Tekelioğlu Sinan Bey, karargâhıyla Urgankıran’da konuşlanmıştır. Buraya iki top yerleştirilerek mevzi alınmıştır. Bu sırada Türk birliklerinden bir tabur Topçu Köyü’nde, 16’ncı Alay’ın 2’nci Taburu Tepeçaylak Köyü’nde, bir tabur Bekirli’de, bir tabur Bekirli’nin kuzeybatısındaki demiryoluna yakın bölgede, birer bölük Salbaş, Kuzgun ve Abdurrahman Köyleri’nde, bir bölük Memişli Köyü’nde ve bir süvari müfrezesi de Memişli’nin doğusunda konuşlanmıştır.⁸⁶³

Fransız birlikleri; havadan tayyareler, yerden toplar ve makineli tüfekler ile Türk mevzilerine taarruz etmiştir. Askeri donanım olarak üstün Fransız kuvvetleri, kayıplar vermesine karşın Memişli Köyü’ne kadar ilerlemiştir. Bu sırada Kuva-yı Milliye birliklerinin gece baskını ile Fransız birlikleri püskürtülmüştür. 21 Kasım 1920’de Fransız birlikleri, Türk kuvvetlerinin cephanelerinin bitmesi üzerine mevzileri ele geçirmiştir. Böylece Fransızlar, Örcün güneyindeki sırtları ele geçirmiştir. Bu sırada cephe ihtiyaçları karşılanan Kuva-yı Milliye birlikleri, Kamışlı Taburu’nun da desteği ile kuvvetlerini artırmıştır. Fransızlar, sayıca üstün birliklerinin gücünü kullanarak Fadıl’ı top ateşine tutup, Kelebek’e doğru ilerlemeye başlamıştır. Fadıl Muharebesi sırasında Fransız tayyarelerinin cephe hattını sürekli ateş altına alması onlara önemli bir stratejik üstünlük kazandırmıştır.

23 Kasım 1920’de destek alan Türk kuvvetlerinin verdiği mücadele sonucunda Fransızlar, geri çekilerek bölgeyi boşaltmıştır. Neticede Fadıl Muharebesini kaybeden Fransızlar, bir kısım kuvvetlerini Kazıkbaş ve Yenice’de bırakarak asıl kuvvetlerini Adana’ya çekmiştir. Tayyarelerin hava desteği Fransız birliklerinin, güvenli bir

⁸⁶¹ İSH, K: 626, G: 13, B: 13-2.

⁸⁶² Sarıhan, a.g.e., s.289.

⁸⁶³ Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, Tan Matbaası, İstanbul, 1961, s.190-191.

şekilde çekilmesini sağlamıştır. Bu muharebe sırasında Fransızlar, 600 civarında kayıp vermiş ve kendilerinden ganimet olarak 100 top mermisi ele geçirilmiştir. Kuva-yı Milliye birlikleri ise 25 şehit, 40 yaralı vermiştir.⁸⁶⁴

4 Aralık 1920’de bir Fransız tayyaresi, Adana-Kozan yolu üzerinde bulunan Hakkı Beyler Köyü üzerine gelerek, bölgeyi bombalamıştır. Bu bombardıman sonucunda ahaliden bir kişi yaralanmıştır.⁸⁶⁵

2 Şubat 1921’de Adana bölgesindeki kara muharebelerinde Millî Kuvvetlere üstünlük sağlayamayan Fransızlar hava taarruzu ile etkinlik göstermeye çalışmıştır. Bu kapsamda Kelebek ve Hacıkırı İstasyonları, Fransız tayyareleri tarafından bombalanmıştır. Fransızların hava taarruzu üzerine Kuva-yı Milliye birlikleri tarafından aynı günün gecesı Adana-Tarsus demiryolunda ilerleyen Fransız trenine saldırı yapılmıştır. Bu saldırı sonrasında Fransız ikmal hattı önemli oranda zarara uğramıştır.⁸⁶⁶

14/15 Mart 1921 gecesı Adana mıntıkasında bulunan müfrezeler tarafından baskın maksadıyla Mersin civarındaki Kavur Köyü ile Karacailyas Köprüsü’ndeki Fransız mevzilerine yönelik bir taarruz gerçekleştirilmiştir. Bu müfrezelerin baskın tarzındaki taarruzu sonucu taraflar arasında bir saat kadar bir çatışma olmuş ve Türk milis kuvvetlerinin geri çekilmesi ile muharebe sona ermiştir. Muharebe sonrasında bir Fransız tayyaresi, Türk müfrezelerinin bulunduğu bölgede keşif yaparak bölgeden uzaklaşmıştır.⁸⁶⁷

22 Haziran 1921’de Pozantı Mıntıka Komutanlığı, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne iletteğı durum raporunda; bölgede sükûnet olduğunu, bir Fransız tayyaresinin Ziyarettepe ve Karayayla üzerinde keşif yaptıktan sonra Mersin yönünde uzaklaştığını bildirmiştir.⁸⁶⁸

Fransızlara karşı bölgede yürütölen mücadele aralıklarla Sakarya Meydan Muharebesi’nin sonuna kadar devam etmiştir. Fransızlar işgal döneminde Türk

⁸⁶⁴ Saral, **a.g.e.**, s.200-203.

⁸⁶⁵ **ATBD**, Yıl: 46, Sayı: 104, Haziran 1997, Belge No: 2917.

⁸⁶⁶ Cihat Yıldırım, **Millî Mücadele Döneminde İcel Sancağı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1998, s.417-418.

⁸⁶⁷ **İSH**, K: 879, G: 183, B: 183-1.

⁸⁶⁸ **ATBD**, Yıl: 47, Sayı: 105, Ocak 1998, Belge No: 2963.

milletin bağımsızlık uğruna sonuna kadar mücadele edeceğini anlamıştır.⁸⁶⁹ Özellikle Fransız kamuoyunda harbe karşı gelişen tepki neticesinde, yapılan müzakereler sonucu 20 Ekim 1921’de Ankara Anlaşması imzalanmıştır.⁸⁷⁰

2.2.4.1.5. Muharebelerin Sonuçları ve Gelişmeler

Ankara Anlaşması sonrasında 5 Ocak 1922’de Adana, Fransız birlikleri tarafından boşaltılmıştır. Böylece Adana işgalden kurtulmuştur.⁸⁷¹ Fransızlar, Adana’yı boşaltırken TBMM Hükümeti’ne 10 adet Brege (Breguet) model tayyare bırakmıştır. Bu tayyareler, iki Fransız vatandaşının ortak olduğu “*Gruenblatt et Comby*” adlı bir şirket aracılığıyla, kadastro çalışmalarında kullanılmak üzere teslim edilmiştir. Tayyareler verilirken bunların askeri amaçlı kullanılmaması istenmiştir.⁸⁷² Tayyarelerin yanında Fransızlardan, on adet hangar, dört adet uçak motoru ve üç adet telsiz istasyonu alınmıştır.⁸⁷³ Fransızlardan teslim alınan tayyareler, Türk havacılar Fazıl, Yahya, Hayri ve Vecihi Beyler tarafından Konya’ya getirilmiştir.⁸⁷⁴ Konya’ya getirilen çift kişilik tayyarelerden dördü uçuşa hazırlanmış ve böylece daha önce lağvedilen 1’inci Tayyare Bölüğü yeniden kurulmuştur. Bu tayyareler 21 Mayıs 1922’de uçarak, Akşehir’e gönderilmiştir.⁸⁷⁵

2.2.4.2. İngiliz İşgal Bölgesi’nde Hava Harekâtının İcrası

Birinci Dünya Harbi sonucunda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mütarekeden sonra İngilizler 8 Kasım 1918’de, Osmanlı 6’ncı Ordu Komutanlığı’nı zor durumda bırakmak amacıyla Musul’daki hükümet konağını işgal etmiştir. Ardından İngiliz kuvvetleri tarafından gönderdeki Osmanlı bayrağı indirilmiş ve yerine Britanya Krallık bayrağı çekilmiştir.⁸⁷⁶ Bu sırada İngilizler tarafından Musul’daki Osmanlı tayyareleri ile Telsiz-Telgraf İstasyonu ve

⁸⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Süleyman Hatipoğlu, **Fransa’nın Çukurova’yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

⁸⁷⁰ **İSH**, K: 630, G: 6, B: 6-9.

⁸⁷¹ **İSH**, K: 630, G: 49, B: 49-1.

⁸⁷² Yavuz, **a.g.e.**, s.158.

⁸⁷³ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s.508.

⁸⁷⁴ Orhan Aydar, “*Türk Havacılarının Milli Mücadele Destanından Bir Yaprak*”, **Havacılık ve Spor Dergisi**, Sayı: 377, Mart 1947, s.17-20.

⁸⁷⁵ Serhan Ada, “*Kurtuluş Savaşı’nda Diplomasi ve Askeri Yardım (Fransız ve İtalyan Askeri Yardımları)*”, **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s.347.

⁸⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Suat Akgül, **Musul-Kerkük Harekâtı**, Berikan Yayınları, Ankara, 2001.

cephaneliklerine el konulmuştur. Bunun üzerine Musul'un boşaltılmasına başlanmış ve iki batarya ile bir piyade taburu ve bazı ağırlıkların Nusaybin'e nakline başlanmıştır.⁸⁷⁷

Neticede zengin petrol kaynaklarına sahip Musul ve çevresi, 10 Kasım 1918'de İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.⁸⁷⁸ Musul'dan sonra Kerkük ve Süleymaniye'ye asker çıkaran İngilizler, Türkler dışındaki unsurlara bağımsızlık vaat ederek, bölgedeki halkın Osmanlı Devleti'ne olan sempatisini ortadan kaldırmaya uğraşmıştır. Bu kapsamda İngilizler, bölgedeki aşiretlere rüşvet vererek ya da zor kullanmak suretiyle hâkimiyet tesis etmeye çalışmıştır.⁸⁷⁹

27 Aralık 1918'de Osmanlı 2'nci Tayyare Bölük Komutanlığı tarafından İstanbul'daki Kuva-yı Havaiye Müfettişi Umumiliği'ne gönderilen yazıyla, Musul'daki işgal sırasında İngilizlere teslim edilen tayyare ve malzemelere ait bilgiler aktarılmıştır. Bu kapsamda İngiliz kuvvetlerine; Osmanlı 6'ncı Ordu Komutanlığı'nın emri doğrultusunda 1 adet Albatros harp tayyaresi, 1 adet Halberstad harp tayyaresi, 3 adet tayyare üzerinde bulunan makineli tüfek, 4 adet 160'lık mercedes model tayyare motoru teslim edildiği belirtilmiştir. Ayrıca İngiliz kuvvetlerine; 3 adet irtifaa dümeni, 2 adet istikamet dümeni, 10 adet pervane, 2 adet benzin haznesi, 30 adet tayyare tekerleği, 1 adet tezgâh, 2 adet Albatros tayyare kanadı, 29 adet hangar çadır direği, 2.850 litre benzin 150 litre vakum yağı verildiği ifade edilmiştir.⁸⁸⁰

15 Ocak 1919'da Altıncı Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Halid Bey tarafından Tayyare Müfettiş-i Umumiliği'ne gönderilen yazıyla Diyarbakır'a nakledilen 2'nci Tayyare Bölüğü'ne ilişkin bilgiler verilmiştir.⁸⁸¹ İlgili yazıda, Altıncı Ordu emrinde 2'nci ve 13'üncü Tayyare Bölüklerinin bulunduğu, bunların daha sonra 2'nci Tayyare Bölüğü emrinde birleştiği belirtilmiştir. İlgili yazının devamında, Musul'da İngilizlere teslim edilen tayyare ve tayyare malzemesi hakkında ayrıntılı bilgilere yer

⁸⁷⁷ Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.84.

⁸⁷⁸ Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 40, Kasım 2007, s.643-691; M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.20-25.

⁸⁷⁹ Sahir Üzel, **İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak-Revandiz Harekâtı, Resmi Vesaike Müstenit Harp Tarihi**, (Daktilo Metin), MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi, İstiklal No: 215, s.13.

⁸⁸⁰ İSH, K: 220, G: 98, B: 98-1.

⁸⁸¹ İSH, K: 220, G: 98, B: 98-2.

verilmiştir.⁸⁸² Bu kapsamda İngilizlerin Musul'u işgali sırasında onlara; tekmiil edevatıyla birlikte mükemmel bir albatros tayyaresi, bir halberstad tayyaresi, 12 ve 5 kiloluk 428 bomba, 348 tapa, 10 kiloluk 116 bomba, 160 tapa, 4,5 kiloluk 590 bomba ve 240 tapa verildiği belirtilmiştir. Yazının devamında İngilizlere; 36.800 makineli tüfek cephanesi, 160'lık bir mercedes tayyare motoru, üç irtifa dümeni, iki istikamet dümeni ve 10 pervane verildiği ifade edilmiştir. Aynı yazıda yine İngilizlere; iki benzin haznesi, 30 tayyare tekerleği, iki Albatros harp tayyaresi kanadı, 29 hangar çadır ve perdesi, 2.550 litre benzin, 49 boş bidon ve 150 litre vakum yağı teslim edildiği ifade edilmiştir.⁸⁸³

Yine aynı yazıda Diyarbakır'a nakli devam eden 2'nci Tayyare Bölüğü'nde; kullanılabilir iki Albatros ve bir Halberstad tayyaresi ile kullanılamaz durumda Albatros model bir iki keşif tayyaresi, üç motorsuz gövdeden ibaret Halberstad harp tayyaresi olduğu bildirilmiştir. İlave olarak bölükte; 19 Alman ve 7 İngiliz tayyare makineli tüfeği, 12 Osmanlı ve 13 Alman filintası, 55.000 fişek ile 20.000 tenvir fişegi olduğu belirtilmiştir. Bunların yanında bölükte; 8 sandık motor aksamı, 25 el motor manyatosu, 2 fotoğraf makinesi, 5 adet devir saati, 20 pervane ve 16 gözlem aynası olduğu vurgulanmıştır. İlave olarak bölükte; 8 perde, 10 benzin haznesi, 4 yağ deposu, 10 dingil, 70 lastik, bir tekerlek, 9 tayyare irtifa dümeni, 9 hangar çadırı, 10 normal çadır ve 800 litre benzin olduğu bildirilmiştir.⁸⁸⁴

Musul ve çevresini işgal eden İngilizler, Şırnak ve Varto'daki aşiretlerin kendilerine yönelik bir hazırlık içerisinde bulunduğunu iddia ederek, Bitlis Vilayeti'ne yönelik ortak bir harekât yapılmasını istemiştir. Konuya ilişkin olarak Osmanlı Harbiye Nezareti'nden 22 Nisan 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, İngilizlerin iddialarının doğru olmadığı belirtilerek, bir harekât gerektiğinde bunun Osmanlı kuvvetleri tarafından yapılacağı ifade edilmiştir.⁸⁸⁵ Birlikte harekât teklifi reddedilen İngilizler, Zaho üzerinden tayyarelerle yaptıkları saldırılarla bölgede asayiş

⁸⁸² İSH, K: 220, G: 98, B: 98-3.

⁸⁸³ İSH, K: 182, G: 245, B: 245-1.

⁸⁸⁴ İSH, K: 182, G: 245, B: 245-2.

⁸⁸⁵ İSH, K: 23, G: 78, B: 78-3; İSH, K: 23, G: 78, B: 78-4.

ve güvenliğin kaybolmasına zemin hazırlamıştır.⁸⁸⁶ İngilizler bu saldırıları ile yapacakları işgallere zemin hazırlamay ve işgal alanlarını genişletmeyi hedeflemiştir.

15 Haziran 1919'da Diyarbakır'dan Osmanlı Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifre telgrafla, 2'nci Tayyare Bölüğü'nde dört subay ve memur ile yirmi nefer olduğu bildirilmiştir. Aynı telgrafta; biri keşif, altısı harp olmak üzere bölükte yedi tayyare olduğu ifade edilmiştir. Telgrafın devamında harp tayyarelerinin dördünün sağlam olduğu belirtilmiştir. Ayrıca ilgili telgrafın devamında, bölüğün faal bir hale getirilebilmesi için on beş subay, makinist ve memur ile elli sekiz nefere ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. İlave olarak bölüğün faal olabilmesi için beş keşif tayyaresi ile bir sıhhiye ve bir yük otomobiline ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Bunların yanında aynı telgrafta, tayyare bölüğünün Elazığ'a nakledildiği, bu kapsamda önemli bir kısmının gittiği belirtilmiştir.⁸⁸⁷

İngilizlerin Anadolu'daki işgal alan ve sahalarını genişletmeye yönelik politikası üzerine Diyarbakır'da bulunan 2'nci Tayyare Bölüğü'nün farklı bir yere nakledilmesi gündeme gelmiştir. Bu kapsamda 13'üncü Kolordu Komutan Vekili Ahmet Cevdet Bey, 9 Temmuz 1919'da Kıtaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliğine Tayyare Bölüğü'nün Elazığ'a nakledilmesini önermiştir.⁸⁸⁸

1919 yılı Temmuz ayı itibarıyla bölükte; dört adet Halberstadt av tayyaresi olup bunlardan iki tanesinin uçabilir durumda olduğu, iki adet Albatros D.III av tayyaresinden birisinin uçuş özelliğinin bulunduğu ve bir adet A.E.G. C.IV model tayyarenin ise uçamaz durumda olduğu görülmüştür. Böylece, Diyarbakır'daki tayyarelerden üçünün kullanılabilir olduğu tespit edilmiştir.⁸⁸⁹ Cephe hattındaki kritik vaziyet ve İngilizlerin işgal sahalarını genişletmeleri, eldeki tayyarelerin elden çıkmasını önlemeye dönük bir hareket tarzı geliştirilmesini gündeme getirmiştir. Bu nedenle tayyarelerin daha güvenli bölge ve alanlara sevk edilmesinin uygun olacağı değerlendirilmiştir.

⁸⁸⁶ 31 Ağustos 1919'da Bitlis Vilayeti'nden Dâhiliye Nezaretine Gönderilen Telgraf İçin Bakınız: **BOA**, DH-KMS, 53-3/4.

⁸⁸⁷ **İSH**, K: 191, G: 134, B: 134-1.

⁸⁸⁸ **İSH**, K: 23, G: 43, B: 43-1.

⁸⁸⁹ Kurter, **a.g.e.**, s.154.

28 Temmuz 1919'da 13'üncü Kolordu Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıyla, 2'nci Tayyare Bölüğü'nün Diyarbakır'dan Elazığ'a altmış araba ve yüz elli mekkâreden ibaret bir ulaştırma kolu ile nakledildiği bildirilmiştir. Aynı yazıda, henüz birkaç arabalık bir kafilenin Elazığ'a ulaştığı belirtilerek, tayyare bölüğünün bu kadar vesaitle, daha gerilere naklinin kolorduca mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Yazının devamında tayyare bölüğünün daha gerilere nakli gerekli ise, pilot ve tren gönderilmek suretiyle tayyarelerin istenen yere gitmesi ve kalacak malzemenin Elazığ'dan Hekimhan'a kadar veyahut Elazığ'dan Erzincan'a nakline mekkâre ile muavenet edilebileceği bildirilmiştir.⁸⁹⁰ Böylece, Diyarbakır'ın İngiliz işgal ve tehdidi altına girmesi sebebiyle, burada bulunan tayyare ve malzeme Elazığ'a taşınmıştır. Bu sırada Elazığ'daki 2'nci Tayyare Bölüğü'nün elinde bulunan iki av uçağı onarılarak, Erzurum'da görev yapan Kazım (Karabekir) Paşa emrindeki 15'inci Tayyare Bölüğü emrine gönderilmiştir.⁸⁹¹

İngilizlerin işgal faaliyetlerini genişlettiği bir dönemde 4-11 Eylül 1919'da Sivas Kongresi toplanmıştır. Bu kongre sırasında kurulan Heyet-i Temsiliye kararı ile Mondros Mütarekesi imzalandığı sıradaki elde kalan toprakların sonuna kadar savunulacağı açıklanmıştır. Bu kapsamda Güney Cephesi'ndeki milli teşkillerin; 13'üncü, 3'üncü, 2'nci ve 12'nci Kolordular bölgelerine bağlanması kararlaştırılmıştır.⁸⁹² Neticede Fırat Nehri'nin doğusundan İran sınırına kadar uzanan ve Misak-ı Milli içerisinde ifade edilen arazi, 13'üncü Kolordu ile burada etkinlik gösteren Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kontrolüne verilmiştir.⁸⁹³

11 Eylül 1919'da Erzincan'daki İkinci Sınıf Tayyare İstasyonu Komutanlığı'ndan Kuva-yı Havaiye Şube Müdüriyetine gönderilen yazıyla, hali hazırda tamire muhtaç Albatros C.III sistemindeki iki tayyarenin, gönderilecek malzeme bir an evvel geldiği takdirde uçuşa hazır hale getirilebileceği bildirilmiştir.⁸⁹⁴ Bu kapsamda talep edilen; iki takım kanat mayisi, 160 metre kanat bezi, 200 kilo emayit, 80 kilo vernik, 4 kilo tutkal, 16 kilo muhtelif çivi, 20 adet el ve makine için ip,

⁸⁹⁰ İSH, K: 193, G: 64, B: 64-1.

⁸⁹¹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.52; Kurter, **a.g.e.**, s.452.

⁸⁹² İSH, K: 350, G: 108, B: 108-1.

⁸⁹³ İSH, K: 275, G: 5, B: 5-1.

⁸⁹⁴ İSH, K: 220, G: 92, B: 92-2.

1 adet subab ve 4 top ekli şeridin Erzincan'a gelen herhangi bir personel ile gönderilebileceği belirtilmiştir.⁸⁹⁵

İngilizler, Musul ve çevresi yanında Irak bölgesinin; Siirt, Mardin ve Diyarbakır illerini de kapsadığını belirterek bu coğrafyayı da işgal etmeye çalışmıştır. Ancak, 13'üncü Kolordu kuvvetlerinin bu duruma direnmesi üzerine işgal hedeflerine ulaşamamışlardır. Buna rağmen İngilizler, Güneydoğu'daki bazı aşiretleri para dağıtarak kendi yanlarına çekip bölgede ayaklanmalar çıkmasına neden olmuştur.⁸⁹⁶ Aynı dönemde İngiliz işgali altında bulunan Kerkük ve Süleymaniye sancakları ile Revandiz, Zabar ve Akra bölgeleri halkı Osmanlı idaresini isterken, bölgedeki bazı aşiretler ise İngiliz propagandası sebebiyle onların hâkimiyetinde olmayı uygun görmüştür. Bu kapsamda Osmanlı egemenliğinden yana tutum ve tavır takınan unsurlar tarafından, İngiliz işgaline karşı çeşitli cemiyetler kurulmuştur.⁸⁹⁷

31 Aralık 1919'da 15'inci Kolordu Komutanı Kazım Paşa tarafından Osmanlı Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifre telgrafta, bir İngiliz tayyaresinin hududumuzu geçerek Şemdina'nın güneyinde keşif yaptığı ve Barzan'a dokuz bomba attığı bildirilmiştir.⁸⁹⁸

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisinin kuruluşundan sonra Musul halkı, Millî Mücadele Hareketi'ni desteklemiş ve İngiliz hâkimiyetine vergi vermeyerek karşı çıkmıştır. Aynı dönemde Millî Mücadele hareketi, bir taraftan Fırat Nehri Doğu Bölgesi'ndeki asayiş sorunlarını gidermeye çalışırken, diğer taraftan siyasi hareketlere engel olmaya çalışmıştır. Bölgede çıkan Basravi, Cemil Çeto, Ali Batı ve Milli Aşireti isyanları, Diyarbakır'da konuşlu 13'üncü Kolordu Komutanlığı tarafından bastırılmıştır. Bu isyanlar dolayısıyla 13'üncü Kolordu; Urfa, Antep ve Maraş bölgelerinde yapılan Millî Mücadeleye yardım gönderememiştir. İlgili isyanların çıkmasında İngiliz ve Fransızların teşvik ve propagandaları etkili olmuştur.⁸⁹⁹

Fırat Nehri Doğu Bölgesi'nde bir taraftan İngiliz işgali, diğer taraftan yerli işbirlikçilerin isyanı devam ederken Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nde

⁸⁹⁵ İSH, K: 220, G: 92, B: 92-1-3.

⁸⁹⁶ Saral, a.g.e., s.14.

⁸⁹⁷ ATAZB, K: 31, G: 57, B: 57-1.

⁸⁹⁸ İSH, K: 202, G: 153, B: 153-1.

⁸⁹⁹ Zekeriya Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 49, Yıl: 2001, s.53; Saral, a.g.e., s.15-17.

1 Mayıs 1920’de yaptığı bir konuşma ile Musul ve çevresi konusundaki duyarlılığını dile getirmiştir. Bu konuşmada Mustafa Kemal Paşa; *“Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki de birincisi olan hudut meselesi tayin ve tespit edilirken, hudut-u millimiz İskenderun güneyinden geçer, doğuya doğru uzanarak Musul’u, Süleymaniye’yi ve Kerkük’ü ihtiva eder. İşte hudut-u millimiz budur.”*⁹⁰⁰ diyerek bölgenin milli sınırlar içerisinde olduğunu vurgulamıştır.

Büyük Millet Meclisi’nin açılmasından sonra alınan kararla, her cephede sorumlu bir komutanlık teşkiline başlanmıştır. Bu kapsamda BMM Vekiller Heyeti’nin 26 Haziran 1920 tarihli kararnamesiyle İran sınırı ile Fırat Nehri arasındaki bölgede Elcezire Cephesi Komutanlığı kurulmuştur. Elcezire Cephesi Komutanlığı, 13’üncü Kolordu bölgesini yani Musul, Diyarbakır, Bitlis ve Elâzığ illerini kapsamıştır. Cephe karargâhını, 13’üncü Kolordu karargâhı teşkil etmiştir. Cephe komutanlığına Nihat (Anılmış) Paşa atanmıştır. Nihat Paşa, 7 Ağustos 1920’de Diyarbakır’a vararak, Elcezire Cephesi Komutanı olarak göreve başlamıştır.⁹⁰¹

Musul ve çevresinde kurulan cemiyetlerin faaliyetleri sonucunda bölgede İngilizlere karşı, yer yer ayaklanmalar başlamıştır. Aynı dönemde Revandiz halkı, Türk idaresi altında yaşamayı istediği için bölgede Türk asker ve memurlarının görev yapmasını talep etmiştir.⁹⁰² Neticede 1920 yılı ortalarında Revandiz ve Zebar ilçelerinde meydana gelen ayaklanma sonucunda İngilizler, buralardan çıkmak zorunda kalmıştır. Bu durum Türk hâkimiyetini isteyen aşiret ve unsurların bir araya gelerek, birleşmesine etki etmiştir.⁹⁰³

Yerli unsurların İngiliz kuvvetleri ile girdiği bu mücadele Revandiz ileri gelenlerinin 1920 yılı sonunda Millî Mücadeleye bağlı Elcezire Cephesi Komutanlığı’ndan yardım istemesine neden olmuştur. Bu talep üzerine Elcezire Cephesi Komutanlığı, 3 subay ve 100 askerden oluşan bir birliği Revandiz’e göndermiştir.⁹⁰⁴

⁹⁰⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: 1, Dördüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.75.

⁹⁰¹ Saral, a.g.e., s.174.

⁹⁰² ATAZB, K: 5, G: 71, B: 71-1.

⁹⁰³ İSH, K: 1153, G: 117, B: 117-2.

⁹⁰⁴ Saral, a.g.e., s.297-298.

Revandiz'e kuvvet gönderildiği sırada, Elazığ'dan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne iletilen bir yazıyla, Elazığ'da bulunan İkinci Tayyare Bölüğü'nde 30 adet kırık tayyare kanadı, biri kırık diğeri sağlam iki Albatros harp tayyaresiyle, cephe için tamir edilmekte olan bir adet iki kişilik AEG keşif tayyaresi olmak üzere toplam altı tayyare olduğu bildirilmiştir.⁹⁰⁵ Yazının devamında, İkinci Tayyare Bölüğü'nde birisi pilot, ikisi rasıt olmak üzere üç subay ile bir kâtip ve bir de makinist olduğu belirtilmiştir. Ayrıca yazıda, tayyare bölümünde iki yüz kilo benzin olduğu, maalesef fazla benzin olmadığından tayyarelerden istifade edilemediği beyan edilmiştir. Bunun yanında yazıda, icabında keşif hizmetinde kullanılmak üzere tamir edilen AEG tayyaresinin bir haftaya kadar tamiratının bitirileceği ve tecrübe uçuşu yapılacağı bildirilmiştir.⁹⁰⁶

İngilizler, 1921 Ocak ayında bir alay bir kuvvetle Erbil ve Revandiz arasındaki bölgede Türk hâkimiyetini destekleyen aşiretlere karşı bir taarruz girişiminde bulunmuştur. Bu harekât ile İngilizler, bölgedeki Türk yanlısı ayaklanmaları ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Erbil-Revandiz arasındaki bölgede yapılan muharebe sırasında İngilizler önemli kayıplar vermiş ve yerden açılan ateş sonucunda iki tayyarelerini de kaybetmiştir.⁹⁰⁷

7 Mart 1921'de Erkan-ı Harbiye Riyaseti, El-cezire Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği yazıyla envanterinde kaç tayyare mevcut olduğunu sormuştur.⁹⁰⁸ Bu yazıya 12 Mart 1921'de El-cezire Cephesi Komutanlığı tarafından verilen cevapta cephe emrinde toplam 5 tayyare olduğu bildirilmiştir. Bu tayyarelerden bir tanesinin Breguet, bir adedinin on beş gün sonra uçuşa hazır olacak Halberstad, iki tanesinin tamire muhtaç Albatros ve bir adedinin de kanatları olmadığından dolayı istifade edilemeyen Halberstad model tayyare olduğu bildirilmiştir. Bu tayyarelerden uçuşa hazır olan Breguet tayyaresinin hava müsait olursa bir gün sonra prova uçuşunun yapılacağı ifade edilmiştir.⁹⁰⁹ İlgili yazı bölgedeki El-cezire Cephesi Komutanlığı emrinde yeterli ve faal mahiyette tayyare olmadığını göstermektedir.

⁹⁰⁵ İSH, K: 1180, G: 2, B: 2-4.

⁹⁰⁶ İSH, K: 1180, G: 2, B: 2-1.

⁹⁰⁷ Saral, a.g.e., s.297-298.

⁹⁰⁸ İSH, K: 1180, G: 25, B: 25-5.

⁹⁰⁹ İSH, K: 1180, G: 25, B: 4.

13 Mart 1921’de El-cezire Cephesi Komutanlığı tarafından bildirilen durum raporunda, Akçakoyunlu istikametine gelen bir düşman tayyaresinin bölgede keşif yaparak geri döndüğü bildirilmiştir.⁹¹⁰

12 Haziran 1921’de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından El-cezire Cephesi Kumandanlığı’na gönderilen yazıyla, Batı Cephesi’nde şiddetle tayyareye ihtiyaç olduğu belirtilerek, bütün çalışmalara rağmen yurt dışından tayyare tedarik edilemediği belirtilerek, El-cezire Tayyare Bölüğü’nde mevcut beş tayyare ile personel ve malzemesinin batıya nakline ihtiyaç hâsıl olduğu bildirilmiştir.⁹¹¹ Aynı yazıda, sağlam tayyarelerin uçarak, değilse parça halinde otomobillerle gönderilmelerinin uygun görüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca yazıda, bölükteki tayyarelerden kaçının uçuşa hazır olduğu ve fazla tamire muhtaç olduğu bildirilen iki Albatros tayyaresinin tamirinin ikmal edilip edilemediği ve Sivas’a kadar uçuşa kifayet edecek bir tayyare için benzin bulunup bulunmadığının süratle bildirilmesi istenmiştir.⁹¹²

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’nin talebi doğrultusunda 15 Haziran 1921’de El-cezire Cephesi Komutanlığı tarafından bölgedeki tayyare ve yakıt durumuna ilişkin bilgiler aktarılmıştır.⁹¹³ İlgili yazıda, cephedeki tayyare bölümünde bulunan dört tayyareden, bir kişilik bir adet Halberstad harp tayyaresinin uçuşa hazır olduğu bildirilmiştir. Aynı yazıda, saatte 120 kilometre süratle malik bulunan ve iki saat kadar havada kalabilen bu tayyare için eldeki 44 kilo benzinin yanında, gönderilecek 80 kilo benzin ile Sivas’a kadar uçabileceği ifade edilmiştir. Yazının devamında, tamir edilmekte olan Albatros harp tayyaresinin 20 gün içinde uçuşa hazırlanacağı, diğer tamire muhtaç Albatros tayyaresinin ise bir ayda ancak hazırlanabileceği belirtilmiştir. Ayrıca yazıda, evvelce tamir edilerek pervanesi uçuş esnasında hasara uğramış olan AEG tayyaresinin de tamiri için 25 güne ihtiyaç olduğu beyan edilmiştir. Yazının devamında, kanatları gayet eskimiş olan beşinci Halberstad tayyaresinin ise tamirinin mümkün olmadığı aktarılmıştır. İlave olarak yazıda, bölük tayyare makinisti Mehmed Efendinin Batı Cephesi’ne nakli dolayısıyla, tayyarelerin bakım ve onarımının yapılamadığı, bu yüzden uçamayacak olan üç tayyare ile bölüğün

⁹¹⁰ İSH, K: 879, G: 183, B: 183-1.

⁹¹¹ İSH, K: 1180, G: 25, B: 25-2.

⁹¹² İSH, K: 1180, G: 25, B: 25-3.

⁹¹³ İSH, K: 1180, G: 25, B: 25-4.

diğer malzemesinin tahminen on beş yirmi kadar otomobil veyahut tercihen seksen yüz kadar araba ya da vilayet vasıtasıyla ahalinin araçlarından istifade yoluyla naklinin temin buyrulması istenmiştir.⁹¹⁴

İngilizler, dağlık ve engebeli Revandiz bölgesini ele geçirmek amacıyla 20 Haziran 1921’de on tayyare ile bir hava harekâtı gerçekleştirmiştir.⁹¹⁵ İngiliz kuvvetleri bu taarruzları zaman zaman yaparak bölgedeki hâkimiyetlerini pekiştirmeyi ve isyanlara son vermeyi amaçlamıştır.⁹¹⁶

9 Ağustos 1921’de Elcezire Cephesi Komutanlığı’nın emriyle Binbaşı Şevki, Süleymaniye ve çevresi kumandanlığına atanmıştır. Elcezire Cephesi Komutanlığı, Binbaşı Şevki’ye zorda kalmadıkça İngiliz kuvvetleri ile muharebeye girilmemesi yönünde emir vermiştir.⁹¹⁷ Binbaşı Şevki, 21 Ağustos 1921’de Revandiz’e ulaşarak, teşkilatlanma çalışmalarına başlamıştır.⁹¹⁸ Bölgeye gönderilen askeri birlik ile yerel müfrezeleri desteklemek, halkın Türk hâkimiyetine bağlılığını sürdürmek ve olumsuz propagandalara karşı halkı bilinçlendirmek hedeflenmiştir.⁹¹⁹

Musul hattında bu gelişmeler olurken 13’üncü Kolordu Komutanlığı, Elazığ’da bulunan 2’nci Tayyare Bölüğü tayyarelerinin faal hale getirilebilmesi için Erzurum’daki 15’inci Tayyare Bölüğü’nden yardım istemiştir. Bunun üzerine Pilot Küçük Zabit Halil (Girişmen) Bey, 2’nci Tayyare Bölüğü uçaklarının faal hale getirilmesi ve Batı Cephesi’ne sevk edilmesi için görevlendirilmiştir. Burada uzun uğraşlar sonucunda tamir edilen iki av tayyaresi, 25 Ağustos 1921’de Elazığ’dan Ankara’ya yollanmıştır.⁹²⁰

İngilizler, kendi himayeleri altında bir Irak devleti kurmak amacıyla Faysal’ın kral olması için harekete geçmiştir. İngiltere bu kararıyla, Musul üzerindeki hâkimiyetini devam ettirmeyi ve bölgedeki aşiretlerin kendilerine isyan etmesini önlemeyi hedeflemiştir. Neticede İngiliz Müstemlekeler Nezareti’nin teklifi ile Faysal’ın krallığına yönelik Irak’ta bir halkoylaması yapılmıştır. Bu halkoylamasını

⁹¹⁴ İSH, K: 1180, G: 25, B: 25-1.

⁹¹⁵ İSH, K: 1154, G: 112, B: 112-1.

⁹¹⁶ İSH, K: 1154, G: 112, B: 112-2.

⁹¹⁷ İSH, K: 1153, G: 142, B: 142-1.

⁹¹⁸ İSH, K: 1154, G: 24, B: 24-1.

⁹¹⁹ İSH, K: 1154, G: 24, B: 24-4.

⁹²⁰ Elazığ’dan tamir edilerek kara yolu ile gönderilen tayyareler, 29 Eylül 1921’de Ankara’ya ulaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kurter, *a.g.e.*, s.452.

Musul, Kerkük ve Süleymaniye halkı boykot etmiştir. Buna rağmen Faysal, 28 Ağustos 1921’de taç giyerek Irak kralı olmuştur.⁹²¹

Faysal’ın Irak kralı olarak ilan edildiği bir dönemde İngilizler, Musul ve çevresinde hâkimiyetlerini tam olarak tesis etmek amacıyla harekâtlarına hız vermiştir. Bu kapsamda 12 Eylül 1921’de 150 süvari, 50 jandarma piyadesi, iki makineli tüfek ve 5 tayyareden oluşan İngiliz birliği, Erbil üzerinden Revandiz’in batısındaki Harir Kasabası’na saldırmıştır. İngiliz kuvvetlerinin bu taarruzu, Şeyh Yakup önderliğindeki yerel unsurlar tarafından püskürtülmüştür.⁹²² İki taraf arasında 10 saat süren muharebe sırasında iki İngiliz tayyaresi, yerden açılan ateş sonucunda düşürülmüştür.⁹²³ Muharebe sırasında üç İngiliz askeri öldürülürken, üç İngiliz tayyaresi ve iki makineli tüfek sağlam olarak ele geçirilmiştir.⁹²⁴

26 Eylül 1921’de Erbil’de İngiliz bayrağı yerine Arap bayrağı çekilmiştir. Bu sırada 1921 Ekim ayında Süleymaniye’de İngilizler aleyhine bir ayaklanma başlamıştır. Bu ayaklanma kısa zaman içerisinde Kerkük civarına sıçramıştır.⁹²⁵ Ayaklanma sırasında Telebyaz’da bulunan İngiliz temsilcisi katledilmiş, ardından da Cemcemal-Kerkük yolu ulaşımına kapatılmıştır. Bölgede meydana gelen bu isyana İngilizler, Kerkük’teki cephaneliği havaya uçurarak karşılık vermiştir.⁹²⁶

Revandiz bölgesinde zor durumda kalan İngilizler, yerel unsurlar arasındaki rekabetten faydalanarak Pişdar, Navdeşt ve Balak aşiretlerini para kullanarak kendi yanlarına çekmiştir. İngilizler bu aşiretleri yanlarına çektikten sonra silah ve cephane desteği vererek, Revandiz’deki Türk yanlısı kuvvetlere saldırmıştır. Pişdar, Navdeşt ve Balak aşiretlerinin destekleri, İngilizlerin bölgede tekrar toparlanmalarına ve hâkimiyet kurmalarına zemin hazırlamıştır.⁹²⁷

Revandiz ve çevresindeki muharebeleri yakından takip eden TBMM Hükümeti, 1 Şubat 1922’de aldığı kararla, Misak-ı Milli sınırları içerisinde olan Musul

⁹²¹ Mesut Aydın, **Türkiye ve Irak Hudûdu Mes’elesi**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 24.

⁹²² İSH, K: 1169, G: 25, B: 25-1.

⁹²³ İSH, K: 1169, G: 73, B: 73-1.

⁹²⁴ İSH, K: 1169, G: 73, B: 73-2.

⁹²⁵ İSH, K: 1169, G: 26, B: 26-1.

⁹²⁶ İSH, K: 1169, G: 74, B: 26-1.

⁹²⁷ Zekeriya Türkmen, **Musul Meselesi, Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s.36.

ve çevresinin kurtarılması amacıyla Antep'te Kuva-yı Milliye Komutanlığı icra etmiş, Kaymakam Şefik Özdemir Bey'i bölgede görevlendirmiştir.⁹²⁸ Aynı dönemde alınan kararla Elcezire Cephesi Komutanlığı'na Nihat (Anılmış) Paşa yerine Cevat (Çobanlı) Paşa atanmıştır. Cevat Paşa, Elcezire Cephesi Komutanı olduktan sonra Musul bölgesindeki gelişmeleri yakından takip etmiş; Revandiz, Kerkük ve Süleymaniye civarında kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini desteklemiştir.⁹²⁹

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin emri doğrultusunda 22 Nisan 1922'de Diyarbakır'a gelen Özdemir Bey, burada Elcezire Cephesi Komutanı Cevat Paşa ile bir görüşme yapmıştır.⁹³⁰ Bu görüşme sırasında kendisinin emrine 100 kişilik bir kuvvet verildiği belirtilerek, Misak-ı Milli dâhilinde bulunan Musul ve çevresinin Faysal tarafından ele geçirilmesine müsaade edilmeyeceği belirtilmiştir.⁹³¹

Özdemir Bey maiyetindeki kuvvetle Hakkâri üzerinden 22 Haziran 1922'de Revandiz'e ulaşmıştır. Özdemir Bey, bölgeye geldikten sonra hızlı bir şekilde teşkilatlanma çalışmalarına başlamış ve bölgedeki aşiretlerin bir kısmının desteğini sağlamıştır.⁹³² Özdemir Bey'in kısa sürede faaliyetlerini artırması İngilizler de rahatsızlığa neden olmuştur. Bu nedenle İngilizler, 10 Temmuz 1922'de oniki tayyareden oluşan hava filosu ile Revandiz'i gün boyu bombalamıştır. Bölgenin dağlık ve engebeli yapısı nedeniyle bu hava taarruzlarında İngilizler istedikleri amaçlarına ulaşamamıştır.⁹³³ Bu sırada Özdemir Bey, Elcezire Cephesi Komutanlığı aracılığıyla iletilen 2.000 altın ile birliklerin ihtiyaçlarını karşılamış ve Şemdinli ile Revandiz istikametinde haberleşme hattı kurulmasını sağlamıştır.⁹³⁴

6 Ağustos 1922'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Revandiz'deki birliğin ikmalinin Elcezire Cephesi Komutanlığı üzerinden yapılmasının zor olacağını değerlendirilerek, müfrezenin Doğu Cephesi Komutanlığı emrine verilmesini kararlaştırmıştır. Bu emir sonrasında Doğu Cephesi Komutanlığı, Özdemir Bey

⁹²⁸ Saral, **a.g.e.**, s.299.

⁹²⁹ Üzel, **a.g.e.**, s.60.

⁹³⁰ **İSH**, K: 1547, G: 32, B: 32-1; **İSH**, K: 1547, G: 32, B: 32-3.

⁹³¹ Üzel, **a.g.e.**, s.71.

⁹³² Saral, **a.g.e.**, s.303-304.

⁹³³ Üzel, **a.g.e.**, s.90.

⁹³⁴ Zekeriya Türkmen, "Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Emriyle Yarbay Şefik Özdemir Bey'in Revandiz, Musul-Kerkük-Süleymaniye Harekâtı", **Aydın İnsan ve Toplum Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 4, Yıl: 2016, s.175.

Müfrezesi'ni Van'da görev yapan 8'inci Tümen Komutanlığı'na bağlamıştır.⁹³⁵ Ayrıca, müfrezenin desteklenmesi için Van ve Başkale'ye 300-400 adet kadar silah ile bir miktar cephane gönderilmiştir.⁹³⁶

Özdemir Bey'in 100 kişilik müfrezesi ile Revandiz'e ulaşmasından sonra yapılan çağrılar sonucunda aşiret kuvvetlerinin katılımı ile 8.000 kişilik bir kuvvet oluşturulmuştur.⁹³⁷ Aynı dönemde ise İngilizlerin; Hintli, Asurî ve Araplardan kurulu iki süvari tugayı, bir istihkâm bölüğü, üç batarya, 50 tayyareden oluşan 7.000 kişilik bir kuvveti bölgede konuşlanmıştı. Ayrıca İngilizlerin, 5.000 kişiden oluşan bir aşiret kuvveti de emrinde görev almıştır. İlave olarak Türk kuvvetlerindeki bir topa karşılık, İngiliz kuvvetleri ellerindeki 12 topla çok üstün bir konum ve vaziyete sahip olmuştur. İngiliz kuvvetlerinin elindeki 50 tayyareye karşılık, Türk kuvvetlerinin elinde hiç tayyare olmaması dezavantaj bir durum olarak ön plana çıkmıştır.⁹³⁸

31 Ağustos 1922'de Özdemir Bey'in organize ettiği kuvvetler tarafından yapılan Derbent Muharebesi sonrasında İngilizler yenilgiye uğratılarak Ranya ve Hamidiye ilçeleri ele geçirilmiştir. Bu muharebeler sırasında İngilizlerin iki tayyare filosu tarafından gerçekleştirilen hava taarruzu sebebiyle birlikler, Kerkük'e doğru çekilmekte olan İngilizleri takip edememiştir. Ancak, bu muharebe sonrasında İngilizlerden önemli derecede mühimmat, silah ve cephane ele geçirilmiştir.⁹³⁹ Ayrıca Derbent Muharebesi sırasında Özdemir Bey Müfrezesi, alçak uçuş yapan dört İngiliz tayyaresini yerden açılan ateşle düşürmüştür.⁹⁴⁰

Özdemir Bey'in kazandığı başarılar üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa tarafından 7 Eylül 1922'de Doğu Cephesi ile Elcezire Cephesi Komutanlıklarına gönderilen emirle; Misak-ı Milli dâhilinde bulunan Musul ve çevresinin gerekirse silah zoruyla kurtarılmasının kararlaştırıldığı bildirilmiştir.⁹⁴¹ Bu kapsamda, Elcezire Cephesi Komutanlığı'nın bütün kuvvetleriyle Dicle Nehri'nin her

⁹³⁵ Saral, **a.g.e.**, s.305.

⁹³⁶ **İSH**, K: 1547, G: 32, B: 32-1.

⁹³⁷ Murat Fatih Teker, **Musul-Kerkük Meselesi ve Türkiye'nin Güney Sınırları Güvenliği**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2007, s.45.

⁹³⁸ Güney Nur, **Özdemir Bey'in Hatay ve Musul Harekâtı**, Hatay Folklor Araştırmaları Derneği, Antakya, 2008, s.164-165.

⁹³⁹ Saral, **a.g.e.**, s.306-308.

⁹⁴⁰ Türkmen, **a.g.e.**, s.51.

⁹⁴¹ Misak-ı Millî hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Enes Demir, **Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misak-ı Milli**, Post Yayınları, İstanbul, 2017.

iki yanından Musul istikametinde harekâta girişeceği; Doğu Cephesi Komutanlığı'nın ise Van, Hakkâri ve Iğdır hudut birliklerinden oluşturulacak dağ bataryaları, 1 piyade tümeni, 1 süvari tugayı, aşiret süvari tümenleri ve yerli unsurlarla takviye edilecek Özdemir Bey kuvvetleri ile beraber İmadiye-Süleymaniye bölgesinden Musul-Kerkük civarına yöneleceği bildirilmiştir. İlgili emir çerçevesinde hazırlık yapılması ve sevk idare konusundaki düşüncelerin acele olarak iletilmesi istenmiştir.⁹⁴²

Bu emre 11 Eylül 1922'de Elcezire Cephesi Komutanlığı tarafından verilen cevapta, hazırlıkların iki ayda yapılabileceği, giderleri karşılamak üzere 500.000 liraya ihtiyaç olduğu, harekât için bir piyade tümeni ve bir süvari tugayı ayrılabilceği, ancak bu kuvvetin yeterli olmayacağı ve birliklerin bir tümenle daha takviye edilmesi gerektiği dile getirilmiştir.⁹⁴³ Ayrıca cephenin; tayyare, top, cephan ve personel ile desteklenmesi lüzumu ifade edilmiştir.⁹⁴⁴ Doğu Cephesi Komutanlığı tarafından 14 Eylül 1922'de verilen cevapta da, birliklerin ekonomik olarak ihtiyaçlarının karşılanması durumunda harekâtın yapılabileceği beyan edilmiştir.⁹⁴⁵

Derbent Muharebesi'nden sonra İngilizler, Türklerin elinde bulunan Revandiz, Ranya ve Köysancak'ı havadan bombalayarak, bölgedeki halkı yıldırıyaya çalışmıştır. Bu sırada İngilizler, bölgedeki halkın Türklerin yanına kaymaması için havadan attıkları beyannamelerle psikolojik harp vasıtalarını da kullanmıştır. Bu kapsamda İngiliz tayyareleri tarafından 26 Eylül 1922'de Köysancak'a havadan beyannameler atılmıştır. Mendubi Sani-yi Irak unvanı ile B.Z. Kuks imzalı beyannamede;

*“Köysancak sakinlerine, Türklerin cüz'i bir kısmını kasabaya duhullerine meydan verdiğinizi kemal-i teessüfle istima ettim. Sizi sahih Kürt bilip ve Kürt istiklaline muhalif olan Türklerle adavet olduğunuzu anlamıştım. Bunun için ansızın bila-ihbar memleketleri bombardıman edip yıkmaya tayyareler gönderdim. Her nasılsa, eğer Salı gününe kadar igtışaş eden Türklerin memleketinizden tardına dair Erbil hâkiminden bir haber almazsam derhal alelekseriye memleketinizi bombardıman etmek üzere tayyarelere emir verilecektir. Ta ki, bunları def ettiğinize emin oluncaya kadar bombardıman devam edecektir.”*⁹⁴⁶ denilmiştir.

⁹⁴² Hulki Saral, “Birinci Dünya Harbi Sonunda ve İstiklal Harbi'nde Musul Sorunu”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı: 225, Ankara, 1968, s.27-35.

⁹⁴³ Sadık Erbaş, “Millî Mücadele'de Elcezire Cephesi ve Şeyh Süresi'nin Bölgedeki Faaliyetleri”, **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.686.

⁹⁴⁴ Türkmen, **a.g.e.**, s.61.

⁹⁴⁵ Saral, **a.g.e.**, s.312.

⁹⁴⁶ Üzel, **a.g.e.**, s.246.

Köysancak halkı, bu beyannamelere itibar etmemiştir. Bunun üzerine İngilizler, zırlı otomobillerle bölgedeki yerleşim birimlerine saldırarak, buradan vergi adıyla zorla para toplamıştır. Ayrıca İngilizler, 25-30 tayyarelik filolarla gün içerisinde icra ettikleri 7-8 sefer ile Ranya Ovası'nın her yerini bombalamıştır. Bu hava bombardımanları sonucunda Ranya Ovası'ndaki elli köy ile dört bin ton çeltik yanmıştır.⁹⁴⁷

28 Eylül 1922'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Elcezire Cephesi Komutanlığı'nın talebi doğrultusunda, buraya iki tümen vermeyi ve cephenin iki tayyare bölüğü ile desteklenmesinin uygun olacağını bildirmiştir. Ayrıca, Elcezire Cephesi Komutanlığı'nın genel seferberliğe geçirilmesi ve 29 Eylül 1922'den itibaren eratın silâhına alınması kararlaştırılmıştır.⁹⁴⁸

Musul'un tamamıyla elden çıkabileceğini değerlendiren İngiltere, Şeyh Mahmut liderliğinde 10 Ekim 1922'de Süleymaniye'de kendi mandaları altında otonom bir yapı kurmuştur.⁹⁴⁹ Bu gelişme üzerine yapılan görüşmeler sonucunda Şeyh Mahmut, İngilizlerin daha önce kendisini oyuna getirerek esir ettiğini ifade ederek, Türk hâkimiyetine girmek istediğini bu kapsamda kendisine asker, top ve cephane verilmesi kaydıyla gereken ne ise yapabileceğini dile getirmiştir. Özdemir Bey, Şeyh Mahmut'un ilgili fikirlerini bir rapor ile Doğu Cephesi Komutanlığı'na iletmıştır. Doğu Cephesi Komutanlığı da vaziyeti Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bildirmiştir.⁹⁵⁰

17 Ekim 1922 tarihinden itibaren İngilizler, Köysancak, İmadiye ve Dinart'ı tayyarelerle vurmaya başlamıştır. Bu saldırılarla İngilizler, Türk yanlısı aşiret ve grupları cezalandırmayı hedeflemiştir. Aynı dönemde Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Musul hakkında yaptığı açıklamalar ve bölgede halkoylaması yapılması yönündeki açıklamaları aşiretlerin Özdemir Bey Müfrezesi'ni daha çok desteklemesine etki etmiştir.⁹⁵¹

⁹⁴⁷ Türkmen, **a.g.e.**, s.58.

⁹⁴⁸ Saral, **a.g.e.**, s.312.

⁹⁴⁹ Üzel, **a.g.e.**, s.108-109.

⁹⁵⁰ Saral, **a.g.e.**, s.310.

⁹⁵¹ Türkmen, **a.g.m.**, s.71.

Musul harekâtı için hazırlıklar yapılırken 22 Kasım 1922’de Lozan Barış Görüşmeleri başlamıştır. Ancak tarafların; kapitülasyonların kaldırılması, borçlar, sınırlar vs. gibi çeşitli konularda anlaşamaması üzerine konferansın sonuçlanmama ihtimali doğmuştur.⁹⁵² Bu durum Musul’un statüsünü de belirsiz bir hale sokmuştur.

İngilizler, Lozan’daki görüşmeler sırasında Musul’u Türkiye’ye bırakmak istememiş ve bu sürecin bir yansıması olarak bölgedeki etkinliğini artırmaya dönük bir politik anlayış ile hareket etmiştir. Bu anlayışın bir sonucu olarak İngilizler 15 Aralık 1922’de Revandiz, Ranya, Mamure ve Derbent’i, 22 tayyareden oluşan bir hava filosu ile havadan bombalamıştır. Bu bombardıman sonucunda bölgede yangınlar çıkmıştır. Bu yangınlar, Özdemir Bey Müfrezesinin gayretleri ile söndürülmüştür. Ancak bombardımandan bıkan halk, bölgedeki dağlara sığınarak canını ve malını kurtarabilmiştir.⁹⁵³

23 Aralık 1922’de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Elcezire Cephesi Komutanlığı emrine verilecek tayyare bölüğünün Batı Cephesi emrine verilmesini emretmiştir. Böyle bir emir verilmesinde Batı Cephesi’ni güçlü tutma istek ve amacı ön plana çıkmıştır. Bu sırada Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti 25 Aralık 1922’de gönderdiği emirle, Musul harekâtına katılacak birliklerin Şırnak, Cizre ve Midyat hattında toplanmasını emretmiştir. Harekâta katılacak kuvvetin; 447 subay, 10.000 er, 850 kılıç, 54 ağır makineli tüfek, 31 otomatik tüfek ve 29 toptan oluşacağı öngörülmüştür.⁹⁵⁴

Lozan Görüşmelerinin kesilme ihtimalinin belirmesi üzerine bir kısım kuvvet, Batı Cephesi’ne kaydırılmıştır.⁹⁵⁵ 1922 yılı sonunda diplomatik alandaki gelişmeler üzerine Musul’a yönelik yapılması planlanan harekâttan vazgeçilmiştir.⁹⁵⁶ Bu sırada İngilizler, Revandiz Müfrezesi’nin Hakkâri ile bağlantısını kesmek amacıyla 1922 yılı Aralık ayında tayyarelerin desteğinde bir harekâta başlamıştır. İmadiye ve Akra

⁹⁵² Yaşar Akbıyık, “*Zaferin Tescili: Lozan (Lausanne) Antlaşması*”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.371-392; Hasan Demirci, “*24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan (Lausanne) Barış Antlaşması’nın Türk ve Dünya Tarihi Açısından Yeri ve Önemi*”, **Anasay Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, Kasım 2017, s.247-263.

⁹⁵³ Üzel, **a.g.e.**, s.145.

⁹⁵⁴ Saral, **a.g.e.**, s.312-313.

⁹⁵⁵ Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987, s.89.

⁹⁵⁶ Türkmen, **a.g.e.**, s.65.

üzerinden şekillenen harekât, Barzan ve Zebar aşiretlerinin desteği ile sonuçsuz kalmıştır. Bölgenin dağlık ve sarp arazi yapısı İngiliz kara birlikleri ile tayyarelerinin başarılı olmasını engellemiştir. Hint, Ermeni ve Nasturi unsurlardan meydana gelen İngiliz birliklerinin üç kez tekrarladığı taarruz sonuçsuz kalmıştır.⁹⁵⁷

İngiliz tayyarelerinin hava taarruzları devam ederken 25 Ocak 1923'te Özdemiş Bey Müfrezesi'nin yerden açtığı top ateşi sonucu iki tayyare düşürülmüştür.⁹⁵⁸ Aynı dönemde Özdemiş Bey, Doğu Cephesi Komutanlığı'ndan birçok kez takviye talebinde bulunmasına karşın bu istek ancak 20 Şubat 1923'te, Erzurum'dan 100 ikmal eri ve 50 piyade tüfeğinin bir zabıt kumandasında Revandiz'e gönderilmesi ile karşılanabilmiştir.⁹⁵⁹

Musul çevresindeki harekâtın başarısız olması üzerine İngiliz Savaş Bakanlığı, bölgedeki hava filosunun desteklenmesi amacıyla harekete geçmiştir. Bu kapsamda İngiliz Hükümeti Musul'a yeni tayyareler göndermiş ve bölgedeki hava filosunu 100 tayyareye çıkarmıştır. Aynı dönemde İngilizlerin Musul'daki kuvveti; 1 piyade ve 1 süvari birliği, 2 Hint tugayı, 16 toptan oluşan 4 batarya, 1 istihkâm taburu, 4.000 civarındaki Ermeni ve Nasturilerden meydana gelen gönüllü unsurlar ile 1.500 kişiden oluşan aşiret kuvvetlerinden oluşmuştur.⁹⁶⁰

İngiliz kuvvetleri 1923 yılı Mart ayı içerisinde Özdemiş Bey Müfrezesi'ne karşı bir harekâta girişmiştir. Bu kapsamda iki kola ayrılan İngiliz birliklerinin bir kısmı 18 Mart 1923'te Köysancak üzerinden, diğer kolu ise 26 Mart 1923'te Musul üzerinden harekete geçmiştir. Bu harekât havadan tayyareler ile desteklenirken İngilizler, attıkları beyannameler yoluyla bölge halkını etkilemeye dönük bir siyaset izlemiştir. Ayrıca İngilizler, harekât sırasında birliklerinin erzak ihtiyacını havadan yaptıkları ikmal aracılığıyla gerçekleştirmiştir. İngilizler, bu harekâta istedikleri hedeflere ulaşamamış ve bölgedeki savunma direncini kıramamıştır.⁹⁶¹

İngilizlerin taarruzları devam ederken, Lozan'daki barış görüşmeleri yoluyla Musul'un geri alınabileceği düşüncesi, TBMM Hükümeti'nin Elcezire Cephesi

⁹⁵⁷ Saral, **a.g.e.**, s.313.

⁹⁵⁸ Üzel, **a.g.e.**, s.302.

⁹⁵⁹ Saral, **a.g.e.**, s.314.

⁹⁶⁰ John Salmon, **1923'te Şeyh Mahmutla Özdemiş'e Karşı Kuva-yı Berriye ve Havaiyenin Müşterek Harekâtı**, Çeviren: Yüzbaşı Cemal, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1924, s.1.

⁹⁶¹ Türkmen, **a.g.e.**, s.79.

Komutanlığına gönderdiği telgrafla askerî harekâtın durdurulmasını istemesine etki etmiştir. Bu çerçevede Özdemir Bey'in faaliyetlerine son vermesi emredilmiştir. Bu haber üzerine Özdemir Bey, Elcezire Cephesi Komutanlığı'na 5 Nisan 1923'te gönderdiği rapor ile hiç olmazsa Revandiz ve çevresinin Türk hâkimiyetinde kalması için İngilizler ile bir ateşkes yapılmasını talep etmiştir.⁹⁶²

Lozan Barış Görüşmeleri devam ederken İngiliz kuvvetleri 8 Nisan 1923'te yeni bir harekât başlatmıştır. İki kol üzerinden gerçekleşen İngiliz birliklerinin harekâtı, havadan tayyarelerle desteklenmiştir. Özdemir Bey Müfrezesi tarafından İngiliz kuvvetlerine baskın tarzında bir taarruz yapıldıysa da istenilen amaca ulaşamamıştır. 19 Nisan 1923 itibarıyla İngiliz harekâtı daha da şiddetlenmiştir. Bunun üzerine Revandiz halkı dağlara sığınmıştır.⁹⁶³ İngiliz kuvvetlerinin tayyarelerle destekli şiddetli taarruzları sebebiyle Özdemir Bey Müfrezesi Ranya ve Derbent'i tahliye ederek, Köysancak'ın kuzeyindeki dağlara çekilmiştir. Bu sırada 21 Nisan 1923'te Revandiz, İngilizlerin eline geçmiştir. İngilizlerle süren muharebeler sebebiyle Özdemir Bey Müfrezesi ile aşiretlerin cephanesi tükenme noktasına gelmiştir. Bu kritik ortamda bölgede tutunamayacağını anlayan Özdemir Bey, Hakkâri yolunun tutulması sebebiyle 29 Nisan 1923'te İran'a geçmiştir.⁹⁶⁴ Neticede İran ile yapılan diplomatik yazışmalardan sonra Özdemir Bey ve Müfrezesi, 10 Mayıs 1923'te Van'a ulaşmıştır.⁹⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle 1922 Haziran ayında başlatılan Musul harekâtı, 1923 yılı Mayıs ayında sona ermiştir. İlgili harekât sırasında İngilizlerin, 100 civarındaki tayyare ve nicelik bakımından üstün güçlerle harp harekâtlarını yönlendirmeleri Özdemir Bey Müfrezesi'nin başarısını etkilemiştir. Ayrıca Özdemir Bey Müfrezesi'nin hava gücünün olmaması, yeterli ikmal ve lojistik yardıma sahip olmaması gibi etkenler başarısızlığın nedenleri olarak ön plana çıkmıştır.

Musul ve civarının statüsü, Lozan Antlaşması ile bir çözüme bağlanamamıştır. İngilizlerin desteği ile Doğu Anadolu'da çıkan Nasturi ve Şeyh Sait Ayaklanmaları

⁹⁶² Üzel, **a.g.e.**, s.180-182.

⁹⁶³ Türkmen, **a.g.m.**, s.74.

⁹⁶⁴ Zekeriya Türkmen, "Gaziantep'in Milli Mücadele Dönemi Kahramanlarından Milis Kaymakam Ali Şefik (Özdemir) Bey", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.300.

⁹⁶⁵ Saral, **a.g.e.**, s.315-316.

sebebiyle 1926 yılında yapılan Ankara Anlaşması ile Musul ve civarı, bölgeden elde edilecek petrol gelirinin %10'luk kısmının Türkiye'ye 25 yıl boyunca verilmesi şartıyla, İngiltere'nin mandası altında bulunan Irak'a bırakılmıştır.⁹⁶⁶

⁹⁶⁶ Bilal N. Şimşir, “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-Irak İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 63, Kasım 2005, s.859-916; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.304-317.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİNDEN SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİNE KADAR HAVA GÜCÜNÜN KULLANILMASI

3.1. Birinci İnönü Muharebesi Hava Harekâtı

3.1.1. Birinci İnönü Muharebesinin Sebepleri

Birinci İnönü Muharebesi, Sevr Antlaşmasının Millî kuvvetlere zorla kabul ettirilmek istenmesi, Yunan Kralı Konstantin'in İtilaf devletlerinin güvenini kazanmak ve kendi iç kamuoyunun desteğini sağlamak düşüncesi ile meydana gelmiştir. Ayrıca, 5-18 Ocak 1921'de İtilaf Devletleri tarafından Paris'te Türkiye ve Almanya'nın durumunun görüşüleceği konferansı etkileme isteğinin de muharebelerin meydana gelmesinde etkisi olmuştur.⁹⁶⁷

Konuya ilişkin olarak Yunan Kralı Konstantin tarafından Yunan Meclisi'nde yapılan açıklamada harekâtın amacı; *“Sevr Antlaşması'nı kabul etmeyen Kemalilere bu anlaşmayı silah zoru ile kabul ettirmek”*⁹⁶⁸ olarak ifade edilmiştir. İlgili açıklama Yunan Devleti'nin hedef ve amacını ortaya koymuştur.

Yunan resmi kaynakları, Ocak taarruzunun amacı konusunda farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Yunanistan'ın Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas, Birinci İnönü Muharebesinin hedefini; *“Bu harekât-ı askeriyeden maksat düşmanın taarruz için İzmir Kolordusu muntıkasında topladığı kuvvetleri dağıtmaktır.”*⁹⁶⁹ diyerek açıklamıştır.

Yunan Komutanlığı tarafından yayımlanan resmi tebliğde ise harekâtın hedefi; *“Kemalilerin Bilecik-Bozüyük havalisindeki İzmir kıtalarına saldıracaklarına dair elde edilen istihbarat dolayısıyla Türk kuvvetlerinin yer aldığı Bilecik-Bozüyük bölgesinin yok edilmesi.”*⁹⁷⁰ olarak belirtilmiştir.

⁹⁶⁷ Kâmil Önalp, Rahmi Apak, **Türk İstiklâl Harbi**, Batı Cephesi, Cilt: 2, Kısım 3, Yayına Hazırlayan: Selim Turhan, 3. Baskı, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.148; Yücel Özkaya, **Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1981, s.125.

⁹⁶⁸ İbrahim Tavukçu, *“İnönü Muharebeleri'nde Şehit Düşen Subaylar”*, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 66, Bahar 2020, s.305-330.

⁹⁶⁹ **İkdam Gazetesi**, 19 Ocak 1921, s.1.

⁹⁷⁰ **Alemdar Gazetesi**, 21 Ocak 1921, s.1.

3.1.2. Harekât Alanının Coğrafi Etüdü

Eskişehir ile Ankara güzergâhında yer alan İnönü mevzii, olası bir saldırı ekseninde 5 Temmuz 1920 tarihinde 20'nci Kolordu Komutanlığı tarafından savunma ve ön alma hattı olarak belirlenmiştir. İnönü mevziinin 15 kilometre arkasında Beşkardeşdağı, Zemzemiye ve Oklubalı hattı ikinci bir savunma hattı olarak seçilmiştir. Böylece geri çekilme durumunda çekilecek hat ve mevzii önceden kararlaştırılmıştır. İnönü mevziinin savunma hattı olarak seçilmesinde Marmara civarından gelip Anadolu içlerine uzanan demiryolu hattının İnönü'den geçmesinin de etkisi olmuştur. İnönü mevziinin Eskişehir'e 40 kilometre uzaklıkta olması bu hattın önemini gösteren diğer bir nokta olmuştur. Dolayısıyla bölgenin doğu-batı eksenli kara ve demiryolu hatlarının geçtiği önemli bir geçiş noktasında bulunması stratejik ve jeopolitik vaziyetini artırmıştır. Bu durum Türk kuvvetlerinin bu bölgeyi savunma hattı olarak seçmesinde etkili olmuştur.⁹⁷¹

3.1.3. Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları

3.1.3.1. Yunan Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı

Birinci İnönü Muharebesi başında Yunan Ordusu, Korgeneral Papulas'ın emir ve kumandasında görevlendirilmiştir. Yunan Başkomutanı Korgeneral Papulas, karargâhını İzmir'de konuşlandırmıştır. Bu orduya bağlı olarak; Bursa'da Yunan 3'üncü Kolordusu, Uşak'ta Yunan 1'inci Kolordusu, İzmit ve Sapanca civarında Yunan Manisa Tümeni, Bursa'ya yakın Orhangazi ve Gemlik'te Yunan İzmir Tümeni ve Kestel'de de Yunan Akdeniz Tümeni konuşlanmıştır.⁹⁷²

Yunan ordusu cephe hattında; 227 subay ve 15.816 er ile cephe hattında yerini almıştır. Ayrıca Yunan ordusunda; 72 adet top, 120 adet ağır makineli tüfek, 270 adet makineli tüfek ve 12.500 tüfek ordu envanterindeki silah ve malzemeyi oluşturmuştur. Bütün bu kuvvet 7 tümen ve 1 süvari tugayından teşkil olarak cephe hattında yerini almıştır.⁹⁷³ İlave olarak Yunanlar, İzmir'in işgali sırasında personeli denizcilerden

⁹⁷¹ Selahattin Selışık, **Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.1-2.

⁹⁷² Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.145-152.

⁹⁷³ Rauf Atakan, Alişan Berktaş, Veli Ertekin, **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, C.VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s.232; Başka bir kaynakta Yunan Genelkurmayı'nın Birinci İnönü Muharebesi'ne katılan personel ve malzeme mevcudunu; 753 subay, 23.380 er ve 368 top olarak verdiği belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Erdem, **a.g.t.**, s.303.

oluşan, 4 tayyarelik bir hava gücünü buraya getirmiştir. Daha sonra bu hava gücü 10 adet keşif-bombardıman ile 15 adet avcı tayyaresi ile desteklenmiştir. İlave olarak Yunan hava gücü 533'üncü Filo adı verilen; 2 adet keşif-bombardıman ve 1 avcı tayyaresinden oluşan bir kuvvet ile cephe hattında görevlendirilmiştir.⁹⁷⁴

Yunanlar; Bilecik, Bozüyük, Karaköy ve Eskişehir hattında toplanmakta olan Türk ordusunu dağıtmak amaçlı bir taarruz planı hazırlamıştır. Bu kapsamda Yunan kuvvetleri, İnönü-Bilecik doğrultusundaki ikmal noktaları olan demiryolu ve köprüleri tahrip ederek, kuruluş aşamasındaki Türk ordusunu tasfiye ederek dağıtmayı planlamıştır. Bu çerçevede Yunan taarruzu, İnönü-Bilecik demiryolunun doğu kesimini ele geçirmek üzere şekillenmiştir.⁹⁷⁵

3.1.3.2. Türk Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı

5 Ocak 1921 tarihi itibarıyla Birinci İnönü Muharebesi öncesinde Türk ordusu; 245 subay, 5.223 er, 2.266 tüfek, 27 makineli tüfek ve 10 toptan oluşmuştur.⁹⁷⁶ Aynı dönemde alınan tedbirler ve bölgeye yapılan sevkiyat neticesinde 10 Ocak 1921 sabahı İnönü mevzilerinde toplanan Türk ordusunun personel ve malzeme mevcudu; 8.500 asker, 5.500 tüfek, 47 ağır makineli tüfek ve 28 topa ulaşmıştır.⁹⁷⁷ Bu sırada Batı Cephesi emrine verilen 4.000 asker, 850 tüfek, 8 ağır makineli tüfek ve 7.000 kılıç cephe hattına doğru yola çıkmıştır.⁹⁷⁸ İlave olarak Batı Cephesi emrinde bulunan 1'inci Tayyare Bölüğü Eskişehir'de, 2'nci Tayyare Bölüğü ise Afyonkarahisar'da konuşlanmıştır.⁹⁷⁹

Miralay İsmet (İnönü) Bey'in komutası altındaki Batı Cephesi Komutanlığı; karargâhı Küplü'de olan 24'üncü Tümen Komutanlığı, yine karargâhı Yunuslar da yer alan 11'inci Tümen Komutanlığı, karargâhı Gediz'de olan 61'inci Tümen Komutanlığı ve karargâhı İznik'te bulunan Gökbayrak Taburu'ndan oluşmuştur. Bu sırada 1'inci Süvari Tugayı da Gediz civarında yerini almıştır. Batı Cephesi Komutanlığının diğer kısmını meydana getiren Güney Cephesi ise Miralay Refet (Bele) Bey'in emri altında

⁹⁷⁴ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.122-125.

⁹⁷⁵ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973, s.90-94.

⁹⁷⁶ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.146.

⁹⁷⁷ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, C.VII, s.233.

⁹⁷⁸ İbrahim Tavukçu, **Millî Mücadele'de İnönü Muharebeleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019, s.49.

⁹⁷⁹ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.135.

karargâhı Afyon'da bulunan 12'nci Kolordu Komutanlığı, Çukurviran da 23'üncü Tümen Komutanlığı, Dumlupınar'ın batısında 8'inci Tümen Komutanlığı, Sarayköy'de 57'nci Tümen Komutanlığı, Pozantı'da 41'inci Tümen Komutanlığı ve Altıntaş'ta 2'nci Süvari Tümen Komutanlığı olmak üzere yerini almıştır.⁹⁸⁰

Yunan Ordusunun taarruz planına karşılık Türk ordusu, düzenli bir kuvvet oluşuncaya kadar “*stratejik savunma*”⁹⁸¹ yapmayı öngörmüştür. Bu sırada düzenli ordunun kuruluş kararına karşı çıkarak Kütahya civarında ayaklanan Çerkez Ethem kuvvetlerine karşı taarruz edilmesi planlanırken, Bursa ve Uşak üzerinden Yunan taarruzu başlamıştır. Bunun üzerine İnönü hattında, savunma eksenli bir taktik ve strateji uygulanması kararlaştırılmıştır. Bu strateji kapsamında Batı Cephesi Komutanı Miralay İsmet (İnönü) Bey; İnönü hattındaki demiryolunun kuzeyini 24'üncü Tümenle, güneyini ise 11'inci Tümenle savunmayı planlamıştır. Bunun yanında ordu ihtiyatı olarak Polatlı'da yer alan Depo Alayı ile 4'üncü Tümen'den durum ve şartlara göre yararlanmayı öngörmüştür. İlave olarak Miralay Refet (Bele) Bey'in kontrolünde bulunan Güney Cephesi'nden bir Yunan saldırısı gelmezse, buradaki süvarilerin vaziyete göre İnönü'de olacak şekilde hareket etmesi kararlaştırılmıştır. Böylece süvari birlikleri ile olumsuz bir durumda hem Yunan ordusunun Ankara yolunu kesmek, hem de Çerkez Ethem'in saldırısını önlenmek amaçlanmıştır.⁹⁸²

3.1.4. Hava Harekâtının İcrası

Birinci İnönü Muharebesi öncesinde Erkân-ı Harbiye Vekâleti, Batı ve Güney Cephesi'nden gelen harp raporları ve bilgiler çerçevesinde 2 Ocak 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ni gönderdiği bir yazı ile bilgilendirmiştir. İlgili yazıda Erkân-ı Harbiye Vekâleti, Batı ve Güney Cephelerinde

⁹⁸⁰ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Cilt: 2, Kısım: 3, Ankara, 1966, s.196.

⁹⁸¹ **Stratejik Savunma**: Vatan topraklarının bütünlüğünü korumak maksadıyla, yurdun hudutlardan itibaren savunulması, harekâtın gelişmesine göre kaybedilen vatan topraklarının ele geçirilmesi ve gerektiği takdirde sınır ötesi harekâtın yapılmasıdır. Stratejik savunma, düşman kuvvetleri nereden gelirse gelsin, geri çekilme esnasında ve çatışma noktasına gelinceye kadar zaman kazandırmayı amaçlayan bir taktik anlayışı kapsamaktadır. Bu tür savunmada, dost kuvvetlerin iç noktalara kadar içeri çekilmesi ve yardıma gelen kuvvetlerle birleşmesi sonucunda, düşmanın yıpratılması ve çatışma noktasına gelindiğinde anı bir taarruz ile yenilgiye uğratılması öngörülür. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **Atatürk'ün Not Defterleri VI**, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi Ankara, 2005; B.H. Liddell Hart, **Strateji, Dolaylı Tutum**, Çeviren Cemal Enginsoy, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

⁹⁸¹ **ATAZB**, K: 35, G: 74, B: 74 (1:11).

⁹⁸² Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.152.

olumsuz bir gelişme olmadığını ve bölgede sükûnet olduğunu belirtmiştir.⁹⁸³ Aynı gün Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa, Tavşanlı, Emet ve Gediz istikametinde hava keşfi yapılmasını ve 1'inci Kuva-yı Seyyare unsurları içine Çerkez Ethem karşıtı bildiriler atılmasının uygun olacağını Batı Cephesi Komutanlığı'na bildirmiştir.⁹⁸⁴ Bu emir üzerine 1'inci Tayyare Bölüğü tarafından cephe hattına gönderilen bir tayyare ile asi Çerkez Ethem kuvvetlerinin üzerine bildiriler atılmıştır.⁹⁸⁵

Bu sükûnete karşın iki tarafta bölgede birliklerini takviye etmiştir. Bu kapsamda 3 Ocak 1921'de Yunanlar, İzmir'den bir tümen ile bir tabur asker getirmiştir. Buna karşılık Türkler de Bursa'dan İnegöl'e 127'nci Alayı kaydırmıştır.⁹⁸⁶

Cephe hattında bu gelişmeler olurken 4 Ocak 1921'de Yunanlar, 7 tayyare ile Batı Cephesi Karargâhını bombalamıştır. Yunan tayyareleri tarafından dört saat süren bu hava taarruzu sırasında, karargâhta bulunan 3 asker hayatını kaybetmiş, 4 asker de yaralanmıştır. Hava taarruzu sırasında yerden açılan makineli tüfek ateşi ile iki Yunan tayyaresi düşürülmüş, ikisine de ağır zayıat verilmiştir. Düşen tayyareler üzerinde yapılan incelemede pilotun birinin hayatını kaybettiği tespit edilmiştir.⁹⁸⁷ Yunan tayyarelerinin saldırısı üzerine Türk tayyareleri tarafından gerçekleştirilen karşı hava taarruzunda Yunan mevzileri bombalanmış, ancak herhangi bir zayıat verilememiştir.⁹⁸⁸

5 Ocak 1921'de üç Yunan tayyaresinin attığı bombalardan Hacim Paşa'nın askerinden ikisi hayatını kaybetmiş, biri yaralanmış, beş devede ölmüştür.⁹⁸⁹ Aynı tarihte Batı Cephesi Komutanı Miralay İsmet Bey tarafından hazırlanan harp raporunda cephe hattındaki askerî hareketlilik kayıtlara yansımıştır. İlgili raporda Miralay İsmet Bey, Bursa bölgesinden 1 tabur Yunan birliğinin 4-5 Ocak 1921 gecesi Koyunhisar güzergâhında ilerleyip, geri döndüğünü bildirmiştir. Aynı raporda Miralay

⁹⁸³ İSH, K: 568, G: 171, B: 1.

⁹⁸⁴ İSH, K: 718, G: 156, B: 156-1.

⁹⁸⁵ Tanman, **a.g.e.**, s. 81.

⁹⁸⁶ İSH, K: 568, G: 180, B: 1.

⁹⁸⁷ İSH, K: 917, G: 189, B: 1, 1-2.

⁹⁸⁸ İSH, K: 917, G: 189, B: 1-3.

⁹⁸⁹ İSH, K: 917, G: 189, B: 2, 2a.

İsmet Bey, bir Yunan tayyaresinin Pazaryeri ve Karaköy'ü bombaladığını ifade etmiştir.⁹⁹⁰

Yunan birliklerinin ileri harekâtı ve elde edilen istihbarat bilgileri üzerine Batı Cephesi Komutanı Miralay İsmet Bey Erkân-ı Harbiye Vekâleti'nden, tren yoluyla üç süvari tümeninin İnönü'ye sevk edilmesini ve takviye olarak bölgeye bir tabur asker daha gönderilmesini talep etmiştir.⁹⁹¹

Bu ortamda Yunanlar, Türk ordusunun Bursa ve Uşak civarında zayıf birlikler bulundurmasından ve aynı dönemde Kütahya ve Gediz bölgesinde isyan eden Çerkez Ethem kuvvetleri ile uğraşmasından faydalanmak amacıyla 6 Ocak 1921 tarihinde saat 07:00'dan itibaren ileri harekâta başlamıştır. Hızlı ve acele bir hazırlıktan sonra Yunan birlikleri, Bursa-Eskişehir ve Uşak-Afyon istikametinde ilerlemiştir.⁹⁹²

Yunan kuvvetlerinin taarruzu 24'üncü Tümen Komutanlığı tarafından saat 10:30'da acil olarak Batı Cephesi Komutanlığı ile Ankara'daki Erkân-ı Harbiye Vekâleti'ne iletilmiştir.⁹⁹³ Bu bildirimde Yunan kuvvetlerinin Yenişehir ve İnegöl üzerinden ilerledikleri ve Umran Çiftliği bölgesinde durduruldukları ifade edilmiştir.⁹⁹⁴ Ayrıca aynı yazıda İnegöl civarındaki Yunan ordusunun bir piyade ve süvari alayı ile taarruza kalkıştığı, fakat topçu atışları sonucunda ilerlemelerinin önlendiği aktarılmıştır. İlave olarak Yunan kuvvetlerinin Kurşunlu civarında bulundukları belirtilmiştir.⁹⁹⁵ Yunan taarruzu üzerine Batı Cephesi Komutanlığı, İsyancı Çerkez Ethem kuvvetlerine karşı Kütahya civarında iki alaydan meydana gelen bir tümen ile bir süvari grubu ayırarak, diğer tüm birlikleri Yunan taarruzuna karşı görevlendirmiş ve bu durumu Erkân-ı Harbiye Vekâleti'ne bildirmiştir.⁹⁹⁶ Bu gelişme üzerine Erkân-ı Harbiye Vekâleti, Asi Çerkez Ethem'e yönelik harekâtın geçici olarak bekletilmesini ve diğer tüm birlikler ile İnönü mevziinde savunma yapılmasını emretmiştir.⁹⁹⁷

⁹⁹⁰ İSH, K: 568, G: 180, B: 1.

⁹⁹¹ İSH, K: 591, G: 53, B: 1.

⁹⁹² Ersoy, **a.g.m.**, s.26.

⁹⁹³ İSH, K: 691, G: 189, B: 27-1.

⁹⁹⁴ İSH, K: 691, G: 36, B: 36-1.

⁹⁹⁵ İSH, K: 917, G: 189, B: 1-2.

⁹⁹⁶ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.168; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.55.

⁹⁹⁷ İSH, K: 988, G: 57, B: 1.

Yunan taarruzunun başladığını öğrenen Batı Cephesi Komutanı Miralay İsmet Bey aynı gün saat 13:00'da 24'üncü Tümen Komutanlığı'na gönderdiği emirde, Yunan taarruzuna karşı birliklerin İncirli ile Nazıfpaşa çevresinde herhangi bir olumsuzluğa karşı zaman kazanacak mahiyette bölgeyi aşama aşama savunmasını istemiştir.⁹⁹⁸ Aynı gün Yunan birlikleri önce Menteşe, ardından Yenişehir ve İnegöl'ü işgal etmiştir.⁹⁹⁹ Cephe hattındaki bu gelişme üzerine Batı Cephesi Kumandanı Miralay İsmet Bey, Erkân-ı Harbiye Vekâleti ile görüşerek İnönü mevziine birlik gönderilmesini talep etmiştir.¹⁰⁰⁰ Bu sırada Güney Cephesi'nde de ileri harekâta başlayan Yunan kuvvetleri, Uşak kesiminde bulunan İslâmköy, Menderes ve Burgaz'ı işgal etmiştir.¹⁰⁰¹

Yunan taarruzunun başladığı sırada Batı Cephesi Komutanlığı emrinde bulunan 1'inci Tayyare Bölüğü iki, 2'nci Tayyare Bölüğü ise bir faal tayyare ile görev yapmıştır. 1'inci Tayyare Bölüğü bir taraftan Yunan kuvvetlerinin durumunu keşfederken diğer taraftan Asî Çerkez Ethem kuvvetleri üzerine havadan beyanname atmak suretiyle etkin bir şekilde görev yapmıştır.¹⁰⁰²

Yunan taarruzunun ilk günü Batı Cephesi Komutanlığı, saat 13:30'da Yunan kuvvetlerinin durumunun tespit edilmesi için Eskişehir'den bir tayyarenin uçurulmasını istemiştir.¹⁰⁰³ İlgili emir kapsamında, Yunanların Yenişehir cephesinde sabah itibarıyla taarruz ettiği, İnegöl cephesinde de saldırı olduğu belirtilip, bir tayyarenin Hamamlı, Aksu hattıyla Köprühisar ve Menteşe hattı arasında keşif yapması istenmiştir. Aynı emir kapsamında, Yunanların taarruz eden kuvvetinin gerek Yenişehir ve gerekse İnegöl cephesinde tespit edilmesi talep edilmiştir.¹⁰⁰⁴

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri doğrultusunda aynı gün Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey ile Sivil Pilot Behçet ve Rasit Mülazım-ı Evvel Sıtkı Beyler tarafından yapılan uçuşlarda muharebe hattındaki Yunan kuvvetlerinin durumu keşfedilmiş, ardından da tespit edilen Yunan birliklerine bomba atılmıştır.¹⁰⁰⁵

⁹⁹⁸ İSH, K: 691, G: 27, B: 27-1.

⁹⁹⁹ İSH, K: 691, G: 66, B: 66a; İSH, K: 988, G: 57, B: 57aa; İSH, K: 988, G: 57, B: 57ab.

¹⁰⁰⁰ İnönü, **Hatıralar**, s.230; İSH, K: 568, G: 185, B: 1; İSH, K: 884, G: 45, B: 45ab.

¹⁰⁰¹ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.161.

¹⁰⁰² Tanman, **a.g.e.**, s.81.

¹⁰⁰³ İSH, K: 988, G: 167, B: 167-1; İSH, K: 691, G: 52, B: 52-1.

¹⁰⁰⁴ İSH, K: 691, G: 52, B: 52-2.

¹⁰⁰⁵ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.57.

7 Ocak 1921’de Bursa kesiminde bulunan Yunan kuvvetleri, Yenişehir-Bilecik ile İnegöl-Pazaryeri güzergâhlarını kullanarak İncirli ve Nazıfpaşa hatlarına taarruz etmiştir.¹⁰⁰⁶ Yenişehir’in kuzeyinden ilerleyen Yunan birlikleri Pamukça, Derbent ve Drazali bölgelerini işgal etmiş ve burada konum almıştır. Buna karşılık bölgedeki Türk birlikleri, Yunan kuvvetlerine karşı önlem almak suretiyle vaziyetine şekil vermiştir.¹⁰⁰⁷ Bu sırada Yunan kuvvetlerinin Köprühisar cephesine yaptıkları taarruz, Türk topçularının atışları ile engellenmiştir.¹⁰⁰⁸

Yunan ileri harekâtı üzerine aynı gün Batı Cephesi Komutanı Miralay İsmet Bey’in emri ile 24’üncü Tümen, aşamalı olarak İnönü savunma hattına çekilmeye başlamıştır. Ayrıca, Batı Cephesi emrine verilen Ankara’daki 4’üncü Tümen’de İnönü mevziine sevk edilmeye başlanmıştır.¹⁰⁰⁹

Yunan taarruzuna karşı tedbirler alınırken Asî Çerkez Ethem kuvvetlerinin Gediz’e yaptığı baskın, süvari birlikleri tarafından püskürtülmüştür. Ancak, tümenin Kütahya’ya hareket etmek zorunda olması nedeniyle Gediz boşaltılmıştır. Bunun üzerine Asî Çerkez Ethem kuvvetleri Gediz’i işgal edip, Kütahya üzerine yürümüştür.¹⁰¹⁰

Güney Cephesi’nde ise Yunan kuvvetleri piyade birlikleri ile Aslıhanlar, Taşdere ve Oysu mevkiine, süvari kuvvetleri ile de Çalköy-Abya hattına ulaşmıştır.¹⁰¹¹ Bölgede gün nispeten sakin geçerken, Yunanlar ertesi gün yapacakları taarruz için hazırlık yapmakla meşgul olmuştur.¹⁰¹² İlgili gün içerisinde Türk tayyare bölükleri tarafından herhangi bir keşif veya bombardıman faaliyetinde bulunulmamıştır.¹⁰¹³

8 Ocak 1921’de Yenişehir bölgesinde Köprühisar civarında bulunan Yunan kuvvetleri, konum ve vaziyetlerini korumuştur.¹⁰¹⁴ İnegöl’deki Yunan birlikleri ise

¹⁰⁰⁶ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.170.

¹⁰⁰⁷ **İSH**, K: 914, G: 104, B: 104ab.

¹⁰⁰⁸ **İSH**, K: 593, G: 58, B: 1; **İSH**, K: 593, G: 52, B: 1.

¹⁰⁰⁹ İhsan İdikut, **İdeal Komutanlarımızdan 4’üncü Fırka Kumandanı Miralay Şehit Nazım Bey**, Şirket-i Mürettebiye Basımevi, İstanbul, 1952, s.57-58.

¹⁰¹⁰ İzzettin Çalışlar, **Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61. Tümen**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s.44-45; Zeki Sarıhan, **Çerkez Ethem’in İhaneti**, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.72-73; Hatemi, **a.g.e.**, s.762-763.

¹⁰¹¹ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.170-176.

¹⁰¹² **İSH**, K: 593, G: 68, B: 1; **İSH**, K: 596, G: 34, B: 1.

¹⁰¹³ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.135.

¹⁰¹⁴ **İSH**, K: 593, G: 71, B: 1.

Pazaryeri doğrultusundaki taarruzlarına devam etmiştir.¹⁰¹⁵ Burada bulunan 126'ncı Alay'ın üç koldan gelişen Yunan taarruzunu durduramaması üzerine Pazaryeri elden çıkmıştır.¹⁰¹⁶ Pazaryeri'nden sonra Yunan birlikleri Karaköy'ü işgal etmiştir.¹⁰¹⁷

Karaköy'ün Yunan kuvvetlerinin eline geçmesi Eskişehir'e uzanan demiryolunun güvenliğini ve trenle yapılan asker sevkini tehlikeye sokmuştur.¹⁰¹⁸ Bölgede meydana gelen gelişmeler üzerine Batı Cephesi Komutanlığı karargâhının Kütahya'dan İnönü'ye nakline karar verilmiştir. Bu karar çerçevesinde cephe karargâhının nakli için hazırlıklara başlanmıştır.¹⁰¹⁹

12'nci Kolordu Komutanlığı'nın bulunduğu Güney Cephesi'ndeki Yunan birlikleri, İslamköy ile Şabanköy'ü boşaltarak, Kovalca civarına çekilmiştir.¹⁰²⁰ Bu sırada Menderes civarındaki Yunan birliklerinin ileri harekâtı ile Çivril elden çıkmıştır.¹⁰²¹ Aynı dönemde Gediz civarındaki Asi Çerkez Ethem kuvvetlerine karşı Türk süvari birliklerinin icra ettiği baskın harekâtı başarılı olmuş ve 300 kadar isyancı unsur püskürtülmüştür.¹⁰²² Günün sonunda Yunan birlikleri Armutlu, Karaköy ve İncirli mevzilerine ulaşmıştır. Yunan harekâtına karşı Türk birlikleri, cephe hattına sevk edilen kuvvetlerin İnönü mevziine gelmesine kadar zaman kazanmaya dönük bir taktik ve strateji ile oyalama muharebeleri yapmıştır.¹⁰²³

Muharebeler devam ederken Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey tarafından, Söğüt'ün doğusu ve Bozüyük-Karaköy bölgesindeki Yunan kuvvetleri havadan keşfedilerek, bilgi toplanmıştır. Bu keşif sırasında Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey, Yunan birliklerini havadan bombalamış, ardından da Karaköy yolu üzerindeki

¹⁰¹⁵ İSH, K: 568, G: 192, B: 1.

¹⁰¹⁶ İSH, K: 593, G: 74, B: 1.

¹⁰¹⁷ İSH, K: 569, G: 5, B: 1.

¹⁰¹⁸ Ziya Gürel, **Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.41.

¹⁰¹⁹ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.183.

¹⁰²⁰ İSH, K: 693, G: 36, B: 1.

¹⁰²¹ İSH, K: 568, G: 192, B: 1.

¹⁰²² ATBD, Yıl: 60, Sayı: 127, s.40.

¹⁰²³ Hüsnü Özlü, "*Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesinin Analizi*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 82, Ankara, 2012, s.31-32; İ. Hakkı Tümerdem, **Türk İstiklal Harbi Yunan Cephesi**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, s.31-32.

kuvvetlere makineli tüfek ateşi açmıştır. Bu hava taarruzu sonrasında bölgedeki Yunan birliklerinin dağıldığı görülmüştür.¹⁰²⁴

9 Ocak 1921'e kadar Yunan birlikleri, Türk ordusunun emniyet unsurlarını dağıtarak, İnönü hattındaki asıl birliklerle karşı karşıya gelmiştir.¹⁰²⁵ İlgili tarihte Yunan kuvvetleri; miktarı, vaziyeti ve istikameti tam olarak belirlenemeyen bir kolu ile Karaköy'den Bozüyük'e, diğer kolu ile de Mezit Vadisi'nden Bozüyük yönüne doğru taarruzda bulunmuştur. Bu taarruz üzerine Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan birliklerinin vaziyet, miktar ve istikametinin tam olarak tespit edilmesini istemiştir. İlgili emir üzerine 1'inci Tayyare Bölüğü'nden Sivil Pilot Behçet Bey ile Rasit Mülazım-ı Evvel Yusuf Kenan Bey tarafından AEG model bir tayyare ile saat 10.00'da Karaköy-Küplü ve Karaköy-Pazarcık bölgelerinde bir keşif uçuşu yapılmıştır. Bu keşif uçuşunda Yunanların, Karaköy-Küplü ve Karaköy-Pazarcık yolları üzerinde hiçbir kıtasının olmadığı tespit edilmiştir. Ancak, sadece Karaköy'ün doğusundaki bölgede Yunanların 50-60 kişiden mürekkep bir askeri kuvvetinin olduğu görülmüştür.¹⁰²⁶ İlgili keşif Batı Cephesi Erkân-ı Harbiye Reisi Muzaffer Bey tarafından hazırlanan harp raporuna yansımıştır. İlgili raporda Muzaffer Bey; *"Eskişehir'den kalkan bir tayyarenin Karaköy istikametinde uçtuğunu, ilgili bölgede Yunan kuvvetleri ile henüz bir temasın yaşanmadığını, askerlerin morallerinin yükseltilmesi için Bozüyük yolu üzerinde toplanarak atış yaptırıldığını ve ordunun durumunun iyi olduğunu"*¹⁰²⁷ belirtmiştir.

Aynı anda av tayyaresi ile cephe hattı üzerinde uçuşa çıkan Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey, Bozüyük ve Karaköy istikametinde keşif yapmıştır. Bu uçuşu Vecihi Bey anılarında;

"Düşman geri kuvvetlerini, o gün hemen hemen göremiyordum. Bozüyük civarındaki nakliye kuvvetlerinden başka, göze çarpan hedefler kalmamıştı. Evet düşman, bütün kuvvetlerini cepheye yaklaştırmış, İnönü müdafaa hattının kıymetini anlamaya başlamıştı. Karaköy-Bilecik ve Karaköy-Pazarcık yollarını ve civarını aradıktan sonra Bozüyük'ün doğu yönünde yakaladığım bir nakliye koluna bomba ile taarruz ederek, cephe muntikasına yanaşmışım. Buradaki istinat kuvvetlerini arkadan vuruyordum. Yüksekliğim her hücumda zemine

¹⁰²⁴ Hürkuş, **a.g.e.**, s.78; Başka bir kaynakta Türk tayyare bölüklerinin 6-8 Ocak 1921 tarihlerinde herhangi bir hava faaliyetinin olmadığı belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.135.

¹⁰²⁵ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.190.

¹⁰²⁶ **İSH**, K: 696, G: 107, B: 107-3; **İSH**, K: 692, G: 100, B: 100-8.

¹⁰²⁷ **İSH**, K: 694, G: 166, B: 166a.

kadar yaşıyor ve tekrar bir dönüşle azami 40-50 metreye kadar yükselerek tekrar taarruza geçiyordum. Bu hücumlarım düşmana istediğim tesiri yaptıktan başka, topçumuza da hedef göstermek açısından önemliydi. O gün İnönü harbinin üçüncü günü idi. Uçuştan sonra, düşman vaziyetine ait raporu hazırlarken, evvelki günlere ait raporlarıma nazaran, büyük değişiklikler göze çarpmıyordu. Yollar boş, nakil işleri durgun. Ancak, küçük gruplar halinde bazı nakil vasıtalarından ve yine küçük süvari gruplarının emniyet hatlarından başka bütün kuvvetler cepheye yanaşmış bir haldeydi. Düşmanın son kozunu oynamakta bulunduğuna işaret etmiştim.”¹⁰²⁸ diyerek anlatmıştır.

Vecihi Bey’in keşfinden sonra saat 13.00’da Sivil Pilot Behçet Bey ile Bölük Komutanı Kolağası Muhsin (Alpagot) Bey tarafından başka bir keşif daha yapılmıştır. Bu keşif sırasında, iki bölük Yunan süvarisinin Bozüyük istikametinde yürüyüş halinde olduğu, bu süvari birliğinin yaklaşık bir alay kadar piyade tarafından takip edildiği tespit edilmiştir. Keşif sırasında süvari birlikleri üzerine iki bomba atılmış, piyade birliklerine de makineli tüfek ateşinde bulunulmuştur. Hava bombardımanı ve makineli tüfek ateşi sonucunda Yunan birliklerinin, dağıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, bir Yunan kuvvetinin Mezit Ovası’ndan Karasu Vadisi’ne ilerleyerek, Karaağaç Tepeleri istikametine ulaşmak üzere olduğu belirlenmiştir. Bu keşfin sonucu havacılar tarafından cephe komutanlığına iletilirken, 30 dakika sonra 2 tayyarenin yeni bir keşif için Karaköy doğrultusunda havalanacakları bildirilmiştir.¹⁰²⁹ Saat 13.25’te yapılan tayyare keşfi, daha önce yapılan keşifleri teyit etmiştir.¹⁰³⁰ Türk pilotlarının Yunan mevzileri üzerine inerek yaptığı makineli tüfek ateşleri ve bombardıman faaliyetleri başarıyı desteklemiştir.¹⁰³¹

Hava keşfi ile belirlenen Yunan kuvvetleri, saat 13.30’da İnönü savunma hattının güney tarafına saldırarak Karaağaç tepelerini ele geçirmiştir.¹⁰³² Yunanların bu tepeleri ele geçirmesi, İnönü savunma hattının sol tarafını tehlikeye sokmuştur.¹⁰³³ Bunun üzerine buradaki Türk birlikleri karşı taarruz ile Yunan saldırısını durdurmuştur.¹⁰³⁴

Yunan taarruzu devam ederken saat 15.00’da yapılan başka bir gözlem uçuşunda, Bozüyük ile Karaköy civarında 2 bölük Yunan süvarisinin bulunduğu,

¹⁰²⁸ Hürkuş, a.g.e., s.79-80.

¹⁰²⁹ İSH, K: 694, G: 166, B: 166-1.

¹⁰³⁰ İSH, K: 694, G: 166, B: 166-2.

¹⁰³¹ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 55, Belge: 1261.

¹⁰³² İSH, K: 569, G: 3, B: 3-1.

¹⁰³³ İSH, K: 696, G: 99, B: 99-1.

¹⁰³⁴ İSH, K: 593, G: 82, B: 82-1.

ayrıca bir alay piyade birliğinin ise Bozüyük istikametinde yürüyüş halinde olduğu görülmüştür. Tespit edilen Yunan birlikleri havadan makineli tüfek ateşine tutulmuştur.¹⁰³⁵

Muharebeler devam ederken, İnönü savunma hattının takviyesine devam edilmiştir. Bu kapsamda 70'inci Alay, sahra bataryası ve tüm personeli ile beraber 3 tren aracılığıyla İnönü'ye getirilmiştir.¹⁰³⁶ 127'nci Alay'da İnönü Tren İstasyonu'na ulaşmıştır.¹⁰³⁷ Ayrıca Batı Cephesi Erkân-ı Harbiye Reisi Muzaffer Bey'in talebi üzerine, Eskişehir'de bulunan iki toplu tayyare bataryası 11'inci Tümen'in altında bulunmak üzere İnönü savunma hattına ulaştırılmıştır.¹⁰³⁸

Batı Cephesi'nde muharebeler devam ederken Güney Cephesi'nde ise Yunan tayyareleri tarafından hava taarruzları icra edilmiştir. Bu sırada bir Yunan tayyaresi Dumlupınar savunma hattı üstünde düşmüştür. Bir başka Yunan tayyaresi ise Afyonkarahisar civarına gelerek, bölgeyi bombalamıştır.¹⁰³⁹ Aynı gün içerisinde Asi Çerkez Ethem'e bağlı 300 kişilik bir kuvvet, Susuzkaya'da bulunan 14'üncü Süvari Alayı'na taarruz etmiştir. Bunun üzerine süvari alayı, Ortaca bölgesine çekilmiştir. Yine Asi Çerkez Ethem'e bağlı diğer bir kuvvet, Derbentköy civarındaki piyade bölüğüne saldırmıştır. Bu durum İnönü'ye sevk olunan 174'üncü Alay'ın intikalini geciktirmiştir.¹⁰⁴⁰ Üç Yunan tayyaresi de Hacı Kırı üzerinde hava keşfi yaparak, bölgeden uzaklaşmıştır.¹⁰⁴¹

Yunan taarruzları devam ederken Asi Çerkez Ethem tarafından kaleme alınan bir beyanname, Yunan tayyareleri tarafından saat 16:00 civarında Karahisar ve çevresindeki köylere atılmıştır.¹⁰⁴² Bu beyannamede Çerkez Ethem Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı sıfatıyla;

“Masum Millet ve Asker Kardeşlerim, Ankara Hükümet rezilesine 29 kânunuevvel 1336 (29 Aralık 1920) tarihinde keşide ettiğim memleket ihtiyaçlarına müteallik telgrafların matbuat ilân edilmesini isteyiniz. Ey askerler, şerre alet olmayınız. Ahiretteki mesuliyetinizden korkunuz. Mâziden intibah alarak her türlü felaketi ve vatani kurtarmayı haris menfaatlerine kurban etmek

¹⁰³⁵ İSH, K: 694, G: 166, B: 166aa.

¹⁰³⁶ İSH, K: 693, G: 43, B: 43a.

¹⁰³⁷ İSH, K: 693, G: 52, B: 52-1.

¹⁰³⁸ İSH, K: 692, G: 101, B: 101-1; İSH, K: 693, G: 76, B: 76-1.

¹⁰³⁹ İSH, K: 569, G: 3, B: 1.

¹⁰⁴⁰ İSH, K: 569, G: 1, B: 1.

¹⁰⁴¹ İSH, K: 593, G: 90, B: 90-2.

¹⁰⁴² İSH, K: 593, G: 90, B: 90-1.

isteyenlere karşı hakkınızı müdafaa ediniz. Şahsi ihtiraslara alet olmayınız. Ey zabıt arkadaşlar, emir kulu olmaktan sarfınazar ediniz. Allahın kulu değilseniz, aksi halde geliyorum ha! Son pişmanlık fayda vermez!”¹⁰⁴³ demiştir.

Bir taraftan Yunan taarruzunun geliştiği, diğer taraftan Asi Çerkez Ethem kuvvetleri ile uğraşılan bir ortamda Batı Cephesi Komutanı Miralay İsmet Bey, 9 Ocak 1921 gecesi nazik bir vaziyet alan İnönü hattındaki çatışmaları bizzat yönetmek için tren yoluyla İnönü’ye hareket etmiştir.¹⁰⁴⁴

10 Ocak 1921’de Türk ihtiyat ve destek kuvvetleri İnönü savunma hattında toplanmıştır. Bu kapsamda Nazım Bey komutasındaki 4’üncü Tümen’e bağlı 58’inci Alay ve topçu unsurları; Atıf Bey komutasındaki 24’üncü Tümen’e bağlı 32’nci ve 143’üncü Alaylar ile 2’nci Alay’dan bir tabur ve topçu unsurları ve Arif Bey komutasındaki 11’inci Tümen’e bağlı 70’inci Alay ile 126 ve 127’nci Alay ve topçu unsurları İnönü mevziinde konuşlanmıştır.¹⁰⁴⁵ Bu sırada Uşak kesiminde ilerleyen Yunan ordusu, Afyon’a doğru ilerleyerek beklemeye geçmiştir. Bursa kesiminden ilerleyen Yunan ordusu ise İnönü’deki Türk savunma hattına ulaşarak, 11’inci Tümen’in koruduğu Akpınar-Kovalca kesimine taarruza başlamıştır.¹⁰⁴⁶

Yunan taarruzunun arttığı bir sırada Batı Cephesi Komutanı Miralay İsmet (İnönü) Bey, karargâhı ve 174’üncü Alay’ın 1’inci Taburu ile birlikte İnönü Tren İstasyonu’na gelmiştir.¹⁰⁴⁷ Yoğun sisten yararlanan Yunan ordusu, Kovalca hattındaki taarruzlarında başarılı olmuştur. Bunun üzerine bölgedeki Türk birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sırada stratejik önemi haiz İntikam Tepe Yunanların eline geçmiştir.¹⁰⁴⁸ Aynı gün sabahleyin havanın yoğun sisli olması nedeniyle tayyare keşfi yapılamamıştır.¹⁰⁴⁹

Yunan taarruzu, öğleye doğru sisin dağılması sonrasında topçu ateşi ile birlikte şekillenmiştir. Bu ortamda İnönü demiryolunun batısındaki 4’üncü ve 11’inci Tümenlerin başarılı müdafaaları ile bu hattaki Yunan saldırısı durdurulmuştur. Ancak

¹⁰⁴³ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 12 Ocak 1921, s.1; Miralay Mehmet Arif Bey, **Anadolu İnkılâbı Millî Mücadele Anıları (1919-1923)**, Arba Yayınları, İstanbul, 1987, s.58-59; **Harp Tarihi Belgeleri Dergisi**, Yıl: 24, Sayı: 73, Eylül 1975, Vesika No: 1591.

¹⁰⁴⁴ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.192.

¹⁰⁴⁵ Tümerdem, **a.g.e.**, s.34.

¹⁰⁴⁶ **İSH**, K: 749, G: 81, B: 81aca.

¹⁰⁴⁷ **İSH**, K: 990, G: 187, B: 187aa.

¹⁰⁴⁸ **İSH**, K: 696, G: 121, B: 1.

¹⁰⁴⁹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.57.

bu sırada, Türk kuvvetlerinin sağ kanadındaki muharebeler tehlikeli bir hâl ve vaziyet almıştır.¹⁰⁵⁰ Cephenin sağ kanadını korumakla görevli 143'üncü Alay'ın, Yunan birliklerini yoğun sis ortamında dost kuvvet zannederek ateş açmaması, bölgenin boşaltılmasına yol açmıştır.¹⁰⁵¹ Bu durum İnönü savunma hattının kuzeyi ile güneyi arasında bir boşluk meydana getirmiştir.¹⁰⁵²

143'üncü Alay'ın çekildiği boşluktan yararlanan Yunan birlikleri, Poyra istikametinde ilerleyerek Batı Cephesi karargâhının bulunduğu İnönü Tren İstasyonu'na kadar ilerlemiştir. Bu kritik gelişme üzerine 174'üncü Alay'ın 1'inci Taburu ile bir süvari bölüğü cephe hattına sürülmüştür.¹⁰⁵³ Cephe hattındaki bu olumsuz durum üzerine Batı Cephesi karargâhı, İnönü Köyü civarına taşınmıştır.¹⁰⁵⁴ Bu sırada Batı Cephesi Komutanlığı yayımladığı emirle; 11'inci Tümen Komutanlığı'na 24'üncü Tümen ile bir araya gelerek Eskişehir doğrultusunu örtmesini, 4'üncü ve 11'inci Tümenlerin de Oklubalı ile İnönü arasındaki mevziyi savunmasını istemiştir.¹⁰⁵⁵ Bu sırada Poyra, Yunan birlikleri tarafından işgal edilmiştir.¹⁰⁵⁶

Batı Cephesi Komutanlığı, sisin dağılmasından sonra İnönü mevziinin sağ kanadından sol kanadına doğru Yunan ordusunun havadan keşfedilmesini istemiştir. Bunun üzerine öğleden sonra 1'inci Tayyare Bölüğü'nden Sivil Pilot Behçet Bey ile Rasıt Kolağası Muhsin (Alpagot) Bey AEG C-IV model keşif tayyaresi ile Söğüt, Bilecik ve Yenişehir havalisini keşfetmek üzere görevlendirilmiştir. Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey ise av tayyaresi ile Bozüyük, Pazarcık ve İnegöl civarını gözetlemek üzere vazifelendirilmiştir.¹⁰⁵⁷ Sivil Pilot Behçet Bey ile Rasıt Kolağası Muhsin (Alpagot) Bey tarafından yapılan keşifte, Yunanların bir gün önce bulundukları hatlarda mevziilerini korudukları, iki taraf arasında yoğun bir topçu ateşi olduğu,

¹⁰⁵⁰ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.194-203.

¹⁰⁵¹ **İSH**, K: 693, G: 103, B: 1.

¹⁰⁵² **İSH**, K: 693, G: 103, B: 103ab.

¹⁰⁵³ **İSH**, K: 692, G: 129, B: 129ac.

¹⁰⁵⁴ **İSH**, K: 693, G: 105, B: 105aa.

¹⁰⁵⁵ **İSH**, K: 692, G: 131, B: 1.

¹⁰⁵⁶ Selışık, **a.g.e.**, s.47.

¹⁰⁵⁷ Hürkuş, **a.g.e.**, s.80-81.

Yunan hatları gerisinde ne toplu ne de hareket halinde hiçbir kuvvetin bulunmadığı rapor edilmiştir.¹⁰⁵⁸

Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey'in yaptığı uçuş sırasında ise, Yunan birliklerine yakın uçulmak suretiyle bomba ve makineli tüfek ateşi açılmıştır. Alçak mesafeden yapılan bu taarruzlar sırasında Yunan kuvvetlerinin ateşi sonucu tayyare çeşitli yerlerinden vurulmuştur. Bunun üzerine Vecihi Bey iki tarafın ateşi arasında, cephe içine zorunlu iniş yapmıştır. Tayyareden sağ çıkan Vecihi Bey, Yunanların ateşi altında uçağını düşman eline geçmemesi amacıyla yakarak, yakındaki Türk kuvvetlerinin bulunduğu mevzilere sığınmıştır.¹⁰⁵⁹

Cephe hattında Yunan taarruzu gelişirken, 24'ün Tümen bulunduğu mevzii savunamayarak doğu ve güney istikametinde geri çekilmiştir. Bu durum 4'üncü ve 11'inci Tümenlerin Eskişehir istikametinde geri çekilmesini zorunlu kılmıştır. Neticede gün içerisindeki muharebeler, 24'üncü Tümen'in Teke sırtlarından Rızapaşa Köyüne çekilmesi ve 4 ile 11'inci Tümenlerin İnönü mevzilerinin doğusuna alınmasıyla sonuçlanmıştır. Bu kritik ortamda Türk kuvvetleri, Beşkardeş Dağı-Zemzemiye-Oklubalı hattında konuşlanmıştır.¹⁰⁶⁰ Batı Cephesi'nde bu gelişmeler olurken Güney Cephesi'nde gün sakin geçmiştir.¹⁰⁶¹

11 Ocak 1921 günü saat 11.00'a kadar Yunan birliklerinin herhangi bir taarruzu olmamıştır.¹⁰⁶² Ancak Batı Cephesi Komutanlığı, her ihtimali değerlendirerek olası bir taarruza karşı kuvvetlerin Beşkardeşdağı-Zemzemiye-Oklubalı batı hattını savunmasını istemiştir.¹⁰⁶³ Ayrıca aynı kapsamda Batı Cephesi Komutanlığı, 4'üncü Tümen Komutanlığı'nın ordu ihtiyatı olarak görev yapmasını ve iki süvari grubunun sol kanatta faaliyet göstermesini emretmiştir.¹⁰⁶⁴

İstihbarat ve keşif raporları Yunan birliklerinin geri çekilmeye başladığını göstermiştir. 174'üncü Alay Komutanlığı'nın cephe hattındaki köylerden aldığı bilgiler, Yunanların Oluklu civarına çekildiği yönünde olmuştur. Bu istihbarat şafak

¹⁰⁵⁸ Hava Mecmuası, "İstiklal Savaşı'nda Türk Havacılığı", No: 186, 25 Mayıs 1957, s.19-20.

¹⁰⁵⁹ Kaymaklı, a.g.e., s.57.

¹⁰⁶⁰ Önalp, Apak, a.g.e., s.203-209.

¹⁰⁶¹ İSH, K: 593, G: 92, B: 92aa.

¹⁰⁶² İSH, K: 591, G: 103, B: 1

¹⁰⁶³ İSH, K: 569, G: 9, B: 1.

¹⁰⁶⁴ İSH, K: 692, G: 143, 143ab.

vakti saat 04.30'da 24'üncü Tümen Komutanlığı'na bildirilmiştir. Ancak rapor 24'üncü Tümen Komutanlığı'na saat 08.35'te ulaşmıştır. Bu istihbarat raporu hızlı bir şekilde Batı Cephesi Komutanlığı ile Erkân-ı Harbiye Vekâleti'ne iletilmiştir. Yine saat 10.20'de Beşkardeşdağı'nda görev yapan 143'üncü Alay Komutanlığı, bir Yunan birliğinin Oluklu batısındaki tepeden kuzeye doğru hareket halinde olduğunu tespit etmiştir. 143'üncü Alay Komutanlığı bu gelişmeyi hemen 24'üncü Tümen Komutanlığı'na iletmıştır. İlgili rapor saat 14.00'da 24'üncü Tümen Komutanlığı'na ulaşmıştır.¹⁰⁶⁵

Yunan taarruzu gelişirken saat 3,30 sonrada İnönü civarına gelen iki Yunan tayyaresinin attığı yedi bombadan birisi, bir şimendifer makasını kısmi hasara uğratmıştır. Bu bombardıman sırasında, bir eczacı kolağası hayatını kaybederken, diğer bir eczacı kolağası ile üç nefer yaralanmıştır. Ayrıca, bir levazım zabitanın vagon içerisinde bulunan ailesi hayatını kaybetmiştir. Yunan tayyareleri, yerde bulunan Türk tayyarelerinin üzerine atış yaparken, makineli tüfeğini düşürmüştür. Bunun üzerine Türk askerleri tarafından makineli tüfeğe hemen el konulmuştur.¹⁰⁶⁶

Hava harekâtları devam ederken Yunan kuvvetlerinin ricatine dair bilgiler Batı Cephesi Komutanlığı'na ulaşmıştır. Ancak, Miralay İsmet Bey ihtiyatlı tutum ve tavrını devam ettirmiştir. Bu kapsamda Miralay İsmet Bey, Batı Cephesi Kurmay Başkanlığı'na gönderdiği bir emirle, Gündüzbey, Söğüt, Bilecik, Poyra, Bozüyük, İnönü, Karaağaç ve Bozalan çevresindeki yolların havadan bir tayyare ile keşfedilmesini, gözetleme sırasında geriye doğru düşman kıtalarının hareketinin olup olmadığının ve otomobil faaliyetinin bulunup bulunmadığının tespit edilmesini talep etmiştir.¹⁰⁶⁷ Hava keşfine dair emrin dışında Miralay İsmet Bey, saat 11.00'da Çukurhisar İstasyonu'ndan tümen komutanlıklarına gönderdiği diğer bir talimatla, Yunan kuvvetlerinin durum ve vaziyetinin keşfedilmesini istemiştir.¹⁰⁶⁸

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri gereği Çukurhisar, Poyra, Gündüzbey, Kızılsaray, Bozüyük, Bozalan, Karaağaç, İnönü ve Eskisaray civarında Sivil Pilot Behçet ve Rasit Mülazım-ı Evvel Sıtkı (Tanman) Beyler yönetimindeki AEG C-IV

¹⁰⁶⁵ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.214.

¹⁰⁶⁶ **İSH**, K: 593, G: 113, B: 113-1.

¹⁰⁶⁷ **İSH**, K: 694, G: 172, B: 172-1.

¹⁰⁶⁸ **ATBD**, Yıl: 40, Sayı: 91, s.79.

model tayyare ile saat 10.00'da hava keşfine çıkılmıştır. Hava keşfi sırasında, Poyra Köyü'nden Eskişehir yönüne doğru hareket halinde bir Yunan süvari bölüğü görülmüş, Bozüyük civarında herhangi bir askeri hareketlilik olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca Poyra-İnönü ve Karaağaç istikametleri ile genel olarak cephe hattında sükûnet olduğu belirlenmiştir. İlave olarak keşif sırasında Karaköy İstasyonu'nun yanmakta ve Yunanların artçı kuvvetlerinin Pazarcık'tan çekilmekte olduğu görülmüştür. Tayyare'nin motoru çok ısındığı için Söğüt ve Bilecik civarı keşfedilememiş ve geri dönülmüştür.¹⁰⁶⁹ Tayyare keşfinin sonucu çok önemli olduğu için havacılar, Tayyare Meydanı'ndan cephe hattındaki durum ve vaziyeti Batı Cephesi Komutanlığı'na telefonla bildirmiştir.¹⁰⁷⁰ Bu hava keşfi Yunan kuvvetlerinin geri çekildiğini ortaya koymuştur.

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri üzerine 174'üncü Alay Komutanlığı tarafından Yunan kuvvetlerinin son durumuna dair edinilen istihbarat, 24'üncü Tümen Komutanlığı'na saat 15.00'da gönderilmiştir. Bu raporda, 11 Ocak 1921 sabahı itibarı ile Yunan birliklerinin piyade ve süvarileri ile birlikte Oluklu Köyü'nün batısına doğru çekildiği bildirilmiştir.¹⁰⁷¹ 24'üncü Tümen Komutanlığı aldığı bu bilgiyi Batı Cephesi Komutanlığı'na akşam raporu ile birlikte iletmiştir.¹⁰⁷²

Birliklerden gelen istihbarat raporları ve hava keşfi, Yunan kuvvetlerinin Savcibey, Düздаğ, Kovalcapınar hattından kuzeye doğru çekildiğini göstermiştir.¹⁰⁷³ Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanı Miralay İsmet Bey, İnönü Meydan Muharebesi sonucunda Yunan birliklerinin batıya doğru çekildiğini ve 12 Ocak 1921'den itibaren kuvvetlerin ileri harekete geçeceğini Erkân-ı Harbiye Vekâleti'ne bildirmiştir.¹⁰⁷⁴ Ayrıca Miralay İsmet Bey, Yunan taarruzunun kırılması yanında Kütahya'daki Asi Çerkez Ethem kuvvetlerinin bastırıldığını ve mevzilerinin ele geçirildiğini iletmiştir.¹⁰⁷⁵ İlave olarak Miralay İsmet Bey, Yunan kuvvetlerinin takip harekâtına

¹⁰⁶⁹ İSH, K: 694, G: 172, B: 172-2.

¹⁰⁷⁰ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.57.

¹⁰⁷¹ İSH, K: 593, G: 114, B: 1.

¹⁰⁷² İSH, K: 692, G: 145, B: 145ad.

¹⁰⁷³ İSH, K: 569, G: 14, B: 1.

¹⁰⁷⁴ İSH, K: 593, G: 116, B: 1; İSH, K: 692, G: 145, B: 145aa.

¹⁰⁷⁵ İSH, K: 596, G: 38, B: 1.

süvari birliklerinin katılacağını, buna karşılık 4'üncü, 11'inci ve 24'üncü Tümenlerin konum ve vaziyetlerini koruyacağını aktarmıştır.¹⁰⁷⁶

Birinci İnönü Muharebesi'nin kazanıldığına dair Batı Cephesi Komutanlığı'ndan gelen haber üzerine Erkân-ı Harbiye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa, aynı gün Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ile tüm bakanlıklara bir telgrafla gelişmeleri duyurmuştur. İlgili telgrafta Erkân-ı Harbiye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa; *"6 Ocak 1921'de Yenişehir ve İnegöl istikametinden başlayarak çeşitli şiddet ve aşamalarla İnönü mevzilerimize kadar uzanan düşman taarruzu, 9-10 Ocak 1921'de Savcibey-Akpınar-Karaağaç genel hattında meydana gelen çok şiddetli ve devamlı meydan muharebesinden sonra birliklerimizin kahramanca karşı koymaları ve müdafaaları karşısında durmuştur. 10-11 Ocak 1921 gecesi düşman taarruzdan vazgeçerek hızla geri çekilmeye başlamıştır."*¹⁰⁷⁷ diyerek Yunan ordusunun başarılı olamayarak cepheden çekildiğini ifade etmiştir.

Birinci İnönü Muharebesi'ne 12'nci Kolordu Komutanlığı emri altında katılan 2'nci Tayyare Bölüğü; Afyon, Dumlupınar ve Uşak çevresinde yaptığı 5 sorti uçuş ile bölgeyi keşfederek Yunan ordusunun durumunu tespit etmiştir. Muharebelere 2'nci Tayyare Bölüğü, tek faal tayyaresi ile Kolağası Fazıl ve Mülazım-ı Sâni Halil (Ziver) Beylerle katılmıştır.¹⁰⁷⁸

3.1.5. Takip Harekâtı Sırasında Hava Faaliyetleri

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri kapsamında süvari birlikleri tarafından 12 Ocak 1921'de başlayıp, 17 Ocak 1921 tarihine kadar süren takip harekâtı başlatılmıştır. Süvari birlikleri tarafından icra edilen takip harekâtının başladığı gün olan 12 Ocak 1921'de Yunan tayyareleri tarafından Eskişehir havadan bombalanmıştır.¹⁰⁷⁹ Bu hava bombardmanı sırasında Sivil Pilot Vecihi Bey'in Eskişehir'de yaşayan 23 yaşındaki kız kardeşi Remziye Hanım hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁶ İSH, K: 592, G: 97, B: 97aa.

¹⁰⁷⁷ İSH, K: 604, G: 11, B: 11-1.

¹⁰⁷⁸ Kaymaklı, a.g.e., s.58.

¹⁰⁷⁹ İSH, K: 593, G: 113, B: 1.

¹⁰⁸⁰ Hürkuş, a.g.e., s.88.

Birinci İnönü Muharebesi zaferi üzerine Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'e bir tebrik mesajı çekmiştir. Bu tebrik mesajında Mustafa Kemal Paşa;

*"İnönü Meydan Muharebesi'nde Batı Cephesi birliklerinin uğurlu ve üstün komutanız altında kazandıkları kesin zaferden dolayı size ve kahraman ordumuzun bütün komutanlarıyla subay ve erlerine Büyük Millet Meclisi'nin en içten tebriklerini sunar ve bu zaferin, kutsal topraklarımızı düşman istilasından tamamen kurtaracak olan kesin zafere hayırlı bir başlangıç olmasını Allah'tan dilerim. Bu tebriklerimin ordunun bütün er ve subaylarına tebliğini rica ederim."*¹⁰⁸¹ demiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına generalliğe yükseltilen Batı Cephesi Komutanı Miriliva İsmet Paşa; *"Mukadderatımızı tam istiklal ile üzerine almış olan Büyük Millet Meclisine kayıtsız şartsız bağlılıktan aldığı manevi ve kutsi feyz ile mukaddes topraklarımızın kurtarılması vazifesini ifa edeceğine ordunun kesin kanaatle emin bulunduğunu arz ve temin ederim."*¹⁰⁸² dediği bir metinle cevap vermiştir.

13 Ocak 1921'de devam eden takip harekâtı sonrasında Söğüt ve Pazaryeri Yunan birliklerinden kurtarılmıştır. Aynı gün 5'inci Süvari Alayı Bilecik'e girmiştir. Türk süvarilerinin başarılı harekâtı devam ederken Yunan tayyareleri, İnönü mevzilerine yönelik bir hava taarruzu gerçekleştirmiştir. Bu hava taarruzunda üç Türk askeri yaralanmıştır.¹⁰⁸³

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa 13 Ocak 1921'de bir beyanname hazırlayarak, ilgili metnin Kütahya civarına çoğaltılmak suretiyle tayyareler aracılığıyla atılmasını emretmiştir. Batı Cephesi Erkân-ı Harbiye Reisi Muzaffer Bey, İsmet Paşa'nın hazırlamış olduğu beyannameyi çoğaltarak Kütahya civarına tayyareler aracılığı ile atılmasını sağlamıştır. Bu beyannamede İsmet Paşa;

"Ethem Bey İhanetini fırsat addederek Eskişehir'i zapt etmek maksadıyla taarruz eden Yunan ordusu, inayet-i hakla ve milletimizin kahramanlığı ve fedakârlığı sayesinde İnönü Meydan Muharebesi'nde mağlup edildi. Düşman pek çok telefât ve zayiata uğrayarak perişan bir halde kaçmağa mecbur oldu. Yunanlıları şiddetle takip ediyoruz. Bursa ovasına indik. Ey şanlı Kuva-yı Milliye Efradı! Sizi iğfal etmek isteyen vatan hainlerinin sözleriyle din kardeşlerinize silah atmayınız. Yunanlılarla ittifak edip onların emriyle

¹⁰⁸¹ İSH, K: 693, G: 26, B: 26-4.

¹⁰⁸² Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983, s.228.

¹⁰⁸³ İSH, K: 569, G: 20, B: 1.

milletimiz arasına nifak sokmak isteyen Ethem ve efradının sözlerine kapılıp da dininizi, ailelerinizin namusunu Yunanlılara teslime sebep olmayınız."¹⁰⁸⁴

diyerek bölgedeki Millî Kuvvetlere seslenmiştir. İlgili beyanname millî kuvvetlerin gelişmelerden haberdar edilip, tayyarelerin psikolojik bir harp vasıtası olarak kullanıldığını göstermektedir.

14 Ocak 1921'de Türk süvari birlikleri İnegöl'ü Yunan işgalinden kurtarmıştır.¹⁰⁸⁵ Ardından Yenişehir, Gökbayrak Taburu'nun da desteği ile geri alınmıştır.¹⁰⁸⁶ Aynı gün Birinci İnönü Muharebesine iştirak eden Sivil Pilot Vecihi, Sivil Pilot Behçet, Rasit Kolağası Muhsin, Rasit Mülazım-ı Evvel Sıtkı ve Rasit Mülazım-ı Evvel Yusuf Kenan Beyler Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhına davet edilmiştir.¹⁰⁸⁷ Havacıların karargâha çağrılmasında muharebeler sırasında yaptıkları başarılı keşifler sebebiyle ödüllendirilmek istenmesi etkili olmuştur.¹⁰⁸⁸ İlgili personel karargâhta Batı Cephesi Erkân-ı Harbiye Reisi tarafından karşılanmış ve hizmetlerinden dolayı kendilerine teşekkür edilmiş, ardından da havacılar nakdi mükâfat ile taltif edilmiştir.¹⁰⁸⁹

Yunan kuvvetlerinin çekilişi 17 Ocak 1921'de eski hatlarına dönmeleri ile sona ermiştir. Böylece takip harekâtı sona ermiştir.¹⁰⁹⁰ İki tarafın kuvvetlerini birbirlerinden haberi olmadan çektikleri Birinci İnönü Muharebesi, Yunan kaynakları tarafından "*askeri keşif harekâtı*" olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁹¹

Cephede muharebeler devam ederken Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne iletilen yazıyla, İstanbul'da mevcut olup parasının teslim edilmesi şartıyla Fransızlar tarafından tanesi 15.000 liraya satılmak istenilen 19 tayyare hakkında henüz bir cevap alınamadığı belirtilerek, konu hakkında olumlu veya olumsuz bir görüş bildirilmesi istenmiştir.¹⁰⁹²

¹⁰⁸⁴ İSH, K: 694, G: 57, B: 1.

¹⁰⁸⁵ İSH, K: 569, G: 28, B: 1.

¹⁰⁸⁶ İSH, K: 569, G: 21, B: 1.

¹⁰⁸⁷ Sarp, **a.g.e.**, s.128-129.

¹⁰⁸⁸ İSH, K: 1218, G: 57, B: 1.

¹⁰⁸⁹ İSH, K: 695, G: 51, B: 1.

¹⁰⁹⁰ İSH, K: 569, G: 36, B: 1.

¹⁰⁹¹ Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s.313.

¹⁰⁹² İSH, K: 1081, G: 48, B: 48-1.

3.1.6. Muharebenin Sonuçları ve Gelişmeler

Birinci İnönü Muharebesi'nin askeri ve siyasi yönden birçok yansıması olmuştur. Kazanılan zafer yeni kurulan Türk ordusunun Anadolu topraklarını koruma güç ve yeteneğine sahip olduğunu göstermiştir. Bunun yanında elde edilen başarı Büyük Millet Meclisi'nin içerde ve dışarıdaki saygınlığını artırdığı gibi düzenli orduya katılımı teşvik etmiştir.¹⁰⁹³ Ayrıca elde edilen başarı, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin itibar ve saygınlığını artırmıştır. Bu durum askere alım işlemlerinin düzenli bir şekil almasına, vergilerin rahat bir şekilde toplanmasına etki etmiştir.¹⁰⁹⁴

Birinci İnönü Muharebesi'nin içteki yansımalarından biri Türkiye'nin ilk anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye'nin kabulü olmuştur. Bu anayasa ile devletin işleyişi ortaya konulmuştur.¹⁰⁹⁵ Aynı dönemde Büyük Millet Meclisi'nde alınan kararla bağımsızlığın sembolü olan İstiklal Marşı kabul edilmiştir.¹⁰⁹⁶

Batı Cephesi'nde kazanılan bu ilk zafer, İtilaf Devletleri arasındaki görüş ve fikir ayrılıklarını gün yüzüne çıkarmıştır. Yunan ordusunun Türkleri yenilgiye uğratarak Sevr Antlaşmasını kabul ettirebileceği konusunda, Fransa ve İtalya arasında tereddütler oluşmuştur. Bu ortamda Fransa, TBMM ile barış görüşmelerinde bulunmak üzere harekete geçmiştir. İtalya ise TBMM'nin Londra'da düzenlenecek konferansa katılımı için girişimlerde bulunmuştur.¹⁰⁹⁷ Birinci İnönü Muharebesi, Afganistan Hükümeti ile bir dostluk anlaşması yapılmasına zemin hazırlamıştır.¹⁰⁹⁸ İlave olarak kazanılan bu başarı, TBMM'nin Sovyetler ile ilişkilerine de olumlu yansımıştır.¹⁰⁹⁹ Bu durum Türk-Sovyet görüşmelerinin başlamasına ve Moskova Antlaşmasının yapılmasına etki etmiştir.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹³ Temuçin Faik Ertan ve diğerleri, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s.133.

¹⁰⁹⁴ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.246.

¹⁰⁹⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: 7, s.339.

¹⁰⁹⁶ **TBMM Kanunlar Mecmuası**, C: 1, s.438.

¹⁰⁹⁷ Turgut Özakman, **Vahidettin, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1998, s.501.

¹⁰⁹⁸ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 16. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007, s.331.

¹⁰⁹⁹ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.32-38; Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Serisi, **Askeri Yönüyle Atatürk**, Gata Basımevi, Seri No: 14, Ankara, 1981, s.83.

¹¹⁰⁰ **Düster**, Üçüncü Tertip, Cilt: 2, s.102-104; Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1955, s.61-65.

Birinci İnönü Muharebesi, havacılık faaliyetlerinin harbin seyri ve durumuna ilişkin yeri ve önemini de göstermiştir. Tayyare, personel ve malzeme yokluğuna rağmen verilen görevlerin icra edilmesi başarısızlığına başat öğelerden birini oluşturmuştur. Bir harbin kazanılmasında önemli bir yeri olan ikmal, lojistik, eğitim, tedarik ve sevk zinciri yoklukları nedeniyle tam olarak gerçekleştirilememiştir. Konuya ilişkin olarak Vecihi Hürkuş anılarında;

“Birinci İnönü Muharebesi’ni takip eden dönemlerde birçok kaza kırım meydana geliyordu. Kaza ve kırım hadiseleri malzeme yoksunluğundan ileri gelmekte idi. Mesela tayyarelerimizin motorlarına mahsus buji ihtiyacımız çok fazla idi. Elimizde mevcut binlerce buji, hurdalıktan toplanmış ıskarta malzemeden ibaretti. Yani mesai ömrünü doldurduğu için kal edilmiş malzeme idi. Fakat ne depolarımızda ne de piyasada benzeri bulunmadığı için biz bunları tekrar tekrar temizleyerek kullanmak mecburiyetinde kalıyorduk. Bu sebeple hemen hiçbir uçuş hizmeti tam سلامتle ve arızasız geçmiş olsun. Hatta yine bu yüzden pek çok defa üssümüze dönemeyerek hariç mahallere mecburi inişler yapıyorduk. Bilhassa tecrübesi az arkadaşlar tarafından bu gibi zaruri inişlerde ekseriyetle tayyareler kırılmış bulunuyordu. Mamefi, bütün kazalarda insanca zayıyatımız yoktu.”¹¹⁰¹ diyerek ortaya koymuştur.

Birinci İnönü Muharebesi’nden sonra 20 Ocak 1921’de alınan kararla Tayyare İstasyonları kaldırılarak, Doğu, Batı, Güney ve El-cezire cephelerinde dörder tayyareli birer tayyare bölüğü kurulması kararlaştırılmıştır.¹¹⁰² İlgili karar kapsamında oluşturulan dörder tayyareli bir bölüğün kadrosu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne iletilmiştir.¹¹⁰³ Ayrıca bu teşkilat değişikliği kapsamında Ankara’da bir tayyare talimğâhı ile bir tayyare bakım fabrikası oluşturulmuştur.¹¹⁰⁴

Teşkilat değişikliğinin yapıldığı gün, cephe hattında bir Yunan tayyaresi akşam saat 20.20’de İnegöl üzerine gelerek bölgeyi havadan bombalamıştır.¹¹⁰⁵ Ancak bu hava bombardımanının da herhangi bir zayıyat ve hasar meydana gelmemiştir.¹¹⁰⁶

22 Ocak 1921’de Asi Çerkez Ethem, Sındırgı civarındaki bölgede bulunup, Eskimanyas Köyü’ne giderek burada konaklamıştır. Ardından buradan ayrılan Çerkez

¹¹⁰¹ Hürkuş, a.g.e., s.88-89.

¹¹⁰² İSH, K: 602, G: 10, B: 10-1.

¹¹⁰³ İSH, K: 696, G: 81, B: 81 (1-2); İSH, K: 697, G: 106, B: 106-1.

¹¹⁰⁴ İSH, K: 602, G: 10, B: 10-1.

¹¹⁰⁵ İSH, K: 849, G: 58, B: 1.

¹¹⁰⁶ İSH, K: 569, G: 51, B: 1.

Ethem, Eskimanyas Köyü'nün yakınındaki Yörük Köyü'nde Yunanlara sığınmıştır. Böylece Çerkez Ethem isyanı sona ermiştir.¹¹⁰⁷

Çerkez Ethem İsyanı'nın sona erdiği dönemde, Erzurumlu tüccarlardan Nafiz (Kotan) Bey, kendi kişisel girişimi sonucunda İtalya'dan üç tayyare satın alarak, millî orduya bağışlamıştır.¹¹⁰⁸ Nafiz Bey, İtalyan tüccarlarla önce üç tayyare alımı için pazarlık yapmasına karşın, Anadolu'ya ilk etapta iki uçak getirilebilmiştir.¹¹⁰⁹ Nafiz Bey'in satın aldığı İtalyan üretimi tayyarelerden biri tek kişilik, diğeri ise çift kişilik tayyarelerden oluşmuştur.¹¹¹⁰

27 Ocak 1921'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa imzalı bir belgede, Fransızlar tarafından teklif edilen 19 tayyarenin uçarak Eskişehir'e getirilerek, orada teslim edilmesi şartıyla parası verilmek üzere satın alınacağı beyan edilmiştir.¹¹¹¹ İlgili yazı, Fransızların el altından tayyarelerini satışa çıkardıklarını göstermektedir.

Fransızların satışa çıkardığı tayyarelerle ilgili olarak aynı gün Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, Fransızların 19 tayyareyi parası teslim alınmak üzere Anadolu'ya göndermeye karar verdiği belirtilmiştir.¹¹¹² Yazının devamında, tayyarelerin İstanbul'dan ikişer ikişer uçarak Eskişehir'e ulaşacakları, bu yüzden tayyarelerin nerelere inmesinin uygun olacağını bildirilmesi istenmiştir.¹¹¹³

29 Ocak 1921'de havacılık teşkilatına yönelik yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu kapsamda havacılık teşkilatının en üst makamı konumundaki Kuva-yı Havaiye Şubesi'nin ismi Kuva-yı Havaiye Müdüriyet-i Umumiyesi olmuştur.¹¹¹⁴ Batı Cephesi Komutanlığı tarafından Erkân-ı Harbiye Riyasetine gönderilen yazıyla, Binbaşı Latif Bey'in Kuva-yı Havaiye Müdür-i Umumiliğini deruhte ettiği ve vazifeye başladığı bildirilmiştir.¹¹¹⁵ Kuva-yı Havaiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nin sevk ve idare bakımından Erkân-ı Harbiye Vekâleti'ne; ikmal ve idari açıdan ise Müdafaa-i Milliye

¹¹⁰⁷ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.142.

¹¹⁰⁸ **İSH**, K: 1180, G: 50, B: 3.

¹¹⁰⁹ **İSH**, K: 1180, G: 50, B: 2.

¹¹¹⁰ **İSH**, K: 695, G: 63, B: 3.

¹¹¹¹ **İSH**, K: 1081, G: 24, B: 24-3.

¹¹¹² **İSH**, K: 1081, G: 24, B: 24-4.

¹¹¹³ **İSH**, K: 1081, G: 24, B: 24-4a.

¹¹¹⁴ **İSH**, K: 671, G: 90, B: 1.

¹¹¹⁵ **İSH**, K: 671, G: 90, B: 4.

Vekâleti'ne bağlı olması kararlaştırılmıştır.¹¹¹⁶ Eskişehir'de vazife görmesi planlanan Kuva-yı Havaie Müdüriyet-i Umumiyesi'nin refakat subaylığına da Mülazım-ı Evvel İhsan (Orgun) atanmıştır.¹¹¹⁷

Kuva-yı Havaie Müdüriyet-i Umumiyesi'nin kurulması ile tayyare istasyonları lağvedilmiştir.¹¹¹⁸ Aynı gün Batı Cephesi'nin Güney kanadına gelen iki Yunan tayyaresi, cephe hattı üzerinde keşif yaparak, Türk kuvvetlerinin durumunu tespit etmeye çalışmıştır.¹¹¹⁹

30 Ocak 1921'de İnebolu'da bulunan Nafiz Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgraf ile satın alınan ilk uçağın kabulü istenmiştir. İlgili telgrafta Nafiz Bey;

*“Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine... İstanbul'dan satın aldığım ve buraya getirmeye muvaffak olduğum tayyare, uçarak bugün geldi. Orduya namıma teberrü ediyorum. Kabulünü istirham ile düşman üzerine ilk bombayı atacak zata 200 lira nakti mükâfat takdim edeceğim. Milletimizin geleceğinin selamete kavuşmasını ve muvaffak olmasını Cenab-ı Hak'tan temenni eder hürmetle ellerinizden öperim.”*¹¹²⁰ demiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Nafiz Bey'in satın aldığı tayyareye ilişkin vatanperverliğini Meclis'te yaptığı konuşma sırasında gündeme getirmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa tarafından Nafiz Bey'e gönderilen telgraf ile yapılan bu fedakârlık; *“Hamiyeti vataniyeniz şayanı şükrandır.”*¹¹²¹ denilerek ifade edilmiştir.

1 Şubat 1921'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa tarafından Batı Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen yazıyla, iki tayyare siparişi ile satın alınması için

¹¹¹⁶ Konuya ilişkin olarak 13 Şubat 1921'de Erkân-ı Harbiye Reisliği tarafından Müdafaa-i Milliye Vekâletine gönderilen yazıda; Batı Cephesi Kumandanlığı'nın, Binbaşı Latif Bey'in Kuva-yı Havaie-i Umum Müdürlüğü'nü 29 Ocak 1921 itibarıyla deruhte ettiği belirtilmiştir. Erkân-ı Harbiye Reisliği'nin de 31 Ocak 1921 tarih 1148 numrolu tezkire ile de kıtaata taalluk, Kuva-yı Havaie'nin yalnız sevk ve idareyle iştigal kılındığı ve icap eden teşkilatın icrasının lüzumunun arz edildiğinin bildirildiği ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **İSH**, K: 671, G: 90, B: 1-4.

¹¹¹⁷ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.77.

¹¹¹⁸ **İSH**, K: 671, G: 90, B: 4.

¹¹¹⁹ **İSH**, K: 1159, G: 1, B: 1aa.

¹¹²⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt: 7, s.439.

¹¹²¹ Süreyya Hami Şehidoğlu tarafından kaleme alınan makalede Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurumlu Nafiz Bey'in uçak bağışına yönelik teşekkür telgrafını 11 Aralık 1920 tarihinde çektiği ifade edilmektedir. İlgili bilgi Erzurumlu Nafiz Bey'in uçak bağışını daha önceki bir tarihte yaptığı intibamı ortaya koymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Süreyya Hami Şehidoğlu, *“Kurtuluş Savaşı'nda Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı”*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 24, C: VIII, Temmuz 1992, s.601.

gerekli muamelenin ifası için Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne konunun arz edildiği ifade edilmiştir.¹¹²²

2 Şubat 1921'de Tayyareci Kolağası Fazıl Bey tarafından hazırlanan raporda, Batı Cephesi'nde 4 keşif tayyaresi ile 3 harp tayyaresi olduğu bildirilmiştir.¹¹²³ Bu tayyarelerin süratlerinin 64, 120 ve 140 kilometre olduğu belirtilmiştir. Aynı raporda, keşif tayyarelerinden birinin tamire muhtaç olduğu ifade edilmiştir. Bu tayyarenin süratinin ise 170 kilometre olduğu belirtilmiştir.¹¹²⁴

Aynı gün Batı Cephesi Erkân-ı Harbiye Reisi Muzaffer Bey tarafından 7'nci Şube Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıyla, Birinci Tayyare Bölüğü'nde görev yapan Sivil Tayyareci Vecihi ile Sivil Tayyareci Behçet Beylere, yaptıkları göreve istinaden sivil tayyarecilerin maaşları hakkında Büyük Millet Meclisi'nce yapılacak kanuni düzenlemeye kadar, seyyar jandarma mülazım-ı evvel maaşı olan 5.200 kuruş verilmesi teklif edilmiştir.¹¹²⁵ İlgili yazı Vecihi Bey ile Behçet Beylerin vazifelerini çok iyi ve fedakâr bir şekilde yaptıklarını göstermektedir.

4 Şubat 1921'de Yunanistan'da Venizelos'tan sonra yeni hükümeti kuran Dimitrios Ralllis, Kral Konstantin ve Harbiye Nazırı Gunaris ile yaşadığı fikir ayrılıkları nedeniyle istifa etmiştir.¹¹²⁶ Aynı gün bir Yunan tayyaresi saat 13.00'da Bursa ve İnegöl istikametinden gelerek, Yenişehir üzerinde keşif faaliyetinde bulunmuştur. Ardından bu tayyare Bilecik ve Pazaryeri bölgesi üzerinde faaliyet gösterip, geldiği istikamette geri dönmüştür.¹¹²⁷

6 Şubat 1921'de Yunanistan'da yeni hükümeti Nicolas Kalegeropulos kurmuştur. Bu sırada Genelkurmay Başkanlığı'na da Tümgeneral Guvelis getirilmiştir. Bu değişikliklerin Yunan ordusunun Anadolu'daki harekâtında doğrudan ve dolaylı yansımaları olmuştur.¹¹²⁸ Bu süreçte Yunan ordusu, yeni bir taarruz için faaliyetlere girişmiş, kuvvetlerinin miktarını artırmak yoluyla hazırlıklarına hız

¹¹²² İSH, K: 701, G: 8, B: 8-1.

¹¹²³ İSH, K: 671, G: 90, B: 90-6.

¹¹²⁴ İSH, K: 671, G: 90, B: 90-7.

¹¹²⁵ İSH, K: 718, G: 159, B: 159-1.

¹¹²⁶ Özgür Rençberler, *Küçük Asya Felaketinin Yunan Siyasetine Etkisi (1919-1922)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s.38-40.

¹¹²⁷ İSH, K: 569, G: 105, B: 105a.

¹¹²⁸ Erdem, *a.g.t.*, s.332.

vermiştir. Cephe hattında ise Yunan birlikleri, Türk kuvvetlerini yıpratmaya yönelik bir strateji ve taktik izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda bir taraftan kara, bir taraftan da hava unsurları ile zaman zaman baskın tarzında taarruzlar gerçekleştirmiştir. Yunan ordusunun bu stratejisine karşılık Türk ordusu, keşif ve istihbarat çalışmalarına önem vererek olası saldırı ihtimaline karşı hazırlık yapmıştır.¹¹²⁹ Bu ortamda hava birlikleri bakım ve onarım faaliyetlerine hız vermek suretiyle tayyareleri harbe hazır hale getirmeye çalışmıştır. Neticede elde bulunan keşif tayyaresi tamire alınmış, iki av tayyaresi de bakım ve onarımdan çıkmıştır. Böylece iki Albatros model av tayyaresi yeni bir harbe hazır hale getirilmiştir.¹¹³⁰

Kuva-yı Havaiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nin kuruluşundan sonra 13 Şubat 1921'de alınan kararla Konya, Eskişehir, Polatlı ve Ankara'daki uçuş tamirhaneleri eğitim ve harekât açısından bu yeni teşkilata bağlı hale getirilmiştir. Bu sırada Eskişehir'deki 1'inci Tayyare Bölüğü taktik ve idari yönden Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri altına verilmiştir. Afyon'da görev yapan 2'nci Tayyare Bölüğü ise taktik ve idari yönden 12'nci Kolordu Komutanlığı'nın çatısı altında görevlendirilmiştir. Elazığ'da bulunan tayyare ve malzemelerinin ise Batı Cephesi'ne nakline karar verilmiştir.¹¹³¹

14 Şubat 1921'de beş tayyareden oluşan bir Yunan hava filosu, Gemlik üzerine gelerek bölgeye otuz bomba atmıştır. Bu hava bombardımanı sonucunda Gemlik halkından iki kişi hayatını kaybetmiş, on kişi de yaralanmıştır.¹¹³²

26 Şubat 1921'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti Satın Alma Komisyonu Başkanı Kaymakam Kazım Bey tarafından Batı Cephesi Komutanlığına gönderilen yazıyla, Antalya'da tayyare alımı için Banka Di Roma'ya 4.000 lira yatırıldığı ifade edilmiştir. Yazının devamında 22 Şubat 1921'de şifreli telgrafla ayrıntılı olarak arz edilen keşif ve harp tayyareleri satın alınması hakkındaki her iki teşebbüsün, Tayyareci Kolağası Mehmet Ali Bey tarafından gerçekleştirilip, kendisi ile münasebette bulunulmaması

¹¹²⁹ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.278-283.

¹¹³⁰ Çetinkaya, **a.g.m.**, s.213-214.

¹¹³¹ **İSH**, K: 1257, G: 149, B: 1.

¹¹³² **İSH**, K: 740, G: 140, B: 140aa.

hakkındaki emirleri üzerine bu işten feragat edildiği belirtilmiştir.¹¹³³ İlgili yazı, tayyare alım faaliyetlerinin gizlice gerçekleştirildiğini göstermektedir.

3 Mart 1921'de Batı Cephesi Kumandanlığı Erkan-ı Harbiye Reisliği tarafından Antalya'da bulunan Müdafaa-i Milliye Vekâleti Satın Alma Komisyonu Riyaseti'ne gönderilen yazıyla tayyare alımına ilişkin bilgiler ve yapılacak işlemler hakkında talimat verilmiştir. İlgili yazıda, Fransızlardan satın alınacak iki harp tayyaresi için 4.000 liranın Antalya'da Banka Di Roma'ya yatırılmasının Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden Antalya Muhasebeciliği'ne daha önce tebliğ edildiği ve icap eden takibatın yapılmasının bildirildiği belirtilmiştir. Ayrıca aynı yazıda, Antalya'da Batı Cephesi Satın Alma Komisyonu Riyaseti tarafından tayyareler için 4.000 liralık havalenin Teke Muhasebeciliği'ne gönderildiğinin bildirildiği ifade edilmiştir. Yazının devamında, bankaya yatırılacak olan paranın bu 4.000 lira olduğu ve iki tayyarenin Kolağası Mehmet Ali Efendi vasıtasıyla satın alınmasının istendiği beyan edilmiştir. Ayrıca yazıda, şartlar dolayısıyla tayyarelerin Eskişehir'de teslim edildikten sonra bedelinin bankadan alınacağı belirtilmiştir. İlave olarak yazıda, keşif tayyarelerinin fiyatlarının pek pahalı görülmesinden dolayı satın alınmasından vazgeçildiği ifade edilmiştir. Ek olarak yazıda, keşif tayyareleri hakkında Kolağası Mehmet Ali Efendi vasıtasıyla münasebette bulunulmaması emredilmiştir.¹¹³⁴

4 Mart 1921'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili Fevzi tarafından Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na gönderilen yazıyla, Karamürsel'e çıkacağı bildirilen ve Rus Vrangeli ordusuna mensup deniz tayyaresinin tesliminin muvafık olduğu, konu hakkında Ali Osman Efendiye tahsisat verildiği, dolayısıyla yanlışlıkla tayyareye ateş edilmemesi için çevredeki kıtaatın bilgilendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹¹³⁵ İlgili yazı Milli Mücadele hareketinin, Rusya'daki iç savaş sırasında Bolşevik (Kızıl Ordu) karşıtı, Vrangeli (Beyaz Ordu) Ordusu'ndan tayyare teminine çalıştığını göstermektedir.

Tayyare teminine yönelik faaliyetler devam ederken Batı Cephesi Kumandanlığı Erkan-ı Harbiye Reisi tarafından, 24'üncü Tümen Kumandanlığı'na bir emir gönderilmiştir. Bu emirle, iki gündür Yunan tayyarelerinin faaliyetinin bütün

¹¹³³ İSH, K: 703, G: 3, B: 3-1.

¹¹³⁴ İSH, K: 703, G: 3, B: 3-2.

¹¹³⁵ İSH, K: 821, G: 1, B: 1.

cephede devam ettiği ve bunların Eskişehir yakınına kadar geldiği ifade edilerek, cephe hattından haber alınamadığı bildirilmiştir. İlgili emrin devamında, Yunan tayyarelerinin uçuşlarına karşı tedbir alınabilmesi ve Eskişehir’den tayyare uçurulabilmesi için konunun vakti zamanında Yunan tayyareleri görülür görülmez, telefon veya telgraf yoluyla cephe erkân-ı harbiyesi nöbetçi subayına haber verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹¹³⁶

6 Mart 1921’de Birinci Tayyare Bölük Kumandanlığı’ndan Batı Cephesi Erkan-ı Harbiye Riyaseti’ne gönderilen yazıyla, Saat 11:05’te Söğüt, Poyra ve İnönü istikametinden gelen bir Yunan tayyaresine karşı, bölükte bulunan bir harp tayyaresi ile 30 dakika süren bir hava önlemesi yapıldığı bildirilmiştir. Aynı yazıda, Yunan tayyarelerinin iki günden beri sık sık Bozüyük ve İnönü civarındaki mevziler üzerinde uçtukları, bu durumun bölgedeki tahkimatı tespit ettikleri yönünde değerlendirildiği ifade edilmiştir. Yazının devamında, Yunanların hava keşif faaliyetlerini durdurmak ve bu harekâtlarına mâni olmak için İnönü’de bir meydan tesisiyle şimdilik bir harp tayyaresinin oraya nakline müsaade buyrulması istenmiştir.¹¹³⁷

9 Mart 1921’de bir Yunan tayyaresi Manisa üzerinden Sandıklı civarına gelip, bölgede keşif faaliyetinde bulunmuştur. Sandıklı civarında bir süre uçan Yunan tayyaresi, daha sonra geldiği istikamette geri dönmüştür.¹¹³⁸

Erzurumlu Nafiz Bey’in İtalyan tüccarlardan satın aldığı uçaklardan Fiat model keşif tayyaresinin, İstanbul’dan uçarak önce İnebolu’ya, ardından da Akçaşehir üzerinden Eskişehir’e getirilmesi planlanmıştır. Bu kapsamda Akçaşehir’de bir iniş meydanı hazırlanması ve burada tayyareye Türk işaretlerinin takılması kararlaştırılmıştır.¹¹³⁹

Aynı gün İnebolu’daki İrtibat Subaylığı aracılığıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne iletilen bir yazıyla; Erzurumlu Nafiz Bey’in evvelce orduya armağan ettiği tayyareyi İstanbul’dan İnebolu’ya getiren İtalyan tayyarecilerin, saat 3.30 sonrasında ikinci bir tayyare daha getirecekleri bildirilmiştir.¹¹⁴⁰

¹¹³⁶ İSH, K: 705, G: 34, B: 34-1.

¹¹³⁷ İSH, K: 703, G: 67, B: 67-3.

¹¹³⁸ İSH, K: 832, G: 145, B: 1.

¹¹³⁹ İSH, K: 671, G: 95, B: 2.

¹¹⁴⁰ İSH, K: 671, G: 95, B: 1.

Erzurumlu Nafiz Bey'in satın aldığı tayyare'nin Eskişehir'e getirilmesi uzun sürmüştür. Bolu'ya getirilen tayyare, buradaki tecrübe uçuşu sırasında kaza geçirmiştir. Bu kaza sırasında tayyarenin iniş takımı, kanadı ve pervanesi kırılmıştır. Bunun üzerine tayyareyi getiren iki İtalyan, çift satırlı Gruni sistemindeki tayyareleri ile İnebolu'ya gelerek, kaza geçiren uçakla ilgili bilgi almıştır. Ardından ilgili kişiler, Erzurumlu Nafiz Bey tarafından alınan tayyareyi tamir etmek için gereken aletlerin ve malzemelerin İstanbul rıhtımında bir vapurda olduğunu ve 10 güne kadar geleceğini bildirmiştir.¹¹⁴¹ Yaşanan kaza kırım sebebiyle Erzurumlu Nafiz Bey tarafından satın alınan tayyare, İkinci İnönü Muharebesi'ne yetiştirilememiştir.¹¹⁴²

12 Mart 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı tarafından Bursa'daki Yunan kuvvetlerine ilişkin elde edilen istihbarat raporunda; bölgede Yunan 3'üncü Kolordusu'nun konuşlandığını, Ziraat Mektebi civarında Yunanların üç tayyare ve bir hangarı bulunduğunu, Timurtaş İstasyonu'nda ise külliyetli mühimmat depoları olduğu öğrenilmiştir.¹¹⁴³

14 Mart 1921'de Batı Cephesi Komutanı Mirliha İsmet Paşa tarafından Türk ordusuna hitaben yayımlanan tebrik mesajında; *"İnönü Meydan Muharebesi muzafferiyetinin amillerine; topçularla, tayyarecilerime hassaten selam ve teşekkür ederim."*¹¹⁴⁴ denilmiştir. Bu mesaj ile Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Birinci İnönü Muharebesi'nin kazanılmasında havacıların yerini vurgulayarak, onları onore etmiştir.

Ayrıca aynı gün Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey tarafından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, Erzurumlu Nafiz Bey namına alınan ve hava yoluyla gelecek olan tayyare için Akçaşehir'de iniş meydanı seçmek

¹¹⁴¹ İSH, K: 671, G: 95, B: 3.

¹¹⁴² İstiklal Harbi'nin seyri içerisinde Erzurumlu Nafiz Bey tarafından alınan uçak miktarı Süreyya Hami Şehidoğlu'nun makalesinde 3 olarak verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Şehidoğlu, **a.g.m.**, s.602-603; Hulusi Kaymaklı, Halil İbrahim Fırtına, Sıtkı Tanman ve Suat Akgül tarafından kaleme alınan eserlerde ve makalede ise Erzurumlu Nafiz Bey tarafından alınan uçak miktarı 4 olarak ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Fırtına, **a.g.e.**, s.29; Tanman, **a.g.e.**, s.84; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.78; Akgül, *"Kurtuluş Savaşı'nda Zafere Giden Yolda Hava Keşif Raporlarının Önemi"*, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.243; Bazı kaynaklarda dördüncü uçak yerine bir yer telsiz istasyonu ve tayyare telsizi alındığı bilgisine yer verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Emin Kurt, *"Türk Hava Kuvvetlerine Türk Milletinin Desteği: Bağış Uçaklar"*, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.302-317.

¹¹⁴³ ATBD, Yıl: 40, Sayı: 92, Kasım 1992, Belge No: 2312.

¹¹⁴⁴ Hürkuş, **a.g.e.**, s.87.

üzere bir tayyareci ile bir rasıdın ve lüzumu kadar benzin ve vakum yağının ilk trenle gönderileceği belirtilmiştir.¹¹⁴⁵

Sovyet Rusya ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında 16 Mart 1921’de imzalanan Moskova Antlaşması’na istinaden Ruslar, her yıl 10 milyon ruble vermeyi taahhüt etmiştir. Bu kapsamdaki paranın 5 milyon rublesi Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey’in içinde bulunduğu heyete doğrudan verilmiştir.¹¹⁴⁶ Bu paranın 1 milyon rublesi Almanya’dan tayyare vs. alınmak üzere Sefir Paşa ile Ataşemiliter Saffet (Arıkan) Bey’e iletilmiştir. Geriye kalan 4 milyon ruble Yusuf Kemal Bey ile Dr. Rıza Nur Bey tarafından tren yoluyla Sarıkamış’a getirilmiştir.¹¹⁴⁷ Bu para, Türk Ordusu’nun ihtiyaçları için kullanılmış ve Millî Mücadele içerisinde önemli bir yer edinmiştir.

Sovyet Rusya’dan yardım alındığı dönemde Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa tarafından çıkarılan emirle, Eskişehir’de bulunan Birinci Tayyare Bölüğü’nün bütün tayyare, malzeme ve personeli ile birlikte hemen İnönü civarına nakledileceği bildirilmiştir.¹¹⁴⁸

Batı Cephesi Kumandanlığı’nın emri üzerine İnönü civarında tayyarelerin kullanabileceği bir meydan arayışına girilmiştir. Bu kapsamda, Sivil Pilot Behçet Bey ile Tayyareci Küçük Zabit Nuri Bey tarafından İnönü İstasyonu ve çevresinde tayyare meydanı olarak kullanılabilecek bir alan arayışına girilmiştir. İlgili personel tarafından yapılan inceleme neticesinde 17 Mart 1921’de bir rapor hazırlanarak meydan arayışına ilişkin durum Birinci Tayyare Bölük Kumandanlığı’na iletilmiştir. Bu raporda havacılar, İnönü İstasyonu ve köy civarında iniş mahalli olabilecek hiçbir münasip alan olmadığını belirtmiştir. Aynı raporda havacılar, eski uçuş meydanının istasyonun dört yüz metre güneydoğusunda bulunduğunu, ancak meydanın her tarafının su olmasından dolayı uçuşa elverişli olmadığını ifade etmiştir. Raporun devamında havacılar, asgari olarak bir aydan sonra o meydandan uçuş yapılabileceğini, fakat yağacak herhangi şiddetli bir yağmurda görev yapılamayacağını belirtmiştir. İlave olarak havacılar, eski uçuş meydanının ufak bir uçuş alanına sahip olmasından dolayı, harp tayyareleri için daimî iniş mahalli

¹¹⁴⁵ İSH, K: 704, G: 45, B: 6-8; İSH, K: 880, G: 10, B: 10-1.

¹¹⁴⁶ Müderrisoğlu, a.g.e., s.544.

¹¹⁴⁷ Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Cumhuriyet Kitapları, Ankara, 2001, s.275-279.

¹¹⁴⁸ İSH, K: 704, G: 45, B: 45-3; İSH, K: 947, G: 7, B: 7-1.

olmasının tehlikeli olacağını ifade etmiştir.¹¹⁴⁹ İlgili yazı Eskişehir’de konuşlu Birinci Tayyare Bölüğü’nün cephe hattına yakın olmak maksadıyla yer arayışı içerisinde bulunduğunu göstermektedir.

Erkân-ı Harbiye Reisliği tarafından Batı Cephesi Süvari Müfrezesi Kumandanlığı’na gönderilen bir emirle, İnönü’de tayyare meydanı olacak yer tespit etmek üzere dört tayyare subayının görevlendirildiği bildirilmiştir. Emrin devamında görevli personelin 18 Mart 1921’de bölgeye nakli için dört binek hayvanı ile dört süvari neferinin ikişer günlük iaşeleri ile birlikte Kuva-yı Havaiye Müdüriyet-i Umumiyesi’nde bulundurulması istenmiştir.¹¹⁵⁰

Batı Cephesi Kumandanlığı’nın emri doğrultusunda tayyare meydanı olarak kullanılmak üzere İnönü civarında yapılan inceleme neticesinde, İnönü İstasyonu’nun batısında Kovalca, Karaağaç ve Kandilli arasındaki bölgede uygun bir alan tespit edilmiştir.¹¹⁵¹ Tayyare meydanı olarak kullanılacak yerin tespitinden sonra, 19 Mart 1921’de durum Batı Cephesi Erkân-ı Harbiye Riyaseti’ne bildirilmiştir.¹¹⁵²

20-21 Mart 1921’de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa tarafından İnebolu İrtibat Zabitliğine gönderilen bir yazıyla, bulunabildiği kadar tayyare benzini ile 1.000 kilo vakum ve 500 kilo gres yağının süratle Anadolu’ya gönderilmesi istenmiştir.¹¹⁵³ İlgili yazı, Millî mücadele hareketinin hava harp görev ve faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamak amacıyla benzin, vakum ve gres yağı temin etmeye çalışıldığını göstermektedir.

23 Mart 1921’de Birinci Tayyare Bölük Kumandanı Muhsin Bey tarafından 24’üncü Tümen Kumandanlığı’na gönderilen yazıyla, tayyare bölüğünün aldığı emir gereğince gün içerisinde malzeme, eşya ve personeli ile birlikte İnönü’ye gönderildiği bildirilmiştir. Aynı yazının devamında, Eskişehir’de kalan bir harp ve bir keşif tayyaresinin İnönü’ne gitmek üzere hazırlandığı belirtilmiştir. Ayrıca yazıda, gün içerisinde Erkân-ı Harbiye’den gelen emir çerçevesinde elde bulunan keşif tayyaresi ile göreve çıkılmak istenildiği, ancak motordaki arıza sebebiyle emrin yerine

¹¹⁴⁹ İSH, K: 704, G: 45, B: 45-1.

¹¹⁵⁰ İSH, K: 704, G: 45, B: 45-2.

¹¹⁵¹ İSH, K: 704, G: 45, B: 45-5.

¹¹⁵² İSH, K: 704, G: 45, B: 45-4.

¹¹⁵³ İSH, K: 1762, G: 102, B: 102ah.

getirilemediği beyan edilmiştir. İlave olarak yazıda, keşif tayyaresinin arızasının giderilmesi ile bir sonraki gün keşfe çıkılacağı, bu keşfe bir harp tayyaresinin de iştirak ederek İnönü ve Eskişehir civarındaki Yunan tayyarelerinin faaliyetlerini engelleyeceği belirtilmiştir. Ek olarak yazıda, tayyarenin keşif dönüşü İnönü'deki yeni meydana ineceği, çünkü benzin ve yağlar ile makinistlerin burada bulunacağı ifade edilmiştir.¹¹⁵⁴

30 Mart 1921'de TBMM tarafından Rus Hükümeti'nden askeri yardım ve malzeme talebinde bulunulmuştur. Bu çerçevede Rus Hükümeti'nden; 10 adet keşif tayyaresi, 10 adet av tayyaresi, 4 adet deniz tayyaresi, 5 adet uçaksavar bataryası, 100.000 adet Alman ve Avusturya tüfeği, 5.000.000 Alman cephanesi, 800 adet ağır makineli tüfek, makineli tüfek başına 100.000 mermi, 100 adet top, top başına 1.000 atım cephane ve denizaltı istenmiştir.¹¹⁵⁵

TBMM Hükümetinin talep ve isteklerine Rus Hükümeti; 2.200 adet Alman ve Avusturya tüfeği, tüfek başına 1.000 adet cephane, 200 adet farklı model ağır makineli tüfek, makineli tüfek başına 10.000 mermi, 24 adet obüs, 56 adet bakıma ihtiyacı olan top, top başına 1.000 cephane, 10 adet 104 milimetrelik top, toplam 5.500 atım şarapnel ile 17.229 atım top mermisi ve tayyareler yerine sadece bakım ve onarım için malzeme ile yedek parça verebileceklerini belirtmiştir. Ayrıca Ruslar; uçaksavar ve denizaltı veremeyeceklerini ancak, 150 adet deniz torpili ile 300.000 adet Osmanlı mavzer cephanesi iletebileceklerini bildirmiştir.

Ruslarla yapılan görüşmeler sonucunda Bolşevikler, TBMM Hükümeti'ni destekleme kararı almış ve peyderpey Millî Mücadelenin sonuna kadar silah, cephane ve askeri malzeme göndermiştir. Bu kapsamda gönderilen askeri malzemenin içerisinde tayyare yedek parçaları da yerini almıştır. 5 Nisan 1921'de Ruslar tarafından üçüncü tertip malzemenin içerisinde; üç adet tayyare motoru ile 2.544 atım top mermisi yer almıştır.¹¹⁵⁶

Ruslar'dan tayyare malzemesi geldiği dönemde, İstanbul'daki Millî Mücadele yanlısı gizli teşkilatlardan biri olan Felah Grubu'nun çabaları ile Anadolu'ya farklı

¹¹⁵⁴ İSH, K: 705, G: 108, B: 108-1.

¹¹⁵⁵ Atakan vd., a.g.e., s.266-268.

¹¹⁵⁶ Süt, a.g.e., s.290-292.

dönemlerde; silah, cephane ve personel yanında tayyare malzemesi, yedek parça ve tayyare benzini kaçırılmıştır. Bu kapsamda İnönü Muharebeleri devam ederken Karadeniz kıyısındaki çeşitli iskele ve limanlara 4 sandık tayyare bombası, 2.692 tüfek, 1 tane havan topu ve 27.650 adet el bombası gönderilmiştir.¹¹⁵⁷

Birinci İnönü Muharebesi sonrasında Yunan kuvvetleri yeni bir taarruz için hazırlıklarını yaparken, faaliyetleri daha çok Türk ordusunu yıpratmak ve durumunu tespit etmek üzere şekillenmiştir. Türk ordusu da bu ortamda kuvvetlerini güçlendirmek, mevzilerini olası bir taarruza karşı hazırlamak için uğraş vermiştir.

3.2. İkinci İnönü Muharebesi Hava Harekâtı

3.2.1. İkinci İnönü Muharebesinin Sebepleri

İkinci İnönü Muharebesinin en önemli nedeni Birinci İnönü Muharebesi sonrasında İtilaf Devletlerinin Sevr Antlaşmasının değiştirilmiş ve yumuşatılmış halini Londra Konferansı sırasında BMM Hükümeti'ne kabul ettirememesi olmuştur.¹¹⁵⁸

Londra Konferansı'nın İtilaf Devletleri adına bir sonuç vermemesi üzerine Sevr Antlaşmasını zorla kabul ettirmek maksadıyla İngilizler tarafından Yunan ordusu yeni bir harekâta teşvik edilmiştir.¹¹⁵⁹ Dolayısıyla yeni bir harekâtın başlamasında İngilizlerin büyük bir rolü ve etkisi olmuştur.

Bunun yanında Yunanların, Birinci İnönü Muharebesi'nde aldıkları yenilgiyi telafi etmek, milli ordunun güçlenmesine olanak ve imkân vermemek en önemli amaçlarından birini oluşturmuştur. Bu kapsamda Yunanların, giderek güçlenen Büyük Millet Meclisi ordusunu ortadan kaldırmak istemesi harekâtın bir diğer nedenini oluşturmuştur.¹¹⁶⁰

Yunan kaynaklarında Türk ordusunun, tayyare teminine yönelik adımlar atması, Sovyet Rusya'dan silah ile ağır toplar temin etmesi ve süvari birlikleri teşkil etmesi harekâtın nedenleri arasında gösterilmiştir.¹¹⁶¹

¹¹⁵⁷ Murat Köylü, **1919-1922 Döneminde Türk Ordusu İkmal Sistemi ile Yunan İkmal Sisteminin Karşılaştırılması**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s.64-66.

¹¹⁵⁸ İSH, K: 709, G: 84, B: 1.

¹¹⁵⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C: II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s.580; Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.26.

¹¹⁶⁰ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.277.

¹¹⁶¹ Erden, **a.g.t.**, s.332.

İkinci İnönü Muharebesinin bir diğer nedeni, Londra Konferansı sırasında BMM Hükümeti ile Fransa Hükümeti'nin anlaşma ihtimalinin ortaya çıkmasıdır. BMM Hükümeti adına Bekir Sami Bey ile Fransa Başvekili Briand tarafından gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Anadolu'nun güneyindeki birliklerin batıya kaydırılması ihtimali, Yunanların harekete geçmesine neden olmuştur. Böyle bir olasılığı ortadan kaldırmak isteyen Yunanistan, harekete geçerek milli orduyu dağıtmak istemiştir.¹¹⁶²

3.2.2. Harekât Alanının Coğrafi Etüdü

İkinci İnönü Muharebesi, Bursa ve Uşak üzerinden taarruza geçen Yunan kuvvetleri ile Türk ordusu arasında, İnönü ile Afyon arasındaki coğrafyada meydana gelmiştir.¹¹⁶³ Birinci İnönü Muharebesi'ne göre ikincisi daha dar ve küçük bir alanda gerçekleşmiştir. Yunan ordusu, esas olarak Eskişehir'e uzanan demiryolu ile karayolunu ele geçirmek amacıyla, bölgenin kuzeyindeki hâkim noktaları ele geçirmek amacıyla bir strateji uygulamıştır.

Cephe hattında kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanan yükseltiler, Türk ordusunun savunma stratejisini kolaylaştırmış ve cephe hattına coğrafi bir derinlik kazandırmıştır. Bölgede arka arkaya sıralanan doğal yükseltiler ve ardından başlayan alçak arazi yapısı Yunan taarruzunu zorlaştırmış ve harekâtın hızını etkilemiştir. İkinci İnönü Muharebesi genel olarak Gündüzbey Köyü, Metristepe ve Bozüyük ana hattında meydana gelmiştir.¹¹⁶⁴

3.2.3. Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları

3.2.3.1. Yunan Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı

İkinci İnönü Muharebesi öncesinde Yunan Hükümeti, Küçük Asya Seferi için ordudaki asker miktarını artırmak amacıyla ülkedeki 1892 ve 1893 doğumluları

¹¹⁶² Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, s.429; Erdoğan Akman, "Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarının Sovyet Rusya Basınında Yansımaları", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 4, 2014, s.40.

¹¹⁶³ İnönü, **Hatıralar**, s.237.

¹¹⁶⁴ Ahmet Serhan Güngör, **Kurtuluş Savaşı Alanlarının Turizm Coğrafyası**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.24-25.

silâhına almıştır. Ardından yeni silâhına alınan Yunanlar, Anadolu'daki birliklere sevk edilmiştir.¹¹⁶⁵

1921 Ocak ayından itibaren yeni bir taarruz için cephe hattına yeni birlikler getirilmiştir. Yunan 6'ncı Tümeni'ne bağlı bir alay Bursa'ya sevk edilmiştir. Ayrıca Bandırma'da bulunan 1'inci Süvari Alayı, cephe hattına nakledilmiştir. Şubat ayı içerisinde Yunanlar, cephe hattına bir taraftan kuvvet, diğer taraftan cephe ve erzak taşımıştır. Bu dönemde 27'nci Piyade Alayı ile 5'inci ve 6'ncı Yunan alayları Bursa'ya getirilmiştir.¹¹⁶⁶ Ayrıca, iki tabur asker ile bir-iki adet cebel topu cephe hattına nakledilmiştir.¹¹⁶⁷

İzmir Yunan Tümeni'nden alınan bir alay, 11'inci Yunan Tümeni'nin 12'nci Alayı, İzmit Süvari Alayı ve makineli tüfekli bir süvari alayı Bursa'ya nakledilerek taarruz için hazırlıklar şekillendirilmiştir.¹¹⁶⁸ Yunan ordusunun İkinci İnönü Muharebesi öncesinde Batı Anadolu'daki toplam personel miktarı 40.000 kişiden oluşmuştur. Yunan ordusunun silah miktarı ise 41.550 tüfek, 720 ağır makineli tüfek, 3.134 otomatik tüfek, 148 cebel topu ve 82 ağır toptan meydana gelmiştir.¹¹⁶⁹

İkinci İnönü Muharebesi öncesinde Yunan kuvvetleri, Kocaeli bölgesinde karargâhı İzmit'te bulunan 11'inci Tümen, 9'uncu Girit Alayı ile Kandıra-Akmeşe kesiminde 17'nci Alay ve topçu grubu ile İzmit-Gebze civarında da 16'ncı Alay ve bir topçu grubu ile yerini almıştır.

Türk Batı Cephesi mevzilerinin karşısında, karargâhı Bursa'da olan 3'üncü Yunan kolordusu konuşlanmıştır. 10'uncu Yunan Tümeni Bakırköy'de, 3'üncü Yunan Tümeni Dimboz'da vaziyet almıştır. 3'üncü Yunan Tümeni, Eskişehir doğrultusunda taarruz etmek için Dimboz'un doğusuna nakledilmiştir. Bu sırada bir alayı eksik süvari tugayının 3'üncü Tümen ile birlikte Söğüt doğrultusunda taarruz etmesi ve böylece Türk cephe hattının kuzey kesiminde etkili olunması planlanmıştır. 7'nci Yunan Tümeni Kestel'de konuşlanmış, Aksu'daki toplanma sahasına gelerek, İnegöl, Nazıfpaşa, Karaköy ve Eskişehir doğrultusunda harekât için hazırlanmıştır.

¹¹⁶⁵ **İkdam Gazetesi**, 26 Mart 1921, s.1.

¹¹⁶⁶ **İSH**, K: 1018, G: 200, B: 1.

¹¹⁶⁷ **İSH**, K: 569, G: 129, B: 1.

¹¹⁶⁸ **İSH**, K: 904, G: 153, B: 1.

¹¹⁶⁹ **İSH**, K: 596, G: 92, B: 1.

Türk Güney Cephesi'nin karşısında karargâhı Uşak'ta bulunan 1'inci Yunan Kolordusu konuşlanmıştır. 2'nci Yunan Tümeni Başaçık, Oturak ve Dumlupınar mevziine taarruz etmek için Uşak'ın kuzeyinde yerini almıştır. 13'üncü Yunan Tümeni, Uşak'ın güneyinden Afyonkarahisar doğrultusuna taarruz etmek için konuşlanmıştır. 1'inci Yunan Tümeni'nin ise Menderes ve Sarayköy civarında oyalama taarruzları yapması öngörülmüştür. Yunan taarruz harekâtı kapsamında Küçük Asya Ordusu'nun, Eskişehir-Afyonkarahisar mevziine saldırması ve bu coğrafyayı ele geçirmesi öngörülmüştür.¹¹⁷⁰ Bu plan kapsamında, 3'üncü Yunan Kolordusu'nun Bursa üzerinden, 1'inci Yunan Kolordusunun da Uşak ve Kütahya üzerinden Eskişehir'e taarruz etmesi planlanmıştır. Böylece, iki kol halinde yapılacak saldırı sonrasında Türk ordusunun geri çekileceği, 3'üncü Yunan Kolordusunun Eskişehir'i, 1'inci Yunan Kolordusunun da Afyon'u işgal edeceği değerlendirilmiştir.¹¹⁷¹ Böylece Yunanlar, bir çevirme harekâtı ile Türk milli ordusunu yok etmeyi planlamıştır.¹¹⁷²

Yunan hava birliklerinden 3'üncü Tayyare Taburu Bursa'da konuşlu bir şekilde harekâta destek vermiştir. Yunan ordusuna bağlı 2'nci Tayyare Taburu ise Uşak'ta konuşlanmış ve İkinci İnönü Muharebesine buradan katılmıştır.¹¹⁷³

3.2.3.2. Türk Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı

İkinci İnönü Muharebesi öncesinde Türk ordusu olası Yunan taarruzuna karşı bir taraftan teşkilatlanma çalışmalarına hız vermiş diğer taraftan da birliklerini takviye etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda 3'üncü Kolordu'nun ismi Merkez Ordusu olarak değiştirilmiştir. Adana Cephesi Komutanlığı ise 2'nci Kolordu adını almıştır. Böylece yapılan değişikliklerle Türk ordusu, Erkân-ı Harbiye Vekâleti emrindeki Doğu Cephesi Komutanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı, Güney Cephesi Komutanlığı, El-Cezire Komutanlığı, Merkez Ordusu Komutanlığı, 2'nci Kolordu Komutanlığı, Kocaeli Grubu Komutanlığı, Ankara ve Kastamonu Dolayları Komutanlıkları ile muhafız birliklerinden meydana gelmiştir. 1921 Şubat ayında Erkân-ı Harbiye

¹¹⁷⁰ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.301-307.

¹¹⁷¹ Erdem, **a.g.e.**, s.344.

¹¹⁷² **İSH**, K: 709, G: 84, B: 1.

¹¹⁷³ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.138-139.

Vekâleti, Batı Cephesi'ni takviye etmek amacıyla 1'inci Tümen Komutanlığı'nın Ankara'da bulunan karargâhı ile 5'inci Piyade Alayı'nı bölgeye nakletmiştir.

Doğu'da Ermenilere karşı yürütülen muharebelerin bitmesinden sonra burada bulunan kuvvetlerin bir kısmı Batı Cephesi'ne nakledilmiştir. Bu kapsamda 13 Mart 1921'de Doğu Cephesi Komutanlığı emrinde görev yapan 6'ncı Tümen Ankara'ya taşınmıştır. Aynı dönemde yeni kurulan 30'uncu Piyade Alayı cephe hattına taşınarak, 24'üncü Tümen Komutanlığı emrine verilmiştir.¹¹⁷⁴

Hazırlıklar devam ederken Kuva-yı Havaiye Umum Müdürü Latif Bey, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği yazıyla, Adana'da Fransızlardan alınan 10 tayyareden dördünün uçarak Akşehir'e gönderildiğini bildirmiştir. Aynı yazıda Latif Bey, diğer tayyarelerle Adana'da uçuşlar yapıldıktan sonra bunların Konya'ya gönderileceğini ifade etmiştir.¹¹⁷⁵

Batı Cephesi Komutanlığı, birliklerin takviyesi yanında olası Yunan taarruzuna karşı cephe hattına giden yolların düzenlenmesini sağlamış, İnönü İstasyonu'nda bulunan dikenli telleri cephe hattına taşıtmıştır. Ayrıca, cephe hattında kullanılmak üzere bölgeye silah, malzeme ve çadır nakletmiştir.¹¹⁷⁶ Bu sırada Yunanların taarruz edeceğine dair gelen istihbarat raporları üzerine Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa ve 20 Milletvekili Eskişehir'e gelerek, ordunun hazırlıklarını incelemiş ve birlikleri yerinde denetlemiştir.¹¹⁷⁷

İkinci İnönü Muharebesi öncesinde Türk birliklerinden karargâhı Geyve İstasyonu'nda bulunan Kocaeli Grubu Komutanlığı, Sakarya doğusu ve batısında olacak şekilde cephe hattında yerini almıştır. Karargâhı Hendek'te olan Mürettep Tümen, Sakarya doğusundaki bölgede konuşlanmıştır. Karargâhı Geyve'de bulunan 7'nci Tümen Osmaneli-Hamamderesi arasındaki bölgede yerini almıştır. Karargâhı Pazaryeri'nde bulunan 1'inci Tümen Yenişehir-İncirli arasında, karargâhı İnegöl'de olan 3'üncü Süvari Tümeni İnegöl civarında tertiplenmiştir.¹¹⁷⁸

¹¹⁷⁴ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.270-290.

¹¹⁷⁵ **İSH**, K: 1797, G: 1, B: 1.

¹¹⁷⁶ **İSH**, K: 740, G: 140, B: 1.

¹¹⁷⁷ İsmail Ediz, **Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s.255; **Peyamı Sabah Gazetesi**, 27 Mart 1921, s.1.

¹¹⁷⁸ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.138.

Batı Cephesi merkez hattında ise karargâhı Çukurhisar'da 61'inci Tümen, karargâhı Bozüyük'te 24'üncü Tümen ve karargâhı İnönü'de 11'inci Tümen olmak üzere kuvvetler yerini almıştır. Batı Cephesi Komutanlığı karargâhı, Eskişehir'de konuşlanmıştır.¹¹⁷⁹ Bu sırada Türk hava birliklerinden 1'inci Tayyare Bölüğü, Batı Cephesi Komutanlığı emri altında; 2'nci Tayyare Bölüğü de Güney Cephesi Komutanlığı emrinde olarak muharebelere iştirak etmiş ve elde ettiği keşif bilgilerini cephe komutanlığına ulaştırmıştır.¹¹⁸⁰

16 Mart 1921'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, tayyarelerin cephe hattına yakın bir bölgede konuşlanmasını emretmiştir. Böyle bir emrin verilmesinde Yunan ordusunun daha yakından ve istenildiği an keşfedilmek istenmesi ile tayyarelerin uzun mesafeli uçuşlarda motor arızası nedeniyle uçuş meydanlarına dönememesi etkili olmuştur.¹¹⁸¹ İlgili taşınma emrinden sonra 17 Mart 1921'de iki tayyareci tarafından bir rapor hazırlanarak, Birinci Tayyare Bölüğü'ne verilmiştir. Bu raporda havacılar, İnönü İstasyonu ile İnönü Köyü civarında hava meydanı olarak kullanılabilecek uygun bir yer olmadığını, eski uçuş meydanının her tarafının sularla kaplı olduğunu, sudan dolayı tayyarelerin uçmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca tayyareciler, şiddetli bir yağış durumunda uçuşların yapılamayacağını ve meydanın küçük olması sebebiyle harp tayyareleri için uygun bir alan olmadığını ifade etmiştir.¹¹⁸²

Tayyareciler tarafından verilen rapor üzerine İnönü cephe hattına yakın bir bölgede hava meydanı seçmek amacıyla dört personelden oluşan bir araştırma ekibi kurulmuştur.¹¹⁸³ İlgili ekip tarafından 19 Mart 1921'de İnönü'de hava meydanı tespiti için arazi keşfi yapılmıştır.¹¹⁸⁴ Bu kapsamda İlgili ekip tarafından yapılan inceleme sonucunda yeni bir yer belirlenmiş ve buranın hava meydanı olarak kullanılabileceği bir raporla Batı Cephesi Komutanlığı'na bildirilmiştir. Bu raporda, keşfedilen arazinin sağlam olduğu, hızla giden bir hayvanın ayaklarının toprağa ancak iki-üç milim batabileceği, bölgede bulunan birkaç çukurun düzeltilmesinin yeterli olacağı, her

¹¹⁷⁹ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.304-306.

¹¹⁸⁰ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.138.

¹¹⁸¹ **İSH**, K: 704, G: 45, B: 45-3; **İSH**, K: 947, G: 7, B: 7-1.

¹¹⁸² **İSH**, K: 704, G: 45, B: 45-1.

¹¹⁸³ **İSH**, K: 704, G: 45, B: 45-2.

¹¹⁸⁴ **İSH**, K: 704, G: 45, B: 45-4.

istikamette rüzgâra karşı uçulabileceği ve arazi üzerinde ağaç gibi herhangi bir engelin olmadığı ifade edilmiştir.¹¹⁸⁵

İlgili rapor sonrasında Batı Cephesi Komutanlığı, 1'inci Tayyare Bölüğü'nün 23 Mart 1921'de Eskişehir'den İnönü'ye nakline karar vermiştir.¹¹⁸⁶ Bu kapsamda İnönü Kasabası'na iki kilometre mesafedeki bir bölge düzeltilerek, buraya 60x180 metre ebatlarında bir hava meydanı inşa edilmiştir. Hava meydanının yapılmasından sonra 1'inci Tayyare Bölüğü, İnönü'ye taşınmıştır. Ancak, acele bir şekilde seçilen hava meydanının güvenli bir kalkış için küçük olması ve meydanın 500 metre güneyinde yer alan dağlık alan sebebiyle burada uçuş yapılamayacağı anlaşılmıştır. Bunun üzerine 1'inci Tayyare Bölüğü tarafından İnönü'deki meydanın uçuşa elverişli olmadığına dair başka bir rapor hazırlanarak, Kuva-yı Havaiye Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bildirilmiştir.

Bu rapor üzerine aynı bölgede yeni bir meydan arayışına girilmiştir. İnönü İstasyonu civarında daha önce kullanılan eski meydanın uçuş alanı olup olamayacağı araştırılmıştır. Fakat ilgili alanın çamurla kaplı olmasından dolayı bu bölgeden de vazgeçilmiştir. Bunun üzerine yapılan değerlendirme sonucunda 1'inci Tayyare Bölüğü'nün tekrar Eskişehir'deki Muttalıp Meydanı'na dönmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁸⁷

Cephe hattında meydan yeri aranırken, Eskişehir'deki depolarda bulunan eski model DWF C-V tayyarelerinden biri tamir edilerek havacılara teslim edilmek istenmiştir. Ancak, 1'inci Tayyare Bölüğü bu keşif tayyaresinin uçuşa elverişli olup olmadığına dair kendilerine rapor verilmesini istemiştir.¹¹⁸⁸ Neticede ilgili keşif tayyaresinin 24 Mart 1921'de İnönü'deki meydana inecek şekilde hazır olması emredilmiştir.¹¹⁸⁹

Güney Cephesi'nde ise Yunan kuvvetlerine karşı; 1'inci Süvari Tümeni Kütahya'da, 2'nci Süvari Tümeni Sandıklı'da, 4'üncü Piyade Tümeni Alayunt'ta, 12'nci Kolordu Afyonkarahisar'da, 23'üncü Piyade Tümeni Dumlupınar'da, 57'nci Piyade Tümeni Sinanpaşa'da ve 8'inci Piyade Tümeni Afyonkarahisar'da yerini

¹¹⁸⁵ İSH, K: 704, G: 45, B: 45-5.

¹¹⁸⁶ İSH, K: 705, G: 108, B: 108-1.

¹¹⁸⁷ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.139.

¹¹⁸⁸ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.57-58.

¹¹⁸⁹ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.139.

almıştır. Güney Cephesi Komutanlığı karargâhı ise Konya’da konuşlanmıştır.¹¹⁹⁰ İkinci İnönü Muharebesi öncesinde Türk kuvvetlerinin elinde 34.175 tüfek, 235 ağır makineli tüfek, 104 top ve 3.500 kılıç olduğu görülmüştür.¹¹⁹¹

Muharebeye Türk ordusu 15.000 personel ile katılım sağlamıştır. Bu sırada Türk hava birliklerinden 2’nci Tayyare Bölüğü, Afyonkarahisar’da konuşlanmış ve bölgedeki birliklerin keşif ve hava faaliyetlerini organize etmiştir. Harbin seyri içerisinde hem 1’inci Tayyare Bölüğü’nde hem de 2’nci Tayyare Bölüğü’nde tayyare miktarı hiçbir zaman beşi geçmemiştir.¹¹⁹² Aynı dönemde, İngiliz istihbarat raporlarına göre İtalya’nın, 1921 yılı Mart ayında Anadolu’daki Milliyetçilere iki adet tayyare sattığı ifade edilmiştir.¹¹⁹³

Türk ordusu insan, silah, cephanе gibi nitelik ve nicelik unsurlardan Yunan ordusuna karşı üstün bir vaziyette olmadığı için harekât planı stratejik savunma üzerine kurulmuştur. Bu nedenle Bursa, Eskişehir, Uşak ve Afyonkarahisar doğrultusunda uzanan İnönü ve Dumlupınar arasındaki savunma hattı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Erkân-ı Harbiye Vekâleti, kuzey veya güneyde başlayacak olası Yunan taarruzu karşısında İnönü ve Dumlupınar hattını koruyarak, asıl saldırı hattında kuvvetleri toplayıp, karşı taarruz ile kesin sonuçlu bir muharebeye geçmeyi hedeflemiştir.¹¹⁹⁴

3.2.4. Hava Harekâtının İcrası

İkinci İnönü Muharebesi, 23 Mart 1921 günü saat 05.30’da Yunan 3’üncü Kolordusu’nun Yenişehir-İnegöl ve Yunan 1’inci Kolordusu’nun Dumlupınar-Afyon istikametlerindeki taarruzu ile başlamıştır.¹¹⁹⁵ Yunan kuvvetlerinin taarruzuna karşı 2’nci Piyade Tümeni ve 3’üncü Süvari Tümeni Yenişehir ve İnegöl’de; 23’üncü Tümen’de Dumlupınar’da konuşlanmıştır.¹¹⁹⁶

¹¹⁹⁰ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.304-306.

¹¹⁹¹ **İSH**, K: 596, G: 92, B: 92a.

¹¹⁹² Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.274.

¹¹⁹³ Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri**, s.159.

¹¹⁹⁴ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.300-301.

¹¹⁹⁵ **Peyam-ı Sabah Gazetesi**, 26 Mart 1921, s.1.

¹¹⁹⁶ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.139.

Yunan taarruzunu Pazarcık'ta öğrenen Batı Cephesi Komutanı Mirliya İsmet Paşa, aynı gün Erkân-ı Harbiye Vekâleti'ne gönderdiği telgrafla gelişmeleri bildirmiştir.¹¹⁹⁷ İlgili telgrafta İsmet Paşa;

*“Düşman bir alay süvari ve bir alay piyade ile Kabaçınar üzerinden, diğer bir yürüyüş kolu ile Koyulhisar üzerinden Yenişehir'e ve kuvveti meçhul bir kol ile Sahrabey üzerinden henüz takip olunmayan kuvvetler, İnegöl kuzeyinden İnegöl'e doğru ilerlemektedir. Saat 10 evvelde düşman Yenişehir ve İnegöl'e yaklaşmış ve her iki mevzi ile telgraf irtibatı kesilmiştir.”*¹¹⁹⁸ diyerek Yunan taarruzunun başladığını ortaya koymuştur.

İsmet Paşa aynı gün yayımladığı cephe emriyle de Yunan genel taarruzunun Yenişehir ve İnegöl üzerinden şekillendiğini, bu taarruza karşı 1'inci Tümen'in oyalama muharebeleri icra edeceğini, diğer kuvvetlerle asıl muharebenin İnönü hattında yapılacağını bildirmiştir.¹¹⁹⁹ Ayrıca Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Eskişehir'deki Birinci Tayyare Bölüğü'ne bir telgraf göndererek, Yunan ordusunun durum ve vaziyetinin tespit edilerek bildirilmesini emretmiştir.¹²⁰⁰ İlgili emir üzerine Sivil Pilot Bursalı Hasan Fehmi ve Rasit Mülazım-ı Evvel Hasan Basri Beyler, AEG C-IV tayyaresi ile keşif görevine çıkmıştır. Ancak tayyare, havalandıktan kısa bir süre sonra motor arızası nedeniyle geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu sırada makinist tayyarenin motorundaki arızayı gidermeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır.¹²⁰¹

Keşif emrini yerine getirmek amacıyla Eskişehir'deki hava meydanından Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey idaresinde Pfalz D.III model ikinci bir tayyare havalanmıştır. Bu av tayyaresi ile yapılan keşif sırasında, Pazarcık ile İnegöl arasında Pazarcık'ın takriben iki kilometre batısındaki yol üzerinde yürüyüş halinde ve bunun takriben bir kilometre gerisinde 3-4 tabur piyade ile iki batarya ve 30 kadar araba hareket halinde görülmüştür. Keşfin devamında, İnegöl'ün bir kilometre doğusundaki yol üzerinde dört grup halinde 800-1000 kişiden oluşan bir süvari birliği belirlenmiştir. Ayrıca keşif sırasında, İnegöl'ün beş yüz metre doğusundaki yol civarında istirahat halinde dört tabur kadar piyade, 30 kadar araba ve 100-150 kadar yük hayvanı tespit edilmiştir. İlave olarak keşif sırasında, Yenişehir'in beş kilometre kadar doğusunda 3 tabur piyade ve aynı bölgede saklı vaziyette iki batarya görülmüştür. Bu kuvvetin

¹¹⁹⁷ İSH, K: 573, G: 104, B: 1.

¹¹⁹⁸ İSH, K: 880, G: 38, B: 1.

¹¹⁹⁹ Önalp, Apak, a.g.e., s.310.

¹²⁰⁰ Özdemir, Atatürk ve Türk Havacılığı, s.13.

¹²⁰¹ İSH, K: 705, G: 108, B: 108-1.

tahminen bir kilometre batısındaki alanda 1000-1500 kadar üç grup süvari belirlenmiştir.¹²⁰² Bunların yanında, Yenişehir'in batısında bir bölük piyade, 60 araba ve 100 kadar hayvanın doğuya doğru yürüyüş halinde olduğu tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Yenişehir'in tahminen 30 kilometre batısındaki üç mahalden duman sütunları yükseldiği görülmüştür. Keşif devam ederken, havada tayyarenin motorundaki arızadan dolayı Muttalip Köyü'nün güneybatısındaki bataklığa zorunlu olarak inilmiş, ancak havacılara herhangi bir şey olmamıştır. Keşif sonunda tayyare kırırma uğramıştır. İlgili keşif iki saat elli dakika sürmüş, böylece Yunan ordusunun vaziyeti tespit edilmiştir.¹²⁰³

Yunan kuvvetleri aynı gün akşama doğru İnegöl'ü işgal edip, Hüseyinpaşa ve Kurşunlu köylerine kadar ilerlemiştir.¹²⁰⁴ Böylece Yunan kuvvetleri, Yenişehir, Yeniyörük ve Hasanpaşa hattına ulaşmıştır.¹²⁰⁵

Güney cephesinde ise Yunan 1'inci Kolordusu 2'nci Tümeni ile Uşak-Afyon demiryolunun iki yanından Susuz-İslamköy istikametine doğru taarruz etmiştir. 13'üncü Yunan Tümeni ise Kapaklar-Kızılcaköy yoluyla Ahatköy doğrultusunda harekâtını şekillendirmiştir. Bu taarruz üzerine, Türk 12'nci Kolordu cephesindeki Yunan ilerleyişi çerçevesinde İslamköy'de yer alan 172'nci Alay'ın 3'üncü Taburu ve tümen süvari bölüğü harp ederek bölgeden çekilmiştir.¹²⁰⁶ Güney Cephesi'nde 12'nci Kolordu Komutanlığı emrinde görev icra eden 2'nci Tayyare Bölüğü 23 Mart 1921'deki harekâta faal uçak olmaması nedeniyle iştirak edememiştir.¹²⁰⁷

Yunan kuvvetlerinin Dumlupınar hattına taarruz edebileceğini değerlendiren Güney Cephesi Komutanlığı, 8'inci Tümen'in 135'inci Alay'ını Dumlupınar İstasyonu'na çekmiş, 2'nci Süvari Tümeni'ni de Şalcı-Kozluca hattını savunmakla görevlendirmiştir. Ayrıca, 131'inci Alay ile tümen karargâhı, dağ bataryası ve hücum taburu Dumlupınar hattına konuşlandırılmıştır. İlave olarak, 4'üncü Piyade Tümeni ile 1'inci Süvari Tümeni, Konya'da bulunan Güney Cephesi Karargâhı ve 20'nci Süvari Alayı'nın Afyon'a nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı gün Erkân-ı Harbiye

¹²⁰² İSH, K: 705, G: 174, B: 174-1.

¹²⁰³ İSH, K: 705, G: 174, B: 174-1a.

¹²⁰⁴ İSH, K: 707, G: 159, B: 1.

¹²⁰⁵ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.139.

¹²⁰⁶ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.313-315.

¹²⁰⁷ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.140; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.62.

Vekâleti, 1'inci Süvari Tümeni ile 4'üncü Piyade Tümeni'ni Güney cephesinden Batı Cephesi Komutanlığı emrine almıştır. Bu kapsamda 4'üncü Piyade Tümeni Yörükayla, Örenköy, Çokçalar; 1'inci Süvari Tümeni ise Kocaçayır ile Yenidodurga hattına konuşlandırılmıştır.¹²⁰⁸

Bunların yanında Erkân-ı Harbiye Vekâleti'nin direktifi ile Merkez Ordusu'nun emrinde Amasya'da görev yapan 5'inci Piyade Kafkas Tümeni ve Kocaeli Grubu da Batı Cephesi Komutanlığı emrine verilmiştir.¹²⁰⁹

24 Mart 1921'de Yunan kuvvetleri, Yenişehir üzerinden saat 08.30'dan itibaren 10'uncu Yunan Tümeni ve süvari tugayı ile Bilecik istikametinde harekâtını genişletmiştir. Bu harekât sonucunda Yunan kuvvetleri, İncirli hattını işgal etmiştir. Bu gelişme üzerine İncirli mevziinde bulunan Türk ordusuna mensup 5'inci Piyade Alayı, oyalama muharebeleri yaparak Lefke istikametinde geri çekilmiştir.¹²¹⁰ Bölgedeki kritik durum üzerine 5'inci Piyade Alayı'nın Yunan kuvvetleri ile temasını koruyarak Söğüt üzerinden Gündüzbey'e çekilmesi emredilmiştir.¹²¹¹

Muharebeler devam ederken Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey tarafından Yenişehir, Söğüt, Bilecik ve İnegöl bölgesinde bir keşif uçuşu yapılmıştır. İlgili uçuş sırasında Sivil Pilot Vecihi Bey, Söğüt-Bilecik arasında ilerleyen bir Yunan alayını keşfedip, bu Yunan alayını bombalamıştır. Ardından Vecihi Bey, bu Yunan alayını makineli tüfek ateşine tutmuştur.¹²¹² Bu sırada Yunan süvari birlikleri saat 16.30'da Bilecik'e girmiştir.¹²¹³

İnegöl bölgesinde bulunan 7'nci Yunan Tümeni'nin Pazaryeri'ne doğru yaptığı taarruz, 1'inci Türk Tümeni tarafından 4'üncü Piyade Alayı ile 3'üncü Piyade Alayı'nın desteği ile durdurulmuştur. Ancak, hızla gelişen Yunan taarruzu sebebiyle 1'inci Tümen'e bağlı tüm birliklerin İnönü mevzilerine çekilmesi emredilmiştir.¹²¹⁴

¹²⁰⁸ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.313-315.

¹²⁰⁹ Tümerdem, **a.g.e.**, s.53.

¹²¹⁰ **İSH**, K: 880, G: 74, B: 1.

¹²¹¹ **İSH**, K: 707, G: 143, B: 1.

¹²¹² Kaymaklı, **a.g.e.**, s.60.

¹²¹³ **İSH**, K: 707, G: 143, B: 1; **İSH**, K: 705, G: 201, B: 1.

¹²¹⁴ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.319.

Güney Cephesi'nde ise öğleye kadar cephe hattında herhangi bir hareket olmamıştır.¹²¹⁵ Öğleden sonra gelişen Yunan taarruzu sonucunda Paşacık-Kartaltepe mevzileri elden çıkmıştır.¹²¹⁶ Bu sırada Yunan 1'inci Kolordusu tarafından Dumlupınar savunma hattı ele geçirilmiştir. Bunun üzerine bölgedeki Türk kuvvetleri Arpalı, Karacaviran ve Kınık hattına çekilmiştir. Dumlupınar'ın elden çıkması üzerine Erkân-ı Harbiye Vekâleti, bölgedeki kuvvetlerin geri çekilerek, yeni bir savunma mevzii oluşturulmasını emretmiştir.¹²¹⁷

Erkân-ı Harbiye Vekâleti'nin emri üzerine Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın talimatı ile birliklerin Balmahmut civarında bir savunma hattı oluşturması istenmiştir.¹²¹⁸ Gün içerisinde Güney Cephesi emrinde hazır tayyare olmaması nedeniyle hava faaliyeti gerçekleştirilememiştir.¹²¹⁹

Muharebeler şiddetlenirken Batı Cephesi Komutanlığı'ndan, Güney Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen şifre telgrafla, Eskişehir'de tamir edilmiş kullanılabilir vaziyette henüz tayyare olmadığı bildirilmiştir. Aynı yazıda Batı Cephesi emrinde biri harp, diğeri keşif tayyaresi olmak üzere yalnız iki tayyare bulunduğu belirtilerek, Güney Cephesi emrine ayrıca tayyare göndermenin şimdilik mümkün olamayacağı ifade edilmiştir. Bu yüzden Uşak etrafındaki Yunan kuvvetlerinin bulundukları mevkiilerin tespit edilmesinin önemine binaen, harp tayyarelerinden bir an evvel keşif hususunda istifade edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹²²⁰

25 Mart 1921'de Kocaeli bölgesindeki Yunan ileri harekâtı sonrasında Sapanca işgal edilmiştir.¹²²¹ Sapanca'nın Yunan kuvvetleri tarafından işgaline bölgedeki yerli Rum çeteleri de destek vermiştir. Bu işgal ile birlikte Adapazarı civarındaki Türk birlikleri tamamen dağılmıştır.¹²²²

Cephedeki durum kritik bir vaziyet alırken Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan birliklerinin vaziyetinin tespit edilmesi amacıyla 1'inci Tayyare Bölüğü'nden İnönü,

¹²¹⁵ İSH, K: 852, G: 129, B: 1.

¹²¹⁶ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.322.

¹²¹⁷ İSH, K: 852, G: 143, B: 1.

¹²¹⁸ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.324.

¹²¹⁹ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.140.

¹²²⁰ İSH, K: 596, G: 218, B: 218-1.

¹²²¹ İSH, K: 852, G: 139, B: 1.

¹²²² İSH, K: 905, G: 143, B: 1.

Domaniç, Tahtaköprü ve İnegöl istikametlerinin keşfedilmesini emretmiştir.¹²²³ Bu sırada Yenişehir bölgesindeki Yunan kuvvetleri, Köprühisar'ı işgal etmiştir. Bu gelişme üzerine bölgedeki 41'inci Türk Alayı, Kaynarca, Çırçır ve Avdan hattına çekilmiştir.¹²²⁴

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri üzerine 1'inci Tayyare Bölüğü'nden saat 11.00 civarında Sivil Pilot Vecihi Bey tarafından keşif yapılmak üzere hazırlıklara başlanmıştır. Ancak bu sırada, Yunan ordusuna mensup üç tayyarenin Eskişehir'e doğru hareket halinde olduğunun öğrenilmesi üzerine keşif görevi ertelenmiştir. Bu kapsamda Sivil Pilot Vecihi Bey tarafından Yunan tayyarelerini önlemek amacıyla görev başı yapılmıştır. Sivil Pilot Vecihi Bey, havalandıktan bir süre sonra Çukurhisar civarında tayyaresinin motorunun arızalanması üzerine Muttalip Meydanı'na geri dönmek zorunda kalmıştır.¹²²⁵

Vecihi Bey'in Muttalip Meydanı'na döndüğü sırada Yunan Küçük Asya Ordusu'na ait üç tayyare, Eskişehir İstasyonu ile Muttalip Meydanı'nda bulunan tayyare hangarına üç bomba atmış ve bölgeyi makineli tüfek ateşine tutmuştur.¹²²⁶ Bu bombardıman sırasında 1 kadın yaralanmıştır. Yunan tayyarelerinin hava taarruzu devam ederken Vecihi Bey'in kullandığı tayyarenin yeniden uçuşu için hazırlık yapılmıştır. Ancak, yeni uçuş için Pilot Mülazım-ı Evvel Yemenli Fehmi Bey'in uçması öngörülmüştür. Birkaç buji değişiminden sonra acele bir şekilde yapılan hazırlıktan sonra Pilot Mülazım-ı Evvel Yemenli Fehmi Bey, Muttalip Meydanı'ndan havalanmıştır. Ancak tayyare, motorundaki arıza sebebiyle yükselememiş ve meydanın bir kilometre yakınında başı üzere yere saplanmıştır. Bu kaza sonucunda Yemenli Fehmi Bey hayatını kaybetmiş, tayyare ise elden çıkmıştır.¹²²⁷

Yunan kuvvetlerinin harekâtı ile Batı Cephesi'nin ön hattındaki zayıf Türk birlikleri geri atılmıştır. Yunan taarruzu sonucunda 3'üncü Yunan Tümeni ve Yunan

¹²²³ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.140.

¹²²⁴ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.325.

¹²²⁵ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.60-61.

¹²²⁶ Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyet'e Doğru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.145-146.

¹²²⁷ Vecihi Hürkuş anılarını kaleme aldığı eserinde bu olayın 24 Mart 1921'de meydana geldiğini belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hürkuş, **a.g.e.**, s.93; Konu hakkında MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi'nde yapılan incelemede olayın 25 Mart 1921'de meydana geldiği görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **İSH**, K: 707, G: 148, B: 148-1.

süvari tugayı Yeniköy'e; 10'uncu Yunan Tümeni Küplü'ye ve 7'nci Yunan Tümeni Pazarcık doğusuna kadar ilerlemiştir.¹²²⁸ Bu sırada Bilecik, Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.¹²²⁹ Yunan ileri harekâtı üzerine Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 1'inci Tümen'in İnönü'de toplanmasını, 11'inci Tümen'in ise İnönü'yü boşaltmasını emretmiştir.¹²³⁰ Cephe hattında bu gelişmeler olurken aynı gün yayımlanan Yunan resmi tebliğinde;

*“Ordumuz ileri harekâta bulunarak bize saldıran Türk kuvvetlerini doğruya doğru geri püskürtmüştür. Yenişehir hattının 30 kilometre doğusu kuvvetlerimiz tarafından işgal edilmiştir. Tayyarelerle yapılan keşif sonucu, Türk kuvvetlerinin dağınık bir şekilde geri çekildiği tespit edilmiştir.”*¹²³¹ denilmiştir.

Güney Cephesi'nde 2'nci ve 13'üncü Yunan Tümenleri, Tozlar-Güneş ve Kızılcaköy mevziilerine ulaşmıştır.¹²³² Bu sırada 12'nci Kolordu Komutanlığı emrinde görev yapan 2'nci Tayyare Bölüğü'nden Pilot Kolağası Fazıl Bey tarafından Yunan kuvvetlerinin durumunun belirlenmesi için sabahleyin bir keşif yapılmıştır. Kolağası Fazıl Bey'in av tayyaresi ile yaptığı uçuşta, bir Yunan alayının Dumlupınar-Düvertepe bölgesinde istirahat halinde olduğu tespit edilmiştir.¹²³³

Öğleden sonra Dumlupınar hattından ilerleyen Yunan birlikleri Karacaviran, Yıldırım Kemal ve Kınık mevziilerini ele geçirmiştir.¹²³⁴ Bu sırada Yunan kuvvetlerinin ilerleyişi üzerine 2'nci Tayyare Bölüğü tarafından Uşak, Paşacık ve Dumlupınar istikametinde bir hava keşfi daha yapılmıştır. Pilot Kolağası Fazıl Bey tarafından yapılan hava keşfinde, Uşak, Paşacık ve Dumlupınar yolunda bir Yunan süvari kolunun olduğu görülmüştür. Ayrıca, sabahleyin Dumlupınar kuzeyinde Düvertepe bölgesinde tespit edilen ordugâhın kalktığı, buradaki kıtaların yürüyüş halinde olduğu ve Arpagediği bölgesinde Yunan topçularının bulunduğu belirlenmiştir. Bu hava keşfi Yunan birliklerinin Dumlupınar doğusuna ulaşmadığını göstermiştir.¹²³⁵

¹²²⁸ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.140.

¹²²⁹ **İSH**, K: 707, G: 133, B: 1; **İSH**, K: 656, G: 29, B: 1.

¹²³⁰ **İSH**, K: 905, G: 124, B: 1; **İSH**, K: 707, G: 183, B: 1.

¹²³¹ **İleri Gazetesi**, 25 Mart 1921, s.1.

¹²³² **İSH**, K: 852, G: 146, B: 1.

¹²³³ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.141.

¹²³⁴ **İSH**, K: 852, G: 146, B: 1.

¹²³⁵ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.62.

Yunan ileri harekâtı sebebiyle Güney Cephesi Komutanlığı, bağlı tümenlerin Köprülü, Balmahmut ve Boyalı hattına çekilip, Dercali'yi tahkim ederek, kuvvetli topçu muharebesi ile bu hattı savunmalarını emretmiştir.¹²³⁶ Hava keşfi ile tespit edilen Yunan kuvvetleri, günün sonunda Dumlupınar'dan Sinanpaşa hattına kadar ilerlemiştir.¹²³⁷

Yunan taarruzu üzerine Erkân-ı Harbiye Vekâleti, Balmahmut hattına çekilen 12'nci Kolordu birliklerinin bu mevziyi tutma imkânları yoksa güney bölgeleri korumak için sadece bir piyade tümeni ve süvari birliği bırakmak suretiyle, kalan iki piyade tümeni ve mevcut 20 topun İnönü'ye nakledilmesini istemiştir. Ayrıca Erkân-ı Harbiye Vekâleti, Güney Cephesi Kumandanı'nın İnönü bölgesinin sol kanadını; bir süvari tümeni, 4'üncü Piyade Tümeni ve takviye edilecek iki piyade tümeninden oluşturulacak orduyla savunmak için kuzeye hareket etmesinin uygun görüldüğünü bildirmiştir.¹²³⁸

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Erkân-ı Harbiye Vekâleti'nin güney cephesi birliklerinin kuzeye alınıp, Eskişehir istikametinin kapatılması kararının uygun olduğunu, böylece Refet Paşa emrindeki birliklerin takviyesinin de mümkün olacağını ifade etmiştir.¹²³⁹ Erkân-ı Harbiye Vekâleti'nin kararından sonra komutanlık karargâhı Çay İstasyonu'ndan Afyon'a nakledilmeye başlanmıştır.¹²⁴⁰

Yunan kuvvetleri karşısında geri çekilen 12'nci Kolordu birlikleri, 25-26 Mart 1921 gecesini Cankuyu-Paşaköy hattında geçirmiştir. Muharebeler sırasında 23'üncü ve 57'nci Tümenlerin zayıyatı çok fazla olmuştur. Bu nedenle Erkân-ı Harbiye Vekâleti, zaman kazanmak amacıyla bu tümenlerle, kuzeydeki süvarilerin Altıntaş-Seyitgazi yolunu kapatmak üzere Döğer istikametinde çekilmesi, diğer kuvvetlerle 2'nci Süvari Tümeni'nin Konya istikametini örtmesini emretmiştir.¹²⁴¹

26 Mart 1921'de Yunan 45'inci Piyade Alayı, Adapazarı doğrultusunda taarruzunu genişletmiş ve öğleye doğru burayı işgal etmiştir.¹²⁴² Ardından yürüyüşüne

¹²³⁶ İSH, K: 852, G: 146, B: 146ab.

¹²³⁷ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.332.

¹²³⁸ İSH, K: 598, G: 18, B: 1.

¹²³⁹ İSH, K: 598, G: 15, B: 1.

¹²⁴⁰ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.333.

¹²⁴¹ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.141.

¹²⁴² İSH, K: 880, G: 110, B: 1.

devam eden Yunan 45'inci Piyade Alayı, Sakarya'nın doğusuna geçip harekâtını ilerletmiştir. Ancak, bölgede bulunan 33'üncü Türk Süvari Alayı'nın karşı saldırısı ile geri çekilmiştir.¹²⁴³

Batı Cephesi'nde Yunan 3'üncü Kolordusu emrindeki 3'üncü Tümen, Söğüt ve Yağızahlat istikametinde ilerleyerek, buradaki Türk kuvvetlerini geri atmıştır. Bu sırada Söğüt doğrultusunda ilerleyen bir Yunan piyade tümeni ile bir Yunan süvari tümeni, Söğüt'ün güneyindeki mevzilere taarruza başlamıştır. Bu taarruz sonucu Yunan birlikleri Gündüzbey'i ele geçirmiştir.¹²⁴⁴ Bu sırada Yağızahlat gediğine ulaşan Yunan birlikleri, Türk topçuları tarafından ateş altına alınmıştır. Böylece, Yunan birliklerinin ilerleyişi durdurulmaya çalışılmıştır. 61'inci Türk Tümeni'ne bağlı topçu birlikleri Yunan birliklerini dövdükten sonra asıl mevzilerine çekilmiştir. Bundan yararlanan Yunan birlikleri, Yağızahlat gediğindeki sırtlara kuvvet çıkarmıştır. Saat 15.00 civarında Yunan birlikleri, Yağızahlat gediğinden asıl Türk savunma hattına ilerlemeye başlamıştır. Bu kapsamda Yunan kuvvetleri gün sona ermeden Türk savunma mevziinin sağ tarafına ilerlemeye çalışmıştır. Bu gelişme üzerine 61'inci Türk Tümeni, ihtiyatta yer alan 159'uncu Alay'ın iki taburunu sağ kanat arkasına konuşlandırmıştır. Bu sırada piyade kuvvetleri arasında ateş muharebesi başlamıştır.¹²⁴⁵

Batı Cephesi Komutanlığı, gün içerisinde Yunan birliklerinin vaziyetinin tespit edilmesi için bir tayyare ile hava keşfi yapılmasını emretmiştir. Ancak, bir gün önce eldeki tek faal tayyarenin kaza geçirip elden çıkması dolayısıyla, bu emir yerine getirilememiştir. Bu yüzden 2'nci Tayyare Bölüğü'nden, 1'inci Tayyare Bölüğü'nü desteklemek amacıyla bir faal tayyare gönderilmesi istenmiştir.¹²⁴⁶ Aynı gün içerisinde 61'inci Tümen Komutanlığı'nın emri doğrultusunda 159'uncu Alay'ın iki taburu tarafından saat 20.30'da yapılan karşı saldırı ile Gündüzbey geri alınmıştır.¹²⁴⁷

Güney Cephesi'nde 1'inci Yunan Kolordusu; 2'nci Tümeni ile birlikte Balmahmut doğrultusunda, 13'üncü Tümeni ile de Sinanpaşa-Paşaköy doğrultusunda harekâtına devam etmiştir. Yunan kuvvetleri, Balmahmut'taki savunma mevzilerine

¹²⁴³ İSH, K: 880, G: 128, B: 1.

¹²⁴⁴ İSH, K: 604, G: 68, B: 1.

¹²⁴⁵ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.335.

¹²⁴⁶ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.141.

¹²⁴⁷ İSH, K: 602, G: 70, B: 1.

yaklaşmış, ancak Türk kuvvetlerinin mukavemeti sonucu büyük kayıplar vererek ilerleyememiştir.¹²⁴⁸

Muharebeler devam ederken Güney Cephesi emrindeki 2'nci Tayyare Bölüğü'nden Pilot Kolağası Fazıl Bey tarafından av tayyaresi ile yapılan keşifte, Afyon, Altıntaş ve Dumlupınar hattında herhangi bir hareketlilik görülmemiştir. Keşfin devamında bir Yunan yürüyüş kolunun saat 10.00'da Sinanpaşa'ya ulaştığı, diğer bir Yunan birliğinin ise Karaköse-Çiftlik arasındaki bölgede yürüyüş halinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sırada aynı gün saat 11.45'te Pilot Mülazım-ı Sâni Halil (Ziver) Bey tarafından ikinci bir uçuş yapılmıştır. Bu keşifte, Küçükhöyük-Sinanpaşa arasındaki bölgede Balmahmut'taki Türk savunma hatlarına doğru ilerlemekte olan Yunan süvari birlikleri görülmüştür. Ayrıca Keşfin devamında beş kilometreden oluşan Yunan topçu bataryaları ile muhtelif yürüyüş birlikleri ve iki süvari bölüğü tespit edilmiştir.¹²⁴⁹

Hava keşfi ile tespit edilen Yunan kuvvetlerinin, öğleden sonra topçu birlikleri ile yaptıkları taarruz sonucunda Güney Cephesi'nin sol kanadı çökme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sırada Yunan kuvvetleri 57'nci Tümen birliklerinin mevzilerine iyice sokulmuştur.¹²⁵⁰ Yunan taarruzunun şiddetlendiği bir dönemde saat 16.00'da 2'nci Tayyare Bölüğü tarafından bir hava keşfi daha yapılmıştır. Bu hava keşfinde, Yunan birliklerinin Örenköy güneyindeki Türk hatlarına yaklaştığı belirlenmiştir.¹²⁵¹ Yunan birliklerinin Güney Cephesi'nin sol kanadına yönelik gerçekleştirdiği taarruz, bölgedeki 23'üncü, 57'nci ve 8'inci Tümenlerin aldığı tedbirlerle önlenmiştir. Gelişmeler bu şekilde iken Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa 26 Mart 1921 gecesi yayımladığı emirle, 27 Mart 1921 itibarıyla tüm birliklerin Yunan kuvvetlerine karşı sol kanat üzerinden karşı taarruza geçeceğini bildirmiştir.¹²⁵²

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri gereği Türk birlikleri taarruz hazırlıklara başlarken, 27 Mart 1921 sabahı saat 07.30'da 3'üncü Yunan Tümeni, Gündüzbey istikametinde yeniden saldırıya başlamıştır.¹²⁵³ Bunun üzerine bölgedeki Türk

¹²⁴⁸ İSH, K: 604, G: 68, B: 1.

¹²⁴⁹ Özdemir, *Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey*, s.45.

¹²⁵⁰ Önalp, Apak, *a.g.e.*, s.340.

¹²⁵¹ Kaymaklı, *a.g.e.*, s.62.

¹²⁵² Önalp, Apak, *a.g.e.*, s.340-342.

¹²⁵³ İSH, K: 602, G: 70, B: 1.

kuvvetleri tarafından Yunan kuvvetlerine mukavemet gösterilmiştir. Bu durum, karşıt güçler arasında şiddetli muharebelerin gerçekleşmesine yol açmıştır. 3'üncü Yunan Tümeni'nin taarruzunun başarılı olamaması üzerine 12'nci Yunan Piyade Alayı ile 6'ncı Yunan Piyade Alayı tarafından Gündüzbey kuzeyindeki tepelere bir taarruz yapılmıştır.¹²⁵⁴

Muharebeler devam ederken Yunan birlikleri, Çıplaktepe hattına yönelik bir taarruza başlamıştır. Bu taarruzun Metristepe bölgesine yayılması ihtimaline karşı 190'ıncı Alay'ın iki taburu bu bölgeye nakledilmiştir.¹²⁵⁵ 10'uncu Yunan Tümeni'nin hızla gelişen taarruzu sonucu Çıplaktepe elden çıkmıştır. Bunun üzerine Metristepe'nin düşme tehlikesine karşı 190'ıncı Alay tüm birlikleri ile bu bölgeye gönderilmiştir.¹²⁵⁶

Cephe hattında bu gelişmeler olurken 1'inci Tayyare Bölüğü'nde faal uçak kalmaması sebebiyle, 2'nci Tayyare Bölüğü'nden istenen tayyare, Pilot Mülazım-ı Sâni Halil (Ziver) Bey tarafından Eskişehir'e getirilmiştir. Albatros D.III model tayyarenin bölüğe gelmesinden sonra Söğüt istikametinde bir uçuş gerçekleştirilmesi emredilmiştir. Bu direktif doğrultusunda yeni tayyare ile Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey tarafından Söğüt bölgesinin keşfi gerçekleştirilmiştir. Bu keşif sırasında Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey; Söğüt çevresinde bir ordugâh ve iki tabur Yunan kuvveti olduğunu tespit etmiştir. Keşfin devamında Söğüt'ün güneyinde bir Yunan piyade alayı ve karargâhı, bir bölük Yunan birliği belirlenmiştir. Ayrıca, Çeşme mevziinin 15 kilometre doğusunda yürüyüş halinde iki bölük Yunan kuvveti görülmüştür. Bu hava keşfi sırasında, yürüyüş halindeki Yunan birliklerine önce bomba atılmış, ardından da kuvvetler makineli tüfek ateşine tutulmuştur.¹²⁵⁷

Türk kuvvetleri, İnönü savunma hattının sol kanadı üzerinden saat 10.00'da bir taarruz yapmıştır. Ancak bu taarruz, Yunan birliklerinin şiddetli mukavemeti ile karşılanmıştır. Bu yüzden Türk kuvvetleri, birkaç kilometre ilerleyemeden mevzilerine geri çekilmiştir. Bu sırada Yunan kuvvetleri tarafından saat 15.00'da cephe hattının sağ kanadı üzerinden yapılan taarruza karşı, 61'inci Türk Tümeni

¹²⁵⁴ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.343.

¹²⁵⁵ İzzettin Çalışlar, **Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.167.

¹²⁵⁶ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.345.

¹²⁵⁷ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.61; Hürkuş, **a.g.e.**, s.94.

tarafından karşı bir taarruz gerçekleştirilmiştir. Ancak Türk kuvvetlerinin taarruzu, Yunan topçu birliklerinin ateşi sonucu başarılı olamamıştır.¹²⁵⁸

Günün sonunda Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, birliklerin İnönü mevzilerini kesinlikle savunmalarını ve ihtiyat kuvvetlerini muharebeler için hazır hale getirmelerini emretmiştir.¹²⁵⁹ Batı Cephesi'nde gelişmeler bu minvalde iken, Kocaeli bölgesinde bulunan Yunan kuvvetleri, süvari birlikleri ve topçu unsurları ile Tavuklar Köprüsü'nün doğusuna bir taarruzda bulunmuştur. Ancak Türk kuvvetlerinin mukavemeti sonucu, Sakarya'nın batısına çekilmek zorunda kalmışlardır.¹²⁶⁰

Güney Cephesi'nde Yunan kuvvetleri, Balmahmut-Çalköy mevzilerine taarruza devam etmiştir. Bunun üzerine Türk kuvvetleri, Afyon'un kuzey kesiminde konuşlandırılmıştır.¹²⁶¹ Afyon yönündeki Yunan taarruzu üzerine 2'nci Tayyare Bölüğü'nün bölgeyi keşfetmesi emredilmiştir. Bu emir üzerine 2'nci Tayyare Bölüğü'nden Pilot Kolağası Fazıl Bey tarafından bölükteki av tayyaresi ile keşif görevine çıkılmıştır. Bu keşif sırasında, Afyon-Altıntaş yönünde ilerleyen bir Yunan topçu bataryası ile iki Yunan süvari bölüğü tespit edilmiştir. Saat 09.00 itibarıyla tespit edilen bu birliklerin Çatalçeşme mevzilerine geldiği görülmüştür. Bu sırada iki Yunan bölüğünün Balmahmut İstasyonu'na, Yunan topçularının da Büyük Çukurca çevresine geldiği belirlenmiştir. Keşif sonrasında Yunan kuvvetlerinin Afyon'a yaklaştığı keşfedilmiştir. Bunun üzerine Afyon'da konuşlanmış bulunan 2'nci Tayyare Bölüğü'nün taşınması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda 12'nci Kolordu Komutanlığı bölgeden çekilirken, 2'nci Tayyare Bölüğü'nün tek av tayyaresi Pilot Mülazım-ı Sâni Halil (Ziver) Bey tarafından Eskişehir'e nakledilmiştir. Böylece Eskişehir'e nakledilen bu uçak 1'inci Tayyare Bölüğü'nde görev yapmaya başlamıştır.¹²⁶²

13'üncü Yunan Tümeni'nin taarruzu hızla gelişirken, Türk kuvvetleri düzensiz bir şekilde geri çekilmiştir. Bu durum Güney Cephesi'nin tehlikeye düşmesine neden olmuştur. Neticede Türk birliklerinin geri çekilmesi üzerine 13'üncü Yunan Tümeni, Afyon'u işgal etmiştir.¹²⁶³

¹²⁵⁸ İSH, K: 602, G: 70, B: 1.

¹²⁵⁹ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.355.

¹²⁶⁰ İSH, K: 865, G: 34, B: 34aa.

¹²⁶¹ İSH, K: 602, G: 70, B: 1.

¹²⁶² Sarp, **a.g.e.**, s.130-132; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.62.

¹²⁶³ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.360.

28 Mart 1921’de 3’üncü Yunan Tümeni ile 10’uncu Yunan Tümeni, İnönü savunma mevziinin sağ kanadı üzerinden saat 06.15’ten itibaren taarruza başlamıştır. Buradaki Yunan kuvvetleri Hayriye’nin doğusundaki Türk hatlarına girse de karşı taarruzla bölgeden atılmıştır.¹²⁶⁴

Muharebeler devam ederken takviye güçlerle desteklenen Yunan kuvvetleri, hava unsurları ve topçu birliklerinin desteği ile tekrar taarruza başlamıştır. Bu taarruz sırasında Yunan tayyareleri, Türk mevzilerini makineli tüfek ateşine tutmuştur. Bu taarruz sonucunda Hayriye mevzii Yunan kuvvetlerinin eline geçmiştir. Ardından 10’uncu Yunan Tümeni, stratejik bir mevki olan Metristepe’ye taarruz etmiştir. Bu taarruza Yunan tayyareleri, Türk mevzilerine çok alçaktan uçmak suretiyle makineli tüfeklerle hava desteği vermiştir.¹²⁶⁵ Bu sırada Yunan topçu birlikleri de taarruza katılmıştır. Bu yoğun taarruz sonucunda Türk birliklerinin geri çekilmesi ile Metristepe Yunan kuvvetlerinin eline geçmiştir. Gün içerisinde Metristepe’ye yönelik Türk kuvvetleri tarafından birçok kez karşı taarruz yapılmasına rağmen bölge geri alınamamıştır.¹²⁶⁶

Metristepe’nin kaybedilmesi üzerine İnönü mevzileri düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Cephe hattındaki bu kritik vaziyet Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na iletilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Meclis Muhafız Taburu’nun cephe hattına gönderilmesini emretmiştir.¹²⁶⁷ Bu sırada kendisi tarafından Türk milletine yönelik bir beyanname yayımlanmıştır. Bu beyannamede Mustafa Kemal Paşa; “*Her Türk, vatanın geçirmekte bulunduğu şu vahim dakikalarda son mücadele için milli sancağın altında toplanmalıdır. Askerlikten kaçacak herhangi bir fert kurşuna dizilecektir.*”¹²⁶⁸ demiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın bu beyanı ve Meclis Muhafız Taburu’nun cephe hattına gönderilmesi eldeki tüm kuvvetlerin cephe hattında kullanılmak zorunda olduğunu göstermektedir.

İnönü merkez hattında saat 10.30’da bir tümenden fazla kuvvetle Yunan ordusu Düzdağ yönünde taarruz etmiş, ancak ilerleme şansı bulamamıştır.¹²⁶⁹ İnönü savunma

¹²⁶⁴ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.143.

¹²⁶⁵ Çalışlar, **a.g.e.**, s.182-183.

¹²⁶⁶ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.368.

¹²⁶⁷ İsmail Hakkı Tekçe, **Muhafızı Atatürk’ü Anlatıyor**, Hazırlayan: Hasan Pulur, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s.22.

¹²⁶⁸ **Peyamı Sabah Gazetesi**, 2 Nisan 1921, s.1.

¹²⁶⁹ **İSH**, K: 604, G: 170, B: 1.

hattının sol kanadı üzerinden ilerleyen 7'nci Yunan Tümeni, iki kol halinde taarruza geçmiştir. Bu Yunan tümeni ile gün içerisinde İntikamtepesi'nde kanlı muharebeler yaşanmıştır. Bölgeyi korumakla görevli 3'üncü Türk Süvari Tümeni ile iki-üç alay Yunan süvarisi arasında sert çarpışmalar yaşanmıştır. Akşama kadar devam eden muharebeler, ağır kayıplar veren Yunan taarruzunun durması ile sona ermiştir.¹²⁷⁰

Cephe hattında muharebeler devam ederken Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan kuvvetlerinin durum ve vaziyetinin tespit edilmesi amacıyla 1'inci Tayyare Bölüğü'ne Eskişehir, Rızapaşa, Söğüt, Çalkara, İtburnu ve Eğriöz istikametlerinin keşfedilmesini emretmiştir. Bu emrin yerine getirilmesi için 1'inci Tayyare Bölüğü'nden Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey, saat 10.00'da havalanmıştır. Bu hava keşfi sırasında Söğüt-Bilecik ve Karaköy hattı gözlemlenmiştir. Söğüt'ün kuzeyinde iki tabur kuvvetinde çadırılı bir ordugâh; Söğüt'ün güneyinde ise tahminen bir alaylık ordugâh ve takriben bir bölük kuvvet tespit edilmiştir. Keşfin devamında Çeşme mevkiinin yakınlarında iki bölük Yunan kuvveti görülmüştür. Havadan tespit edilen Yunan ordugâhlarına önce bomba, ardından da makineli tüfek taarruzu yapılmıştır.¹²⁷¹

Kocaeli bölgesinde 11'inci Yunan Tümeni tarafından yapılan taarruz, Türk kuvvetlerinin başarılı mukavemeti sonucu Sakarya'nın batısına atılmıştır.¹²⁷² Güney Cephesi'nde ise taarruzuna devam eden Yunan birlikleri, Afyonkarahisar'ın doğu sırtlarını ele geçirmiştir. Bunun üzerine Türk kuvvetleri, kuzeydoğu yönünde çekilmeye devam etmiştir.¹²⁷³ Buradaki durumun kritik bir hal almaya başlaması üzerine Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Güney Cephesi kuvvetlerinin ertesi gün Kütahya-Eskişehir ve Seyitgazi yolunu kapatmak amacıyla Hamidiye, İbrikdağı ve Celalibaba tepesi civarına intikal etmesini emretmiştir. Bu sırada 12'nci Kolordu Komutanlığı'na, Yunanların Afyon üzerinden kuzeye birlik göndermesini engellemek amacıyla taarruz emri verilmiştir.¹²⁷⁴

29 Mart 1921'de Yunan birlikleri tarafından İnönü savunma hattının sağ kanadına yönelik yoğun bir taarruz gerçekleştirilmiştir. Bu taarruz Gündüzbey üzerinden Türk mevzilerine doğru şekillenmiştir. Ancak, Yunan kuvvetlerinin

¹²⁷⁰ İSH, K: 603, G: 140, B: 1.

¹²⁷¹ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.143.

¹²⁷² İSH, K: 602, G: 71, B: 1.

¹²⁷³ İSH, K: 603, G: 140, B: 1.

¹²⁷⁴ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.379.

taarruzu Türk birliklerinin mukavemeti sonucunda durdurulmuştur. Gündüzbey istikametinden yapılan bu taarruz sırasında Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan birliklerinin durumunun icra edilecek bir uçuş ile tespit edilmesini emretmiştir. Bu emir üzerine 1'inci Tayyare Bölüğü'nden Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey tarafından keşif görevine çıkılmıştır. Vecihi Bey'in harp alanı üzerinde yaptığı keşif esnasında, Bozalan'ın kuzeyinde Yunan birlikleri görülmüştür. Keşfin devamında, Gündüzbey bölgesinin bulutlu olmasından dolayı cephe hattı gözlenememiştir. Bunun üzerine Vecihi Bey, bulutların altına girmek suretiyle cephe hattını keşfetmeye çalışmıştır. Ancak bu durum, Vecihi Bey'in tayyaresinin Yunan birliklerinin atış menziline girmesine ve topçu ateşi ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Neticede Vecihi Bey, Yunan birliklerinin ateşi sebebiyle bölgeden uzaklaşarak, Eskişehir'deki meydana geri dönmüştür.¹²⁷⁵

Öğleden sonra sağ kanat grubunda bulunan Yunan kuvvetleri, Türk mevzilerine yönelik ani ve yeni bir taarruza başlamıştır. Bu taarruz Türk topçu birliklerinin gösterdiği mücadele ile sonuçsuz kalmıştır.¹²⁷⁶ Bu sırada Yunan birlikleri, İnönü mevziinin sol kanat açığından Türk mevzilerinin gerisine sarmıştır. Bunun üzerine bölgeye, ihtiyat birliği olarak getirilen Meclis Muhafız Taburu ile 5'inci Kafkas Tümeni sevk edilmiştir.¹²⁷⁷ İhtiyat birliklerinin desteği ile Yunan kuvvetlerinin taarruzu durdurulmuştur.¹²⁷⁸

Muharebeler devam ederken Kocaeli bölgesindeki Yunan saldırısı durdurulmuş, Terziler mevkiinin kuzeydoğusundaki bölge Türk kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir.¹²⁷⁹ Yine Seferler'deki Yunan mevzileri de karşı taarruzla geri alınmıştır.¹²⁸⁰ Güney Cephesi'ndeki Türk kuvvetleri ise, Afyon'a yapılacak karşı taarruz için hazırlık yapmakla meşgul olmuştur. Bu kapsamda 12'nci Kolordu ve birlikleri Çobanlar İstasyonu'nda toplanmıştır. Türk birliklerinin hazırlıklarına karşın, Yunan birlikleri tarafından Çobanlar İstasyonu ve çevresine yönelik bir taarruz

¹²⁷⁵ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.59-61.

¹²⁷⁶ Çalışlar, **a.g.e.**, s.192.

¹²⁷⁷ Serpil Sürmeli, "Yüzbaşı Mustafa Nazım (Evren) Bey'in Hatıralarında II. İnönü Savaşı ve 5. Kafkas Tümeni ile Dört Gün", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Bahar 2011, Sayı: 47, s.635.

¹²⁷⁸ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.144.

¹²⁷⁹ **İSH**, K: 880, G: 187, B: 1.

¹²⁸⁰ **İSH**, K: 880, G: 208, B: 1.

girişiminde bulunulmuştur. Yunan birliklerinin bu saldırısı, Türk birliklerinin karşı taarruzu ile püskürtülmüştür.¹²⁸¹

Muharebelerin arttığı bir dönemde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa tarafından İnebolu İrtibat Zabitliğine gönderilen yazıyla, İstanbul'daki Muharip Grup'tan gönderilmesi talep edilen 10.000 kilo kadar tayyare benzininin hızla Anadolu'ya gönderilmesi istenmiştir.¹²⁸²

30 Mart 1921'de Batı Cephesi'nde saat 06.00'da başlayan Yunan taarruzu, Türk kuvvetlerinin mukavemeti ile sonuçsuz kalmıştır. Gün içerisindeki çarpışmalar, İkinci İnönü Muharebesi'nin en şiddetli mücadelelerinden birini oluşturmuştur. Sabahleyin başlayan Yunan taarruzu akşama kadar devam etmiştir. Türk kuvvetlerinin karşı taarruzu ile şekillenen muharebeler, Yunanların 500 kayıp vermesi ve düzensiz bir şekilde geri çekilmesi ile sonuçlanmıştır.¹²⁸³

İnönü savunma hattının sol kanadı üzerinden gelişen ve sabah saat 06.30'da başlayan Yunan birliklerinin şiddetli taarruzu, 11'inci Türk Tümeni'nin geri hatlara çekilmesine neden olmuştur.¹²⁸⁴ Bu sırada İnönü hattının sağ kanadında Gündüzbey üzerinden şiddetli bir şekilde beliren Yunan taarruzu, akşama kadar devam etmiştir. Bu muharebeler sırasında Yunan tayyareleri, Oluklu'nun kuzeyindeki Türk birliklerini önce bombalamış, ardından da makineli tüfek ateşine tutmuştur.¹²⁸⁵ İnönü sağ kanadındaki muharebeler sırasında Türk ve Yunan kuvvetleri arasında 22 taarruz ve karşı taarruz yapılmıştır.¹²⁸⁶ Bu bölgedeki muharebeler Yunan taarruzunun gün sonunda durdurulması ile sonuçlanmıştır.¹²⁸⁷

Cephe hattında bu gelişmeler olurken Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan kuvvetlerinin Uşak ve Afyon civarındaki vaziyetinin hava keşfi ile tespit edilmesini emretmiştir.¹²⁸⁸ Bu emir üzerine 1'inci Tayyare Bölüğü'nden Pilot Mülazım-ı Sâni Halil (Ziver) Bey tarafından Albatros D.III av tayyaresi ile hava keşfine çıkılmıştır. Sabahleyin Gündüzbey-Söğüt istikametinde yapılan keşif sırasında, bölgenin

¹²⁸¹ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.394.

¹²⁸² İSH, K: 1762, G: 102, B: 102ag.

¹²⁸³ İSH, K: 603, G: 142, B: 1.

¹²⁸⁴ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.144.

¹²⁸⁵ Çalışlar, **a.g.e.**, s.197.

¹²⁸⁶ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.410.

¹²⁸⁷ İSH, K: 865, G: 34, B: 34aa.

¹²⁸⁸ İSH, K: 707, G: 11, B: 1.

bulutlarla kaplı olmasından dolayı gözlem yapılamadığı için hava meydanına geri dönmüştür.¹²⁸⁹

Aynı gün öğleyin bölge üzerindeki bulutların dağılması üzerine Pilot Mülazım-ı Sâni Halil (Ziver) Bey tarafından ikinci bir keşif uçuşuna çıkılmıştır. Bu uçuş sırasında Pilot Mülazım-ı Sâni Halil (Ziver) Bey tarafından Bozüyük-Çepniyörük bölgesi keşfedilmiştir. Bu uçuş sırasında, cephe hattının sağ kanat gerisinde Yunan yürüyüş kolları bulunmadığı görülmüştür. Ayrıca, Kızılcapınar'a iki kilometre mesafede portatif bir çadırılı ordugâh olduğu, Bozüyük'e girmekte olan 300 kadar Yunan süvarisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında sol kanatta ve düşman art bölgesinde bir faaliyet olmadığı belirlenmiştir.¹²⁹⁰

Muharebeler devam ederken Kocaeli bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin topçu birlikleri ile Tavuklar Köprüsü'nü geçerek yaptıkları taarruz, Türk birliklerinin mukavemeti ile Sakarya'nın batısına atılmaları ile sonuçlanmıştır.¹²⁹¹

Güney Cephesi'ndeki Yunan birliklerinin, Afyon'un kuzeyinden İnönü hatlarına kuvvet kaydırmayacağını anlaşılmaması üzerine Refet Paşa, Erkân-ı Harbiye Vekâleti'ne gönderdiği bir teklif ile kuvvetlerin İnönü mevziine kaydırılmasını önermiştir. Bu önerinin Erkân-ı Harbiye Vekaleti tarafından uygun görülmesi üzerine Refet Paşa, 4'üncü Süvari Tugayı'nı Kütahya ve Seyitgazi bölgesini kapatmak üzere Döğre ve Eğret hattında bırakıp, cephe karargâhı ve 2'nci Süvari Tümeni ile birlikte Döğre'den Alayunt'a geçmiştir. Böylece Güney Cephesi birlikleri İnönü'ye intikal etmiştir.

31 Mart 1921'de İnönü hattının sağ kanadında Elmacık Deresi kuzeyinde bulunan Yunan kuvvetlerine karşı, 1'inci Türk Tümeni tarafından karşı taarruz başlatılmıştır. Bu taarruz sonucu Yunan birlikleri, Metristepe'nin doğusundan geri çekilmiş ve cephe hattında önemli oranda zayıat vermiştir.¹²⁹² Bu sırada 1'inci ve 4'üncü Türk Tümenleri ile Metristepe'ye yapılan taarruz başarılı olamamıştır.¹²⁹³

¹²⁸⁹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.61.

¹²⁹⁰ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.144.

¹²⁹¹ **İSH**, K: 865, G: 34, B: 34a.

¹²⁹² Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.411-416.

¹²⁹³ Çalışlar, **a.g.e.**, s.209.

Türk kuvvetlerinin Metristepe'ye yaptığı taarruz başarılı olamasa da bu saldırı 10'uncu Yunan Tümeni'nin bölgedeki tutunma gücünü kırmış ve Akçapınar doğrultusunda çekilmelerine neden olmuştur. Buradaki geri çekilme zamanla tüm cephe hattına yayılmıştır. Gün içerisinde 24'üncü Türk Tümeni'nin bulunduğu cephe hattına gelen bir Yunan tayyaresi, mevzilere makineli tüfek ateşinde bulunmuştur. Bu sırada İnönü hattının sol kanadında meydana gelen muharebelerde, bölgedeki Yunan taarruzu durdurularak geri atılmıştır.¹²⁹⁴

Muharebeler devam ederken Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Gündüzbey-Teke Tepe civarından kuzeye giden yollar üzerinde bir hava keşfi yapılmasını emretmiştir. Bu hava keşfi ile Yunanların durumunun tespit edilmesi ve takviye alıp almadıklarının öğrenilmesi amaçlanmıştır. İlgili emir kapsamında Gündüzbey, Söğüt, Bilecik, Teke Tepe, Pazarcık, Akpınar, Bozüyük, Çaydere ve Kandilli istikametlerinin gözlemlenmesi istenmiştir.¹²⁹⁵ Bu emir üzerine saat 10.00'da gerçekleştirilen hava keşfinde; Kovalca-Kandilli-Yeniyörük mevziinin kuzeyinde Yunan harekâtının devam ettiği görülmüştür. Bozüyük, Poyra, Karasu, Pazarcık, Bilecik ve Söğüt istikametlerinde yapılan keşifte ise cephe hattında hareketliliğin devam ettiği belirlenmiştir.¹²⁹⁶

Bu hava keşfinden sonra Batı Cephesi Komutanlığı 1'inci Tayyare Bölüğü'ne; Çukurhisar, Poyra, İnönü, Kovalca, Bozalan, Karasu, Karaköy, Yaylaköy, Bozüyük, Teke, Söğüt, Gündüzbey ve İtburnu istikametlerinin keşfedilmesini ikinci bir direktifle emretmiştir. Bunun üzerine 1'inci Tayyare Bölüğü'nden Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey, saat 12.40'ta hava keşfine çıkmıştır. Bu keşif sırasında İnönü'nün kuzeyinde bir Yunan taburunun dinlenmekte olduğu tespit edilmiştir. Keşfin devamında Bozüyük-Karaköy ve Pazarcık istikametindeki yollarda önemli bir Yunan kuvveti bulunmadığı görülmüştür. Ayrıca, Bozüyük'ün 3 kilometre güneyinde bir Yunan taburu ve istirahat halinde 400 kişilik bir süvari grubu belirlenmiştir. İlave olarak, Gündüzbey'in kuzeyinde istirahat halinde bir süvari alayı ile bir topçu bataryası tespit edilmiştir. Bu sırada Söğüt'te yer yer yangınlar olduğu gözlemlenmiştir. Vecihi Bey yaptığı hava

¹²⁹⁴ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.420-421.

¹²⁹⁵ **İSH**, K: 707, G: 107, B: 107-1.

¹²⁹⁶ **İSH**, K: 707, G: 107, B: 107-2.

keşfine ait bu raporu, Çukurhisar'daki Batı Cephesi Komutanlığı'na havadan atmak suretiyle iletmiştir.¹²⁹⁷

Öğleden sonra saat 15.45'te Pilot Mülazım-ı Sâni Halil (Ziver) Bey tarafından cephe hattı üzerinde bir keşif daha yapılmıştır. Bu keşif sırasında, İnönü-Bozüyük arasındaki bölgede ve Bozüyük'te motorlu araç faaliyeti olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Bozüyük'ten Karaköy'e doğru giden 50 arabalık bir nakliye kolu görülmüştür. İlave olarak, Düздаğ-Teke hattının kuzeyinde bir taburun hareket halinde olduğu, bu kuvvetin kolbaşısının batıya doğru gittiği tespit edilmiştir. Bunların yanında Söğüt'ün yandığı ve buranın kuzeyinde Ertuğrul Gazi civarında 30-35 arabadan oluşan bir nakliye kuvvetinin dinlenmekte olduğu görülmüştür. İlgili hava keşifleri, Yunan birliklerinin cephede artçı birlikler bırakarak, topları ve bazı kuvvetlerini geri çekmeye başladığını göstermiştir.¹²⁹⁸

Yunan kuvvetleri ricat ederken, Erkân-ı Harbiye Vekâleti'ne gelen harp raporunda, Taşlıca Tepesi'nin güneyindeki topçu birliklerinin peyderpey cephe hattından çekildiği bildirilmiştir.¹²⁹⁹ Bu raporu değerlendiren Erkân-ı Harbiye Vekâleti, Yunan kuvvetlerinin geri çekilmeye başladığını öngörmüş ve durumu Batı Cephesi Komutanlığı ile paylaşmıştır.¹³⁰⁰

1 Nisan 1921'de 4'üncü Türk Tümeni'nin yaptığı keşif harekâtı sonucunda Metristepe sabaha karşı saat 03.00'da Yunan kuvvetlerinden alınmıştır. İlgili keşif harekâtı, Yunan kuvvetlerinin bölgede artçı birlikler bırakarak çekildiğini göstermiştir. Bunun üzerine 1'inci ve 61'inci Türk Tümenleri ile Yunan kuvvetlerine karşı taarruza geçilmiştir. Bu kapsamda Türk birlikleri hızla ilerlemiş ve Hayriye Köyü üzerinden Kanlısırt'ı ele geçirmiştir. Bu sırada Yunan birlikleri, dağınık bir şekilde Söğüt yönünde çekilmeye devam etmiştir. Aynı anda Gündüzbey'in kuzeyindeki Balıkkaya'ya karşı da taarruza başlanmış ve buradaki Yunan birlikleri de geri atılmıştır.¹³⁰¹

¹²⁹⁷ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.61.

¹²⁹⁸ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.145.

¹²⁹⁹ **İSH**, K: 905, G: 177, B: 1.

¹³⁰⁰ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.430.

¹³⁰¹ Çalışlar, **a.g.e.**, s.210-212.

Cephe hattında bu gelişmeler olurken Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan birliklerinin cephe hattındaki durum ve vaziyetinin keşfedilmesi için 1'inci Tayyare Bölüğü'nü görevlendirmiştir. İlgili emirde Batı Cephesi Komutanlığı, Gündüzbey, Söğüt, Yeniköy, Karaköy, Bozöyük, Bozalan, Düzdağ, Poyra ve Çukurhisar istikametlerinin keşfedilmesini istemiştir.¹³⁰²

Bunun üzerine 1'inci Tayyare Bölüğü'nden Sivil Pilot Vecihi Bey tarafından saat 14.20'de hava keşfine çıkmıştır. Bu keşif sırasında, Gündüzbey'deki Yunan hatları arkasında 60-70 hayvanın yer aldığı bir ulaştırma kolunun yol kenarında dinlendiği görülmüştür. Keşfin devamında Söğüt'ün yandığı belirlenmiştir. Ayrıca, Ertuğrul Gazi Türbesi'nden başlayarak Bilecik istikametindeki yol üzerinde miktarı tahmin edilemeyen, düzensiz vaziyette bir kuvvetin kuzeye doğru gittiği tespit edilmiştir. Bunun yanında Bilecik İstasyonu'nda kalabalık insan ve nakliye kollarının bulunduğu, Bilecik ile Karaköy arasındaki bölgenin ise boş olduğu gözlemlenmiştir. Keşfin devamında, Karaköy-Bozöyük yolu üzerinde kuzeye doğru ilerleyen bir topçu bataryası, bir bölük süvari ve düzensiz bir bölük piyade birliği belirlenmiştir. Bu sırada, Bozöyük'ün alevler halinde yanmakta olduğu görülmüştür. İlave olarak, Bozöyük-Pazarcık yolu üzerinde bir piyade taburunun istirahat halinde olduğu ve bu taburun Bozöyük kesiminde 10 arabalık bir nakliye kolunun bulunduğu tespit edilmiştir.¹³⁰³

Vecihi Bey bu keşfi anılarında;

*“Tayyaremle cephenin kuzey batısına giderek, düşman gerisine daldım. Söğüt-Bilecik yolu üzerinde ve ricat halinde düşmanın ağır toplarını gördüm. Böylece düşmanın geri çekildiğine kanaat getirdim. Bu durumu Çukurhisar'da bulunan cephe kumandanımıza iletmek için son sürat geri döndüm. Yolda hazırladığım küçük bir rapor taslağını, havadan atmak üzere küçük bir bayrağa bağladım. Çukurhisar'a gelince, zeminde dağınık bir halde bulunan karargâh süvarilerine raporu attım.”*¹³⁰⁴ diyerek Yunan birliklerinin çekildiğini haber verdiğini ifade etmiştir.

Yunan birliklerinin çekildiği gün, Bilecik istikametine uçuş vazifesi verilmiş olan tayyarenin motorunun bozulması sebebiyle havacılar irtifa alamamış ve yere

¹³⁰² İSH, K: 713, G: 60, B: 60-1.

¹³⁰³ İSH, K: 713, G: 60, B: 60-1a.

¹³⁰⁴ Hürkuş, a.g.e., s.95-96.

inmeye mecbur olmuştur. Keşfin yapılamaması sebebiyle tayyarenin motorunun temizlenmesi ve ertesi gün uçuşa çıkılması kararlaştırılmıştır.¹³⁰⁵

Muharebeler devam ederken Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne iletilen yazıyla, İzmir'deki bir Rum Gazetesi'nde çıkan habere ilişkin bilgiler verilmiştir. Bu yazıda, bir Türk tayyaresinin esir Yunan askerleri tarafından yazılarak imza edilmiş beyannameler attığının gazeteye haber olduğu belirtilmiştir. Aynı yazıda, beyannamelerde harbin maksatsızlığı ile Türklerin harbi sürdürme konusundaki kudretinin bildirildiği ve Yunan askerlerine harpten uzak durulmasının tavsiye olunduğunun belirtildiği aktarılmıştır.¹³⁰⁶

Yunan artçı birliklerinin işgal ettikleri bölgelerin ele geçirilmesiyle, İkinci İnönü Muharebesi saat 18.30'da Türk birliklerinin başarısı ile sona ermiştir.¹³⁰⁷ Bu sırada Erkân-ı Harbiye Vekâleti'ne İkinci İnönü Muharebesi'nin Türk kuvvetlerinin zaferi ile kazanıldığı çekilen telgrafla bildirilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Metristepe'de bulunan Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya bir telgraf göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafta;

“Bütün tarih-i âlemde sizin İnönü Meydan Muharebeleri'nde deruhte ettiğiniz vazife kadar ağır bir görev yapmış kumandanlar azdır. Milletimizin istiklal ve hayatı dâhiyane idareniz altında şerefiyle vazifelerini gören kumandan ve silah arkadaşlarının kalp ve hamiyetine istinat ediyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz. İstila altında bahtsız topraklarımızla beraber bütün vatan bugün müntehalarına kadar zaferinizi tes'id ediyor. Düşmanın istila-i hırsı emsalsiz yurt severliğin yalçın kayalarına başını çarparak hurdahaş oldu. Adınızı tarihin kıvanç yazıtına kaydeden ve bütün ulusu hakkınızda sonsuz minnet ve şükrana sürükleyen büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu meydan-ı şeref seyrettirdiği kadar; milletimiz ve kendiniz için şaşa-i itilâ ile dolu bir ufku istikbale de bakmakta ve hükmetmekte olduğunu söylemek isterim.”¹³⁰⁸ demiştir.

Erkân-ı Harbiye Vekili Fevzi Paşa'da, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya gönderdiği tebrik mesajında; *“Düşmanın tahrik-i imhakâr siyasetlerini tatbik etmek için Anadolu'muza saldırarak bütün ordusuyla yedi günden beri pek kanlı devam eden İkinci İnönü Meydan Muharebesi'nde azimkâr kumandanız altında Batı Ordusu'nun*

¹³⁰⁵ İSH, K: 712, G: 69, B: 69aca.

¹³⁰⁶ İSH, K: 1712, G: 62, B: 62-1.

¹³⁰⁷ Önalp, Apak, a.g.e., s.444.

¹³⁰⁸ İSH, K: 601, G: 111, B: 111ad.

kazandığı kati muzafferiyetten dolayı en büyük şükranlarımı dermeyeran ile sizi ve şanlı askerlerinizi kutlarım."¹³⁰⁹ demiştir.

Batı Cephesi'ndeki Yunan kuvvetleri çekilirken, Güney Cephesi'ndeki muharebeler devam etmiştir. Bu sırada İsmet Paşa tarafından, Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'ya gönderilen emirle, süvari birlikleri ile süvari tümenlerinin Yunan kuvvetlerini takip edeceğini, ertesi gün Yunanlar keşfedilerek, birliklerin ileri harekât için hazır olarak bekletilmesini istemiştir. Bu sırada Erkân-ı Harbiye Vekâleti, 12'nci Kolordu Komutanlığı'na tüm birlikleri ile Yunan kuvvetlerine taarruz emri vermiştir. Bu emir üzerine 12'nci Kolordu, Afyon doğrultusunda taarruza başlamıştır.¹³¹⁰

Aynı anda Yunan 1'inci Kolordusu, ileri harekâta girişmiştir. Bu kapsamda Yunan birlikleri, Hamidiye-Çobanlar hattını ele geçirmiştir. Bunun üzerine Türk kuvvetleri, Çay İstasyonu'na çekilmiştir. Bu sırada Çivril'de Yunanlarca işgal edilmiştir.¹³¹¹

Güney Cephesi'ndeki gelişmeler üzerine Erkân-ı Harbiye Vekâleti, 4'üncü Tümen'in Çukurhisar-Zemzemiye hattında, 11'inci Tümen'in de İnönü-Poyra mevziinde toplanmasını emretmiştir. Bu sırada tümenlerin olabildiğince Afyon'a yakın konuşlanması istenmiştir. Böylece, Afyon kesimindeki Yunan birliklerinin ilerleyişinin önüne geçilmesi hedeflenmiştir.¹³¹²

İkinci İnönü Muharebesi'ne 1'inci Tayyare Bölüğü, elde faal olan bazen bir, bazen iki tayyare ile katılım sağlamıştır. Muharebe boyunca bölükteki havacılar, dokuz keşif ve bombardıman görevi yapmıştır. Harbin seyri içerisinde bölükteki havacılardan biri hayatını kaybetmiş, bir tayyare de elden çıkmıştır. 2'nci Tayyare Bölüğü ise bir tayyare ile muharebelere destek vermiştir. Bölükteki havacılar, muharebe boyunca altı keşif ve bombardıman görevi gerçekleştirmiştir.¹³¹³

¹³⁰⁹ İSH, K: 605, G: 15, B: 1.

¹³¹⁰ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.452-455.

¹³¹¹ İSH, K: 601, G: 111, B: 1.

¹³¹² Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.453.

¹³¹³ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.61.

3.2.5. Takip Harekâtı Sırasında Hava Faaliyetleri

İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra Batı Cephesi Komutanlığı, 2 Nisan 1921'den itibaren çekilen Yunan kuvvetlerinin cepheden zayıf piyade, kanatlardan ise hareket kabiliyeti artırılmış piyade ve süvari tümenleriyle takip edilmesini kararlaştırmıştır. Ayrıca, bu harekâtın tayyarelerle desteklenmesini ve Yunan kuvvetlerinin havadan bombalanmasını emretmiştir. Bu sırada Yunan kuvvetlerinin Bilecik, Eskişehir, Bursa ile Bozüyük, Pazarcık, İnegöl ve Bursa olmak üzere iki yoldan çekildiği belirlenmiştir.¹³¹⁴

Türk kuvvetlerinin takip harekâtına Kocaeli Grubu da destek vermiştir. Harekât sırasında Yunan artçılarının bir kısmı esir edilmiş, bir kısmı da ortadan kaldırılmıştır.¹³¹⁵ Gün içerisinde yapılan harekât sonucunda, Metristepe ile Gündüzbey'in kuzeyindeki sırtlar Türk birlikleri tarafından ele geçirilmiştir.¹³¹⁶

Takip harekâtı devam ederken saat 14.20'de İnönü, Bozüyük, Bilecik ve Pazarcık, Bozüyük, İnönü istikametlerinde 55 dakika süren bir tayyare keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında, Söğüt-Bilecik yolu üzerinde herhangi bir hareketlilik görülmemiştir. Küplü yolu üzerinde bir kilometre uzunluğunda bir piyade kolu tespit edilmiştir. Bilecik-Karaköy yolu üzerinde herhangi bir faaliyete rastlanmamıştır. Karaköy-Pazarcık yolu ile Mezit Vadisi'nin bulunduğu bölgenin yoğun bulutlu ve fırtınalı olmasından dolayı keşif yapılamamıştır.¹³¹⁷ Hava keşfinin yapıldığı sırada Türk kuvvetleri önce Bilecik, ardından ise Söğüt'ü Yunan işgalinden kurtarmıştır.¹³¹⁸ Bu sırada Karaköy Boğazı'nda tahrip edilmiş bir tayyare ve bir otomobil ile 12 santimlik bir obüs ele geçirilmiştir.¹³¹⁹

Aynı gün Türk süvarileri Pazarcık'a girmiştir. Bu sırada Yunan kuvvetlerinden bir miktar esir, malzeme ve mühimmat ele geçirilmiştir. Yunan kuvvetleri bölgeden çekilirken, Pazarcık yakınında bir tayyare, birçok malzeme ve mühimmatı yakmıştır.¹³²⁰ Bu sırada 24'üncü Türk Tümeni'nin harekâtı sonucu, Yunan kuvvetleri

¹³¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.9, s.322.

¹³¹⁵ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.146.

¹³¹⁶ İSH, K: 907, G: 166, B: 1.

¹³¹⁷ İSH, K: 713, G: 70, B: 1.

¹³¹⁸ İSH, K: 907, G: 168, B: 1.

¹³¹⁹ İSH, K: 712, G: 69, B: 69ay.

¹³²⁰ İSH, K: 712, G: 69, B: 69ao; İSH, K: 712, G: 69, B: 69bb.

Bozöyük'ten atılmıştır. Bozöyük civarındaki muharebeler sırasında Yunan kuvvetlerinden bir miktar esir alınmış, ayrıca silah ve hayvan ele geçirilmiştir.¹³²¹ Ardından Pazaryeri kurtarılmıştır.¹³²²

3 Nisan 1921'de devam eden takip harekâtı sırasında Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın başında bulunduğu süvari birlikleri, Yunan ordusunu yandan tehdit etmek amacıyla İnegöl civarına gelmiştir.¹³²³ Böylece iki tümen kadar Yunan birliği, Batı Cephesi ile Güney Cephesi kuvvetleri arasında kalmıştır.¹³²⁴ İnegöl'de meydana gelen muharebe sonucu Yunan kuvvetleri dağılmış, kaçabilen unsurlar ise doğu ve kuzey istikametinde bölgeden uzaklaşmıştır.¹³²⁵ Bu harekât neticesinde İnegöl ve Köprühisar Yunanlardan ele geçirilmiştir.¹³²⁶

Türk ordusunun takip harekâtı devam ederken gün içerisinde saat 15.10'da 1'inci Tayyare Bölüğü'nden Sivil Pilot Vecihi Bey tarafından; İnönü, Bozöyük, Mezit Vadisi, Pazarcık, Karaköy, Bilecik ve Söğüt doğrultusunda bir hava keşfi gerçekleştirilmiştir.¹³²⁷ Bu keşif sırasında, Mezit Vadisi ile Karaköy-Pazarcık, Karaköy-Bilecik ve Bilecik-Söğüt arasındaki yollarda kimsenin olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca keşfin devamında, Bilecik'in kuzey ve kuzeybatı sırtlarında herhangi bir birliğe rastlanmamış ve bölgede tahkimata dair bir iz görülmemiştir.¹³²⁸ Bu sırada Güney Cephesi'ndeki Türk birlikleri ileri harekâtla Çay'ı, Yunan işgalinden kurtarmıştır.¹³²⁹

4 Nisan 1921'de takip harekâtı devam etmiştir.¹³³⁰ Bu sırada Yenişehir, Yunan kuvvetlerinden alınmıştır. Gün içerisinde 3'üncü Yunan Kolordusu'nun İkinci İnönü Muharebesi'nin başladığı mevzilere dönmesi ile Batı Cephesi'ndeki takip harekâtı sona ermiştir.¹³³¹

¹³²¹ İSH, K: 601, G: 111, B: 1.

¹³²² Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.464.

¹³²³ İSH, K: 712, G: 69, B: 69ba.

¹³²⁴ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 4 Nisan 1921, s.1.

¹³²⁵ İSH, K: 712, G: 69, B: 69aza.

¹³²⁶ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 6 Nisan 1921, s.1.

¹³²⁷ İSH, K: 712, G: 69, B: 69az.

¹³²⁸ İSH, K: 713, G: 86, B: 86-1.

¹³²⁹ Hatemi, **a.g.e.**, s.781.

¹³³⁰ İSH, K: 712, G: 69, B: 69bba.

¹³³¹ Ercan Çelebi, "II. İnönü Muharebesi: Askeri, Politik, İç ve Dış Kamuoyunda Meydana Getirdiği Etkileri Bakımından Bir Değerlendirme", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: 11, Mart 2003, s.211; Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.511.

3.2.6. Muharebenin Sonuçları ve Gelişmeler

İkinci İnönü Muharebesi'nin askeri ve siyasi yönden birçok yansıması olmuştur. 15.000 kişiden oluşan Türk ordusunun, yaklaşık 40.000 kişilik Yunan ordusuna karşı kazanmış olduğu İkinci İnönü Muharebesi, Büyük Millet Meclisi'nin hem içerdeki hem dışarıdaki saygınlığını artırmıştır.¹³³²

Millî Mücadele hem içerde hem dışarıda bir avuç idealistin girişimi olarak görülürken, İkinci İnönü Muharebesi bu anlayışı değiştirmiştir. Bu durum İtalya ve Fransa'nın tutumları ve somut adımları ile şekillenmiştir. Bu kapsamda İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra İtilaf Devletleri arasındaki görüş ve fikir ayrılıkları gün yüzüne çıkmıştır. Muharebeden sonra İtalya, Anadolu'dan çekilmeye başlamış ve bazı şehirleri boşaltmıştır.¹³³³ Aynı dönemde Fransa'da Büyük Millet Meclisi ile barış görüşmelerine başlamıştır. Bu karar çerçevesinde Fransa Başbakanı Briand, Franklin Bouillon'u görüşmeler yapması için Ankara'ya göndermiştir.¹³³⁴ Bu sırada İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki yüksek komiserleri, Büyük Millet Meclisi ile Yunan güçleri arasında taraf olmadıklarını açıklamıştır.¹³³⁵

İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra İngiltere'nin, Türklerin yenileceğine dair Yunanistan'a duyduğu güven azalmıştır. Bu nedenle İngiltere, Malta'da tuttuğu 40 Türk esiri bırakmıştır. İngiltere'nin bu tutumu Büyük Millet Meclisi ile temas ve iletişim kurma eğiliminde olduğu yönünde yorumlanmıştır. Bu kapsamda İngiltere, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istemiş ve bazı girişimlerde bulunmuştur. Ancak, bu girişimlerden bir sonuç çıkmamıştır.¹³³⁶

İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra Yunanistan'da yenilgiden sorumlu tutulan Küçük Asya Ordusu Komutanı General Papulas görevinden alınmış ve yerine eski Genelkurmay Başkanı Meteksas atanmıştır.¹³³⁷ Bu sırada Yunanistan Başbakanı

¹³³² Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.513.

¹³³³ Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Dönemi'nde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.289-293.

¹³³⁴ Yavuz, **a.g.e.**, s.134.

¹³³⁵ Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s.277-280; Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1990, s.280-281.

¹³³⁶ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 9 Nisan 1921, s.1; Başka bir kaynakta Malta'dan serbest bırakılan Türk esir miktarı 41 olarak verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Rahmi Doğanay, "*Millî Mücadele'de Türk-İngiliz Esir Değişimi*", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, Elâzığ, 2000, s.74.

¹³³⁷ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 12 Nisan 1921, s.1.

Kalegeropulos'ta istifa etmiştir.¹³³⁸ Bunun üzerine Yunan Kralı Konstantin tarafından Gunaris, Başbakanlık makamına getirilmiştir.¹³³⁹

İkinci İnönü Muharebesi'nde Türk ordusu 681 şehit vermiştir. Bu sırada 1.822 asker de muharebeler sırasında yaralanmıştır. Türk kuvvetlerinin muharebeler boyunca kayıp, firar ve esir olmak üzere insan kaybı 4.950 kişi olmuştur.¹³⁴⁰ Bu sırada harp sonrasında Büyük Millet Meclisi'nin kararı ile Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa, birinci ferikliğe getirilmiştir.¹³⁴¹ Muharebeler sırasında Yunan ordusu ise 15.000'den fazla asker, 100 ağır makineli tüfek, 200 hafif makineli tüfek, 10 otomobil ve 2 tayyare kaybetmiştir.¹³⁴²

İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra Yunanistan, kaybettiği asker kayıplarını gidermek için ülkede seferberlik ilan etmiş, ancak asker toplamada başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Yunan Hükümeti, Anadolu'daki Rumları ordu emrinde görev yapmaya çağırmıştır. Muharebelerin meydana geldiği sırada birçok Türk şehir ve kasabası, Yunanlar tarafından yakılıp yılmıştır. Bu tahribat Türk tayyareleri tarafından yapılan hava keşifleri ile tespit edilmiş ve kamuoyu ile paylaşılmıştır.¹³⁴³

İkinci İnönü Muharebesi sonrasında başlayan takip harekâtı Yunan ordusunun Aksu mevzilerine geri dönmesinden sonra sona ermiştir. Ancak, Afyon doğusuna kadar ilerlemiş bulunan 1'inci Yunan Kolordusu'nu bölgeden atmak amacıyla Erkân-ı Harbiye Vekâleti, bir harekât düzenlenmesini kararlaştırmıştır.¹³⁴⁴ Bunda 3'üncü Yunan Kolordusu'nun İnönü mevziilerinden çekilmesi üzerine, Afyonkarahisar'da ileri çıkmış olan 1'inci Yunan Kolordusu'nun geri bölgesinin hassas bir vaziyet alması etkili olmuştur. Bu durumdan faydalanmak isteyen Erkân-ı Harbiye Vekâleti, Batı

¹³³⁸ **Vakit Gazetesi**, 11 Nisan 1921, s.1.

¹³³⁹ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 14 Nisan 1921, s.1.

¹³⁴⁰ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.512.

¹³⁴¹ **Peyam-ı Sabah Gazetesi**, 7 Nisan 1921, s.1.

¹³⁴² **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 54, Belge: 1258; Başka bir kaynakta Yunan kayıp miktarı 5.000 olarak verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.III, Ankara, 2000, s.274-276; Yunan resmî açıklamasında ordunun kaybı, 140 subay, 2800 asker olmak üzere toplam 2940 kişi olarak belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **Peyam-ı Sabah Gazetesi**, 7 Nisan 1921, s.1.

¹³⁴³ **Vakit Gazetesi**, 8 Nisan 1921, s.1.

¹³⁴⁴ Halit Kaya, "*Millî Mücadele ve Refet (Bele) Paşa*", **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 2, Yıl: 2013, s.43.

Cephesi'nden kaydırılacak birliklerle Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın kumandasında Gediz-Uşak doğrultusunda bir harekât yapılmasını planlamıştır.¹³⁴⁵

Bu sırada 1'inci Yunan Kolordusu, Kütahya üzerinden geri bölgesine yapılacak bir taarruz durumunda çok güç durumda kalacağını değerlendirerek, Afyon'u boşaltıp Dumlupınar civarında bir savunma hattı tesis etmeyi planlamıştır. Bu plan kapsamında Yunan 1'inci Kolordusu Afyon'u boşaltıp, Dumlupınar istikametinde çekilmeye başlamıştır. Yunanların çekilmesi üzerine 7-8 Nisan 1921'de 12'nci Kolordu Afyon'a girmiştir. Aynı dönemde Yunan kuvvetlerinin çekildiğini öğrenen Refet Paşa, Batı Cephesi'nden intikal edecek birlikleri beklemeden 4'üncü Piyade Tümeni, 11'inci Piyade Tümeni, 5'inci Kafkas Tümeni ve 4'üncü Süvari Tugayı ile harekâta başlamıştır.¹³⁴⁶

8 Nisan 1921'de Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın emriyle, Eskişehir'deki Birinci Tayyare Bölüğü'nün Alayunt İstasyonu ile Kütahya İstasyonu arasında hazırlanan tayyare meydanına nakledilmesi ve güneydeki harekâtın devamı müddetince Güney Cephesi Kumandanlığı'ndan alacağı emre göre keşif harekâtını devam ettireceği bildirilmiştir.¹³⁴⁷

Yunanlara karşı başlatılan muharebeler sırasında karşıt güçler, ağır kayıplar vermelerine karşın mevzilerini terk etmemişlerdir. Aynı gün Refet Paşa tarafından Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderilen bir yazı ile Yunan çekilme harekâtını öğrenmek amacıyla sabah ve öğleden sonra olmak üzere Sinanpaşa, Dumlupınar, İslamköy ve Uşak mıntıkası üzerinde hava keşfi yaptırılması istenmiştir.¹³⁴⁸

9 Nisan 1921'de Güney Cephesi mevzileri üzerinde uçan Yunan tayyareleri, ihtiyat birlikleri üzerine bomba atmak suretiyle etkinlik göstermiştir.¹³⁴⁹ Aynı gün Güney Cephesi Kumandanı Refet Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği başka yazıyla, bir kez daha cephe hattında keşif yapılmasına yönelik talebi yinelemiştir.¹³⁵⁰ Bu yazıda, Afyon hattı müsait ise Eskişehir'deki tayyarelerin Afyon'a

¹³⁴⁵ **Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 3. Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920- 15 Nisan 1921)**, 3.Baskı, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.7.

¹³⁴⁶ Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.540-541.

¹³⁴⁷ **İSH**, K: 712, G: 69, B: 69dfa.

¹³⁴⁸ **İSH**, K: 709, G: 42, B: 1.

¹³⁴⁹ **ATBD**, Yıl: 41, Sayı: 94, Mayıs 1992, Belge No: 2442.

¹³⁵⁰ **İSH**, K: 593, G: 113, B: 113-1.

nakliyle, Dumlupınar, İslamköy ve Uşak istikametinde keşif yapılması gündeme getirilmiştir.¹³⁵¹ Yazının devamında Güney Cephesi Kumandanlığı'nın tayyareler için Afyon'a lüzumu kadar benzin ve yağ göndereceği bildirilmiştir.¹³⁵² İlgili yazı, Güney Cephesi Komutanlığı'nın cephe hattı üzerinde özellikle hava keşfine çok ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Güney Cephesi Komutanlığı'nın tayyare talebi üzerine, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın emriyle, iki harp tayyaresinin Afyonkarahisar'a nakledileceği ve bir kısım malzemenin de tren yoluyla gönderileceği bildirilmiştir.¹³⁵³

Cephe hattında bu gelişmeler olurken 10 Nisan 1921'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 24'üncü Tümen Komutanlığı'na gönderdiği yazı ile hava uygun olduğu takdirde İtalyanlardan temin edilen bir tayyarenin Bolu üzerinden Eskişehir'e getirileceğini bildirmiş ve üzerinde İtilaf Devletleri tayyarelerine ait işaret olduğundan herhangi bir kazaya meydan verilmemesini istemiştir.¹³⁵⁴ Bu durum harp ortamında tayyare teminine yönelik adımlar atıldığını göstermektedir.

Tayyare temin edilmeye çalışılırken Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, İstanbul'daki Muavenet-i Bahriye Heyeti'nden gönderilen malumata nazaran, yedi Rus tayyarecisinin beşer yüz lira ikramiye mukabilinde tayyareleriyle beraber Türk ordusunun hizmetine girmek istediklerini belirttikleri ifade edilmiştir. Yazının devamında, Bahriye memurlarından Kolağası Mehmed Emrullah Efendi ile temas edilerek, bu tayyarecilerin istedikleri ikramiye mukabilinde tayyareleri terk etmelerinin mümkün olup olmadığının, uçarak istenilen yere gelip gelemeyeceklerinin ve tayyarelerin özelliklerinin sorulması istenmiştir.¹³⁵⁵ İlgili yazı, Millî Mücadele hareketinin tayyare alım ve temin faaliyetlerini en ince ayrıntısına kadar inceleyerek, kararlaştırdığını göstermektedir.

12 Nisan 1921'e kadar devam eden muharebeler sonucunda Yunan kuvvetleri, Dumlupınar mevzilerine yerleşmiştir. Yorgun ve bitkin Türk birlikleri ile yapılan taarruz, Yunan birliklerinin Dumlupınar'daki inatçı savunması ile ilerleyememiştir.¹³⁵⁶

¹³⁵¹ İSH, K: 710, G: 13, B: 13-1.

¹³⁵² İSH, K: 605, G: 130, B: 130-1; İSH, K: 712, G: 69, B: 69dl.

¹³⁵³ İSH, K: 710, G: 10, B: 10-1; İSH, K: 710, G: 13, B: 13-2.

¹³⁵⁴ İSH, K: 998, G: 84, B: 1; İSH, K: 712, G: 69, B: 69dpa.

¹³⁵⁵ İSH, K: 1156, G: 47, B: 47-1.

¹³⁵⁶ Önalp, Apak, a.g.e., s.579-580.

Neticede Aslıhan-Dumlupınar Muharebeleri bir sonuç alınamadan Güney cephesi birliklerinin, doğuya doğru çekilerek Eydemir, Çalköy, Bakırcık ve Karacaviran'da bir savunma için tertiplenmesi ile son bulmuştur.¹³⁵⁷

Afyon'un Yunan işgalinden kurtarılmasından sonra 13 Nisan 1921'de 2'nci Tayyare Bölüğü, Eskişehir'den buraya dönmüştür. Pilot Mülazım-ı Sâni Halil (Ziver) Bey, 2'nci Tayyare Bölüğü uçaklarından Albatros D.III av tayyaresi ile Afyon'a inmiştir. Aynı gün içerisinde 2'nci Tayyare Bölüğü, cephe hattı üzerinde iki keşif uçuşu yapmıştır.¹³⁵⁸

İlk keşif görevi sırasında, Büyük Oturak Köyü ile tren istasyonu ve köy civarında 2 Yunan piyade alayı ile 40 arabadan oluşan bir ulaştırma kolu tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Banaz istikametinde yürüyüş halinde iki piyade bölüğü görülmüştür. İkinci keşif görevi sırasında ise; Oturak ile İslamköy yolu üzerinde 15 kilometrelik bir alan içerisinde Yunan ordugâhları ve nakliye kolları tespit edilmiştir. Tespit edilen Yunan ordugâhları ile nakliye kollarına önce 30 kilogramlık tayyare bombalarından atılmış ve ardından bu birlikler makineli tüfek ateşine tutulmuştur.¹³⁵⁹

14 Nisan 1921'de Güney Cephesi Komutanı Refet (Bele) Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği harp raporunda; tayyarelerle Banaz civarında yapılan hava keşfinde, iki buçuk kilometre uzunluğundaki bir araziye dolduracak insan ve araba grubunun toplanmakta olduğunun tespit edildiği bildirilmiştir. Böyle uzun bir yürüyüş kolunun cephe hattına gelmesiyle, Yunanların mukavemet ve müdafaa amacıyla olabileceğinin olası olduğu ifade edilmiştir.¹³⁶⁰ Aynı gün Batı Cephesi bölgesinde bir Yunan tayyaresi, Kirmastı üzerinden gelerek Orhaneli ve Kütahya istikametinde keşif faaliyetinde bulunmuş, ardından geldiği istikamette buradan uzaklaşmıştır.¹³⁶¹

2'nci Tayyare Bölüğü tarafından 15 Nisan 1921 günü Tayyareci Halil Bey tarafından sabah yapılan hava keşfinde; Oturak Köyü civarında daha önceden tespit edilen ordugâhın, köyün batısına taşındığı belirlenmiştir. Ayrıca, Oturak Köyü ile

¹³⁵⁷ Halit Kaya, **Refet Bele'nin Askeri ve Siyasi Hayatı (1881-1963)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s.84.

¹³⁵⁸ Çetinkaya, **a.g.m.**, s.215.

¹³⁵⁹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.63-64.

¹³⁶⁰ **ATBD**, Yıl: 41, Sayı: 94, Mayıs 1992, Belge No: 2468.

¹³⁶¹ **ATBD**, Yıl: 41, Sayı: 94, Mayıs 1992, Belge No: 2473.

Karaköse arasında bir Yunan ordugâhı tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Oturak Tren İstasyonu ile Banaz'daki Yunan ordugâhlarının mevkilerini korudukları gözlemlenmiştir. Bunların yanında ek olarak keşif sırasında, İslamköy-Derbent ve İslamköy-Dumlupınar yolu üzerinde Yunan kuvvetlerinin bir faaliyetine rastlanmamıştır.¹³⁶²

17 Nisan 1921'de 2'nci Tayyare Bölüğü tarafından Güney Cephesi Komutanlığı'nın görev yaptığı bölgede iki keşif görevi icra edilmiştir.¹³⁶³ İlk keşif uçuşu Kolağası Fazıl Bey tarafından yapılmıştır.¹³⁶⁴ Bu keşif görevi sırasında, İslamköy'ün kuzeyinden Paşacık güneyine uzanan yol üzerinde Yunan kuvvetlerinin yeni bir mevzii hazırladığı tespit edilmiştir.¹³⁶⁵ Bu yeni mevzilerin hemen yakınında iki alaylık bir Yunan kuvveti görülmüştür. Ayrıca, Uşak İstasyonu yakınında bir Yunan ordugâhının kurulduğu belirlenmiştir. Dumlupınar ile İslamköy arasındaki bölgede Yunan kuvvetlerinin bir faaliyetine rastlanmamıştır. Ayrıca keşif sırasında, takriben 10 vagon dan oluşan bir trenin Banaz İstasyonu'na doğru hareket halinde olduğu, Ahad Vadisi'nde Yunanların, ikamet ve hareketine dair hiçbir kıtasının görülmediği bildirilmiştir.¹³⁶⁶

Tayyareci Halil Bey tarafından yapılan ikinci uçuşta ise Afyon, Çal, Murat Vadisi, Gediz, Oyuk Deresi ve Sinan Paşa civarı keşfedilmiştir. Bu keşif sırasında, Çal'dan Murat Vadisi'ne ve oradan Gediz'e kadar olan bölgede Yunanların herhangi bir faaliyetinin olmadığı tespit edilmiştir. Keşfin devamında Büyük Oturak Köyü'nün hemen gerisindeki sırtta üç gruptan mürekkep ve takriben beş yüz metrelik bir hat üzerinde bir Yunan çadırlı ordugâhı olduğu görülmüştür.¹³⁶⁷ Aynı tarihte, bir Yunan tayyaresi Bursa istikametinden gelerek İncirli mevki üzerinde beş dakika kadar uçtukten sonra, Nazif Paşa üzerinden güneye doğru gitmiştir.¹³⁶⁸

18 Nisan 1921'de Ankara'dan İnebolu İrtibat Zabitliği'ne gönderilen şifre telgrafla, Merkez kumandanlığı yaveri Mülazım-ı Sâni Burhaneddin Efendi vasıtasıyla İstanbul'da görüşülen altı Rus havacısının, tayyareleriyle birlikte Anadolu'ya iltihak

¹³⁶² İSH, K: 712, G: 69, B: 69em.

¹³⁶³ İSH, K: 710, G: 141, B: 1.

¹³⁶⁴ İSH, K: 712, G: 69, B: 69ez.

¹³⁶⁵ İSH, K: 710, G: 141, B: 2.

¹³⁶⁶ İSH, K: 710, G: 141, B: 3.

¹³⁶⁷ İSH, K: 710, G: 141, B: 4.

¹³⁶⁸ İSH, K: 712, G: 69, B: 69ey.

ve hizmet arzusunda olduğu bildirilmiştir.¹³⁶⁹ İşbu altı tayyarenin Eskişehir'e kadar gelebilmelerini temin için yeterli benzin vesair ihtiyacının tedarik edilerek, hangi tarihlerde hareket edeceklerinin bir yanlışlığa mahal kalmamak ve cephelere malumat verilmek üzere doğru tel ile bu mümkün olmazsa İnebolu yoluyla üç gün evvelinden Ankara'nın haberdar edilmiş bulunmasının elzem olduğu belirtilmiştir.¹³⁷⁰

Aynı telgrafta, tayyarelerin İstanbul'dan doğruca Eskişehir'e gelmeleri gerektiği, İngilizlerin takibatına maruz kalmamak için güneş doğmadan birkaç saat evvel hareket etmelerinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Telgrafın devamında, tayyarelerin kanatlarının altına mümkün olduğu kadar büyük ve beyaz renkte murabba işaretleri konulması gerektiği ifade edilmiştir. Aynı telgrafta, tayyarelerin Sakarya nehrinin güneyinden kuzeye yönelen ve Lefke ile Bilecik arasını içeren kısmı hizasından geçerlerken, en önde bulunan tayyare tarafından iki el tenvir fişengi yakılması, aynı uygulamanın Eskişehir üzerinde de yapılmasının lüzumlu olduğunun kendilerine bildirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹³⁷¹ Telgrafın devamında, kafileden ayrılmak mecburiyetinde bulunan tayyarelerin de aynı işareti vermeleri gerektiği belirtilerek, inilecek yerin Eskişehir'in kuzeyindeki tayyare meydanı olduğu aktarılmıştır. İlave olarak telgrafta, her tayyareye mutemet olarak birer Türk rasıdının binmesinin uygun olacağı ve fazla miktarda benzin getirmelerinin önemli olduğu bildirilmiştir.¹³⁷²

19 Nisan 1921'de 2'nci Tayyare Bölük Komutanı Pilot Kolağası Fazıl Bey tarafından yapılan hava keşfi ile Yunan kuvvetlerinin son durum ve vaziyeti tespit edilmiştir.¹³⁷³ Bu keşif Afyon, Dumlupınar, Oturak ve Banaz üzerinde yapılmıştır. Keşif sırasında, Banaz İstasyonu civarında bulunan Yunan kuvvetlerinin miktarının arttığı gözlemlenmiştir. Banaz İstasyonu'ndan iki kilometre uzakta 30 çadırdan meydana gelen bir kuvvet belirlenmiştir.¹³⁷⁴ Hasanköy, Kaplanğı Dağı, Paşacık ve Ahad istikametinde düşmandan sadece iki grubun olduğu tespit edilmiştir. Bu

¹³⁶⁹ İSH, K: 661, G: 136, B: 4-6; 10 Nisan 1921 tarihli başka bir belgede İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek isteyen Rus tayyareci miktarı 7 olarak belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: İSH, K: 1156, G: 47, B: 47-1.

¹³⁷⁰ İSH, K: 661, G: 136, B: 2.

¹³⁷¹ İSH, K: 1081, G: 44, B: 44-2.

¹³⁷² İSH, K: 661, G: 136, B: 136-1.

¹³⁷³ İSH, K: 712, G: 69, B: 69fk.

¹³⁷⁴ İSH, K: 710, G: 185, B: 185-1.

kuvvetlerin emniyet amaçlı olarak bırakıldığı değerlendirilmiştir. Oturak İstasyonu'nda 25 çadırdan oluşan düşman ordugâhının olduğu, İslamköy ile Oturak yolunda hareket halinde Yunan kuvvetinin bulunmadığı tespit edilmiştir.¹³⁷⁵

20 Nisan 1921'de Dumlupınar ile Uşak arasında Kolağası Fazıl Bey tarafından yapılan keşif uçuşunda Yunan kuvvetlerinin durum ve vaziyetinde herhangi bir değişiklik olmadığı, tayyarenin Murat Vadisi'ne girdiği sırada motorda görülen arıza sebebiyle en kısa yoldan geri dönlüdüğü bildirilmiştir.¹³⁷⁶ Ayrıca aynı gün Tayyareci Halil Bey tarafından Banaz ve Uşak istikametinde ikinci bir keşif yapıldığı ifade edilmiştir. Bu keşif sırasında Uşak demiryolu istikametinde herhangi bir hareketliliğe rastlanmadığı, cephe hattında sükûnet olduğu belirtilmiştir.¹³⁷⁷

Cephede hava keşifleri devam ederken İstanbul'dan edinilen istihbarata göre Fransızların, Ayastefanos Tayyare Meydanı'nda bulunan 19 tayyareyi Osmanlı Hükümeti'ne satmak için anlaştıkları öğrenilmiştir.¹³⁷⁸ Bunun üzerine İnebolu İrtibat Zabıtlığı'ne gönderilen yazıyla, Fransızların elinde başka tayyarelerin de olup olmadığı ve bunlardan dokuz tanesinin Anadolu'da teslim edilmek şartıyla ne kadar fiyata ve nasıl satın alınabileceği sorulmuştur.¹³⁷⁹ Ancak, konuya ilişkin teşebbüslere rağmen bir sonuca ulaşılammıştır.¹³⁸⁰ İlgili yazı, Millî Mücadele hareketinin tayyare teminine yönelik girişim ve faaliyetlerde bulunduğunu göstermektedir.

21 Nisan 1921'de Erzurumlu Hacı Ahmed-zâde Nafiz Bey'in satın alıp orduya bağışladığı ikinci tayyare için kendisi tarafından 3.000 lira ödendiği beyan edilmiştir.¹³⁸¹ Bu sırada, Gemlik-Lefke istikametinden gelen bir Yunan tayyaresi, İncirli, Yenişehir, Hasan Paşa ve İnegöl üzerinden Bursa'ya doğru gitmiştir. Bu tayyare Yenişehir civarına havadan bir kâğıt atmıştır.¹³⁸² Yunan tayyaresi bu uçuşu sırasında Hasan Paşa ile İnegöl arasındaki yola havadan dört bomba atmış, fakat bölgede herhangi bir zayıat meydana gelmemiştir.¹³⁸³

¹³⁷⁵ İSH, K: 712, G: 69, B: 69fk.

¹³⁷⁶ İSH, K: 712, G: 69, B: 69fm.

¹³⁷⁷ İSH, K: 710, G: 198, B: 1.

¹³⁷⁸ İSH, K: 661, G: 137, B: 1.

¹³⁷⁹ 4 Mayıs 1921 tarihli başka bir belgede Fransızlardan alınması planlanan tayyare miktarı 19 olarak belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: İSH, K:1486, G: 5, B: 5-1.

¹³⁸⁰ İSH, K: 661, G: 137, B: 2-4.

¹³⁸¹ İSH, K: 731, G: 69, B: 69-1.

¹³⁸² İSH, K: 712, G: 69, B: 69fn.

¹³⁸³ İSH, K: 712, G: 69, B: 69fma.

28 Nisan 1921’de İnebolu İrtibat Zabıtlığı’nden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne gönderilen yazıyla, İstanbul’da bulunan Rus tayyareciler ile ilgili durum netliğe kavuşturulmuştur. İlgili yazıda, bir Rus tayyareleri efsanesinden bahsedildiği belirtilerek, konunun bir dolandırıcılık faaliyetinden ibaret olduğu ifade edilmiştir. Yazının devamında, konunun üç ay önce gündeme geldiği ve mesele ile haftalarca meşgul olduğu, hatta yüz lira değil beş yüz ile bin lira vererek yedi tayyarenin İkinci İnönü taarruzundan evvel Anadolu’ya gönderilmeye çalışıldığı beyan edilmiştir. Ayrıca yazıda, tayyarelerin Anadolu’ya ulaşmadan hiçbir şekilde para verilmeyeceğinin belirtildiği, ancak ilgili kişilerin kendilerine Anadolu’ya geçmeden para verilmesini talep ettikleri belirtilmiştir. Yazının devamında, konunun hiçbir mantığa dayanmayan bir mantısızlık içerisinde cereyan ettiği belirtilerek, konunun para dolandırmak amacıyla icra edildiğinin değerlendirildiği bildirilmiştir. İlave olarak yazıda, bunun gibi birçok müracaatların neticesiz olduğunun sabit bulunduğu ifade edilerek, bu gibi müracaatların ciddi telakki edilmemesi gerektiği ve Anadolu için faydalı hiçbir teşebbüsün ihmal edilmediği aktarılmıştır.¹³⁸⁴

30 Nisan 1921’de yapılan hava keşfinde, Yunan ordusunun İslamköy’deki toplanma yerinde bulunan bir kısım kuvvetlerini bölgeden kaldırdığı belirlenmiştir. Ayrıca, İslamköy-Paşacık yolu üzerinde Yunanların, yaklaşık bir buçuk alaydan oluşan bir çadırli ordugâhı olduğu görülmüştür.¹³⁸⁵ Derbend civarında Yunan kuvvetlerinin iki alaydan oluşan bir ordugâh oluşturduğu gözlemlenmiştir. İslamköy’ün birkaç kilometre ilerisinde çadırli bir ordugâh belirlenmiştir.¹³⁸⁶ İlave olarak Dumlupınar’daki Yunan hattının, eskisine göre takviye edilmiş olduğu tespit edilmiştir. Böylece Yunanların, İslamköy’den Dumlupınar savunma hattına kuvvet kaydardığı havadan gözlemlenmiştir.¹³⁸⁷

Hava faaliyetleri devam ederken Mustafa Kemal Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa ve İsmet (İnönü) Paşa, Güney Cephesi karargâhına giderek, Refet (Bele) Paşa ile bir araya gelmiştir.¹³⁸⁸ Bu görüşme sırasında Mustafa Kemal Paşa, Güney Cephesi’ni Batı

¹³⁸⁴ İSH, K: 1156, G: 47, B: 47-2.

¹³⁸⁵ İSH, K: 712, G: 69, B: 69hd.

¹³⁸⁶ İSH, K: 713, G: 27, B: 27-1.

¹³⁸⁷ İSH, K: 713, G: 27, B: 27-2.

¹³⁸⁸ Cihat Akçakayalıoğlu, *Atatürk (Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamları Yönleriyle)*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s.344.

Cephesi'ne bağlayarak, İsmet Paşa'nın emrine vermiştir.¹³⁸⁹ Böylece Batı Cephesi tek komuta altında birleştirilmiştir.

1 Mayıs 1921'de Kuva-yı Havaiye Umum Müdürü Latif Bey, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği yazıyla, Bolu'daki Nafiz Bey keşif tayyaresinin Eskişehir'e ulaştığını bildirmiştir.¹³⁹⁰

3 Mayıs 1921'de Aydın Kuşadası'na bir Yunan tayyaresinin zorunlu iniş yaptığı Aydın Mutasarrıflığı'ndan gönderilen telgrafla Güney Cephesi Komutanlığı'na bildirilmiştir.¹³⁹¹ 4 Mayıs 1921'de TBMM İçişleri Vekâleti'ne gönderilen telgrafta, tayyarenin indiği mahaldeki muhafızların, Kuşadası'ndan süratle takviye edilerek gönderilen İtalyan müfrezesine tayyareyi katiyen teslim etmedikleri belirtilmiştir. Telgrafın devamında, tayyarenin aynı gece livaya nakledilerek muhafaza altına alındığı bildirilmiştir.¹³⁹² Ayrıca telgrafta, tayyarenin mütehassısı yok ise de mühim bir sakatlığının görülmediği ifade edilmiştir.¹³⁹³

7 ve 8 Mayıs 1921'de cephe hattında yeni hava keşifleri yapılmıştır. Bu keşiflerde Yunan ordusunun vaziyetini aynen koruduğu görülmüştür.¹³⁹⁴ 9 Mayıs 1921'de Güney Cephesi Komutanlığı, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği yazıyla, Yunanlardan ele geçirilen tayyare ile ilgili bilgilere yer vermiştir.¹³⁹⁵ İlgili yazıda, hiçbir tayyarenin herhangi bir sebep ve vesile ile iade edilmeyeceği, İtalyanların tayyareyi almak için teşebbüste bulunmalarını düşmanca telakki edip, ona göre davranılacağı bildirilmiştir. Yazının devamında Yunan tayyare personelinin İtalyanlara teslim edileceği ifade edilmiştir.¹³⁹⁶

11 Mayıs 1921'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği tarafından Batı Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen şifre telgrafla, Kuşadası'nın güneyinde bulunan

¹³⁸⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s.398.

¹³⁹⁰ **İSH**, K: 671, G: 102, B: 102-1; Aynı konuya ilişkin bir başka yazışma için bakınız: **İSH**, K: 1181, G: 63, B: 63-1.

¹³⁹¹ **İSH**, K: 671, G: 102, B: 102-2.

¹³⁹² Yunan ordusuna mensup olan ve daha sonra cephe hattına taşınan bu tayyareye "*İsmet*" adı verilecektir. **İSH**, K: 671, G: 102, B: 102-3; **İSH**, K: 671, G: 105, B: 105-7.

¹³⁹³ TBMM İçişleri Vekâleti tarafından ele geçirilen tayyare ile ilgili bilgilerin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne aktarıldığına dair 7 Mayıs 1921 tarihli yazı için bakınız: **İSH**, K: 671, G: 102, B: 102-4.

¹³⁹⁴ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.64.

¹³⁹⁵ **İSH**, K: 671, G: 102, B: 102-6.

¹³⁹⁶ **İSH**, K: 671, G: 102, B: 102-7.

Kadıkale'ye zorunlu iniş yapan Yunan tayyaresinin Söke'ye nakledildiği bildirilmiştir.¹³⁹⁷ Aynı telgrafta, çok fazla hasarı olmayan bu tayyarenin daha gerilerde bulunan bir yere ve mümkün ise Afyonkarahisarı'na nakledilmesi ve istifade edilebilir hale getirilmesi emredilmiştir.¹³⁹⁸

12 Mayıs 1921'de Güney Cephesi bölgesinde yeni bir keşif daha yapılmıştır. Bu keşif sırasında, İslamköy'deki Yunan kuvvetlerinin miktarının fazlalaştığı, Hasanköy bölgesinde bir tümen kuvvet toplandığı tespit edilmiştir. Ayrıca, Uşak'ın batısında muntazam bir kuvvet oluşturulduğu, Uşak'taki Hava Meydanı'nda ise ikişer tayyare alabilecek üç hangar ile meydanda Yunan ordusuna ait üç tayyare bulunduğu görülmüştür.¹³⁹⁹

2'nci Tayyare Bölük Kumandanı Fazıl Bey tarafından Batı Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen yazıyla, sabah icra edilen keşfe müteakip, Alayund ile Kütahya arasında hazırlanan yeni tayyare meydanına inildiği bildirilmiştir. Aynı yazıda, Afyon'da bulunan diğer tayyarenin de yeni meydana geleceği belirtilmiştir.¹⁴⁰⁰ Bu sırada İtilaf Devletleri 13 Mayıs 1921'de aldıkları kararla Türk ve Yunan güçleri arasında devam eden harpte tarafsız olduklarını ilan etmiştir.¹⁴⁰¹

Hava faaliyetleri devam ederken Batı Cephesi Erkan-ı Harbiye Reisliği tarafından 1'inci Tayyare Bölüğü'ne gönderilen yazıyla, İtalyan tayyareci tarafından getirilen Nafiz Bey'in satın aldığı tayyarenin hazır olup olmadığı sorulmuştur.¹⁴⁰² Bu yazıya 14 Mayıs 1921'de verilen cevapta, Nafiz Bey tayyaresinin bölüğe intikal ettiği, yalnız makineli tüfeğinin ertesi gün ikmal edileceği bildirilmiştir.¹⁴⁰³

Nafiz Bey satın aldığı tayyarenin cephe hattına ulaştığı gün, Güney Cephesi Komutanlığı'ndan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne iletilen yazıyla, Yunanlılardan ele geçirilen tayyarenin motor ve mühim parçalarının Çine yoluyla

¹³⁹⁷ İSH, K: 671, G: 103, B: 103-3.

¹³⁹⁸ İSH, K: 671, G: 103, B: 103-2.

¹³⁹⁹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.64.

¹⁴⁰⁰ İSH, K: 1182, G: 96, B: 96-1.

¹⁴⁰¹ Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletlerinin Türk Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık Kararı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 76, Yıl: 2010, s.37-49.

¹⁴⁰² İSH, K: 1221, G: 183, B: 183-1.

¹⁴⁰³ İSH, K: 1221, G: 183, B: 183-2.

Muğla'ya gönderildiği ve geri kalan aksamının peyder pey sevk edileceğinin Söke Kumandanlığı'ndan bildirildiği belirtilmiştir.¹⁴⁰⁴

15 Mayıs 1921'de 1 keşif ve 2 av tayyaresi ile desteklenen 2'nci Tayyare Bölüğü, Batı Cephesi Komutanlığı emri altına girdikten sonra Afyon'dan Kütahya'ya intikal etmiştir. Kütahya'da 2'nci Tayyare Bölüğü, Kütahya-Alayunt demir yolunun kuzeyinde Porsuk Çayı yanındaki Zivra Köyü yakınındaki alanda konuşlanmıştır. 2'nci Tayyare Bölüğü yeni meydanına yerleştikten sonra, Altıntaş-Dumlupınar ve Uşak üzerindeki keşiflerini buradan yapmaya başlamıştır.¹⁴⁰⁵

21 Mayıs 1921'de Tayyareci Halil Bey tarafından Kütahya, Dumlupınar, Oturak ve Banaz istikametinde hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde; Banaz İstasyonu ve çevresinde bulunan Yunan atlı kıtaları ile ağırlıklarının yerini korudukları görülmüştür. Ayrıca keşfin devamında, Banaz İstasyonunun kuzeyinde bir alaya yakın çadırılı bir ordugâh tespit edilmiştir. Hatipler Köyü'nün batısında iki küçük ordugâh belirlenmiştir. İslamköy, Hasanköy ve Kaplangı civarında hazırlanan hatta Yunanların bir tümenden oluşan kuvveti olduğu tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Oturak İstasyonu'nun kuzeyinde küçük bir açık ordugâh olduğu gözlemlenmiştir. Keşif sırasında Arpa Gediği'ndeki bölgede tayyareye yerden topçu ateşi açılmıştır. İslamköy ile Dumlupınar hattı üzerindeki yolda ve tren hattında alçak uçuş yapılmasına karşın Yunanların ehemmiyet arz eden bir faaliyeti görülmemiştir.¹⁴⁰⁶

Hava keşifleri devam ederken Batı Cephesi Kumandanlığı tarafından Yunan ordusunun yeni askere aldığı yerli Rum askerlerine hitaben hazırlanan, Eskişehir Metropolitisi ile Rum eşrafından bazı kişilerin imzaladığı ve tayyarelerle Yunan hatlarına atılması planlanan beyannamelerden biri Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne sunulmuştur.¹⁴⁰⁷ İlgili beyannamede;

“Yunanlıların yeni askere aldıkları yerli Rum askerlerine! Türklerin şimdiye kadar vatandaşı olarak yaşadık. Kesemizi kârımızı medar-ı istirahat ve nimetimizi hep bu topraklarda birlikte kazandık. Hiç sıkıntımız da yok idi. Hariçten menfaat düşkünleri, serseri rüesayı Yunanlar, yalnız kendi menfaatleri için Anadolu'yu, şu yeşil memleketlerimizde asude yurtlarımızda geçirdiğimiz rahat hayatımızı, bize feda ettirmek üzere geldiler. Size menfaat ve selamet getireceğiz diye sizi aldatan menfaatperestler bugün yanmış kulübelerden,

¹⁴⁰⁴ İSH, K: 671, G: 103, B: 103-1.

¹⁴⁰⁵ Çetinkaya, a.g.m., s.217.

¹⁴⁰⁶ İSH, K: 1184, G: 79, B: 2.

¹⁴⁰⁷ İSH, K: 1169, G: 119, B: 119-1.

sönmüş ocaklardan, öksüz evlatlardan başka bir şey göstermediler. Rahatlarımızı bozdular ve bundan fazla da Müslümanlara yaptıkları ve gözümüzün önünde gösterdikleri zulümlerle Türk vatandaşlarımızı bize karşı harekete geçirmek istediler. Haber alıyoruz ki o çapulcular zulüm ve cebir ile sizleri askere alıyorlar. Kendileriyle birlikte mezarı umuma göndermek ve bu suretle kendilerinin beceremediklerini sizlere yaptırmak istiyorlar. Anlaşıyor ki bunca senedir birlikte yaşadığımız vatan kardeşlerimize silah çektirmek istiyorlar. Bu hal, değil Rumluğun yaşaması belki dünya yüzünden kalkmasına sebep olacaktır.

Anadolu Türk hükümetinin zarar ziyarı yoktur. Osmanlı tebaasından olup Yunan ordusunda silâh altında hizmet edecekleri idama mahkûm ediyorlar. Ve bunu hiçbir zaman af etmeyeceklerdir. Belki bu ahval ve hareketiniz bizlere dahi tesir edecektir. Yunanlılığı kurtarmak maskesi altında kiliselerimizi boşaltmaya, neslimizi tüketmeğe gelen bu yabancı misafirleri, memleketimizden atmak için bir çare vardır: Elinize verilen ve vatandaşlarımıza karşı çektirilmek istenen silahlarınızla birlikte bizim tarafa iltica etmekte olduğunuz pek mümkündür. Biz Eskişehir Hristiyan rüesası ruhâniyesi ve heyeti ihtiyariyesi ve Bilecik ve Kütahya livaları Hristiyanları namına sizlerin silahlı silahsız gelecek mültecilerinizin hayatlarına kefil olmaya Tanrı namına taahhüt ediyoruz. Sözümüzde en ufak bir sapma görürseniz bunun bütün mesuliyeti maddi ve maneviyesini üzerimize alıyoruz. Tanrı galeyanlardan sizleri ve bizleri esirgesin.”¹⁴⁰⁸ denilmiştir.

İlgili beyanname ile yerli Rum halkın, Yunan saflarına katılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

23 Mayıs 1921’de İçişleri Vekâleti, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne gönderdiği yazıyla, Kuşadası’nda ele geçirilen Yunan tayyaresinde ele geçirilerek İtalyanlara teslim edilen tayyarecilerin, Rodos’a nakledildiklerinin Aydın Mutasarrıflığı tarafından istihbar edildiği bildirilmiştir.¹⁴⁰⁹

Aynı tarihte, Yunan tayyareleri aracılığıyla Ankara Meclis Eski Azası ve Kuva-yı Seyyare Kumandan Vekili Reşid imzalı, beyannameler atılmıştır.¹⁴¹⁰ Bu beyannamede;

“Türk Köylüleri’ne,

Eskişehir ve Dumlupınar meydanları binlerce cesedinizle setr olunmuştur. Mukaddes kanınız tekrar bir sel gibi akıyor. Ve bütün bu fenalıkların sebebi nedir? Evlatlarım sözlerime dikkat ediniz: Bunların hepsi Türk ahalisinin mukaddes vatanımızın ve Padişahımızın zararına ve birkaç mağrur ve benlik göstermek isteyen zabitanın menfaatinedir.

Türk halkının zararına: Onun çocuklarını cebri surette askere sevk etmek, onun hayvanlarını ve hububatını gasp etmek ve ona ağır vergileri tediye ettirip

¹⁴⁰⁸ İSH, K: 1169, G: 119, B: 119-4.

¹⁴⁰⁹ İSH, K: 671, G: 105, B: 105-3.

¹⁴¹⁰ İSH, K: 1223, G: 86, B: 86-8; İSH, K: 1223, G: 86, B: 86-1.

kendisine vatan uğruna çalıştıklarını söylemektedirler. Fakat bunlar bilakis menfaati hususiyeyi düşünüyorlar.

Vatanımızın zararına bu muvazenesiz muharebe devam ettikçe daha büyük felaketlere ve mağlubiyetlere uğramaktadır. Padişahımızın zararına ki onun aleyhinde ihtilal eden Ankara mağrurları kendilerine bir tesir etmeden sizi silah atmaya sevk etmektedirler.

Padişahımızın zararına ki kendisi bu felaketli muharebenin devamını kendi ahalisi için devam etmesini istemediğinden kendisini sultan ve halife olarak tanımamaktadırlar. Birkaç Ankara zabitanının menfaatine ki bunlar ancak muharebenin devamıyla şan, şeref ve kuvvetleri olabilir. Bunlar padişahımızın ele geçirebilmek için tahtından uzaklaştırmaya çalışıp, kendi fikirlerini icra etmeye, sizi alet olarak istimal etmektedirler.

Evlatlarım asayişi dikkatle vezn ediniz. Bir taraftan padişahın, mukaddes vatanımızın ve kendinizin menfaatleri vardır. Ve bunlar cümlesine nail olmak arzu ederseniz, Ankara'da ikamet iden Türk milletin zalimlerine itaat etmemeniz icap eder. Diğer taraftan Mustafa Kemal'in ve nezdinde bulunan zabitanın menfaati vardır. Şayet bunların menfaatini, vatanın, padişahın ve kendinizin menfaatinden daha mukaddes addederseniz, o vakit bunlar için kendinizi katil etmeye devam ediniz. Fakat vallahi size yemin ile temin ederim ki akıttığınız kanlar ve döktüğünüz terler beyhude yeredir. Eskişehir'de, Afyonkarahisar'da ve Dumlupınar'da neticesiz ve beyhude yere kanınızı akıtmışsınız. Neticesiz ve beyhude yere tekrar akıtacaksınız. Şecaatlisiniz fakat adediniz bunların karşısında ehemmiyetsizdir. Bunların vesaitinden siz mahrumsunuz. Size bir kimse muavenet etmiyor. Bilakis bunları cihangir İngiltere muavenet etmektedir. Vele ki bunları mağlup etmiş olsanız da muharebe İngilizlerle devam edecek. Fakat ne Yunanlar ve ne de İngilizlerin yaptığı muharebe Türk ahalisine değil, Mustafa Kemal'e karşıdır. Yunan askeri Mustafa Kemal'le harp ediyor. Yunanlar Türk ahalisinin dostluğunu arzu ediyorlar. Yunan askeri Türk milletin canını, namusunu, malını ve dinini riayet ve muhafaza ediyor. Bunu da Yunan idaresi altında bulunan Türk milletin nail olduğu hürriyet adalet ve emniyet ispat etmektedir.

Yunan askeri: Padişaha asi gelen zalimlerin, mağdur Ankara zabitlerinin aleyhine muharebe etmektedir. Bunlar ezilip mağlup olacaktır. Ol vakit bir taraftan Türk ahalisi zulüm ve cefadan kurtulup sulh ve rahatına nail olacak, diğer taraftan ise padişahımız şanlı tahtına buyuracaklardır. İngilizler de Türk ahalisinin perişan olmasını arzu etmiyorlar. Bilakis kendisine iltifat ediyorlar. Bunlar Yunanları Kemal'in aleyhine muavenet etmektedirler. Çünkü İngilizlerin de hükümetleri bir hükümeti medeniye olduğu için İngilizler padişaha asi gelenlerden nefret ediyorlar.

Evlatlarım hakikat bundan ibarettir. Bunu mahvolmadan evvel anlayınız. Dersimin Kürtlerine bakınız. Bunlar şecaatli Ali Han'ın kumandası altında Kemal'in zulmüne karşı ihtilal ederek bunlara zulmeden zabitlerini ve hükümet memurlarını derdest edip hürriyetlerine nail olabilmışlerdir. Bunlar aynı Kilikya'dan Yunan cephesine hareket emri aldıkları halde gitmedikleri, iki süvari alayı ihtilal ederek kendilerini menfaati şahsiyeleri için istimal etmek isteyen zabitanı katletmişlerdir. Öyle ise Padişaha asi olan Kemal'e ve bunun aleyhine harp eden Yunanlara ve İngilizlere karşı kanınızı beyhude akıtmış

olursunuz. Padişahın emri ve duası olmadan mahvettiğiniz hayat beyhudeye gitmiş olur."¹⁴¹¹ denilmiştir.

İlgili beyanname, Türk milletinin millî mücadeleden uzaklaştırılmak istendiğini göstermektedir.

25 Mayıs 1921'de TBMM İçişleri Vekâleti'nden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne iletilen bir yazıyla, Yunanlardan ele geçirilen tayyarenin Muğla'ya sevk olunduğu ve makinist aracılığıyla oradan aldırılmasının Aydın Mutasarrıflığına bildirildiği belirtilmiştir.¹⁴¹²

29 Mayıs 1921'de Süvari Tümen Komutanlığı tarafından elde edilen istihbarat raporunda, Köylülerin ifadesi çerçevesinde Türk tayyarelerinin ve keşif kollarının faaliyetlerinin Yunanları telaş içerisinde bıraktığı belirtilmiştir.¹⁴¹³

30 Mayıs 1921'de Birinci Tayyare Bölüğü tarafından Dimbos, Kestel, Aksu ve Bursa istikametlerinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde, Ümitalan'ın güneydoğusunda Türk kuvvetlerine doğru ilerleyen bir süvari keşif kolu görülmüştür. Keşfin devamında, Ümitalan civarında iki tabur piyade, bir batarya top ve yirmi kadar araba ve çadırlı ordugâh tespit edilmiştir. Ayrıca keşif sırasında, Ümitalan ilerisindeki tahkimatta ve mevzide bir batarya top, bu top civarında yirmi kadar çadır görülmüştür. Bunun yanında aynı mahalde, takriben otuz çadırlık bir piyade ordugâhı belirlenmiştir. Keşfin devamında, Aksu mevkinin kuzeydoğusunda azami bin kişilik bir süvari ordugâhı tespit edilmiştir. Aynı bölgede asgari altı, azami sekiz taburluk bir piyade ordugâhı görülmüştür.¹⁴¹⁴ Ayrıca, Kestel civarındaki nakliye ordugâhının kaldırıldığı belirlenmiştir. İlave olarak keşif sırasında, Dimbos'da azami bin kişilik ve üç grup halinde bir süvari ordugâhı tespit edilmiştir. Bunların yanında, yollarda herhangi bir hareketliliğe rastlanmamış, eldeki beyannameler cephe hattına atılırken, Bursa civarı yağmurlu ve fırtınalı olduğu için bölgeden geri dönmüştür.¹⁴¹⁵

¹⁴¹¹ İSH, K: 1223, G: 86, B: 86-3.

¹⁴¹² İSH, K: 671, G: 105, B: 105-1-2.

¹⁴¹³ İSH, K: 1401, G: 137, B: 1.

¹⁴¹⁴ İSH, K: 1271, G: 176, B: 176-1

¹⁴¹⁵ İSH, K: 1271, G: 176, B: 176-1a.

31 Mayıs 1921’de Yunanlardan ele geçirilen tayyarenin motor ve makineli tüfeklerinin Muğla’ya ulaştığı, kanat ve pervanelerinin sökülerek Söke’den yola çıkarıldığı bildirilmiştir.¹⁴¹⁶

İkinci İnönü Muharebesi’nden sonra Fransa, Büyük Millet Meclisi ile görüşmelerde bulunmak üzere Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı ve eski bakan Franklin Bouillon’u Ankara’ya göndermiştir.¹⁴¹⁷ Fransa ile Büyük Millet Meclisi arasında yapılacak anlaşmanın ön görüşmelerini yapmak üzere Franklin Bouillon, 4 Haziran 1921’de İnebolu’ya gelmiştir. Burada Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey tarafından karşılanan Franklin Bouillon, birlikte Ankara’ya hareket etmiştir.¹⁴¹⁸

5 Haziran 1921’de Kuva-yı Havaiye Umum Müdürü Latif Bey tarafından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne gönderilen yazıyla, Eskişehir’e hareket etmek üzere hazırlanan, Vecihi Bey’in kullandığı Erzurumlu Nafiz tayyaresinin meydana kalktıktan sonra havada motorda hâsıl olan arızadan dolayı meydan civarına inmeye mecbur olduğu ve tayyarenin kırıldığı bildirilmiştir.¹⁴¹⁹

6 Haziran 1921’de Eskişehir’e ulaşan Franklin Bouillon, burada Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Bu sırada cephe hattını görme imkânı bulan Franklin Bouillon, Eskişehir’deki tayyare bölüğünü de ziyaret etmiştir. Bu ziyarette, tayyarelerin gövdesinin yamalarla dolu, motorlarının kırık dökük ve kaportasının patates suyundan yapılmış “*emayit*” denilen madde ile kaplı olduğunu görünce, “*Ne delice kahramanlık, elbette muharebeyi kazanırsınız azizim.*” demekten kendini alamamıştır.¹⁴²⁰

¹⁴¹⁶ İSH, K: 671, G: 105, B: 105-4.

¹⁴¹⁷ Cemal Güven, **Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa’nın Yabancı Asker, Siyasi Temsilci ve Gazetecilerle Temas ve Görüşmeleri (Mondros’tan Mudanya’ya Kadar)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2005, s.133-135.

¹⁴¹⁸ Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.233-235.

¹⁴¹⁹ İSH, K: 1135, G: 22, B: 22-1; İSH, K: 1187, G: 10, B: 10-1; İSH, K: 1187, G: 126, B: 126-1.

¹⁴²⁰ Millî Mücadele’yi konu alan Hulusi Kaymaklı tarafından aktarılan bu olay, sanki Birinci İnönü Muharebesi’nden sonra gerçekleşmiş gibi aktarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kaymaklı, **a.g.e.**, s.58; Ancak, Franklin Bouillon’un ziyaretinin 6 Haziran 1921’de gerçekleşmiş olmasından dolayı, ilgili olayın Birinci İnönü Muharebesi’nden sonra Ocak 1921’de gerçekleşmiş olamayacağı değerlendirilmektedir. Franklin Bouillon’un Anadolu’ya yaptığı ziyaret için bakınız: İsmail Soysal, “*Türk-Fransız İlişkileri (1921-1984)*”, **Belleten Dergisi**, C. XLVII, Sayı: 188, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ekim1983, Ankara-1984, s.966.

9 Haziran 1921’de Batı Cephesi Komutanlığı İstihbarat Şubesi tarafından hazırlanan belgede, Yunan kuvvetlerinin İzmir’e 180 adet tayyare getirdiği belirtilmiştir.¹⁴²¹

Yunan tayyare miktarına dair istihbarat elde edildiği bir dönemde, Kuva-yı Havaiye Umum Müdürü Latif Bey tarafından Batı Cephesi Kumandanlığı’na gönderilen yazıyla, tayyarelerin kanatları için yapılan emayitin hemen çoğaltılması gerektiği belirtilmiştir. İlgili yazının devamında, bu emayitin hemen kullanılmaması durumunda yirmi dört saat içinde bozulduğu ifade edilmiştir. Ayrıca yazıda, İkinci Tayyare Bölüğü’ne gönderilen bir yazıyla bu emayitin suretle imali ve kullanılmasının istendiğinin belirtildiği ifade edilmiştir. Aynı yazıda, bu husus için kendilerine para dahi verildiği ve Birinci Tayyare Bölüğü’ne dahi emayitin üretimi ve kullanımına yönelik bir talimat gönderileceği bildirilmiştir.¹⁴²² Emayit, tayyarelerin kanatlarına gerginlik vermesi sebebiyle uçuşlar için zorunlu bir alaşım olarak ön plana çıkmakla birlikte, harp şartları sebebiyle temin edilememesi üretimine yönelik çalışmaların gündeme gelmesine yol açmıştır. İlgili yazışmanın bu ekseninde gündeme geldiği değerlendirilmektedir.

10 Haziran 1921’de Birinci Tayyare Bölük Kumandanlığı tarafından Erkan-ı Harbiye Riyaseti’ne gönderilen raporla, bölükte bulunan bir keşif ve bir harp tayyaresinin uçuşa hazır olduğu bildirilmiştir. Aynı raporda, Nafiz Bey tayyaresini getirmek üzere ertesi gün bir pilotun Polatlı’ya gönderileceği ifade edilmiştir.¹⁴²³ Raporun devamında, Eskişehir’in civarının bütün gün bulutlarla kaplı olmasından dolayı uçuş yapılamadığı belirtilmiştir. Ayrıca raporda, bölükte 240 kilo hafif, 145 kilo ağır benzin mevcut olduğu ifade edilmiştir.¹⁴²⁴

12 Haziran 1921’de Yunan tayyareleri Eskişehir üzerine gelerek, şehre propaganda amaçlı beyannameler atmıştır. Bu beyannameler yoluyla Yunanlar, Türk halkının milli mücadeleye olan desteğini kesmeyi amaçlamıştır. Yunanların beyanname atmak suretiyle psikolojik harp vasıtalarını kullandığını gören Batı

¹⁴²¹ İSH, K: 1421, G: 85, B: 1; İlgili tayyare miktarının doğru olup olmadığı teyit edilememekle birlikte Yunan ordusunun cephe hattında önce 18, daha sonra ise 50 tayyare ile harp harekâtını şekillendirdiği tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Vecihi Hürkuş, **Havalarıda 1915-1925**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1942, s.109; Önalp, Apak, **a.g.e.**, s.274.

¹⁴²² İSH, K: 1187, G: 126, B: 126-2.

¹⁴²³ İSH, K: 1188, G: 28, B: 28-2.

¹⁴²⁴ İSH, K: 1188, G: 28, B: 28-1.

Cephesi Kumandanı İsmet Paşa yayımladığı emirle, cephe hattına atılan beyannamelerin hızlı bir şekilde toplattırılıp yakılmasını istemiştir.¹⁴²⁵ Böylece Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Yunan propagandasının önüne geçmeyi hedeflemiştir.

Yunanların propaganda amaçlı beyannameler attığı bir dönemde, Kuva-yı Havaiye Umum Müdürü Latif Bey tarafından Batı Cephesi Kumandanlığı Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, Nafiz Bey tayyaresinin tamiratının tamamlandığı, ancak havanın müsaade etmemesinden dolayı uçuş yapılamadığı bildirilmiştir.¹⁴²⁶

13 Haziran 1921'de 2'nci Tayyare Bölük Komutanı Pilot Kolağası Fazıl Bey tarafından Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderilen yazı ile bölükte uçuşa hazır vaziyette üç tayyare olduğu belirtilerek, havanın müsait olmasına göre uçulabileceği bildirilmiştir.¹⁴²⁷

14 Haziran 1921'de Batı Cephesi Kumandanlığı, Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği yazıyla, Simav üzerinden dolaşarak avdet eden bir Yunan tayyaresinin yerden açılan ateş sonucu Yorluk Deresine düşürüldüğü bildirilmiştir. Aynı yazıda, ilgili tayyarede bulunan ve firar eden Yunan pilot ve rasıdın, Türk birlikleri tarafından takip edildiği ifade edilmiştir.¹⁴²⁸

Yunan hava taarruzlarının arttığı bir dönemde, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa tarafından yayımlanan emirle, düşman tayyareleri tarafından istasyonların ve cephaneliklerin bomba ile tahrip edilmesine karşı grup kumandanlıkları tarafından tedbir alınması istenmiştir. Aynı emirde, herhangi bir hava taarruzunda 2'nci Tayyare Bölüğü'nün düşman tayyaresini karşılamak üzere derhal bir harp tayyaresi uçuracağı belirtilmiştir.¹⁴²⁹ Ayrıca emirde, makineli tüfek depo bölüğünden alınacak iki makineli tüfekte, düşman tayyaresine karşı mevzi alınacağı ve tayyare müessir mesafeye gelince ateşle karşılanacağı ifade edilmiştir. Emrin devamında, istasyondaki malzeme ve çadırların ağaç dallarıyla maskelenmesi gerektiği bildirilmiştir. İlave olarak emirde,

¹⁴²⁵ İSH, K: 1223, G:86, B: 86-11.

¹⁴²⁶ İSH, K: 1188, G: 113, B: 113-1.

¹⁴²⁷ İSH, K: 1188, G: 134, B: 1.

¹⁴²⁸ İSH, K: 1135, G: 173, B: 2.

¹⁴²⁹ İSH, K: 1188, G: 170, B: 170-2.

Eskişehir üzerine gelen düşman tayyaresinin iyice gözlemlenerek, yanlışlıkla Türk tayyarelerine ateş edilmemesi lüzumu dile getirilmiştir.¹⁴³⁰

Hava taarruzlarına karşı alınacak tedbirlerin ortaya konduğu bir dönemde, İstanbul'daki Felah Grubu'nun çalışmaları ile Amasra'ya getirilen 5 adet deniz tayyaresinden ilki 1921 Haziran ayında faal edilerek, İtilaf güçlerinin Karadeniz'deki ikmal faaliyetlerini gözlemlemek için kullanılmaya başlanmıştır. Amasra'da teşkil edilen Deniz Tayyare İstasyonu'na bölük komutanı olarak Kolağası Savmi (Uçan) atanmıştır. Ayrıca, Anadolu'da farklı alanlarda görevlendirilen deniz havacılarının bir kısmı Amasra'ya tayin edilmiştir. Böylece deniz tayyare istasyonuna işlerlik kazandırmak amaçlanmıştır.¹⁴³¹

Deniz Tayyare İstasyonu'nun açıldığı bir dönemde, Doğu Cephesi'ndeki harekâtın bitmesinden sonra 15'inci Tayyare Bölüğü'nün kadroları muhafaza edilmiş, ancak uçucu personeli Batı Cephesi'nde görevlendirilmiştir. Bu sırada 1921 Haziran'ında Elazığ'daki tayyarelerin de batıya nakli emredilmiştir. Bu emir üzerine bir Albatros D.III ve bir Halberstad D-V model tayyare Batı Cephesi'ne getirilmiştir. Bunlardan Albatros D.III model tayyare, Pilot Küçük Zabıt Halil Bey'in bir uçuşu sırasında kırılmıştır.¹⁴³²

19 Haziran 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı; Kütahya, Uşak, Kapaklar, Banaz, Oturak ve Dumlupınar civarında hava keşfi yapılarak, Yunan ordusunun vaziyetinin tespit edilmesini emretmiştir. Bu emir üzerine aynı gün yapılan hava keşfinde, Uşak'ın kuzeyinde bir Yunan taburu tespit edilmiştir. Ayrıca, İslamköy yolu üzerinde bir alay karargâhı olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında keşif sırasında, Derbent civarında iki alay kuvvetinde çadırli bir ordugâh ve Banaz'da ağırlıkların bulunduğu bir mevzii görülmüştür. İlave olarak, Uşak ile Kaplangı Dağı arasındaki bölgede Yunanların dört tümeni olduğu tespit edilmiştir.¹⁴³³

¹⁴³⁰ İSH, K: 1188, G: 170, B: 170-1.

¹⁴³¹ Umut Cafer Karadoğan, "Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde Türk Deniz Havacılığı Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 98, Yıl: 2018, s.127-180.

¹⁴³² Kaymaklı, *a.g.e.*, s.77-79.

¹⁴³³ Besbelli, Göymen, *a.g.e.*, s.147-148.

20 Haziran 1921’de Türk tayyareleri tarafından, Yunan kuvvetlerinin ordugâh ve tayyare hangarlarına tesirli bombalar atılmıştır.¹⁴³⁴ 21 Haziran 1921’de yedi tayyareden oluşan bir Yunan hava filosunun, Kütahya istikametine gelerek bölgeyi havadan bombaladıkları istihbar edilmiştir.¹⁴³⁵ Bu haber üzerine 2’nci Tayyare Bölük Komutanı Pilot Kolağası Fazıl Bey tarafından Albatros D.III model av tayyaresi ile önleme uçuşuna çıkılmıştır. Pilot Kolağası Fazıl Bey, Altıntaş civarında Yunan tayyareleri ile karşılaşmıştır. Yunan tayyarelerinden dördü hava muharebesine girmeden bölgeden uzaklaşmıştır. Kalan üç Yunan tayyaresi, Pilot Kolağası Fazıl Bey’in bulunduğu Albatros D.III av tayyaresine saldırmıştır. Bu hava taarruzuna Pilot Kolağası Fazıl Bey, tayyaresinde bulunan iki makineli tüfekle, Yunan tayyarelerine ateş açmak suretiyle karşılık vermiştir. Pilot Kolağası Fazıl Bey’in tek başına hava muharebesinden kaçmayarak, Yunan tayyarelerine karşı mücadeleye girmesi bir şaşkınlığa neden olmuştur. Neticede Yunan tayyareleri, hava muharebesine devam etmeyerek, yüksek hızları sayesinde bölgeden uzaklaşmıştır. Pilot Kolağası Fazıl Bey, tayyaresinin hızı düşük olduğu için Yunan tayyarelerine yetişememiştir.¹⁴³⁶ Böylece Pilot Kolağası Fazıl Bey’in gayreti ile Yunan tayyare filosunun taarruzu önlenmiştir.

Hava muharebeleri devam ederken Batı Cephesi Komutanlığı tarafından yayımlanan bir emirle, ordunun pilot ve rasıt ihtiyacını karşılamak için bir emir yayımlanmıştır. İlgili emirde, tayyareci pilot ve rasıt olmak isteyen, yeterli bilgi ve sıhhiyeye sahip, şartları uyan subayların varsa künyeleriyle birlikte rapor ve tasdiknamelerini iletmeleri tebliğ olunmuştur.¹⁴³⁷

29 Haziran 1921’de Batı Cephesi Komutanlığı, yakın bir zamanda Yunan taarruzu olacağını değerlendirerek 1’inci Tayyare Bölüğü’nün Bursa çevresini; 2’nci Tayyare Bölüğü’nün de Dumlupınar, Derbent, İslamköy ve Uşak bölgelerini keşfetmesini emretmiştir.¹⁴³⁸ Ayrıca ilgili emirde Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan birliklerinin cephe hattına yanaşıp yanaşmadığının ve geride Yunan kuvvetlerine ait nakliye aracı toplanıp toplanmadığının tespit edilmesini istemiştir.¹⁴³⁹ İlgili emir

¹⁴³⁴ İSH, K: 1324, G: 96, B: 1-2.

¹⁴³⁵ İSH, K: 1454, G: 83, B: 83-1.

¹⁴³⁶ Kaymaklı, a.g.e., s.64.

¹⁴³⁷ İSH, K: 1698, G: 11, B: 11-1.

¹⁴³⁸ İSH, K: 1191, G: 109, B: 109-1; İSH, K: 1191, G: 117, B: 117-1.

¹⁴³⁹ İSH, K: 1271, G: 90, B: 90-1.

kapsamında keşif görevine çıkan Erzurumlu Nafiz I tayyaresi, motorunun Pazarcık civarında durması sebebiyle, zorunlu iniş yapmıştır. Tayyare, mecburi iniş sırasında hasara uğramış, bu yüzden Polatlı Tamirhanesi'ne sevk edilmiştir.¹⁴⁴⁰ Tayyarenin arızalanmasından dolayı, keşif görevi gerçekleştirilememiştir.¹⁴⁴¹

Hava keşifleri devam ederken yayımlanan bir emirle, Yunan tayyarelerinin Türk tahkimat hatlarını havadan fotoğraflamasını engellemek maksadıyla, hendek ve siperlerin maskelenmesi ve sahte siperler inşa edilmesi emredilmiştir.¹⁴⁴²

30 Haziran 1921'de Eskişehir'de görev yapan 1'inci Tayyare Bölüğü Kütahya'ya intikal ettirilerek, Batı Cephesi Komutanlığı'nın 1337 sayılı emri ile 2'nci Tayyare Bölüğü ile geçici olarak birleştirilmiş ve Pilot Kolağası Fazıl Bey'in komutası altına verilmiştir. Bu emir kapsamında Birinci Tayyare Bölüğü'nün benzin, personel ve malzemesinin Kütahya'ya götürülmesi kararlaştırılmıştır. Aynı emir çerçevesinde, gerektiğinde Yunan ordusunun faaliyetlerini izlemek amacıyla bir av tayyaresi, bir miktar benzinle Eskişehir'de bırakılmıştır.¹⁴⁴³

3 Temmuz 1921'de Birinci Tayyare Bölüğü Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği yazıyla, Erzurumlu Nafiz Bey tarafından satın alınan tayyarelerden birinin uçarak bölüklerine geldiğini bildirmiştir. Aynı yazıda, tayyarenin uçuşa hazır olduğu ancak, deposundaki benzinden başka yakıtlarının bulunmadığı iletilmiştir.¹⁴⁴⁴

Erzurumlu Nafiz tayyaresinin cepheye geldiği gün bir Yunan tayyaresinin Banaz istikametinden Sandıklı'ya kadar geldiği ve bölgede hava keşfi yaparak döndüğü belirlenmiştir.¹⁴⁴⁵ Bu sırada Uşak mıntıkasında Türk tayyareleri tarafından Uşak, Banaz ve Derbend civarında hava keşfi icra edilmiştir. Bu hava keşfi sırasında, Yunan ordusunun vaziyetinde esaslı bir değişiklik olmadığı tespit edilmiştir.¹⁴⁴⁶

4 Temmuz 1921'de Kütahya'daki Tayyare Meydanı'na 4 Yunan tayyaresi tarafından hava taarruzu yapılmıştır. Yunan tayyareleri hava meydanına yaklaşp,

¹⁴⁴⁰ Sarp, **a.g.e.**, s.114-115; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.63.

¹⁴⁴¹ Kamil Önalp, Şadi Sükan, İ. Hakkı Alpay, **Türk İstiklâl Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 4'üncü Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1974, s.152.

¹⁴⁴² **İSH**, K: 1341, G: 66, B: 1.

¹⁴⁴³ **İSH**, K: 1192, G: 16, B: 1.

¹⁴⁴⁴ **İSH**, K: 1225, G: 97, B: 1.

¹⁴⁴⁵ **İSH**, K: 1159, G: 43, B: 43-3.

¹⁴⁴⁶ **İSH**, K: 1159, G: 43, B: 43-1.

bölgeye rastgele dört bomba atarak, buradan uzaklaşmıştır. Bu sırada, Yunan tayyarelerini önlemek amacıyla Sivil Pilot Hayrettin havalanmış, ancak Yunan tayyarelerinin hızı sebebiyle onlara yetişememiştir.¹⁴⁴⁷

5 Temmuz 1921’de 2’nci Tayyare Bölük Komutanlığı’ndan Batı Cephesi Komutanlığı’na gönderilen yazı ile bölükte sağlam ve uçabilir vaziyette bir keşif ile bir av tayyaresinin olduğu bildirilmiştir. Ayrıca aynı yazıda, bölükte tayyareler için kullanılabilecek 225 kilogram benzin bulunduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁴⁸

Temmuz başında yapılan tayyare keşifleri ve elde edilen istihbarat, Yunan kuvvetlerinin Uşak ve Bursa bölgesinde büyük kuvvetler toplamakta olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum, Yunan ordusunun temmuz ayı içerisinde muhtemel bir taarruz girişiminde bulunacağını göstermiştir. Hava keşifleri ve elde edilen istihbarat sonuçlarına göre Türk ordusu, İnönü, Kütahya, Altıntaş ve Döğür genel hattında tertiplenmiştir.¹⁴⁴⁹

6 Temmuz 1921’de Yunan ordusunun taarruz ihtimalinin arttığı bir ortamda Batı Cephesi Kurmay Başkanlığı, Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey’in Eskişehir’den ilk trenle Kütahya’ya gelmesini emretmiştir.¹⁴⁵⁰ Bu durum Batı Cephesi’nin havacı personele duyduğu ihtiyacı gösteren önemli bir örnektir.

Vecihi Bey’in cephe hattına çağrıldığı dönemde Batı Cephesi Komutanlığı tarafından, Türk tayyarelerinin Yunan tayyarelerinden farklılığını göstermek amacıyla tanıtmaya işaretlerinin gösterildiği bir emir yayımlanmıştır. İlgili emirde, Türk tayyarelerinin kanatları üzerinde kırmızı veya siyah murabba işareti olduğu belirtilmiştir. Aynı emirde Yunan tayyarelerinin kanatlarının üzerinde mavi beyaz veya kırmızı, mavi ve beyaz daire işareti olduğu ifade edilmiştir. Bir kazaya meydan verilmemesi için bu işaretin tüm kıtalara yayımlanarak, öğretilmesi istenmiştir.¹⁴⁵¹

Türk tayyarelerinin tanıtmaya işaretleri ile alakalı emrin yayımlandığı sırada, 2’nci Tayyare Bölük Komutanı Kolağası Fazıl Bey tarafından Batı Cephesi Kumandanlığı’na gönderilen bir mütalaa raporunda, cephe hattındaki faaliyetlerin

¹⁴⁴⁷ İSH, K: 1194, G: 17, B: 17-1.

¹⁴⁴⁸ İSH, K: 1194, G: 74, B: 74-1.

¹⁴⁴⁹ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.149.

¹⁴⁵⁰ İSH, K: 1194, G: 136, B: 136-1.

¹⁴⁵¹ İSH, K: 1194, G: 112, B: 1-1a.

kesintiye uğramaması için tayyarelerin, Polatlı tamirhanesinde kâfi derecede emniyetli şartlar altında tamir ve tecrübe edilmiş olması gerektiği belirtilerek, belirtilen hususlara hassasiyetle riayet edilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁴⁵² Raporun devamında riayet edilecek şartlar arasında; İmal edilecek olan malzemenin sağlamlığına ustaların kanaatinin olması, hazırlanan motorların bir saat tecrübe sehpasında çalıştırılması ve motorların tayyarelere takılması sonrasında bizzat Baş Makinist Eşref Efendi tarafından kontrol edilmesi sayılmıştır. Ayrıca yazıda, tamiratı bitirilen tayyarelerin havada bir saat uçarak tecrübe edilmesi ve bu tecrübe esnasında Baş Makinist Eşref Efendinin de uçuşa eşlik etmesinin önemli olacağı bildirilmiştir.¹⁴⁵³ İlgili rapor, tayyarelerin tamir, bakım ve onarımının hava harekâtlarının sürekliliği açısından büyük önem arz ettiğini göstermektedir.

1921 yılı Temmuz ayında Antalyalı vatandaşlar tarafından Millî orduya tayyare alımı için bir bağış kampanyası başlatılmıştır.¹⁴⁵⁴ Yine 1921 yılı Temmuz ayı ortalarında bu sefer 4'üncü Tümen tarafından tayyare alımı için para toplanmaya başlanmıştır. Aynı dönemde 132'nci Alay Kumandanlığı tarafından bir maaşlarının yarısı bağışlanmak suretiyle kendi adlarına bir tayyare alımı için 1.433 lira toplanmıştır. 132'nci Alay'ın başlattığı bağış kampanyasına diğer alaylarda dâhil olmuş ve kısa sürede bir tayyare alımı için para bir araya getirilmiştir.¹⁴⁵⁵ Yine aynı dönemde 11'inci Tümen personelinin yaptığı bağışlarla bir tayyare alacak para biriktirilmiştir.¹⁴⁵⁶ Tayyare bağış kampanyasına Maliye Vekâletinin personeli de imkânları dâhilinde destek olmuştur. Bu kapsamda Maliye Vekâleti personeli, 1921 yılı Temmuz ayı maaşlarının % 10'unu bağışlamış ve alınacak tayyareye, "*Memurin-i Maliye Tayyaresi*" adının verilmesini istemiştir.¹⁴⁵⁷

¹⁴⁵² İSH, K: 1195, G: 41, B: 41-3.

¹⁴⁵³ İSH, K: 1195, G: 41, B: 41-1.

¹⁴⁵⁴ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 1 Temmuz 1921, s.1.

¹⁴⁵⁵ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 14 Temmuz 1921, s.1.

¹⁴⁵⁶ Askeri Hava Mecmuası, 1 Ekim 1924, Sayı: 10, s.13.

¹⁴⁵⁷ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 15 Temmuz 1921, s.1.

3.3. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde Hava Harekâtı

3.3.1. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin Sebepleri

Yunanlar, Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri'nde yaşadıkları başarısızlıkları gidermek ve Türk ordusunu ortadan kaldırarak, Ankara yolunu açmak amacıyla yeni bir taarruz yapmayı amaçlamıştır.¹⁴⁵⁸

Bunun yanında Küçük Asya Ordusu Kumandanı General Papulas tarafından Aslıhan-Dumlupınar Muharebeleri sonucunda Yunan Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen bir raporla, Türk ordusunun taarruz gücüne sahip olmadığı ve kuruluş halindeki Türk ordusunun takviye kuvvet almak suretiyle güçlenmesine meydan verilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu raporu değerlendiren Yunan Hükümeti ile Yunan Genelkurmay Başkanlığı, yeni bir taarruz için harekete geçilmesini emretmiştir.¹⁴⁵⁹

Öte yandan İngilizler de Sevr Antlaşması hükümlerinin zorla Türklere empoze ettirilmesi için Yunan ordusunun yeni bir harekâta başlamasını istemiştir. İlgili sebeplerin etkisi ile Yunan Kralı Konstantin, İngilizlerin de desteğini alarak Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas'ın tavsiyesi üzerine, birliklerin mevcudunu artırmak suretiyle yeni bir genel taarruz kararı almıştır.¹⁴⁶⁰

3.3.2. Harekât Alanının Coğrafi Etüdü

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinin yapıldığı alan ve coğrafyada meydana gelmiştir. Ege ve İç Anadolu'yu birbirine bağlayan yollar üzerinde bulunan Kütahya ve Eskişehir, Türk ordusunun savunma hatlarını şekillendiren mevziler üzerinde olması dolayısıyla ön plana çıkmıştır. Özellikle Türk ordusunun ikmal ve lojistik ihtiyaçlarını karşılayan demiryolu ile karayolu hattının bu bölgelerden geçmesi, Ankara'ya uzanan güzergâhın Kütahya ve Eskişehir üzerinden şekillenmesi bu coğrafyanın Yunan ordusunun hedefi haline gelmesine neden olmuştur.¹⁴⁶¹

¹⁴⁵⁸ Murat Köylü, "İnönü Muharebeleri'nden Sonra Anadolu'daki Yunan Harekâtı ve İoannis Metaksas'ın Öngörülleri", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, Yıl: 2015, s.165-189.

¹⁴⁵⁹ Kâmil Önalp, *Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 4'üncü Kısım Kütahya Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s.6.

¹⁴⁶⁰ Şükrü Erkal, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*, Cilt: 4, Kısım: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s.448.

¹⁴⁶¹ Önalp, a.g.e., s.36-43.

Kütahya'nın bulunduğu coğrafya, batıdan doğuya doğru uzanan dağ ve tepe dizilerinin yer aldığı çeşitli yükseklikteki yaylalar ile bunlar arasındaki ovalardan meydana gelmiştir.¹⁴⁶² Eskişehir çevresini ise 700-800 metre yüksekliğindeki platolar belirlemekle birlikte, araziye şekillendiren ve harp harekâta yön veren en önemli unsur Sakarya Nehri ile Porsuk Çayı olmuştur.¹⁴⁶³

3.3.3. Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları

3.3.3.1. Yunan Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı

1921 yılı haziran ayı itibarıyla Batı Anadolu'daki Yunan Küçük Asya Ordusu; üç kolordu ile on piyade tümeninden ibaret kuzey ve güney tümenler grubu, bir bağımsız piyade tümeni, bir bağımsız süvari tugayı, yedi bağımsız piyade alayı ve ordu muharip ve lojistik unsurlarından oluşmuştur. Bu sırada Yunan ordusunun genel toplamı; 136.147 asker, 66.300 tüfek, 852 makineli tüfek, 3.106 kılıç ve 460 toptan meydana gelmiştir.¹⁴⁶⁴

Bu kuvvetin yanında, Yunan kuzey ve güney cepheleri emrinde olmak üzere Bursa'da 3'üncü Tayyare Taburu ve Uşakta da 2'nci Tayyare Taburu yerini almıştır. Deniz Tayyare Filosu da güney cephesi emrinde görevlendirilmiştir. Hava birliklerinin ikmal ve lojistik ihtiyaçlarının karşılandığı Tayyare Parkı ise İzmir Gaziemir'de konuşlanmıştır.¹⁴⁶⁵

Muharebeler öncesinde Yunan ordusunun 18 tayyaresi, ileri hat meydanlarına intikal etmiştir.¹⁴⁶⁶ Harbe bizzat pilot olarak katılan Vecihi (Hürkuş) Bey anılarında Yunan tayyare miktarını 50 olarak vermiştir.¹⁴⁶⁷ Yunan tayyare miktarına ilişkin 9 Haziran 1921 tarihinde kaleme alınan istihbarat raporunda, İzmir'e Yunanlar tarafından 180 tayyare getirildiği belirtilmiştir.¹⁴⁶⁸ Bu bilginin tartışmalı olduğu değerlendirilmekle birlikte Yunan tayyare miktarının 18'den fazla olduğu öngörülmektedir.

¹⁴⁶² Yusuf Dönmez, "Kütahya Ovası ve Çevresinin Coğrafi Özellikleri", **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 26, İstanbul, 1975, s.34-37.

¹⁴⁶³ Talip Yücel, **Türkiye Coğrafyası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, s.41-43.

¹⁴⁶⁴ Erkal, **a.g.e.**, s.454.

¹⁴⁶⁵ Önalp, **a.g.e.**, s.69.

¹⁴⁶⁶ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.69.

¹⁴⁶⁷ Hürkuş, **Havalar da 1915-1925**, s.109.

¹⁴⁶⁸ **İSH**, K: 1421, G: 85, B: 1.

Taarruz hazırlıkları kapsamında Küçük Asya Ordusu komutanı General Papulas tarafından, Yunanistan Genelkurmay Başkanlığı'ndan takviye asker talebinde bulunulmuştur. Bu talebi uygun gören Yunan Genelkurmay Başkanlığı'nın gönderdiği kuvvetlerle ordu mevcudu 120.000'e ulaşmıştır. Personel mevcudu yanında Kütahya Eskişehir Muharebeleri öncesinde Anadolu'da bulunan Yunan kuvvetleri, yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bu kapsamda kolordu birlikleri ikişer tümenli hale getirilerek, kalan tümenlerle kuzey ve güney tümenler grubu oluşturulmuştur.¹⁴⁶⁹

Küçük Asya Ordusu Komutanlığı tarafından hazırlanan Yunan harekât planına göre; Türk kuvvetlerinin Kütahya civarında toplandığı öngörülerek, cephe taarruzundan kaçınılması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede Kütahya kesimindeki Türk kuvvetlerine yönelik oyalama muharebesi yapılması, Uşak kesiminde toplanacak asıl kuvvetlerle ise bir çevirme harekâtı icra edilmesi planlanmıştır.

Plan çerçevesinde Türk komutanlığına cepheden taarruz edileceği izlenimi verilmesi öngörülmüştür. 1921 Temmuz ayında Yunan birliklerine kararlaştırılan harekât planı iletilmiştir. Bu direktifte, Türk kuvvetlerinin cepheden tespit edilip, asıl birliklerle güney kanattan yapılacak ani ve hızlı kuşatma harekâtı ile Türk birliklerinin yok edileceği bildirilmiştir.¹⁴⁷⁰

Yunan ordusunun harekât planı kapsamında 10 Temmuz 1921'de başlayacak harekâta; iki tümenin Eskişehir istikametine, iki tümenin Kütahya hattı kuzey kesimine, bir tümenin Kütahya mevzii güneydoğu bölgesine, dört tümenin Türk birliklerinin güney tarafını kuşatacak vaziyette Seyitgazi yönüne saldıracak şekilde katılacağı emredilmiştir. Yunan Süvari Tugayı ile iki tümenin de Güney kanadın güvenliği için ihtiyat birliği olarak tahsis edileceği bildirilmiştir.¹⁴⁷¹

3.3.3.2. Türk Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı

Kütahya Eskişehir Muharebeleri öncesinde Türk ordusunun sevk ve idaresindeki birliği sağlamak amacıyla 1921 yılı Mayıs ayında alınan kararla, Güney

¹⁴⁶⁹ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.7-8.

¹⁴⁷⁰ İbrahim Artuç, **Büyük Dönemeç Sakarya Meydan Muharebesi**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1985, s.30-32.

¹⁴⁷¹ Erkal, **a.g.e.**, s.451-453.

Cephesi Komutanlığı lağvedilmiştir. Bu kapsamda tüm kuvvetler Batı Cephesi Komutanlığı emrinde birleştirilmiştir.¹⁴⁷²

3 Mayıs 1921’de birliklerin sayısının artmasından dolayı, doğrudan doğruya cephe emriyle hareket edecek grupların oluşturulması planlanmıştır. Bu çerçevede; 1’inci, 11’inci ve 61’inci Piyade Tümenleri ile 3’üncü Süvari Tümeni’nden 1’inci Grup; 4’üncü, 24’üncü ve 41’inci Piyade Tümenleri ile 1’inci Süvari Tümeni’nden 3’üncü Grup kurulmuştur. Ayrıca; 5’inci, 7’nci ve 8’inci Piyade Tümenleri ile 2’nci Süvari Tümeni’nden 4’üncü Grup; 57’nci Piyade Tümeni ve 4’üncü Süvari Tugayı ile Dinar, Denizli ve Menderes bölgelerindeki birliklerle de 12’nci Grup oluşturulmuştur. Bu sırada ikmal edilmek üzere cephe emrinde olan 23’üncü Tümen, sonradan 1’inci Grup emrine verilmiştir.

Doğudan ve Merkez Ordusu’ndan yeni getirilmiş olan 3’üncü ve 15’inci Piyade Tümenleri ile 14’üncü Süvari Tümeni ise bağımsız birer teşkil olarak öngörülmüş ve cephe emrine verilmiştir. Bunun yanında Kocaeli bölgesindeki birlikler birleştirilerek 17’nci Tümen; Batı Cephesi emrindeki bağımsız alaylar toplanarak 7’nci Tümen ve Adana milis alayları ile bazı müfrezelerden Mürettep Tümen oluşturulmuştur. İlave olarak Adana bölgesindeki 2’nci Kolordu’nun Batı Cephesine nakledilmesi emredilmiştir.¹⁴⁷³

Muharebeler öncesinde Türk ordusunun genel toplamı; 120.000 asker, 60.103 tüfek, 423 ağır makineli tüfek, 162 top ve 5 tayyareden oluşmuştur.¹⁴⁷⁴ Ancak yeterince ikmal edilemeyen Türk ordusunun, Yunan kuvvetlerinin Bursa ve Uşak Grupları karşısındaki örtme görevi süvari birliklerine bırakılmıştır. Yeniden organize edilen Türk ordusunun 1’inci Grubu İnönü bölgesinde; 3’üncü ve 4’üncü Gruplar Kütahya civarında; 12’nci Grup ise Afyon güneyinde konuşlanmıştır. Doğu ve Merkez Ordularından getirilen 3’üncü ve 15’inci Piyade Tümenleri ile 14’üncü Süvari Tümeni de cephe ihtiyacı olarak Eskişehir ve Sabuncupınar civarında yerini almıştır.¹⁴⁷⁵

¹⁴⁷² Akçakayalıoğlu, **a.g.e.**, s.344.

¹⁴⁷³ Aykut, **a.g.e.**, s.5-6.

¹⁴⁷⁴ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1990, s.281-282; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.63-64; Tanman, **a.g.e.**, s.29-30.

¹⁴⁷⁵ Aykut, **a.g.e.**, s.2-3.

Kütahya Eskişehir Muharebeleri öncesinde Batı Cephesi Komutanlığı, elde mevcut tayyare miktarını göz önünde tutarak 30 Haziran 1921’de tayyare bölüklerinin geçici olarak birleştirilmesini kararlaştırmıştır. Bu emir kapsamında Eskişehir’de bulunan 1’inci Tayyare Bölüğü ile Kütahya’da bulunan 2’nci Tayyare Bölüklerinin Hava Pilot Kolağası Fazıl Bey’in emrine verilmesi onaylanmıştır. İlgili karar kapsamında Eskişehir’de sadece bir av tayyaresi bırakılması, kalan tüm tayyare, personel ve malzemenin Kütahya’ya taşınması emredilmiştir.¹⁴⁷⁶ Böylece hava bölüklerinin birleştirilmesi suretiyle hava harp görev ve faaliyetlerinin daha etkin bir şekilde icra edilmesi amaçlanmıştır.

Batı Cephesi Komutanlığı’nın emri doğrultusunda 3 Temmuz 1921’de Birinci Tayyare Bölüğü, bütün personel ve malzemesiyle Kütahya’ya gelerek buraya yerleşmiştir. Ancak bölük komutanı tarafından gönderilen yazıda, Nafiz Bey tayyaresinin bir gün önce Kütahya’ya geldiği belirtilerek, bölükte Nafiz Bey tayyaresi üzerindeki benzin dışında hiç yakıt olmadığı bildirilmiştir.¹⁴⁷⁷

Türk ordusunun elindeki tayyare miktarının azlığı, hava harekât ve faaliyetlerinin icrasını zorlaştırmıştır. Bu ortamda 1921 yılı Temmuz ayı başında Antalya halkı tarafından orduya bir tayyare almak amacıyla bağış kampanyası başlatılmıştır.¹⁴⁷⁸ Bu kampanyanın sonucu ve tayyare alınıp alınmadığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Dönem içerisinde Türk komutanlığı, ordunun istenilen taarruz imkân ve kabiliyetine ulaşmadığını değerlendirip, stratejik savunmada kalınması yönünde karar almıştır. Bu yüzden, kesin sonuç vermeyecek, küçük ve mahalli başarılar yerine müdafaa temelli bir strateji ve taktik ön planda tutulmuştur. Bütün bu sebepler doğrultusunda ordunun, belirlenen mevzi ve hatları sonuna kadar savunması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁷⁹

3.3.4. Hava Harekâtının İcrası

1921 yılı Temmuz ayının başından itibaren elde edilen istihbarat, artan hava keşifleri ve halife ile şeyhülislam imzalarını taşıyan tayyarelerden atılan beyannameler

¹⁴⁷⁶ İSH, K: 1192, G: 16, B: 1.

¹⁴⁷⁷ İSH, K: 1225, G: 97, B: 97-1.

¹⁴⁷⁸ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 1 Temmuz 1921, s.1.

¹⁴⁷⁹ Erkal, a.g.e., s.449.

gibi faaliyetler, Yunan taarruzunun yaklaştığını göstermiştir. Bu ortamda Yunanlar, hazırlıklarını tamamladıktan sonra 8 Temmuz 1921’de Türk kuvvetlerini ortadan kaldırmak maksadıyla taarruz harekâtına başlamıştır. Yunan harekât planı kapsamında Bursa, İnönü, Eskişehir; Bursa, Tavşanlı, Kütahya, Uşak, Dumlupınar, Seyitgazi istikametlerinde harekete geçen birlikler, Türk mevzilerine yaklaşmıştır.¹⁴⁸⁰

9 Temmuz 1921’de Batı Cephesi Kumandanlığı tarafından Polatlı’da bulunan Kuva-yı Havaiye Müdüriyeti’ne gönderilen yazıyla, İkinci Tayyare Bölüğü Kumandanlığı’nın gönderdiği mütalaaya istinaden, tamir edilerek cepheye gönderilmiş tayyarelerin bazılarının bozuk çıktığı ifade edilmiştir.¹⁴⁸¹ Bu yüzden, tayyarelerin tamirat ve tecrübelerinin dikkatli bir surette icra edilmesi gerektiği emredilmiştir.¹⁴⁸²

Muharebeler öncesinde elde edilen istihbarata göre, Yunan komutanlardan birisinin bir tayyare ile Uşak’a gelip, taarruz emrini birliklere iletmediği öğrenilmiştir. İlgili emirden sonra Yunan kuvvetlerine ait otomobillerin harekete geçtiği, bu sırada piyade birliklerinin Uşak civarına çekildiği, süvari kuvvetlerinin ise cephe hattında bırakıldığı istihbar edilmiştir. Ayrıca, ordu mühimmatlarının Çivril İstasyonu’na nakledildiği ve Yunan birliklerinin önemsiz eşya ve malzemelerini yollarda bıraktığı öğrenilmiştir. Bu istihbarat raporu sonrasında Uşak hattının keşfi için 10 Temmuz 1921’de bir av tayyaresi ile Yenice istikametinde ve bir keşif tayyaresi ile de Uşak’ın güneyinde tahkikat ve gözlem yapılması emredilmiştir.¹⁴⁸³ Aynı kapsamda süvari tümeninin de bölgede keşif yapması istenmiştir.¹⁴⁸⁴

10 Temmuz 1921 itibarıyla Yunan ordusu, Bursa bölgesindeki 3’üncü Kolordu ve Uşak bölgesindeki 1’inci Kolordu ile 2’nci Kolordu’ya verilen emirle genel taarruza başlamıştır. Yunan ordusu on bir tümenle harekâtını şekillendirirken, Türk kuvvetleri muharebeyi İnönü, Kütahya, Altıntaş kuzeyi ile Teperoğlan hattında kabul etmiştir.¹⁴⁸⁵ Yunan ordusu asıl birlikleriyle Türk ordusunun tahkimli mevzileri olan İnönü ve Kütahya mevziine taarruz etmeden, Türk birliklerinin daha zayıf olduğu Kütahya’nın

¹⁴⁸⁰ Aykut, **a.g.e.**, s.27.

¹⁴⁸¹ **İSH**, K: 1195, G: 41, B: 41-4.

¹⁴⁸² **İSH**, K: 1195, G: 41, B: 41-2.

¹⁴⁸³ **İSH**, K: 1232, G: 91, B: 91-1.

¹⁴⁸⁴ **İSH**, K: 1232, G: 91, B: 91-1a.

¹⁴⁸⁵ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.150.

güneyine yönelik olarak harekâtını şekillendirmiştir. Bu kapsamda Yunan kuvvetleri, asıl taarruz unsurlarıyla Seyitgazi istikametinde ilerleyerek güneyden kuşatıcı bir harekât icra etmeyi öngörmüştür.¹⁴⁸⁶

Yunan taarruzu gelişirken, kara birlikleri havadan tayyarelerle desteklenmiştir. Aynı tarihte Yenişehir civarına gelen bir Yunan tayyaresi, saat 09:40'ta cephe hattında keşif yaparak bölgeden uzaklaşmıştır. Ayrıca Yunan tayyareleri, Türk ordusuna bağlı 4'üncü Grup bölgesinde yoğun bir tayyare keşfi yaparak birliklerin yeri ve vaziyetini tespit etmeye çalışmıştır. Bu sırada Türk Ordusuna bağlı 1'inci Grup Komutanlığı, Bursa istikametinden ilerleyen Yunan kuvvetlerinin miktarı, durumu ve niteliği hakkında telgraf hatlarının bozuk olmasından dolayı bilgi alamamıştır. Bu yüzden Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderilen yazıyla, Beyce (Orhaneli) civarından haber alınamadığı için acilen Nilüfer ve Atranos Vadileri'ndeki durumu keşfetmek ve cephe hattında ilerleyen Yunan birliklerinin vaziyetini belirlemek üzere tayyare ile gözlem yapılması talep edilmiştir. Ancak bu keşif talebi, havanın bulutlu ve bölgenin sisli olmasından dolayı gerçekleştirilememiştir.¹⁴⁸⁷ Aynı gün güney bölgesinde bulunan 9'uncu Yunan Tümeni, Uşak üzerinden Gediz istikametine doğru ileri harekâta başlamıştır.¹⁴⁸⁸

11 Temmuz 1921 itibarıyla Yunan taarruzu gelişirken, özellikle Atranos Vadisi ile Beyce (Orhaneli) ve Tavşanlı bölgesindeki kuvvetlerin durumunun keşfedilmesi önem arz etmiştir. Çünkü Türk komutanlığı, bölgedeki harp harekâtın icrasını elde edilecek keşif ve istihbarata göre şekillendirmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede Batı Cephesi Komutanlığı Kütahya'daki tayyare bölüğüne, Beyce ve civarında toplanan Yunan kuvvetlerinin durumu ile miktarının tespit edilmesi vazifesini vermiştir. Bu emir üzerine Beyce ve çevresinde bir hava keşfi yapılmıştır. Keşif sırasında; Beyce'nin 500 metre kuzeyinde bir Yunan piyade alayı, Beyce'nin bir kilometre güneyinde bir süvari alayı, yine aynı bölgede bir piyade taburu ile iki topçu bataryası belirlenmiştir. Ayrıca, Nilüfer Çayı ile Bursa ile Beyce yollarının kesiştiği bölgede hareket halinde

¹⁴⁸⁶ Erkal, **a.g.e.**, s.454.

¹⁴⁸⁷ Aykut, **a.g.e.**, s.33-36.

¹⁴⁸⁸ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.152.

50 kadar araba görülmüştür. Bu arabalar, Türk havacılar tarafından bombalanmıştır.¹⁴⁸⁹

Muharebeler devam ederken Türk havacılar tarafından Gediz, Uşak, İslamköy, Oturak İstasyonu ve Murat Dağı istikametinde başka bir keşif daha yapılmıştır. Bu keşif sırasında Yunan kuvvetlerinin ileriye alındığı ve yanlarının emniyetinin artırıldığı görülmüştür.¹⁴⁹⁰ Bu sırada Yunan ordusuna ait dört tayyare de, Türk 4'üncü Grup Cephesi'nde keşif ve gözetleme faaliyetinde bulunmuştur.¹⁴⁹¹ Aynı gün Cephe Tayyare Bölüğü tarafından Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderilen yazıyla, tayyare benzinine çok ihtiyaç olduğu bildirilmiştir.¹⁴⁹²

Tayyare benzinini ihtiyacının gündeme geldiği bir dönemde İstanbul'daki Felah Grubu'nun çalışmaları ile 10.500 kilogram tayyare benzinini, 63 adet tayyare bombası, 1.049 adet tayyare bombası tapası ile kapsülü, 1.350.000 adet piyade fişegi, 31.080 el bombası, 11.110 mermi, 1.270 top mermisi, 15.000 matara, 10.000 potin, 31.000 çarık ve 6.700 portatif çadır gönderilmiştir.¹⁴⁹³ İlgili malzemeler, yokluklar içerisinde faaliyet gösteren Türk ordusu ve havacıların bir nebze de olsa ihtiyaçlarının karşılanmasına destek olmuştur.

Muharebeler devam ederken Batı Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen bir yazıyla, Denizli mıntikasına gelen bir Yunan tayyaresinin benzin deposunun sızdırması sebebiyle kışla civarına zorunlu iniş yaptığı bildirilmiştir.¹⁴⁹⁴ Yazının devamında, tayyarenin taşa çarpmasından dolayı ön tarafının tahrip olduğu aktarılmıştır.¹⁴⁹⁵ İlgili yazının devamında, tayyarenin rasıdı olan bir kolağası ile bir pilot küçük zabitin esir edildiği ve tayyarenin muhafaza altına alındığı ifade edilmiştir.¹⁴⁹⁶ Aynı yazıda, telsiz telgraf aksamı da bulunan tayyarenin, tayyarecilik etmiş bir subay nezaretinde sökülerek Dinar'a nakledileceği aktarılmıştır.¹⁴⁹⁷

¹⁴⁸⁹ Tanman, **a.g.e.**, s.29-30.

¹⁴⁹⁰ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.150.

¹⁴⁹¹ Aykut, **a.g.e.**, s.40.

¹⁴⁹² İSH, K: 1120, G: 26, B: 1.

¹⁴⁹³ M. Günel Ataman, **Kurtuluş Savaşında Levazım İkmal Faaliyetleri**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.102-104; Atakan vd., **a.g.e.**, s.311-313.

¹⁴⁹⁴ İSH, K: 1375, G: 88, B: 88-1.

¹⁴⁹⁵ İSH, K: 1375, G: 88, B: 88ac.

¹⁴⁹⁶ İSH, K: 1375, G: 88, B: 88ab; İSH, K: 1375, G: 88, B: 88ad.

¹⁴⁹⁷ İSH, K: 1375, G: 88, B: 88-1aa.

12 Temmuz 1921'e kadar Yunan taarruzu birer tümenle Yenişehir ve İnegöl doğrultusuna; iki tümenle Çongra'dan Beyce ve Tavşanlı istikametine; bir tümenle Uşak üzerinden Gediz civarına, bir tümenle Ahatköy'den Ahırhisar ve Tazlar doğrultusuna; bir tümenle de Ahatköy'ün güneyinden Sandıklı'nın kuzeyine doğru şekillenmiştir. Bu taarruz sırasında yedi Yunan tümeninin ileri hareket ve taarruzu belirlenmiştir. Geriye kalan dört Yunan tümeninin hangi istikamet doğrultusunda hareket edeceği bilinmemekle beraber, Türk 4'üncü Grup Bölgesi'nden ilerleyecekleri değerlendirilmiştir. Aynı kapsamda Yunan kuvvetlerinin Kütahya ile İnönü mevzii arasındaki bölgeden bir harekât icra edeceği öngörülmüştür. Ancak Yunanlar, asıl taarruz grubu ile harekâtını Türk mevzilerinin güneyi üzerinden şekillendirmiştir.¹⁴⁹⁸

13 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan ordusunun harekât ve planının anlaşılması üzerine ihtiyatta bulunan iki tümeni Kütahya civarına kaydırmıştır. Ancak, buradaki 15.000 kişilik Türk kuvvetine karşılık, 40.000 kişilik Yunan kuvveti sayısal üstünlüğünü kullanarak ilerlemeye başlamıştır. Bu gelişme üzerine bölgedeki Türk kuvvetleri geri çekilmeye başlamıştır.¹⁴⁹⁹ Bu sırada Afyonkarahisar ikinci kez Yunan kuvvetlerinin işgaline uğramıştır.¹⁵⁰⁰ Aynı dönemde güney bölgesinde bulunan 9'uncu Yunan Tümeni'nin harekâtı sonucu Gediz kaybedilmiştir.¹⁵⁰¹

Batı Cephesi Komutanlığı, Tavşanlı ve Gediz civarında ilerleyen, ancak kuvvetleri tam ve doğru olarak tespit edilememiş Yunan birliklerinin tayyarelerle keşfedilmesini emretmiştir. Ancak, elde bulunan tayyarelerin arızası dolayısıyla bu keşif o gün itibarıyla gerçekleştirilememiştir.¹⁵⁰² Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan ordusunun durum ve vaziyetinin öğrenilmesi amacıyla 14 Temmuz 1921 sabahı erkenden bir tayyare ile keşif yapılmasını istemiştir.¹⁵⁰³ İlgili emir üzerine Kütahya, Gediz, Hacıköy ve Altıntaş'a kadar uzanan istikamette hava keşfi yapılmıştır. Bu keşifte, Yunan ordusunun bölgede büyük kuvvetler topladığı ve Seyitgazi istikametinde ilerlediği tespit edilmiştir. Hava keşfi, Yunan ordusunun Türk

¹⁴⁹⁸ Aykut, **a.g.e.**, s.42-43.

¹⁴⁹⁹ İbrahim Artuç, **Kurtuluş Savaşı'nın Zorlu Yılları**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2002, s.33.

¹⁵⁰⁰ Zelkif Polat, *"Millî Mücadele Yıllarında Afyonkarahisar"*, **Anadolu'nun Kilidi Afyon**, Afyon Valiliği, Afyon, 2004, s.116.

¹⁵⁰¹ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.152.

¹⁵⁰² Aykut, **a.g.e.**, s.50.

¹⁵⁰³ **İSH**, K: 1199, G: 77, B: 77-1.

kuvvetlerinin yan tarafından geçerek bölgedeki kuvvetleri arkadan kuşatmak istediğini göstermiştir.¹⁵⁰⁴ Gün itibarıyla Türk kuvvetleri, sayısal olarak üstün Yunan kuvvetlerine karşı oyalama muharebeleri yaparak geri çekilmeye devam etmiştir.¹⁵⁰⁵

Muharebeler devam ederken Cephe Tayyare Bölüğü tarafından tayyare benzinine duyulan ihtiyaç Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderilen bir yazıyla gündeme getirilmiştir.¹⁵⁰⁶ Bu çerçevede, Sovyet Rusya'dan 7 ton tayyare benzini alınması gerektiği dile getirilmiştir.¹⁵⁰⁷ Türk ordusunun envanterinde yeterli sayıda tayyare yokken, benzin bulmak ve hava harp görevlerinin icrasını gerçekleştirmek önemli bir sorun olarak ön plana çıkmıştır. Dönem şartları içerisinde tayyare benzini ihtiyacı dış piyasadan zor şartlar altında temin edilmeye ve görevlerin sürdürülebilir bir hal ve mahiyet almasına çalışılmıştır.

14 Temmuz 1921'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği bir yazıyla, Almanya'dan tayyare alımına ilişkin bir konu gündeme gelmiş ve tayyarelerin hangi şartlarda temin edileceğine dair hususlar ortaya konulmuştur. Bu kapsamda ilgili yazıda, beşi L.V.G, beşi D.F.W ve beşi de Halberstad olmak üzere on beş Alman tayyaresinin satın alınmasının kararlaştırıldığı belirtilmiştir. Aynı yazıda, on beş tayyareden on adedinin keşif, beş adedinin harp tayyaresi olmasının uygun olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca yazıda, keşif tayyarelerinde makineli tüfek ve fotoğraf tertibatının olması gerektiği belirtilmiştir. Yazının devamında, tayyarelerin mahallinde veya Anadolu'da uçuş tecrübesi icra edildikten sonra kabul edileceği ve bir mütehassısın gidip tayyareleri ve yedek edevatını yerinde muayene edeceği belirtilmiştir. İlave olarak yazıda, tayyarelerin yeni olmasının şart olduğu, tayyarelerin bedeli olan 67.500 liranın muvafakat verilmesi durumunda derhal bankaya gönderileceği ifade edilmiştir. Yazının devamında, tayyarelerin bankaya meblağın yatırılmasından iki ay sonra İnebolu veya Anadolu'da teslim edilmiş bulunacağı, aksi takdirde kontratın hükümsüz olacağı beyan edilmiştir.¹⁵⁰⁸

1921 tarihli Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden çıkan başka bir belgede de tayyare teminine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Tam tarihi belirtilmemiş olan ilgili

¹⁵⁰⁴ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.65.

¹⁵⁰⁵ Aykut, **a.g.e.**, s.60-69.

¹⁵⁰⁶ **İSH**, K: 1120, G: 29, B: 1; **İSH**, K: 1194, G: 189, B: 1.

¹⁵⁰⁷ **İSH**, K: 1120, G: 30, B: 1.

¹⁵⁰⁸ **İSH**, K: 1180, G: 39, B: 39-2.

belgede, Fransızca listede kararlaştırılmış 9 adet S.V.A model 200 beygir kuvvetindeki tayyare ile 20 adet S.V.A.5 model 200 beygir kuvvetindeki harp tayyarelerinin ordu tarafından kabul edilebileceği, ancak diğerlerinin uygun olmadığı bildirilmiştir. Belgenin devamında, bir tayyareye on adet pervane, iki çift iç ve dış lastikli tekerlek, yirmi beşer metre uzunluğunda yay ve lastik ile 24 adet buji alınması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca belgede, tayyarenin üzerinde 2 irtifa, 2 sürat ve 2 adet devir ile birer adette benzin ve yağ saati bulunması hususu dile getirilmiştir. Aynı belgede, keşif tayyarelerinde birer fotoğraf makinesi ile birer bomba cephanesi olmak üzere 9 tane S.A.V, 3 tane S.V.A.5 tayyarelerinden satın alınmak istenmesine karşın, teklif edilen fiyatların çok yüksek olduğu ifade edilmiştir. İlave olarak belgede, gümrük vergileri içinde olmak ve buna karşılık diğer masraflarının satana ait olması kaydıyla, ilk sevkiyat keşif tayyarelerinden başlamak üzere her bir tayyare için yedek eşyasıyla birlikte 4.500 lira ödenebileceği belirtilmiştir.¹⁵⁰⁹ İlgili yazının, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne yapılan bir teklif üzerine gündeme geldiği değerlendirilmektedir.

Yunan taarruzu Anadolu içlerine doğru gelişirken, ordu mensupları tarafından tayyare alımı için bir bağış kampanyası gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 1921 yılı Temmuz ayı ortalarında 4'üncü Tümen personeli tarafından tayyare alınması amacıyla para bağışında bulunulmuştur. Ayrıca 132'nci Alay Komutanı'nın önerisiyle, alay subay ve erleri bir aylık maaşlarının yarısını vererek, kendi adlarına bir tayyare satın alınmasını istemiştir. Bu kampanya kapsamında 132'nci Alay personeli tarafından 1.433 lira toplanmıştır. Bu sırada diğer alayların da katılımı ile bir tayyare alacak para miktarı bir araya getirilmiştir.¹⁵¹⁰

15 Temmuz 1921'de Kütahya civarındaki Kepez, Köprüören ve Gümüşdere Yunan kuvvetlerinin işgaline uğramıştır. Bölgedeki durumun kritik bir hâl alması üzerine Batı Cephesi Komutanlığı, Mürettep Kolordu (Kocaeli Grubu) ve İnönü Mevziinin sağ kanadındaki birliklerin bir kısmıyla, Bilecik ve Köprühisar istikametinde taarruza geçilmesini emretmiştir. Aynı emir kapsamında, Cephe Tayyare Bölüğü'ne de Karaköy, Pazarcık, Nazıfpaşa, İnegöl, Ümitalan, Yenişehir, Köprühisar ve Bilecik civarında uçuş yapılması direktifi verilmiştir. İlgili emir üzerine yapılan hava keşfinde; Yunan ordusunun Pazarcık ile Karaköy arasında piyade ve

¹⁵⁰⁹ İSH, K: 1156, G: 85, B: 85-2.

¹⁵¹⁰ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 14 Temmuz 1921, s.1.

süvarilerden oluşan iki tümen kuvvetinin olduğu görülmüştür. Bu kapsamda Yunan ordusunun, İnönü mevzilerine karşı iki tümen kuvvetle ilerlediği teyit edilmiştir.¹⁵¹¹

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri üzerine Mürettep Kolordu (Kocaeli Grubu) kuzeyden Bilecik ile Köprühisar hattına karşı taarruzda bulunmuştur. Bu taarruza güneyden de İnönü mevziindeki 1'inci Grup destek vermiştir. Mürettep Kolordu'nun (Kocaeli Grubu) harekâtı ile kuzeyden ilerleyen Yunan kuvvetlerinin harekâtı durdurulmuştur. Bu durum, buradaki Yunan kuvvetlerinin gerisi ile bağlantısının kesilmesi ihtimalini doğurmuştur. Aynı dönemde, Yunanların dört tümenle 4'üncü Grubun bulunduğu Yumruçal, Nasuhçal ve Kırmızı Tepe mevziine yaptığı saldırı, beş tümen civarındaki bir güçle durdurulmuştur.¹⁵¹²

Muharebeler devam ederken Erzurumlu Nafiz Bey tarafından alınıp Türk ordusuna bağışlanan tayyarelerin parasının ödenmesine ilişkin İtalyan tüccar Somazzi tarafından İsmet Paşa'ya bir şikâyet mektubu yazılmıştır.¹⁵¹³ İlgili mektupta;

“Geçen Nisan ayında İnebolu'dan Eskişehir'e gelen çalışma arkadaşım Havacı Massi'yi kabul ederek göstermiş olduğunuz yüksek misafirperverliğinizi görerek, şahsi sorunumda, fakat aynı zamanda Türkiye'nin çıkarlarını da ilgilendirmekte, size başvurma özgürlüğümü kullanıyorum.

Ekselansları, Ankara'daki Hacı Ahmet Zade Necib kardeşlerden Hacı Ahmet Zade Nafiz Bey'in büyük Milletinizin ordusuna vermek onuruna sahip olduğu bütün uçakların benim vasıtamla İnebolu'ya götürüldüğünden haberiniz olmayabilir. Gerçekleri öngördüğüm duygularla, Ulusunuzun hizmetine bütün güçlerimi sunarken büyük zorluklarla karşılaşmaktan ve maddi ve manevi büyük riskleri almaktan tereddüt etmedim.

Ben İtalyanım ve İstanbul'da bir staj yapmak ve ardından İnebolu'ya geçmek için Avrupa'yı terk edeli henüz bir yıl oldu ve burada hemen Türk Milletinin büyük bağımsızlık mücadelesini desteklemeye başladım.

Ekselansları, işimde cesareti kırmamak için beni yüksek hoşgörünüze ve korumanıza başvurma zorunluluğu içinde gördüğünüz için çok üzgünüm, fakat eminim ki çabalarımı takdir edeceksiniz.

Bu uçakların sözleşme bedelini İnebolu'ya tesliminde ödemeyi şeref sözü ve imzasıyla taahhüt etmiş olmasına rağmen, söz konusu uçaklarda adı parlayan Hacı Ahmet Zade Nafiz Bey bana olan borcunu henüz ödememiştir. Son uçağın teslim tarihi olan 10 Mart'tan bu yana kendisine defalarca hatırlatmak zorunda kaldım.

Ekselansları, söz konusu uçakları hediye ederek tüm Ulus tarafından nasıl saygı göreceğini bilen ve tüm Meclis ve özellikle onun meşhur Cumhurbaşkanı

¹⁵¹¹ Tanman, a.g.e., s.29-30; Kaymaklı, a.g.e., s.63-64.

¹⁵¹² Besbelli, Göymen, a.g.e., s.152.

¹⁵¹³ İSH, K: 1180, G: 50, B: 50-4.

Mustafa Kemal Paşa'nın teşekkür ve saygı ifadelerine konu olmuş bir beyefendinin bu tavrı karşısında haklı olarak hayretler içerisindeyim.

Bu sorunun kamuoyuna açıklanmaması ve Türk halkının saygısını kazanan bir adama olan güvenini sarsmamak ve İtalya'daki harp malzemesi alımlarını etkilememek için yasal yollara başvurmaktan çekiniyorum. Ekselansları, çabalarını takdir edeceğinizden ve yüksek hoşgörü ve korumanızdan emin olarak, şanlı Ordunuza ve dolayısıyla vatanınıza hizmet etme görevini güvenle devam edebilmem için bana yardım etmeniz hususunda size başvurmayı yalvararak cesaret ediyorum. Ekselanslarınızdan bir an önce yanıt beklerken, en saygılı duygularımın ifadesini kabul etmenizi rica ediyorum.”¹⁵¹⁴ denilmiştir.

İlgili durum İsmet Paşa'ya iletilecek ve konu daha sonra Nafiz Bey'den sual edilecektir.

16 Temmuz 1921'de Yunan kuvvetleri tarafından, Nasuhçal hattına tekrar taarruz başlatılmıştır. Bu taarruz harekâtı Yunan birliklerinin, Kırmızı Tepe'yi ele geçirmesi ile sonuçlanmıştır. İlgili gelişme üzerine bölgedeki 4'üncü Grup daha gerideki mevzilere çekilmiştir.¹⁵¹⁵ Aynı gün Yunan kuvvetleri tarafından Yumruçal civarındaki 23'üncü Tümen Komutanlığı'nın sol kanadına yönelik bir taarruz daha yapılmıştır. Bu taarruz sonucu 23'üncü Tümen Komutanlığı'nın sol kanadı çökmüş ve Gökçeri'ye doğru mevziler yarılmıştır. Yunan kuvvetlerinin hatları yarması üzerine 4'üncü Grubun mevzileri korumasına imkân ve olanak kalmamıştır. Bunun üzerine 4'üncü Grup Komutanlığı, bağlı tümenlerine geri çekilme emri vermiştir.¹⁵¹⁶

Kocaeli Grubu, Yunan birliklerine taarruz etmiş ve Yenişehir'i geri almıştır. Ardından Kocaeli Grubu, Bilecik sırtlarında bulunan Yunan kuvvetlerine karşı harekete geçmiştir. Kocaeli Grubu'nun taarruzu şekillenirken, Pazarcık civarında daha önce tayyare ile keşfedilen Yunan birlikleri Türk ileri hatlarına yanaşmış ve saldırıya geçmiştir. Bu sırada iki Yunan alayı da Kocaeli Grubu'na karşı taarruza geçmiştir. Yunan taarruzu üzerine Kocaeli Grubu kuzeye; Karaköy civarındaki birliklerde İnönü istikametine doğru geri çekilmiştir.¹⁵¹⁷

Cephe hattındaki gelişmeler Türk ordusunun aleyhine gelişirken, Tayyare Bölük Komutanı Pilot Kolağası Fazıl Bey tarafından aynı gün Kütahya, Afyon ve

¹⁵¹⁴ İSH, K: 1180, G: 50, B: 50-5.

¹⁵¹⁵ Önalp, Sükan, Alpay, a.g.e., s.323.

¹⁵¹⁶ Fahri Aykut, *İstiklal Savaşı'nda IV'üncü Kolordu*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.44-46.

¹⁵¹⁷ Besbelli, Göymen, a.g.e., s.151.

Altıntaş civarında bir hava keşfi yapılmıştır. Bu keşif sırasında; Hacıköy civarında Kütahya'ya doğru yürüyüş halinde bir süvari yürüyüş kolu, bu süvari kolunun 15 kilometre gerisinde ise 10 kadar otomobil görülmüştür. Keşfin devamında, Kütahya-Gediz yolunun güney kesiminde 10 taburdan oluşan açık bir ordugâh tespit edilmiştir. Ayrıca, Altıntaş ile Hamidiyeköy arasındaki Yunan tümeninin olduğu bölgede birçok nakliye aracı belirlenmiştir.¹⁵¹⁸ İlave olarak, Altıntaş ile Dumlupınar yolundaki Yunan birliklerinin yoğun bir şekilde otomobillerle taşındığı görülmüştür. Bunların yanında, Altıntaş ile Afyon civarında bir alay kadar Yunan kuvveti tespit edilmiştir.¹⁵¹⁹

Bu dönemde Yunan kuvvetleri ile Türk birlikleri arasındaki muharebeler daha çok Döğeri ve Çekürler civarında geçmiştir. Türk kuvvetleri bu muharebeler sırasında, Yunan birliklerinin sayısal üstünlüğü sebebiyle kesin sonuç verecek bir mücadeleye girmemiştir. Bu yüzden daha çok mevzii muharebeleri ile Yunanlara zayıflık verdirip, geri çekilme yönünde bir strateji izlenmiştir. Yunan taarruzuna, karşı taarruzlarla cevap veren Türk kuvvetleri bir taraftan esir alıp, diğer taraftan önemli oranda silah ve malzeme ele geçirmiştir. Ancak, Yunan ordusunun üstün kuvvetlerle Türk birliklerini kuşatmaya dönük harekâtı bölgedeki durum ve vaziyeti kritik bir hale getirmiştir.¹⁵²⁰

Batı Cephesi'ndeki kritik vaziyet üzerine Türk kuvvetleri tarafından 16-17 Temmuz 1921 gecesi Kütahya mevzileri bırakılmıştır. Bu sırada Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri ile birliklerin Seyitgazi doğusunda toplanarak, burada kesin sonuçlu bir muharebeye girileceği bildirilmiştir. Aynı emir kapsamında, geri çekilmenin bütün araç ve gereçler ile ağırlıkları koruyarak, Yunan birliklerinden gizli olarak yapılmasının şart olduğu ifade edilmiştir.¹⁵²¹ Türk birliklerinin çekilmesi üzerine 17-18 Temmuz 1921'de Kütahya, Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.¹⁵²²

17 Temmuz 1921'de Sovyet Rusya'dan alınacak tazyare benzininin acele bir şekilde cephe hattına gönderilmesi istenmiştir.¹⁵²³ Ordunun geri çekildiği bir esnada, Yunan kuvvetlerinin durumunu keşfetmenin en kolay ve güvenilir yolunun tazyareler

¹⁵¹⁸ İSH, K: 1197, G: 47, B: 47-1.

¹⁵¹⁹ İSH, K: 1197, G: 47, B: 47-1a.

¹⁵²⁰ Erkal, a.g.e., s.455.

¹⁵²¹ Önalp vd., a.g.e., s.332-333.

¹⁵²² Köylü, a.g.m., s.183-185.

¹⁵²³ İSH, K: 1120, G: 37, B: 1.

olması, komuta kademesinin bu ekseninde taleplerde bulunmasına etki etmiştir. İlgili sebep dolayısıyla benzin ihtiyacının önem arz ettiği değerlendirilmektedir.

Türk ordusunun geri çekildiği dönemde, Millî Mücadele hareketinin Almanya'dan tayyare teminine yönelik çalışmalar yaptığı görülmektedir. Bu kapsamda Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa aracılığıyla İnebolu İrtibat Zabitliğine gönderilen yazı ile alınacak tayyarelerin özellikleri ve ödeme şekline yönelik hususlara yer verilmiştir.¹⁵²⁴ İlgili yazıda, Almanya'dan 15 adet Halberstad tayyaresi satın alınacağı, bu tayyarelerden 10 adedinin keşif, 5 adedinin harp tayyaresi olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca yazıda, keşif tayyarelerinde makineli tüfek ve fotoğraf tertibatı bulunması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Yazının devamında tayyarelerin mahallinde veya Anadolu'ya uçuş tecrübesi icra edildikten sonra kabul edileceği, tayyareler bankaya meblağın ödenmesinden iki ay sonra İnebolu veya Anadolu'da teslim edilmiş bulunacağı ifade edilmiştir. Aynı yazıda kontrat şartlarına uyulmaması durumunda sözleşmenin feshedileceği belirtilmiştir. İlave olarak yazıda, bir mütehasıs tarafından tayyarelerin ve yedek edevatının yerinde muayene edilip görüleceği vurgulanmıştır. Bunun yanında yazıda, tayyarelerin yeni olması şart olarak koşulmuştur. Ek olarak yazıda, tayyarelerin bedeli olan 67.500 liranın verilecek muvafakat cevabıyla derhal bankaya gönderileceği belirtilmiştir.¹⁵²⁵ İlgili yazı Millî Mücadele hareketinin harp koşulları içerisinde ordunun ihtiyacı olan tayyare teminine yönelik çalışmalar yaptığını göstermektedir.

18 Temmuz 1921'de Batı Cephesi'ndeki son gelişmeleri yakından görmek isteyen TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, karargâhın bulunduğu Agapınar'a gelmiştir. Bölgedeki durum ve vaziyet ile ilgili bilgi alan Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya; *“Orduyu Eskişehir'in kuzey ve güneyinde toplayıp, düşman ile araya büyük bir mesafekoymak lazımdır ki, ordunun tanzim ve takviyesi mümkün olabilsin, bunun için Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmek uygundur.”*¹⁵²⁶ demiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi sonrasında Batı Cephesi birlikleri aynı günün akşamı Eskişehir doğusu, Seyitgazi hattına alınmıştır. Türk kuvvetlerinin geri çekilme

¹⁵²⁴ İSH, K: 1115, G: 74, B: 1a.

¹⁵²⁵ İSH, K: 1115, G: 74, B: 1.

¹⁵²⁶ Suat İlhan, *Atatürk ve Askerlik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s.79.

harekâtı, Yunanların gösterdiği yavaşlık nedeniyle ciddi bir takibe uğramamıştır. Böylece Kütahya Muharebeleri sona ermiştir.¹⁵²⁷ Türk kara birlikleri geri çekilirken 18 Temmuz 1921’de Cephe Tayyare Bölüğü’nün de Sakarya gerisine çekilmesi emredilmiştir. Bu emir kapsamında hava bölüğü, Kütahya’dan Eskişehir-Sarıköy’e intikal etmiştir.¹⁵²⁸

Türk ordusunun geri çekilme harekâtı Yunan tayyareleri tarafından hava keşif ve faaliyetleri ile havadan gözlemlenmiştir. Bu kapsamda 19 Temmuz 1921’de Yunan tayyareleri tarafından İnönü mevzileri üzerinde yapılan hava keşfinde, bölgede 6.000 civarında bir Türk kuvveti tespit edilmiştir. Yunan tayyarelerinin tespiti üzerine, Küçük Asya Ordusu Komutanlığı Türk kuvvetlerinin bölgeden atılması amacıyla Yunan kuvvetlerini bölgeye yönlendirmiştir. Bu emir kapsamında bir Yunan kuvveti, kuzeye doğru ilerleyerek, taarruza geçmiştir.¹⁵²⁹ Aynı gün Yunan birlikleri, Eskişehir civarına yaklaşmış ve ardından şehir Yunanların işgaline uğramıştır.¹⁵³⁰

20 Temmuz 1921’de Eskişehir-Sarıköy bölgesine intikal eden Cephe Tayyare Bölüğü, yapılan hazırlık sonrasında tayyareleri ile uçuşa hazır hale gelmiştir. Bu sırada Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan taarruzunu durdurmak amacıyla karşı bir taarruz yapmaya karar vermiştir.¹⁵³¹

Batı Cephesi Komutanlığı 21 Temmuz 1921’de topladığı dokuz tümeninden oluşan bir kuvvetle, Eskişehir istikametinde taarruza geçmiştir. Yunan birlikleri üzerinde baskın etkisi yaratan bu taarruz, ilk saatlerde başarılı olmasına karşın zamanla etkisini kaybetmiştir. Yunan birlikleri, üzerlerinde şok etkisi yaratan ilk taarruzun etkisini atlatıp, Türk kuvvetlerinin saldırısını önlemeyi başarmıştır. Türk kuvvetleri, akşama kadar devam eden muharebeler sırasında merkez hatta üstünlük sağlasa da Seyitgazi bölgesinde başarılı olunamamıştır.¹⁵³²

Bunun üzerine Türk birlikleri; Pomaklar, Alpağ, Mahmudiye ve Çifteler hattına çekilmiştir. Bu sırada Cephe karargâhı da Sarıköy’e alınmıştır. Türk kuvvetleri

¹⁵²⁷ Erkal, **a.g.e.**, s.455.

¹⁵²⁸ Özdemir, **Atatürk ve Türk Havacılığı**, s.14-17.

¹⁵²⁹ Erdem, **a.g.e.**, s.396.

¹⁵³⁰ Önalp vd., **a.g.e.**, s.391.

¹⁵³¹ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.152.

¹⁵³² Nurettin Türsan, **Atatürk’ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983, s.80.

geri çekilirken, Yunan kuvvetleri takip harekâtı ile ilerlemeye devam etmiştir. Türk kuvvetlerinin çok zayıf olduğu bir ortamda Pomaklar, Mahmudiye ve Çifteler hattında kesin sonuçlu bir muharebeye girilmesi uygun görülmemiştir. Bu nedenle, geride bir kısım emniyet kuvveti bırakmak suretiyle, birliklerin yeni bir muharebeye hazırlanmak üzere Sakarya'nın doğusuna alınması kararlaştırılmıştır.¹⁵³³

Türk ordusunun Sakarya doğusuna çekilmesine yönelik karar, 22 Temmuz 1921'den itibaren uygulanmaya başlanmıştır. İlgili karar kapsamında Cephe Tayyare Bölüğü de tüm personel ve malzemeleri ile birlikte Polatlı'ya intikal etmiştir.¹⁵³⁴ Bu sırada Kuva-yı Havaiye Müdüriyet-i Umumiyesi ile Tamirhane'de, Polatlı'da yerini almıştır.¹⁵³⁵ Geri çekilme harekâtı Türk kuvvetlerinin asıl birlikleri ile beraber 25 Temmuz 1921'de Sakarya Nehri'nin doğusuna konuşlanması ile sonuçlanmıştır.¹⁵³⁶ Böylece Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sona ermiş ve Türk ordusu 150 kilometre daha geriye çekilerek, yeni bir savunma düzen ve vaziyeti almıştır.¹⁵³⁷

Türk kuvvetleri Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilirken Batı Cephesi Komutanlığı, aynı gün verdiği emirle Polatlı'daki tayyare imalathanesi ile malzemelerinin tespit edilecek başka bir yere taşınmasının uygun olacağını bildirmiştir.¹⁵³⁸ Aynı konu 26 Temmuz 1921'deki yazışmalara da konu olarak gündeme gelmiştir.¹⁵³⁹ Böyle bir karar alınmasında Yunan birliklerinin Sakarya civarına yaklaşmasının etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Türk ordusu geri çekilirken, Yunan tayyareleri tarafından Türk askerleri ve sivil halk üzerine atılan beyannamede; “*Amacımız, Türk askerini yok etmek değil, Türk halkını Mustafa Kemal'in işkencesinden kurtarıp, Anadolu'da güvenlik ve huzuru sağlamaktır. Köylerinize gidip serbestçe işlerinizle uğraşmalısınız. Bize katılanları tekâlif-i harbiye'den de muaf tutacağız.*” denilmiştir.¹⁵⁴⁰ İlgili beyanname Yunan kuvvetlerinin, Türk askerleri ile sivil halkı etkilemeye çalıştığını göstermektedir.

¹⁵³³ Özalp, **a.g.e.**, s.185; Önalp, **a.g.e.**, s.453-552.

¹⁵³⁴ Özdemir, **Atatürk ve Türk Havacılığı**, s.17.

¹⁵³⁵ Tanman, **a.g.e.**, s.106; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.63-71.

¹⁵³⁶ Özalp, **a.g.e.**, s.185-193.

¹⁵³⁷ Ferdi Çakmak, **Türk İstiklal Harbi'nde Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (10-24 Temmuz 1921)**, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s.142.

¹⁵³⁸ **İSH**, K: 1200, G: 100, B: 100-1.

¹⁵³⁹ **İSH**, K: 1200, G: 100, B: 100-2.

¹⁵⁴⁰ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, s.626.

3.3.5. Muharebenin Sonuçları ve Gelişmeler

Kütahya Eskişehir Muharebeleri sonucunda Büyük Millet Meclisi tarafından kurulan düzenli ordu ilk yenilgisini almıştır.¹⁵⁴¹ Muharebenin bozgun halini almasını önlemek, daha fazla kayıp vermemek, ordunun toparlanmasını sağlamak, Yunan ordusunun ikmal ve lojistik irtibatını zorlaştırarak Anadolu içlerine çekmek maksadıyla Türk kuvvetleri, Sakarya Nehri'nin doğusuna alınmıştır. Bu sırada stratejik öneme haiz Kütahya, Eskişehir ve Afyon gibi yerler Yunanların eline geçmiştir.¹⁵⁴² Türk ordusu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilerek, var olma mücadelesine hazırlanmış; taktik, strateji ve konumlanmasını bu ekseninde hazırlamıştır.

Muharebeler sırasında Türk ordusu; 1.634'ü şehit, 4.981'i yaralı ve 374'ü esir olmak üzere 6.998 personel kaybetmiştir. Personel yanında 55 makineli tüfek ve 18 top elden çıkmıştır. Ayrıca muharebeler sırasında, 30.809 personel firar etmiştir. Firarlar nedeniyle Türk ordusunun muharebe güç ve yeteneği oldukça azalmıştır. Yunan ordusu ise muharebeler sırasında üç kolordu hariç, 1.084 ölü ve 3.634 yaralı olmak üzere toplam 4.718 personel kaybetmiştir.¹⁵⁴³

Cephe Tayyare Bölüğü, 1921 yılı Temmuz ayı boyunca 17 hava keşfi yapmıştır. Bu hava keşiflerinden 9'u Uşak, Altıntaş ve Dumlupınar civarında; 5'i Bursa, Beyce ve İnégöl kesiminde; 3'ü de Döğér, Gazlıgöl, Altıntaş ve Seyitgazi bölgelerinde gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁴⁴ Bu hava keşifleri ile Cephe Tayyare Bölüğü, Kütahya Eskişehir Muharebeleri öncesinden, Türk ordusunun Sakarya Nehri doğusuna kadar çekildiği evreye kadar olan zaman diliminde, icra ettiği hava keşifleri ile komuta kademesinin gören gözü ve istihbarat kaynağı olmuştur.

Cephe hattında bu gelişmeler olurken 27 Temmuz 1921'de De Havilland DH 9 model iki kişilik İngiliz model bir Yunan tayyaresinin, yakıt sorunu sebebiyle Muğla Kuşadası'na zorunlu iniş yaptığı öğrenilmiştir. Türk jandarması tarafından el konulan ve Muğla'ya getirilen tayyareyi almak üzere Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş), Rasıt

¹⁵⁴¹ Nuri Köstüklü, **Millî Mücadele'de Batı Cephesi, Savaşlar ve Zaferler**, Cilt: 16, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.176.

¹⁵⁴² Muzaffer Erendil, "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri", **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl: 5, Sayı: 10, Ankara, 1980, s.30-32.

¹⁵⁴³ Erkal, **a.g.e.**, s.456.

¹⁵⁴⁴ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.64.

Mülazım-ı Evvel Hamdi (Çaypınar) ve Makinist Eşref (Koşman) Beyler görevlendirilmiştir. İlgili emir üzerine Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş), Rasit Mülazım-ı Evvel Hamdi (Çaypınar) ve Makinist Eşref (Koşman) Beyler bölgeye hareket etmiştir.¹⁵⁴⁵

Cephe Tayyare Bölüğü, Polatlı'ya intikal ettikten sonra hava harp görev ve faaliyetleri buradan icra edilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda 28 Temmuz 1921'de Cephe Tayyare Bölüğü tarafından muharebe hattında bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde; Ağapınar ve Alpu çevresinde bir buçuk tümen civarında tahmin edilen bir Yunan kuvveti tespit edilmiştir. Bu kuvvetlerin cephe hattında sabit bir vaziyet ve konum aldıkları görülmüştür. Keşfin devamında Yunan birliklerinin Hamidiye, Düztepe ve Melikgazi hattında bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Aziziye'nin batısı ile Lütfiye civarında miktarı tahmin edilemeyen bir Yunan ordugâhı görülmüştür. İlave olarak, Afyon mıntıkasında bulunan bir Yunan kuvvetinin, Çobanlar istikametine doğru ilerlemekte olduğu tespit edilmiştir.¹⁵⁴⁶

29 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı'nın direktifiyle Cephe Tayyare Bölüğü tarafından Yunan birliklerinin durum ve vaziyetinin keşfine yönelik bir hava keşfi gerçekleştirilmiştir. Eskişehir'e kadar uzanan bu hava keşfi sırasında, Yunan ordusunun yer ve konumları belirlenmiştir. Bu kapsamda Yunan kuvvetlerinin, büyük oranda Eskişehir ve Alpu civarında konuşlandığı görülmüştür.¹⁵⁴⁷

31 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan ordusunun hareket tarzı ile taarruz yön ve istikametini belirlemek amacıyla bir hava keşfi yapılmasını istemiştir. Bu emir doğrultusunda; Seyitgazi, Malyabaşı Tepesi, Mecidiye Çiftliği ve Hamidiye istikametinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu keşif sırasında Seyitgazi civarında birkaç çadır, diğer yerlerde ise dört tabur bir Yunan kuvveti olduğu tespit edilmiştir. Türk tayyareleri tarafından cephe hattındaki durum ve vaziyet keşfedilmeye çalışılırken 2 Ağustos 1921'de Yunan tayyareleri tarafından, Mihalıçık, Bozan ve Beylikova civarında bir hava keşfi yapıldığı görülmüştür. Bu kapsamda Mihalıçık, Bozan ve Beylikova bölgelerini havadan keşfeden iki Yunan tayyaresi, bir süre sonra

¹⁵⁴⁵ Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, s.98-100.

¹⁵⁴⁶ İSH, K: 1258, G: 71, B: 71-1.

¹⁵⁴⁷ İSH, K: 820, G: 125, B: 125-1.

bölgeden uzaklaşmıştır.¹⁵⁴⁸ İlgili hava keşfi Yunan ordusunun, Türk kuvvetlerinin savunma hat ve mevzilerini belirlemeye çalıştığını göstermektedir. Bu durum Yunan ordusunun yeni bir taarruz için ön hazırlık yaptığını kanıtlamaktadır.

3 Ağustos 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı; Osmaniye, Danişment, Ağapınar, Sultaniye Köyü, Süğlün Köyü, Eskişehir Muttalip çevresi ve Bozdağ civarında hava keşfi yapılmasını emretmiştir.¹⁵⁴⁹ Bu emir üzerine sabah ve akşam olmak üzere cephe hattında iki keşif yapılmıştır. Sabah yapılan hava keşfinde; Pomaklar'ın güneydoğusunda bir tabur, Bahçecik'in doğusunda 2 tabur, Karatepe'de 1 alay, Harmandalı'da 1 alay ve Karatokat'ta 1 tümen Yunan kuvveti görülmüştür.¹⁵⁵⁰ İlgili emir kapsamındaki ikinci keşfi yapmak için Cephe Tayyare Bölük Komutanı Fazıl Bey keşif uçuşuna çıkmıştır.¹⁵⁵¹ Ancak akşamüzeri Eskişehir doğrultusunda yapılan uçuş sırasında, havanın sisli ve puslu olması dolayısıyla keşif yapılamamıştır.¹⁵⁵²

Muharebeler devam ederken Beylikköprü civarından gelen bir Yunan tayyaresi, Polatlı üzerinde ve Sakarya Vadisi istikametinde hava keşif faaliyetinde bulunmuştur.¹⁵⁵³ Bu sırada cephe hattına gelen 3 Yunan tayyaresi de; Bolvadin, Çobanlar, Çay, Akşehir ve Işıklar üstünde gözlem yapmıştır. Aynı günün akşamı Karaarslan, Mihail ve Işıklar civarına gelen bir Yunan tayyaresi, bölgeyi havadan bombalamış, ardından da makineli tüfek ateşine tutmuştur. Hava bombardımanı ve makineli tüfek ateşi sonucunda herhangi bir zayıat meydana gelmemiştir.¹⁵⁵⁴ İlgili Yunan tayyaresine, bölgedeki Türk bataryaları tarafından yerden ateş açılmıştır. Bu ateş sonrasında Yunan tayyaresi bölgeden uzaklaşmıştır.¹⁵⁵⁵ Yunan tayyarelerinin hava keşif ve faaliyetlerinin artması, taarruz ihtimalinin arttığı yönünde

¹⁵⁴⁸ Özden Çalhan, **Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi V'inci Kısım I'inci Kitap Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)**, İkinci Baskı, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.132-145.

¹⁵⁴⁹ İSH, K: 1202, G: 137, B: 137-38.

¹⁵⁵⁰ İSH, K: 1202, G: 137, B: 137-14.

¹⁵⁵¹ İSH, K: 1202, G: 137, B: 137-31.

¹⁵⁵² İSH, K: 1202, G: 137, B: 137-14.

¹⁵⁵³ İSH, K: 1202, G: 137, B: 137-9.

¹⁵⁵⁴ İSH, K: 1202, G: 137, B: 137-92.

¹⁵⁵⁵ İSH, K: 1202, G: 137, B: 137-111.

değerlendirilmiştir. Bu yüzden, Türk ordusunun savunma tedbirleri arttırılmış, teyakkuz durumu yükseltilmiştir.¹⁵⁵⁶

Savunma tedbirlerinin arttırıldığı bir dönemde Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği yazıyla, Hacı Ahmedzade Nafiz Bey'in Samsun Osmanlı Müdüriyeti aracılığıyla satın alıp, orduya bağışladığı tayyarenin parasının henüz teslim edilmemesinden dolayı, ilgili banka müdüriyetinden gönderilen mektupla konunun gündeme getirildiği bildirilmiştir. Yazının devamında İsmet Paşa, konuyu ehemmiyetli gördüğünü ve durumun Nafiz Bey tarafından açıklanması ve ödenmeme sebeplerinin izah edilmesini istemiştir.¹⁵⁵⁷

4 Ağustos 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı cephe hattında yeni bir hava keşfi yapılmasını emretmiştir.¹⁵⁵⁸ Bu emir doğrultusunda Gökdere, Sarıtepe, Çeşme, Danişment, Sultaniye, Süğlünköy, Yassihüyük, Yörük ve Karacaviran bölgelerinde hava keşfi yapılmıştır.¹⁵⁵⁹ Bu keşif sırasında ilgili bölgelerde Yunan birlikleri olduğu görülmüştür.¹⁵⁶⁰ Keşfin devamında Eskişehir Tayyare Meydanı'nda 16 Yunan tayyaresinin konuşlandığı tespit edilmiştir.¹⁵⁶¹ İlgili keşif, Yunan ordusunun Türk savunma hatlarına doğru yaklaşmakta olduğunu göstermiştir.

Hava keşifleri devam ederken Batı Cephesi Komutanlığı tarafından Cephe Tayyare Bölük Komutanlığı'na gönderilen emirle; tayyarecilerin haziran ayına ait maaşlarının hemen verileceği, ayrıca düşman üzerinde uçuş yapan tayyareci ve rasıtlara cephe zammı ödeneceği bildirilmiştir.¹⁵⁶² Havacılara cephe zammı verilmesiyle, zor şartlar altında görev yapan personelin moral motivasyonunu artırmanın hedeflendiği değerlendirilmektedir.

Havacılara cephe zammı verildiği sırada Eskişehir üzerinden Polatlı'ya gelen bir Yunan tayyaresi, bölgeyi keşfedip havadan bombalamış, ardından makineli tüfek ateşi gerçekleştirmiştir. Aynı sırada bir diğer Yunan tayyaresi de Sülümenli civarına gelerek bölgeye bomba atmış ve makineli tüfek ateşine tutmuştur.¹⁵⁶³ Yine aynı gün

¹⁵⁵⁶ İSH, K: 1202, G: 137, B: 137-116.

¹⁵⁵⁷ İSH, K: 1180, G: 50, B: 50-1.

¹⁵⁵⁸ İSH, K: 1202, G: 137, B: 137-87.

¹⁵⁵⁹ İSH, K: 1202, G: 137, B: 137-87a.

¹⁵⁶⁰ İSH, K: 1284, G: 74, B: 74-1.

¹⁵⁶¹ İSH, K: 1284, G: 74, B: 74-1a.

¹⁵⁶² İSH, K: 1202, G: 137, B: 137-94.

¹⁵⁶³ İSH, K: 1258, G: 80, B: 80-1.

içerisinde Efesultan üzerine gelen bir Yunan tayyaresi bölgeye üç bomba atarak, buradan uzaklaşmıştır.¹⁵⁶⁴ Bu bombardıman sonucunda bir küçük erkek çocuk şehit olmuştur.¹⁵⁶⁵

Yunan hava faaliyetleri devam ederken Kuva-yı Havaiye Müdüriyeti Umumiyesi, 2'nci Tayyare Bölüğü'nden ayrılarak Ankara'ya hareket etmiştir. Bu sırada Cephe Bölüğü'nü teşkil eden 1'inci Tayyare Bölüğü de ağırlıkları ve fazla personeli ile Ankara'ya intikal etmiş ve Gazi Eğitim Enstitüsü'nün bulunduğu alana yerleşmiştir.¹⁵⁶⁶

Hava unsurları geri çekilirken Almanya ile İtalya'dan temin edilmesi planlanan tayyareler ve fiyatlarına ilişkin Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne şifreli bir telgraf gönderilmiştir. İlgili telgrafta, Alman tayyareleri hakkındaki şartlar ve tadilatın mütahit tarafından kabul edildiği, ancak mütahitin tayyarelerin yarı bedelini mahallinde, geri kalan miktarını da tayyarelerin Anadolu'ya tesliminde almak istediği ifade edilmiştir. Telgrafın devamında, İtalyanların tekliflerinde asgari yirmi tayyare sipariş edilmek şartıyla, teslimat müddetinin on iki haftadan sekiz haftaya düşürülebileceğinin belirtildiği, ayrıca bu kapsamda yedek malzemeyi beş misli artırabileceklerini, tayyarelere arzu edilen tertibatı yapmayı kabul ve fiyatlarda tenzilat yapabileceklerini ifade ettikleri aktarılmıştır. Ayrıca telgrafta, evsafi bildirilen SAML keşif tayyarelerinin 1.190 liralık nakliye ücreti de dâhil olmak şartıyla her birinin 3.710 liraya; SVA harp tayyarelerinin ise aynı şartlar altında 4.298 liraya verilebileceğini söyledikleri belirtilmiştir.¹⁵⁶⁷ Telgrafın devamında, Alman tayyarelerinin satın alınması emir buyurulursa, beş harp on adet keşif olmak üzere on beş tayyarenin yarı bedeli olan 33.750 liranın bankaya yatırılması istenmiştir. Aksi takdirde İtalyan teklifi kabul edilirse beş harp, on beş keşif olmak üzere toplam yirmi tayyarenin yarı bedeli olan 38.570 liranın bankaya yatırılması suretiyle muamelenin hızlandırılacağı belirtilmiştir. İlgili telgraf kapsamında verilecek emir çerçevesinde kontratın imzalanacağı ifade edilmiştir.¹⁵⁶⁸

¹⁵⁶⁴ İSH, K: 1202, G: 137, B: 137-68.

¹⁵⁶⁵ İSH, K: 1202, G: 137, B: 137-89.

¹⁵⁶⁶ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.154; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.71.

¹⁵⁶⁷ İSH, K: 1486, G: 89, B: 89-1.

¹⁵⁶⁸ İSH, K: 1486, G: 89, B: 89-5.

Tayyare alımına ilişkin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından verilen cevapta, imkân halinde tayyareci ve rasıt makineli tüfeklerinin eklenmesiyle, ikişer bin fişek ile beraber satın alınacak tayyare fiyatına istenen malzemenin eklenmesi ve tayyareler için kabul edilen şartlar dâhilinde işlemin yapılması emredilmiştir.¹⁵⁶⁹

5 Ağustos 1921'de Afyon istikametinden gelen bir Yunan tayyaresi, Işıkli civarını makineli tüfek ateşine tutarak, Çay istikametinde bölgeden uzaklaşmıştır.¹⁵⁷⁰ 6 Ağustos 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı tarafından Kuva-yı Havaiye Müdüriyeti Umumiyesi'ne gönderilen emirle, Muğla Kuşadası'nda Yunanlardan ele geçirilen De Havilland DH 9 model tayyarenin tamiri için Tayyareci Mülazım-ı Sâni Halil Bey'in Ankara'ya gönderildiği bildirilmiştir. Aynı emir kapsamında Mülazım-ı Sâni Halil Bey'in tayyarenin bakım ve onarımı bitirilinceye kadar tayyareye nezaret edeceği ifade edilmiştir.¹⁵⁷¹

Yunanlardan ele geçirilen tayyarenin bakım ve onarımının yapıldığı dönemde, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşa tarafından Batı Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen yazıyla, Hacı Ahmedzâde Nafiz Bey'in satın alarak orduya bağışladığı tayyarelerin bedelinin ödenmesine ilişkin durumun araştırılarak soruşturulduğu ifade edilmiştir.¹⁵⁷² İlgili yazıda, orduya bağışlanan iki tayyarenin bedeli mukabilinde 12.000 liranın ödenmesine ilişkin Nafiz Bey'in kendinde bulunan makbuzların takdim edildiği belirtilmiştir.¹⁵⁷³ Nafiz Bey ile İtalyan tüccar arasında yapılan mukavele gereği tayyarelerin kırma uğraması ve zamanında getirilmemesi gibi sebeplerle borcun bir kısmının ödenmediği ifade edilmiştir.¹⁵⁷⁴

Nafiz Bey'in satın aldığı üçüncü tayyarenin Antalya'ya geldiği ve İnebolu'da İtalyan tüccarın vekili bulunan Arif Bey ile Nafiz Bey arasında sorunun halledildiği belirtilmiştir. Yazının devamında, Antalya'ya geldiği anlaşılan tayyarenin sağlam olarak Nafiz Bey'e teslim edildiği ve ardından Nafiz Bey tarafından orduya üçüncü bir hediye olarak takdim olunduğu beyan edilmiştir.¹⁵⁷⁵

¹⁵⁶⁹ İSH, K: 1486, G: 89, B: 89-6.

¹⁵⁷⁰ İSH, K: 1410, G: 121, B: 121-1.

¹⁵⁷¹ İSH, K: 1110, G: 72, B: 1.

¹⁵⁷² İSH, K: 731, G: 69, B: 69-2.

¹⁵⁷³ İSH, K: 1180, G: 50, B: 50-2.

¹⁵⁷⁴ İSH, K: 1180, G: 50, B: 50-3.

¹⁵⁷⁵ İSH, K: 731, G: 69, B: 69-3.

Cephe hattında bu gelişmeler olurken Kütahya Eskişehir Muharebelerinin içerde ve dışarıda birçok yansıması olmuştur. Bu kapsamda öncelikle ordu Sakarya doğusuna alınmış ve yeni savunma mevzileri hazırlanmıştır. Böylece olası Yunan taarruzuna karşı hazırlıklara başlanmıştır. İç politikada, Büyük Millet Meclisi'nin Kayseri'ye taşınması ihtimali doğmuş, ancak daha sonra bu fikirden vazgeçilmiştir.

Kütahya Eskişehir Muharebeleri dış politikayı da olumsuz etkilemiştir. Türk ordusunun başarılı olamayacağını değerlendiren Fransa ile yapılan barış görüşmeleri durmuştur. Aynı düşünceye sahip İngiltere'nin, Yunan ordusuna verdiği destek daha da artmıştır. Bu kapsamda İngiliz Hükümeti, Yunanların Sevr Antlaşması'ndan daha fazla doyurulması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵⁷⁶

Kütahya Eskişehir Muharebesi sonrasında içte ve dışta bu gelişmeler olurken, Türk ordusu yeni bir muharebeye, Türk milleti de var olma mücadelesine hazırlanmıştır. Havacılar da Türk milletinin Anadolu'daki var olma mücadelesine, elde bulunan kısıtlı tayyare ve malzeme ile destek olmuştur.

¹⁵⁷⁶ Çakmak, a.g.e., s.150-160.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİNDEN LOZAN ANTLAŞMASINA KADAR HAVA GÜCÜNÜN KULLANILMASI

4.1. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Hava Harekâtı

4.1.1. Sakarya Meydan Muharebesinin Sebepleri

Kütahya Eskişehir Muharebeleri'nden sonra Yunanlar, Türk ordusunu ortadan kaldırmak ve muharebelerde elde ettikleri başarıyı sürdürmek istemiştir. Bu amaç, Sakarya Meydan Muharebesi'nin en önemli sebebini oluşturmuştur. Ayrıca, Yunan ordusunun TBMM'yi ortadan kaldırarak, Ankara'yı ele geçirmek ve Türk direnişine son vermek istemesi muharebelerin diğer bir nedenini oluşturmuştur.

28 Temmuz 1921'de Yunanların hedefleri doğrultusunda Yunan Kralı I. Konstantinos, Yunan Başbakanı Gunaris ve askeri yetkililerin katıldığı Kütahya'da bir harp meclisi toplanmıştır. Ordu Kurmay Başkanlığı'nın yeni bir taarruz ile Türk ordusunun yok edilebileceğine dair görüşü, toplantıya katılanlar tarafından oybirliği ile desteklenmiştir.¹⁵⁷⁷

Bu kapsamda toplantıda Yunan lider ve komutanları, Türk ordusunun direncini kırmak amacıyla kuvvetlerin Ankara'ya taarruz etmesine karar vermiştir. Böylece Türklerin müdafaa azim ve gücünün ortadan kaldırılabileceği değerlendirilmiştir.¹⁵⁷⁸ Yunan harp meclisinin kararından sonra kuvvetler, yeni bir taarruz için hazırlıklara başlamıştır.

4.1.2. Harekât Alanının Coğrafi Etüdü

Sakarya Meydan Muharebesi; doğuda Kızılırmak, batıda İç Batı Anadolu, kuzeyde Kuzey Anadolu Sıra dağları ile güneyde Toros Dağları ile çevrili alanda gerçekleşmiştir. İlgili bölge yayla ve yüksek ovaların olduğu geniş düzlüklerden meydana gelmiştir. Bu coğrafyada Sakarya Nehri'nin kaynaklarının bulunduğu Bayat ve Altıntaş Yaylası ile Afyon ve Eskişehir Ovaları yer almaktadır. Ayrıca

¹⁵⁷⁷ Erkal, a.g.e., s.460.

¹⁵⁷⁸ SehernazGüvenbaş, "İstihbarat Raporları Işığında Türk İstiklal Harbi'nin Yunanistan'a Etkisi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, Yıl: 2020, Sayı: 32, s.146.

muharebelerin gerçekleştiği alanda; Kütahya, Emirdağ, Seyitgazi, Çubuk, Çifteler, Ankara, Haymana, Mürted ve Cihanbeyli ovaları vardır.

Muharebelerin gerçekleştiği bölge çevresine göre alçakta kalan ve ortalama yüksekliği 1000-1200 metreden oluşan bir coğrafyadır. Burada yer yer tepelik ve yükseltisi az olan dağlık alanlar vardır. Porsuk ile Yukarı Sakarya arasında bulunan Karaçam Dağı, Çal Dağı ve Arayit Dağı batıdan gelecek bir taarruza karşı doğal bir savunma mevzii ve özelliği ile ön plana çıkmıştır. Bu dağ hattı güneyden kuşatma ve çevirmeye uygundur. İlgili sebep dolayısıyla Yunan Harekâtı, coğrafi şartlar göz önüne alınarak şekillenmiştir. Orta Sakarya'nın bahsi geçen dağ hattının gerisinde olması, kuvvetlerin manevra ve harekât kabiliyetini kısıtlamıştır.¹⁵⁷⁹

Muharebelerin gerçekleştiği ova ve vadilerin doğu-batı doğrultusunda uzaması Yunan tarafına taarruz mahiyetinde kolaylık sağlamıştır. Ancak, Orta Sakarya ve Ilıcaözü Vadileri dikey konuşulduğundan harekâta olanak vermemiştir. Bu durum ilgili alanda müdafaa şartlarını kolaylaştırmıştır. Muharebelerin gerçekleştiği alanda yer alan Sakarya Nehri, bölgeyi kuzey, doğu ve güney istikametlerinden sınırlandırmıştır. Böylece nehir, askeri taktik ve stratejiyi şekillendirmiştir. Sakarya Nehri üzerinde bulunan köprülerin atılması taarruz eden Yunanlara zorluk, müdafaa vaziyetindeki Türklere ise kolaylık sağlamıştır.

Türk birlikleri Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra Orta Sakarya'nın batısında örtme birlikleri bırakmış ve 25 Temmuz 1921 itibarıyla nehrin doğusunda Yunan Küçük Asya Ordusu'nun taarruzlarını karşılamak üzere mevzilenmiştir.¹⁵⁸⁰

4.1.3. Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları

4.1.3.1. Yunan Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Yunan ordusu, üç kolordu ve bu kolordulara bağlı on bir tûmenden oluşmuştur.¹⁵⁸¹ Yunanlar, Kütahya-Eskişehir

¹⁵⁷⁹ Ahmet Timural, Rauf Atakan, Alişan Berktaş, Cevdet Timur, *Türk İstiklal Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 5'inci Kısım, 2'nci Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973, s.3.

¹⁵⁸⁰ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, V'inci Kısım, I'inci Kitap, (Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât, 25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*, İkinci Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.32-36.

¹⁵⁸¹ Hüsnü Özlü, *"İstiklal Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordunun Askerî Harekâtı"*, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 32, Yıl: 2020, s.71-93.

Muharebeleri sırasındaki personel kayıplarını Anadolu'da yaşayan Rumlardan karşılama yoluna gitmiştir. Harekâta katılan her Yunan tümeni, 10.000-12.000 civarında bir mevcuttan meydana gelmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'ne Yunan ordusu, 123.780 personel ile katılım sağlamıştır.

Muharebeler sırasında orduda; 75.000 tüfek, 2.768 makineli tüfek, 386 top, 1.380 kılıç ve 18 tayyare yerini almıştır. Sakarya'da muharebeler başlamadan 10 Ağustos 1921'de İngiltere Başbakanı Lloyd George, Sevr Antlaşması'nın yırtılmış olduğunu ve silah ticaretinin bundan sonra serbest olduğunu ilan etmiştir. İlgili açıklama, Anadolu'da harbeden taraflara silah satışını hızlandırmıştır.

Küçük Asya Ordusu Komutanlığı tarafından hazırlanan taarruz planında; Yunan birliklerinin asıl kuvvetleriyle, Porsuk Çayı güneyinden Ankara'ya doğru ilerleyerek Türk asıl birliklerini yok etmesi öngörülmüştür.¹⁵⁸²

Bu kapsamda Yunan kuvvetlerinin, Türk ordusunun harekât merkezi ile bölgedeki demiryolu hattını tahrip ederek mevzilerine tekrar dönmesi kararlaştırılmıştır. Plan çerçevesinde asıl kuvvetlerin, cephe hattının güney kanadından Türk birliklerini kuşatacak şekilde hareket etmesi, diğer kuvvetlerin de cephenin merkezinden yapılacak saldırı ile oyalama muharebeleri yapılması öngörülmüştür.¹⁵⁸³

4.1.3.2. Türk Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra Türk ordusu, mevcut personelinin neredeyse 1/2'si ile silah gücünün 1/10'unu kaybetmiştir. Bu sırada alınan kararla Türk kuvvetleri Sakarya Nehri'nin doğusuna alınırken, 25 Temmuz 1921 itibarıyla Türk ordusu 13 piyade tümeni, 4 süvari tümeni ve 1 süvari tugayından oluşmuştur. Çekilme sırasında nehrin batısında çok az bir birlik bırakılmış, kalan kuvvetler Sakarya'nın doğusuna çekilmiştir.¹⁵⁸⁴

¹⁵⁸² Alptekin Müderrisoğlu, **Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004, s.377-380.

¹⁵⁸³ Erkal, **a.g.e.**, s.464-465.

¹⁵⁸⁴ Efdal As, "*Sakarya Meydan Savaşı'nda Haymana Civarında Geçen Muharebeler ve Haymana Ahalisine Etkileri*", **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu**, Yayına Hazırlayan: Temuçin Faik Ertan, Kadri Unat, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2017, s.135-164.

Bu sırada 5 Ağustos 1921’de TBMM’de alınan kararla Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, meclisin tüm yetkileri ile beraber üç aylığına Başkomutanlık makamına getirilmiştir.¹⁵⁸⁵ Başkomutanlık emrindeki İsmet (İnönü) Paşa’nın başında bulunduğu Batı Cephesi Komutanlığı, kolordu yetkisinde olarak 7 grup ile 1 bağımsız süvari tümeni ve cephe başlısı kuvvetlerden meydana gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, ordunun ihtiyaçlarını en kısa sürede tamamlamak amacıyla Başkomutanlık Yasası’na istinaden 7-8 Ağustos 1921’de Tekâlif-i Milliye Emirlerini yayımlamıştır.¹⁵⁸⁶ Ülkenin tüm kaynaklarını kullanmak amacıyla çıkarılan Tekâlif-i Milliye Emirleri ile seferberlik dâhilinde orduyu genel bir harbe hazırlamak hedeflenmiştir.¹⁵⁸⁷

Tekâlif-i Milliye Emirleri, yokluklar içerisinde görev yapan havacıların da bir nebze olsun ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamıştır. Çünkü havacılar harp sebebiyle ithalatın durmasının etkisiyle; benzin, vakum, gres, buji, tutkal vs. gibi birçok malzemeden yoksun bir şekilde görev yapmaya çalışmıştır. Bu çerçevede bakıldığında yayımlanan 8 numaralı Tekâlif-i Milliye Emri’nde belirtilen; “*Benzin, vakum, gres, vakum, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil, lastik, solüsyon, buji, tutkal, kablo, pil, tel, yalıtkan maddeler ve bunlar cinsinden malzeme ile asit sülfirik stoklarının yüzde kırkına sonradan ödenmek kaydıyla el konulacağı.*”¹⁵⁸⁸ belirtilmiştir. İlgili hükmün, ordunun olduğu kadar havacıların da ihtiyaçları ekseninde yayımlandığı değerlendirilmektedir.

Tekâlif-i Milliye kapsamında halktan toplanan silah, araç ve gereçler cephe hattına gönderilmiştir. Bu sırada personel ihtiyacı giderilmiş ve ordunun ikmal eri miktarı 50.000’i aşmıştır. Genel seferberlik sonrasında Türk ordusu, 101.727 personelden oluşmuştur. Aynı dönemde orduda; 825 makineli tüfek, 196 top, 54.572 tüfek, 1309 kılıç ve 4 tayyare yerini almıştır.¹⁵⁸⁹

¹⁵⁸⁵ **Düstur Dergisi**, Tertip: 3, Cilt: 2, Kanun No: 144, s.86; Necdet Aysal, “*Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa ve Haymana*”, **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin Faik Ertan, Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2015, s.15-25.

¹⁵⁸⁶ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 58, Belge: 1323-1324; Necdet Hayta, Tuğba Belenli, “*Millî Mücadele Dönemi’nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Politikalar*”, **Belleten Dergisi**, Cilt: LXXX, Sayı: 287, Nisan 2016, s.283-284.

¹⁵⁸⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: 2, s.349.

¹⁵⁸⁸ Mehmet Kayıran, “*Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 15, Ankara, Temmuz 1989, s.639-664.

¹⁵⁸⁹ Baki Vandemir, **Türk İstiklal Savaşı’nda Sakarya’dan Mudanya’ya**, Yayına Hazırlayan: Hayriye Yalçın, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2006, s.25-27.

Türk ordusu Yunan taarruzunu karşılamak amacıyla hazırlıklarını yaparken, Muğla Kuşadası'na zorunlu iniş yapan De Havilland DH 9 model Yunan tayyaresini getirmek amacıyla görevlendirilen Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş), Rasit Mülazım-ı Evvel Hamdi (Çaypınar) ve Başmakini Eşref (Koşman) Beyler, 10 Ağustos 1921'de bölgeye ulaşmıştır.¹⁵⁹⁰ Havacıların incelemesinden sonra, tayyarenin uçabilir durumda olduğu tespit edilmiş ve çalışmalara başlanmıştır. İlerleyen günlerde tecrübesi yapılan ve “İsmet”¹⁵⁹¹ adı verilen tayyare Türk ordusunun envanterine katılarak, önemli katkılar sağlamıştır.¹⁵⁹²

11 Ağustos 1921'de Güney Cephesi Komutanlığı tarafından Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, Yunanlılardan müsadere edilen tayyarenin motor ve malzemelerinin Çine yoluyla Muğla'ya gönderildiği ve geriye kalan aksamının peyderpey sevk edileceği bildirilmiştir.¹⁵⁹³

Türk ordusunun harekât planının, Yunan ordusunun taarruzuna göre şekillenmesi planlanmıştır. Bu kapsamda Yunan ordusunun; merkez cephe hattından, kuzey ya da güney kanatlardan veya her iki kanattan birden taarruz edebileceği değerlendirilmiştir. Türk Başkomutanlığı, Yunan kuvvetlerinin büyük olasılıkla kanatlardan bir taarruza geçme ihtimalini daha yüksek olasılık görmüştür. Bu yüzden ehemmiyet daha çok özellikle sol kanat bölgesine yoğunlaştırılmıştır. Plan kapsamında Türk ordusunun Ankara Çayı ile Ilıcaözü Deresi arasındaki bölgeyi savunması, geride de herhangi bir kanattan gelecek taarruza karşı güçlü ihtiyatlar bırakılması öngörülmüştür. Bu çerçevede Yunanların saldırı güç ve azmi kırılincaya kadar, sonuna kadar savunma yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁹⁴

¹⁵⁹⁰ İSH, K: 671, G: 103, B: 2

¹⁵⁹¹ Vecihi Hürkuş anılarında De Havilland DH 9 model tayyareye, “Allah korusun dileğiyle İsmet adını ben koymuş ve yurdumun örfüne uyarak tellerine koca bir mavi boncukta bağlamıştım.” demiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hürkuş, **Havada Vecihi 1915-1925**, s.103-106; Tayyareyi getirmek amacıyla rasit olarak görevlendirilen Rasit Mülazım-ı Evvel Hamdi Çaypınar ise anılarında, De Havilland DH 9 model tayyarenin önce Denizli'ye indiğini, daha sonra ise güvenli olması sebebiyle karadan Muğla'ya taşındığını, bu uçağa “İsmet” adını Muğla Askerlik Dairesi Başkanı'nın verdiğini ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Çetinkaya, **a.g.m.**, s.218.

¹⁵⁹² Davud Kapucu, “*Millî Mücadele Döneminde Yunanlardan Ele Geçirilen Ganimet Tayyareler*”, **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2021, s.107-126.

¹⁵⁹³ İSH, K: 671, G: 103, B: 1.

¹⁵⁹⁴ Erkal, **a.g.e.**, s.461-464.

4.1.4. Hava Harekâtının İcrası

13 Ağustos 1921 itibarıyla Yunan ordusu, kuvvetlerinin büyük çoğunluğu ile Eskişehir doğusunda hazırlık ve ikmal ile uğraşmış ve üç ya da dört tümenden oluşan gücüyle Alpu'nun kuzeyi, Aziziye Kışlası, Orta Tepe, Düz tepe, Kırgız Dağı, Mecidiye Çiftliği ve Akarsu doğusundaki tepelerde yerini almıştır. Bu sırada Küçük Asya Komutanlığı'nın emri ile Yunan ordusu yürüyüşe başlayarak ileri kıtalarıyla Bozan Köyü, Çerkes Köyü, Düz Tepe ve Mecidiye Çiftliği hattını işgal etmiştir.¹⁵⁹⁵

14 Ağustos 1921'de ileri harekâtına devam eden Yunan ordusu, Sakarya doğusunda konuşlu bulunan Türk kuvvetlerine yanaşmayı, böylece harp harekât için uygun bir ortam ve vaziyet elde etmeyi hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda 11 tümenden oluşan Yunan ordusu; bir tümen ile Porsuk Çayı kuzeyi üzerinden, beş tümeni ile Porsuk Çayı ile Sakarya Nehri arasından ve üç tümeni ile de Sakarya Nehri güneyinden harekâtına şekil vermiştir.¹⁵⁹⁶ Geriye kalan iki tümenden biri Afyon ve Dumlupınar gerisinde; bir diğer tümen ise Bursa ile Eskişehir mıntıkasında yedek kuvvet olarak bırakılmıştır.¹⁵⁹⁷ Gün içerisinde Yunan ordusunun öncü kuvvetleri, Ak Geyikli, Gökçe, Balıklı, Kızılcaviran, Çifteler doğusu ve Kabakulak hattına kadar gelmiştir.¹⁵⁹⁸

Yunan harekâtı Eskişehir'de konuşlu bulunan B-(2) ve C-(3) numaralı Yunan tayyare taburları tarafından da havadan desteklenmiştir. Yunan ileri harekâtı sonucu Bozan, Beylikahır ve Mahmudiye hattı elden çıkmıştır. Bu gelişme üzerine aynı gün Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan kuvvetlerinin durum ve vaziyetinin keşfedilmesini emretmiştir. Bu emir üzerine gün içerisinde Malıköy'deki Hava Meydanı'ndan Sivil Pilot Hasan Fehmi Bey, Erzurumlu Nafiz I tayyaresi ile havalanmıştır. Sivil Pilot Hasan Fehmi Bey, Malıköy Meydanı'ndan havalandıktan kısa bir süre sonra pilotaj hatası sonucu tayyaresi ile birlikte düşmüştür. Bu kaza sonucunda Erzurumlu Nafiz I tayyaresi parçalanarak elden çıkmıştır.¹⁵⁹⁹ Bu kaza sonrasında keşif emrinin yerine getirilebilmesi için ikinci bir tayyare kaldırılmış ancak, o da motor arızası sebebiyle

¹⁵⁹⁵ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bh.

¹⁵⁹⁶ Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Hazırlayan: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2014, s.239-245.

¹⁵⁹⁷ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bh.

¹⁵⁹⁸ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bha.

¹⁵⁹⁹ Tanman, **a.g.e.**, s.106-107.

iniş yapmak durumunda kalmıştır. İlgili nedenlerle Batı Cephesi Komutanlığı'nın emrettiği keşif görevi yerine getirilememiştir.¹⁶⁰⁰ Bu sırada Simav üzerinden Türk cephe hattını keşfe gelen bir Yunan tayyaresi, yerden açılan ateş sonucu Yorluk Deresi'ne düşürülmüştür.¹⁶⁰¹

Yunan taarruzunun başladığı dönemde, Sevr Antlaşması'na istinaden dağıtılan Meteoroloji teşkilatı duyulan ihtiyaç sebebiyle yeniden teşkil edilmiştir. Bu kapsamda Nafia ve Maarif Vekâletlerine dağıtılan malzeme toplanarak, Konya'ya getirilmiş ve burada Rasadat-ı Havaiye (Meteoroloji) teşkilatı kurulmuştur.¹⁶⁰² Meteoroloji teşkilatının kurulmasında tayyare uçuşlarının planlanması etkili olmuştur.

15 Ağustos 1921'de Yunan ordusu; Mihalicık batısında bulunan Tatarcık, Sarıköy, Çandır Köprüsü, Belviran, Sığircık, Yüregil hattına ulaşmıştır.¹⁶⁰³ Yunan kuvvetlerinin ilerleyişi nedeniyle Batı Cephesi Komutanlığı, tayyare bölüğünden yeni bir hava keşfi yapılmasını istemiştir. Bu emir üzerine aynı gün Erzurumlu Nafiz II tayyaresi ile Sivil Pilot Behçet ile Rasit Mülazım-ı Evvel Süleyman Sırrı Beyler, Yunan ordusunun durum ve vaziyetinin keşfi için görevlendirilmiştir. İlgili keşif tayyaresinin, Yunan tayyarelerinin saldırılarından korunması amacıyla bölükte bulunan Albatros D.III av tayyaresinin de refakat uçuşu yapması kararlaştırılmıştır. Bu karar sonrasında iki Türk tayyaresi Malıköy'deki meydana havalanmıştır. Sivil Pilot Behçet Bey¹⁶⁰⁴ ile Rasit Mülazım-ı Evvel Süleyman Sırrı Bey, keşif görevini yerine getirip dönüşe geçtikten sonra, Beylikköprü civarında tayyarelerinin motorunda çıkan yangın sonucu, yanarak hayatlarını kaybetmiştir.¹⁶⁰⁵

Bu tayyare kazasına ilişkin olarak 24'üncü Tümen Kumandanlığı'na gönderilen harp raporunda kazaya ilişkin bilgilere yer verilmiştir. İlgili raporda;

¹⁶⁰⁰ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.71.

¹⁶⁰¹ **İSH**, K: 1135, G: 173, B: 2.

¹⁶⁰² Kaymaklı, **a.g.e.**, s.78.

¹⁶⁰³ Erkal, **a.g.e.**, s.466.

¹⁶⁰⁴ Behçet Bey, 1915 senesinde pilot ve rasit olarak yetiştirilmek üzere Ayastefanos (Yeşilköy) Tayyare Mektebine alınmıştır. 30 Ağustos 1916 tarihinde Silifke'de bulunan Dördüncü Tayyare Bölüğüne atanmıştır. Burada Dördüncü Ordu emrinde görev yapmıştır. Kasım 1918'de Uzunköprü'deki 15'inci Tayyare Bölüğü'ne atanmış, bilahare atandığı İzmir Tayyare İstasyonu'nda iken İzmir'in işgali üzerine de firar ederek Konya'ya gelmiş ve Millî Mücadele'ye katılmıştır. 1 Haziran 1920 tarihi itibarıyla Konya Tayyare İstasyonunda görev yapması uygun görülüş, terhisine lüzum olmadığı bildirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **İSH**, K: 502, G: 127, B: 1; **İSH**, K: 506, G: 65, B: 1.

¹⁶⁰⁵ Aydar, *"Türk Havacılarının Milli Mücadele Destanından Bir Yaprak"*, s.17; Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.155.

“Batı istikametinden gelen iki tayyaremizden Erzurumlu Nafiz Bey tayyaresi olduğu anlaşılan bir tayyaremiz takriben 1000-1500 metre irtifada iken benzin deposunun tutuşması neticesi sukut ederek rasıt ve pilotu şehiden vefat etmiştir. Rasıt tayyareden 100 metre açıkta yol üzerinde ve pilot tayyare içinde bulunmuş, şehitlerin enkazın altından tahliyesi ve nakilleri ile iştilal edilmekte bulunduğu ve tayyarelerin Polatlı’ya sevk edileceği”¹⁶⁰⁶ bildirilmiştir.

Kaza kırımın yaşandığı dönemde Erzurumlu Nafiz II tayyaresine refakat eden Albatros D.III tayyaresi tarafından hava keşif görevi tamamlanmış ve Yunan ordusunun durumu Batı Cephesi Komutanlığına iletilmiştir. Bu raporda; Yunan ordusunun üç tümenle Alpu, Bozan, Mihalıç yolundan, iki tümenle Porsuk Çayı sağ ve sol sahilinden, dört tümenle Porsuk ile Sakarya arasından, üç tümünle de Sakarya güneyinden ilerlediği tespit edilmiştir. Bu sırada Yunan kuvvetleri ile yaşanan temas ve tayyare keşfi neticesinde Yunan birliklerinin istikamet yönü ve hareket tarzı belirlenmiştir.¹⁶⁰⁷ Bu durum Türk ordusunun izleyeceği taktik stratejiyi şekillendirmiştir.

Erzurumlu Nafiz II tayyaresinin elden çıkmasından sonra tayyare bölüğünde iki av tayyaresi kalmıştır. Bu av tayyarelerinden biri de motor arızası sebebiyle hizmet dışı kalmıştır. Böylece tayyare bölüğündeki tayyare miktarı kritik bir vaziyete girmiştir. Havacı personel, imkânlar dâhilinde bu tek tayyareyi faal tutmak suretiyle hava harekât görevlerini icra etmeye çalışmıştır.¹⁶⁰⁸ Türk havacılar tek tayyare ile faaliyetlerini gerçekleştirmeye çalışırken, aynı gün bir Yunan tayyaresi Çay, Akşehir ve Bolvadin üzerinde hava keşfi yaparak, bölgeden uzaklaşmıştır.¹⁶⁰⁹

Yunan ordusu, herhangi bir direnişle karşılaşmadan Tatarcık, Sarıköy, Sivrihisar, Çandır ve Emirdağ hattına ulaşınca Türk kuvvetlerinin Sakarya Nehri doğusunda mevzilendiğini anlamıştır. İlerlemesine devam eden Yunan kuvvetleri, 16 Ağustos 1921 itibarıyla Kartaltepe, Mihalıçık, Biçer, Mülk, Ballıhisar, Fettahoğlu Köprüsü, Yeniköy ve Peyami hattına ulaşmıştır.¹⁶¹⁰

17 Ağustos 1921’de Yunanlar, sol kanatta bulunan birlikleriyle Balıklı Köprüsü, Mihalıç Köprüsü, Hamam, Köseler hattından Sakarya’ya yanaşmıştır. Bu

¹⁶⁰⁶ İSH, K: 1403, G: 42, B: 42-1.

¹⁶⁰⁷ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bha.

¹⁶⁰⁸ Çetinkaya, **a.g.m.**, s.218; Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.155.

¹⁶⁰⁹ Çalhan, **a.g.e.**, s.266.

¹⁶¹⁰ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bha.

sırada Yunan ordusunun bir tümeni Mihaliç kuzeyinde, iki tümeni Biçer, Sarayköy mıntıkasında yerini almıştır. Aynı dönemde Yunanların bir tümeninin Hamamkarahisar'a, bir tümeninin Sakarya kuzeyine, iki tümeninin Fettahoğlu Köprüsü'nden güneydoğuya ve üç tümeninin de Piribeyli civarında ilerlediği görülmüştür. Yunan kuvvetlerinin ilerlediği sırada Türk süvari grubu, Piribeyli civarındaki birliklerin en sağındaki tümeni muharebeye mecbur kılmıştır.¹⁶¹¹

17 ve 18 Ağustos 1921'de tayyare bölüğündeki tek uçakla yapılan hava keşfi, Yunan ordusunun Sivrihisar güneyinden Fettahoğlu Köprüsü'ne doğru kuvvet kaydırıldığını ortaya çıkarmıştır. Bu sırada 18 Ağustos 1921'de bir Yunan tayyaresi, Şuhut'u havadan keşfedip, ardından bölgeye bomba atmıştır. Bu bombardıman sonucunda Şuhut halkından ölen ve yaralananlar olmuştur.¹⁶¹² Aynı gün, Bozdağ kuzeyinde bulunan Yunan birlikleri vaziyetini muhafaza etmiş ve burada bulunan bir tümeniyle Toprak Pınarı ile Çeltik civarına kadar ilerlemiştir.¹⁶¹³

19 Ağustos 1921'de Biçer civarındaki Yunan kuvvetleri, kuzeye yürüyerek Sarayköy, Narlı mıntıkasına yönelmiştir. Aynı dönemde Porsuk civarındaki Yunan birlikleri harekete geçmiştir. Bu sırada 17'nci Türk Tümeni Kapılı civarına alınmıştır. Ayrıca, cephe ihtiyatında bulunan yedinci tümen, Kargalıdan Sarı Halil'e gönderilmiştir.¹⁶¹⁴

21 Ağustos 1921'de Yunan ordusu; asıl kuvvetleriyle Beylikköprü civarına, bir tümeniyle Porsuk-Yukarı Sakarya arasına, 3'üncü Kolordusu ile Kürttaciri, Yorma, Çiloğlusivrisi sırtlarına, 1'inci Kolordusu ile Türktaciri, Çambaklı hattına, 2'nci Kolordusu ile Hacımusa, Emirler, Kesikkaya civarına ve süvari tugayı ile Hacımusa çevresine konuşlanmıştır.¹⁶¹⁵

Yunan ordusu ilerlerken, aynı gün Türk tayyare bölüğünde kalan tek sağlam tayyare ile hava keşfine devam edilmiştir. Bu hava keşfi sonucu Yunan kuvvetlerinin saat 15:45 itibarıyla Fettahoğlu Köprüsünü geçerek, Sakarya Nehri'nin güneyine ilerlediği tespit edilmiştir.¹⁶¹⁶

¹⁶¹¹ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bi.

¹⁶¹² Çalhan, a.g.e., s.294-339.

¹⁶¹³ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bi.

¹⁶¹⁴ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bi.

¹⁶¹⁵ Erkal, a.g.e., s.467.

¹⁶¹⁶ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bia.

Cephe hattında bu gelişmeler olurken Muğla Kuşadası'na zorunlu iniş yapan De Havilland DH 9 model Yunan tayyaresi, Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey, Rasıt Mülazım-ı Evvel Hamdi (Çaypınar) ve Başmakınist Eşref tarafından onarılarak aynı gün Akşehir'e getirilmiştir. “İsmet” adı verilen bu tayyare, Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri doğrultusunda Ankara'ya hareket etmiştir.¹⁶¹⁷

Yunan ordusu 21-22 Ağustos 1921'de ilerlemesine devam etmiş ve asıl kuvvetleri ile Türk birlikleriyle temas vaziyetine geçmiştir. Böylece Yunan ordusu, ertesı gün başlayacak taarruz için hazırlık durumunu tamamlamıştır. Bu sırada 22 Ağustos 1921'de Kolağası Fazıl Bey tarafından cephe hattı üzerinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde cephenin sol kanat ilerisinde Çeltik ile Küçükhasan civarında 1 tümeden çok bir Yunan gücünün olduğu belirlenmiştir. Bu keşif Yunanların, Sakarya doğusundaki Türk mevzilerine taarruz için harekete geçmek üzere olduğunu göstermiştir.¹⁶¹⁸

Hava keşifleri devam ederken aynı gün tarihli bir belgede, Deniz Tayyare Mektebi Müdürü Savmi Bey'in yapacağı bir tertibat yardımıyla Averof zırhlısını torpillemenin mümkün olacağını belirttiği ve bu uğurda canını feda etmeye hazır olduğunu bildirdiği, bu iş için motor bularak satın almak ve vesair işler için takriben beş bin lira kadar bir masraf yapması gerektiğini beyan ettiği ifade edilmiştir. Savmi Bey'in bu kapsamda verilecek emir kapsamında hareket edeceğini belirttiği aktarılmıştır.¹⁶¹⁹

Sakarya Meydan Muharebesi başlamadan önceki 15-23 Ağustos 1921 günleri arasında Malıköy'de görev yapan tayyare bölüğü, elinde bulunan tek av tayyaresi ile 8 hava keşfi yapmıştır. İlgili keşifler sonucunda Yunan ordusunun Sakarya mevzilerine yönelik bir taarruz hazırlığı içerisinde bulunduğu anlaşılmıştır. Tayyare bölüğünün yaptığı keşifler, Yunan ordusunun Sivrihisar güneyi ile Ballıhisar arasındaki bölgede üç tümeden fazla bir kuvvetle ilerlediğini göstermiştir.¹⁶²⁰ Bu nedenle Türk Başkomutanlığı, kuvvetlerin önemli bir kısmının Ilıca Boyu ile sol kanat

¹⁶¹⁷ Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, s.98-100.

¹⁶¹⁸ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bia.

¹⁶¹⁹ İSH, K: 1486, G: 101, B: 1.

¹⁶²⁰ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.155; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.72.

civarında toplanmasını sağlamıştır. Bu kapsamda Türk ordusuna mensup 3'üncü ve 1'inci Gruplar, güney kanat bölgesine alınarak müdafaa hattı güçlendirilmiştir.¹⁶²¹

Yunanların, Türk cephe hattını Uzunbey-Haymana doğrultusunda aşmak ve Türk kuvvetlerini güneyden çevirmek maksadıyla hazırlıklarını tamamlamasının ardından 23 Ağustos 1921'de yaptıkları taarruz ile Sakarya Meydan Muharebesi başlamıştır.¹⁶²² Yunanların cepheden bir tümenle başlattıkları ve güney kanadı düşürmek amacıyla sekiz tümenle şekillendirdikleri kuşatma harekâtlarını önlemek amacıyla Türk mevzileri sol kanattan doğuya doğru çevrilerek cephe hattı genişletilmiştir. Bu sırada hızla gelişen 1'inci Yunan Tümeni'nin taarruzu sonucunda, stratejik konumdaki Mangal Dağı'nı tutamayan 5'inci Türk Tümeni geri çekilmek zorunda kalmıştır. Batıdan gelen rüzgâr ve yağmurun da etkisi ile 1'inci Yunan Tümeni, Yunan tayyare ve topçularının desteği ile bölgeyi ele geçirmiştir.¹⁶²³

Yunan taarruzu üzerine Batı Cephesi Komutanlığı, sol kanat bölgesi üzerinde hava keşfi yapılarak, durum ve vaziyetin tespit edilmesini emretmiştir.¹⁶²⁴ Bu emir üzerine 2'nci Tayyare Bölük Komutanı Fazıl Bey Saat 08:30'da İnlerkatrancı, Hacımusaoglu, Çambaklı, Sivri, Hacıömeroğlu ve Polatlı istikametlerinde bir hava keşfi yapılmıştır.¹⁶²⁵ Bu hava keşfi sırasında; Çambaklı civarında üç buçuk tümen, Hacıömeroğlu'nda da bir buçuk tümenlik bir Yunan kuvvetinin varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca keşif esnasında Çambaklı, İnlerkatrancı, Hacımusaoglu ve Hacıömeroğlu civarında çok sayıda nakil aracının hareket halinde olduğu görülmüştür. İlave olarak Çambaklı, İnlerkatrancı ve civarındaki düzlüklerde büyük çapta açık ordugâhlar bulunduğu belirlenmiştir. Hava keşfi, benzinin yeterli olmamasından dolayı devam edememiş, bunun üzerine havacılar geri dönmüştür.¹⁶²⁶

Hava ve kara keşifleri, Yunanların sekiz tümeniyle Sakarya ile Ilıcaözü güneyinde, diğer bir tümeniyle de Sakarya ile Porsuk kuzeyinde olduğunu

¹⁶²¹ Erkal, **a.g.e.**, s.468.

¹⁶²² İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bj.

¹⁶²³ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.68; Erikan, **a.g.e.**, s.245.

¹⁶²⁴ İSH, K: 1208, G: 184, B: 184-1.

¹⁶²⁵ İSH, K: 1208, G: 184, B: 184-1a.

¹⁶²⁶ İSH, K: 1208, G: 184, B: 184-2.

göstermiştir. Bu durum kesin sonuçlu muharebelerin Mangal Dağı ve doğusunda gerçekleşeceğini göstermiştir.¹⁶²⁷

Yunan taarruzunun başladığı gün, Muğla Kuşadası'na zorunlu iniş yapan ve "İsmet" adı verilen tayyare, Sarayönü üzerinden Ankara'ya getirilmiştir. Aynı gün Kuva-yı Havaiye Umum Müdürlüğü ile Batı Cephesi Komutanlığı arasında yapılan yazışmada, Yunanlardan ele geçirilen De Havilland DH 9 model tayyarenin salimen Ankara'ya getirildiği bildirilmiştir. Aynı yazıda ganimet olarak ele geçirilen bu tayyareyi tecrübe etmesi için Pilot Kolağası Fazıl Bey'in Ankara'ya gönderilmesi istenmiştir.¹⁶²⁸ Ancak Batı Cephesi Komutanlığı, durumun kritikliği ve ihtiyaç dolayısıyla Kolağası Fazıl Bey'in gönderilemeyeceğini bildirmiştir.¹⁶²⁹ "İsmet" adı verilen ganimet tayyare, aynı gün verilen emirle Ankara'dan Malıköy Hava Meydanı'na getirilmiştir. Böylece tayyare bölüğündeki sağlam tayyare miktarı ikiye çıkmıştır.¹⁶³⁰

Muharebelerin ilk günü, asıl muharebe hattı ilerisinde bulunan ve atış hâkimiyetinden dolayı önem arz eden Mangal Dağı'nın kaybedilmesi üzerine, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından 24 Ağustos 1921'de bir emir yayımlanmıştır.¹⁶³¹ Bu emirde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa;

*"5'inci Tümenin Mangal Dağı'nda bulunan mevzilerini koruyamadığını öğrendim. Bu olayı acemilik saymakla birlikte, sebep olanlar hakkında hemen soruşturma yapılmasını emrettim. 5'inci Tümen'in bütün komutan, subay ve erlerinden verilecek ilk emirle düşman üzerine atılmak ve onu yok etmek suretiyle şan ve şeref kazanmalarını isterim."*¹⁶³² demiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın emri üzerine Mangal Dağı'nın geri alınması amacıyla 24'üncü ve 4'üncü Türk Tümenleri tarafından yapılan karşı saldırılar sonuç vermemiştir. Yine aynı gün içerisinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, birlikleri denetlemek ve yakından görmek amacıyla yola çıkarken, attan düşerek yaralanmıştır. Bu olay sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın kaburga kemiği kırılmıştır. Bu yüzden

¹⁶²⁷ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.157.

¹⁶²⁸ **İSH**, K: 1209, G: 14, B: 14-1: 4.

¹⁶²⁹ **İSH**, K: 1209, G: 3, B: 3-1, 3-1a.

¹⁶³⁰ Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, s.98-100.

¹⁶³¹ **İSH**, K: 9, G: 9, B: 9-1.

¹⁶³² Erkal, **a.g.e.**, s.470.

Mustafa Kemal Paşa muharebeleri, yatakta ve sedye üzerinde verdiği emirlerle yönetmiştir.¹⁶³³

Cephe hattında bu gelişmeler olurken gün içerisinde 2'nci Tayyare Bölüğü tarafından bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde; beş tümendenden fazla bir Yunan kuvvetinin Türk cephe hattına doğru ilerlemekte olduğu tespit edilmiştir.¹⁶³⁴ Ayrıca keşif sırasında, Yunan kuvvetlerinin Çambaklı'dan Ilıca Çayı'na doğru giden yolda yürüyüş halinde olduğu belirlenmiştir. İlave olarak keşif sırasında, Ilıca Çayı'na gelen Yunan kuvvetlerinin bir kısmının Eski kışla, diğer kısmının ise İnler Katrancı'nın takriben 8 kilometre doğusuna doğru bir hat tuttuğu tespit edilmiştir.¹⁶³⁵ İlave olarak keşifte, Kabak yolu ile Katrancı'nın güneyinde herhangi bir faaliyet olmadığı belirlenmiştir.¹⁶³⁶

25 Ağustos 1921'de Yunan kuvvetlerinin taarruzu devam etmiştir. Bu kapsamda 1'inci Yunan Kolordusu'nun taarruzu ile Türbe Tepe elden çıkmışsa da 2'nci ve 3'üncü Türk Grup Komutanlıklarının koordineli karşı taarruzları ile bölge tekrar geri alınmıştır.¹⁶³⁷ Bu sırada Türk kuvvetlerinin Mangal Dağı'nı ele geçirmek amacıyla yaptıkları yeni taarruzlar, Yunan 2'nci Kolordusu tarafından önlenmiştir.¹⁶³⁸

Muharebeler devam ederken cephe hattı üzerinde Yunanlardan ele geçirilen İsmet isimli De Havilland DH9 model tayyare ile üç uçuş yapılmıştır. Bu üç uçuştan ilkinde; Beylikköprü doğusundaki tepelerin gerisinde yanaşık nizamda toplam bir tümen, Beşköprü doğusunda bir tümen ve Ilıcasu kuzeyinde bir tümen Yunan kuvveti tespit edilmiştir.¹⁶³⁹ Ayrıca keşif sırasında, İnlerkatrancı'nın batısında bir otomobil parkı görülmüştür.¹⁶⁴⁰ Bunun yanında, İnlerkatrancı'nın doğusunda gruplar halinde istirahat vaziyetinde bir tümen Yunan birliği belirlenmiştir.¹⁶⁴¹ İlave olarak, Ilıca

¹⁶³³ Erikan, **a.g.e.**, s.246.

¹⁶³⁴ İSH, K: 1209, G: 160, B: 160-1.

¹⁶³⁵ İSH, K: 1209, G: 160, B: 160-2.

¹⁶³⁶ İSH, K: 1209, G: 160, B: 160-3.

¹⁶³⁷ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bja.

¹⁶³⁸ Erkal, **a.g.e.**, s.470.

¹⁶³⁹ İSH, K: 1209, G: 92, B: 92-1.

¹⁶⁴⁰ İSH, K: 1140, G: 15, B: 15-3.

¹⁶⁴¹ İSH, K: 1209, G: 93, B: 93-1.

kuzeyinde zayıf bir kuvvet tespit edilmiştir.¹⁶⁴² Bu arada keşif sırasında, Yunan birliklerinin yoğun olduğu bölgeler havadan bombalanmıştır.¹⁶⁴³

Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) ve Rasit Mülazım-ı Evvel Hamdi (Çaypınar) tarafından yapılan ikinci uçuşa; sabah Ilıcasu ile İnlerkatrancı civarında görülen toplu şekildeki Yunan birliğinin açılarak, ilerlediği görülmüştür. Ayrıca, Kirazoğlu'ndan doğuya doğru hareket eden tahminen iki tümenin yürüyüş halinde olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında Kirazoğlu, Büyükgökgöz, Kızılkoyunlu ve Tutak köylerinde birer taburdan az olduğu tahmin edilen kuvvetlerin istirahat halinde olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁴⁴ İlave olarak, Yunan birliklerinin yoğun olarak Katrancı, Kaltaklı, Eskikişla ve Kireç köyleri civarında olduğu görülmüştür. Bunların yanında, Yunan ordusunun sağ kanadında tahminen üç tümeden fazla bir kuvvet olmadığı belirlenmiştir. Dönüş sırasında Katrancı'daki Yunan birlikleri havadan bombalanmış ve keşif görevine son verilmiştir.¹⁶⁴⁵

İsmet tayyaresi ile cephe hattı üzerindeki üçüncü uçuşu Sivil Pilot Hayri Bey ile Rasit Mülazım-ı Evvel Hasan Basri Bey yapmıştır. Böylece İsmet tayyaresi ile yapılan uçuşlarla Yunan ordusunun durum ve vaziyeti tespit edilmiştir.¹⁶⁴⁶ Bu sırada Yunan tayyareleri de kendi mevzileri üzerinde uçmuş, ancak hava muharebesine girmekten kaçınmıştır.¹⁶⁴⁷

26 Ağustos 1921'de Yunan ordusu taarruzlarına devam etmiş, 7'nci Tümeni ile Çekirdeksiz batısı ve Ezineli hattına ulaşmıştır. Yunan asıl kuvvetleri ise Yıldıztepe, Sapanca güneyi, Kavak Köyü batısı, Türbe Tepe güney sırtları ve Sinanlı genel hattına varmıştır.¹⁶⁴⁸ Gün içerisindeki muharebelerde, Yunan ordusunun ısrarlı ve etkili taarruzlarına karşı Türk kuvvetleri, zaman zaman görülen mevzi çekilmeleri dışında inatla bulunduğu bölgeleri savunmaya devam etmiştir. Yunan 2'nci Kolordusunun kuşatma harekâtı, Türk birliklerinin direnişi sebebiyle başarılı olamamıştır. Bu sırada

¹⁶⁴² İSH, K: 1209, G: 96, B: 96-1.

¹⁶⁴³ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s.101.

¹⁶⁴⁴ İSH, K: 1209, G: 91, B: 91-1.

¹⁶⁴⁵ İSH, K: 1209, G: 91, B: 91-2.

¹⁶⁴⁶ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s.102.

¹⁶⁴⁷ Kaymaklı, *a.g.e.*, s.73.

¹⁶⁴⁸ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bja.

Türk Başkomutanlığı, sol kanat hattına kuvvet kaydırma imkân ve olanağı bularak, müdafaa hattını güçlendirmiştir.¹⁶⁴⁹

Cephe hattında bu gelişmeler olurken sabahleyin İsmet tayyaresi ile Sivil Pilot Hayrettin ve Rasıt Mülazım-ı Sâni Bahattin Beyler, Yunan ordusunun durum ve vaziyetini tespit etmek amacıyla görev uçuşuna çıkmıştır. Bu keşif uçuşu sırasında; Malıköy, Ilıca Çayı, İnlerkatrancı, Kızılhisar, Güzelcekale ve Haymana civarı gözetlenmiştir. Keşif sırasında; Sivrihisar'a giden yol ile Demirciköyü ve Kavuncu Köprüsü civarında herhangi bir Yunan kıtaatı görülmemiştir. İnlerkatrancı ile Kızılhisar arasında üç Yunan tümeni tespit edilmiştir. Eskişehir ve Bahçecik'te birer Yunan tümeni belirlenmiştir. Ayrıca, İnlerkatrancı'ya doğru hareket halinde bir Yunan tümeninin yürümekte olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁵⁰

Sivil Pilot Hayrettin ve Rasıt Mülazım-ı Sâni Bahattin Beylerin keşif uçuşunun ardından İsmet tayyaresi ile bu sefer Sivil Pilot Vecihi ve Rasıt Mülazım-ı Evvel Hasan Basri Beyler cephe hattı üzerinde görevlendirilmiştir. Bu hava keşfi sırasında havacılar; Yunan ihtiyat birliklerinin ön hatlarda muharebeye dâhil olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca havacılar, İnlerkatrancı ile Kızılhisar arasında üç Yunan tümeninin bulunduğunu, Eskişehir civarında da azımsanamayacak bir kuvvet olduğunu belirlemiştir. Havacılar bu keşif görevi sırasında, Yunan ordusuna ait önemli mevzi ve hedefleri havadan bombalamıştır.¹⁶⁵¹

27 Ağustos 1921'de Yunan ordusunun taarruzları daha da şiddetlenmiştir. Bu kapsamda Yunan birliklerinin saldırıları, Türk Mürettep Kolordusu ile 1'inci, 2'nci, 3'üncü ve 4'üncü Ordu Grupları üzerinde yoğunlaşmıştır. Akşama dek süren muharebeler sırasında Türk 3'üncü ve 4'üncü Grupları, Yunan taarruzunu geri püskürtmüştür. Ancak Türk 2'nci Grubu'nun mevzilerini bırakmak zorunda kalışı, bu grubun batısında yer alan 3'üncü Grup ile doğusundaki 1'inci Grubun, ilgili hattı kapatmak amacıyla faaliyet göstermesine neden olmuştur.¹⁶⁵² Cephedeki durumun kritik bir vaziyet alması üzerine Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Meclis ve

¹⁶⁴⁹ Erkal, **a.g.e.**, s.471-472.

¹⁶⁵⁰ **İSH**, K: 1314, G: 29, B: 1.

¹⁶⁵¹ **İSH**, K: 1314, G: 29, B: 1a.

¹⁶⁵² **İSH**, K: 1214, G: 103, B: 103bk.

Hükümetin iki gün içerisinde Ankara'dan Kayseri'ye taşınmasını istemiştir.¹⁶⁵³ Ancak öğleden sonra gönderdiği telgraf ile taşınma işinin ertelenmesini emretmiştir.¹⁶⁵⁴

Meclisin Kayseri'ye nakledilmesinin gündeme geldiği bir dönemde mecliste heyecanlı ve hararetle tartışmalar yaşanmıştır. Bu sırada kürsüye çıkan Erzurum Mebusu Durak Bey tarafından milletvekillerine yönelik bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamasında Durak Bey;

*“Arkadaşlar, nereye gidiyoruz?... Biz bu davaya başladığımız gün, elimizde ne böyle bir ordu ne de bu kadar silah vardı. Bugün eskiye göre çok kuvvetliyiz. Halk gidebilir. Ailelerimiz gidebilir. Herkes gidebilir. Ama biz elimizde silah, burada öleceğiz. Hiçbirimiz şehitlerimizden daha büyük değiliz. Düşman, bizi burada kendisini yenmek için tedbirler düşünürken bulmalıdır.”*¹⁶⁵⁵ demiştir.

İlgili açıklama milletvekillerinin, Millî Mücadeleye yönelik inanç ve kararlılığını göstermiştir.

Cephe hattındaki kritik vaziyet üzerine Mustafa Kemal Paşa, orduya yayımladığı emirle yeni bir taktik ve stratejiyi uygulamaya sokmuştur. Bu emirde Mustafa Kemal Paşa; *“Hattı müdafaa yoktur. Sathı müdafaa vardır. Yurdun her karış toprağı, vatandaşın kanıyla sulanmadıkça düşmana bırakılamaz. Onun için küçük büyük her birlik, durabildiği ilk noktada durarak, düşmana karşı muharebeye devam eder.”*¹⁶⁵⁶ diyerek Anadolu'nun her şart ve durumda sonuna kadar savunulacağını belirtmiştir.

Muharebe hattındaki bu kritik ortamda Sivil Pilot Vecihi ile Rasit Mülazım-ı Evvel Hasan Basri Bey tarafından iki hava keşfi yapılmıştır. Sabahleyin yapılan ilk hava keşfinde; Yunan kuvvetlerinin doğuya doğru ilerlediği ve Yunan ordusunun motorlu araçlarla takviye edildiği belirlenmiştir. Ayrıca keşif sırasında Yunan kuvvetlerinin Polatlı'nın güney ve batı sırtlarını aşarak taarruz ettikleri tespit edilmiştir.¹⁶⁵⁷ Aynı gün öğleyin yapılan ikinci hava keşfi sırasında, Yunan birliklerinin durum ve vaziyeti belirlenmiş, bazı Yunan mevzi ve hatları havadan bombalanmıştır.¹⁶⁵⁸ Bu sırada gün içerisinde Tayyare Bölüğü tarafından gönderilen

¹⁶⁵³ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 80, Yıl: 31, Ağustos 1981, Belge No: 1762.

¹⁶⁵⁴ Erkal, a.g.e., s.472.

¹⁶⁵⁵ Samet Ağaoğlu, Kuva-yı Milliye Ruhu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1964, s.222-223.

¹⁶⁵⁶ Erikan, a.g.e., s.253-254.

¹⁶⁵⁷ Kaymaklı, a.g.e., s.73.

¹⁶⁵⁸ Hürkuş, Bir Tayyarecinin Anıları, s.103.

yazıyla, tayyareler için uçuş benzini kalmadığı bildirilmiştir.¹⁶⁵⁹ Aynı gün tarihli diğer bir belgede, tayyareler için çok elzem olan Hint yağının Marmaris yolu ile temini amacıyla girişimde bulunulduğu belirtilmiştir.¹⁶⁶⁰

28 Ağustos 1921’de cephe hattındaki muharebeler akşama kadar devam etmiştir.¹⁶⁶¹ Bu muharebeler sırasında 1’inci Grubun biraz geri çekilmesi üzerine bazı komutanlar, geri çekilme teklif ve önerisinde bulunmuştur. Bu teklife Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa tarafından; *“Başkomutanlığın son emirleriyle de tasrih olunduğu veçhile, bütün cephemizde son nefere kadar müdafaaya karar verilmiştir.”*¹⁶⁶² denilerek ret cevabı verilmiştir.

Cephe hattında muharebeler tüm şiddeti ile devam ederken gün içerisinde Sivil Pilot Vecihi ve Rasit Mülazım-ı Evvel Hasan Basri Beyler tarafından cephe hattında iki hava keşfi gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁶³ Bu hava keşiflerinde Yunan kuvvetlerinin, Katrancı Vadisi’nden doğuya ve Haymana civarına yaklaştıkları tespit edilmiştir.¹⁶⁶⁴

Kuşatma harekâtında başarılı olamayan Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanlığı, 29 Ağustos 1921’den itibaren bir taraftan kuzeye bir tümen kaydırmış, diğer taraftan da 1’inci ve 3’üncü Kolordularıyla Haymana batısındaki Çal Dağı bölgesine yönelmiştir. Bu durum Yunan taarruzunun, Türk 3’üncü ve 4’üncü Grup Komutanlıklarının olduğu bölgede yoğunlaşmasına yol açmıştır.¹⁶⁶⁵

Muharebeler devam ederken Batı Cephesi Komutanlığı’nın emri ile Yunan ordusunun durum ve vaziyetinin tespit edilmesi için hava keşfi yapılması istenmiştir. Bu emir üzerine Sivil Pilot Vecihi Bey ile Rasit Mülazım-ı Evvel Hasan Basri Bey tarafından cephe hattında bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde, Yunan kıtalarının motorlu araçlarla cephe hattına sevk edildiği tespit edilmiştir.¹⁶⁶⁶

¹⁶⁵⁹ İSH, K: 1211, G: 136, B: 1.

¹⁶⁶⁰ İSH, K: 1211, G: 57, B: 1.

¹⁶⁶¹ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bk.

¹⁶⁶² Cevdet Kerim İncedayı, **Türk İstiklal Harbi**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1926, s.114.

¹⁶⁶³ İSH, K: 1227, G: 10, B: 10-1, 10-2.

¹⁶⁶⁴ İSH, K: 1227, G: 10, B: 10-3, 10-4.

¹⁶⁶⁵ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bka.

¹⁶⁶⁶ Gaye İnan, **Kuruluşundan Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonuna Kadar Türk Havacılığı**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s.90.

30 Ağustos 1921’de Yunan tayyareleri tarafından yapılan hava keşifleri, Türk ordusunun genel bir çekilme yaptığı yönünde değerlendirilmiştir. Bu yanlış rapor üzerine Yunan kuvvetlerine, genel taarruz emri verilmiştir. İlgili emir çerçevesinde Yunan kuvvetleri, Mürettep Türk Kolordusunun sol yanında bulunan Kartaltepe güneyi, Tırnaksız ve Adatepe güneyine kadar ilerlemiştir.¹⁶⁶⁷ Ancak Yunan kuvvetleri, Türk birliklerinin direnişi sebebiyle bu hattan daha doğuya geçememiştir. Bu sırada Yunanların Çal Dağı ve Haymana doğrultusunda gerçekleştirdiği taarruz, Sivri ve Çal Dağı güney hattına ilerlediyse de Türk kuvvetlerinin azmi ve kararlılığı sayesinde durdurulmuştur.¹⁶⁶⁸ Yunan ordusunun yön ve stratejisini değiştirmesi, muharebe hattının 100 kilometrelik bir alana yayılmasına etki etmiştir.¹⁶⁶⁹

Yunan taarruzunun artması üzerine gün içerisinde Batı cephesi Komutanlığı, cephe hattındaki durum ve vaziyetin belirlenmesi için hava keşfi yapılmasını emretmiştir. Bu emir doğrultusunda 2’nci Tayyare Bölüğü tarafından cephe hattında üç keşif uçuşu yapılmıştır. Bu keşiflerden ilki, Kolağası Fazıl Bey ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Hasan Basri Bey tarafından Beylikköprü, Sakarya, Ilcasu, İnlerkatrancı ve Büyükgökgöz istikametinde gerçekleştirilmiştir. Bu keşif sırasında; Beylikköprü civarında bir tümen kuvvet ile tümen karargâhı ve yanlarında bir tayyare görülmüştür. Keşfin devamında Yıldıztepe ve civarında muharebelerin sürdüğü, Beşköprü civarına bir köprü kurulduğu tespit edilmiştir. Bunların yanında keşif sırasında Sapanca civarında bir tümen, Bahçecik’te bir tümen, Büyükgökgöz’de üç tümen ve hastane olması muhtemel üç yeşil çadır belirlenmiştir. İlave olarak, İncirlik ile Yamak arasındaki vadide bir tümen, Ilıcaözü’nün kuzeyinden geçen ve Çay’a uzanan yollar üzerinde de çok sayıda otomobil nakliyatı olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁷⁰

Sivil Pilot Vecihi Bey tarafından İzmir isimli av uçağıyla saat 08: 25’te ikinci bir hava keşfi daha yapılmıştır. Bu hava keşfi Ilıca, Sağlıca, Sapanca, Sivri, Sarıhalil, Yenimehmetli ve Toydemir istikametlerinde yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında, Yenimehmetli’deki sırtlar gerisinde iki tabur, Sarıhalil güneyinde ise bir topçu bataryası tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Sivri civarında bir piyade alayı, Ilıca

¹⁶⁶⁷ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, **A Concise History of The Campaign In Asia Minor 1919-1922**, 2. Baskı, Athens, 2003, s.272.

¹⁶⁶⁸ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bka.

¹⁶⁶⁹ Erikan, **a.g.e.**, s.255.

¹⁶⁷⁰ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.158-159.

çevresinde yürüyüş halinde iki alay ve Sapanca yolunda bir piyade taburunun olduğu görülmüştür.¹⁶⁷¹

Saat 18:00'da üçüncü bir hava keşfi daha yapılmıştır. Bu keşif; Beylikköprü, Yıldıztepe, Ilıca, Kızılhisar, Katrancı, Güzelcekale ve Haymana istikametlerinde yapılmıştır. Keşif sırasında, Beylikköprü doğusundaki sırtlar gerisinde bir alay, istasyon batısında iki alay ve Yıldıztepe civarında bir tümen Yunan kuvveti olduğu görülmüştür. Keşfin devamında İnlerkatrancı civarında bir kısım Yunan kuvvetinin toplandığı, Ilıca Köyü'nde yer yer yanan yerler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca keşif sırasında, daha önce Sapanca'da tespit edilen tümenin muharebelere katıldığı; Dikilitaş, Tanburoğlu, Bahçecik, Mangal Dağı, Eskikışla ve İncirli civarında 4 tümen olduğu belirlenmiştir.¹⁶⁷²

31 Ağustos 1921 itibarıyla Yunan kuvvetleri, kanat ve kuşatma harekâtından ziyade Çal Dağı ve Haymana civarından Türk savunma hatlarını yarmaya dönük bir strateji ve taktik uygulamaya başlamıştır.¹⁶⁷³ Aynı gün içerisinde Yunan kuvvetleri, 3'üncü ve 4'üncü Türk Grup Komutanlıkları arasındaki bölgeden ilerleyerek Çal Dağı'nın bir kısmını ele geçirmiştir.¹⁶⁷⁴ Ancak, yapılan karşı taarruzlarla bölge tekrar Türk ordusunun eline geçmiştir.¹⁶⁷⁵

Yunan taarruzunun şiddetlendiği bir dönemde Kolağası Fazıl ve Rasıt Mülazım-ı Evvel Hasan Basri Beyler, İsmet tayyaresi ile Sivil Pilot Vecihi Bey de İzmir isimli av tayyaresiyle hava keşfine çıkmıştır. Bu keşif sırasında Kolağası Fazıl ve Rasıt Mülazım-ı Evvel Hasan Basri Beyler, Yunan taarruzunun Çal Dağı ile Haymana civarına yöneldiğini tespit etmiştir.¹⁶⁷⁶ Keşif görevi sırasında Sivil Pilot Vecihi Bey, bir Yunan tayyaresi ile karşılaşmıştır. Ancak Yunan tayyaresi hava muharebesinden kaçınarak, bölgeden uzaklaşmıştır. Sivil Pilot Vecihi Bey, cephe

¹⁶⁷¹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.73.

¹⁶⁷² Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.158.

¹⁶⁷³ Müderrisoğlu, **Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü**, s.443.

¹⁶⁷⁴ **İSH**, K: 1214, G: 103, B: 103bl.

¹⁶⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Prens Andre, **Felakete Doğru**, MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi, Çeviren: Hüseyin Rahmi, Askeri Matbaa, İstanbul, 1932; Albay Bujak, **Yunan Ordusunun Seferleri 1918-1922**, MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi, Çeviren: İbrahim Kemal, Askeri Matbaa, Ankara, 1939; Erikan, **a.g.e.**, s.255-256.

¹⁶⁷⁶ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.159-161.

hattını keşfettikten sonra gördüğü Yunan birliklerini makineli tüfek ateşine tutup, görevi tamamlamıştır.¹⁶⁷⁷

1 Eylül 1921’de cephe hattındaki muharebeler çok çetin bir ortamda gerçekleşmiştir. Bu sırada Yunan kuvvetleri, Çal Dağı civarında batıdan doğuya doğru taarruz ederek, bir miktar arazi kazanmıştır.¹⁶⁷⁸ Çal Dağı ve çevresindeki çatışmaların ağırlığı ve muharebelerin Ankara’ya ulaşması ihtimaline karşı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, hükümetin Kayseri’ye taşınması için yeniden hazırlıklara başlanması direktifinde bulunmuştur.¹⁶⁷⁹

Cephe hattındaki gelişmelerin çok kritik bir hal aldığı bir ortamda, Kolağası Fazıl ile Rasıt Mülazım-ı Sâni Hamdi (Çaypınar) Beyler tarafından bir hava keşfi yapılmıştır. Bu keşif sırasında havacılar, Yunan ordusunun Haymana üzerinden cephe hattını yarmak amacıyla bir harekâta giriştiğini tespit etmiştir. Bu keşif sırasında havacılar, Basriköy üzerinden üç Yunan taburunun kuzeydoğu istikametinde yürüyüş halinde olduğunu, Sakarya Nehri’nin doğu ve batı yakasında iki otomobil parkı bulunduğunu tespit etmiştir. Ayrıca keşif sırasında, Dikilitaş civarında iki Yunan tümeni bulunduğu görülmüştür. Keşif esnasında tespit edilen hedefler, havadan bombalanmış ve ardından göreve son verilmiştir.¹⁶⁸⁰

Kolağası Fazıl ile Rasıt Mülazım-ı Sâni Hamdi (Çaypınar) Beylerin keşif uçuşundan sonra, İsmet tayyaresi ile ikinci bir uçuş için Sivil Pilot Vecihi ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Hasan Basri Beyler havalanmıştır. Haymana üzerinde yapılan keşif sırasında, Türk tayyaresi ile bir Yunan tayyaresi karşı karşıya gelmiştir. Bu hava muharebesi sırasında Rasıt Mülazım-ı Evvel Hasan Basri Bey’in ateşi sonucu, Yunan tayyaresinde bulunan rasıt hayatını kaybetmiştir. Ardından devam eden muharebe neticesinde Yunan tayyaresi pilotu ile birlikte Katranca Vadisi’ne düşmüştür.¹⁶⁸¹

2 Eylül 1921’de meydana gelen muharebeler sırasında Çal Dağı tekrar Yunan kuvvetlerinin eline geçmiştir.¹⁶⁸² Çal Dağı’nın Yunanların eline geçmesiyle, Haymana

¹⁶⁷⁷ Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, s.104.

¹⁶⁷⁸ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bl.

¹⁶⁷⁹ Erikan, **a.g.e.**, s.256.

¹⁶⁸⁰ İSH, K: 1372, G: 22, B: 1.

¹⁶⁸¹ Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, s.106-108.

¹⁶⁸² İSH, K: 1212, G: 49, B: 49-1.

Ovası ve Ankara görünmüştür.¹⁶⁸³ Bu kritik ortamda Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu görüşme sırasında Fevzi Paşa, savunma stratejisinin sürdürülmesinden yana olduğunu belirterek, Türk ordusunun içinde bulunduğu zorlukların Yunan birlikleri için de geçerli olduğunu ifade etmiştir. Fevzi Paşa bu söylemini; “*Bize yağmur yağarken, düşmana güneş doğmuyor.*” diyerek vurgulamıştır.¹⁶⁸⁴ Bu sırada Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas, Ankara’ya ulaşma hedefinden vazgeçmiş ve bunu da kolordulara iki günlük istirahat vermek suretiyle göstermiştir.¹⁶⁸⁵

Muharebeler devam ederken Sivil Pilot Vecihi ve Rasit Mülazım-ı Evvel Hasan Basri Beyler tarafından İsmet tayyaresi ile bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında cephenin merkez gerisinde büyük bir çadırli ordugâh görülmüştür.¹⁶⁸⁶ Sonradan Yunan komutanların toplantı yaptığı çadırli ordugâh olduğu anlaşılan bu alan ve çevresine Türk havacılar tarafından dört bomba atılmıştır.¹⁶⁸⁷ Bu bombardıman sonucunda ordugâh ve çevresinde bulunan insan ve hayvan tam 400 canlı hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybedenlerin içerisinde Yunan ordusundan bir general, altı miralay ve yirmi kadar subayın olduğu öğrenilmiştir.¹⁶⁸⁸ Keşfin devamında, Güzelcekele civarında iki buçuk tümendenden oluşan bir Yunan kuvveti tespit edilmiştir.¹⁶⁸⁹ Ayrıca keşif sırasında, Haymana’nın güneyinde iki buçuk alay kadar bir Yunan birliği, Çal Dağı’nın güneyindeki vadi içerisinde de iki tümen bir kuvvet bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁹⁰ İlave olarak, Tekkeköy civarında 15-20 kadar bir çadır topluluğu, Karailyas’ta da bir tabur kadar bir Yunan birliği belirlenmiştir.¹⁶⁹¹ Bu sırada Beylikköprü’ye kadar gidilmiş, ancak havanın sisli olmasından dolayı geri dönmüştür.¹⁶⁹²

¹⁶⁸³ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bla.

¹⁶⁸⁴ Erikan, a.g.e., s.257.

¹⁶⁸⁵ Albay Bujak, 1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri, s.227.

¹⁶⁸⁶ Hava Mecmuası, “İstiklal Savaşında Türk Havacılığı”, No: 186, 25 Mayıs 1957, s.23-24.

¹⁶⁸⁷ Cengiz Mutlu, “Sakarya ve Dumlupınar Zaferlerinde Türk Hava Gücü”, Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.598.

¹⁶⁸⁸ Hürkuş, Bir Tayyarecinin Anıları, s.109-110.

¹⁶⁸⁹ İSH, K: 1212, G: 67, B: 4.

¹⁶⁹⁰ İSH, K: 1212, G: 67, B: 5.

¹⁶⁹¹ İSH, K: 1212, G: 67, B: 6.

¹⁶⁹² İSH, K: 1212, G: 67, B: 7.

Hava keşifleri devam ederken Batı Cephesi Komutanlığı, Kuva-yı Havaiye Umum Müdürlüğü'ne gönderdiği yazıyla, 2'nci Tayyare Bölüğü tarafından çekilen fotoğrafları çıkarmak için Ankara'dan fotoğrafçı bir personel gönderilmesini istemiştir.¹⁶⁹³ Aynı yazıyla Batı Cephesi Komutanlığı, motoru problemlili olan tayyarenin tamiri amacıyla bir tane su pompası da gönderilmesini talep etmiştir.¹⁶⁹⁴ Batı Cephesi Komutanlığı'nın talebine karşılık Kuva-yı Havaiye Umum Müdürlüğü, ilgili yazıya aynı gün verdiği cevapta, fotoğrafçı personelin ilk trenle cephe hattına gönderileceğini bildirmiştir.¹⁶⁹⁵

3 Eylül 1921 itibarıyla cephe hattındaki muharebeler azalmış, daha çok karşılıklı topçu ve piyade atışları başlamıştır.¹⁶⁹⁶ Bu durumun oluşmasında, Yunan kuvvetlerinin dinlenme durumuna geçmesi etkili olmuştur.¹⁶⁹⁷ Bu sırada gün içerisinde cephe hattı üzerinde bir hava keşfi yapılmıştır. İlgili hava keşfinde; Güzelcekele, Haymana, Katrancı Vadisi ve Çal Dağı civarındaki Yunan hatlarında bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Ancak Yunan ordusuna mensup birer takım ve bölükten oluşan kuvvetlerin güneybatıya ilerlediği belirlenmiştir.¹⁶⁹⁸ Keşfin devamında, Ilıca'dan Çal Dağı'na doğru iki alay bir kuvvetin geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca Sivri civarında bir tabur kadar bir kuvvet belirlenmiştir. Bunların yanında, cephe hattına yakın bölgede birçok Yunan nakliye kolunun işlemekte olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁹⁹ Bu sırada tayyare bölüğü tarafından gönderilen yazı ile cephe hattına acilen tayyare benzini gönderilmesi istenmiştir.¹⁷⁰⁰

4 Eylül 1921'de Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı General Papulas, Yunan Harbiye Nezareti'ne ilettiği yazıyla ordunun ikmal edilemediğini, artık harbi sürdürmenin yararı kalmadığını bildirmiştir. Bu ortamda muharebeler, siper çatışmaları halini almıştır.¹⁷⁰¹

¹⁶⁹³ İSH, K: 1212, G: 67, B: 1.

¹⁶⁹⁴ İSH, K: 1212, G: 67, B: 2.

¹⁶⁹⁵ İSH, K: 1212, G: 67, B: 3.

¹⁶⁹⁶ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bla.

¹⁶⁹⁷ Erikan, a.g.e., s.257.

¹⁶⁹⁸ İSH, K: 1212, G: 127, B: 1.

¹⁶⁹⁹ İSH, K: 1212, G: 127, B: 2.

¹⁷⁰⁰ İSH, K: 1212, G: 115, B: 1.

¹⁷⁰¹ Erikan, a.g.e., s.257.

5 Eylül 1921 itibarıyla Yunan taarruz gücünün kırıldığını gören Batı Cephesi Komutanlığı, gün içerisinde yayımladığı emirle; “*Bundan böyle her düşen nokta, karşı taarruzla geri alınacaktır.*” diyerek uygulanacak yeni stratejiyi açıklamıştır.¹⁷⁰²

Cephe hattında bu gelişmeler olurken aynı gün Sivil Pilot Vecihi Bey tarafından tek kişilik İzmir isimli av tayyaresi ile bir keşif yapılmıştır. Bu keşif sırasında Sivil Pilot Vecihi Bey, Sakarya Köprüsü üzerinde bir Yunan tayyaresi ile karşılaşmıştır. Ancak Yunan tayyaresi, Vecihi Bey ile hava muharebesine girmeyerek bölgeden uzaklaşmıştır. Vecihi Bey, Yunan tayyaresini takip etmiş ve yere inen tayyareye havadan makineli tüfek ateşinde bulunmuştur. Ardından hava keşfini sonlandıran Vecihi Bey, Türk hava meydanına geri dönmüştür.¹⁷⁰³

Muharebeler devam ederken bir Yunan tayyaresi, Ankara’ya gelerek tren istasyonu civarına üç bomba atmıştır. Bu bombaların etkisi ile istasyonda yer alan iki vagon yanmış, bir asker ile bir tren memuru hayatını kaybetmiştir.¹⁷⁰⁴ Ankara’nın havadan bombalanması Yunan resmi tebliğine de yansımış ve General Papulas tarafından, bir Yunan tayyaresinin Ankara İstasyonu’nu bombaladığı şeklinde kamuoyuna açıklanmıştır.¹⁷⁰⁵

6 Eylül 1921’den itibaren Türk ordusu, karşı taarruza geçmiştir. Bu sırada yapılan taarruzi kara keşifleriyle Yunanların bütün cephede tutunmakla beraber, bazı birliklerinin güney batı istikametinde hareket halinde olduğu tespit edilmiştir.¹⁷⁰⁶ Aynı gün öğleden sonra cephe üzerinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde, Yunanların Eski Polatlı’ya yakın bölgede bir tabur, Sivri yolu üstünde çeşitli teşkiler ve Basriköy’ün batısında 2 alay kuvveti olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca keşif sırasında, Beylikköprü’de 1 uçuş alanı olduğu ve burada 9 Yunan tayyaresi bulunduğu belirlenmiştir.¹⁷⁰⁷

Bu sırada Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne gönderdiği yazıyla, 6 Eylül 1921 tarihi itibarıyla Batı Cephesi emrine verilen Elazığ’daki tayyare bölüğünün 3 subay, 40 nefer ve 26 arabadan ibaret

¹⁷⁰² Vandemir, **a.g.e.**, s.61.

¹⁷⁰³ Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, s.110.

¹⁷⁰⁴ **İSH**, K: 1239, G: 54, B: 1.

¹⁷⁰⁵ **İSH**, K: 1239, G: 54, B: 54-2.

¹⁷⁰⁶ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.69.

¹⁷⁰⁷ **İSH**, K: 1144, G: 186, B: 186-1.

mevcuduyla Sivas'a ulaştığını bildirmiştir. Aynı yazıda, tayyare bölüğünün gün içerisinde Batı Cephesi emrine girmek üzere hareket edeceği belirtilmiştir.¹⁷⁰⁸

7 Eylül 1921'de Yunanlar, Ilıcaözü'nün iki yanındaki bazı birliklerini çekmeye başlamıştır. Bunun üzerine Türk kuvvetleri, Çal Dağı'nı geri almak bir harekât başlatmıştır.¹⁷⁰⁹ Bu sırada Batı Cephesi Komutanlığı tayyare bölüğünün, Kavuncu Köprüsü batısında bulunan Yunan tümeninin yerinde olup olmadığının tespit edilmesini, yerinde değilse bulunduğu bölgenin belirlenmesini istemiştir. Ayrıca aynı emirde, Sivri ile Kavuncu Köprüsü civarında Yunan faaliyeti olup olmadığının belirlenmesini talep etmiştir.¹⁷¹⁰

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri üzerine aynı gün sabah saat 08:30 evvelde cephe hattı üzerinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde, Bayburt-Sivri istikametinde 2 Yunan alayı ve Mahruti Tepe'de 1 Yunan alayı tespit edilmiştir. Ayrıca, Beylikköprü istikametinde yürüyüş halinde küçük Yunan kuvvetleri ve Kavuncu Köprüsü'ne gitmekte olan Yunan birlikleri görülmüştür. İlave olarak Kavuncu Köprüsü ile Sakarya civarında 1 Yunan tümeni tespit edilmiştir. Bunun yanında batıya doğru giden yollar üzerinde nakliye birlikleri belirlenmiştir. İlgili keşif, Yunan ordusunun birliklerini yavaş yavaş batı kanadına kaydırmakta olduğunu ortaya çıkarmıştır.¹⁷¹¹

Muharebeler devam ederken hava keşifleri, İzmir isimli av tayyaresi ile gerçekleştirilmiştir. İsmet adlı çift kişilik De Havilland DH 9 model keşif tayyaresinin arızalanması, hava gözlem faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. Bu gelişme üzerine Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa tarafından yayımlanan bir emirle, keşif tayyaresinin gece-gündüz çalışılarak uçuşa hazır hale getirilmesi istenmiştir.¹⁷¹² İlgili durum cephe hattındaki kritik vaziyet göz önüne alındığında tayyare keşiflerinin ne kadar önem arz ettiğini göstermektedir.

Aynı gün öğleden sonra Sivil Pilot Vecihi Bey tarafından saat 16:35'te bir keşif daha yapılmıştır.¹⁷¹³ Bu hava keşfinde; Şeyhali civarında bir taburluk piyade kuvveti,

¹⁷⁰⁸ İSH, K: 1180, G: 63, B: 63-1.

¹⁷⁰⁹ Erikan, a.g.e., s.259.

¹⁷¹⁰ İSH, K: 1214, G: 56, B: 3.

¹⁷¹¹ İSH, K: 1307, G: 54, B: 54-1.

¹⁷¹² İSH, K: 1214, G: 32, B: 1.

¹⁷¹³ İSH, K: 1214, G: 56, B: 1.

Sivri’de asker ve hayvanlardan oluşan büyük bir ağırlık gözlemlenmiştir. Ayrıca keşif sırasında, Polatlı civarında bir tabur piyade, Eski Polatlı’nın batısındaki Büyük Tepe’nin arkasında 2 alay büyüklüğünde bir birlik tespit edilmiştir. Eski Polatlı’nın beş kilometre dışında 1 alaylık piyade ordugâhı ve aynı bölgeden geçen yol üstünde, Beylikköprü istikametinde yürüyüş halinde 1 alaylık piyade kuvveti belirlenmiştir.¹⁷¹⁴ Yine keşif sırasında Tekkeköy civarında küçük bir nakliye kolu, Kavuncu Köprüsü batısında bir nakliye kolu ve yoğun olarak Beylikköprü civarında bir otomobil faaliyeti tespit edilmiştir. Bunların yanında keşif sırasında, Sarılar İstasyonu civarında yoğun bir kıtaat görülmemiştir. İlave olarak, Basriköy’de iki alaylık bir piyade ordugâhı gözlemlenmiş, daha kuzeyde ise herhangi bir faaliyete rastlanmamıştır.¹⁷¹⁵

Cephe hattında bu gelişmeler olurken aynı gün Tayyare Kıtaat Komutanı Kolağası Fazıl Bey tarafından Batı Cephesi Komutanlığı’na gönderilen bir yazı ile Kuva-yı Havaiye Müdüriyeti’nin işlerini yapmadığı ifade edilerek, bu müessenin yeniden teşkilatlanması gerektiğine dair bir talep iletilmiştir. İlgili yazıda Fazıl Bey, başlıca vazifesi cephedeki tayyarelerin faaliyetlerini idame ettirmek olan Kuva-yı Havaiye Müdüriyeti’nin yeniden tensik ve teşkili zamanının çoktan geldiği belirtilmiştir. Ayrıca ilgili yazıda Fazıl Bey, birçok kıymetli işçiye malik olan ve bir hayli malzeme ve para sarf etmiş olan bu müdüriyetin, cephede faaliyet gösteren tek bir tayyareyi bile hazırlayıp tamir edemediği ifade edilmiştir. İlave olarak Fazıl Bey, şimdiye kadar iş gören tayyarelerin bölük personelinin gayretiyle vücuda getirildiği aktarılmıştır. Bunların yanında Fazıl Bey, tayyareci ve rasıt unvanı altında birçok şahsın harpten kaçmak için bu müesseseyi kullandığı belirtilerek, bu müdüriyetin küçültülmesinin lüzumlu olduğu dile getirilmiştir.¹⁷¹⁶

8 Eylül 1921’de Türk ordusunun karşı taarruzu sonucunda Çal Dağı geri alınmıştır.¹⁷¹⁷ Bu sırada Yunan ordusu mevcut durumunu korumuş, ağır iaşe problemleri ile karşı karşıya olduğu için kendi hâkim bölgesinde tahkimatla meşgul olmuştur.¹⁷¹⁸

¹⁷¹⁴ İSH, K: 1214, G: 56, B: 1a.

¹⁷¹⁵ İSH, K: 1214, G: 56, B: 2.

¹⁷¹⁶ İSH, K: 1214, G: 27, B: 1.

¹⁷¹⁷ Erikan, a.g.e., s.259.

¹⁷¹⁸ Vandemir, a.g.e., s.73-74.

Yunan ordusunun durumunu tespit etmek amacıyla cephe hattında bir keşif daha yapılmıştır. Bu keşif sırasında, Çal Dağı'ndan Ilıcaözü Vadisi'ne giden yollar üzerinde herhangi bir Yunan faaliyetine rastlanmamıştır. Sakarya yakınındaki yolda kamyon kolları, topçu, piyade ve süvari birliklerinin dağınık bir halde çekilmekte olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Kavuncu Köprüsü civarındaki tümenin de ağırlıklarını bırakarak çekildiği görülmüştür. Diğer taraftan İnlerkatrancı ile Kabat kuzeyinde Sakarya civarındaki yolda yeni bir Yunan menzil hattı ve İnlerkatrancı istikametinde çeşitli araba kolları tespit edilmiştir. Bunların yanında, Eski Polatlı ile Şeyh Ali batısındaki Yunan birliklerinde eksilme olduğu, Beylikköprü'de tayyare hangarları ile tayyareler bulunduğu, Beylikköprü yolunda ise geriye doğru çekilen kamyonlar olduğu görülmüştür. İlave olarak Alahüseyinoğlu'ndaki hastane çadırlarının İnlerkatrancı'ya taşındığı belirlenmiştir. İlgili keşif, Yunan kuvvetlerinin küçük çaplı gerileme faaliyetlerinde bulunduğunu ortaya çıkarsa da büyük kısımlarıyla henüz cephe hattında olduğunu göstermiştir. Ayrıca esirlerin sorgusundan Yunan ordusunun çok kayıplar verdiği, bu yüzden kuvvetlerini kademe kademe Sakarya batısına çektiği fikri hâsıl olmuştur.¹⁷¹⁹

Yunan taarruzunun kırıldığı bir ortamda Batı Cephesi Erkân-ı Harbiye Reisi tarafından, kaburga kemiklerindeki kırık sebebiyle yatağında uzanan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya gün içerisinde gerçekleştirilen hava keşif raporu iletilmiştir. Batı Cephesi Erkân-ı Harbiye Reisi tarafından umutsuz bir ses tonuyla aktarılan bu raporda, Yunan ordusunun cephe hattına yeni takviye kuvvetler getirdiği aktarılmıştır.¹⁷²⁰ Keşif sonucunu dinleyen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, “*Şu raporu bir daha oku.*” diyerek Yunanların cephenin sağ kanadından sol kanadına kuvvet kaydırarak çekilmeye hazırlandığını değerlendirmiştir. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa, Yunan ordusunun kuvvet kaydırmasının yeni birlik takviyesi olarak algılanmamasını, bu durumun geri çekilmek için bir manevradan ibaret olduğunu belirtmiştir. Ardından Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı'na dönerek, “*...Zaferini tebrik ederim paşam!*” demiş ve hızla karşı taarruza geçilmesini emretmiştir.¹⁷²¹

¹⁷¹⁹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.74-75.

¹⁷²⁰ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Sena Matbaası, İstanbul, 1980, s.292-300.

¹⁷²¹ Nurettin Türsan, **Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Askerî Dehası**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1994, s.58.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmesinden sonra Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından 9 Eylül 1921'de, ertesi gün başlamak kaydıyla taarruz emri verilmiştir.¹⁷²² Bu kapsamda Batı Cephesi Komutanlığı tarafından çıkarılan emirde; *"Düşman harekâtında çekilme işaretleri görülmektedir. Kesin sonucun elde edilmesi için 10 Eylül 1921'de fecirle birlikte, takviye edilecek olan Mürettep Kolordu tarafından düşman sol kanadına taarruz edilecektir."*¹⁷²³ denilmiştir. İlgili emir ile karşı taarruz emri birliklere iletilmiştir.

Batı Cephesi Komutanlığı 10 Eylül 1921 sabahı çıkardığı cephe emri ile Türk taarruzunu başlatmıştır.¹⁷²⁴ İlgili emir kapsamında Türk ordusu tarafından karşı taarruza geçilmiştir.¹⁷²⁵ Bu kapsamda cephe boyunca yapılan taarruz sonucunda demiryolu kuzeyindeki sağ kanatta Yunanlara üstünlük sağlanmış, sol kanatta da stratejik bir nokta olan Duatepe geri alınmıştır.¹⁷²⁶

Aynı gün Batı Cephesi Komutanlığı tarafından çıkarılan bir diğer emirle;

*"Sabahtan beri cephede yapılan taarruz müspet inkişaf etmektedir, düşman sarsılmıştır. Saat 11:00'da yapılan hava keşfine göre; Cepheden Kavuncu Köprüsüne ve Sakarya batısından geriye doğru çekilen düşman birlikleri görülmüştür. Düşmanın geri çekildiği hakikattir. Karadağ taarruzu için 57'nci Tümen, Mürettep Kolordu emrine gönderilmiştir. Ordu bütün cephede, 10 Eylül 1921'de ismi verilen taarruz hedeflerini muhakkak ele geçirecektir. Taarruza şiddetle devam edilmelidir. Karşımızdaki düşman kuvvetlerini kesin olarak ezmek, bütün seferi kati neticeye erdirecektir. Bu emrin bütün komutan ve erlere bildirilmesi."*¹⁷²⁷ denilmiştir.

İlgili emir kapsamında 2'nci Tayyare Bölüğü'ne de Beylikköprü, Sazılar, Kavuncu Köprüsü, Yeni Mehmetli ve Polatlı civarında hava keşif görevi verilmiştir.¹⁷²⁸

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri üzerine 2'nci Tayyare Bölüğü tarafından saat 11:30'da bir uçuş yapılmıştır. Bu uçuşta; Beylikköprü ile Sazılar civarında nakliye vasıtaları görülmüş ve bazı piyade unsurlarının hareket halinde olduğu belirlenmiştir.

¹⁷²² Özlü, *"İstiklal Savaşı'nda, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordunun Askeri Harekâtı"*, s.71-93.

¹⁷²³ İSH, K: 1141, G: 153, B: 105.

¹⁷²⁴ İSH, K: 1143, G: 74, B: 74-1.

¹⁷²⁵ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bm.

¹⁷²⁶ İSH, K: 1143, G: 77, B: 1.

¹⁷²⁷ İSH, K: 1143, G: 74, B: 1.

¹⁷²⁸ Kaymaklı, a.g.e., s.75; Hava Mecmuası, *"İstiklal Harbinde Türk Havacılığı"*, No: 186, 25 Mayıs 1957, s.28-30.

Ayrıca, Yunan ordugâhlarının düzensiz bir vaziyette bulunduğu, Beylikköprü-Demirci arasında herhangi bir faaliyet olmadığı tespit edilmiştir. Keşfin devamında Kavuncu Köprüsü ile Beylikköprü arasında yoğun bir otomobil faaliyeti olduğu gözlemlenmiştir. İlave olarak, Beylikköprü'deki Tayyare Meydanı'nda bir hangar ve on adet Yunan tayyaresi görülmüştür. İlgili hava keşfi Yunan ordusunun kesin olarak çekilmekte olduğunu göstermiştir. Bu sırada yapılan kara keşifleri de Yunan çekilmesini teyit etmiştir. Hava ve kara keşiflerini değerlendiren Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan kuvvetlerinin çekilmesinin önlenmesini emretmiştir.¹⁷²⁹

Cephe hattında bu gelişmeler olurken aynı gün, tayyare temin faaliyetleri kapsamında Rosini Kumpanyası adlı İtalyan Şirketi ile yapılan anlaşma gereği üç adet tayyare malzemesi, Millî kuvvetlere teslim edilmek üzere Napoli'den hareket etmiştir.¹⁷³⁰ İlgili durum BMM Hükümeti'nin harp ortamında bile tayyare ve yedek malzeme almak için girişimde bulunduğunu göstermektedir.

Sakarya Meydan Muharebesi devam ederken İstanbul'daki gizli Felah Grubu Anadolu'ya; 4 adet deniz tayyaresi, 10 adet tayyare lastiği, 5 ton tayyare benzini ve tayyareler için önemli bir yeri olan 303 kilogram ve ilave olarak 12 bidon vakum yağı kaçırmıştır.¹⁷³¹

11 Eylül 1921'de Yunan kuvvetlerinin, Mürettep Ordu ile 4'üncü Grup üzerine yaptığı karşı taarruzlar durdurulmuştur.¹⁷³² Bu sırada Yunan 2'nci Kolordusu, Türk ordusu ile teması keserek çekilmeye başlamıştır.¹⁷³³ Bunun üzerine Sivil Pilot Vecihi Bey tarafından, Yunan ordusunun sağ kanadı ile geri hatları üzerinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu keşif sırasında, Yunan hatlarının gerisinde ve sağ kanat mıntıkasında büyük bir sessizlik olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca keşif esnasında, bomba atacak herhangi bir hedef görülememiş, Sakarya doğrultusunda bulunan Yunan ordugâhlarının ise bozulduğu belirlenmiştir. İlave olarak keşif sırasında, dağınık bir

¹⁷²⁹ İnan, **a.g.e.**, s.91.

¹⁷³⁰ Rahmi Doğanay, "*Büyük Taarruzda Türk Hava Kuvvetlerinin Faaliyetleri ve Havacıların Rolü*", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, 8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.232.

¹⁷³¹ Cevdet Timur, Rauf Atakan, Alişan Berktaş, Veli Ertekin, **Türk İstiklal Harbi, VII'nci Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s.344-347; Rahmi Doğanay, **Millî Mücadelede İtilaf Devletlerinin Karadeniz'deki Faaliyetleri (1918-1922)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992, s.376.

¹⁷³² Erikan, **a.g.e.**, s.260.

¹⁷³³ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.162.

şekilde ilerleyen yürüyüş kolları tespit edilmiştir. Keşif esnasında ayrıca, Yunan nakliye kolları bombalanmış ve makineli tüfek ateşine tutulmuştur.¹⁷³⁴

Sivil Pilot Vecihi Bey hava keşif raporunu verdikten sonra, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa cephedeki vaziyetin bizzat kendisine aktarılmasını istemiştir. Bu emir üzerine Sivil Pilot Vecihi Bey, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile görüştürülmüştür. Bu görüşme sırasında Mustafa Kemal Paşa Vecihi Bey'den, cephe hattında gördüklerini olduğu gibi aktarmasını istemiştir. Bunun üzerine Vecihi Bey; *“Yunanlar geniş bir cephede kaçmaktadır. İki batarya top terk edilmiştir. Yunan subayları, kaçan kıtaları durdurmak için sağa sola at koşturuyorlar.”* demiştir. Vecihi Bey'in gördüklerine ilişkin sözlerini bitirmesini müteakip bir erkân-ı harp miralay, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya cepheden acil işaretli bir rapor uzatmıştır.¹⁷³⁵ Bu raporda 23'üncü Tümen'in Yunan kuvvetlerini mevziiden attığı, ancak gecenin yaklaşması üzerine taarruza devam edilemediği iletilmiştir. İlgili rapor, Vecihi Bey'in söylediklerini desteklemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Vecihi Bey'in söylediklerinin doğru olduğunu ifade etmiştir.¹⁷³⁶

12 Eylül 1921'de Yunan ordusunun bütün kuvvetleri ile çekilmekte olduğu kesin olarak anlaşılmıştır. Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanlığı tarafından 43 sayılı harekât emri yayımlanmıştır. Bu emirde, Mürettep Kolordu'nun Beylikköprü üzerine taarruz etmesi, 4'üncü Grup'un Eski Polatlı-Karakuyu hattına ilerlemesi, 12'nci Grup'un Çal Dağı-Sivri istikametinde takibe geçmesi, 2'nci ve 3'üncü Grupların Yusuf İzzet Paşa komutasında Eski Çalış-Sivri ve Toydemir doğrultusunda Yunanlarla temas sağlaması, 1'inci Grubu'nda Polatlı'ya gitmesi istenmiştir. Bu emir doğrultusunda gruplar, hızla istenilen doğrultuda cephe hattında ilerlemiştir.¹⁷³⁷

Grupların ilerlediği sırada yapılan tayyare keşfinde; Üç Yunan tümeninin Sapanca ile Sağlıca arasında düzensiz bir şekilde, Sakarya istikametine çekilmekte olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Kavuncu Köprüsü'nün batısında piyade birlikleri ile çok sayıda ağırlık belirlenmiştir. İlave olarak, Çal Dağı ile Yeni Mehmetli bölgesinde batıya doğru giden piyade taburları gözlemlenmiştir. Bunların yanında

¹⁷³⁴ Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, s.118.

¹⁷³⁵ Atay, **a.g.e.**, s.293-300; Türsan, **a.g.e.**, s.58.

¹⁷³⁶ Orhan Aydar, *“Sakarya'da Düşmanı Havadan Kovalarken”*, **Havacılık ve Spor**, Sayı: 380, Türk Hava Kurumu, Ankara, 1947, s.14.

¹⁷³⁷ Erikan, **a.g.e.**, s.262.

Beylikköprü'nün güneyindeki Sakarya Nehri üstünde meydana getirilen köprüden 1 alayın batıya doğru geçmekte olduğu ve Sakarya batısında iki alayın istirahat halinde bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁷³⁸ Tayyare keşfi Yunan ordusunun, Türk sol kanadı karşısında batıya doğru çekildiğini, Çal Dağı ve daha kuzeyini ise kuvvetli bir surette tuttuğunu göstermiştir.¹⁷³⁹

13 Eylül 1921'de Yunan ordusu, tüm kuvvetleriyle beraber Sakarya Nehri'nin batısına geçmiştir. Böylece 22 gündür süren Sakarya Meydan Muharebesi sona ermiştir.¹⁷⁴⁰ Yapılan hava keşfi, Yunan ordusunun çekilmesini tam ve net bir şekilde ortaya koymuştur. Kolağası Fazıl Bey tarafından yapılan hava keşfinde, Kavuncu Köprüsü'nden batıya giden ve dereyi takip eden yolda iki Yunan tümeninin geri çekildiği belirlenmiş, bunların üzerine havadan bomba atılmıştır.¹⁷⁴¹ Keşfin devamında, Beylikköprü'den Demirci Köyü'ne giden yolda iki alay kadar Yunan kuvvetinin batı istikametinde gittiği, Beylikköprü civarında perakende ve toplu kıtaat bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca keşif esnasında, Beylikköprü İstasyonu civarında tek tük otomobil ve araba, Sazılar'da ise bir alay kadar Yunan ordugâhı olduğu görülmüştür. Keşfin devamında, Sakarya'dan batıya giden yollar üzerinde Yunan efrad ve subaylarının bulunduğu belirlenmiştir. İlave olarak keşif sırasında, Yunanlar tarafından Sakarya Nehri üzerine kurulan köprü'nün yandığı tespit edilmiştir. Bu keşif, Yunan birliklerinin kâmilan Sakarya batısına geçtiği ve Sakarya doğusunun boşaltıldığını göstermiştir.¹⁷⁴²

Aynı gün Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Başkomutanlığa çektiği telgrafta Sakarya Zaferini;

*“23 Ağustos 1921'den beri süregelen Sakarya Meydan Muharebesi Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusunun kesin zaferi ile sonuçlanmıştır. Üç günden beri devam eden kesin karşı taarruzumuzun etkinliğiyle bugün 13 Eylül 1921 öğleden evvel tüm düşman ordusu bütünü ile yenik düşerek nehrin batısına atılmış bulunuyor. Düşmanı aralıksız izliyoruz.”*¹⁷⁴³ diyerek aktarmıştır.

¹⁷³⁸ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.163.

¹⁷³⁹ **İSH**, K: 1214, G: 103, B: 103bm.

¹⁷⁴⁰ Erkal, **a.g.e.**, s.474.

¹⁷⁴¹ **İSH**, K: 1215, G: 28, B: 28-1a.

¹⁷⁴² **İSH**, K: 1215, G: 28, B: 28-1.

¹⁷⁴³ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 80, Yıl: 31, Ağustos 1981, Belge No: 1764.

Yunan ordusu Sakarya batısına çekilirken Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından çıkarılan bir emirle, hem takip safhasında izlenecek yol ortaya konulmuş hem de Türk ordusunun teşkilat yapısı yeniden düzenlenmiştir. Bu kapsamda;

“a. Düşmanın, geride herhangi bir hatta durarak kendini yeniden toparlayıp düzenlemesine engel olmak ve çekilmesini tam bir bozguna çevirmek için sağ ve sol kanatlardan paralel takip amacıyla görevlendirilmiş olan süvari tümenlerine dayanak olmak üzere, her iki kanatta bol sayıda taşıt aracıyla donatılmış bir veya iki piyade tümeninin, bu takip harekâtına katılması ve cepheden de düşmanın çekilme yolları üzerinde duraklamadan ilerleyecek ve düşmanla kesinlikle muharebe temasına girmek üzere, uygun görülecek kuvvette karma takip müfrezelerinin teşkil ve sevk,

b. Batı Cephesi’nin kuruluşundaki 18 tümendenden her biri üçer tümenli dört piyade kolordusu ve mevcut süvari kuvvetlerinden de her biri dörder alaylı olmak üzere üç tümenli bir süvari kolordusu kurulması.”¹⁷⁴⁴ kararlaştırılmıştır.

Başkomutanlık makamının emri doğrultusunda cephe kuvvetleri üçer tümenli 1’inci, 2’nci, 3’üncü, 4’üncü Piyade ve 5’inci Süvari tümenleri ile Kocaeli Grup Komutanlığı halinde yeniden organize edilmiştir.¹⁷⁴⁵

Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa tarafından Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile Batı Cephesi’ne gönderilen emirle;

“Ordumuzun çekilen düşmanı duraklamadan ve bütün kuvveti ile takip etmesi kararlaştırılmıştır. Yalnız, Sakarya demiryolu köprüsü tahrip edilmiştir. Tamirinin birkaç haftalık zamana bağlı bulunması, özellikle iâşe bakımından orduyu zorluklarla karşılaştıracağı tahmin edilmektedir. Bundan dolayı, takibin gecikmeye uğramaması için gerek Sakarya kuzeyindeki bölgelerden ve gerekse Konya menzili üzerinden ordunun muntazaman iâşesi hususunda Batı Cephesi’ne çok büyük yardım yapılmasını rica ederim.”¹⁷⁴⁶ denilerek takip harekâtının başlatılacağı bildirilmiştir.

4.1.5. Takip Harekâtı Sırasında Hava Faaliyetleri

Yunan ordusunun Sakarya Nehri’nin batısına atılmasından sonra, Türk kuvvetleri tarafından 14 Eylül 1921’de başlayıp 10 Ekim 1921’e kadar devam eden bir takip harekâtı başlatılmıştır.

14 Eylül 1921 itibarıyla Yunan ordusu, geride önemli kuvvetler bırakmak suretiyle Eskişehir, Sivrihisar, Seyitgazi ve Afyonkarahisar doğrultusunda çekilmeye

¹⁷⁴⁴ Erkal, a.g.e., s.477.

¹⁷⁴⁵ Erikan, a.g.e., s.264.

¹⁷⁴⁶ İSH, K: 1148, G: 6, B: 6-8.

devam etmiştir.¹⁷⁴⁷ Türk kara unsurları takip harekâtına devam ederken, Malıköy’de bulunan 2’nci Tayyare Bölüğü tarafından yapılan keşif uçuşları ile Yunan ordusunun durum ve vaziyeti tespit edilmiştir.¹⁷⁴⁸ İlgili gün içerisinde yapılan hava keşfinde; bir Yunan tümeninin Sazılar istikametinden Köseler’e doğru ricat ettiği belirlenmiştir. Keşfin devamında, Sazılar İstasyonu’nun yandığı tespit edilmiştir. Hamamhisar, Akçabey ve Arslanlı mıntıkalarında kısmen çadırılı ordugâhta olmak üzere üç buçuk tümenden oluşan bir kuvvet ile iki alay kadar süvari ve birçok otomobilden mürekkep bir kuvvet görülmüştür.¹⁷⁴⁹ Kavuncu ile Beşköprü arasındaki sırtlarda tahkimat ve kuvvet olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca keşif sırasında, Beylikköprü’nün iki üç kilometre güneyinde ve Sakarya’nın batısındaki sırtların gerisinde bir alay süvari ve bir batarya top tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Sazılar İstasyonu’nayakın mıntıkada azami bir buçuk alay kadar piyade ile bir alay süvari ve 3 batarya top görülmüştür.¹⁷⁵⁰

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından millete beyanname adıyla yayımlanan bildiride kazanılan başarı;

“Mukaddes topraklarımızı çiğneyerek Ankara’ya girmek ve istiklal-i memleketin fedakâr muhafızı olan ordumuzu imha etmek isteyen Yunan ordusu, yirmi bir gün devam eden pek kanlı muharebelerden sonra avn-i hakla mağlup edilmiştir. Ordumuzun mukabil taarruza geçmesi üzerine yüz geri etmek suretiyle kahraman Türk askerinin süngülerinden kurtulmak isteyen düşman ordusuna esnâyı ric’at de âmân verilmemiş ve mühim kuvvetleri Sakarya doğusunda imha olunmuştur. Sakarya’dan geçerek şaşkın ve gayr-i muntazam garba teveccüh eden kısımlarının dahi arkasını bırakmayarak masum Türk milletinin hayat ve istiklaline canavarca tecavüz edenlere lâayık cezayı vermek için ordumuz sönmez bir azm ve celâdetle vazifesini ifaya devam ediyor.”¹⁷⁵¹ diyerek aktarılmıştır.

15 Eylül 1921’de Yunan ordusunun çekilişini tespit etmek amacıyla yeni bir hava keşfi yapılmıştır. Saat: 10:30’da gerçekleştirilen bu hava keşfinde; bir gün önce Sazılar-Köseler yolunda tespit edilen Yunan tümeninin, Koyunyayla civarında istirahat halinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca keşif sırasında; Mihalıçık’ta bir Yunan alayı ve Sarıköy’de de Yunan kuvvetlerine ait ağırlıklar görülmüştür. Keşfin devamında, Hamamkarahisar bölgesinden Sivrihisar istikametine doğru hareket eden

¹⁷⁴⁷ İSH, K: 1214, G: 103, B: 103bma.

¹⁷⁴⁸ İSH, K: 1215, G: 76, B: 76-1.

¹⁷⁴⁹ İSH, K: 1215, G: 76, B: 76-1a.

¹⁷⁵⁰ İSH, K: 1215, G: 76, B: 76-1aa.

¹⁷⁵¹ ATBD, Sayı: 131, Yıl: 62, Temmuz 2013, Belge No: 40, s.289.

beş buçuk tümenlik bir Yunan kuvveti belirlenmiştir. Bu sırada keşif esnasında Sarıköy ile Sazak arasındaki hava meydanında 6 Yunan tayyaresi olduğu gözlemlenmiştir. İlave olarak keşif sırasında; Sarıköy, Sivrihisar, Demirciköy ve Biçer civarında çeşitli ulaştırmaunsurları tespit edilmiştir. Bunların yanında keşif sırasında, Sakarya'yı geçen Türk kuvvetlerinin Hamamkarahisar istikametinde ilerlediği görülmüştür.¹⁷⁵²

16 Eylül 1921'de cephe hattı üzerinde yeni bir keşif daha yapılmıştır. Saat 13:30'da yapılan bu keşifte; Yunan ordusuna mensup beş buçuk tümenenden oluşan kuvvetin Hamamkarahisar'dan Sivrihisar'a doğru geri çekilmeye devam ettiği tespit edilmiştir.¹⁷⁵³ Ayrıca, bir tümen kadar Yunan birliğinin Koyunyayla civarında ve bir alay Yunan birliğinin de Mihalıçık'ta olduğu belirlenmiştir.¹⁷⁵⁴

17 Eylül 1921'de Kolağası Fazıl Bey tarafından cephe hattında bir keşif uçuşu yapılmıştır. Saat 10:00 evvelde yapılan bu tayyare keşfinde, Sivrihisar-Sarıköy arasındaki bölgede büyük bir Yunan yürüyüş kolunun hareket halinde olduğu görülmüştür.¹⁷⁵⁵ Ayrıca, Sakarya'nın batısında ve Kavuncu Köprüsü'nün kuzeyinde bir tabur Yunan birliği belirlenmiştir.¹⁷⁵⁶ Aynı bölgenin beş kilometre kadar yakınında iki tabur Yunan birliği daha tespit edilmiştir.¹⁷⁵⁷ Sivrihisar'ın kuzeyinde iki alaydan mürekkep bir Yunan kuvveti görülmüştür. Yunanların Sarıköy civarındaki araziye yakmasından dolayı, ortaya çıkan duman sebebiyle keşif yapmak zorlaşmıştır. Yangın nedeniyle Sivrihisar'dan Mihalıçık'a kadar uzanan bölgenin tamamen dumanla kaplı olduğu görülmüştür.¹⁷⁵⁸ Bölgedeki köylerin ve mahsulün yandığı belirlenmiştir. Keşfin devamında, Mihalıçık istikametinden Sarıköy'e doğru yürüyüş halinde iki tümen bir Yunan kuvveti tespit edilmiştir. İlave olarak Koyunyayla'nın yandığı, muhtelif istikametlerden Biçer İstasyonu'na nakliye kolları ile ağırlıklar taşındığı görülmüştür.¹⁷⁵⁹

¹⁷⁵² İSH, K: 1337, G: 96, B: 96-1.

¹⁷⁵³ İSH, K: 1413, G: 36, B: 36-1.

¹⁷⁵⁴ İSH, K: 1413, G: 36, B: 36-1a.

¹⁷⁵⁵ İSH, K: 1307, G: 168, B: 168-1.

¹⁷⁵⁶ İSH, K: 1351, G: 210, B: 210-1.

¹⁷⁵⁷ İSH, K: 1351, G: 210, B: 210-1a.

¹⁷⁵⁸ İSH, K: 1307, G: 168, B: 168-2.

¹⁷⁵⁹ İSH, K: 1307, G: 168, B: 168-3.

19 Eylül 1921’de cephe hattında yeni bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde; Yunan kuvvetlerinin büyük kısmının Sivrihisar ile Sarıköy arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda ilgili bölgede dört tümenenden fazla Yunan kuvvetinin konakladığı belirlenmiştir. Keşfin devamında, Sivrihisar ile Yassıveren arasındaki bölgede iki süvari alayı, üç topçu bataryası ve üç piyade alayı görülmüştür. Ayrıca keşif sırasında, Sivrihisar’ın güneydoğusunda iki piyade alayı ile bir süvari alayı ve dört topçu bataryası belirlenmiştir. İlave olarak, Mihalıçık Köprüsü’nün güneyindeki sırtlarda iki-üç tümenlik bir Yunan kuvveti tespit edilmiştir. Biçer ile Sarıköy arasında tespit edilen Yunan kuvvetleri havadan bombalanarak, keşfe son verilmiştir.¹⁷⁶⁰ Takip harekâtı devam ederken aynı gün Büyük Millet Meclisi, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’ya, “*Gazi*” unvanı ile “*Mareşal*” rütbesi vermiştir.¹⁷⁶¹

24 Eylül 1921 itibarıyla Yunan kuvvetleri, harekâta başladıkları Alpu, Mecidiye ve Kırgız Dağı hattına çekilmiştir.¹⁷⁶² Bu sırada Yunan birlikleri, çekilme istikametlerindeki her demiryolu hattı ile köprüyütahrip etmiş, çevredeki köyleri ve mahsulâtı da ateşe vermiştir.¹⁷⁶³

26 Eylül 1921’de Malıköy’de bulunan 2’nci Tayyare Bölüğü, Sarıköy’deki meydana intikal etmiştir. 2’nci Tayyare Bölüğü, Sarıköy Meydanı’na intikal ettikten sonra yaptığı 12 hava keşfiyle Afyon, Seyitgazi ve Eskişehir bölgelerini keşfetmiştir.¹⁷⁶⁴

27 Eylül 1921’de Fransız yapımı Breguet XIV B-II model bir Yunan tayyaresi Sarıköy’deki meydana zorunlu iniş yapmıştır. Bu zorunlu iniş sonrasında, Yunan havacılar yakalanarak esir edilmiştir. Esir alınan havacıların hayatta oldukları, aynı gün yapılan bir uçuşla havadan atılan bir mektup yoluyla Yunan kuvvetlerine

¹⁷⁶⁰ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.164.

¹⁷⁶¹ Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, Zeynep Bayar, **Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Havacılar**, Cilt-I, Hava Basımevi, Ankara, 2021, s.30-32; M.Hakan Özçelik, Mustafa Güneş, “Atatürk’e Verilen Ad ve Unvanlar ile Ona Yakıştırılan Sıfatlar”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 58, Bahar 2016, s.245-278.

¹⁷⁶² **İSH**, K: 1214, G: 103, B: 103bma.

¹⁷⁶³ **İSH**, K: 1214, G: 103, B: 103bn.

¹⁷⁶⁴ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.76.

bildirilmiştir.¹⁷⁶⁵ Zorunlu iniş sonrası ele geçirilen bu tayyareye, Sakarya Meydan Muharebesi zaferi sebebiyle, “*Sakarya*” adı verilmiştir.¹⁷⁶⁶

28 Eylül 1921’de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa imzalı belgede;

*“27 Eylül 1921’de esir edilen Yunan tayyarecilerinin uçuş elbiseleri, tayyarecilerimize fevkalade elzemdir. Bunlar adeta çıplak denilecek vaziyette uçuş yapmaktadır. Mezkûr uçuş elbiselerinin Sarıköy’deki Tayyare Bölüğü’ne verilmesi için icap edenlere emir buyrulması maruzdur.”*¹⁷⁶⁷ denilmiştir. İlgili belge, havacıların çok zor şartlar altında görev yaptığını göstermektedir.

Bu sırada Doğu Cephesi Komutanlığı emrinde Elazığ’da bulunan iki zabıt, üç küçük zabıt ve yirmi iki nefer ile iki tamire muhtaç harp tayyaresi, tüm malzemeleri ile kara yoluyla 29 Eylül 1921’de Ankara’ya getirilmiştir.¹⁷⁶⁸ Bu taşınma işleminden sonra tayyareler Ankara’dan Konya’ya gönderilmiştir. İlgili taşınma işlemi sonucunda Elazığ’daki bölüğün havacıları 2’nci Tayyare Bölüğü emrine verilmiş, 15’inci Tayyare Bölüğü de lağvedilmiştir.¹⁷⁶⁹ Böylece, Doğu cephesindeki harekâtın bitmesinden dolayı tayyare ve malzemelerin Batı Cephesi’nde kullanılabileceği değerlendirilmiştir.

Aynı tarihte Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa tarafından Doğu Cephesi Kumandanlığı’na gönderilen şifre telgrafta;

*“Düşmandan iğtinam olunan silahlar, malzeme ve hayvanat peş peşe toplattırılmaktadır. Şimdiye kadar tespit edilenler; 25 otomobil, 180 deve, 1.000 arabalık topçu mermisi, yüzü mütecaviz ağır ve hafif makineli tüfek, 3 top, 4 tayyare, 500 beygir ve öküzden ibarettir.”*¹⁷⁷⁰ denilmiştir.

30 Eylül 1921’de 2’nci Tayyare Bölüğü tarafından Yunan kuvvetleri üzerinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde; Ağapınar civarında iki süvari bölüğü, İnşehir güneyinde bir piyade taburu ile süvari birlikleri ve Hayriye güneyinde üç süvari alayı tespit edilmiştir. Ayrıca, Süleyman Köyü’nde 100 çadırılık bir ordugâh, Hamidiye batısında da iki tümen Yunan kuvveti görülmüştür. Bu keşif sonucunda; Eskişehir, Seyitgazi ve Ağapınar civarında 3 piyade tümeni ile 4 süvari alayı tespit edilmiştir.

¹⁷⁶⁵ **Tevhid-i Efkâr**, 27 Eylül 1921, s.1.

¹⁷⁶⁶ Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Uçak Albümü 1911-2009**, Hava Basımevi, Ankara, 2009, s.54; Başka bir kaynakta Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılması üzerine Mısırlı Prenses Kadriye Hanım’ın Türk ordusu için bir tayyare satın aldığı ifade edilmektedir. Bakınız: **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 24 Kasım 1921, s.1.

¹⁷⁶⁷ **İSH**, K: 1218, G: 57, B: 1.

¹⁷⁶⁸ **İSH**, K: 1180, G: 63, B: 2.

¹⁷⁶⁹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.78.

¹⁷⁷⁰ Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 999.

Tespit edilen Yunan birlikleri havadan bombalanmış, ardından da makineli tüfek ateşine tutulmuştur.¹⁷⁷¹

Türk ordusunun takip harekâtı 10 Ekim 1921’de son bulmuştur. Bu tarihten itibaren Türk ve Yunan kuvvetleri Eskişehir-Afyon hattında karşılıklı savunma düzenleri alarak, tahkim faaliyetlerine hız vermiştir.¹⁷⁷²

4.1.6. Muharebenin Sonuçları ve Gelişmeler

Sakarya Meydan Muharebesi’nin içte ve dışta birçok yansımaları olmuştur. Türk ordusunun 1683’teki İkinci Viyana Muhasarasından itibaren devam eden geri çekilişi bu harple sona ermiştir. Muharebe sonrasında Yunan ordusu savunma vaziyetine, Türk ordusu ise taarruz konumuna geçmiştir.¹⁷⁷³ Muharebeler sırasında Türk ordusu; 5.713 şehit, 18.480 yaralı, 828 tutsak ve 8.629 kayıp vermiştir. Yunan ordusu ise; 3958 ölü, 18.955 yaralı ve 354 kayba uğramıştır.¹⁷⁷⁴

Yunan ordusundan Sakarya Meydan Muharebesi sırasında; 180 deve, 25 kamyon, 3 top, 1.000 arabalık piyade ve topçu mühimmatı, 110 makineli tüfek, 4 tomboz, 500 öküz veat ile 4 tayyare ele geçirilmiştir.¹⁷⁷⁵

Muharebeler, Türk ordusuna olan güveni artırmış, Büyük Millet Meclisi’nin içte ve dıştaki saygınlığının artmasına zemin hazırlamıştır. Sakarya zaferinin dış politikada önem arz eden yansımaları olmuştur. Bu çerçevede bakıldığında İtalya, Anadolu’da işgal ettiği yerleri boşaltmıştır.¹⁷⁷⁶ Amerika Birleşik Devletleri, Ermenilerin Anadolu’da çoğunlukta yaşadıkları iddiasını desteklemekten vazgeçmiş, böylece Misak-ı Millîyi tanımıştır.¹⁷⁷⁷

¹⁷⁷¹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.76.

¹⁷⁷² Erkal, **a.g.e.**, s.478.

¹⁷⁷³ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, Cilt: 2, Kısım: 4, Ankara, 1974, s.484.

¹⁷⁷⁴ Erkal, **a.g.e.**, s.478; Bazı kaynaklar yaralı, hasta ve daha sonra şehit olanlarla beraber Türk ordusunun kayıplarının 25.000 olduğunu belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kerim Cevdet İncedayı, **Türk İstiklal Harbi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.130.

¹⁷⁷⁵ Karabekir, **a.g.e.**, s.999; Başka bir kaynakta Yunanlardan ele geçirilen tayyare miktarı 2 olarak verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s.353; Türsan, **a.g.e.**, s.63.

¹⁷⁷⁶ Mevlüt Çelebi, “*Millî Mücadele’de İtalyan İşgalleri*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 26, Mart 1993, s.395-416.

¹⁷⁷⁷ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, Büyük Millet Meclisinin Açılışından Lozan Antlaşmasına Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s.182.

Yine bu dönemde SSCB'ye bağlı Gürcistan Ermenistan ve Azerbaycan ile Kars Antlaşması gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁷⁸ Böylece Türk-Sovyet sınırı kesinleşmiştir.¹⁷⁷⁹ İngiltere, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra elinde bulunan Türk esirlerin tamamını serbest bırakmıştır.¹⁷⁸⁰ Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Ukrayna ile TBMM arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması yapılmıştır.¹⁷⁸¹

Fransa ile imza edilen Ankara Antlaşması ile Hatay hariç güney sınırı çizilmiştir.¹⁷⁸² Böylece Fransa, TBMM ve Misak-ı Millî'yi resmen kabul etmiştir. İlgili antlaşmayla İtilaf Grubu parçalanmış ve İngiltere ile Fransa arasındaki fikir ayrılığı net bir şekilde ortaya çıkmıştır.¹⁷⁸³ Ankara Antlaşması'ndan sonra Fransızlar, Adana'yı boşaltmış ve Türk ordusuna 10 adet Breguet XIV A-2 model tayyare ile 10 adet bezden yapılmış hangar, 4 adet yedek motor ve 3 adet telsiz istasyonu vermiştir.¹⁷⁸⁴ Fransızlar, tayyareleri BMM Hükümeti'ne iki Fransız vatandaşının ortak olduğu bir şirket aracılığıyla görünürde kadastro çalışmalarında kullanmak üzere devretmiştir.¹⁷⁸⁵ İlgili tayyareleri, BMM adına Kadastro Müdürü Mehmet Şevki Bey devralmış ve daha sonra tayyareler cephe hattına taşınmıştır.¹⁷⁸⁶

5 Ekim 1921'de İsmet Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen harp raporunda, Eskişehir civarında yapılan tayyare keşfinde Eskişehir-Seyitgazi mıntıkasında Bozdağ ve batısı hariç olmak üzere yedi Yunan tümeninin cephe hattında olduğunun belirlendiği bildirilmiştir.¹⁷⁸⁷

¹⁷⁷⁸ BCA, 930.1.0.0, 3.4.0.1; BCA, 030.18.01.01, 4.45.14.

¹⁷⁷⁹ BCA, 930.1.0.0, 3.42.1.

¹⁷⁸⁰ Mesut Çapa, "Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, Yıl: 1989, s.399-418.

¹⁷⁸¹ Hamit Aliyev, "Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlaştırılmasındaki Rolü", **IX. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s.1909-1916; Ayhan Cankut, "Millî Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri", **European Journal of Managerial Research**, Cilt: 2, Sayı: 2, Yıl: 2018, s.76-99.

¹⁷⁸² Mustafa Yahya Metintaş, "Ankara Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde Tartışılması", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 5, Yıl: 2019, s.1-20.

¹⁷⁸³ Mustafa Budak, "Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 38, Temmuz 1997, s.404.

¹⁷⁸⁴ Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, s.508.

¹⁷⁸⁵ Ada, "Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askeri Yardım (Fransız ve İtalyan Askeri Yardımları)", s.347.

¹⁷⁸⁶ Aydar, "Türk Havacılarının Millî Mücadele Destanından Bir Yaprak", s.18.

¹⁷⁸⁷ ATBD, Yıl: 42, Sayı: 96, Eylül 1993, Belge No: 2581.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Türk ordusu, Yunan kuvvetlerini Anadolu'dan atmak amacıyla uzun bir hazırlık sürecine girmiştir. Bu kapsamda bir taraftan silah, top, cephane ve tayyare teminine çalışılmış, diğer taraftan da Yunan ordusu havadan yapılan keşiflerle gözetlenerek yakından takip edilmiştir. Bu kapsamda 11 Ekim 1921 ile 11 Kasım 1922 tarihleri arasında İstanbul'daki gizli Muavenet-i Bahriye Heyeti tarafından farklı zamanlarda önce 2 sonra 5 adet olmak üzere toplam 7 adet deniz tayyaresi, 29.160 adet tayyare fişegi, 23.800 adet Alman tayyare fişegi, 100 adet 10 kiloluk tayyare bombası ve 1 adet tayyare dürbünü Anadolu'ya kaçırılmıştır.¹⁷⁸⁸

TBMM Hükümeti kararıyla Roma'ya temsilci olarak gönderilen Cami Bey'in 19 Ekim 1921'de Hariciye Vekâleti ile Başkumandanlık makamına gönderdiği yazıda, 10 adet yeni harp tayyaresinin satın alındığı belirtilmiştir. Bu tayyarelerin Antalya'ya kadar vapurla gönderileceği, tayyarelerin bedelinin teslim edildikten sonra ödeneceği bildirilmiştir. Tayyarelerin tanesinin 10.000 Osmanlı lirası olduğu ve emsallerine göre ucuz olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Cami Bey, bu tayyarelerden birinin bedelinin Mısır Prensesi Kadriye Hanım¹⁷⁸⁹ tarafından üstlenildiğini ve isminin bu tayyareye verilmesini rica ettiğini ifade etmiştir.¹⁷⁹⁰

20 Ekim 1921'de Sarıköy, Kızılcaaviran, Danişment, Bozdağ, Çukurhisar, Muttalip, Eskişehir, Kırğızdağı, Seyidgazi, Çifteler ve Sivrihisar yönünde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında; Örenköyüne güneyden bir süvari bölüğünün geldiği belirlenmiştir. Ayrıca, Danişment'in güneyinde muhtelif gruplar halinde bir buçuk tümenden mürekkep bir kuvvet tespit edilmiştir.¹⁷⁹¹ Muttalip Köyü civarında evvelce görülen Yunan ordugâhının kalktığı, köy içinde de büyük nakliye parkı olduğu

¹⁷⁸⁸ Feyzullah Ezer, **Batı Cephesinin İkmal ve İşesi (1919-1922)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elâzığ, 2004, s.244-245; Mesut Aydın, **Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, İstanbul, 1992, s.254-260.

¹⁷⁸⁹ Mısırlı Prenses Kadriye Hüseyin: Anadolu'da işgal devletlerine karşı Milli Mücadele'nin verildiği dönemde Anadolu'yu ziyaret etmiş 12 Mayıs 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından da kabul edilmiştir. Mektuplarından 12 Nisan 1921'den, 22 Mayıs 1921 tarihine kadar Anadolu'da kaldığı ve daha sonra Rodos yoluyla Roma'ya gittiği anlaşılmaktadır. Anadolu'da bağımsızlık için verilen mücadeleden etkilendiğinden dolayı tayyare hediyesinde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kadriye Hüseyin, **Mukaddes Ankara'dan Mektuplar**, Kültür Bakanlığı, Çeviren: Cemile Necmettin Sahir Silan, İstanbul, 1999.

¹⁷⁹⁰ Mevlüt Çelebi, "*Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*", **Belleten Dergisi**, Cilt: 62, Sayı: 233, Yıl: 1998, s.194.

¹⁷⁹¹ **İSH**, K: 1266, G: 15, B: 15-1.

görülmüştür. Eskişehir ile Çukurhisar arasında önemli bir Yunan kuvveti olmadığı belirlenmiştir. Eskişehir’de tayyare hangarları, hastane çadırları ve şehir içinde otomobiller bulunduğu tespit edilmiştir. Bozüyük ve Karacahöyük’teki nakliye kollarının varlığını koruduğu, Derbend’de bir nakliyeparkı bulunduğu belirlenmiştir.¹⁷⁹²

21 Ekim 1921’de 2’nci Tayyare Bölüğü, Sarıköy’deki meydandan Sivrihisar’ın batısındaki Akviran Köyü’nün yakınında hazırlanan yeni hava meydanına taşınmıştır. 2’nci Tayyare Bölüğü Akviran civarına taşındıktan sonra hava harekât görevleri buradan icra edilmeye başlanmıştır.¹⁷⁹³

22 Ekim 1921’de Pilot Fazıl Bey ile Rasıt Bahaddin Bey tarafından cephe hattı üzerinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde, Gazlıgöl İstasyonu’nda iki alay kuvvetinde bir süvari ordugâhı görülmüştür. Keşfin devamında, Afyon civarında, Balmahmud’da, Küçükköy’de ve Sinan Paşa’da herhangi bir Yunan kuvvetine rastlanmamıştır. Ayrıca keşif sırasında, Dumlupınar İstasyonu’nda bir taburluk, Sivri Tepe’den Kırviran’a kadar uzanan tahkimat hattının gerisinde ise bir buçuk tümenenden oluşan bir Yunan kuvveti belirlenmiştir. İlave olarak keşif esnasında, Teke Köyü civarında iki alaylık Yunan ordugâhı görülmüştür.¹⁷⁹⁴ İlgili keşif, cephe hattında önemli bir hareketlilik olmadığını göstermiştir.

1 Kasım 1921’de Müdafaa-i Milliye Vekâleti’nden İnebolu Mevki Kumandanlığı’na iletilen yazıyla, İstanbul’daki Bahriye Nezareti’ne ait ambarlarda 16 deniz tayyaresi ile birçok motor bulunduğu Felah Grubu tarafından bildirildiği belirtilerek, bunların Anadolu’ya peyder pey yahut bir iki parti olarak sevk edilmeleri emredilmiştir.¹⁷⁹⁵

Osmanlı Bahriye Nezareti ambarlarında bulunup İstanbul’dan kaçırılması planlanan deniz tayyareleri ile ilgili verilen durum raporunda; tayyarelerin motor manyetolarının bulunmadığı, gövdelerin irtifa ve dönüş dümenlerinin olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca raporda, tayyarelerin ekserisinin kanatlarının dikmelerinin

¹⁷⁹² İSH, K: 1266, G: 15, B: 15-1a.

¹⁷⁹³ Davud Kapucu, “Türk Tarihinde Toplumsal Eşitliğe Bir Örnek: Arap Ahmet’in Hayatı”, **Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, Yıl: 2021, s.93-104.

¹⁷⁹⁴ İSH, K: 1772, G: 84, B: 1.

¹⁷⁹⁵ İSH, K: 1740, G: 3, B: 1.

olmadığı ve en önemlisi tayyarelerin kabiliyetlerinin çok azaldığı ifade edilmiştir. Raporun devamında, bu tayyarelerin ancak iki üç iniş yapabilecekleri belirtilmiştir. İlave olarak raporda, her tayyare için üç manyetoya ihtiyacı olduğu, bunun piyasadan 45 liraya temin edilebileceği aktarılmıştır. Raporun devamında tayyarelerin dönüş ve irtifa dümenlerinin arızalı olduğu, bunların yapılması için makine, alet ve edevata ihtiyaç bulunulduğu ifade edilmiştir. Ek olarak raporda, ilgili işlerin yapılması için iş bilir ustaya ve bütün tamiratın bir fen memuru tarafından kontrol edilmesine lüzum olduğu bildirilmiştir.¹⁷⁹⁶

İstanbul'dan Anadolu'ya kaçırılan ve 6 Kasım 1921 itibarıyla Amasra'da faal hale getirilen 3 deniz tayyaresi hava harekât görevlerine başlamış, böylece Karadeniz'deki İtilaf gemilerinin faaliyetleri daha etkin bir halde gözetlenmeye başlanmıştır.¹⁷⁹⁷

9 Kasım 1921'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, İstanbul'dan hareket edip bir gün önce İnebolu'ya varan bir vapurla, Müdafaa-i Milliye Grubu tarafından bölgeye tayyare vs. malzeme gönderildiği iletilmiştir.¹⁷⁹⁸ Yazının devamında Müdafaa-i Milliye Grubu tarafından getirilen malzeme arasında; 26.000 bomba, 2 adet deniz tayyaresi, 26 sandık matara ve dürbün ile 35.160 adet yedi buçukluk seri sahra mermisi ve 7.762 adet seri cebel mermisinin olduğu bildirilmiştir.¹⁷⁹⁹ İlgili yazının devamında, malzemelerin tahliyesine başlandığı, gün içerisinde nakliyatın tamamlanacağı ifade edilmiştir.¹⁸⁰⁰

14 Kasım 1921'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, Almanya'da bulunan Nuri (Conker) ve Saffet (Arıkan) Beyler tarafından 26 tayyare satın alındığı¹⁸⁰¹ ve Fransızlardan da 25

¹⁷⁹⁶ İSH, K: 1740, G: 6, B: 6aa.

¹⁷⁹⁷ Kapucu, **a.g.m.**, s.93-104.

¹⁷⁹⁸ İSH, K: 1745, G: 12, B: 1.

¹⁷⁹⁹ İSH, K: 1919, G: 8, B: 8-1.

¹⁸⁰⁰ İSH, K: 1745, G: 12, B: 1aa.

¹⁸⁰¹ Almanya'dan 26 tayyare satın alındığı belirtilmesine karşın, 1922 Temmuz ayında Samsun'a 29 tayyare getirilmiştir. Bu durum tayyare miktarının daha sonra artırıldığını göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: İSH, K: 1580, G: 41, B: 1.

tayyare¹⁸⁰² alımı için onay alındığı belirtilerek, yeniden tayyare alınmasına ihtiyaç olmadığı bildirilmiştir.¹⁸⁰³

Aynı tarihte, Sivil Pilot Vecihi ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Hasan Basri Beyler tarafından Yunan kuvvetleri üzerinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında, Afyon'da bulunan Yunan Tayyare Meydanı havadan bombalanmıştır. Türk havacılar, dönüş yolunda bir Yunan tayyaresi ile karşılaşmıştır. Taraflar arasında yaşanan kısa bir çarpışma sonrasında Yunan tayyaresi, bölgeden uzaklaşmış, böylece hava muharebesi sona ermiştir. İlgili hava görevlerine Kolağası Yahya ve Sivil Pilot Zeki Beyler de katılarak destek vermiştir. Bu sırada Cephe hattındaki Türk havacılar, 15 Kasım 1921'e kadar Eskişehir-Afyon hattında altı keşif yapmak suretiyle Yunan ordusunun durum ve vaziyetini tespit etmiştir.¹⁸⁰⁴

17 Kasım 1921'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa tarafından Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilen yazıyla, İnebolu ve İzmit'e çıkarılan üç deniz tayyaresinden başka, İstanbul'daki Bahriye Tayyare Deposu'nda daha 13 tayyarenin mevcut olduğunun haber alındığı bildirilmiştir. Yazının devamında, ordunun kara tayyaresine çok ihtiyacı olduğundan gelecek deniz tayyarelerinin karada kullanılabilmesi için bunların dönüştürülmesinin zorunlu olduğu ifade edilmiştir. Aynı yazıda, bu dönüştürme işlemini ancak İstanbul'da bulunan Mühendis Tayyareci Murad Efendinin yapabileceği belirtilmiştir. Yazının devamında, deniz tayyarelerinin kara tayyarelerine dönüştürülmesi işlemi konusunda Murad Efendi kabul ettiği takdirde İstanbul'da bulunan diğer 13 tayyarenin de Mersin'e çıkarılmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Ayrıca yazıda, İstanbul'daki Bahriye Tayyare Deposu ile Ayastefanos Deposu'nda bulunan bilumum malzemenin Mersin'e kaçırılmasının ve İstanbul'daki tayyareci, rasıt ve makinistlerin Anadolu'ya geçmesinin bu kritik dönemde ehemmiyet arz ettiği ifade edilmiştir. İlave olarak yazıda, tayyare fabrikasının bir an evvel Konya'da tesis edilmesi gerektiği de vurgulanmıştır.¹⁸⁰⁵

Yunan ordusunun vaziyetinin tespitine yönelik hava keşifleri yapılırken, diğer taraftan Türk ordusunun taarruz hazırlıkları da hızlandırılmıştır. Bu kapsamda

¹⁸⁰² Fransızlardan 25 tayyare alınması için görüşülüp, onay alındığı belirtilmesine karşın 1922 Temmuz ayında onlardan 15 tayyare temin edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **İSH**, K: 1797, G: 6, B: 6-2.

¹⁸⁰³ **İSH**, K: 1919, G: 24, B: 24-1.

¹⁸⁰⁴ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.77-79.

¹⁸⁰⁵ **İSH**, K: 1740, G: 6, B: 1.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 18 Kasım 1921'de yayımlanan emri ile Türk ordusu yeniden reorganize edilmiştir. İlgili emirle daha önce grup kumandanlıkları yerine kurulan üçer tümenli kolordular kaldırılmış ve Batı Cephesi Komutanlığı emrinde iki ordu kurulmuştur.¹⁸⁰⁶ Başkomutanlığın emriyle Batı Cephesi; 1'inci ve 2'nci Ordular ile bir süvari kolordusu ve kolordu yetkisindeki Kocaeli Tümeni'nden oluşmuştur.¹⁸⁰⁷

Ordu yeniden düzenlenirken, Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan atılması amacıyla bir hazırlık planı yapılmaya başlanmıştır. Bu hazırlık planı, birlikler arasındaki haberleşmenin gizliliğini sağlamak adına yazışma evraklarının üzerine not edilen, Osmanlı alfabesindeki SAD harflerinden dolayı, "SAD" olarak adlandırılmıştır.¹⁸⁰⁸ SAD taarruz planı uzun bir çalışma sonrasında ortaya çıkmış ve Yunanların Afyon'daki kuvvetlerine güneyden bir baskın harekâtını içermiştir. Bu harekât ile Afyon'daki Yunan kuvvetlerini, İzmir'deki ulaştırma ve ikmal hatlarından ayırıp, kuzeye atmak amaçlanmıştır.¹⁸⁰⁹

Türk ordusu yeniden teşkilatlanırken, 2'nci Tayyare Bölüğü 30 Kasım 1921'de Akviran'daki meydandan, Akşehir'in Maarif Köyü yakınındaki yeni hava alanına nakledilmiştir. İlgili dönemde tayyare bölüğünün elinde iki keşif ve bir av tayyaresi faal vaziyetteydi. Bu sırada aynı ay içerisinde Kuva-yı Havaiye Umum Müdürlüğü, Ankara'dan Konya'ya taşınmıştır.¹⁸¹⁰

1 Aralık 1921'de İstanbul'dan elde edilen istihbarat raporunda, İngilizlerin Ayastefanos Tayyare İstasyonu'ndaki kara tayyaresi miktarını 55'e çıkardığı öğrenilmiştir.¹⁸¹¹

Büyük Taarruz'a hazırlık kapsamında BMM Hükümeti tarafından tayyare teminine yönelik adımlar atılmıştır. İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi'nin, şirketlerin

¹⁸⁰⁶ Kemal Niş, **Türk İstiklal Harbi, II'nci Cilt Batı Cephesi, 6'ncı Kısım, 2'nci Kitap, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)**, Yayına Hazırlayan: Nilgün Erdaş, 2. Baskı, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.5.

¹⁸⁰⁷ **ATBD**, "Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi 90'ıncı Özel Sayısı", Sayı: 129, Ankara, 2012, s.3; Erikan, **a.g.e.**, s.281-282.

¹⁸⁰⁸ Ayfer Özçelik, "Büyük Taarruz'a Hazırlık (SAD Taarruz Planı Tasarısı)", **Büyük Taarruz Yetmişinci Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s.100-101.

¹⁸⁰⁹ Fehmi Akın, "Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın Gözüyle Büyük Taarruz", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, Ağustos 2008, s.98-109.

¹⁸¹⁰ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.77, 90.

¹⁸¹¹ **İSH**, K: 15, G: 3, B: 7-140.

silah satışına engel olmadığına dair kararı üzerine BMM Hükümeti, tayyare alımı için girişimlere başlamıştır. Bu kapsamda, Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından İtalya'ya tayyare alımı için gönderilen Binbaşı Rafet Bey'in girişimleri ile 21 adet Spad XIII model av tayyaresinin satın alınması gündeme gelmiştir. İtalyan havacı Paracchi'ye Birinci Dünya Harbi sırasında düşürdüğü 18 tayyare sebebiyle, Fransa'dan satın alınan uçaklar, kendi ülkesi tarafından mükâfat olarak verilmiştir.¹⁸¹² Paracchi de elinde bulunan bu tayyareleri satmak için Rafet Bey'le pazarlığa girişmiştir. Neticede her iki tarafın olumlu yaklaşımı sonucunda gerçekleştirilen girişimler olumlu sonuçlanmıştır.¹⁸¹³

İtalya'dan satın alınan tayyarelerin Brendizi Limanı'nda yüklenerek, Antalya'da Türk yetkililere teslim edilmesi kararlaştırılmıştır. İtalya'dan alınan tayyarelerden dokuzu, Afrika¹⁸¹⁴ isimli bir gemiye yüklenerek yola çıkarılmıştır. Tayyarelerin yanında 10 milyon kapsül ve 2 milyon mavzer fişegi de gönderilmiştir.¹⁸¹⁵ Tayyareleri teslim almak üzere 30 Aralık 1921'de; Kolağası Fazıl, Kolağası Yahya, Sivil Pilot Vecihi ve Makinist Eşref Beylerden oluşan bir kâfile Antalya'ya gönderilmiştir. Spad XIII tayyarelerini taşıyan İtalyan gemisi, iki Yunan torpidosu tarafından takip edilmeye başlanınca istikamet değiştirilmek suretiyle bir süre Mısır doğrultusunda gidilmiştir.¹⁸¹⁶

Yunan torpidolarının, İtalyan gemisini batırması ihtimali üzerine tayyarelerin Mersin Limanı'na indirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda gece karanlığından yararlanılarak, geminin ışıkları söndürülmek suretiyle tayyareler Mersin Limanı'na indirilmiştir. Mersin Bölge Komutanı Kaymakam Demir Ali Bey ile beraber çalışan personel ve şehir efradının desteği ile tayyareler Mersin'de teslim alınmıştır. Alınan

¹⁸¹² Avni Okar, **Türkiye'de Tayyarecilik (1910-1924)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.82.

¹⁸¹³ Farklı bir kaynakta İtalya'dan 20 adet Spad XIII tayyaresi satın alındığı, bu tayyarelerin parasının da Sovyet Rusya'dan temin edilen yardımlardan karşılandığı iddia edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Aleksandr Kolesnikov, **Türk Sovyet İlişkilerinin Kuruluşunun 90. Yılı, Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Çeviren: İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.30.

¹⁸¹⁴ Başka bir kaynakta İtalya'dan satın alınan Spad XIII tayyarelerinin Sicilya isimli bir gemi ile Mersin'e getirildiği ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mesut Yanarsönmez, **Türk Dış Politikasında İtalya (1914-1923 Türk-İtalyan Münasebetleri)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ, 1995, s.108.

¹⁸¹⁵ Çelebi, **a.g.m.**, s.197.

¹⁸¹⁶ Özlem Yıldız, **"İstiklal Savaşı'nda İtalya'dan Alınan Uçaklar ve Bunların Savaşta İşlevi"**, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.220-228.

tayyareler tren istasyonuna taşınarak, buradan demiryolu aracılığıyla Konya'ya gönderilmiştir.¹⁸¹⁷

İtalya'dan satın alınan ve Konya'ya getirilen ve montajı yapılan tayyarelerden biri İtalyan tecrübe pilotu Parakini'nin deneme uçuşu sırasında kırılmış ve elden çıkmıştır. Böylece İtalya'dan temin edilen tayyare sayısı 20'ye düşmüştür. Bu olaydan sonra tecrübe uçuşları Türk tayyareciler tarafından yapılmıştır.¹⁸¹⁸

Bu sırada 1921 yılı Aralık ayı içerisinde 2'nci Tayyare Bölüğü tarafından cephe hattında akaryakıt durumu ve havaların bozuk gitmesinden dolayı tek uçuş yapılabilmektedir. Fransa'dan Ankara Antlaşması ile temin edilen Breguet tayyareleri ile İtalya'dan satın alınan Spad tayyareleri Türk ordusuna makineli tüfekleri sökülmiş bir şekilde teslim edilmiştir. Bu yüzden ilgili tayyarelere, Konya'daki hava meydanında Birinci Dünya Harbi'nden kalma eski Alman tayyarelerinin üzerindeki makineli tüfeklerin takılması kararlaştırılmıştır. Ancak havacılar, tayyarelere makineli tüfek takılması için önemli bir gayret ve çaba sarf etmek zorunda kalmıştır. Neticede mermilerin pervaneye çarpıp, pilotun hayatını kaybetmesine veya yaralanmasına sebebiyet vermemek amacıyla, uzun uğraşlar sonucunda tayyareler sıra ile göreve hazır hale getirilmiştir.

1922 yılı Ocak ayında 2'nci Tayyare Bölüğü tarafından biri Uşak, diğeri ise Afyon ile Seyitgazi üzerinde olmak üzere iki hava keşfi yapılmıştır. İlgili keşiflerde Yunan ordusunun durum ve vaziyetinde bir değişiklik olmadığı belirlenmiştir. Bu dönemde hava keşiflerinin azalmasında kış şartları ile yakıt sorunu etkili olmuştur.¹⁸¹⁹

5 Ocak 1922'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından, İnebolu İrtibat Zabıtlığı aracılığıyla Felah Grubu'na gönderilen yazıda, İstanbul'dan Anadolu'ya tayyare gönderilmediği belirtilerek, şiddetle tayyare malzemesine ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Aynı yazıda, yirmi dört uçuş takımının bir an önce tedarik edilerek, tayyare ve aksamı ile sevkiyatının Mersin'e icrası emredilmiştir. Ayrıca yazıda, tayyare bombalarına ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.¹⁸²⁰

¹⁸¹⁷ Okar, **a.g.e.**, s.82.

¹⁸¹⁸ Yıldız, **a.g.m.**, s.226.

¹⁸¹⁹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.89-91.

¹⁸²⁰ **İSH**, K: 1740, G: 11, B: 1.

1 Şubat 1922’de Müdafaa-i Milliye Vekâleti’nden İnebolu İrtibat Zabıtlığı üzerinden İstanbul’daki gizli Felah Grubu’na gönderilen yazıyla, şimdiye kadar satın alınan tayyare malzemesinin süratle tedarik edilerek gönderilmesi istenmiştir.¹⁸²¹ İlgili yazı, harp koşulları içerisinde Millî Mücadele hareketinin tayyare malzemesine ne kadar çok ihtiyaç duyduğunu gösteren önemli örneklerden biridir.

6 Şubat 1922’de 2’nci Tayyare Bölüğü makinistleri tarafından İzmir isimli av tayyaresinin bakımı ile ilgilenilmiştir.¹⁸²² 7 Şubat 1922’de Antalya’daki İtalyan tüccarlardan bir adet iki kişilik eğitim tayyaresi ile bir adet keşif tayyaresi teslim alınmıştır. Aviatik model daha sonra Karga adı verilen keşif tayyaresi, Sivil Pilot Vecihi Bey tarafından uçarak Akşehir’e getirilmiştir. İlgili tayyare, hava harp görevlerinden ziyade düşük süratinden dolayı, daha çok pilotaj eğitimlerinde kullanılmıştır.¹⁸²³

2’nci Tayyare Bölüğü’ne Afyonkarahisar, Dumlupınar ve İslamköy istikametinde bir hava keşfi yapılması emredilmiştir. Bu emir üzerine Kolağası Fazıl Bey tarafından İsmet tayyaresi ile hava keşfine çıkılmıştır. Keşif esnasında; Yunanların ileri hat siperlerinin Sürmene ile Süleymanlı arasında olduğu tespit edilmiştir. Yunanların ikinci tahkimat hattının; Kalecik, Kışlacık ve Deper önünden Çavdarlı’ya uzandığı belirlenmiştir. Yunan kuvvetlerinin en yoğun olduğu bölgenin ise; Kalecik, Kışlacık, Deper ve Afyon’un güneydoğusunu içerdiği gözlemlenmiştir. Keşif sırasında tayyareye, yerden 10 kadar top atışı yapılmıştır. Bu sırada elde bulunan Rumca gazeteler, Afyonkarahisar ile Balmahmut arasındaki bölgeye atılmıştır. Görev sırasında tayyarenin motorunda meydana gelen arıza nedeniyle Dumlupınar ve İslamköy çevresi keşfedilememiştir. Aynı gün Sakarya tayyaresi ile de Akşehir ve istasyon arasındaki bölgenin fotoğraflarını almak amacıyla bir uçuş gerçekleştirilmiştir. Bu uçuş sonrasında Sakarya tayyaresi, meydana inerken kırılmıştır.¹⁸²⁴

Aynı gün öğleden sonra Tayyareci Hayreddin Bey ile Rasıt Hamdi Bey tarafından Akşehir, Bolvadin, Sürmene, Hamam, Çiftlik, Afyonkarahisar, Erkmen

¹⁸²¹ İSH, K: 1762, G: 23, B: 1.

¹⁸²² Akgül, “Kurtuluş Savaşı’nda Zafere Giden Yolda Hava Keşif Raporlarının Önemi”, s.201.

¹⁸²³ Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, s.114, Yıldız, **a.g.m.**, s.224.

¹⁸²⁴ Akgül, **a.g.m.**, s.240-241.

Tepe, Balmahmud, Kalecik, Kışlacık, Çobanlar ve Çay istikametinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında, Yunanların ileri hat siperlerinin Sürmene ile Sultanlı arasında olduğu belirlenmiştir. Buradaki tahkimat hattının gerisinde üç grup halinde azami iki taburu alabilecek bir zeminlik görülmüştür. Keşfin devamında, Yunanların ikinci tahkimat hattının Kalecik, Kışlacık, Deper ve Çavdarlı üzerinden kuzeye doğru uzandığı tespit edilmiştir. Bu hattın gerisinde iki tümen kadar bir kuvveti alabilecek bir zeminlik bulunduğu belirlenmiştir. Aynı keşif sırasında, Yunan kuvvetlerinin yoğun olarak Kalecik, Kışlacık, Deper ve Afyon'un güneydoğusunda konuşlu bulunduğu görülmüştür. Keşfin devamında, İstanbul İstasyonu civarında tayyareye on kadar topçu mermisi atılmıştır. Yine keşif sırasında, İzmir İstasyonu civarında dört beş büyük zeminlik ile cephanelik olması muhtemel bir alan tespit edilmiştir. İlave olarak keşif sırasında, tren hattının her iki yakasında hafif tahkimat olduğu, ancak yollarda herhangi bir hareketliliğe rastlanmadığı vurgulanmıştır. Aynı keşifte, Rumca komünist gazetelerin Afyonkarahisar ile Balmahmud arasındaki Yunan kıtalarının üzerine atıldığı belirtilmiştir.¹⁸²⁵

Hava keşifleri devam ederken Müdafaa-i Milliye Grubu tarafından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen şifreyle, İstanbul'dan hareket eden Arara Vapuru'na 40 sandık tayyare bombası yüklendiği bildirilmiştir.¹⁸²⁶

9 Şubat 1922'de Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa, 2'nci Tayyare Bölüğü'nü ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında öğle yemeği birlikte yenilmiş ve İsmet Paşa tarafından ertesi gün yapılacak uçuş sırasında; Çobanlar, Çavdarlı, Kızvıran, Seyitgazi, Gazlıgöl, Afyonkarahisar, Kışlacık ve Süylün istikametinin keşfedilmesi ve Yunan ordusu üzerine beyanname atılması emredilmiştir. 10 Şubat 1921'de havanın uygun olmaması sebebiyle, keşif görevi yerine getirilememiştir.

İsmet Paşa'nın keşif emri 13 Şubat 1922'de 2'nci Tayyare Bölük Komutanı Fazıl Bey ile Rasıt Hamdi Bey tarafından yerine getirilebilmiştir. Bu uçuş sırasında; Çobanlar ile Afyon arasındaki Yunan ileri hatlarında bir değişiklik olmadığı gözlemlenmiştir. Keşfin devamında, Gazlıgöl istikametinde nakliye faaliyeti olduğu belirlenmiştir. Ayrıca keşif sırasında, Karaberkli Dağı civarında aşırı kar nedeniyle bir

¹⁸²⁵ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-1.

¹⁸²⁶ İSH, K: 1753, G: 12, B: 1.

şey görülememiştir.¹⁸²⁷ Keşfin devamında, Seyitgazi civarında önemli bir şey görülmemiş, sadece köyün birinde büyük bir topçu birliği belirlenmiştir. Yunan kuvvetlerinin faaliyetlerinin en yoğun olduğu bölgenin İhsaniye, Beyköy ve Demirli arasında olduğu gözlemlenmiştir.¹⁸²⁸

15 Şubat 1922’de Batı Cephesi Komutanlığı’nın emri üzerine Tayyareci Hayreddin Bey ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Sıtkı Bey tarafından Afyon, Gazlıgöl, İhsaniye, Beyköy, Demirli ve Çavdarlı istikametlerinde yeni bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında, Yunan ordusunun durum ve vaziyetinde önemli bir değişiklik olmadığı görülmüştür.¹⁸²⁹

24 Şubat 1922’de Batı Cephesi Komutanlığı tarafından, cephe hattında yeni bir keşif yapılması emredilmiştir. İlgili emir, iki tayyare ile Çobanlar ve Afyon istikametlerinde gerçekleştirilmek istenmişse de, havaların bozuk ve yoğun bulutlu olması dolayısıyla yerine getirilememiştir.¹⁸³⁰

1922 yılı Şubat ayı içerisinde 174’üncü Alay personeli tarafından tayyare alımı amacıyla maaşlarından verilen bağışlarla 207.014 kuruş toplanmıştır.¹⁸³¹ Toplanan bu para ile bir tayyare satın alınmış ve bu tayyareye “174’üncü Alay” ismi verilmiştir.¹⁸³² Yine aynı dönemde Sivrihisar halkı tarafından orduya tayyare almak için 4.000 lira toplanmıştır. Sivrihisar halkının verdiği paralarla alınan bu tayyareye “Sivrihisar” adı verilmiş ve bu tayyare, millî mücadele dönemi hava harp görevlerine katılarak faaliyet göstermiştir.¹⁸³³

1 Mart 1922’de cephe hattı üzerinde iki hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşiflerinden ilki Pilot Kolağası Fazıl ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Osman Nuri tarafından yapılmıştır. Bu keşif sırasında, Yunan kuvvetlerine dair konuş ve vaziyet durumu tespit edilmiştir. Keşif sırasında; Seyidgazi, Aşağı Söğüt, Kuyucak, Eskişehir, Kara Tokat, Kırgız Dağı ve Arap ören istikametleri gözlemlenmiş, ancak herhangi bir

¹⁸²⁷ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-3.

¹⁸²⁸ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-4.

¹⁸²⁹ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-6.

¹⁸³⁰ Akgül, a.g.m., s.240-241.

¹⁸³¹ Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, **Türk İstiklal Harbi-İdari Faaliyetler (15 Kasım 1919-2 Kasım 1922)**, Cilt: 7, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s.479.

¹⁸³² Kurt, “*Türk Hava Kuvvetlerine Türk Milletinin Desteği: Bağış Uçaklar*”, s.302-317.

¹⁸³³ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Atatürk’ün Not Defterleri**, Cilt: 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008, s.19.

hareketliliğe rastlanmamıştır. Bu sırada Yunan birlikleri üzerine 2.500 beyanname atılmıştır.¹⁸³⁴

İkinci keşfi Tayyareci Kolağası Yahya ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Bahaddin Bey tarafından yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında, Afyon'un güneyinde bir alaylık kadar çadırlı ve baraka halinde ordugâh görülmüştür. Keşfin devamında, Afyon'daki İstanbul İstasyonu'nda bir tabur kadar çadırlı ordugâh belirlenmiştir. Aynı keşifte, Beyköy civarında 20 kadar çadırlı ordugâh ile 20 kadar nakliye hayvanı görülmüştür. Keşfin devamında, Gazlıgöl İstasyonu'nda henüz hareket etmiş 30 kadar yük hayvanı tespit edilmiştir. Ayrıca istasyonda 15 kadar çadır görülmüştür. Ayrıca keşif sırasında; Demirli, Döğer, Kırka, Akin, Seyidgazi, Cevizli ve Yapıldak istikametleri dolaşmış, ancak herhangi bir hareketliliğe rastlanmamıştır. Bunların yanında keşif sırasında, Yunan birlikleri üzerine iki bin kadar beyanname atılmıştır.¹⁸³⁵

6 Mart 1922'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından İstanbul'daki gizli Felah Grubu'na gönderilen yazıyla, Breguet tayyarelerinin yedek pervaneleri olmadığından, İstanbul'da bulunan mevcut kara ve deniz her türlü tayyareye ait pervanelerden süratle sevk edilmesi istenmiştir. Bu kapsamda aynı yazıda, İstanbul'da mevcut olduğu istihbar edilen Breguet pervanelerinin kaç adet olduğu ve tanesinin ne kadar olduğunun da tahkik edilmesi bildirilmiştir.¹⁸³⁶ İlgili durum Anadolu'daki havacıların çok zor şartlar altında yedek malzeme olmadan görev yapmaya çalıştığını göstermektedir.

1922 yılı Mart ayında BMM Hükümeti'nin tayyare arayışı içerisinde olduğunu öğrenen İstanbul'daki Fransız Konsolosluğu'nda çalışan bir kişi tarafından Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'e müracaat edilmiştir. Bu müracaat çerçevesinde, Anadolu'da 50.000 lira sermayeli bir ticari nakliye şirketi kurulmak kaydıyla, Fransa'dan uçucuları ile birlikte 35 tane tayyare alınabileceği, ardından şirketin iflasını duyurup tüm malzemesini milli kuvvetlere verebileceği bildirilmiştir. Ayrıca talep edilirse Fransız havacıların, öğretmen olarak Türk ordusunda vazife görebilecekleri ifade edilmiştir. Bu sırada 7 Mart 1922 itibarıyla Türk ordusunun

¹⁸³⁴ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-8.

¹⁸³⁵ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-10.

¹⁸³⁶ İSH, K: 1740, G: 16, B: 1.

elinde uçabilecek vaziyette 13 tayyaresi vardır.¹⁸³⁷ İlgili öneri, 12 Mart 1922’de BMM Hükümeti kararıyla kabul edilmiştir. Ancak, şirketin kurulmasına izin verilmesine karşın faaliyetleri hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹⁸³⁸

8 Mart 1922’de Kuva-yı Havaiye Umum Müdürü Latif Bey tarafından Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne gönderilen yazıyla, İstanbul’dan Anadolu’ya iltihak eden subay ve işçi ustaların parasızlıktan dolayı durumlarının perişan olduğu iletilmiştir. Bu kapsamda, personele verilecek tahsisat ile tayyarelerin tamirâtı için müdüriyetin kasasına bir miktar para gönderilmesi istenmiştir. Aynı yazıda, Kuva-yı Havaiye Umum Müdürlüğü’ne avans olarak acilen beş bin lira verilmesi talep edilmiştir.¹⁸³⁹

9 Mart 1922’de Kuva-yı Havaiye Umum Müdürü Latif Bey tarafından Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne gönderilen bir diğer yazıyla havacı personelin maaşlarını alamaması sebebiyle çok zor şartlar altında görev yaptıkları tekrar bildirilmiştir. İlgili yazıda;

*“Maaşatın muntazaman alınamaması yüzünden Kuva-yı Havaiye’ye mensup bilumum zabitan, usta ve sivil tayyarecilerin hali tahmin fevkinde perişan bir şekil almıştır. Her gün konu olan müracaatlara söyleyecek sözüm kalmamıştır. Allah rızası için olsun maaşlarına mahsuben bir miktar paranın verilmesini arz ve istirham eylerim.”*¹⁸⁴⁰ denilmiştir. İlgili yazı havacıların maddi zorluklar içerisinde görev yaptıklarını göstermektedir.

Bu yazının gündeme geldiği dönemde Büyük Millet Meclisi tarafından alınan kararla, tayyareci subay ve öğretmenlere farkına bakılmayarak maaş ve seferberlik tahsisatından başka 800 kuruş, tayyareci küçük zabıt ve tayyare efradı personele ise asıl maaşları ve tahsisatları dışında 200 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸⁴¹ Böylece havacı personelin maddi imkân ve olanakları biraz olsun artırılmaya çalışılmıştır.

¹⁸³⁷ Kaymaklı, a.g.e., s.86.

¹⁸³⁸ BCA, 030.18.01/04.52.16 No: 148.

¹⁸³⁹ İSH, K: 1536, G: 55, B: 1.

¹⁸⁴⁰ İSH, K: 1536, G: 55, B: 2.

¹⁸⁴¹ İSH, K: 1766, G: 99, B: 2; Havacılara verilecek tahsisata dair yazışma için bakınız: İSH, K: 1766, G: 99, B: 1.

Fransızlardan Ankara Antlaşması ile devralınan 10 tayyareden ilk dördü 13 Mart 1922'de Kolağası Fazıl, Kolağası Yahya, Sivil Pilot Vecihi ve Sivil Pilot Hayri tarafından cephe hattına taşınmıştır.¹⁸⁴²

16 Mart 1922'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti hazırladığı raporda, Fransızlardan alınan tayyareler hakkında bilgi vermiştir. İlgili raporda, Adana'da Fransızlardan 10 tayyare alındığı, bu tayyarelerin dördünün İkinci Bölüğe verildiği, diğer dört tanesinin Birinci Bölüğe verileceği, kalan iki tayyarenin de mektep tayyaresi olarak kullanılmasının düşünüldüğü ifade edilmiştir. Ancak, bu 10 tayyareden dört tanesinin diğerlerinden ikmal edilmek suretiyle getirilebildiği belirtilmiştir. Raporun devamında, Adana'da kalan altı tayyarenin ikmali için malzeme alınabilirse gelecek bir ay zarfında bunlardan istifadenin mümkün olacağı beyan edilmiştir. Aynı raporda, İkinci Tayyare Bölüğü'ne verilen tayyarelerin makineli tüfeklerinin olmadığı, Konya'da imal edilmekte olduğu ifade edilmiştir. Raporun devamında, bu dört tayyarenin buji, iç ve dış tekerlek lastiği, pervane gibi edevatının olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca, tayyareler için 100 ton kadar bir ihtiyatın ve kâfi Hint yağının bulunmasının lazım geldiği vurgulanmıştır. Bunun için Batı Cephesi'nin 100 ton benzin, 10 ton Hint yağı, dört adet makineli tüfek, 200 adet buji, 4 iç ve dış tekerlek lastiği ve iki pervane istediği aktarılmıştır.¹⁸⁴³

Batı Cephesi Komutanlığı 17 Mart 1922'de cephe hattı üzerinde bir hava keşfi yapılmasını istemiştir. Bu keşfin; Eskişehir ve kuzeyi ile Afyon gerisi, Denizli, Nazilli ve Alaşehir istikametlerini kapsaması emredilmiştir. Ancak, ilgili gün içerisinde havanın fırtınalı ve kapalı olmasından dolayı keşif yapılamamıştır. Bu sırada aynı gün içerisinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından tayyare bölüğü denetlenmiştir. İlgili denetleme sırasında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, iki tayyarenin uçurulmasını emretmiştir. Bu emir kapsamında uçuş için yalnızca Sakarya isimli tayyare hazırlanabilmiş ve ardından bu tayyare ile önce Kolağası Yahya, ardından da Kolağası Fazıl Beyler birer uçuş gerçekleştirmiştir.¹⁸⁴⁴

¹⁸⁴² Başka bir kaynakta Fransızlardan Adana'da teslim alınan tayyarelerden ilk etapta üçünün cephe hattına getirildiği ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Akgül, **a.g.m.**, s.243.

¹⁸⁴³ **İSH**, K: 1797, G: 6, B: 6-3.

¹⁸⁴⁴ Akgül, **a.g.m.**, s.243-244.

18 Mart 1922'de Akşehir, Çobanlar, Türkmenbaba, İntepe ve Simlitepe istikametlerinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu keşif sonucunda Yunan kuvvetlerinin ağırlıklı olarak Simlitepe, Türkmenbaba, İntepe ve Bostanlı arasındaki bölgede olduğu görülmüştür.¹⁸⁴⁵

20 Mart 1922'de Tayyareci Vecihi Bey ile Rasıt Hasan Basri tarafından saat 10:30 evvelde Erzurumlu Nafiz tayyaresiyle; Akşehir, Çay, Çavdarlı, Afyon, Sipsin, Gazlıgöl, İhsaniye, Döğler, Beyköy ve Kunduzlu istikametinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında Çavdarlı'dan kuzeydoğuya uzanan bölgede Yunanların birinci tahkimat hattının iki sıra halinde uzandığı görülmüştür. Keşfin devamında, Çavdarlı'da toplu bir halde bir alay görülmüş, bu alayın gerisindeki ikinci hat tahkimatı civarında ise başka bir alayın bulunduğu tespit edilmiştir. Aynı keşif esnasında, Afyon'un güneyinden geçen tahkimat hattı gerisinde üç alay görülmüştür. Keşfin devamında, Afyon'daki İstanbul İstasyonu'nda elliye geçkin çadır ile yirmi kadar otomobil ve elli kadar araba tespit edilmiştir. Ayrıca keşif sırasında; Sipsin, Gazlıgöl, İhsaniye, Beyköy ve Döğler'de önemli bir kuvvete rastlanmamıştır.¹⁸⁴⁶

Saat 12:00 civarında cephe hattı üzerinde bir hava keşfi daha yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında, Eskişehir'den kalkan iki Yunan tayyaresinden birisiyle Tandır, Danişmend, Lütfiye ve Hamidiye mıntıkaları üstünde bir hava muharebesi yapılmıştır. Bu hava muharebesi, Yunan tayyaresinin bölgeden uzaklaşması ile son bulmuştur. Yaşanan muharebe sebebiyle cephe hattı üzerinde gözlem yapma imkân ve fırsatı olmamıştır. Ancak yinede dönüş sırasında, Seyidgazi'den Eskişehir istikametine giden muhtelif yollarda nakliyat ve otomobil faaliyeti tespit edilmiştir. Ayrıca keşif esnasında, Seyidgazi, Eskişehir ve Ağapınar'a Rumca komünist gazeteleri içeren 3.000 beyanname atılmıştır.¹⁸⁴⁷

22 Mart 1922'de Tayyareci Kolağası Fazıl Bey ile Tayyare Mektebi Müdürü Salim Bey tarafından Erzurumlu Nafiz tayyaresiyle Çay, Kışlacık, Garipçe, Sinanpaşa, Toklusivrisi, Dumlupınar, Aslıhanlar, Altuntaş ve Afyon istikametlerinde bir hava keşfi yapılmıştır. Keşif esnasında, Afyon'un güneyindeki tahkimat hattında herhangi bir hareketliliğe rastlanmamıştır. Keşfin devamında, Sinanpaşa'da kasaba içinde ve

¹⁸⁴⁵ Kaymaklı, a.g.e., s.92.

¹⁸⁴⁶ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-14.

¹⁸⁴⁷ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-13.

hükümet konağı etrafında gayrimuntazam bir kalabalık görülmüştür. Elvanpaşa'da ise kuvveti takriben iki bölük tahmin edilen bir kuvvet tespit edilmiştir. Keşif esnasında, Garipçe, Altuntaş, Toklusivrisi ve Arpa Gediği'nde hiçbir Yunan birliğine rastlanmamıştır. Ayrıca keşif sırasında, Dumlupınar, Altuntaş yolunda on beş arabalık bir nakliye kolu görülmüş ve bunlara karşı makineli tüfek ateşinde bulunulmuştur. İlave olarak keşif sırasında, tayyare Afyon semalarında iken yoğun bir topçu ve makineli tüfek ateşine maruz kalmış ve iki yerinden mermi almıştır. Ancak Türk havacılara herhangi bir şey olmadan uçucular, başarılı bir şekilde meydana geri dönmüştür. Keşif dönüşü tespit edilenler, cephe komutanlığına bir rapor dâhilinde sunulmuştur.¹⁸⁴⁸

24 Mart 1922'de Batı Cephesi Kurmay Başkanlığı; 2'nci Tayyare Bölüğü'nün Çay, Döğer, İhsaniye ve Gazlıgöl istikametleri ile çevresinde hava keşfi yapmasını emretmiştir. Ancak ilgili emir, havanın fırtınalı ve kapalı olmasından dolayı gerçekleştirilememiştir.

28 Mart 1922'de Batı Cephesi Komutanlığı, cephe hattında yine bir hava keşfi yapılmasını istemiştir. İlgili emir kapsamında; Ayfon ve Dumlupınar çevresinin keşfedilmesi emredilmiştir. Niğde adlı tayyare ile keşif için havalanılmasına karşın, hava muhalefeti sebebiyle göreve devam edilememiştir. Batı Cephesi Komutanlığı'nın hava keşfine dair emrini yerine getirmek amacıyla 29 Mart 1922'de tekrar hava keşfine çıkılmasına rağmen, bu uçuşta havanın müsaade etmemesi dolayısıyla gerçekleştirilememiştir. Aynı gün Erzurumlu Nafiz 4 tayyaresi ile yapılan uçuş ile Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri yerine getirilebilmiştir. Bu uçuş sırasında Afyon ve Dumlupınar civarındaki Yunan kuvvetlerinin durumu tespit edilmiş ve Yunan birlikleri üzerine beyannameler atılmıştır.

30 Mart 1922'de Çay'da Birinci Ordu Birlikleri tarafından, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa huzurunda bir geçit resmi yapılması kararlaştırılmıştır. Bu geçit resmine 2'nci Tayyare Bölüğü'nün de katılması planlanmıştır. Bu plan kapsamında, 2'nci Tayyare Bölüğü'nden 4 tayyarenin geçit resmine iştirak etmesi için hazırlıklara başlanmıştır. Tayyarelerin uçuş tarzları ve hareketleri belirlenmiş ardından havanın bozuk olmasına karşın, Akşehir'den 4

¹⁸⁴⁸ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-16.

tayyare geçit resmine katılmak üzere havalandırılmıştır. Ancak, uçuştan kısa bir süre sonra tayyarelerden biri arızalanarak, geri dönmek zorunda kalmıştır. Bir diğer tayyare de motorundaki sıkıntı nedeniyle, İshaklı İstasyonu civarına mecburi iniş yapmıştır. Kalan iki tayyare geçit resmine katılarak, 2'nci Tayyare Bölüğü'nü temsil etmiştir.¹⁸⁴⁹ 2'nci Tayyare Bölüğü tarafından 1922 yılı Mart ayında yapılan 7 keşif ile Yunan ordusunun durum ve vaziyeti tespit edilip, belirlenmiştir.¹⁸⁵⁰

1 Nisan 1922'de Tayyareci Hayreddin ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Basri Bey tarafından Eskişehir isimli tayyare ile bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi Akşehir, Bolvadin, Alayunt ve Seyitgazi istikametinde gerçekleştirilmiştir. Keşif sırasında, Bostanlı ile Senirli Tepe tahkimatı gerisinde bulunan kıtaatta herhangi bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Beyköy'deki çadırların kaldırıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca keşif sırasında; Kırka, Akin, Türkmen Dağı ve Alayunt doğusundaki köylerde dolaşmış ise de bir Yunan kuvvetine tesadüf edilmemiştir.¹⁸⁵¹

Hava keşfinin yapıldığı sırada Kolağası Yahya Komutasında, iki tayyareden meydana gelen bir uçuş müfrezesi hazırlanarak Akviran (Akören)'a iniş yapmıştır.¹⁸⁵² Bu keşif müfrezesinin; Akviran (Akören), Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Murat Dağı, Altuntaş ve Kızvıran üçgenindeki Yunan kuvvetlerinin durum ve vaziyetini tespit etmesi emredilmiştir. Akviran'daki müfreze kuruluşundan sonra ilk keşif raporunu 5 Nisan 1922'de vermiştir. Bu keşif sırasında; Akviran, Kırgız Dağı, Seyitgazi, Alayunt, Döğer ve Kırka istikametleri keşfedilmiş, ancak Yunan kuvvetlerinin hareketliliğine dair herhangi bir faaliyete rastlanmamıştır.¹⁸⁵³

10 Nisan 1922'de Akviran'daki müfrezeye mensup Pilot Hayreddin ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Osman Nuri Bey tarafından Sakarya tayyaresi ile bir hava keşfi yapılmıştır. Bu keşif sırasında; Akviran, Seyitgazi, Eskişehir, Ağapınar, Hamidiye ve Kırgız Dağı istikametleri gözlemlenmiştir. Bu keşifte, Yunanların dört bölük kadar kuvvetinin ağırlıklarıyla beraber Hayriye ile Arapören arasında istirahat halinde olduğu görülmüştür. Keşfin devamında, Eskişehir ile Seyitgazi yolu üzerinde altı

¹⁸⁴⁹ Akgül, **a.g.m.**, s.243-244.

¹⁸⁵⁰ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.91.

¹⁸⁵¹ **İSH**, K: 1783, G: 105, B: 105-17.

¹⁸⁵² Başka bir kaynakta Akviran (Akören)'daki müfrezenin 14 Nisan 1922'den itibaren faaliyet gösterdiği belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kaymaklı, **a.g.e.**, s.92.

¹⁸⁵³ Akgül, **a.g.m.**, s.245-246.

otomobilin Eskişehir'e doğru hareket halinde olduğu, ancak bölgede önemli bir hareketlilik olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca keşif sırasında, Eskişehir üzerine 2.000 adet beyanname atılmıştır.¹⁸⁵⁴

12 Nisan 1922'de 2'nci Tayyare Bölük Komutanı Fazıl Bey ile Rasit Hamdi Bey tarafından cephe hattında bir hava keşfi gerçekleştirilmiştir. Bu hava keşfinde; Afyon'un doğusunda iki alaylık bir Yunan kuvveti ile dört batarya top görülmüştür. Afyon-Şuhut yolunda bir miktar asker, Afyon'un güneydoğusunda ise 16 baraka ve bir alaylık Yunan birliği tespit edilmiştir. Balmahmut İstasyonu'nda 10 kadar vagon, Küçükköy İstasyonu'nda ise bir trenin beklediği belirlenmiştir. Bu sırada, Dumlupınar'dan Küçükköy'e doğru 25 vagonluk bir trenin geldiği görülmüştür. Dumlupınar, Elvanpaşa ve Sinanpaşa çevresinde kayda değer bir faaliyete rastlanmamıştır. Afyon ile Sandıklı arasındaki yolda hafif nakliye ve otomobil faaliyeti olduğu tespit edilmiştir.¹⁸⁵⁵

13 Nisan 1922'de Akviran'daki müfreze tarafından Kırka'ya kadar olan alanda bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında cephe hattında önemli bir gelişme görülmemiştir.¹⁸⁵⁶ Aynı müfrezede bulunan Pilot Kolağası Yahya Bey ile Rasit Mülazım-ı Evvel Hasan Basri Bey tarafından 14 Nisan 1922'de Döğer istikametinde bir hava keşfi daha yapılmıştır. Bu keşif sırasında, Karaağaç batısından geçen tahkimat hattı gerisi ile İntepe, Türkmen baba ve Senirli Tepe de bir yoğunluk tespit edilmiştir. Gazlıgöl istasyonu civarı bulutlu olduğu için bir şey görülememiştir. İhsaniye'de herhangi olağanüstü bir duruma rastlanmamıştır. Ayrıca keşif sırasında, Döğer'de sekiz kadar vagon belirlenmiştir.¹⁸⁵⁷

22 Nisan 1922'de Akviran Tayyare Müfrezesi'ne mensup Tayyareci Hayreddin Bey ile Rasit Mülazım-ı Evvel Osman Nuri tarafından bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi esnasında, İkizoluk, Demirci ve Gazlıgöl mıntıkasında bir faaliyet görülmemiştir. Ayrıca keşif sırasında; Eğret ve Altuntaş mıntıkasında Yunanların mevcudiyetine kanıt olacak bir hareketliliğe rastlanmamıştır.¹⁸⁵⁸ Keşfin devamında, Döğer civarında önemli miktarda araba ve hayvanat tespit edilmiştir. İlave

¹⁸⁵⁴ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-19.

¹⁸⁵⁵ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-21.

¹⁸⁵⁶ Akgül, a.g.m., s.245-246.

¹⁸⁵⁷ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-23.

¹⁸⁵⁸ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-24.

olarak keşif esnasında, Cevizli'nin güneyinden Afyon mıntıkasına kadar uzanan bütün Yunan mevzilerinde fazla tahkimat icra edildiği, ancak mevziler gerisinde herhangi bir kıtaata rastlanmadığı belirlenmiştir.¹⁸⁵⁹

23 Nisan 1922'de cephe hattı üzerinde iki hava keşfi yapılmıştır. Bu keşiflerden ilki, Tayyareci Vecihi Bey ile Rasit Cemal Bey tarafından yapılmıştır. Bu keşif sırasında; Akşehir, Çay, Afyon, Balmahmud, Ayvalı, Sinanpaşa, Garipçe ve Kalecik civarı havadan gözlenmiştir. Keşif esnasında, Afyon'un doğusundaki tahkimat hattı gerisinde bulunan Yunan kıtalarına dair bir ize rastlanmamıştır. Afyon'un güneydoğusundaki barakalar ile ordugâhın eski vaziyetini koruduğu görülmüştür. Keşfin devamında, istasyonlarda tren faaliyetine rast gelinmemiştir. Bunun yanında, Afyon ile Sandıklı yolu arasında nakliye ve otomobil faaliyeti olduğu görülmüştür. Diğer mıntikalarda önem arz eden bir durumla karşılaşılmamıştır. İlave olarak keşif sırasında, Afyon üzerinde tayyareye yoğun bir topçu ateşi olmuştur. Bu sırada Afyon ile Balmahmud arasındaki Yunan birliklerine 5.000 beyanname atılmıştır.¹⁸⁶⁰

İkinci hava keşfi Tayyareci Kolağası Yahya Bey ile Rasit Basri Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu keşifte, Yapıldak, Kümbet, Demirli, Gazlıgöl, Araplı Çiftliği ve Yapıldak civarında herhangi bir faaliyete rastlanmamıştır. Eğret, Susuz, Cumalı, Muradlar ve Karaca Ahmed doğusunda üç buçuk tümen tahmin edilen bir kuvvet tespit edilmiştir. Döğer'de araba ve hayvanlardan mürekkep büyük bir grup görülmüştür. Kadı Mürsel, Sarıbeyli, Altuntaş, Karapınar, Kızılcaören, Karacaviran, Çakurlar, Akçamescid ve civarlarında herhangi bir hareketlilik görülmemiştir. Yollarda ehemmiyetsiz nakliye faaliyeti tespit edilmiştir.¹⁸⁶¹

24 Nisan 1922'de de cephe hattı üzerinde iki hava keşfi yapılmış ve bölgedeki gelişmeler tespit edilmiştir. İlgili hava keşiflerinden ilkinin Tayyareci Fazıl Bey ile Rasit Sıtkı Bey yapmıştır. Keşif sırasında Yunan kuvvetlerinin yoğun olarak Garipçe, Küçük Höyük, Sinanpaşa, Dumlupınar, Paşacık ve Oturak Köyü civarında olduğu görülmüştür. Genel olarak cephe hattında olağanüstü bir durumla

¹⁸⁵⁹ İSH, K: 1777, G: 13, B: 1.

¹⁸⁶⁰ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-26.

¹⁸⁶¹ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-27.

karşılaşılmamıştır.¹⁸⁶² İkinci hava keşfini Tayyareci Hayreddin ile Rasit Mülazım-ı Evvel İbrahim Hakkı Bey yapmıştır. Bu hava keşfi sırasında da cephe hattında herhangi bir hareketliliğe rastlanılmamıştır.¹⁸⁶³

28 Nisan 1922’de İzmir tayyaresinin tecrübesi yapılmış, ancak tayyarenin istenilen devirde çalışmadığı görülmüştür. Bunun sebebinin tayyareler için temin edilen benzinin istenilen özellik ve nitelikte olmamasından kaynaklandığı belirtilmiştir.¹⁸⁶⁴

29 Nisan 1922’de Tayyareci Hayreddin ile Rasit Mülazım-ı Evvel Basri Bey tarafından Eskişehir tayyaresiyle; Seyidgazi, Eskişehir ve Altuntaş mıntıkalarında bir hava keşfi yapılmıştır. Keşif sırasında olağanüstü bir durumla karşılaşılmamış ve Yunan birliklerinin bulunduğu köylere 3.000 beyanname atılmıştır.¹⁸⁶⁵

İkinci hava keşfi Tayyareci Yahya Bey ile Rasit Osman Nuri Bey tarafından Seyidgazi, Yukarı Söğüd, Ayvalı, Çalak, Karapazar, Akpınar, Eskişehir, Lütfiye, Arapören ve Kırgız Dağı istikametinde gerçekleştirilmiştir. Bu keşif sırasında, Seyidgazi mıntıkasındaki Yunan kuvvetinin takviye edildiği; Yukarı Söğüd ve Ayvalı’da yeni kuvvetler olduğu görülmüştür. Eskişehir, Muttalip, Taşköprü, Sekiviran ve Danişmend civarı pek sisli olduğundan keşif yapılamamıştır. Seyidgazi ve civarındaki köylerde bulunan Yunan kıtaları üzerine 4.000 beyanname atılmıştır.¹⁸⁶⁶

30 Nisan 1922’de Niğde isimli tayyarenin bakım ve onarımı ile ilgilenilmiştir. Tamirattan sonra Kolağası Fazıl Bey ile Makinist İsmail Efendi tarafından tayyare için tecrübe uçuşuna çıkılmıştır. Motorun durması sonucu tayyare, meydan dışında hendeklerle çevrili, sürülmüş bir tarlaya mecburu iniş yapmıştır. Bu iniş sırasında tayyare takla atarak kırılmış, Pilot Kolağası Fazıl Bey de yüzünden yaralanmıştır. Makinist İsmail Efendi’ye ise bir şey olmamıştır.¹⁸⁶⁷

¹⁸⁶² İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-30.

¹⁸⁶³ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-31.

¹⁸⁶⁴ Akgül, a.g.m., s.245-246.

¹⁸⁶⁵ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-34.

¹⁸⁶⁶ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-36.

¹⁸⁶⁷ Akgül, a.g.m., s.245-246.

1922 yılı Nisan ayı boyunca 2'nci Tayyare Bölüğü tarafından cephe hattı üzerinde toplam 14 hava harp görevi icra edilerek, Yunan ordusunun durum ve vaziyeti belirlenmiştir.¹⁸⁶⁸

2 Mayıs 1922'de Tayyareci Hayreddin ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Osman Nuri Bey tarafından cephe üzerinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında Yukarı Söğüd'deki çadırli ordugâha iki bomba atılmıştır.¹⁸⁶⁹ Atılan bombalardan birisi topçu parkına, diğeri ise çadırli ordugâh ile köy hattı arasındaki bölgeye isabet etmiştir. Keşfin devamında cephe hattında olağanüstü bir gelişmeye rastlanılmamıştır.¹⁸⁷⁰

8 Mayıs 1922'de Tayyareci Kolağası Yahya ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Basri Bey tarafından Erzurumlu Nafiz tayyaresiyle bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında, İhsaniye, Altuntaş, Döğeri ve Kayalar civarındaki ordugâhların maskelendiği görülmüştür. Keşif esnasında, cephe hattında önemli bir değişiklik görülmemiştir.¹⁸⁷¹

10 Mayıs 1922'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Kolağası Fazıl Bey'in yaptığı kazanın duyulmasından sonra 2'nci Tayyare Bölük Komutanlığı'na bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaret sırasında İsmet Paşa tarafından Kolağası Fazıl Bey'e geçmiş olsun dilekleri iletilmiştir. Bu sırada uzun uğraşlardan sonra Niğde tayyaresinin arızası giderilerek, uçuşa hazır hale getirilmiştir.¹⁸⁷²

13 Mayıs 1922'de Tayyareci Hayreddin ile Rasıt İbrahim Bey tarafından Eskişehir tayyaresi ile bir hava keşfi yapılmıştır. Bu keşif sırasında; Akvıran, Kırgız Dağı, Arapören, Keşnigir, Çukurağa, Üryan Baba, Seyidgazi, Aşağı Söğüd, Yukarı Söğüd, Ayvalı, Karatokat, Ağapınar, Sarı Ocak ve Karatepe istikameti keşfedilmiş, ancak olağanüstü bir gelişme görülmemiştir.¹⁸⁷³ Erzurumlu Nafiz tayyaresiyle yapılan ikinci hava keşfinde de cephe hattında sükûnet olduğu belirlenmiş, herhangi bir hareketliliğe rastlanmamıştır.¹⁸⁷⁴

1922 yılı Mayıs ayı içerisinde ordular emrinde birer tayyare bölüğü kurulması gündeme gelmiştir. Bu konuya ilişkin olarak Batı Cephesi Komutanlığı'ndan 12 Mayıs

¹⁸⁶⁸ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.169-172.

¹⁸⁶⁹ **İSH**, K: 1783, G: 105, B: 105-38.

¹⁸⁷⁰ **İSH**, K: 1783, G: 105, B: 105-39.

¹⁸⁷¹ **İSH**, K: 1783, G: 105, B: 105-41.

¹⁸⁷² Kaymaklı, **a.g.e.**, s.92.

¹⁸⁷³ **İSH**, K: 1783, G: 105, B: 105-42.

¹⁸⁷⁴ **İSH**, K: 1783, G: 105, B: 105-44, 105-44a.

1922’de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne iletilen yazıda, cephe emrinde yedi keşif ve iki harp tayyaresi olduğu, yakında Konya’dan gelecek iki keşif tayyaresiyle bu miktarın dokuza yükseleceği belirtilmiştir. Aynı yazıda, keşif tayyarelerinin harp tayyarelerine göre süratlerinin düşük olduğu, bu yüzden Yunanların son sistem tayyarelerine karşı emniyetle muharebe edemeyecekleri ifade edilmiştir. Bu kapsamda, tayyare adedi her ne kadar her orduya birer bölük verilmesine kâfi ise de, yedek malzeme miktarı ve kâfi derecede liyakatli pilot ve personel olmamasından dolayı cephe tayyare teşkilatının şimdilik bir bölük halinde muhafazasının tercih olunduğu belirtilerek, ordulara yalnız ikişer tayyareden mürekkep birer kademe verileceği belirtilmiştir.¹⁸⁷⁵ Ayrıca ilgili teklif kapsamında, Batı Cephesi’ndeki tayyarelere ait teknik faaliyetlerin icrası amacıyla Kolağası Fazıl Bey’in, müfettiş sıfatıyla atanması tavsiye edilmiştir. Bu teklif çerçevesinde, Kuva-yı Havaiye Umum Müdürlüğü’nün de lağvedilmesi önerilmiştir.¹⁸⁷⁶

14 Mayıs 1922’de Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından çıkarılan bir emirle yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bu emir kapsamında Kuva-yı Havaiye Umum Müdürlüğü lağvedilmiştir.¹⁸⁷⁷ Kuva-yı Havaiye Umum Müdürlüğü’nün lağvedilmesinden sonra, tayyare malzemesinin sevk, ikmal ve satın alma işlemlerinin Harbiye Dairesi tarafından gerçekleştirileceği belirtilmiştir.¹⁸⁷⁸ Ayrıca aynı emirle, tayyareci subay ve efradın talim ve terbiyesi ile tayyarelerin bakım ve tamirat işlerinin Tayyare Mektebi Müdüriyeti’nce icra edileceği ifade edilmiştir. Yine emirde, Batı Cephesi karargâhında tayyare müfettişliği teşkiline şimdilik lüzum görülmediği belirtilmiştir. Bunun yanında ilgili emirde, Kuva-yı Havaiye Umum Müdüriyeti’nin istihbarat kısmının mektep kadrosuna; depo kısmı kadrolarının ise Harbiye Dairesi’ne geçeceği bildirilmiştir. İlave olarak, tayyare fabrikasının mektep müdüriyeti emrinde bulunacağı; Mektep Müdüriyeti’nin talim, terbiye, teftiş ve sevk idare yönüyle Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne; ikmal, fen ve tamirata ait hususlarda ise Harbiye Dairesi’ne bağlı olacağı aktarılmıştır.¹⁸⁷⁹ Ek olarak ilgili yazıda, tayyare bölüklerinin

¹⁸⁷⁵ İSH, K: 1797, G: 2, B: 2-1.

¹⁸⁷⁶ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.167.

¹⁸⁷⁷ İSH, K: 1683, G: 66, B: 3.

¹⁸⁷⁸ İSH, K: 1683, G: 66, B: 66-3.

¹⁸⁷⁹ İSH, K: 1683, G: 66, B: 66-2.

sevk ve idare hususunda emrinde bulundukları idarelere bağlı olacağı, talim, terbiye ve tamirat için mektep müdüriyeti ile haberleşileceği ifade edilmiştir.¹⁸⁸⁰

Teşkilat çalışmasının yapıldığı sırada cephe hattında, Tayyareci Kolağası Fazıl Bey ile Rasıt Hamdi Bey tarafından İsmet tayyaresiyle bir hava keşfi yapılmıştır. Keşif sırasında, Afyon güneyinde sekiz grup halinde ordugâhlar ile iki alaylık bir kuvvet tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Afyon, Araplı Çiftliği ve Susuz'da önemli oranda otomobil nakliyatı belirlenmiştir. Ayrıca keşif sırasında, Kızvıran ve Köroğlu civarında bir tümen, Senirli Tepe ve Çalışlar civarında bir buçuk tümen, Yunan savunma hattının kuzeyinde ve Çavdarlı civarında bir tümen ve Afyon'un güneyinde iki tümen olmak üzere toplam beş buçuk tümen bir kuvvet tespit edilmiştir.¹⁸⁸¹

Cephe hattında ikinci bir keşif daha yapılmıştır. Bu keşif, Tayyareci Hayreddin Bey ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Osman Nuri Bey tarafından Eskişehir tayyaresiyle icra edilmiştir. Bu keşif sırasında, Seyidgazi doğusundaki kuvvetlerde bir değişiklik olmadığı tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Seyitgazi hattındaki Yunan kuvvetinin iki alaydan fazla olduğu görülmüştür. Ayrıca, Seyidgazi'ye doğru hareket etmekte olan 15 kadar otomobil tespit edilmiştir. Keşif sırasında, Ayvalı ve Yukarı Söğüt civarında bir tümenden oluşan bir kuvvet belirlenmiştir.¹⁸⁸² Eskişehir ile Seyidgazi yolu üzerinde nakliyat olmadığı görülmüştür. Keşfin devamında, Eskişehir İstasyonu'nda her zamankinden fazla tren vagonu tespit edilmiştir. Ayrıca, vagon sayısının seksen kadar olduğu belirlenmiştir. İlave olarak keşif esnasında, Arapören, Üryan Baba ve Kırgız Dağı civarında olağanüstü bir durumla karşılaşılmamıştır.¹⁸⁸³

TBMM'nin Roma temsilciliği görevini yapan Cami Bey'den sonra buraya tayin edilen Celalettin Arif Bey tarafından 15 Mayıs 1922'de Müdafaa-i Milliye Vekâletine gönderilen İtalya'daki dört aylık faaliyetlerini aktaran raporda, tayyare alımı da gündeme getirilmiştir. Bu raporda Celalettin Arif Bey, 25 Nisan 1922'de pazarlıkla yaptığı görüşmeler sonucunda 20 tayyareye bedel, aynı meblağla 25 tayyare alımı için sözleşme yaptığını belirtmiştir. Raporun devamında Celalettin Arif Bey, bu tayyarelerin sevk için İtalyan Hükümeti'nin, Cenevre Konferansı'nın bitmesinden

¹⁸⁸⁰ İSH, K: 1790, G: 60, B: 1.

¹⁸⁸¹ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-49.

¹⁸⁸² İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-46.

¹⁸⁸³ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-47.

evvel tayyareleri ihraç etmemek konusundaki görüşünü değiştirmek için Torino'ya hareket ettiğini belirtmiştir.¹⁸⁸⁴

Uçak temin edilmeye çalışılırken cephe hattında, Tayyareci Kolağası Yahya Bey ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Basri Bey tarafından Erzurumlu Nafiz tayyaresiyle cephe hattında bir keşif yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında, Çaltılar, Bostanlı, İntepe, Türkmen Baba, Senirli Tepe ile Kızvıran arasındaki tahkimat hattı gerilerinde Yunanların iki tümeni olduğu görülmüştür. Senirli Tepe gerisinde teftiş nizamında üç alaydan mürekkep bir tümen daha tespit edilmiştir.¹⁸⁸⁵ Keşfin devamında, Eğret, Yeniceköy, Muradlar, Kadı Mürsel, Kırkpınar, Kayalar ve Döğer mıntıklarındaki kuvvetlerde bir değişiklik olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca keşif sırasında, Yeniceköy'deki kuvvetin talimle meşgul olduğu, Kırkpınar ve Kayalar'daki iki tümenin de manevra ile meşgul olduğu tespit edilmiştir.¹⁸⁸⁶

16 Mayıs 1922'de Tayyareci Kolağası Yahya Bey ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Basri Bey tarafından Eskişehir tayyaresi ile bir hava keşfi icra edilmiştir. Bu keşif sırasında İhsaniye, Eğret, Döğer ve Kayalar mıntıklarında bulunan kuvvetlerde olağanüstü bir durumla karşılaşılmamıştır. Buradaki kuvvetlerin istirahat halinde bulunduğu görülmüştür. Keşfin devamında, 50 arabadan oluşan bir nakliye kolunun Döğer'den Seyidgazi'ye gittiği tespit edilmiştir.¹⁸⁸⁷

18 Mayıs 1922'de cephe hattında iki hava keşfi yapılmıştır. Bu keşiflerden ilki Tayyareci Kolağası Yahya Bey ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Basri Bey tarafından Eskişehir tayyaresiyle gerçekleştirilmiştir. Bu keşif esnasında, İhsaniye, Eğret, Döğer, Kayalar mıntıklarındaki Yunan kuvvetlerinde bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Yalnız Yunanların Eğret ve Muradlar'a birer adet tayyare topu getirdiği tespit edilmiştir. Cephe hattında genel olarak sükûnet olduğu, yollarda herhangi bir nakliye faaliyeti olmadığı belirlenmiştir.¹⁸⁸⁸

İkinci keşfi Tayyareci Kolağası Fazıl Bey ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Sıtkı Bey İsmet tayyaresiyle gerçekleştirmiştir. Bu hava keşfi sırasında, Yunan mevzileri ile

¹⁸⁸⁴ Çelebi, **a.g.m.**, s.195.

¹⁸⁸⁵ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-51.

¹⁸⁸⁶ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-52.

¹⁸⁸⁷ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-54.

¹⁸⁸⁸ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-56.

gerilerinin 11 fotoğrafı alınmış ve bunlardan 9'u olumlu sonuç vermiştir. Keşfin devamında, Süleymanlı ile Çavdarlı arasından Senirli Tepe'ye kadar devam eden hat üzerinde vaziyette değişiklik görülmemiştir. Türkmen Baba ile Senirli Tepe civarında üç büyük çadırlı ordugâh tespit edilmiştir. Keşif esnasında, Yunan kuvvetlerinin en yoğun olduğu yerlerin; Senirli Tepe, Türkmen Baba, İntepe, Çavdarlı ve Bostanlı civarı olduğu belirlenmiştir.¹⁸⁸⁹

19 Mayıs 1922'de Roma'da bulunan Kolağası Rafet Bey tarafından Paris'te bulunan Türk heyetine gönderilen şifre telgrafta, 20 tayyare satın alındığı ve sevk olduğu bildirilmiştir. Ayrıca aynı telgrafta, tayyarelerin parasının temin edilerek, bankaya yatırıldığı belirtilmiştir. Telgrafın devamında, tayyarelerin biran evvel sevkinin Anadolu'ya lazım gelenlere yazılması istenmiştir.¹⁸⁹⁰

Fransa'dan Ankara Antlaşması ile devr alınarak Konya'ya taşınan 10 adet Breguet tayyarelerinden uçuşa hazırlanan 4 tayyare ile 21 Mayıs 1922'de, geçici olarak faaliyetlerine son verilen 1'inci Tayyare Bölüğü yeniden teşkil edilmiştir. Yeniden tesis edilen 1'inci Tayyare Bölüğü, tayyareleri ve personeli ile birlikte Konya'dan Akşehir'e getirilmiştir.¹⁸⁹¹ Böylece Batı Cephesi Komutanlığı emrindeki 2'nci Tayyare Bölüğü yanında, 1'inci Tayyare Bölüğü yeniden faaliyetlerine başlamıştır.

1922 yılı Mayıs ayı içerisinde tayyare bölüklerinde yer alan havacılar tarafından cephe hattı üzerinde 12 keşif uçuşu yapılarak, Yunan ordusunun durum ve vaziyeti tespit edilmiştir. Bu hava keşifleri bir taraftan Türk taarruz planını şekillendirmiş, bir taraftan da askeri taktik ve stratejinin belirlenmesinde önemli katkılar sağlamıştır.¹⁸⁹²

1 Haziran 1922'de alınan kararla 1'inci Tayyare Bölüğü ile 2'nci Tayyare Bölüğü'nün birleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Böyle bir karar alınmasında uçuş faaliyetlerini tek merkezden idare etme düşüncesi ile daha faydalı olacağı fikri etkili olmuştur. Bu birleşme sonrasında hava birlikleri, cephe tayyare bölüğü adı ile anılmıştır. Bu sırada Cephe Tayyare Bölüğü'nden alınan ikişer tayyare ile 1'inci ve 2'nci Ordu emrinde birer tayyare müfrezesi kurulmuştur. 1'inci Ordu emrindeki

¹⁸⁸⁹ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-55.

¹⁸⁹⁰ İSH, K: 1708, G: 143, B: 143aa.

¹⁸⁹¹ Ada, **a.g.m.**, s.347.

¹⁸⁹² Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.169-172.

Birinci Tayyare Müfrezesi Kolağası Bahattin komutasında Çay’a yakın Mandıra Köyü civarında görevlendirilmiştir. 2’nci Ordu emrinde daha önce kurulan İkinci Tayyare Müfrezesi ise Kolağası Yahya komutasında Aziziye yakınlarındaki Akviran’da yerini almıştır.¹⁸⁹³

3 Haziran 1922’de Tayyareci Halim Bey ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Hamdi Bey tarafından Afyon ile Dumlupınar hattında bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında, Afyon doğusundaki tren hattının kuzeyinde bulunan bir tümenlik kuvvette azalma olduğu görülmüştür. Aynı bölgede 6 ordugâh tespit edilmiştir. Keşfin devamında Afyon’un güneyindeki kuvvetlerde bir değişiklik olmadığı belirlenmiştir. Afyon ile İzmir Tren İstasyonu arasındaki hava meydanında bir Yunan tayyaresi görülmüştür. Keşif esnasında, Afyon’dan Balmahmud’a kadar olan bölgede olağanüstü bir şey görülmemiştir.¹⁸⁹⁴ Ayrıca, Yirmi vagonluk bir trenin Balmahmud’tan Küçükköy istikametine gittiği belirlenmiştir. Keşfin devamında, Garipçe’de Yunanların dörder tayyare alacak iki büyük hangarı ile hangarlar civarında üç tayyaresi tespit edilmiştir. Keşif sırasında hava meydanı civarında yerde büyük bir “T” işareti görülmüştür. Bu durum, bir Yunan tayyaresinin havada olduğu yönünde değerlendirilmiştir. Dumlupınar civarında bir nakliye kolu görülmüş, aynı bölgedeki istasyonda olağanüstü bir duruma rastlanmamıştır. Oturak ve Sinanpaşa’da bir hareketlilik görülmemiştir. Afyon, Araplı Çiftliği, Sandıklı, Dumlupınar ve Altuntaş yollarında nakliye faaliyeti görülmüştür. Keşfin devamında, Afyon civarındaki Yunan kıtaları üzerine 4.000 beyanname atılmıştır.¹⁸⁹⁵

5 Haziran 1922’de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından yayımlanan harp raporunda, Alayund’tan kalkan iki Yunan tayyaresinin Sandıklı istikametine giderek geri döndüğü, Dumlupınar istikametinden geldiği tahmin edilen diğer bir tayyarenin ise doğruca hangarına indiği belirtilmiştir. Aynı raporda, öğleden evvel bir Türk tayyaresinin Afyon batısında keşifte bulunduğu, bu kapsamda Yunan kuvvetlerinin durumunda herhangi bir değişiklik olmadığının gözlemlendiği bildirilmiştir. Raporun devamında, diğer bir Türk tayyaresinin Afyon’un kuzeyinde bulunan Sarıcaova, Döğer, Kayalar ve Kırkpınar mıntıkalarını keşfettiği ifade

¹⁸⁹³ Kaymaklı, a.g.e., s.94.

¹⁸⁹⁴ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-58.

¹⁸⁹⁵ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-59.

edilmiştir. İlgili bölgede yapılan keşifte, evvelce aynı bölgede tespit edilen üç tümenlik kuvvetin yerlerinde görüldüğü, Eğret'te bir süvari alayı ve Yeniceköy'de de iki alaylık piyade ordugâhının bulunduğu tespit edildiği beyan edilmiştir. Raporun devamında, üçüncü bir Türk tayyaresinin Seyitgazi, Eskişehir, Ağapınar ve Kırız Dağı mıntıklarını dolaştığı, ancak bölgede mühim bir hareketlilik görmediği belirtilmiştir.¹⁸⁹⁶ Aynı raporda, Türk tayyarelerini önlemek için Garipçe ve Eskişehir'den iki Yunan tayyaresinin havalandığı, ancak muharebeye girmeden bölgeden ayrıldıkları ifade edilmiştir.¹⁸⁹⁷

8 Haziran 1922'de Tayyareci Fehmi Bey ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Hamdi Bey tarafından Döğer ile Altuntaş mıntıkasında bir hava keşfi yapılmıştır. Bu keşif sırasında, Gazlıgöl'de yirmi kadar çadır ile bölgede nakliye faaliyeti görülmüştür. Keşfin devamında, Dinar Köyü'nün batısında üç batarya top, dört kurşuni baraka ile köyün doğusundaki düzlükte talim yapan altı süvari bölüğü tespit edilmiştir. Ayrıca keşif esnasında, İhsaniye'ye yirmi vagonlu bir trenin geldiği, bölgede nakliye faaliyeti olduğu görülmüştür. Keşfin devamında, Döğer'in güneyinde bir tümenlik maskelenmiş çadırlı ordugâh ile Teperoğlan gediğinde birer taburluk ordugâh belirlenmiştir. İlave olarak keşif sırasında, Kırkpınar'da altı taburluk ve Maltepe'de de dört taburluk maskelenmiş çadırlı ordugâh tespit edilmiştir. Ek olarak keşif sırasında, Yunan ordugâhları üzerine 4.000 beyanname atılmıştır.¹⁸⁹⁸

Cephe hattında düzenli ve sürekli olarak yapılan hava keşifleri ile Yunan ordusunun durum ve vaziyeti tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu hava keşifleri ile yapılması planlanan taarruz için bilgi toplanmış, böylece Türk ordusunun taktik ve stratejisine yön verilmiştir.

11 Haziran 1922'de İkinci Ordu Komutanlığı'nın isteği üzerine Eskişehir, Ağapınar, Seyidgazi, Akin, Kırka, Döğer ve Altuntaş mıntıkasında bir tayyare keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde, Yunan kuvvetlerinde herhangi bir değişiklik ve hareketlilik görülmemiştir. Ayrıca keşif esnasında, yollarda olağanüstü bir faaliyete rastlanmamıştır. Bu sırada, Seyidgazi mıntıkasında ihtiyata alındığı son günlerde

¹⁸⁹⁶ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-67.

¹⁸⁹⁷ İSH, K: 1780, G: 117, B: 117-1.

¹⁸⁹⁸ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-70.

istihbar olunan onuncu Yunan tümeninin, bu mntıkada mevcudiyetine dair bir kanıt görülememiştir.¹⁸⁹⁹

12 Haziran 1922’de Tayyareci Fazıl Bey ile Rasıt Sıtkı Bey tarafından Sakarya tayyaresi ile Yunan mevzileri üzerinde bir hava keşfi icra edilmiştir. Keşif sırasında, Karaaslan ile Senirli Tepe arasındaki bölgede bir ordugâh, Senirli Tepe’nin kuzeydoğusunda bir taburluk bir kuvvet tespit edilmiştir. Kızvıran civarında da bir taburluk ordugâh görülmüştür. Bu sırada keşif esnasında, ilgili bölgelerin fotoğrafları alınmış ve Yunan mevzileri üzerine 2.000 beyanname atılmıştır.¹⁹⁰⁰

16 Haziran 1922’de taarruza yönelik hazırlıkların tamamlanmasından sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından taarruz kararı alınmıştır.¹⁹⁰¹ Bu sırada 18 Haziran 1922’de Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) görevden alınmış, yerine Mirliwa Nurettin (Sakallı) Paşa getirilmiştir.¹⁹⁰²

19 Haziran 1922’de Müdafaa-i Milliye Vekâleti’nden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne gönderilen yazıyla, Amasra’da müesses Bahri Tayyare İstasyonu’nda mevcut deniz tayyarelerinden birincisinin uçuş tecrübelerinin bir gün önce muvaffakatla icra edildiği bildirilmiştir.¹⁹⁰³ Ayrıca aynı yazıda tayyarenin açık gümüş renkte olup, kanatlarının alt güvertesinin iki tarafında bulunan kaput üzerinde birer mürebbi ve amudi dümeni üzerine resmedilmiş Türk sancağı alametinin bulunduğu ifade edilmiştir.¹⁹⁰⁴

Saat 09.00 evvelde Birinci Ordu tarafından keşif için Sivil Tayyareci Halim Bey ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Osman Nuri Bey cephe hattı üzerinde görevlendirilmiştir.¹⁹⁰⁵ Bu kapsamda, Afyon ve Dumlupınar mntıkasına gönderilen Sakarya Tayyaresi, keşiften dönüşte fırtınaya yakalanarak Karadilli’ye mecbûri iniş yapmıştır.¹⁹⁰⁶

¹⁸⁹⁹ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-74.

¹⁹⁰⁰ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-72.

¹⁹⁰¹ Ahmet Altıntaş, **Millî Mücadele Dönemi’nde Afyon ve Havalisi (1919-1922)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990, s.53.

¹⁹⁰² Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s.446.

¹⁹⁰³ İSH, K: 1779, G: 95, B: 95-1, 95-2.

¹⁹⁰⁴ İSH, K: 1779, G: 95, B: 2.

¹⁹⁰⁵ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-77.

¹⁹⁰⁶ İSH, K: 1784, G: 1, B: 1.

Havacıların bu zorunlu inişi sırasında tayyare kırım geçirmiştir. Bu olay üzerine Batı Cephesi Kumandanlığı, tayyarenin Konya'ya gönderilerek bakım ve onarıma sokulup, tamir edilmesini istemiştir. Kaza kırıma rağmen havacılar, elde ettikleri keşif raporunu Batı Cephesi Komutanlığı'na ulaştırmıştır. Bu raporda, Afyon güneyindeki Akçay'dan itibaren Kayadibi'ne kadar uzanan Yunan tahkimat hattında, dört tabur kadar bir kuvvet görülmüştür.¹⁹⁰⁷ Bölgedeki ikinci tahkimat hattı gerisinde de iki tabur kadar Yunan kuvveti tespit edilmiştir. Bu tahkimat hattında sekiz topçu mevzi belirlenmiştir. Keşfin devamında, Afyon ile Sülün tahkimat hattı arasındaki sırtta on üç adet büyük baraka, 30 adet küçük çadır görülmüştür. Buradaki ordugâhın iki tabur civarında olduğu tahmin edilmiştir.¹⁹⁰⁸ Ayrıca keşif sırasında, Afyon'un kuzeybatısında İzmir hattı ile Çakırsaz ve Enes arasındaki düzlükte müstakil çadırlı ordugâh ile ordugâh etrafında kumandanlara mahsus çadırlar ve ordugâhın Afyon istikametinde bir İngiliz çadırı tespit edilmiştir.¹⁹⁰⁹ Bu ordugâhın bir alay kuvvetinde olduğu, İngiliz çadırında alay kumandanının olmasının muhtemel olduğu ifade edilmiştir. İlave olarak keşif sırasında İzmir İstasyonu civarında iki tayyare topu tespit edilmiştir. Buradaki uçuş sırasında tayyareye yerden topçu ateşi icra edilmiş, ancak herhangi bir zayıat olmamıştır.¹⁹¹⁰

Batı Cephesi üzerinde Tayyareci Vecihi Bey ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Sıtkı Bey tarafından Afyon doğusunda bir hava keşfi daha yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında, Eymir, Kızviran, Senirli Tepe, Türkmen Baba, İntepe ve Çavdarlı civarında herhangi bir değişiklik görülmemiştir. Keşfin devamında, Eymir ile Senirli Tepe arasındaki bölgenin hava fotoğrafları alınmıştır. Bu sırada bir Yunan tayyaresi tarafından hava önlemesi yapılmıştır. Ancak, yapılan ateş sonucu Yunan tayyaresi bölgeden uzaklaşmıştır. Keşfin devamında, Afyon civarındaki Yunan kuvvetleri üzerine 1.500 beyanname atılmıştır.¹⁹¹¹

21 Haziran 1922'de Batı Cephesi Komutanlığı tarafından çıkarılan emirle, tayyare teşkilatını genişletmek amacıyla pilot ve rasıt olarak yetiştirilmek üzere vasıflı ve sıhhatli subaylardan bir miktarının tayyare mektebine eğitim için gönderilmesinin

¹⁹⁰⁷ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-78.

¹⁹⁰⁸ İSH, K: 1784, G: 1, B: 1aa.

¹⁹⁰⁹ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-79.

¹⁹¹⁰ İSH, K: 1784, G: 1, B: 1ab.

¹⁹¹¹ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-75.

planlandığı bildirilmiştir. Bu kapsamda, pilot ve rasıt olarak yetiştirilmek isteyenlerin, muayenelerinin icrası ile hava vazifelerine bedenleri uygun ise müracaatta bulunmaları istenmiştir.¹⁹¹² Bu çağrı üzerine Seyid, Selahaddin, Faik ve Tahir Efendiler tayyarecilik eğitimine talip olmuştur.¹⁹¹³ İlgili emir, millî ordunun harp koşul ve şartları içerisinde tayyareci yetiştirmek üzere faaliyette bulunduğunu göstermektedir.

24 Haziran 1922’de Birinci Ordu keşif kademesine mensup Tayyareci Fehmi Bey ile Rasıt Kolağası Zeki Bey tarafından Karaarslan, Sülün, Erkmen, Araplı Çiftliği, Balmahmud, Garipçe ve Senir Köy istikametinde bir hava keşfi yapılmıştır.¹⁹¹⁴ Bu keşif sırasında Afyon’un güneyi ve doğusu ile Balmahmud ve Garipçe’de herhangi bir değişiklik görülmemiştir. Araplı Çiftliği’nin bulunduğu bölgede kırk elli çadırdan mürekkep bir kuvvet tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Afyon’daki İstanbul ve İzmir İstasyonlarında araba faaliyeti görülmüştür.¹⁹¹⁵

25 Haziran 1922’de Tayyareci Fehmi Bey ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Osman Nuri Bey tarafından Afyon, Çay, Araplı Çiftliği, Balmahmud, Küçükköy, Dumlupınar, Ahır Dağı, Sinanpaşa, Paşaköy, Senirköy ve Çakırsaz istikametinde bir keşif yapılmıştır.¹⁹¹⁶ Ancak bu keşif sırasında cephe hattında olağanüstü bir değişikliğe rastlanmamıştır.¹⁹¹⁷

26 Haziran 1922’de cephe hattı üzerinde iki hava keşfi yapılmıştır. İlk hava keşfi İkinci Ordu Tayyare keşif kademesi tarafından Döğer, Altıntaş ve Gazlıgöl civarında yapılmıştır.¹⁹¹⁸ Keşif sırasında, Sarıcaova’da 2 alay, Döğer’de 1 alay, Kayalar’da 2 alay, Kırkpınar’da 1 tümen ve Yeniceköy’de 1 alay Yunan kuvveti görülmüştür. Keşfin devamında, Eğret’te 1 süvari alayı ile 3-4 batarya, Cumalı’da 3-4 batarya topçu ve Beyköy’de 2 süvari bölüğü tespit edilmiştir. Yollarda herhangi bir faaliyet veya nakliyata rastlanmamıştır.¹⁹¹⁹

Cephe Tayyare Bölüğü tarafından da Afyon’un doğusunda bir hava keşfi gerçekleştirilmiştir. Afyon’un doğusundaki keşif Tayyareci Fazıl Bey ile Rasıt Sıtkı

¹⁹¹² İSH, K: 1698, G: 11, B: 1.

¹⁹¹³ İSH, K: 1698, G: 11, B: 11-1a.

¹⁹¹⁴ İSH, K: 1784, G: 2, B: 2-1.

¹⁹¹⁵ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-81.

¹⁹¹⁶ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-83, 105-84.

¹⁹¹⁷ İSH, K: 1784, G: 2, B: 2-3, 2-4.

¹⁹¹⁸ İSH, K: 1784, G: 3, B: 3-1.

¹⁹¹⁹ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-88.

Bey tarafından yapılmıştır. Bu keşif sırasında, Kızvıran'dan Senirli Tepe'ye kadar olan bölgede bir alay, Türkmen Baba ve Senirli Tepe civarında üç büyük çadırli ordugâh görülmüştür. Keşfin devamında, Çalışların kuzeyinde bir taburluk ordugâh tespit edilmiştir. Bu sırada keşif esnasında, Yunan tahkimat hattından batıya giden yollar üzerinde herhangi bir faaliyet görülmemiştir. Afyon, Araplı Çiftliği ve Gazlıgöl tarafları bulutlu olduğu için gözlem yapılamamıştır. Keşfin devamında, Afyon'un kuzeyinde bir Yunan av tayyaresi ile hava muharebesi yapılmış, ancak ilgili tayyare muharebeye devam etmeyerek bölgeden uzaklaşmıştır.¹⁹²⁰

Hava keşifleri devam ederken IV. Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa ile Yazar Halide Edip (Adivar) Tayyare Bölüğü'ne gelmiştir. Bu ziyaret sırasında her iki kişi de Kolağası Fazıl Bey tarafından cephe üzerinde uçurulmuştur.

27 Haziran 1922'de Sivil Pilot Maltepelî Fehmi ile Rasıt Mülazım-ı Evvel İhsan (Orgun) Beyler cephe hattında hava keşif görevine çıkmıştır. Bu hava keşif görevi sırasında Afyon doğu kesimindeki Yunan tahkimat mevzilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Havacılar, bu uçuş sırasında tayyarelerinin karbüratörünün tıkanması sebebiyle Yunan hatlarına zorunlu iniş yapmak durumunda kalmıştır. İniş sonrasında Türk havacılar, tayyarelerinin Yunanların eline geçmesini önlemek amacıyla yakmıştır. Bu sırada bölgeye gelen Yunan askerleri, Türk havacıları yakalayarak, esir almıştır.¹⁹²¹

28 Haziran 1922'de İkinci Ordu tayyare keşif kademesi tarafından Eskişehir, Ağapınar, Cevizli ve Kırka istikametinde bir hava keşfi icra edilmiştir. Keşif sırasında, daha önce bölgede görülen kuvvetlerin durumunda ehemmiyet arz eden bir değişiklik olmadığı görülmüştür.¹⁹²² Yalnız Seyidgazi civarında bir alaylık bir çoğalma tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Ağapınar civarında bir alay, Hamidiye mıntıkasında bir alay ve Hamidiye'den Seyidgazi güneydoğusuna kadar uzanan bölgede ise bir tümen bir kuvvet görülmüştür. Arapören'de beş, Karatokat'ta ise üç süvari bölüğü belirlenmiştir. Keşfin devamında; Ağapınar, Seyidgazi, Eskişehir arasındaki köylerde

¹⁹²⁰ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-86.

¹⁹²¹ Kaymaklı, a.g.e., s.93-95.

¹⁹²² İSH, K: 1784, G: 4, B: 4-1.

ve Türkmen Dağı'nın doğusunda kuvvet görülmemiştir. Bu sırada Yunan kıtaları üzerine 3.000 beyanname atılmıştır.¹⁹²³

1922 yılı Haziran ayı boyunca Cephe Tayyare Bölüğü ve ordular emrindeki tayyare müfrezeleri aracılığıyla 26 keşif uçuşu gerçekleştirilmiştir.¹⁹²⁴ Bu keşifler sonucunda Yunan ordusunun cephe hattında 12 tünden fazla bir kuvvetle savunma vaziyeti aldığı tespit edilmiştir.¹⁹²⁵

Türk ordusu Büyük Taarruz'a hazırlanırken Müdafaa-i Milliye Vekâleti 5 Temmuz 1922'de hava teşkilatında değişikliğe gitmiştir.¹⁹²⁶ Bu kapsamda alınan kararla Kuva-yı Havaiye Umum Müdürlüğü lağvedilmiş yerine Konya'da tümen kumandanlığı salâhiyetinde Kuva-yı Havaiye Müfettişliği kurulmuştur.¹⁹²⁷ Tüm tayyare kıtaat ve müesseselerinin bu müfettişlik emrinde olacağı kararlaştırılmıştır.¹⁹²⁸ İlgili emir çerçevesinde ayrıca Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, ikmal yönünden Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne; harekât ve eğitim yönünden ise Erkân-ı Harbiye Reisliği'ne bağlanmıştır.¹⁹²⁹ Bu kararlara ilave olarak, Konya'da yeniden bir tayyare istasyonu kurulmuş ve bu istasyona bir tayyare tamir fabrikası bağlanmıştır. Bunların yanında aynı emir kapsamında Ankara'da bir hava malzeme deposu faaliyete geçirilmiştir.¹⁹³⁰

6-7 Temmuz 1922'de İtalya'dan satın alınan 21 adet Spad av tayyaresinden 15'i ile 13 tayyare gövdesi, bir kısım malzeme ile Anadolu'ya ulaşmıştır. Kalan 6 tayyare ile kanatlarının gelmesinin beklendiği Tayyare Mektebi Müdüriyeti tarafından bildirilmiştir.¹⁹³¹

9 Temmuz 1922'de cephe hattı üzerinde dört keşif uçuşu yapılmıştır.¹⁹³² Bu keşifler, Birinci Ordu ile İkinci Ordu keşif kademeleri tarafından Döğer, Altuntaş,

¹⁹²³ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-90.

¹⁹²⁴ Başka bir kaynakta Cephe Tayyare Bölüğü'nün haziran ayı içerisinde toplam 25 uçuş gerçekleştirdiği ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Akgül, **a.g.m.**, s.247.

¹⁹²⁵ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.172.

¹⁹²⁶ İSH, K: 1546, G: 46, B: 1.

¹⁹²⁷ İSH, K: 1691, G: 59, B: 3.

¹⁹²⁸ İSH, K: 1691, G: 59, B: 1: 2.

¹⁹²⁹ İSH, K: 1683, G: 66, B: 3.

¹⁹³⁰ İSH, K: 1546, G: 46, B: 1.

¹⁹³¹ İSH, K: 1797, G: 5, B: 1.

¹⁹³² İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-92.

Afyon ve Dumlupınar istikametinde yapılmıştır.¹⁹³³ Keşif sırasında Yunan ordusunun durum ve vaziyeti tam olarak tespit edilmiş ve Türk komuta kademesine iletilmiştir.¹⁹³⁴ İlgili keşifler kapsamında Yunanların; Kütahya ile Afyon demiryolunun doğusunda iki buçuk tümen, Kütahya ile Afyon demiryolunun batısında üç buçuk tümen ve Afyon ile Dumlupınar'ın güneyinde ise iki tümenden mürekkep bir kuvvetinin olduğu görülmüştür.¹⁹³⁵

13 Temmuz 1922'de öğleden evvel Afyon'un doğusu ile Afyon ve Banaz mıntıkalarında iki hava keşfi yapılmıştır. İlk hava keşfi Tayyareci Fehmi Bey ile Rasit Osman Nuri Bey tarafından icra edilmiştir. Keşif sırasında, Afyon ile Afyon'un güneyindeki tahkimat hattında herhangi bir değişiklik olmadığı tespit edilmiştir. Keşfin devamında, ihtiyat kuvvetlerinin yerinde olduğu belirlenmiştir. Çakırsaz, Senirköy, Kılınçarslan ve Sinanpaşa'da olağanüstü bir durumla karşılaşılmamıştır. Dumlupınar ve Oturak havalisinde bir şey görülmemiştir. İslamköy, Ahadköy, Susuz ve Banaz'da uçuş emrinde zikredilen iki alaya tesadüf edilememiştir. Banaz'da bir Yunan kuvveti görülmemiştir.¹⁹³⁶

Aynı gün yapılan ikinci keşif sırasında, Bostanlı ile Çalışlar arasında Yunan ordusuna mensup bir süvari alayı görülmüştür. Keşfin devamında, Çavdarlı'nın kuzeyindeki tahkimat hattı gerisinde grup halinde bir alay ve ayrıca grup halinde üç tabur tespit edilmiştir. Ayrıca keşfin devamında, Çavdarlı'nın kuzeybatısındaki tahkimat hattı gerisinde bir tabur bir kuvvet belirlenmiştir.¹⁹³⁷

14 Temmuz 1922'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından cephedeki durum ile ilgili hazırlanan harp raporunda, Yenişehir istikametinden gelen bir Yunan tayyaresinin Lefke güney mıntıkasında bir müddet dolaştıktan sonra geri döndüğü bildirilmiştir. Yine aynı gün bir başka Yunan tayyaresinin Afyon güneyinde hava keşfinde bulunduğu belirtilmiştir.¹⁹³⁸

Hava keşifleri devam ederken Batı Cephesi Komutanlığı'ndan gönderilen yazıyla, İtalya'dan gelen tek kişilik 21 adet Spad tayyaresinin hepsinin Konya'ya

¹⁹³³ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-93.

¹⁹³⁴ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-94, 105-94a.

¹⁹³⁵ İSH, K: 1784, G: 5, B: 1.

¹⁹³⁶ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-96.

¹⁹³⁷ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-97.

¹⁹³⁸ İSH, K: 1800, G: 123, B: 1.

geldiği ve kurulmaya başlandığı bildirilmiştir. Ayrıca aynı yazıda, ilgili tayyarelerin makineli tüfekleri olmadığından elde bulunan tüfeklerle tecrübe edileceği belirtilmiştir.¹⁹³⁹

15 Temmuz 1922’de Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne gönderilen şifre telgrafla, Ayastefanos tayyare ambarlarında Alman tayyarelerine mahsus yedek kanat, dümen ve iniş takımı aksamı olduğu belirtilerek, lüzumu varsa Mersin’e sevk edilebileceği bildirilmiştir.¹⁹⁴⁰

Uçakların ihtiyaçları karşılanmaya çalışılırken, cephe hattı üzerinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında, Afyon mıntikasındaki Yunan kuvvetlerinin vaziyetinde bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Keşfin devamında, Gazlıgöl ile Akarca arasındaki yolda bir alay piyade ile bir batarya görülmüştür. Buna karşın, diğer yollarda herhangi bir faaliyete rastlanmamıştır.¹⁹⁴¹

Cephede hava keşfi yapılırken Batı Cephesi Komutanlığı tarafından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne gönderilen yazıyla, Fransızlardan alınan 15 tayyareden sekizinin cepheye ulaştığı bildirilmiştir. Aynı yazıda, bu tayyarelerden Niğde isimli tayyarenin bir kaza neticesinde kırıldığı ve tamir edilmesi için Konya’ya gönderildiği belirtilmiştir. Yazının devamında, diğer bir tayyarenin de geçenlerde Yunan hududuna sükût ederek yandığı ifade edilmiştir. İlave olarak yazıda, cephenin eski tayyarelerinden ve Yunanlılardan ganimet alınan Sakarya tayyaresinin rüzgârlı bir havada kazaya uğrayarak parçalandığı, bu yüzden onun da Konya’ya sevk edildiği beyan edilmiştir. İlgili kaza kırımlardan dolayı hali hazırda cephede 7 keşif tayyaresi olduğu, bunlardan birisinin de yedek malzeme olmadığından âtıl vaziyette bulunduğu belirtilmiştir. Bunların yanında aynı yazıda, Konya’da tamir edilen ve cepheye gelecek olan keşif tayyarelerinden birisinin, Tayyare Mektebi Müdüriyeti’ne vaki olan emir üzerine Mersin’de Adana Havalisi Kumandanlığı emrinde, İtilaf gemilerinin faaliyetlerini haber vermek ve üzerlerine bomba atmak maksadıyla bölgeye gönderildiği aktarılmıştır. Yazının devamında, bu vazifeyi cephede bulunan tek kişilik

¹⁹³⁹ İSH, K: 1797, G: 6, B: 6-1.

¹⁹⁴⁰ İSH, K: 1740, G: 25, B: 1.

¹⁹⁴¹ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-99.

bir Albatros tayyaresinin görebileceği belirtilerek, ilgili tayyare ile Albatros tayyaresinin mübadele edilmesi istenmiştir.¹⁹⁴²

16 Temmuz 1922'de İkinci Ordu tayyare keşif kademesi tarafından saat 6 sonrada Söğüt ve İnönü mıntıkasında bir keşif yapılmıştır. Bu keşif sırasında; Çukurhisar, İnönü, Bozüyük ve Söğüt civarındaki köylerde herhangi bir çadırli ordugâh veya kuvvet görülmemiştir. Söğüt'ün güneyindeki Kızılsaray Köyü'nde elli çadırdan mürekkep bir tabur kadar Yunan piyadesi ile köyden güneye doğru ilerleyen 300 süvari belirlenmiştir. Seyidgazi ve civarında faaliyet ve nakliyat görülmemiştir.¹⁹⁴³

Cephede muharebeler devam ederken Adana Havalisi Kumandanlığı, Konya Tayyare Mektebi Müdüriyeti ve Batı Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen emirle, Mersin Limanı'nı muhafaza etmek üzere Adana Havalisi Kumandanlığı emrine verilmiş keşif tayyaresinin, Batı Cephesi emrinde bulunan tek kişilik tayyare ile mübadele edileceği emredilmiştir.¹⁹⁴⁴

Yine aynı tarihte Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden, Amasra ve Fethiye Deniz Tayyare İstasyon Kumandanlıklarına gönderilen yazıyla, bilumum deniz hava teşkilatının Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'ne bağlı olduğu bildirilmiştir.¹⁹⁴⁵ Ancak, ilgili teşkillerin bulundukları mıntikanın kara ve deniz kumandanlıklarından emir alacağı ifade edilmiştir.¹⁹⁴⁶

19 Temmuz 1922'de Banaz ile İslâmköy mıntıkasında Tayyareci Fehmi Bey ile Rasit Kolağası Ahmed Zeki Bey tarafından bir hava keşfi yapılmıştır.¹⁹⁴⁷ Keşif sırasında, Ahır Dağı'nın güney eteklerinde kuvvetli bir şekilde tahkim edilmiş, muhtelif mahallerde birer bölüklük zeminlikler görülmüştür.¹⁹⁴⁸ Keşfin devamında, İslâmköy İstasyonunda duran 40 vagonluk bir tren tespit edilmiştir. Ayrıca keşif sırasında, İslâmköy ile Banaz'ın kenarında gayet muntazam vaziyette kısım kısım çadırlar tespit edilmiştir.¹⁹⁴⁹ Aynı bölgede geri inşaatı destekler pek çok kesilmiş ağaç

¹⁹⁴² İSH, K: 1797, G: 6, B: 6-2.

¹⁹⁴³ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-101.

¹⁹⁴⁴ İSH, K: 1797, G: 7, B: 7-1.

¹⁹⁴⁵ İSH, K: 1797, G: 8, B: 8-2.

¹⁹⁴⁶ İSH, K: 1797, G: 8, B: 8-1.

¹⁹⁴⁷ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-103.

¹⁹⁴⁸ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-104.

¹⁹⁴⁹ İSH, K: 1784, G: 8, B: 1.

görülmüştür. İlave olarak keşif esnasında, Paşacık köyünde onar, on beşer kamufle edilmiş ordugâhlar belirlenmiştir.¹⁹⁵⁰ Keşif devam ederken, yerden açılan topçu ateşi ve bir Yunan tayyaresinin havacılara doğru yaklaşması üzerine bölgeden uzaklaşarak, geri dönmüştür.¹⁹⁵¹

20 Temmuz 1922’de İkinci ordu tayyare keşif kademesi tarafından Döğer mıntıkasında bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi esnasında; Kayalar, Kırkpınar, Yeniceköy, Eğret ve Cumalı’daki piyade ve topçu ordugâhlarında hiçbir değişiklik görülmemiştir. Keşfin devamında, Sarıca Ova’da fundalıklar içinde maskelenmiş ordugâhlarda mühim bir kuvvet görülmüş ise de miktarı tahmin olunamamıştır. Ayrıca keşif sırasında, Döğer’den Seyidgazi istikametine giden 100’ü aşkın otomobil görülmüştür. Susuz’da da iki bataryalık topçu kuvveti tespit edilmiştir.¹⁹⁵²

22 Temmuz 1922’de yeni teşkil edilen Kuva-yı Havaiye Müfettişliği’ne Erkân-ı Harp Kaymakam Muzaffer (Ergüder) tayin edilmiştir.¹⁹⁵³ İlgili teşkilat değişikliğinden sonra Kuva-yı Havaiye Umum Müdürü olarak görev yapan Topçu Binbaşı Latif (Celasun) Bey, havacılık dışında bir göreve atanmıştır.¹⁹⁵⁴

Teşkilat değişikliğinin yapıldığı dönemde Eskişehir tayyaresiyle, Seyidgazi ve Eskişehir mıntikalarında bir hava keşfi yapılmıştır.¹⁹⁵⁵ Bu keşif sırasında; Karapazar, Sultaniye ve Kanlıpınar’da Yunan kuvveti görülmemiştir. Keşfin devamında, Eskişehir ile Seyidgazi yolu üzerinde hareket halinde ya da istirahat vaziyetinde hiçbir kuvvet görülmemiştir.¹⁹⁵⁶

23 Temmuz 1922’de Sivil Pilot Vecihi Bey ile Rasit Mülazım-ı Evvel Hamdi (Çaypınar) Yunan kuvvetleri üzerine beyanname atmak için görevlendirilmiştir. Bu kapsamda Sivrihisar tayyaresi ile göreve çıkan havacılar, Yunan cephe hattına giderek bölgedeki askerlerin üzerine 5.000 adet beyanname atmıştır.¹⁹⁵⁷ İlgili beyannameler

¹⁹⁵⁰ İSH, K: 1784, G: 8, B: 1aa.

¹⁹⁵¹ İSH, K: 1784, G: 8, B: 1ab.

¹⁹⁵² İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-107.

¹⁹⁵³ İSH, K: 1691, G: 59, B: 4: 5.

¹⁹⁵⁴ Kaymaklı, **Bir Tayyarecinin Anıları**, s.88; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.88.

¹⁹⁵⁵ İSH, K: 1784, G: 10, B: 10-1.

¹⁹⁵⁶ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-109.

¹⁹⁵⁷ ATBD, Sayı: 129, 2012, s.15-16.

ile Türk Başkomutanlığı, Yunan ordusu üzerinde psikolojik etki yapmayı ve onları etkilemeyi amaçlamıştır.

Türk ordusu tarafından hazırlanarak Yunan hatlarına atılan ancak tarih belirtilmemiş beyannamelerden birinde;

“Esir edilen Yunan askerlerinin Türkler tarafından öldürüldüğü hakkında bir ahkâm yalan havadislerin aranızda yayıldığını haber alıyoruz. Bunlar sırf sizi aldatmak ve beyhude yere öldürtmek için birtakım müfsitler tarafından uydurulmuş sözlerdir. Türklere esir veyahut iltica suretiyle gelen Yunan efrad, kendi kıtalarında bu kadar rahat yaşamadıklarını itiraf ediyorlar. Bizim karşımızda silah kullanmayanlara tarihi hiçbir düşmanlığımız olmadığı gibi bu tarafa geleceklere de misafir nazarıyla bakarak, her türlü istirahatlarını temin ediyoruz. Eğer haris zalim büyüklerinizin kurbanı olarak beyhude yere ölmek istiyorsanız, bir an evvel arkadaşlarınıza iltihak edip, harp bitiminde de rahat rahat memleketlerinize dönünüz arkadaşlar!”¹⁹⁵⁸ denilmiştir.

Türk havacılar tarafından Yunan kuvvetlerinin üzerine atılan beyannameler etkisini göstermiş ve bazı Yunan askerleri, Türk ordusuna iltica etmiştir. Bu çerçevede Yunan ordusunun 3’üncü Tümen, 12’nci Alay, 3’üncü Taburu’na mensup iki asker Türk süvari bölüğüne teslim olmuştur.¹⁹⁵⁹ Bu durum psikolojik harp vasıtası olarak tayyarelerin etkili bir şekilde Türkler tarafından kullanıldığını göstermektedir.

Tayyare satın almak amacıyla Nuri (Conker), Saffet (Arıkan) ve Baki (Apak) Beylerden oluşan bir heyet Almanya’ya gönderilerek girişimlerde bulunulmuştur.¹⁹⁶⁰ Bu girişimler sonucunda 29 adet Albatros C-XV model tayyare satın alınmıştır.¹⁹⁶¹ Almanya’dan satın alınan tayyarelerle bunlara ait malzeme, Sovyet Rusya’nın Baltık Limanı’na taşınmış, buradan da tren yoluyla Novorosky Limanı’na taşınmıştır.¹⁹⁶² Almanya’dan sandıklar içerisinde taşınan tayyareler, Samsun ve çevresi denizden İngiliz ablukası altında olduğundan Şahin Vapuru ile Novorosky Limanı’ndan 23-24 Temmuz 1922 gecesi Trabzon’a taşınmıştır.¹⁹⁶³

¹⁹⁵⁸ İSH, K: 1169, G: 119, B: 119-7.

¹⁹⁵⁹ İSH, K: 1802, G: 15, B: 16.

¹⁹⁶⁰ Umut Cafer Karadoğan, “Milli Mücadele Yıllarında Türk Bahriyesinin Durumu ve Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 81, Ankara Kasım 2011, s.616-617.

¹⁹⁶¹ Cevat Ülmen, **Kurtuluş Savaşı’nda Karadeniz**, Genelkurmay Başkanlığı IX. Deniz Şubesi Yayını, İstanbul, 1943, s.12; Celalettin Orhan, **Askerlik Hatıralarım**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1982, s.129.

¹⁹⁶² Mithat Işın, **İstiklâl Harbi Deniz Cephesi**, Deniz Basımevi, İstanbul 1946, s.119-121; Karabekir, **a.g.e.**, s.1091.

¹⁹⁶³ İSH, K: 1580, G: 41, B: 1.

Aynı gün Kuva-yı Havaiye Mufettişliği tarafından Sevkiyat Talimatı Müdüriyeti Umumiyesi'ne gönderilen yazıyla, Almanya'dan satın alınan ve Rusya yoluyla Samsun'a getirilen 29 tayyarenin teslim alınması ve acilen Ankara'ya nakilleri için bir heyetin görevlendirildiği iletilmiştir. İlgili yazıda, Tayyareci Kolağası İsmail Hakkı, Ahmet ve Reşit Efendilerden mürekkep, 10 kişiden oluşan bir heyetin 24 Temmuz 1922'de Samsun'a hareket edecekleri, kendilerine Amasra'dan gelecek bir makinistin de katılacağı bildirilmiştir.¹⁹⁶⁴ İlgili personelin süratli bir şekilde Samsun'a varabilmeleri için gerekli kolaylığın sağlanması istenmiştir.¹⁹⁶⁵ Aynı yazının devamında, gönderilen heyetin gelen tayyarelerin hiçbir arızaya uğramadan, hiçbir parçası zayi edilmeden, mükemmel bir şekilde Ankara'ya naklinden sorumlu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca yazıda, tayyarelerin üç kafele hâlinde yola çıkarılacağı, her kafele mensup personelden birisinin nezareti altında sevkiyatın gerçekleştirileceği ifade edilmiştir. Yazının devamında, Ankara'ya getirilecek tayyarelerin hangi mahale sevk edileceğinin ayrıca bildirileceği beyan edilmiştir.¹⁹⁶⁶

24 Temmuz 1922'de Sivil Pilot Vecihi ve Rasıt Mülazım-ı Evvel Hamdi (Çaypınar) Beyler tarafından Breguet XIV tayyaresi ile bir hava keşfine çıkılmıştır. Bu keşif faaliyeti sırasında Türk havacılar, bir Yunan av tayyaresinin saldırısına uğramıştır. Breguet XIV tayyaresinin makineli tüfeğinin arızalı olmasından dolayı, Yunan tayyaresi uzun bir süre Türk havacıları taciz etmiştir. Ancak, Sivil Pilot Vecihi Bey'in manevraları neticesinde havacılar herhangi bir yara almadan geri dönmüştür.¹⁹⁶⁷

25 Temmuz 1922'de Sivil Pilot Cemal Bey ile Rasıt Mülazım-ı Sâni Bahattin Bey, bir Breguet XIV tayyaresi ile Döğür civarında keşif yapmak üzere görevlendirilmiştir. Bu uçuş sırasında Sivil Pilot Cemal Bey ile Rasıt Mülazım-ı Sâni Bahattin Bey, Afyon civarında Yunan ordusuna ait bir av tayyaresi ile hava muharebesine girmiştir. Bu hava muharebesi sırasında Türk havacılar, hayatlarını kaybetmiştir.¹⁹⁶⁸

¹⁹⁶⁴ İSH, K: 1611, G: 6, B: 6aa.

¹⁹⁶⁵ İSH, K: 1576, G: 116, B: 1.

¹⁹⁶⁶ İSH, K: 1611, G: 6, B: 6-1.

¹⁹⁶⁷ Kaymaklı, a.g.e., s.95.

¹⁹⁶⁸ Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, s.130.

İkinci hava keşfinde, Ahadköy ile İslamköy arasında sekiz kadar araba görülmüştür. Banaz İstasyonu'nda bir faaliyete rastlanmamıştır. Keşfin devamında, İslamköy'deki ordugâhla, Şabanköy'deki kuvvetlerde bir değişiklik görülmemiştir. Ayrıca keşif sırasında, Sinanpaşa ile Ahır Dağı ve Manastır arasındaki bölgede orman yangını tespit edilmiştir.¹⁹⁶⁹

Üçüncü hava keşfi esnasında; Çavdarlı, Çalışlar, Güzelce Köy ve Afyon civarında görülen Yunan kuvvetlerinde bir değişiklik görülmemiştir. Keşfin devamında, cephe hattındaki yollarda ve tren hattında olağanüstü bir duruma rastlanmamıştır.¹⁹⁷⁰

Keşiflerin yapıldığı sırada Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa yayımladığı harp raporunda; Eskişehir'den gelen bir Yunan tayyaresinin Çukurviran, Sarmaşık, Lefke ve Hisarcık üzerinden Gemlik istikametine gittiğini belirtmiştir. Aynı harp raporunda, Afyon'dan kalkan başka bir Yunan tayyaresinin de Afyon doğu bölgesinde keşif yaptıktan sonra geri döndüğü ifade edilmiştir.¹⁹⁷¹

26 Temmuz 1922'de kanadında siyah bez olan bir Yunan tayyaresi, Çay üzerine gelerek yere bir mektup atmıştır. İlgili mektupta, Afyon üzerinde meydana gelen hava muharebesi neticesinde Türk tayyarecilerden Sivil Pilot Cemal Bey ile Rasıt Mülazım-ı Sâni Bahattin Bey'in kahramanca mücadele ederek hayatlarını kaybettikleri ifade edilmiştir.¹⁹⁷²

Cephe hattında muharebeler devam ederken Tayyareci Fehmi Bey ile Rasıt Zeki Bey tarafından Döğer civarında bir hava keşfi yapılmıştır.¹⁹⁷³ Keşif esnasında, Döğer'in doğusunda iki taburluk bir ordugâh görülmüştür. Keşfin devamında, Döğer İstasyonu'nun güneyinde iki üç taburluk bir kuvvet tespit edilmiştir. Keşif esnasında, tayyarenin motorunda meydana gelen arıza sebebiyle Altuntaş ve çevresi keşfedilememiş, yere zorunlu iniş yapılmıştır.¹⁹⁷⁴

Hava keşifleri devam ederken Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa yayımladığı harp raporunda; Afyon'dan kalkan bir Yunan tayyaresinin Afyon'un doğu

¹⁹⁶⁹ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-110.

¹⁹⁷⁰ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-110a.

¹⁹⁷¹ BCA, 030.10., 54.354.34.

¹⁹⁷² Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, s.130.

¹⁹⁷³ İSH, K: 1784, G: 12, B: 12-1.

¹⁹⁷⁴ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-113.

kesiminde keşif faaliyetinde bulunduğunu, Garipçe'den kalkan başka bir Yunan tayyaresinin de Sıçanlı Ovası üzerinde gözlem yaptığını belirtmiştir.¹⁹⁷⁵ Yunan tayyarelerinin faaliyetlerinin takip edilmesi, Türk komuta kademesinin her olasılığı değerlendirdiğini, ayrıca askeri taktik ve stratejiyi bu duruma bağlı olarak şekillendirdiğini göstermektedir.

27 Temmuz 1922'de Almanya'dan alınan ve Trabzon'a getirilen tayyarelerin, bir an önce Samsun'a sevk edilmesi emredilmiştir. Bunun üzerine tayyareler aynı gün kara yoluyla Samsun'a getirilmiştir.¹⁹⁷⁶ Deniz, kara ve tren yoluyla Samsun'a getirilen tayyarelerin birçoğunun yapılan uzun yolculuk sebebiyle zarar gördüğü tespit edilmiştir.¹⁹⁷⁷ Aynı gün Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa yayımladığı harp raporunda; Yunan tayyarelerinin muhtelif zamanlarda Aziziye, Bolvadin, Işıklar, Dinar ve Çal istikametlerinde keşif faaliyetinde bulunduğunu ifade etmiştir. Aynı raporda, Garipçe'den kalkan iki Yunan tayyaresinden birinin Balmahmut üzerinden Uşak'a gittiği, diğerinin ise Eskişehir civarında iki saat gözlem yaptıktan sonra geri döndüğü belirtilmiştir.¹⁹⁷⁸

28 Temmuz 1922 tarihli Erkân-ı Harbiye Reisliği tarafından ortaya konulan harp raporunda; bir Yunan tayyaresinin Afyon'un doğusunda keşif faaliyetinde bulunduğu, Garipçe'den kalkan diğer bir tayyarenin ise Şuhut istikametine gittiği aktarılmıştır.¹⁹⁷⁹ Yunan tayyarelerinin günlük faaliyetleri, cephe hattında düzenli olarak gözlem faaliyetinde bulunduklarını kanıtlamaktadır. Almanya'dan satın alınan tayyareleri getirmek amacıyla 29 Temmuz 1922'de Pilot Kolağası Sadettin emrinde 4 pilot ve birkaç makinistten meydana gelen bir heyet Samsun'a gönderilmiştir.¹⁹⁸⁰ Samsun'da yapılan inceleme ve çalışmalardan sonra tayyarelerden ikisi onarılarak Konya'ya getirilmiştir.¹⁹⁸¹

Erkân-ı Harbiye Reisliği tarafından ortaya konulan harp raporunda; Afyon'dan kalkan iki Yunan tayyaresinden birinin Afyon'un doğusunu keşfettiği, diğer bir

¹⁹⁷⁵ BCA, 030.10., 54.354.34.

¹⁹⁷⁶ İSH, K: 1580, G: 41, B: 1.

¹⁹⁷⁷ Rahmi Doğanay, *Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s.293; Kaymaklı, *a.g.e.*, s.88.

¹⁹⁷⁸ BCA, 030.10., 54.354.34.

¹⁹⁷⁹ BCA, 030.10., 54.354.34.

¹⁹⁸⁰ İSH, K: 16, G: 11, B: 6aa.

¹⁹⁸¹ Sarp, *a.g.e.*, s.118.

tayyarenin ise çay istikametinden gelerek Şuhut ile Dadak Vadisini gözlemlediği ifade edilmiştir. Aynı raporda, Dadak Vadisi'ni keşfeden tayyarenin bölgedeki Türk birlikleri üzerine tesirsiz makineli tüfek ateşinde bulunduğu belirtilmiştir.¹⁹⁸²

Hava faaliyetleri devam ederken Konya'da teşkil edilen Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, istasyon içerisindeki Tayyare Mektep Müdüriyeti içerisinde görevine başlamıştır.¹⁹⁸³ Böylece, havacılık faaliyetleri daha organize ve teşkilatlı bir yapı içerisine dâhil edilmiştir. Bu sırada Büyük Taarruz'a hazırlık kapsamında tayyare yakıtı teminine yönelik adımlarda atılmıştır. Bu çerçeve de tayyare benzinin bir kısmı Sovyet Rusya'dan, bir kısmı da İtalya'dan tedarik edilmiştir. Sovyet Rusya'dan alınan tayyare benzini, sınırlarda veya Karadeniz kıyılarında teslim alınmıştır. Sovyetlerden alınan tayyare benzinine karşılık onlara kömür verilmiştir. İtalyanlardan alınan benzin ise, Antalya üzerinden tenekeler içinde at, katır veya arabalarla cephe hattına taşınmıştır.¹⁹⁸⁴ Ayrıca aynı dönemde dışarıdan tayyare bombası temin edilemediği için yedi buçuk kiloluk top mermilerinden tayyare bombası üretilmiştir.¹⁹⁸⁵

30 Temmuz 1922'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Cephe Tayyare Bölüğü'nü ziyaret etmiş ve denetlemelerde bulunmuştur. İsmet Paşa'nın bu ziyareti sırasında, tayyarelerin benzin ve cepheane ikmalı gibi konular ile harp harekâta yönelik ara meydan ihtiyacı gündeme gelmiştir. Bu dönemde 1922 yılı Temmuz ayı içerisinde Cephe Tayyare Bölüğü ve tayyare müfrezeleri tarafından toplam 24 keşif görevi icra edilmiş ve Yunan ordusunun vaziyeti tespit edilerek, Büyük Taarruz öncesi taktik ve strateji şekillendirilmiştir.¹⁹⁸⁶

Hava keşifleri devam ederken Afyon'dan kalkan bir Yunan tayyaresi, Afyon'un doğu bölgesi ile Kümbet, Karaören ve çukur üzerinde hava keşfinde bulunmuştur.¹⁹⁸⁷ Yunan tayyareleri hava keşifleri ile Türk ordusunun durum ve vaziyetini tespit etmeyi amaçlamıştır.

¹⁹⁸² BCA, 030.10., 54.354.34.

¹⁹⁸³ İSH, K: 1691, G: 59, B: 5.

¹⁹⁸⁴ Kaymaklı, a.g.e., s.91.

¹⁹⁸⁵ Sarp, a.g.e., s.120.

¹⁹⁸⁶ Kaymaklı, a.g.e., s.95-96; Başka bir kaynakta 1922 yılı Temmuz ayında Cephe Tayyare Bölüğü'nün 22 hava keşfi yaptığđı belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Akgöl, a.g.m., s.247.

¹⁹⁸⁷ BCA, 030.10, 54.354.31.

4.2. Büyük Taarruz'da Hava Harekâtı

4.2.1. Büyük Taarruz'un Sebepleri

Büyük Taarruz, Anadolu'yu işgalden kurtarmak ve Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek amacıyla girişilen ulusal hedef yolundaki en önemli basamak olarak ön plana çıkmıştır. Bu basamağı aşmak ve belirlenen bağımsızlık hedefine varmanın ilk yolu, askeri hedefin gerçekleştirilmesi olarak belirmiştir.¹⁹⁸⁸ Bu askeri hedefin gerçekleştirilmesi için Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan atılması planlanmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi askeri hedefin ilk merhalesini oluşturmuş, ancak istenen amaca ulaşamamıştır.¹⁹⁸⁹

Sakarya Meydan Muharebesi'nde yenilgiye uğratılan Yunan kuvvetleri, cephe hattından çekilerek Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir hattında mevzilenmiştir. Yunanları kesin sonuçlu bir muharebe ile konuşturduğu bu mevzilerden ve akabinde tüm Anadolu'dan atmak harekâtın genel amacını oluşturmuştur.¹⁹⁹⁰

Yunanların, "*Helenizm*" olarak adlandırılan ve Anadolu'yu ele geçirmek üzerine şekillenen ulusal hedeflerine set çekmek, Büyük Taarruz'un nedenlerinden bir diğerini oluşturmuştur. Bu kapsamda askerî harekât, Yunan işgalini sonlandırmayı hedeflemiştir.¹⁹⁹¹ Bu nedenle Türk ulusal hedefi olarak beliren bağımsızlık ideali, askeri hedef ile örtüşerek şekillenmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra ilgili hedef ve ideal çerçevesinde harp harekâta yönelik uzun bir hazırlık evresine girilmiştir.¹⁹⁹²

4.2.2. Harekât Alanının Coğrafi Etüdü

Büyük Taarruz, Eskişehir ile Afyonkarahisar arasındaki coğrafyada şekillenmiştir. Bu coğrafyada yer alan Eskişehir, Sakarya Nehri'nin güneyinde bulunmakla birlikte özellikle doğu-batı istikametlerinde uzanan kara ve demiryolu güzergâhında olması sebebiyle stratejik bir öneme sahiptir. Eskişehir ve çevresinin engebesiz arazi yapısı askerî harekâta uygun niteliği ile ön plana çıkmıştır.

¹⁹⁸⁸ Sadık Sarısan, "*Atatürk'ün Büyük Taarruz Değerlendirmeleri*" **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, Ağustos 2008, s.28-52.

¹⁹⁸⁹ Özden Çalhan, "*Büyük Taarruz Öncesi Askerî Faaliyetler ve Taarruz Planının Hazırlanması*", **Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s.68-70.

¹⁹⁹⁰ İsmet Görgülü, **Büyük Taarruz**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s.10.

¹⁹⁹¹ Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s.114.

¹⁹⁹² Erkal, **a.g.e.**, s.481-482.

Afyonkarahisar ise İç Anadolu'dan, Batı Anadolu'ya uzanan yol güzergâhında olması sebebiyle önemli bir konum ve özelliğe sahiptir. Afyonkarahisar'ın, İstanbul ile Bağdat demiryolu güzergâhında bulunması önemini bir kat daha artırmıştır. Kara ve demiryolu ağı üzerindeki konumu sebebiyle Afyonkarahisar, doğu-batı eksenli harekât için bir üs ve harekât merkezi özelliği ile ön plana çıkmıştır.¹⁹⁹³ Afyon Ovasındaki arazi parçası yer yer vadilerle bölünmüş bir vaziyet ve özelliğe sahiptir. İlgili bölgede yer alan Emir Dağı, Kumalar (Sandıklı) Dağı, Akdağ ve Ahır Dağı gibi önemli yükseltiler, harp harekâtı şekillendiren unsurlar olmuştur.¹⁹⁹⁴

Eskişehir ve Afyon bölgesindeki muharebeleri özellikle Türkmen, Murat ve Ahır Dağları etkilemiştir. Bu dağların bölgenin arazi yapısına hâkim konumu taarruz harekâtını etkileyen en önemli hususlardan birini teşkil etmiştir. Ayrıca Batı Anadolu'da bulunan Gediz, Büyük ve Küçük Menderes Nehirleri, harp harekâtı şekillendiren akarsular olarak ön plana çıkmıştır. Harekât bölgesinin %60'ı bitkilerle örtülü olmasına karşın, bu bitki örtüsünün %30'u orman, kalanı ise maki ve çalılıklardan oluşmuştur. Kütahya-Afyon arası ile Afyon-Dinar hattının doğusu ve Uşak-Dinar-Denizli hattı ile Eskişehir Ovası genellikle bitki örtüsünden yoksun olup, gözetleme ve ateşe uygun bir özelliğe sahiptir.¹⁹⁹⁵

4.2.3. Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları

4.2.3.1. Yunan Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı

Büyük Taarruz öncesinde Yunan Küçük Asya Ordusu; üç kolordu ve bu kolordulara bağlı 12 piyade tümeni ile 1 süvari tümeninden oluşmuştur. Yunan Başkomutanı Georgios Hatzianestis karargâhı ile İzmir'de iken; Yunan 1'inci Kolordusu Afyonkarahisar, 2'nci Kolordusu Gazlıgöl ve 3'üncü Kolordusu Eskişehir'de olmak üzere cephe hattına yerleşmiştir.¹⁹⁹⁶ Bu sırada Yunan ordusunun genel mevcudu 218.432 personel ve 6.546 subaydan meydana gelmiştir. Ordunun elinde 90.000 tüfek, 3.139 hafif makineli tüfek ile 1.280 ağır makineli tüfek yer

¹⁹⁹³ Songül Keçili, "Tarihçilik Açısından Büyük Taarruz Sahasının Ekoturizm İle İlişkilendirilmesi", **Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, Yıl: 2018, s.116-128.

¹⁹⁹⁴ Aytaç Taşyürek, "Ulusal Kurtuluş Savaşında ve Cumhuriyet Döneminde Afyon", **Tarih İçinde Afyon 1982**, Afyon Müzelerini Eski Eserlerini ve Güzel Sanatlarını Sevenler Derneği Yayını-2, Özen Matbaası, Afyon, 1983, s.50.

¹⁹⁹⁵ Erkal, a.g.e., s.15-21.

¹⁹⁹⁶ **Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)**, Cilt: 2, Kısım: 6, 2. Kitap, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.13-16.

almıştır. İlave olarak Yunan ordusunun envanterinde 418 top, 1.300 kılıç ve 50 tayyare hazır bulunmuştur.¹⁹⁹⁷ Yunan hava unsurları; merkezi Uşak'ta olmak üzere, ileri müfrezeleri ile Afyon, Garipçe ve Eskişehir'deki tayyare meydanlarına yerleşmiştir.¹⁹⁹⁸

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Yunan ordusunun taarruza yönelik harekât planı yerini savunma stratejisine bırakmıştır.¹⁹⁹⁹ Bu kapsamda Yunan kuvvetleri, Anadolu'daki işgal bölgelerini ellerinde tutmak, harbi uzatarak siyasi anlaşmazlıklardan kazanç sağlamak ve olası bir Türk taarruzunu durdurarak sonuca ulaşmak amaçlı bir taktik ve stratejiyi devreye sokmuştur. İlgili strateji çerçevesinde Yunanlar, Eskişehir-Afyon hattında güçlü bir müdafaa hattı oluşturarak, kuvvetlerinin büyük kısmını Afyon civarında toplamıştır.²⁰⁰⁰

Yunanlar cephe hattında vaziyet alırken, müdafaa önlemlerini de artırmıştır. Bu çerçevede, Çivril'e kadar olan bölge birbiri ardına devam eden müdafaa hatları ile tahkim edilmiştir. Ayrıca, önemli yaklaşma alanları tel örgüler ve anti-personel mayınları ile takviye edilmiştir.²⁰⁰¹

4.2.3.2. Türk Ordusunun Kuvvet, Hazırlık ve Planı

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Türk ordusu, Yunan kuvvetlerini Anadolu'dan atmak amacıyla geniş çaplı bir hazırlığa girişmiştir. Bu kapsamda Sovyet Rusya'dan Türk limanlarına, Trabzon Nakliyatı Bahriye Komutanlığı tarafından 30.000 ton malzeme taşınarak Batı Cephesi'nin ikmali gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, işgal altındaki İstanbul'dan gizli Felah, Millî Müdafaa ve Muavenet-i Bahriye Grupları tarafından silah, cephane ve malzeme kaçırılmıştır.²⁰⁰²

¹⁹⁹⁷ Fahri Belen, **Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s.15-18; Başka bir kaynakta Yunan ordusunun mevcudu ve envanteri; 195.000 insan, 105.000 tüfek, 3.152 hafif makineli tüfek, 1.002 ağır makineli tüfek, 352 top ve 32 tayyare olarak verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **Askeri Mecmua**, Tarih Kısmı, Sayı: 94, 1934, s.5.

¹⁹⁹⁸ Şükrü Erkal, Özden Çalhan, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)**, Cilt: 2, 6. Kısım: 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.49.

¹⁹⁹⁹ Ramazan Konuk, Zekeriya Türkmen, Özlem Demireğen, Betül Turan, Alev Keskin, **Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007, s.17-25.

²⁰⁰⁰ Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)**, Cilt-I, Hava Basımevi, Ankara, 2020, s.458; Erkal, **a.g.e.**, s.482-485.

²⁰⁰¹ Kemal Mustafa Helvacıoğlu, **Harp Tarihi**, Hava Harp Okulu Yayınları, İstanbul, 1991, s.64.

²⁰⁰² Ayferi Göze, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 3. Baskı, İstanbul, 1989, s.168-170.

Hazırlıklar kapsamında ilave olarak orduya manevra ve taarruz eğitimleri yaptırılmıştır. Harekât öncesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığı altındaki Batı Cephesi Komutanlığı; 1'inci ve 2'nci Ordular ile Kocaeli Grup Komutanlığı ve 5'inci Süvari Kolordusu'ndan meydana gelmiştir. Bu teşkillere bağlı 18 piyade tümeni ve 5 süvari tümeni ile harekâta hazır hale gelinmiştir.²⁰⁰³

Büyük Taarruz öncesinde Türk ordusu; 199.283 personel ve 8.658 subay ile cephe hattında yerini almıştır. Ayrıca Türk ordusu; 2.025 makineli tüfek, 100.352 tüfek, 323 top, 5282 kılıç, 839 ağır makineli tüfek ve 41 faal tayyareden meydana gelen envanteri ile hazırlıklarını tamamlamıştır.²⁰⁰⁴

Büyük Taarruz'un icra edileceği dönemde Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa karargâhı ile birlikte Akşehir'de, 1'inci Ordu Komutanı Nurettin Paşa karargâhı ile Çay'da, 2'nci Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa karargâhı ile Bolvadin'de, Kocaeli Grubu Komutanı Miralay Halit Bey karargâhı ile Geyve İstasyonu'nda ve 5'inci Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa da Ilgın'da yerini almıştır.²⁰⁰⁵

Bu sırada 20 Temmuz 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık süresi olağanüstü yetkileri kaldırılmak suretiyle uzatılmıştır.²⁰⁰⁶ Ardından Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın görüşleri doğrultusunda “SAD” olarak adlandırılan taarruz planına son şekli verilmiştir. 28-29 Temmuz 1922'de son şeklini alan, “SAD” taarruz planına göre; Yunan merkez hattına gösteri saldırıları yapılması, asıl taarruz grubu ile Afyon'un güneybatısından bir kuşatma harekâtı icra edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kuşatıcı harekât kapsamında Yunan birliklerinin kuzeye atılması, böylece İzmir ile bağlantısının kesilmesi suretiyle imha edilmesi planlanmıştır. Taarruzun baskın

²⁰⁰³ Görgülü, a.g.e., s.8-10.

²⁰⁰⁴ Başka bir kaynakta Türk ordusunun mevcudu ve envanteri; 186.000 küsur insan, 98.556 tüfek, 2.025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top ve 258 kılıç verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **Askeri Mecmua**, Tarih Kısmı, Sayı: 94, 1934, s.5; Büyük Taarruz öncesindeki tayyare miktarı MSB Arşiv ve Askeri Dair Tarih Başkanlığı Arşivi'nde yer alan belgede, 41 faal, 30 gayri faal olmak üzere toplam 71 olarak gösterilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **İSH**, K: 1797, G: 15, B: 15-2.

²⁰⁰⁵ **Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)**, Cilt: 2, Kısım: 6, 2. Kitap, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.320-327.

²⁰⁰⁶ Şaban Ortak, “Büyük Taarruz'un TBMM'deki Yansımaları”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 86. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı, Cilt: 10, Sayı: 2, Ağustos 2008, s.66-72.

tarzında gerçekleştirilmesi için asıl taarruz grubunun gizlice Şuhut civarındaki dar arazide toplanması kararlaştırılmıştır.²⁰⁰⁷

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve Türk komuta kademesi tarafından hazırlanan taarruz planı kapsamında; Afyon'un doğu ve kuzeyinde yer alan 2'nci Ordu birlikleri, Yunan ordusunun ihtiyatlarını etkisiz kılmak amacıyla tüm cephe hattı boyunca taarruza geçecektir. Ancak asıl taarruz 1'inci Ordu kuvvetlerinin Afyon güneyine kaydırılması neticesinde, buradaki sarp ve dağlık araziden gerçekleştirilecektir. Böylece Yunan ordusu hiç beklemediği güney cephesinden bir baskın harekâtı ile imha edilecektir. Ayrıca plan kapsamında, 5'inci Süvari Kolordusu Ahır Dağlarını geçerek Yunan ordusunun geri bölgesine taarruz etmek suretiyle, çekilme yollarını kesecektir.²⁰⁰⁸

Plan çerçevesinde; asıl taarruz grubunu teşkil edecek 1'inci Ordunun, Yunan mevzilerinin sağ (güney) kanadını yarması, Afyon ile İzmir yolunu kesmesi, Yunan birliklerini Murat Dağlarına atarak 2'nci Ordu'nun da yardımı ile kuşatarak imha etmesi amaçlanmıştır. 2'nci Ordunun plan çerçevesinde, Eskişehir ile Afyon doğusundaki Yunan ordusunun durumunu tespit etmesi, Afyon ile Eskişehir yolunu kesmesi ve Afyon bölgesini kuzeyden kuşatması öngörülmüştür. Kocaeli Grubu'nun ise Yalova, İznik, Lefke ile Bilecik karşısındaki Yunan birliklerini oyalaması ve İstanbul ile Marmara çekilme istikametlerini kapatması kararlaştırılmıştır.²⁰⁰⁹

4.2.4. Hava Harekâtının İcrası

1922 yılı Ağustos ayı itibarıyla Büyük Taarruza yönelik hazırlıklar hızlanmış, ordunun harekâtı için hazırlıklar son safhaya getirilmiştir. Bu sırada yapılan hava keşifleri ile de Yunan ordusunun durum ve vaziyeti yakından takip edilmiştir.

1 Ağustos 1922'de Almanya'dan satın alınan Albatros C-XV tayyarelerini cephe hattına getirmek üzere bir havacı ekip Samsun'a gönderilmiştir.²⁰¹⁰ Aynı

²⁰⁰⁷ Erkal, **a.g.e.**, s.482-485.

²⁰⁰⁸ **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi**, Cilt: 2, Kısım: 6, I. Kitap, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1967, s.76.

²⁰⁰⁹ Helvacıoğlu, **a.g.e.**, s.65.

²⁰¹⁰ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.96.

dönemde İtalya'dan alınan Spad tayyareleri ağustos ayı içerisinde cephe hattına getirilerek, hava harp görevlerine başlamıştır.²⁰¹¹

5 Ağustos 1922'de Tayyareci Halim Bey ile Rasıt Kolağası Zeki Bey tarafından Bolvadin, Seyidler, Çerkesköy, Döğer, Kayalar, Kırkpınar, Beyköy, Bozüyük istikametinde bir hava keşfi yapılmıştır.²⁰¹² Keşif sırasında, Döğer doğusunda yol üzerinde iki taburluk bir ordugâh görülmüştür. Keşfin devamında, Kayalar'da muhtelif gruplara ayrılmış iki alay kadar Yunan kuvveti tespit edilmiştir.²⁰¹³ Ayrıca keşif sırasında, Kırkpınar'daki bir tümenlik kuvvetin yerinde durduğu belirlenmiştir. Yine Döğer'ingüneydoğusundaki bir alaylık ordugâhın vaziyetini koruduğu tespit edilmiştir.²⁰¹⁴ Keşfin devamında, Beyköy'de iki tabur tahmin edilen bir kuvvet tespit edilmesine karşın, bunların maskelenmiş bir ordugâhın izleri olduğu değerlendirilmiştir. Keşfin devamında, sis nedeniyle gözlem yapılamamıştır. Bu sıradatayyarenin motoruna vaki olan arıza dolayısıyla Yunan cephe hattı üzerinde fazla kalınamayarak, geri dönülmüştür.²⁰¹⁵

6 Ağustos 1922'de beş Yunan tayyaresi tarafından Türk cephe hattının muhtelif bölgelerinde hava keşfi yapılmıştır. Bu kapsamda Seyitgazi istikametinden gelen iki Yunan tayyaresi; Kırgız Dağı, Mahmudiye, Çifteler, Mecidiye ve Aziziye mıntıklarında gözlem yaparak bölgeden ayrılmıştır. Aynı dönemde Afyon'dan kalkan bir Yunan tayyaresi de Afyon doğu bölgesinde hava keşfinde bulunmuştur. Bu sırada Garipçe'den kalkan iki Yunan tayyaresi de Afyon'un güneyinde ve Sandıklı civarında hava keşfinde bulunarak, bölgeden uzaklaşmıştır.²⁰¹⁶

7 Ağustos 1922'de Eskişehir istikametinden gelen bir Yunan tayyaresi, İhsaniye civarında hava keşfi yaparak, bölgeden ayrılmıştır. Afyon'dan kalkan üç Yunan tayyaresinden biri Afyon'un doğusunda, diğeri ise Mahmure ve Nuh üzerinde hava keşfinde bulunmuştur. Üçüncü Yunan tayyaresi ise Sundurlu, Bayat, Tokça, Çal, Uşak ve Hadım istikametlerinde uçarak, bölgeye havadan beyanname atmıştır.²⁰¹⁷

²⁰¹¹ **ATBD**, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi, 90. Yıl Özel Sayısı, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, Sayı: 129, 2012, s.25-30.

²⁰¹² **İSH**, K: 1784, G: 12, B: 12-3.

²⁰¹³ **İSH**, K: 1784, G: 12, B: 12-3a.

²⁰¹⁴ **İSH**, K: 1783, G: 105, B: 105-115.

²⁰¹⁵ **İSH**, K: 1783, G: 105, B: 105-115a.

²⁰¹⁶ **BCA**, 030.10, /54.354.34.

²⁰¹⁷ **BCA**, 030.10, /54.354.30.

Yunan uçaklarının faaliyetlerine karşın Tayyareci Kolağası Yahya Bey ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Hamdi Bey tarafından Akşehir ile Çobanlar mıntıkasında Erzurumlu Nafiz tayyaresiyle bir hava keşfi yapılmıştır.²⁰¹⁸ Keşif esnasında, Süylün'ün batısından itibaren Yunan tahkimat hatlarının Kışlacık güneyine kadar olan bölgesinin fotoğrafları alınmıştır. Tayyareden cephe hattının 17 fotoğrafı çekilmiş, bunlardan 13'ü iyi netice vermiştir. Keşfin devamında, Afyon'un güneyindeki tahkimat hatları gerisinde bulunan Yunan kıtalarının vaziyetinde bir değişiklik olmadığı belirlenmiştir. Keşif sırasında ayrıca, Afyon güneybatısında bulunan bir Yunan alayı talim esnasında görülmüştür. İlave olarak keşif sırasında, Afyon'daki İstanbul İstasyonu'nda bir tren katarı görülmüş, Afyon'dan tahkimat hatlarına gelen yollarda ise bir faaliyete rastlanmamıştır.²⁰¹⁹ Bu hava keşfi, Afyon güneyi üzerinden gerçekleştirilen taarruzun şekillenmesinde etkili olmuştur.

Cephe hattında hazırlıklar devam ederken Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, Uçuş Okulu'nu Adana'dan Konya'ya nakletmiştir.²⁰²⁰ Ancak Erkân-ı Harbiye Reisliği tarafından 8 Ağustos 1922'de çıkarılan emirle, Konya'daki meteorolojik şartların uçuş eğitimine uygun olmaması, bölgenin deniz seviyesinden yüksek olmasından dolayı Tayyare Mektebi'nin tekrar Adana'ya nakledilmesi uygun görülmüştür.²⁰²¹

Tayyare Mektebi ile ilgili konu gündemdeyken Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Sevkiyât ve Nakliyât Müdüriyeti Umûmiyesi'ne gönderdiği yazıyla, Almanya'dan getirilen 29 tayyarenin yanında bulunan üç yüz fişek ve bin parabellum tabancanın Ankara'ya gönderilmesini istemiştir.²⁰²² Ayrıca tayyarelerin yanında bulunan, bin dürbün ve bin adet kuru pilin dikkatlice seçilmesi talep edilmiştir.²⁰²³

Cephe hattında gün içerisinde Tayyareci Kolağası Fazıl Bey ile Rasıt Osman Nuri Bey tarafından Akşehir, Çay, Afyon güneyi ve güneybatısı, Çavdarlı, Çaldır, Bostanlı, Türkmen Baba, Senirli Tepe ve Bolvadin istikametinde bir hava keşfi yapılmıştır. Keşif sırasında, Afyon'un güneyindeki tahkimat hattının fotoğrafları alınmıştır. Keşfin devamında, Afyon güneyindeki Deper mevkiindeki ordugâh ve

²⁰¹⁸ İSH, K: 1784, G: 13, B: 13-1.

²⁰¹⁹ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-117.

²⁰²⁰ İSH, K: 1797, G: 2, B: 2-3.

²⁰²¹ İSH, K: 1797, G: 9, B: 1.

²⁰²² İSH, K: 1580, G: 41, B: 41ab.

²⁰²³ İSH, K: 1580, G: 41, B: 41ag, 41ah.

barakalarda bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Ayrıca, Deper'in batısındaki sırtlarda bulunan ordugâh ile tahkimat hattı gerisinde bulunan bir taburluk kuvvetin yerinde olduğu tespit edilmiştir. Yine Çavdarlı ile Çaldır arasındaki tahkimat hattında bulunan kuvvetlerde bir hareketlilik belirlenmemiştir. Susuz mıntıkasında bulunan ihtiyat kuvvetinin yerinde olduğu gözlemlenmiştir. Keşfin devamında, Senirli Tepe ile Türkmen Baba civarındaki tahkimat hattı gerisinde bir değişiklik tespit edilmemiştir.²⁰²⁴

9 Ağustos 1922'de Yunan tayyareleri tarafından Afyon doğusu, Şuhut, Mahmure ve Sandıklı civarında hava keşfi yapılmıştır.²⁰²⁵ İlgili hava keşifleri ile Yunanlar, Türk ordusundaki hareketliliği tespit etmeyi hedeflemiştir.

10 Ağustos 1922'de Tayyareci Kolağası Yahya Bey ile Rasit Osman Nuri Bey tarafından Erzurumlu Nafiz tayyaresi ile Altuntaş, Döğer ve Afyon civarında bir hava keşfi yapılmıştır.²⁰²⁶ Bu keşif sırasında, Yunan kuvvetlerinin vaziyetinde bir değişiklik olmadığı tespit edilmiştir. Keşif esnasında tayyareye yerden topçu ateşi açılmış, ancak havacılara herhangi bir şey olmamıştır.²⁰²⁷ Keşfin devamında Yunan cephe hattının fotoğrafları çekilerek geri dönülmüştür.²⁰²⁸ Aynı dönemde Yunan hava unsurları tarafından Türk ordusunun 1'inci ve 2'nci Orduları ile Kocaeli Grubu mıntıklarındaki mevziler üzerinde keşif ve bombardıman faaliyetlerinde bulunulmuştur.²⁰²⁹

11 Ağustos 1922'de Yunan tayyareleri tarafından; Çandır, Afyon'un doğusu, Başağaç, Çahan ve Sandıklı Ovası'nda hava keşfi yapılmıştır.²⁰³⁰ İlgili hava keşifleri Yunanların, Türk cephe hattını düzenli olarak gözlemlediğini, herhangi bir taarruz ihtimaline karşı cephedeki gelişmelerin yakından izlendiğini göstermektedir.

12 Ağustos 1922'de Afyon'dan kalkan üç Yunan tayyaresi, Türk cephe hattının muhtelif yerlerinde hava keşfinde bulunmuştur. Bu tayyarelerden biri Bolvadin civarında hava keşfinde bulunmuştur. İkinci tayyare ise Güzelim Dağı civarını

²⁰²⁴ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-118.

²⁰²⁵ BCA, 030.10/54.354.34.

²⁰²⁶ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-120.

²⁰²⁷ İSH, K: 1784, G: 14, B: 14-1.

²⁰²⁸ BCA, 030.10.0.0/54.354.34.

²⁰²⁹ Göymen, *age.*, s.173, Kaymaklı, *age.*, s.97.

²⁰³⁰ BCA, 030.10.0.0/54.354.34.

keşfetmiştir. Üçüncü Yunan tayyaresi ise Belkaracaören, Şuhut ve Sandıklı istikametini keşfederek, bölgeye havadan beyannameler atmıştır.²⁰³¹

13 Ağustos 1922'de Kuva-yı Havaiye Müfettişi Muzaffer Bey tarafından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne iletilen yazıyla, Konya'da iki makineli tüfek takılarak, hazırlanan bir avcı tayyaresinin Konya'dan uçurularak kırk dakikada, arızasız bir şekilde Akşehir'e vardığı ve buradan cephe bölüğüne iltihak ettiği bildirilmiştir.²⁰³² Aynı yazıda, 14 Ağustos 1922'de Behçet adı verilen ikinci tayyarenin Akşehir seyahatini yapamayarak, yere indiği belirtilmiştir. Yazının devamında, bu tayyarenin ikmal edilerek ertesi gün cephe hattına gönderileceği ifade edilmiştir.²⁰³³

Hava keşifleri devam ederken Afyon'dan kalkan bir Yunan tayyaresi, Afyon'un doğusu, Piribeyli ve Aziziye üzerinde hava keşfinde bulunduktan sonra geri dönmüştür. Aynı gün Balmahmut'tan kalkan bir diğer Yunan tayyaresi de Güzelim Dağı ve çevresini keşfederek, gözlem yapmıştır.²⁰³⁴

15 Ağustos 1922'de Tayyareci Halim ve Rasıt Mülazım-ı Evvel Osman Nuri Bey tarafından sabah saat 08:20'de cephe hattı üzerinde bir hava keşfi gerçekleştirilmiştir. Bu keşifte, Afyon ve çevresindeki Yunan kuvvetlerinde bir değişiklik olmadığı tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Çavdarlı civarında bir alay ve bir taburdan oluşan bir birlik görülmüştür. Kızviran, Türkmen Baba ile İtepe güneyinden Bostanlı'ya uzanan mevziarkasında iki alay civarında bir Yunan birliği belirlenmiştir. Keşif sırasında Yunan topçuları tarafından Türk havacılara ateş açılmış, ancak tayyarecilere herhangi bir şey olmamıştır.²⁰³⁵

Cephede hazırlıklar devam ederken üç Yunan tayyaresi tarafından Türk cephe hattının farklı bölgelerinde hava keşfi icra edilmiştir. Yunan tayyarelerinden biri Çay istikametinde, bir diğeri Güzelim Dağı civarında istihbarat toplamıştır. Üçüncü Yunan tayyaresi ise Göl berzahı ile Afyon arasındaki bölgeyi keşfederek, bölgeden ayrılmıştır.²⁰³⁶

²⁰³¹ BCA, 030.10.0.0./54.354.34.

²⁰³² İSH, K: 1797, G: 12, B: 1.

²⁰³³ İSH, K: 1797, G: 12, B: 12-2.

²⁰³⁴ BCA, 030.10.0.0./54.354.34.

²⁰³⁵ İSH, K: 1784, G: 47, B: 1.

²⁰³⁶ BCA, 030.10.0.0./54.354.34.

Yunan hava faaliyetleri devam ederken Konya’da hazırlığı yapılan üçüncü avcı tayyaresi, Tayyareci Sabri Bey tarafından uçurularak saat 7 evvelde Akşehir’e ulaşır, cephe tayyare bölüğüne katılmıştır.²⁰³⁷ Kuva-yı Havaiye Müfettişliği isimsiz olan bu tayyareye, Eskişehir Muharebesi’nde şehit olan Tayyareci Fehmi Bey’in verilmesini önermiştir.²⁰³⁸ Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği tarafından gönderilen yazıyla, ilgili tayyareye Tayyareci Fehmi adının konulması uygun görülmüştür.²⁰³⁹

16 Ağustos 1922’de Tayyareci Kolağası Fazıl Bey ile Rasıt Mülazım-ı Evvel Osman Nuri Bey tarafından Sivrihisar tayyaresiyle Akşehir, Çay, Akarçay, Afyon güneyi tahkimat hattı, Senirköy ve Kayadibi’nde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında, Yunanların birinci tahkimat hattının 800-1000 metre kuzeyinde yine Akarçay’dan itibaren batıya doğru giden tren hattını kat ederek Afyon ile Çay yoluna uzanan ikinci bir tahkimat hattı tespit edilmiştir. İkinci tahkimat hattının, birinci tahkimat hattı derecesinde olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, ikinci tahkimat hattının gerisinde tahkim edilmiş bir istinat noktası belirlenmiştir. Keşfin devamında, birinci ve ikinci tahkimat hattının birleşerek Deliktaş’tan batıya doğru uzandığı ve Kayaüstü sırtlarında kaldığı tespit edilmiştir. Bu hattın, Türkmen Baba ve Göktepe’de nihayet bulunduğu görülmüştür. Keşif esnasında, Senirköyle Sandıklı yolu batısında Beytepe sırtlarında grup halinde tahkimat tespit edilmiştir. Çakırsaz ve Senirköy arasındaki tepelerde bir tahkimat hattı görülmemiştir. Afyon ve güneyindeki muntıkada herhangi bir değişikliğe rastlanmamıştır.²⁰⁴⁰

Türk ordusunun taarruz hazırlıkları sürerken 17 Ağustos 1922’de, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa gizli bir şekilde Konya’ya hareket etmiştir.²⁰⁴¹ Bu sırada aynı gün Tayyareci Halim Bey ile Rasıt Hamdi Bey tarafından Bolvadin, Dinar, Gazlıgöl, Cumalı, Kayalar, Döğer, Aziziye ve Sultan Dağı civarında bir hava keşfi yapılmıştır.²⁰⁴² Bu hava keşfi sırasında Yunan ordusunun vaziyetinde genel bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Keşif esnasında Dinar’ın kuzeydoğusunda üç bölükten kurulu bir süvari alayının yürüyüş halinde olduğu tespit edilmiştir. Hava keşfi

²⁰³⁷ İSH, K: 1797, G: 12, B: 12-2.

²⁰³⁸ İSH, K: 1797, G: 12, B: 12aa.

²⁰³⁹ İSH, K: 1797, G: 13, B: 13-1.

²⁰⁴⁰ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-123.

²⁰⁴¹ Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, s.189.

²⁰⁴² İSH, K: 1784, G: 15, B: 15-1.

sırasında bir Yunan av tayyaresi ile kısa süreli bir hava muharebesi yaşanmış, ancak Yunan tayyaresi mücadeleye devam etmeyerek bölgeden uzaklaşmıştır. Bu sırada keşif sırasında, Döğür mıntıkasındaki Yunan birlikleri üzerine 5.000 beyanname atılmıştır.²⁰⁴³

Taarruz hazırlıkları devam ederken Tayyareci Kolağası Yahya Bey ile Rasit Mülazım-ı Evvel Osman Nuri Bey tarafından Akşehir, Çay, Kışlacık, Senirköy ve Aksultan istikametinde bir hava keşif görevine çıkılmıştır.²⁰⁴⁴ Ancak keşif sırasında, biri Afyon istikametinden diğeri Garipçe'den kalkan iki Yunan tayyaresinin taarruzu üzerine geri dönmüştür. Bu sırada, Yunan tayyarelerinin taarruzu esnasında, Türk havacılar tarafından 15 mermi atılmıştır.²⁰⁴⁵

Türk havacılarının faaliyetlerine karşın üç Yunan tayyaresi tarafından cephe hattının muhtelif yerlerinde hava keşfi yapılmıştır. Bu kapsamda Yunan tayyarelerinden biri Bolvadin ve Aziziye mıntıkalarını keşfetmiştir. Diğer Yunan tayyaresi ise Işıklar, Aksultan ve Şuhut istikametlerini gözlemlemiştir. Üçüncü Yunan tayyaresi ise Sandıklı bölgesini keşfetmiştir.²⁰⁴⁶

Karşılıklı hava keşifleri devam ederken Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından, Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, Erkân-ı Harbiye Riyaseti ve Batı Cephesi Kumandanlığı'na bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıyla, her bölük dört keşif ve iki harp tayyaresinden oluşmak üzere, malzeme ve vesaitin durumuna göre iki tayyare bölüğü teşkiline Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'nin yetkili olduğu bildirilmiştir. Yazının devamında, Konya'dan peyder pey batı cephesine sevk edilmekte olan tayyarelerle, cephede mevcut tayyarelerin cins ve miktarına nazaran Cephe Kumandanlığı'nın onayı ile bölüklerin tanzim edileceği belirtilmiştir.²⁰⁴⁷

18 Ağustos 1922'de iki Türk tayyaresi tarafından cephe hattı üzerinde hava keşfi yapılarak, Yunan ordusunun durum ve vaziyeti tespit edilmeye çalışılmıştır. Türk tayyarelerinden biri Gazlıgöl ve Döğür civarını taramış, bölgedeki Yunan kuvvetlerinde bir değişiklik olmadığını tespit etmiştir. Bu tayyarenin keşfi sırasında

²⁰⁴³ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-125.

²⁰⁴⁴ İSH, K: 1784, G: 15, B: 15-1a.

²⁰⁴⁵ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-125a.

²⁰⁴⁶ BCA, 030.10.0.0./54.354.34.

²⁰⁴⁷ İSH, K: 1797, G: 14, B: 14-1.

Türk tayyaresine yerden topçu ateşi açılmış, ancak tayyareye herhangi bir şey olmamıştır. Bu sırada Türk tayyaresini önlemek için bir Yunan av tayyaresi havalanmış, ancak sadece uzaktan makineli tüfek ateşinde bulunmakla yetinmiştir. Diğer Türk tayyaresi ise Afyon'un batı bölgesini keşfetmiş ve Yunan tahkimat hatlarının fotoğraflarını alarak geri dönmüştür.²⁰⁴⁸

Hava keşifleri devam ederken Yunan ordusuna mensup üç Yunan tayyaresi tarafından Türk cephe hattı üzerinde hava keşfi gerçekleştirilmiştir. Bu tayyarelerden biri Afyon doğu mıntıkası ile Aziziye bölgesini keşfetmiştir. Diğer iki Yunan tayyaresi ise Kocatepe ve Sandıklı civarını keşfederek, bölgeden uzaklaşmıştır.²⁰⁴⁹

Taarruz hazırlıkları devam ederken Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği kuvve cetvelinde, hava birliklerinin elinde bulunan tayyare miktarını ortaya koymuştur.²⁰⁵⁰ İlgili yazıda hava birliklerinde faal vaziyette; 29 keşif, 1 talim ve 11 adette avcı tayyaresi olmak üzere 41 tayyare olduğu ifade edilmiştir. Yazının devamında hava birliklerinde gayri faal vaziyette; 15 keşif ve 15 tane de avcı olmak üzere 30 tayyarenin olduğu belirtilmiştir.²⁰⁵¹ Bu bilgiler ışığında Büyük Taarruz öncesinde Türk hava birlikleri emrinde toplam 71 adet faal ve gayri faal tayyare olduğu görülmektedir.

Türk Başkomutanlığı'nın taarruz kararı üzerine 19 Ağustos 1922'de Akşehir'de bulunan Cephe Tayyare Bölüğünün ileri meydanlara intikali emredilmiştir.²⁰⁵² Bu sırada aynı gün içerisinde cephe üzerinde Tayyareci Mükerrerem ve Rasit Zeki Bey tarafından bir hava keşfi icra edilmiştir. Tilki Kırı Bel ve çevresinde gerçekleştirilen bu hava keşfi sırasında, Yunanların burada bulunan bir taburluk kuvvetini, alay seviyesine çıkarttığı belirlenmiştir. Ayrıca keşif sırasında, Afyon güneyindeki ordugâhlarda bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Bunun yanında, Afyon İstasyonu ile caddelerinde araba ve otomobil faaliyeti tespit edilmemiştir.²⁰⁵³ Afyon bölgesinin demiryolu güzergâhına hâkim, telgraf hatlarının geçtiği bir noktada

²⁰⁴⁸ BCA, 030.10.0.0./54.354.34.

²⁰⁴⁹ BCA, 030.10.0.0./54.354.34.

²⁰⁵⁰ İSH, K: 1797, G: 15, B: 15-3.

²⁰⁵¹ İSH, K: 1797, G: 15, B: 15-2.

²⁰⁵² Besbelli, Göymen, *age.*, s.174-175.

²⁰⁵³ İSH, K: 1783, G: 105, B: 105-126.

bulunması önemini arttırmıştır. Bu yüzden taarruzun icra edileceği istikamet üzerinde bulunması hava keşfinin kıymetini ön plana çıkarmıştır.²⁰⁵⁴

Taarruz hazırlıkları yapılırken cephe hattı üzerinde bir hava keşfi daha yapılmıştır. Bu keşifte; Senirköy'ün doğusundaki bölgede ikinci bir tahkimat grubu bulunduğu, Afyon'un güneyindeki mevzilerde bir revizyon olmadığı ancak Afyon istikametinde otomobillerle faaliyette bulunulduğu görülmüştür. Ayrıca keşif sırasında, Afyon civarındaki tayyare meydanında, uçuşa hazır vaziyette iki av tayyaresi olduğu tespit edilmiştir.²⁰⁵⁵

Batı Cephesi Komutanlığı'nın Cephe Tayyare Bölüğünün ileri meydanlara intikali konusundaki emri kapsamında 20 Ağustos 1922'de Akşehir'de bulunan Cephe Tayyare Bölüğü, dört tayyaresini havadan Çay'da hazırlanmış bulunan meydana nakletmiştir. Ayrıca alınan karar kapsamında, Yunan tayyarelerini gören bütün birliklerin, vakit kaybetmeden telefonla bunların miktarını, uçuş yönlerini ve yüksekliğini Çay'daki Tayyare Bölüğüne bildirmeleri istenmiştir.²⁰⁵⁶

Çay'a intikal eden Cephe Tayyare Bölüğü, tayyareleri ile cephe uçuşlarını bu meydandan gerçekleştirirken, diğer taraftan da Konya'dan yeni gelen dört av tayyaresi ile de Türk hatlarının ilerisinde taarruz maksatlı devriye uçuşlarına başlanmıştır. Böylece, cephe gerisinde yapılmakta olan genel hazırlıklardan Yunan uçaklarının haberdar olmaması için azami hassasiyet gösterilmiştir. Bu sırada cephe hattını geçmeye teşebbüs eden tayyareler, Türk av tayyareleri tarafından uzaklaştırılmış, böylece bu kararlı tutum sonucunda, dört Yunan tayyaresi mecburi inişe zorlanmıştır.²⁰⁵⁷

20-21 Ağustos 1922'de Akşehir'e gelen Mustafa Kemal Paşa tarafından Fevzi, İsmet, Yakup Şevki ve Nurettin Paşalarla bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa, taarruzun nasıl icra edileceğini harita üzerinde açıklamış ve yapılan hazırlıkların gizli kalmasına önemle dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu kapsamda taarruz için birliklerin geceleri intikal etmesi, gündüzleri de ağaçlık

²⁰⁵⁴ Sehnaz Güvenbaş, **Birinci Dünya Harbi Filistin Cephesi'nde ve İstiklal Harbi Batı Cephesi'nde Hava Fotoğrafçılığı ve Keşfinin Etkinliği**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s.238.

²⁰⁵⁵ ATBD, Sayı: 129, 2012, s.52-54.

²⁰⁵⁶ Doğanay, **a.g.m.**, s.235-236.

²⁰⁵⁷ Tanman, **a.g.e.**, s.147.

alanlarda veya köylerde gizlenmesi emredilmiştir. İlgili toplantı sonrasında Yakup Şevki Paşa tarafından 2'nci Ordu birliklerine yayımlanan emirle, Yunan tayyarelerinin keşiflerine karşı alınacak tedbirler ortaya konulmuştur. Bu emre göre, kolorduların ikamet noktalarından hücum mıntikasına daima akşam karanlığı bastıktan sonra gece yürüyüşleri ile gidecekleri, bütün nakliye faaliyetlerinin de gece gerçekleştirileceği, Yunan tayyareleri görünür görünmez bütün kuvvetlerin hareketsiz yerinde kalacakları, çadırılı ordugâhların çevreye uygun renklere boyanacakları ve maskelenecekleri bildirilmiştir. Aynı emirde ayrıca, Yunan keşif tayyarelerinin faaliyetlerine karşı her zaman hazır vaziyette bir gözetleme postasının hazır bulundurulacağı, tayyare görülür görülmez tüm personel ve hayvanların saklanacağı iletilmiştir.²⁰⁵⁸

Hazırlıklar devam ederken Mustafa Kemal Paşa, bölgedeki birlikleri denetlemiş, bu sırada Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile birlikte Çay'daki meydana bulunan Cephe Tayyare Bölüğü'nü de ziyaret etmiştir. Bu denetlemeden dolayı o gün herhangi bir hava harp görev ve faaliyeti icra edilmemiştir.²⁰⁵⁹

22 Ağustos 1922'de Afyon'un civarını keşfetmek amacıyla bir hava keşfi yapılmıştır. Bu keşif sırasında Senirköy ile Toklusivrisi arasındaki bölgede tayyare, yerden açılan ateş sonucu yara almış ve mecburi iniş yapmak zorunda kalmıştır. Aynı gün yapılan diğer bir uçuşta ise havanın sisli ve kapalı olmasından dolayı gözlem yapılamamıştır.²⁰⁶⁰

23 Ağustos 1922'te Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri doğrultusunda, Afyon civarında hava keşfi yapılması, harp tayyarelerinin keşif uçaklarını himaye etmesi ve Yunan tayyarelerinin Türk mıntikası dâhilinde uçmasına engel olunması istenmiştir. Bu emir kapsamında Afyon bölgesinde iki ayrı tayyare ile iki ayrı keşif görevi icra edilmiştir. Keşif görevi için havalanan bu tayyarelerden biri, şiddetli rüzgâr ve fırtına sebebiyle Gazlıgöl civarından geri dönmek zorunda kalmıştır. Diğer tayyare ise havalandıktan kısa bir süre sonra, iki Yunan av tayyaresinin saldırısına uğramış ve

²⁰⁵⁸ Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.307-309.

²⁰⁵⁹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.98.

²⁰⁶⁰ **ATBD**, Sayı: 129, 2012, s.64-69.

isabet alarak meydana geri dönmüştür.²⁰⁶¹ Dolayısıyla ilgili sebeplerden hava keşif görevleri icra edilememiştir.

Hazırlıklar devam ederken yedi Yunan tayyaresi tarafından Türk cephe hattının farklı bölgelerinde hava keşif faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda sabahleyin üç Yunan tayyaresi Afyon'un güneyinde, iki Yunan tayyaresi Afyon'un doğusunda ve Bolvadin üzerinde hava keşfinde bulunmuştur. Bu sırada bir Yunan tayyaresi de Denizli üzerinde gözlem yapmıştır. Aynı gün akşamüzeri bir diğer Yunan tayyaresi de Dadak ve Şuhut civarını keşfederek, bölgeden uzaklaşmıştır.²⁰⁶² İlgili hava keşifleri Yunan ordusunun, Türk tarafından bir taarruz beklediğini göstermektedir.

24 Ağustos 1922'de Mustafa Kemal Paşa, Konya'dan Şuhut'a, ertesi gün de Kocatepe'ye gelmiştir. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Erkân-ı Harbiye Vekili Fevzi (Çakmak) ve Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) yerini almıştır.²⁰⁶³

Aynı tarihte Büyük Taarruzu gizlemek amacıyla, Kocaeli civarındaki Rumköy'de bir baskın harekâtı gerçekleştirilmiştir. Asıl taarruzun gerçekleşeceği mevzilere çok uzak bir bölgede yapılan bu baskın harekâtı başarıyla sonuçlandırılmış ve Yunan kuvvetleri mevzilerini terk etmek zorunda kalmıştır.²⁰⁶⁴ Yapılan bu harekât ile Yunanların dikkatini farklı noktalara çekmek amaçlanmıştır. Aynı gün içerisinde Yunanlar ise bir piyade taburu, bir süvari bölüğü ve bir bataryadan meydana gelen güçle Vezirhan'a saldırmış, ancak başarılı olamamıştır.²⁰⁶⁵

Oyalama muharebeleri yapılırken yedi Yunan tayyaresi tarafından Türk cephe hattının farklı bölgelerinde hava keşfi yapılmıştır. Bu kapsamda üç Yunan tayyaresi Hüsrevpaşahanı, Bayat, Sülümenli ve Çivril civarını keşfetmiştir. Dört Yunan tayyaresi ise muhtelif zamanlarda Afyon'un güneyi ile Sandıklı civarında gözlem yapmıştır.²⁰⁶⁶

Karşılıklı hava keşifleri devam ederken tayyare malzemesi ve teminine yönelik Paris'ten Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilen yazıyla, 30 sandık tayyare malzemesi ile 10.000 kuru pilin Marsilya'dan hareket iden Lamartin isimli vapurla

²⁰⁶¹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.98.

²⁰⁶² **BCA**, 030.10.0.0/54.354.34.

²⁰⁶³ **Türk İstiklal Harbi**, C.II, 2. Kitap, s.95.

²⁰⁶⁴ **BCA**, 4935/030.10.0.0/54.354.34.

²⁰⁶⁵ **BCA**, 4935/030.10.0.0/54.354.34.

²⁰⁶⁶ **BCA**, 4935/030.10.0.0/54.354.34.

İskenderun'a sevk edildiği bildirilmiştir.²⁰⁶⁷ İlgili yazı, harp ortamında Türk Başkomutanlığı'nın tayyare ve malzeme ihtiyacını karşılamaya dönük faaliyette bulunduğunu göstermektedir.

Malzeme temini yapılırken Türk taarruz planı çerçevesinde; 1'inci, 2'nci, 4'üncü ve 5'inci Kolordular akşamları Bolvadin, Çay, Emirdağ ve Ilgın'dan casuslara ve Yunan tayyarelerine görünmeden ileri yürüyüşe geçmiştir. Kuvvetler geceleri yapılan intikalle İsmet Paşa'nın kumandasında Afyonkarahisar'ın güney kısmındaki 25 kilometrelik bölgeye 24/25 Ağustos 1922 gecesi ulaşmıştır. Böylece, Türk kuvvetleri taarruz mevzilerine yerleşmeye başlamıştır.²⁰⁶⁸

25 Ağustos 1922 gününü de birlikler bulundukları mevzilerde gizlenerek geçirmiştir.²⁰⁶⁹ Taarruz için hazırlıklar devam ederken, Yunan tayyarelerinin keşiflerine bir türlü engel olunamamıştır. Bu nedenle Kalecik ve Başağaç bölgelerindeki keşifleri önlemek için Akarçay kuzeyi ile Eskişehir civarında taarruz hazırlığı yapıldığı intibai verilmeye çalışılmıştır.²⁰⁷⁰

Döğer bölgesine gönderilen keşif tayyaresi Yunan ihtiyat grubunu keşfederek bölgedeki durumda değişiklik olmadığını Batı Cephesi Komutanlığına bildirmiştir. Harekât öncesi gerçekleştirilen uçuşlar sonucunda 11 Yunan tümeninin cephede konuşlandığı belirlenmiştir. Ayrıca bu uçuşlar sırasında Yunanların; Garipçe, Afyon, Eskişehir ve Uşak'ta hava unsurları olduğu görülmüştür. Bu hava birliklerinde 4 ya da 5 tane tayyare bulunduğu tespit edilmiştir.²⁰⁷¹

Hazırlıklar devam ederken Çobanlar İstasyonu civarında Yunanlara ait bir keşif tayyaresi ile hava muharebesi yapılmıştır. Ancak Türk tayyaresindeki tüfeğin tutukluk yapması üzerine geri dönmek durumunda kalınmıştır. İniş sonrasında yapılan incelemede tayyarenin pervanesinde yedi adet mermi isabeti olduğu görülmüştür.²⁰⁷²

²⁰⁶⁷ İSH, K: 1596, G: 48, B: 48-1.

²⁰⁶⁸ İzzettin Çalışlar, **Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1'inci Kolordu**, Yayına Hazırlayan: Zekeriya Türkmen, Alev Keskin, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007, s.41; Fahri Belen, "Afyon'dan İzmir'e", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.7, Ağustos 1997, s.68; **Türk İstiklal Harbi**, C.II, 2. Kitap, s.31-40.

²⁰⁶⁹ **Askeri Mecmua**, Tarih Kısmı, Sayı: 94, 1934, s.5.

²⁰⁷⁰ Yel, **a.g.e.**, s.315.

²⁰⁷¹ Besbelli, Göymen, **age.**, s.174-175.

²⁰⁷² **ATBD**, Sayı: 129, 2012, s.106.

Karşılıklı hava faaliyetleri devam ederken Batı Cephesi Komutanlığı tarafından, Cephe Tayyare Bölüğüne genel taarruz emri iletilmiştir. Bu emirde, Yunan ihtiyat grubu ile Afyon'un güneybatısındaki Yunan birliklerinin durumunun keşfedilmesi istenmiştir. Ayrıca, Türk harp tayyarelerinin özellikle Afyon'un güney ve batı bölgesi üzerinde uçarak Yunan tayyarelerinin keşif faaliyetlerine engel olması emredilmiştir. İlave olarak keşif görevlerinin saat 10.00'da tekrar edileceği belirtilerek, Seyitgazi bölgesi ve Döğer istikametine giden yollarında gözetlenmesi istenmiştir.²⁰⁷³

Tarruz hazırlıklarının belirli bir aşamaya getirildiği sırada Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf (Orbay) Bey'e çektiği telgraf ile harekâtın 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayacağını bildirmiştir.²⁰⁷⁴

Türk kuvvetlerinin gizlice cephe hattına kaydırılması Yunan 1'inci Kolordu Komutanı Trikopis tarafından tayyareler ve casuslar vasıtasıyla öğrenilmiştir. Ancak Trikopis, Türk kuvvetlerinin sayısını tam olarak öğrenememiş ve önemli bir saldırı beklememiştir.²⁰⁷⁵ Bu yüzden 25 Ağustos 1922 tarihinde sadece önlem maksadıyla Yunan 2'nci Kolordusunun Eğret'te bulunan 7'nci Tümenini, Balmahmut istikametine yürüyüşe geçirmiştir.²⁰⁷⁶

26 Ağustos 1922 sabahı Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile saat 04.30'da Türk topçularının atışları başlamıştır. Takip eden süreçte kuvvetlerin ileri harekâtı gerçekleşmiştir.²⁰⁷⁷ Türk kuvvetlerinin şiddetli taarruzu neticesinde Yunan kuvvetlerinin güçlü savunma tahkimatı aşılmış, mevzileri düşürülmüştür. Yunan kuvvetleri Türk ordusunun baskın harekâtına karşı, akşam ve gece, karşı taarruz girişimlerinde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır. Bu sırada Türk kuvvetlerinin süngü hücumu ile Yunan birlikleri geri atılarak püskürtülmüştür. Muharebeler devam ederken Mustafa Kemal Paşa, cephe hattındaki gelişmeleri İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) Bey'e iletmiştir. Telgrafında, Büyük Taarruz'un başladığını bildirmiş ve Belentepe, Kalecik Sivrisi, Tınaztepe ile Kırcaaslan'ın güneyindeki tepelerin zapt

²⁰⁷³ İSH, K: 4478, G: 70, B: 37.

²⁰⁷⁴ BCA, 030.10.0.0/54.355.7.

²⁰⁷⁵ BCA, 4935/030.10.0.0/54.354.34.

²⁰⁷⁶ Belen, a.g.m., s.68; Türk İstiklal Harbi, C.II, 2. Kitap, s.31-40.

²⁰⁷⁷ Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007, s. 27-28.

edildiğini ifade etmiştir. İlave olarak, Yunanların bölgeye tren ve otomobillerle asker sevk ederek takviye unsurlar getirdiğini belirtmiştir.²⁰⁷⁸

Türk 1'inci ve 2'nci Ordusunun taarruzu devam ederken, Fahrettin (Altay) Paşa komutasındaki 5'inci Süvari Kolordusu Sandıklı'daki Ahır dağlarını takip ederek, Sinanpaşa Ovasına inmiş ve Yunan ordusunu arkadan sarmıştır. Böylece Yunan kuvvetleri Afyon civarında sıkıştırılmıştır. Türk Süvari birlikleri, Yunan ordusunun ikmal ve lojistik bağlantısını kesmek amacıyla Afyon ile Dumlupınar arasındaki demir yolunu üç bölgeden bozmuştur. Bu durum, Yunan kuvvetlerinin psikolojik olarak süreçten olumsuz etkilenmesine neden olmuştur.²⁰⁷⁹

Büyük Taarruz'un ilk günü Türk ordusunda bulunan 17 tayyare hava harekât görevleri için hazır hale getirilmiştir. Ancak, elde yeterli uçucu olmadığı için pilotlar birkaç sorti uçmak zorunda kalmıştır.²⁰⁸⁰ Büyük Taarruz sabahı hazırlanan tayyareler günün ağarması ile birlikte çalışmaya başlamış ve son bir kontrolden sonra birer birer havalanmıştır.²⁰⁸¹ Bu durum, karşıt güçlerin hava unsurlarının karşı karşıya gelmesine yol açmıştır.²⁰⁸²

Büyük Taarruz'un başlaması ile birlikte akşama kadar 12 keşif uçuşu yapılmış ve dört kez Yunan uçakları ile çatışmaya girilmiştir. Hava muharebeleri sırasında üç Yunan tayyaresi hava muharebesinden kaçmış, biri ise Türk mevzilerine inmek durumunda kalmıştır. Pilot Kolağası Fazıl Bey tarafından inişe zorlanıp, ele geçirilen bu tayyareye “*Garipçe*” ismi verilmiştir.²⁰⁸³ Bu sırada aynı gün içerisinde tayyareler aracılığıyla Yunan mevzilerine 7.000 beyanname atılmak suretiyle etkinlik gösterilmiştir.²⁰⁸⁴

Türk Başkomutanlığı tarafından hazırlanan ve tayyarelerle Yunan hatlarına atılan üzerinde tarih belirtilmemiş Rumca beyannamelerden birinde;

“Venizelos, İngiltere'yle anlaşarak Kırım, Odesa ve Anadolu'da Helenizm'i paramparça etti, bir hiç uğruna çoğunuzun kanına girdi. Görüyoruz ki sonunda

²⁰⁷⁸ BCA, 4948/030.10.0.0/54.355.7.

²⁰⁷⁹ BCA, 4948/030.10.0.0/54.355.12.

²⁰⁸⁰ Fırtına, **a.g.e.**, s.36-37; Başka bir kaynakta 26 Ağustos 1922 sabahı Türk ordusunun elinde faal 18 tayyare olduğu belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kaymaklı, **a.g.e.**, s.98.

²⁰⁸¹ Murat Bastem, **Büyük Taarruzda Hava Muharebeleri**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yaımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2010, s.79.

²⁰⁸² BCA, 030.10.0.0/54.354.34.

²⁰⁸³ İSH, K: 1644, G: 37, B: 1.

²⁰⁸⁴ BCA, 030.10.0.0/54.355.12; İSH, K: 4320, G: 17, B: 1-55.

bu durumun farkına vardınız; insanlık ve hakkaniyet düşüncesi galip geldi ve biz buna çok memnun olduk.

Biz Türklerin ne toprakta ne servette ne de bir canda gözüümüz var. Biz yalnızca vatanımızı ve canımızı savunmaya çalışıyoruz. Siz üstelik bugüne kadar Venizelos'un kışkırtmasıyla vatanımıza ve canımıza kastettiniz. Bunu saymazsanız bizim size karşı koymak için bir sebebimiz olmadığını görürsünüz.

Biz 700 yıldır Rumlarla birlikte yaşıyorduk, karşılıklı olarak birbirimize yarar sağlıyorduk ve gelecekte de birbirimize ihtiyacımız olacak. Bir sebep olmazsa, hiçbir Türk'te sizin hayatlarınıza kastedecek bir art niyet olmaz. Tiranlığa ve Venizelos'a karşı başkaldırırsanız ve bize gelerseniz arkadaş olarak yoldaş olarak kabul edilirsiniz. Yunanistan'a geçmek arzusunda olup bize sığınanları, adalara yollamak için seve seve yardıma hazırız.

Gelin, akan kan artık dursun, ışığa girsin Anadolu'nun halkları. İçtenlikle bir kez daha tekrarlıyoruz. Düşmanımız sadece canımıza ve ana yurdumuza kastedenlerdir. Onlar ki, eğer bu şekilde devam ederlerse, çatışma kaçınılmazdır."²⁰⁸⁵ denilmiştir.

Taarruz devam ederken Sivrihisar adlı uçakla Döğer ve Altuntaş bölgesinde yapılan hava keşfinde; yollarda herhangi bir faaliyete rastlanmamış, Döğer'den İhsaniye'ye 25 vagonluk bir trenin geldiği tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Yunanlılara ait bir gün önce tespit edilen meydan ve hangarlar civarında, başka bir çadır olmadığı, dolayısıyla ilgili bölgenin sahte hava meydanı olması ihtimalinin yüksek olduğu değerlendirilmiştir.²⁰⁸⁶

27 Ağustos 1922'de Kolağası Fazıl Bey tarafından saat 07:00 evvelde bir keşif uçuşu yapılmıştır. Bu keşif uçuşunda, Afyon'dan Ahır dağına kadar uzanan Yunan hatlarının gerisinde bulunan Döğer ve Altuntaş mıntikasındaki ihtiyat kuvvetlerinden eser görülmediği tespit edilmiştir. Keşfin devamında, bir Yunan tayyaresinin hava taarruzunda bulunduğu, ancak başarılı olamayarak bölgeden uzaklaştığı belirtilmiştir. Ayrıca keşif sırasında, Afyon'dan tayyareye topçu ateşi açıldığı ancak herhangi bir zayıata uğranmadığı ifade edilmiştir. İlave olarak, havanın çok sisli olmasından dolayı keşfe devam edilemediği beyan edilmiştir.²⁰⁸⁷

İkinci keşif uçuşunda Yunanların sağ kanadının çöktüğü tespit edilmiştir.²⁰⁸⁸ Keşfin devamında, Yunanların birinci tahkimat hattını tahliye ettikleri tespit edilmiştir. Bu kapsamda, birinci tahkimat hattında faaliyet olmadığı, İkinci tahkimat hattında ise önemli bir kuvvet toplandığı görülmüştür. Ayrıca keşif sırasında, Yunanların ikinci

²⁰⁸⁵ İSH, K: 1227, G: 38, B: 5; İlgili beyannamenin Rumca aslı Ek'te yer almaktadır.

²⁰⁸⁶ İSH, K: 4320, G: 17, B: 1-52.

²⁰⁸⁷ İSH, K: 1784, G: 76, B: 1aaa.

²⁰⁸⁸ İSH, K: 1784, G: 76, B:1.

tahkimat hattında bulunan toplarının ateşe devam ettikleri gözlemlenmiştir. İlave olarak, Afyon ile Sülün yolu üzerinde hayvanat ile nakliye faaliyeti olduğu tespit edilmiştir. Erkmen Tepe sırtlarına çıkan dere içinde bir tabur Yunan kuvveti görülmüştür. Bu taburun, Yunanların ikinci tahkimat hattı gerisine yaklaştığı belirlenmiştir. Keşfin devamında, Gazlıgöl'den Afyon doğrultusuna 32 vagonlu bir trenin geldiği görülmüştür.²⁰⁸⁹ Ayrıca, Afyon Uşak hattında bir faaliyet belirlenmemiş, Afyon İstasyonu'nda ise yoğun bir efrad ve personel varlığı tespit edilmiştir. Hasanbeli ile Ahır Dağı civarındaki Yunan tahkimat hattı gerisindeki kuvvetin iki alay olduğu, Sinanpaşa, Garipçe ve Paşa Köy yollarında bir faaliyet olmadığı gözlemlenmiştir. Ek olarak, Garipçe'de bulunan Yunan kuvvetlerinin, tayyare hangarları gerisinde bulunduğu belirlenmiştir. Uçuş sırasında, hava önlemesi yapmak için iki Yunan tayyaresinin havalandığı tespit edilmiş, ancak hava muharebesine girilmemiştir. Kayadibi, Senirköy ve Tilkikırı arasındaki arazide yağış ve buna bağlı olarak sis olduğu için keşif yapılamamıştır. Çobanözü, Tazılar ve Elvanpaşa civarında Türk süvarileri aranmış ise de bulunamamıştır.²⁰⁹⁰

Kolağası Fazıl Bey tarafından öğleden önce bir keşif daha yapılmıştır. Bu keşifte; Çalışlar, Bostanlı, Eğret, Cumalı, Kırkpınar ve Yeniceköy'deki Yunan ordugâhlarının yerinde olduğu görülmüştür. Keşfin devamında, İhsaniye İstasyonu'nda 10 kadar çadırla, bir tabur kadar ordugâh tespit edilmiştir. Sisin yoğunluğundan arazi tam görülememiş ayrıca Kadımürsel civarında tayyarenin motorunun devrinin düşmesinden dolayı geri dönülmüştür.²⁰⁹¹

Muharebelere dair Mustafa Kemal Paşa tarafından Başvekil Rauf Bey'e gönderilen telgrafta; Afyon'un güneyinde şiddetli bir şekilde muharebelerin devam ettiği, Türk kuvvetlerinin taarruzu ile Erkmentepe'nin ele geçirildiği, bu sırada başlayan Yunan karşı taarruzunun püskürtüldüğü bildirilmiştir.²⁰⁹² Ayrıca muharebelerin devamında, Yunan kuvvetlerinin Afyon'daki mevzilerini kaybederek, Dumlupınar istikametine kaçtıkları ifade edilmiştir. Neticede verilen mücadele sonucunda Afyon mevzileri ile şehrin aynı gün içerisinde kurtarıldığı iletilmiştir.²⁰⁹³

²⁰⁸⁹ İSH, K: 1784, G: 76, B:1aa.

²⁰⁹⁰ İSH, K: 4320, G: 17, B: 1-57.

²⁰⁹¹ İSH, K: 1784, G: 79, B: 1.

²⁰⁹² BCA, 030.10.0.0/54.355.7.

²⁰⁹³ BCA, 4942/30.10.0.0/54.355.7.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti, halkın heyecanlı tezahüratları altında Afyon'a ulaşmış ve geceyi burada geçirmiştir. Yunan kuvvetleri ise dağınık bir şekilde geri çekilmiştir.²⁰⁹⁴ Aynı gün içerisinde Tayyare Bölüğü tarafından Konya Benzin Deposu'ndan Akşehir'e 30 ton tayyare benzini ile 5 ton Hint yağı gönderilmesi istenmiştir.²⁰⁹⁵

Taarruzun geliştiği dönemde Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa tarafından TBMM'ye gönderilen telgrafta; Türk tayyarelerinin, Yunan tayyarelerinin engellemesine karşın keşif faaliyetinde bulunduğu ve cephe gerisine beyannameler attığı bildirilmiştir. Bu sırada bir Yunan tayyaresinin, Afyon'un güneyindeki gelişmeleri tespit etmek için bölgede hava keşfi yaptığı da iletilmiştir.²⁰⁹⁶

28 Ağustos 1922'de İsmet Paşa tarafından havacılara; bildiri atma, keşif ve bombardıman görevi verilmiştir.²⁰⁹⁷ Öğleden önce Yunanların durumunu keşfetmek için üç değişik istikamette üç ayrı tayyare ile hava keşfi yapılmıştır. Bu keşiflerden biri Seyidgazi ile Eskişehir yolu üzerinde yapılmıştır. Keşif sırasında, ricat eden Yunan ordusunun iki tümeden oluşan kuvvetinin karışık bir halde Eğret'i geçtiği belirlenmiştir.²⁰⁹⁸ Bu sırada, Yunan ordusunun artçı kuvvetlerinin Araplı Çiftliği kuzeyinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sırada Yunan ordusuna mensup Çatal Çeşme'de, Arablı Çiftliği ve Altuntaş yolunun doğusundaki tepelerde dağınık küçük artçı birlikler olduğu gözlemlenmiştir.²⁰⁹⁹ Eğret civarında bulunan Yunan kıtaları havadan bombalanmış ve makineli tüfek ateşine tutulmuştur. Fırtına sebebiyle keşfe devam edilememiş ve geri dönmüştür.²¹⁰⁰

İkinci keşif sırasında; Araplı Çiftliği, Eğret ve Gazlıgöl civarı keşfedilmiştir. Bu keşif sırasında, Yunanların ricat eden kolbaşısının Eğret ile Sülümanlı Boğazı arasında olduğu görülmüştür. Bu kuvvetin iki tümen kadar olduğu, Eğret ve Araplı Çiftliği yolu üzerinde gayri muntazam bir halde yürüdüğü tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Yunan kuvvetlerinin Gazlıgöl'den itibaren köyleri ve harman yığınlarını

²⁰⁹⁴ BCA, 4942/30.10.0.0/54.355.7.

²⁰⁹⁵ İSH, K: 1691, G: 14, B: 1.

²⁰⁹⁶ BCA, 30.10.0.0/54.355.12.

²⁰⁹⁷ İSH, K: 1200, G: 59, B: 59-1.

²⁰⁹⁸ İSH, K: 1786, G: 155, B: 155-14.

²⁰⁹⁹ İSH, K: 1786, G: 155, B: 155-14a.

²¹⁰⁰ İSH, K: 4554, G: 9, B: 1-77.

yaktıkları belirlenmiştir.²¹⁰¹ Bu sırada Yunan yürüyüş kolları üzerine 12,5 kiloluk bombalar atılmış, önemli oranda zayıatverdirildiği gözlemlenmiştir. Bu bombardıman sonucu Yunan kıtalarının dağıldığı belirlenmiştir. Hava bombardımanından sonra, Eğret'in güneyinde bulunan Yunan kıtaları makineli tüfek ateşiyle taranmıştır. Keşfin devamında, hava pek bulutlu ve fırtınalı olduğu için ricat eden Yunan kuvvetlerinin geneli keşfedilememiştir.²¹⁰²

Üçüncü hava keşfi; Çay, Çalışlar, Akarçay, Gazlıgöl, Eğret, Araplı Çiftliği ve Afyon istikametinde yapılmıştır. Keşif sırasında, Eğret'i geçmekte olan ricattaki Yunan kuvvetinin yaklaşık iki tümen olduğu belirlenmiştir. Bu çekilen kuvvetlerin gayri muntazam bir şekilde yürüdükleri, kıtaların ve ağırlıkların karışık bir halde oldukları görülmüştür. Keşfin devamında, Eğret üzerindeki Yunan kıtaları üzerine 12,5 kiloluk beş bomba atılmıştır. Ayrıca, hazırlanan beyannamelerden 2.000 adedi Yunan birlikleri üzerine serpilmiştir.²¹⁰³ Harekâtın şiddetli bir şekilde cereyan ettiği harp ortamında, hava unsurlarının desteği inisiyatifin ele geçirilmesinde önemli bir katkı sağlamıştır.

29 Ağustos 1922 tarihinde İsmet Paşa, Cephe Uçak Bölüğü Komutanlığına gönderdiği emirle; tayyarelerle Eğret, Altuntaş, Hamurköy, Çalköy, İşören, Dumlupınar ve Altuntaş'tan kuzey ve kuzeybatıya giden istikametlerin keşfedilmesini emretmiştir. İlgili yazıda hava keşfinin, Yunanların hangi istikamette çekilmekte olduğu ve ne durumda bulunduğu belirlenmesi açısından önemli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, Eskişehir'in doğusuyla Seyitgazi bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin durumunun keşfedilmesi de istenmiştir.²¹⁰⁴

Batı Cephesi Komutanlığının emri üzerine Tayyareci Mükerrer Bey ile Rasit Hamdi Bey tarafından yapılan hava keşfinde, Seyitgazi'den Eskişehir'e doğru Yunan kuvvetlerinin büyük kuvvetlerle nakliyat yaptığı belirlenmiştir.²¹⁰⁵ Eğret, Altuntaş, Çerkesköy, Hamidiye ve Çerkesköyü civarında Yunan kıtaları olmadığı tespit edilmiştir.²¹⁰⁶

²¹⁰¹ İSH, K: 1786, G: 155, B: 155-10.

²¹⁰² İSH, K: 1786, G: 155, B: 155-10a.

²¹⁰³ İSH, K: 1786, G: 155, B: 155-12.

²¹⁰⁴ İSH, K: 4478, G: 70, B: 49.

²¹⁰⁵ İSH, K: 1786, G: 156, B: 156-26.

²¹⁰⁶ İSH, K: 4320, G: 17, B: 1-61.

Afyon'un kurtarılmasından sonra, Yunan kuvvetlerinin izlenmesi amacıyla 29 Ağustos 1922'de tayyare bölüğünün Afyon'a sevk edilmesi istenmiştir. İlgili emir üzerine Çay'da bulunan pilotlar ile tayyareler Afyon'a intikal etmiştir.²¹⁰⁷ Böylece, Yunanları daha yakından takip ve keşfetme olanağı elde edilmiştir.

Taarruz devam ederken Türk ordusunun elinde; eğitim, keşif, av ve bombardıman tiplerinde 32 tayyare olduğu görülmüştür. Bu sırada aynı gün, Almanya'dan temin edilen ve Samsun'da uçuşa hazırlanan 2 adet Albatros C-XV tayyaresi uçarak Bolvadin ile Çay civarındaki alana inmiştir. İniş sırasında tayyarelerden birinin pervanesine taş çarpmış ve pervane parçalanmıştır. Bu yüzden tayyare tamir için Akşehir'e gönderilmiştir. Eldeki 32 tayyarenin hepsi cephe hattında olmamakla birlikte; İtalya, Fransa ve Almanya'dan temin edilen tayyarelerle harp harekât şekillendirilmiştir.²¹⁰⁸

Türk ordusunun başarısı Yunan Genelkurmayı tarafından İngiliz Askeri Ataşesine verilen beyanatta; *"Türklerin İtalyanlardan aldıkları Spad tayyarelerinin, Yunan hava keşiflerini felce uğrattığı, bu yüzden Afyon'un güneyindeki Türk yığınının çok geç keşfedildiği"* şeklinde ifade edilmiştir.²¹⁰⁹

28-29 Ağustos 1922 tarihlerinde Yunan kuvvetlerine ait beş tümen, Türk Ordusu tarafından yakından takip edilerek, Dumlupınar'da kuşatılmıştır. Bu süreç Yunan kuvvetlerini 30 Ağustos 1922'de bir meydan muharebesi vermeye zorlamıştır. Neticede Mustafa Kemal Paşa'nın, harp sahasına girerek idare ettiği kuşatma harekâtı neticesinde Yunan kuvvetlerinin büyük bir kısmı imha edilmiştir.²¹¹⁰

Muharebeler sırasında Yunan kuvvetleri Kızıldaş Vadisi'ndeki ağaçlık alanda müdafaa yapmıştır. Havanın kararmasından sonra Türk birlikleri süngü taarruzuna başlamıştır. Bu taarruz sonucunda kısa sürede Yunanların elinde olan mevziler ve ağırlıkları ele geçirilmiştir.²¹¹¹ Bu sırada Meydan Muharebesi sırasında Yunan

²¹⁰⁷ Cengiz Tatar, **Türk Havacılık Tarihi (1909-1954)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar, 2018, s.165-183.

²¹⁰⁸ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.101.

²¹⁰⁹ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972, s.454-455.

²¹¹⁰ **İSH**, K: 1786, G: 159, B: 1.

²¹¹¹ **İSH**, K: 1786, G: 159, B: 2.

kuvvetlerinin bir kısmı esir alınmıştır.²¹¹² Kalan kısmı da muharebe kabiliyetini kaybederek düzensiz olarak İzmir'e doğru kaçmıştır.²¹¹³

Başkomutan Meydan Muharebesi'nin icra edildiği gün Türk havacıları tarafından; Döğer, Çörez Boğazı, Etyemez, Doğanarslan, Çakırlar Tekkesi, Kayalar ve Kırkpınar bölgesinin keşfi yapılmıştır. Bu keşifte; Döğer'in kuzeyinde, demir yolu hattının doğusu ile batısında, Döğer'den kuzeye ve batıya giden yollar üzerinde hiçbir yürüyüş kuvveti görülmemiştir. Sadece Döğer'in kuzeyinden beş kadar arabanın geldiği tespit edilmiştir. Havanın bozuk, bulutun çok yoğun olması ve fırtınanın şiddetinden keşfe devam edilememiştir.²¹¹⁴

1922 yılı Ağustos ayı içerisinde harekât bölgesi üzerinde 27 hava harp görevi icra edilerek, Yunan ordusunun durum ve vaziyeti tespit edilmiştir. İlgili keşif görevleri, Türk komuta kademesinin askerî taktik ve stratejisini belirlemede etkili olmuştur.²¹¹⁵

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e çektiği telgraf ile gelişen askerî süreci bildirmiştir.²¹¹⁶ Bu telgrafta; bir Yunan birliğinin Dumlupınar'daki Yunan kuvvetlerini takviye etmek amacıyla bölgeye yöneldiği, ancak meydan muharebesinin Türk ordusu lehine sonuçlandığını öğrenerek kuzeye yöneldiğini ifade etmiştir. Ayrıca, bu Yunan birliği ile Kütahya civarında yapılan muharebenin Türk kuvvetleri tarafından kazanıldığını belirtmiştir. İlave olarak, burada yenilen Yunan kuvvetlerinin Gediz istikametinde çekildiğini eklemiştir.²¹¹⁷

4.2.5. Takip Harekâtı Sırasında Hava Faaliyetleri

Başkomutan Meydan Muharebesi sonrasında 30 Ağustos 1922'de başlayan ve Yunan kuvvetlerinin 18 Eylül 1922'de tüm Batı Anadolu'dan atılmasına kadar devam eden bir takip harekâtı icra etmiştir. Bu süreçte Türk kara ve hava unsurları kademe

²¹¹² İSH, K: 1786, G: 159, B: 18.

²¹¹³ İSH, K: 1786, G: 159, B: 18a.

²¹¹⁴ İSH, K: 4320, G: 17, B: 1-63.

²¹¹⁵ Akgül, a.g.m., s.248.

²¹¹⁶ BCA, 030.10.0.0/54.355.8.

²¹¹⁷ BCA, 4997/30.10.0.0/54.355.11.

kademe ilerleyerek, Yunan kuvvetlerini Anadolu'dan atmak adına faaliyet göstermiştir.

Takip harekâtı safhasında Tayyare Bölüğünün bütün tayyareleri Yunan kuvvetlerini bombalama emri almıştır. Ancak ilgili tarihte meydana gelen fırtına nedeniyle bombardıman görevi yapılamamıştır. Tüm problemlere karşın, 30-31 Ağustos tarihlerinde uçuşlar yapılmış, Yunanların Dumlupınar'da tutunamayıp Uşak istikametine doğru çekildikleri tespit edilmiştir.

Harbin bu safhasında Cephe Tayyare Bölüğünün Yunanları takip ederek keşfetmesi emredilmiştir. Tayyare bölüğü intikal etmeden önce, Kolağası Fazıl Bey ve havacı personel, karargâha çağırılmıştır. Burada İsmet Paşa tarafından tüm havacı personel başarılarından dolayı tek tek tebrik edilmiştir. İsmet Paşa Kolağası Fazıl'a; *"Şu andan itibaren binbaşılığa terfi ettin. Mustafa Kemal Paşa da tebrik için seni bekliyor."* demiştir. Ardından İsmet Paşa, Kolağası Fazıl Bey'i Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya Binbaşı Fazıl olarak tanıtmıştır. Bu takdimden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle havacılar bir üst rütbeye yükseltilmiştir. Böylece, 31 Ağustos 1922'den geçerli olmak üzere bütün rasit ve tayyareciler birer derece terfi etmişlerdir.²¹¹⁸

Aynı gün cephe hattı üzerinde Kolağası Fazıl Bey ile Rasit Osman Nuri Bey tarafından Sivrihisar tayyaresiyle; Dumlupınar, İslamköy, Kapaklar ve Uşak mıntıkasında hava keşfi yapılmıştır. Keşif sırasında, Kızıldaş Deresi ve civarı bulutlu olduğu için gözlem yapılamamıştır. Keşfin devamında, Banaz İstasyonu ile Kapaklar İstasyonu arasındaki bölgede yürüyüş istikameti batıya doğru olan Yunanların iki tümenlik, bir kuvveti görülmüştür. Ayrıca keşif sırasında, Kapaklar İstasyonu'nda kolbaşı tren hattını geçmiş bir vaziyette ikinci bir iki tümenlik kuvvet tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Uşak'da tren faaliyeti ve nakliyatı görülmemiştir.²¹¹⁹

1 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa, orduya hitaben bir beyanname yayımlamıştır. Bu beyannamede Mustafa Kemal Paşa, ordunun kahramanca mücadele ettiğini belirterek moral değerleri yükseltmiş, harbin en önemli safhasında yeni

²¹¹⁸ Sabit Çetin, *"Büyük Taarruz'da Türk Hava Kuvvetleri"*, **Havacılık Tarihi Sempozyumu**, 13-14 Aralık 2012/İstanbul, Hava Basımevi, Ankara, 2015, s.175-213.

²¹¹⁹ İSH, K: 1786, G: 159, B: 159-26.

meydan muharebelerine hazır olunmasını gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca yeni emrini; “*Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz’dir.*” direktifi ile belirtmiştir.²¹²⁰

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın emri doğrultusunda havacılar, aynı gün içerisinde Seyitgazi, Kütahya, İnönü, Eskişehir, Karaköy ve Uşak civarında gözlem uçuşunda bulunmuştur. Bu uçuşlar sırasında tespit edilen Yunan birlikleri havadan bombalanarak, etkinlik gösterilmiştir.²¹²¹ Havacıların faaliyetleri devam ederken aynı gün içerisinde Uşak kurtarılmıştır.²¹²² Ancak yapılan uçuşlar sırasında, Yunan birliklerinin Uşak’ı yakarak, çekildiği tespit edilmiştir.²¹²³ Bu tarihte cephede, Bölüğün ortalama 19 tayyaresi bulunmakla birlikte, bunların 6 tanesi faal olarak muharebelere katılmış ve emir gereği Uşak’a intikal, zorlu şartlar altında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.²¹²⁴

Taarruz devam ederken Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi tarafından Kuva-yı Havaiye Müfettişliği’ne gönderilen yazıyla, İzmir Limanı’nda toplanacak Yunan gemilerinin tayyarelerle bombalanması için Almanya’dan alınıp, Samsun’a getirilen uçakların bir an önce cepheye nakledilmesi istenmiştir.²¹²⁵ Konuya ilişkin olarak Kuva-yı Havaiye Müfettişliği tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne ulaştırılan yazıyla, Samsun’dan dört tayyare uçurulduğu, bunlardan ancak ikisinin cephe hattına ulaştığı bildirilmiştir. Yazının devamında, diğer iki tayyarenin ise kırıldığı belirtilmiştir. Yazının devamında, bir tayyarenin daha Samsun’dan uçacak olduğu, ancak bölge ile muhabere yapılamadığından bir haber alınamadığı ifade edilmiştir. Ayrıca yazıda, batı cephesi mıntıkasında 7 keşif ve 5 harp tayyaresinin faal vaziyette olduğu, herhangi bir arıza veya sakatlık durumunda cephe bölümünün kuvvetinin on iki tayyare olarak muhafazasına çalışıldığı belirtilmiştir.²¹²⁶

Muharebeler devam ederken İstanbul’dan elde edilen istihbaratta, İngilizlerin Ayastefanos’a getirdikleri tayyarelerin toplamının 55 adet kara tayyaresinden ibaret olduğu belirtilmiştir. Yazının devamında bu tayyarelerin mürettebatı ve muhafızı olarak 300 mevcutlu bir İngiliz birliğinin Ayastefanos’da bulunduğu ve muhafaza

²¹²⁰ İSH, K: 1786, G: 159, B: 28.

²¹²¹ İSH, K: 1787, G: 13, B: 1

²¹²² BCA, 030.10.0.0./54.355.11.

²¹²³ İSH, K: 1790, G: 11, B: 3.

²¹²⁴ Sarp, *age.*, s.125.

²¹²⁵ İSH, K: 1784, G: 107, B: 1.

²¹²⁶ İSH, K: 1797, G: 18, B: 18-1.

kıtaatının her ay sonunda İstanbul'da bulunan diğer bir kıtaatla değiştirildiği ifade edilmiştir.²¹²⁷

2 Eylül 1922'de Afyonkarahisar, Burgazdağ, Göbek, Takmak, Uşak ve İslamköy üzerinde hava keşfi yapılmıştır. Bu keşif sırasında, kaçan Yunan kuvvetlerinin geceyi Uşak'ın güneyinde ve Karakuyu'nun güneydoğusunda geçirdiği belirlenmiştir. Türk kuvvetlerinin ise bir kısmının Uşak'a girdiği, bir kısmının da Kabaklar İstasyonu ile Uşak arasında olduğu görülmüştür. Keşfin devamında; İnay, Kayalıköy ile Uşak'ın batısındaki tepelerin yandığı tespit edilmiştir. Takmak üzerinde iken bir Yunan Spad av tayyaresinin taarruzuna uğranılmış, ancak yapılan manevralarla, bu saldırıdan kurtulunmuştur.²¹²⁸

Taarruz devam ederken Alaşehir üzerinde bir Yunan av tayyaresi ile hava muharebesi yapılmıştır. Ancak, bu hava muharebesi sırasında Yunan tayyaresi kaçmak zorunda kalmıştır. Uçuş görevinin devamında, Alaşehir İstasyonu ile çevresindeki Yunan birlikleri bombalanmıştır.²¹²⁹

Hava faaliyetleri devam ederken Eskişehir işgalden kurtarılmıştır.²¹³⁰ Buradan avdet eden Yunan birlikleri İnönü istikametine yönelmiştir. Aynı dönemde bir kısım Yunan birliklerinin Kasur Ovası yoluyla güneye çekilip köyleri yaktıkları öğrenilince, 5'inci Tümen emrindeki birlikler bu bölgeye yönlendirilmiştir. Taarruz harekâtı devam ederken, kurtulma imkânı kalmadığını gören Yunan 1'inci ve 2'nci Kolordu Komutanları General Trikopolis ve Diyenis maiyeti ve binlerce askeri ile teslim olmuştur.²¹³¹

3 Eylül 1922'de Yunan kuvvetleri takip edilmeye devam etmiştir. Bu sırada Kütahya ve Gediz yoluyla avdet eden Yunan 15'inci Tümenine Akmeşe ve Gedizcivarında bir saldırı gerçekleştirilmiştir. Aynı dönemde Kızıldaş Vadisi'nden çekilen Yunan birliklerine de Hamidiye Hanı civarında harekât yapılmıştır. Buradaki taarruzda birçok Yunan askeri esir alınmış ve top ile makineli tüfek ele geçirilmiştir.

²¹²⁷ İSH, K: 1537, G: 140, B: 140-1.

²¹²⁸ ATBD, Sayı: 129, 2012, s.219.

²¹²⁹ Besbelli, Göymen, *age.*, s.187.

²¹³⁰ BCA, 030.10.0.0./54.355.11.

²¹³¹ İSH, K: 1787, G: 14, B: 1; BCA, 030.10.0.0./54.355.11.

Aynı gün içerisinde cephenin kuzeyinde bulunan iki tümen ve bir alay Yunan kuvvetinin, Bozüyük istikametinden geri çekildiği tayyare keşfi ile tespit edilmiştir.²¹³²

4 Eylül 1922’de Bursa istikametinde avdet eden Yunan kuvvetleri İnönü bölgesinde muharebeye zorlanarak, imha edilmiştir.²¹³³ Bu sırada Türk tayyareleri tarafından Yunan ordusu üzerine Rumca, Türk halkı üzerine de Türkçe beyannameler atmak suretiyle psikolojik harp vasıtaları kullanılmıştır. İlgili dönemde Yunan ordusu üzerine atılan Rumca beyannamelerden birinde;

“Yunan Kumandanları, Yunan zabitleri, Yunan askerleri! Mağlup ve münhezim Yunan tümenleri topunu, tüfeğini bırakarak kaçıyor. Açlık ve yorgunluktan bitap kalmış olan askerleri her yerde teslim oluyor. Her tarafınız sarılmıştır. Kaçamayacaksınız. Teslim olanlar açlık, sefalet ve mahrumiyet ile sürünerek ölmekten kurtulurlar. Bazı Yunan askerlerinin çekildikleri yerlerde İslam ahaliye zulüm ve işkence yaptığı, şimendiferleri tahrip ettiğini görüyoruz. Gerek kumandan ve zabitlerin emriyle ve gerek münferiden her türlü zulüm ve yangından şahsen mesulsünüz.”²¹³⁴ denilmiştir.

Türk tayyareleri tarafından Türk halkının üzerine atılan beyannamelerden birinde ise;

“Sevgili Türkiyeliler, Sevgili kardeşlerimiz!

Türk ordusu, Yunan ordusunu perişan etmiştir. Yunanlar her tarafta tüfeğini bırakıp inhizam ve dehşet içinde kaçıyor. Etrafı sarılanlar her yerde teslim oluyor. Yunan askerleri, geçtikleri yerlerde İslam ahalisine eziyet ediyor. Köyleri, harmanları yakıyor. Kadınlara ve çocuklara işkence ve hakaret ediyor. Ey ahali, sakın korkmayınız. Sizi kurtarmak için üç senedir dağlarda çarpışan ordunuza Cenabı-ı Hak büyük bir zafer verdi. Yıldırım gibi Yunan cellâtlarını kovaladı. Kadınlarınızı, çocuklarınızı düşman kaçarken dağlara ve emin yerlere saklayınız. Eğer düşman bir köy yakmaya, bir yol tahrip etmeye teşebbüs ederse hemen ona hücum ediniz. Kaçan düşmanın yanında kalan her köy emniyetle bilsin ki Türk ordusu yirmi dört saat geçmeden yetişiyor. Bir de hangi Yunan kıtası ve kumandanı mezalim yaparsa onun numarasını ve kumandanının ismini öğreniniz.”²¹³⁵ denilmiştir.

Hava faaliyetleri devam ederken 3 av, 5 bombardıman tayyaresinden oluşan hava birliği Uşak’taki alana inmiştir. Fakat yakıt vs. malzeme henüz Uşak’a ulaşmamıştır.²¹³⁶ Yakıt ve malzeme olmadığı için 6-7 Eylül 1922 tarihlerinde uçuş

²¹³² İSH, K: 1786, G: 141, B: 1.

²¹³³ BCA, 4997/30.10.0/54.355.11.

²¹³⁴ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 4 Eylül 1922, s.1.

²¹³⁵ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 4 Eylül 1922, s.1.

²¹³⁶ İSH, K: 1646, G: 36, B: 36-1, 1a.

yapılamamıştır. Aynı dönemde, Cephe Tayyare Bölüğündeki 15 pilot ve rasıt, Uşak'taki tayyareleri çalışır vaziyette tutmak amacıyla makinist gibi çalışmıştır.²¹³⁷

Cephede keşif uçuşları devam ederken, TBMM'nin 7 Eylül 1922 tarihinde yapılan oturumunda, TBMM Reisi Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından bir tezkere sunulmuştur.²¹³⁸ Bu tezkerede 26 Ağustos 1922'den 31 Ağustos 1922'ye kadar Afyonkarahisar ile Dumlupınar Meydan Muharebelerinde büyük başarılar gösteren havacıların takdirname ile taltif edilmeleri önerilmiştir.²¹³⁹

Taltif edilmeleri istenen havacı personel arasında; Rasıt Kolağası Zeki Bey, Rasıt Kolağası Sami Bey, Rasıt Kolağası Nafiz Bey, Rasıt Mülazım-ı Evvel Tevfik Bey, Rasıt Mülazım-ı Sâni Sıdkı Bey, Sivil Pilot Halim Bey, Sivil Pilot Vecihi Bey, Sivil Pilot Hayri Bey, Sivil Pilot Basri Bey, Sivil Pilot Mükerrerem Bey, Sivil Pilot Fehmi Bey ve Sivil Pilot İhya Bey yer almıştır.²¹⁴⁰ Neticede öneri oy birliği ile tasdik edilmiş ve havacı personel onore edilmiştir.²¹⁴¹

Taarruz ile birlikte, Türk ordusunun harekâtı devam etmiş ve Aydın Yunan işgalinden kurtarılmıştır. Bu sırada Yunan kuvvetleri çekilirken bölgedeki köy, kasaba ve şehirleri yakmıştır.²¹⁴²

Yunan ordusu çekilirken aynı gün Cephe Tayyare Bölük Kumandanı Fazıl Bey tarafından, Garipçe'de ele geçirilen tayyarenin uçurulması için Uşak'ta konuşlu bulunan Birinci Ordu Menzil Müfettişliği'nden bir pilot ve bir makinist gönderilmesi istenmiştir. İlaveten tayyarenin taşınabilmesi için bir kamyonet hazırlanması talep edilmiştir.²¹⁴³

8 Eylül 1922'de kara birlikleri İzmir'e yürürken hava bölüğüne, Salihli ile Manisa bölgesindeki Yunan kıtalarının durumunu keşfetme görevi verilmiştir.²¹⁴⁴ Bu sırada Türk ordusu Manisa'ya girmiş ve burayı Yunan işgalinden kurtarmıştır.²¹⁴⁵

²¹³⁷ Sarp, **a.g.e.**, s.125.

²¹³⁸ **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Kutu: III-8-f, Dosya: 30, Fihrist: 13.

²¹³⁹ **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Kutu: III-8-f, Dosya: 30, Fihrist: 13-1.

²¹⁴⁰ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 8 Eylül 1922, s.1.

²¹⁴¹ **BCA**, 030.10.00., 194.326.14., lef 3, Ek: 2; **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Kutu: III-8-f, Dosya: 30, Fihrist: 13-2.

²¹⁴² **İSH**, K: 1802, G: 21, B: 29.

²¹⁴³ **İSH**, K: 1644, G: 37, B: 1.

²¹⁴⁴ Kaymaklı, **age.**, s.103.

²¹⁴⁵ **İSH**, K: 1802, G: 21, B: 14a.

Yunanlar şehri boşaltırken Manisa'yı yakmış, İzmir doğrultusunda kaçmaya devam etmiştir.²¹⁴⁶

Manisa'nın kurtarıldığı dönemde Harbiye Dairesi tarafından Sevkiyat ve Nakliyat Müdüriyeti Umumiyesi'ne gönderilen yazıyla, Fransa'dan temin edilecek tayyare malzemesine şiddetle ihtiyaç olduğu belirtilerek, konu hakkında bilgi verilmesi istenmiştir.²¹⁴⁷ Bu durum harp harekâtın icrasında tayyarelerin önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

9 Eylül 1922'de Fransa'dan temin edilecek tayyare malzemesine ilişkin olarak Harbiye Dairesi'ne gönderilen cevabi yazıda, gelecek malzemenin İskenderun'a vüruduna dair henüz bir malumat olmadığı bildirilmiştir.²¹⁴⁸

Türk taarruzu sonucu saat 10.00'da süvari kuvvetleri, İzmir'e ulaşmıştır.²¹⁴⁹ Bu sırada İzmir'i terk eden Yunan birliklerinin büyük bir bölümü Urla ve Çeşme'ye çekilmiştir.²¹⁵⁰ Aynı gün Bursa istikametinde Yunan kuvvetlerini takip eden Türk kuvvetleri, şehre girmiştir. Bu sırada Yunan kuvvetleri geri çekilirken Bursa'ya kadar olan tüm köyleri yakmış ve telgraf hatlarını tahrip etmiştir. Bursa'dan çekilen Yunan birlikleri, Gemlik ve Mudanya civarında toplanmıştır.²¹⁵¹

10 Eylül 1922'de Başkomutan Mustafa Kemal, Erkân- Harbiye Reisi Fevzi ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşalar, karargâhları ile İzmir'e girmiş ve Hükümet Konağı'na yerleşmiştir.²¹⁵² Türk komuta kademesinin İzmir'e girdiği gün, hava faaliyeti olmamıştır.²¹⁵³

Yunan ordusu geri çekilirken, komutanlarından Hacı Anesti tarafından 10 Eylül 1922'de Kathimerini Gazetesi'ne verilen beyanatta;

“Mükemmel donanımlı tayyareleri Kemalist orduya götüren bir İtalyan gemisinin Mersin'e gitmekte olduğunu haber aldık. Kemalist ordu bu tayyarelerle bizden daha güçlü duruma gelmişti. Derhal İtalyan kumandan SignorCalamida nezdinde teşebbüse geçerek geminin yükünün

²¹⁴⁶ İSH, K: 1802, G: 21, B: 24.

²¹⁴⁷ İSH, K: 1596, G: 53, B: 1.

²¹⁴⁸ İSH, K: 1596, G: 53, B: 53aa.

²¹⁴⁹ BCA, 030.10.0.0./54.355.11; İSH, K: 1802, G: 21, B: 17.

²¹⁵⁰ İzmir'e giren ilk üç birlik komutanından biri olan Kolağası Zeki (Doğan) Bey, 1944 yılında kurulan Hava Kuvvetleri Komutanlığının İlk Komutanı olarak atanmıştır. Bakınız: **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı**, No: 165-4-4.

²¹⁵¹ BCA, 030.10.0.0./54.355.12.

²¹⁵² İSH, K: 1802, G: 21, B: 19.

²¹⁵³ Sarp, **a.g.e.**, s.130.

boşaltılmamasını talep ettim. İtalyan kumandan, Denizcilik ve Dışişleri Bakanlıklarına sorması gerektiğini söyledi. Bu arada Mersin Limanı'na varan geminin yükü boşaltıldı. Birkaç gün sonra yaptığımız keşif uçuşunda çok güçlü ve mükemmel sistemli Türk tayyarelerini gördük."²¹⁵⁴ denilmiştir.

11 Eylül 1922'de Uşak'ta konuşlu Tayyare Bölüğü'nün malzemeleri tren yolları Yunanlar tarafından bozulduğundan kamyonlar kullanılmak suretiyle karayoluyla Salihli'ye gönderilmiştir. Bu sırada, kullanılamaz durumda Cephe Tayyare Bölüğü envanterinde bulunan bir Breguet, bir Albatros C-XV ve bir adet De Havilland IX model tayyare Uşak'ta bırakılmıştır. Cephe Tayyare Bölüğü'nün Salihli'ye nakli ile harp harekâta buradan iştirak etmek amaçlanmıştır.

Bu sırada 13 Eylül 1922'de Batı Cephesi Komutanlığı, Cephe Tayyare Bölüğü'nün Salihli'den İzmir'e nakledilmesini emretmiştir. Bu emir kapsamında aynı gün iki adet keşif tayyaresi İzmir'e gitmek için havalanmıştır. Ancak, iki keşif tayyaresi de motorlarında meydana gelen arıza nedeniyle Salihli'ye geri dönmek zorunda kalmıştır.²¹⁵⁵

14 Eylül 1922'de bu sefer Sivil Pilot Vecihi'nin, İzmir Seydiköy'deki (Gaziemir) meydana giderek bölgeyi kontrol etmesi burayı hazırlaması emredilmiştir. Bu kapsamda, Sivil Pilot Vecihi Bey, İzmir Seydiköy Hava Meydanı'na iniş yapmıştır. Vecihi Bey, burada gördüklerini anılarında;

"Gördüğüm meydan tayyarelerle dolu idi. Biraz daha yaklaşıncı bunların Yunan kokartlı olduklarını ve düzensiz bir şekilde bırakılmış bulunduklarını gördüm. Yunan pilotları uçarak kaçmak yerine sandalla kaçmayı tercih etmişlerdi."²¹⁵⁶ diyerek anlatmıştır.

Vecihi Bey'in Seydiköy'e vardığı gün, dört av ile bir keşif tayyaresinden oluşan Binbaşı Fazıl Bey komutasındaki Türk hava filosu, İzmir'e ulaşmıştır. Bu sırada arızalı olan üç tayyare Salihli'deki meydana bırakılmıştır. Seydiköy'deki meydana Yunanlardan kalma ganimet olarak üç harp, bir keşif ve bir eğitim tayyaresi elde edilmiştir. Yapılan incelemede bu tayyarelerin ufak tefek tanzime ihtiyaçları olduğu anlaşılmıştır.²¹⁵⁷

²¹⁵⁴ Çelebi, a.g.e., s.325.

²¹⁵⁵ Kaymaklı, a.g.e., s.113.

²¹⁵⁶ Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, s.123-124.

²¹⁵⁷ İSH, K: 1797, G: 18, B: 18-2.

15 Eylül 1922’de Tayyare Bölüğü, 16 tayyare ile Seydiköy’e gelmiştir. Salihli’de bırakılan tayyarelerin bakımları yapılmış ve aynı gün bu tayyareler İzmir’e doğru havalandırılmıştır. Ancak, üç tayyareden biri İzmir’e ulaşırken, ikincisi Çoban İsa İstasyonu yakınına, üçüncüsü ise Seydiköy’e yakın bir bölgeye zorunlu olarak inmiştir.²¹⁵⁸ Aynı gün İzmir açıklarında ve Çeşme civarında bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde, kaçan Yunan birliklerinin Alaçatı’ya geçtiği, Çeşme’de iskele yakınında Yunanların topluluklar halinde gemilere binmeye çalıştığı, Çeşme Limanı civarında harp gemileri ile elli nakliye gemisinin var olduğu tespit edilmiştir. Keşif esnasında Yunan birlikleri havadan makineli tüfek ateşine tutulmuştur.²¹⁵⁹

Hava faaliyetleri devam ederken Kuva-yı Havaiye Müfettişi Muzaffer Bey, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne ulaştırdığı bir yazıyla, eski vaziyete göre müfettişlik merkezinin Konya’da, esas depo ve istasyonun yine Konya’da, tayyare mektebinin Adana’da bulunduğunu bildirmiştir. Yazının devamında, harp harekâtın her şeyden önemli olduğu, bu yüzden harekâtın cereyanı esnasında cephe tayyare bölüklerinin beraberce harekete mecbur kaldığı, bu yüzden Afyon’da dahi bir tayyare istasyonu teşkil edildiği ifade edilmiştir. Aynı yazıda, İzmir cephesindeki harekâtın bitimi sebebiyle, gerideki birçok işlerin akim kalmasından dolayı kendisinin Konya’ya dönmeye mecbur olduğu aktarılmıştır. Yazının devamında, ilgili sebeplerle harekâtın farklı suretle gelişebileceği değerlendirilerek, müfettişlik merkezi, istasyon ve depoların harekât bölgesinden uzak kalmaması için yeni bir merkeze taşınması hususunda emir buyrulması istenmiştir.²¹⁶⁰

16 Eylül 1922 tarihinde Ege Denizi üzerinde yapılan hava keşfinde, Çeşme ve civarında Yunan kuvvetlerinin bulunmadığı, Sakız Limanında ise 20 kadar nakliye gemisinin olduğu görülmüştür.²¹⁶¹

17 Eylül 1922’de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından çıkarılan emirle Konya’daki Kuva-yı Havaiye Müfettişliği ile Adana’daki Tayyare Mektebi’nin tüm malzemeleri ile birlikte İzmir’e taşınması ve Afyonkarahisar’daki harp istasyonunun lağvedilmesine karar verilmiştir.²¹⁶² Bu karar kapsamında Kuva-yı

²¹⁵⁸ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.114.

²¹⁵⁹ **İSH**, K: 1802, G: 22, B: 2.

²¹⁶⁰ **İSH**, K: 1797, G: 9, B: 9-3.

²¹⁶¹ **İSH**, K: 1802, G: 22, B: 4a.

²¹⁶² **İSH**, K: 1797, G: 19, B: 19-1.

Havaiye Mufettişliği ile Adana'daki Tayyare Mektebi İzmir'e nakledilmiştir. Aynı gün Uşak ve Salihli'de bulunan 2 tayyare de uçarak İzmir Seydiköy'e ulaşmıştır.²¹⁶³

Hava birlikleri İzmir'de toplanırken, Cephe Tayyare Bölüğü lağvedilerek 1'inci ve 2'nci Tayyare Bölüklerinin tekrar kurulması kararlaştırılmıştır. Bu tayyare bölüklerinin de bir grup komutanlığı altında vazife görmesi uygun bulunmuştur. İlgili karar kapsamında 1'inci ve 2'nci Tayyare Bölükleri oluşturularak, Binbaşı Fazıl Bey'in emrinde teşkilatlandırılmıştır. Bu sırada, Fazıl Bey'e bir av tayyaresi verilmiştir. Teşkilat değişikliği kapsamında 1'inci Tayyare Bölüğü'ne; 4 keşif, 4 av tayyaresi verilmiş ve komutanlığına da Binbaşı Yahya Bey atanmıştır. 2'nci Tayyare Bölüğü'ne de 4 keşif, 4 av tayyaresi verilmiş ve komutanlığına da Rasit Binbaşı Kenan Bey tayin edilmiştir. Adana'dan iki keşif tayyaresi ile İzmir'e nakledilen Tayyare Mektebi Müdürlüğü'ne de Binbaşı Salim (İlkuçan) atanmıştır.²¹⁶⁴

18 Eylül 1922 itibarıyla Batı Anadolu'daki Yunan askerlerinin bölgeden ayrılması ile Büyük Taarruzun askerî safhası sona ermiştir. Bu sırada bir Yunan tayyaresi Ayvalık üzerinde keşif faaliyetinde bulunduktan sonra Midilli Adası istikametinde uzaklaşmıştır. Başka bir Yunan tayyaresi ise Burhaniye üzerine gelerek hava keşfinde bulunmuş ve Ege Denizine doğru bölgeden ayrılmıştır.²¹⁶⁵

4.2.6. Muharebenin Sonuçları ve Gelişmeler

Büyük Taarruz sonucunda Yunan ordusu, Anadolu'dan atılmıştır. Ardından Türk ordusu, İstanbul ile boğazlar bölgesini kurtarmak amacıyla bu bölgeye yönelmiştir. Bu durum İngilizlerin Çanakkale civarında bir tahkimat hattı kurarak, Türk kuvvetlerini tayyareler ile düzenli olarak keşfetmelerine neden olmuştur.²¹⁶⁶

20 Eylül 1922'de Batı Cephesi Komutanlığı tarafından, İzmir açıklarında hava keşfi yapılması emredilmiştir. Bu emir kapsamında Midilli üzerinde yapılan hava keşfinde, liman önünde ikisi harp gemisi olmak üzere on üç büyük geminin bölgede demirli olduğu görülmüştür.²¹⁶⁷ Ayrıca adada rıhtıma bağlı yüzden fazla kayık olduğu tespit edilmiştir. Adada bulunan kale ve çevresinde münferit çadırlar olduğu

²¹⁶³ Kaymaklı, a.g.e., s.115.

²¹⁶⁴ İSH, K: 1797, G: 20, B: 1.

²¹⁶⁵ İSH, K: 1802, G: 22, B: 22.

²¹⁶⁶ İSH, K: 1802, G: 22, B: 9a.

²¹⁶⁷ İSH, K: 1798, G: 85, B: 1.

belirlenmiştir. Keşfin devamında, Midilli civarında tespit edilen Yunan gemileri havadan bombalanmıştır.²¹⁶⁸

21 Eylül 1922’de İngiliz tayyareleri; Ezine, Ayvacık ve Edremit civarında sabah-akşam keşif yaparak bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu sırada Fransız ve İtalyanlarda kuvvet göndermek yoluyla İngiliz kuvvetlerine destek vermiştir.²¹⁶⁹

Çatışma ihtimalinin arttığı bir dönemde İstanbul’daki İtilaf Devletleri İşgal Kuvvetleri Başkomutanı Harrington tarafından 23 Eylül 1922’de Büyük Millet Meclisi’nin İstanbul’daki mümessili Hamit Bey’e, kuvvetlerin tarafsız ilan edilen alana girmemesi uyarısı yapılmıştır. İtilaf kuvvetlerinin talebi üzerine Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından konu hakkında bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamada Mustafa Kemal Paşa, tarafsız bölge kavramının sadece kendileri için uygulandığını, buna karşılık Yunan tayyare ve gemilerinin İstanbul ve civarında faaliyetlerde bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, İtilaf güçlerinin tarafsız bir tutum ve hareket içerisinde bulunmadıklarını açıklamıştır.²¹⁷⁰

İtilaf güçleri ile muharebe ihtimalinin arttığı bir dönemde Kuva-yı Havaiye Müfettişi Erkân-ı Harp Kaymakam Muzaffer (Ergüder) Bey tarafından, Cephe Tayyare Bölüğü’nün Büyük Taarruz’daki faaliyetlerine ilişkin Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne bir sonuç raporu sunulmuştur. Bu raporda; Ordu envanterine katılan Spad av tayyareleri sayesinde Yunanlara karşı hava üstünlüğü sağlandığı, keşif tayyarelerinin cephe hattı üzerindeki gelişmeleri kusursuz bir şekilde tespit ettiği ve Yunan çekilmesini tespit ederek bildirdiğini ifade etmiştir. Aynı raporda, Yunan kuvvetlerinin çekilmesi esnasında tayyarelerin düşmana kayıplar verdirmek suretiyle önemli katkılar sağladığı, harekât sırasında bir Yunan tayyaresinin düşürüldüğü, iki tanesinin de inişe zorlandığı belirtilmiştir. Ayrıca, harekât sırasında değişik nedenlerden dolayı 4 tayyarenin kırıldığı, ancak bunlardan 3 tanesinin hemen onarıldığı ifade edilmiştir. İlave olarak, Yunanlardan 8 adet tayyare ile çok miktarda yedek malzeme ve Uşak’ta 18.240 adet tayyare bombası ele geçirildiği aktarılmıştır.

²¹⁶⁸ BCA, 030.10.0.0./54.356.4.

²¹⁶⁹ İSH, K: 1802, D: 22, B: 14a.

²¹⁷⁰ İsmail Eyyüpoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002, s.118-120.

Bunların yanında İzmir’de an itibarıyla 16 tayyare bulunduğu, Afyonkarahisar’da 5, Konya’da ise 2 tayyarenin uçuşa hazır hale getirildiği vurgulanmıştır.²¹⁷¹

Aynı tarihte Adana Menzil Mıntıka Kumandanlığı tarafından Harbiye Dairesi Riyaseti’ne gönderilen yazıyla, Fransa’dan Lamartin Vapuru ile gelen tayyare malzemelerinin gümrük vergisiz geçmesine müsaade edildiği belirtilerek, gönderilen vagonlarla sevkiyata başlanmış olduğu bildirilmiştir.²¹⁷²

24 Eylül 1922’de Türk kuvvetleri, İtilaf Devletleri İşgal Kuvvetleri Başkomutanlığının uyarılarına rağmen, İngiliz birliklerinin işgali altında bulunan Çanakkale yakınlarındaki Erenköy’e girmiştir. Bunun üzerine İngiliz kuvvetleri, Fransa ve İtalya’dan destek bulamayarak bölgeden çekilmiştir.²¹⁷³ Aynı gün, Türk tayyareleri tarafından kazanılan zaferin kutlanması amacıyla, hava gösterileri yapılmıştır.²¹⁷⁴

Çatışma riskinin arttığı bir dönemde Kuva-yı Havaiye Müfettişliği tarafından alınan kararla, kara unsurlarını yakından desteklemek ve ordunun hava faaliyetlerini organize etmek amacıyla Seydiköy’de teşkil olunan 1’inci Tayyare Bölüğü’nün Bursa’ya nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Bu emir kapsamında, Afyon Tayyare İstasyonu’ndan 5 ton benzin, kâfi oranda vakum ve hint yağı ile bir zabıt, bir makinist talebe ve üç erin yer hizmetlerinde kullanılmak üzere T işareti ile birlikte Bursa’ya gönderilmesi istenmiştir.²¹⁷⁵

26 Eylül 1922’de İşgal Birlikleri Başkomutanı Harrington, tekrarladığı çağrısı ile Türk ordusunun tarafsız olarak nitelenen alana çekilmesini istemiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa bu isteğe, Türk ordusunun tarafsız bir alan ve bölge tanımadığını açıklayarak cevap vermiştir. Bu sırada Fransız temsilci Franklin Bouillion’un verdiği teminat sonrası Türk ordusu, tarafsız olarak nitelenen bölgeden çekilmiştir. Böylece taraflar arasında bir çatışma ve harp olasılığı ortadan kalkmıştır.²¹⁷⁶

²¹⁷¹ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.191.

²¹⁷² **İSH**, K: 1596, G: 48, B: 48ae.

²¹⁷³ Abdurrahman Bozkurt, “*Türk Hava Sahasının Belirlenmesi (1914-1923)*”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, Haziran 2013, s.251-278.

²¹⁷⁴ İnan, **age.**, s.97.

²¹⁷⁵ **İSH**, K: 1797, G: 20, B: 20aa.

²¹⁷⁶ Türkan Başyigit, “*Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 14, 2007 Bahar, s.177-184.

27 Eylül 1922’de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği tarafından Kuva-yı Havaiye Müfettişliği’ne gönderilen emirle, Elcezire Cephesi için keşif ve av tayyarelerinden oluşan bir tayyare bölüğü teşkil edilerek, bir ay içerisinde bölgeye gönderilmesi istenmiştir. Bu emir kapsamında, Afyon’da 3’üncü Tayyare Bölüğü adlı bir hava birliği teşkili için çalışmalara başlanmıştır.²¹⁷⁷

Türk ordusunun çekilmesinin ardından Büyük Millet Meclisi tarafından 29 Eylül 1922’de İtilaf Devletlerine verilen bir notayla, Trakya’nın boşaltılması ve teslimi durumunda Türk kuvvetlerinin ilerleyişini durduracağı açıklanmıştır.²¹⁷⁸

Türk ordusunun boğazlar ve çevresini kurtarmak amacıyla ilerlediği bir dönemde 4 Ekim 1922’de bir İngiliz tayyaresi tarafından Çanakkale ve çevresinde hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi ile İngilizler, Türk ordusunun durum ve vaziyetini tespit etmeye çalışmıştır.²¹⁷⁹

5 Ekim 1922’de İtilaf Devletlerine ait harp gemileri tarafından Çanakkale Boğazı ve Marmara sahillerinde devriye faaliyetlerinde bulunulmuştur. Aynı gün İngiliz tayyareleri tarafından da Çanakkale, Ezine ve Bayramiç üzerinde hava keşif ve gözlem faaliyeti yapılmıştır.²¹⁸⁰

11 Ekim 1922’de Fransız ve İngiliz tayyareleri tarafından Kumkale, Yeniköy, Çanakkale ve Lapseki üzerinde hava keşfi yapılmıştır.²¹⁸¹ Hava keşifleri devam ederken, TBMM ile İtilaf Devletleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. İlgili mütareke ile Yunanların, 15 gün içerisinde Trakya’yı boşaltması ve bölgeye güvenliği sağlamak amacıyla 8.000 Türk jandarması gönderilmesi karara bağlanmıştır.²¹⁸² Böylece Trakya harp edilmeden kurtarılmıştır. Aynı mütareke ile Türk ordusunun, kesin barışa kadar Çanakkale dolaylarında bekletilmesi ve kuvvetlerin ilerleyişinin durdurulması kararlaştırılmıştır.²¹⁸³ İlgili mütareke ile Türk milli mücadelesinin askeri safhası sona ermiştir. Ancak, Türk

²¹⁷⁷ İSH, K: 1797, G: 21, B: 21-1.

²¹⁷⁸ Başyigit, a.g.m., s.177-184.

²¹⁷⁹ BCA, 030.10.0.0./54.356.4.

²¹⁸⁰ BCA, 030.10.0.0./54.356.4.

²¹⁸¹ BCA, 030.10.0.0./54.356.4.

²¹⁸² Ömer Faruk Kırmıt, “Lozan’a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2021, s.145-162.

²¹⁸³ Erdoğan, Akman, “Mudanya Ateşkes Antlaşması’nın Sovyet Rusya Basınında Yansımaları”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 3, 2014, s.19-45.

ordusu teyakkuzunu korumuş ve bu kapsamda hava birlikleri de harekât bölgesine yakın bölgelere kaydırılmıştır.

Büyük Taarruz, Mudanya Mütarekesi ile sona ererken, muharebeler sırasında Türk ordusu; 2.543 şehit, 1.865 esir, 9.855 yaralı ve harp kaybı olarak 13.162 kayıp vermiştir. Yunan ordusu ise; 18.250 ölü, 35.000 esir, 16.030 yaralı ve 69.280 kişilik kayba uğramıştır. Yunanlardan muharebeler sırasında; 213 top, 900 ağır ve 1.000 kadar hafif makineli tüfek ele geçirilmiştir.²¹⁸⁴

Büyük Taarruz sırasında Afyon ve Uşak'taki Yunan hava birliklerinden; üç adet Nieuport av tayyaresi ve bir adet De Havilland-IX tipi tayyare ile 18.000 dolayında bomba ve 40 ton yakıt ele geçirilmiştir. Alsancak İstasyonunda ise 30 vagon tayyare malzemesi ile yedek aksam bulunmuştur. Bunların yanında, İzmir'de; 1 tane De Havilland IX model keşif tayyaresi ile 3 tane Nieuport av tayyaresi ve 1 adet çift kumandalı Avro 504 eğitim tayyaresi ele geçirilmiştir.²¹⁸⁵ Neticede Büyük Taarruz boyunca Yunan ordusundan, 12 adedi faal veya gayri faal, 10 adedi tahrip edilmiş vaziyette toplam 22 adet tayyare ganimet olarak ele geçirilmiştir.²¹⁸⁶ Batı Cephesi muharebelerinin tamamı boyunca Türk ordusunun 3, Yunan ordusunun ise 27 tayyare kaybı olmuştur.²¹⁸⁷

16 Ekim 1922'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından çıkarılan emirle, Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'nin ağustos ayından itibaren cephede vazife gördüğü belirtilerek, müfettişlik karargâhında görevli personele, ilgili tarihten itibaren seferberlik zammı verilmesi uygun görülmüştür.²¹⁸⁸

Mudanya Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletlerine ait tayyareler ile Türk kuvvetleri sürekli keşfedilmiş ve hattı fasıl olarak nitelendirilen bölgede hava gözlem faaliyetleri icra edilmiştir. Bu kapsamda 21 Ekim 1922'de İzmit mıntıkasında hattı

²¹⁸⁴ Erikan, **a.g.e.**, s.388.

²¹⁸⁵ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.113-116.

²¹⁸⁶ Özdemir, **Atatürk ve Türk Havacılığı**, s.21.

²¹⁸⁷ Besbelli, Göymen, **a.g.e.**, s.255; Başka bir kaynakta Yunanların, 15 faal ve 10 tahrip edilmiş olmak üzere toplam 25 tayyare kaybı olduğu ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kaymaklı, **a.g.e.**, s.132.

²¹⁸⁸ **İSH**, K: 1797, G: 22, B: 22-2.

fasıl üzerinde Fransız tayyareleri tarafından hava keşfi yapılarak, bölgeden uzaklaştırılmıştır.²¹⁸⁹

22 Ekim 1922'de Darıca ve Tuzla üzerinden gelen iki Fransız tayyaresi, Gebze ile Pelitözü civarında hava keşfinde bulunmuştur. Aynı gün bir Fransız deniz tayyaresi ise Şile etrafında gözlem yapmıştır.²¹⁹⁰

28 Ekim 1922'de İstanbul Muavenet-i Bahriye Heyeti'nden talep edilen iki deniz tayyaresi kurulup hazırlanmak üzere motor ile İstanbul'dan İzmit'e getirilmiştir.²¹⁹¹ 29 Ekim 1922'de İzmit civarında Mudanya Mütarekesi ile belirlenen hattı fasıl üzerinde birkaç Fransız tayyaresi tarafından hava keşif faaliyetinde bulunulmuştur.²¹⁹²

31 Ekim 1922'de Batı Cephesi Kumandanlığı'ndan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, iki tayyare bölüğünden oluşan batı cephesi teşkilatının son bulduğu belirtilmiştir. Yazının devamında, bundan sonra her bir tayyare bölüğünün dört keşif ve dört harp tayyaresi olmak üzere sekiz tayyareden oluşacağı ifade edilmiştir. Aynı yazının devamında, tayyare bölüklerinin Grup Kumandanı Fazıl Bey'in emrinde ve nezaretinde olmak üzere talim uçuşlarıyla meşgul olduğu bildirilmiştir.²¹⁹³

Teşkilat değişikliği yapıldığı dönemde Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ilettiği yazıyla, Samsun'a gelen tayyarelerden verilen mesaiye rağmen iki adedinin uçarak cepheye geldiğini, üçüncüsünün Afyon'a kadar uçarak geldikten sonra kırıldığını ve dördüncüsünün Ankara'ya kadar uçtuktan sonra kırıldığını ve beşincisinin ise Samsun'dan uçup, Merzifon'a zorunlu iniş yaptığını ifade etmiştir. Yazının devamında, Samsun civarında havaların fenalığı, buradan tekrar pilot sevkinin güçlüğü ve karadan naklin zorluğu gibi sebeplerle, ilgili tayyarelerin deniz yoluyla sevkine emir buyrulması istenmiştir.²¹⁹⁴

²¹⁸⁹ BCA, 030.10.0.0./54.356.4.

²¹⁹⁰ BCA, 030.10.0.0./54.356.4.

²¹⁹¹ İSH, K: 1801, G: 14, B: 14-2.

²¹⁹² BCA, 030.10.0.0./54.356.4.

²¹⁹³ İSH, K: 1797, G: 20, B: 20-4.

²¹⁹⁴ İSH, K: 1797, G: 22, B: 22-7.

1 Kasım 1922'de Gelibolu civarından kalkan dört İtilaf tayyaresinden ikisi Çanakkale'ye inmiştir. Bu sırada Çanakkale'den kalkan iki İtilaf tayyaresi tarafından Çardak ve Lâpseki üzerinde hava keşfi yapılarak, geri dönülmüştür.²¹⁹⁵

3 Kasım 1922 tarihi itibarıyla Kuva-yı Havaiye Müfettişliği tarafından hazırlanan cetvelde; tayyare, personel, yakıt, malzeme ve tayyare bombası miktarı ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu cetvelde uçuşa hazır mahiyette toplam 36 faal tayyare olduğu belirtilmiştir. Bu tayyarelerden 20'sinin Spad, 2'sinin Nieuport, 4'ünün Havilland, 2'sinin Breguet, 4'ünün Albatros, 2'sinin Fokker, 1'nin Rumpler ve bir tanesinin de eğitim tayyaresi olduğu ifade edilmiştir. Aynı cetvelde toplam 40 tayyarenin tamirde ya da bozuk olduğu belirtilmiştir. Bu tayyarelerden 1'inin Nieuport, 10'unun Havilland, 8'inin Breguet, 20'sinin Albatros, 1'nin de eğitim tayyaresi olduğu aktarılmıştır. Aynı cetvelde, komutan, subay ve memur olmak üzere personel miktarının toplam 131 olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, 965 efradın hava teşkilatı içerisinde bulunduğu belirtilmiştir. Cetvelin devamında, hava teşkillerinde muhtelif cins ve ebatta toplam 1.230 tayyare bombası olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca aynı cetvelde hava birliklerinde; 2.600 kilogram Hint yağı, 9.145 kilogram vakum, 7.680 kilo gres yağı ve 24.580 kilogram benzin bulunduğu belirtilmiştir.²¹⁹⁶ İlgili cetvel Türk hava gücünün olası bir harp durumu gözetilerek, önemli ölçüde güçlendirildiğini göstermektedir.

4 Kasım 1922'de iki Fransız tayyaresi Gebze civarında, diğer iki Fransız tayyaresi de hattı fasılı takiben Şile üzerinde keşif yaparak, geri dönmüştür. Aynı gün akşamüzeri batıdan gelen ve yüksekte uçuğu için hangi devlete ait olduğu anlaşılamayan bir tayyare, İzmit istikametine gidip, geri dönmüştür.²¹⁹⁷

5 Kasım 1922'de İzmit civarında beş Fransız tayyaresi, değişik zamanlarda hattı fasıl üzerinde hava keşif faaliyetinde bulunmuştur.²¹⁹⁸ İlgili keşifler, İtilaf Devletlerinin Türk ordusunun durum ve vaziyetini yakından gözlemlediğini göstermektedir.

²¹⁹⁵ BCA, 030.10.0.0./54.356.4.

²¹⁹⁶ İSH, K: 1789, G: 12, B: 1.

²¹⁹⁷ BCA, 030.10.0.0./54.356.4.

²¹⁹⁸ BCA, 030.10.0.0./54.356.4.

6 Kasım 1922’de Müdafaa-i Milliye Vekâleti Harbiye Dairesi tarafından Sevkiyat ve Nakliyat Müdüriyeti Umumiyesi’ne gönderilen yazıyla, Almanya’dan alınarak Samsun’a getirilmiş bulunan tayyarelerle malzemenin, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti onayı ile deniz yolu kullanılarak İzmir’de Kuva-yı Havaiye Müfettişliği’ne nakledileceği bildirilmiştir.²¹⁹⁹ Yazının devamında, ilgili konu hakkında Adana’daki Tayyare Mektebi Müdürü Binbaşı Salim Bey’in görevlendirildiği ve derhal Samsun’a hareket edeceği belirtilmiştir. Ayrıca yazıda, tayyareler ile malzemenin deniz yoluyla İzmir’e sevki konusunda lazım gelenlere tebligat yapılması emredilmiştir.²²⁰⁰

9 Kasım 1922’de Samsun Hat Kumandanlığı’ndan Sevkiyat ve Nakliyat Müdüriyeti Umumiyesi’ne gönderilen yazıyla, nakledilecek tayyarelerin ambalaj edilmiş halde olduğu, bunların sandıklanabilmesi imkânı olmadığı bildirilmiştir. Aynı yazıda, tayyarelerin deniz yoluyla taşınması için görüşülen Loid Kumpanyası’nın bu işten imtina eylediği ve yapmak istemediği belirtilmiştir. Yazının devamında, Loid Kumpanyası’nın acentesinin Samsun’da olmadığı ifade edilerek, gelinceye kadar beklemek lazım geldiği vurgulanmıştır. İlave olarak yazıda, acente ile görüşüldükten sonra cevap verilebileceği belirtilmiştir.²²⁰¹ İlgili yazı, Loid Kumpanyası’nın İtilaf Devletlerinin tepkisinden çekindiği için bu işe yanaşmak istemediğini göstermektedir.

10 Kasım 1922’de Çanakkale civarında üç İngiliz tayyaresi, hattı fasıl üzerinde uçmuş ve keşif faaliyetinde bulunmuştur. Bu sırada İngilizlerin Çanakkale’deki ağırlıklarını Kilitbahir ve Maydos’a naklettikleri haber alınmıştır. Yine İngilizlerin Çanakkale’de işgal ettikleri haneleri tahliye ettikleri ve Nara’da toplandıkları öğrenilmiştir. Aynı gün İzmit civarında da İngiliz ve Fransızlara ait dört tayyare tarafından muhtelif zamanlarda hattı fasıl üzerinde hava keşfi yapılmış, ancak belirlenen sınır aşılma suretiyle hattı fasıla uyulmamıştır.²²⁰² İtilaf tayyarelerinin hattı fasılı aşması üzerine 11 Kasım 1922’de İzmit mıntıkasındaki Türk kumandanı tarafından ilgili devletler nezdinde protesto faaliyetinde bulunulmuştur.²²⁰³

²¹⁹⁹ İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-2.

²²⁰⁰ İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-1.

²²⁰¹ İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-4.

²²⁰² BCA, 030.10.0.0./54.356.4.

²²⁰³ BCA, 030.10.0.0./54.356.4.

Büyük Taarruz sonrasında 20 Kasım 1922’de İsviçre’de barış müzakereleri başlamıştır. Ancak, görüşmeler sırasında borçlar, boğazlar, Musul ve kapitülasyonlar gibi konularda fikir birliğine varılamaması, Türk ordusunun İstanbul ve çevresini kurtarmak amacıyla bir harekât düzenlenmesi için tedbirler almasına yol açmıştır. Bu çerçevede kara birlikleri ile eş zamanlı olarak hava unsurları, harekât ihtimali olan bölgelere kaydırılmıştır. İzmir’de üslenen 1’inci Tayyare Bölüğü’nün Bursa’ya nakli gündeme gelmiştir. Bu sırada bölük daha çok eğitim ve antreman uçuşları ile olası bir harekât için hazır bulunuşluğunu korumaya çalışmıştır.²²⁰⁴

21 Kasım 1922 itibarıyla elde edilen istihbarat raporları dâhilinde İstanbul’daki gelişmelerde yakından takip edilmiştir. İlgili raporda; İstanbul’da İngilizlerin bir hafiye örgütü kurduğu, bu örgütün maksadının kentte kaosasebebiyet vererek müzakereleri sıkıntılı hale getirecek kanıtlar bulmaya çalışmak olduğu ve konferansın ortak bir yol bulamayacağı gibi dedikodular yaydığı belirtilmiştir. Aynı raporda, İngilizlerin İstanbul’daki 60 tayyareden oluşan hava gücünün bir gün önce yaptığı hava gösterisinin, hristiyan unsurlar arasında büyük memnuniyet yarattığı aktarılmıştır.²²⁰⁵

21 Kasım 1922’de Sevkiyat ve Nakliyat Müdüriyeti Umumiyesi tarafından Samsun Hat Kumandanlığı’na gönderilen yazıyla, Samsun’da bulunan tayyare ve malzemenin nakli konusunda Loid Kumpanyası’nın konuyu kabul edip etmediğinin bildirilmesi istenmiştir.²²⁰⁶

26 Kasım 1922’de iki Fransız tayyaresi, Darıca’nın batısında bir süre dolaştıktan sonra geri dönmüştür. Aynı gün İngilizler ise, Ahmetli civarında sukut eden tayyarelerini bulunduğu bölgede yakmıştır. Bu sırada üç İngiliz tayyaresi, Çanakkale ile Ezine istikametinde hattı fasıllı geçerek Sarmısak Köprüsü’ne kadar gidip, geri gelmiştir.²²⁰⁷

²²⁰⁴ Kaymaklı, a.g.e., s.128.

²²⁰⁵ TİTE Arşivi, K: 56, G: 63, B: 63001.

²²⁰⁶ İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-5.

²²⁰⁷ BCA, 030.10.0.0./54.356.4.

27 Kasım 1922’de üç İtilaf tayyaresinin İzmir civarında yaptığı keşif faaliyeti sırasında içlerinden biri, Gebze istasyonu ile Pendik arasındaki bölgede sükût etmiştir. Bu kaza sonrasında ilgili tayyarenin motorunun bozulduğu anlaşılmıştır.²²⁰⁸

27-28 Kasım 1922’de Samsun Hat Kumandanlığı’ndan Sevkiyat ve Nakliyat Müdüriyeti Umumiyesi’ne gönderilen yazıda, Loid Kumpanyası’nın Samsun’da bulunan tayyare ve malzemesini bazı şartlarla İzmir’e nakletmeyi kabul ettiği bildirilmiştir.²²⁰⁹ Yazının devamında Loid Kumpanyası’nın, tayyarelerin gövdelerinin sandıklı olmak şartıyla her birini 25 liraya, altı kanat bir sandıkta olmak üzere her bir sandığı 10 liraya taşıyabileceğini belirttiği ifade edilmiştir. Ayrıca yazıda Loid Kumpanyası’nın tayyarelerin sandıksız olması durumunda tanesini 60 liraya güverte üzerinde götürebileceğini beyan ettiği vurgulanmıştır. İlave olarak yazıda, şartların uygun görülmesi halinde konunun tayyare karargâhına bildirilmesi istenmiştir.²²¹⁰

29 Kasım 1922’de İtilaf Devletleri temsilcileri kendi aralarında yaptıkları yazışmalarda, Lozan görüşmelerinin kesilmesi durumunda Türk ordusunun harekete geçebileceği ihtimali nedeniyle, her gün düzenli olarak muhtelif zamanlarda tayyarelerle Mudanya Mütarekesi ile belirlenen hattı fasıl üzerinde keşif yapılması gerektiği dile getirilmiştir.²²¹¹ Bu durum İtilaf güçlerinin de Türk ordusunun ileri bir harekâtını göz ardı etmediğini, dolayısıyla gelişmelerin yakından takibi için hava unsurlarını kullandığını göstermektedir.

Karşılıklı hava keşifleri devam ederken İstanbul’dan elde edilen istihbarat raporunda, İngilizlerin Ayastefanos’a çıkardığı 1.000 kadar tayyare bombasını, tayyare karargâhının doğusunda bulunan tarlalara üstünü örtmek suretiyle gizledikleri bildirilmiştir.²²¹² Bu durum İngilizlerin olası bir harp durumuna karşı hazırlık yaptıklarını göstermektedir.

30 Kasım 1922 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından, Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile İzmir Bahriye Kumandanlığı’na gönderilen yazıyla,

²²⁰⁸ BCA, 030.10.0.0./54.356.4.

²²⁰⁹ İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-6.

²²¹⁰ İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-6a.

²²¹¹ TİTE Arşivi, K. 55, G.122, B.122001.

²²¹² İSH, K: 1755, G: 123, B: 1.

Türkiye tayyareciliğinin bir merkez de toplanması ve birleştirilmesi konusundaki emir kapsamında İzmit'e çıkan deniz tayyarelerinin İzmir'e nakli istenmiştir.²²¹³

2 Aralık 1922'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, Karadeniz ve boğazların keşfi için Amasra mevkisinin önemine binaen elzem görülen bir tayyarenin Amasra'da kalması, diğerinin ise İzmir'de Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'ne teslim edilmesi istenmiştir.²²¹⁴

3 Aralık 1922'de Samsun Nakliyat Kumandanlığı'na gönderilen yazıyla, Samsun'daki tayyarelerin Loid Kumpanyası'nın şartları gereği, sandıklanarak vapura aktarılacağı belirtilmiştir. Yazının devamında, sandıkların hazırlanması için 1.640 liralık bir havale yapıldığı belirtilip, malzemenin acilen sandıklanmaları istenmiştir. Aynı yazıda, Samsun'daki tayyarelerin sandıklanması konusunda Makinist Bahri Efendi'nin nakliyata memur edildiği, onun göstereceği usul ve şartlar dâhilinde işlemin yapılacağı bildirilmiştir. İlave olarak yazıda, tayyare ve malzemelerin sevk hareketlerinin iletilmesi istenmiştir.²²¹⁵

7 Aralık 1922'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa hazırladığı istihbarat raporunda; İngilizlerin Gelibolu'daki hangarda 12, Bigalı'da da bir tayyare bulundurduklarını belirtmiştir.²²¹⁶ İlgili istihbarat raporu İngilizlerin, Türk ordusunun vaziyetini tespit için bölgede önemli bir hava gücü bulundurduğunu göstermektedir.

Hava keşifleri devam ederken, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından Batı Cephesi Kumandanlığı ile Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'ne gönderilen yazıyla, İzmir'de doğrudan doğruya cepheye bağlı olmak üzere bir deniz tayyare bölüğü kurulduğu bildirilmiştir. Aynı yazıda, ilgili bölüğün Batı Cephesi Kumandanlığı'yla temas edilerek mevcut vesaitle bir an evvel faaliyete konulması ve teşkili hakkında ayrıca teklifte bulunulması istenmiştir.²²¹⁷

Deniz Tayyare Bölüğü'nün kurulduğu sırada Afyon'da, El-cezire Cephesi için kurulan tayyare bölüğünün tayyareleri 9 Aralık 1922'de yaşanan fırtına sebebiyle harap olmuştur. Konuya ilişkin hazırlanan raporda, bölükteki Albatros tayyaresinin

²²¹³ İSH, K: 1797, G: 23, B: 23-1.

²²¹⁴ İSH, K: 1801, G: 16, B: 16-1.

²²¹⁵ İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-9.

²²¹⁶ BCA, 030.10.0.0/54.358.1.

²²¹⁷ İSH, K: 1801, G: 15, B: 15-2.

dönüş dümeninin kırıldığı aktarılmıştır. Sivrihisar tayyaresinin ise dönüş dümeninde ufak bir eziklik olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda iki tayyarenin tamiratına başlandığı ifade edilmiştir. Raporun devamında, Ganimet tayyaresinin ise, uçurulamayacak derecede harap olduğu beyan edilmiştir.²²¹⁸ Bu sırada fırtına sırasında elde bulunan 4 Spad tayyaresinin emniyete alındığı belirtilmiştir.²²¹⁹

10 Aralık 1922 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne iletilen yazıyla, Amasra'da tayyare bırakılmasına lüzum kalmadığı belirtilerek, icap ederse buradaki tayyarenin sevkinin mümkün olduğu bildirilmiştir.²²²⁰

14 Aralık 1922'de bir İngiliz tayyaresi tarafından Çanakkale üzerinde yapılan uçuş sırasında, hattı fasıl 26 kilometre aşılmış ve tayyare bilinmeyen bir nedenle Türk kıtaları üzerine düşmüştür.²²²¹ Aynı gün Gölcük üzerine gelen başka bir İngiliz tayyaresi, Türk hatları civarına inmek zorunda kalmıştır. İlgili ihlaller üzerine TBMM Hükümeti, konunun İtilaf Devletleri nezdinde protesto edilmesi için girişimlerde bulunmuştur.²²²²

15 Aralık 1922'de iki İngiliz tayyaresi, Sarıbeyli üzerinden gelerek hattı fasılı geçip Lâpseki üzerinde gözden uzaklaşmıştır. Yine aynı gün Çanakkale üzerinden gelen yedi İngiliz tayyaresi, Sarıbeyli civarında hattı fasılı ihlal ederek geri dönmüştür.²²²³ Bu ihlaller üzerine Türk Hükümeti, İngiltere'ye ait tayyare ve gemilerin Mudanya Ateşkesi ile belirlenen hattı fasılı geçmeleri durumunda ateşle karşılık verileceğini bildirmiştir.²²²⁴

TBMM Hükümeti'nin ihlaller sebebiyle verdiği protestolar üzerine İngiltere'nin İstanbul'daki temsilcisi Henderson, mütareke hükümlerine aykırı ihlaller yapılmadığını, yine de yapılan uçuşlar konusunda gerekliemirleri ileteceğini bildirmiştir.²²²⁵

²²¹⁸ İSH, K: 1797, G: 27, B: 27-2.

²²¹⁹ İSH, K: 1797, G: 27, B: 27-3.

²²²⁰ İSH, K: 1801, G: 16, B: 16-2.

²²²¹ BOA, HR.İM., 13/131.

²²²² BOA, HR.İM., 13/111, lef 1.

²²²³ BOA, HR.İM., 65/23.

²²²⁴ BOA, HR.İM., 65/23, lef 3.

²²²⁵ BOA, HR.İM., 65/23.

17 Aralık 1922'de Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ulaştırdığı yazıyla, Amasra ve İzmit Bahriye Tayyare Gruplarının umumi kuvveleri hakkında bilgi vermiştir. İlgili yazıda, Amasra'da 4 tayyareci, 18 subay, 6 tayyareci öğrenci, bir rasıt talebe öğrenci, bir makinist küçük zabıt, iki küçük zabıt öğrenci, bir makinist çavuş, dört makinist yamağı ve kırk nefer olduğu belirtilmiştir. Bu sırada, faaliyette bir keşif ve tamirde de bir tayyare olduğu ifade edilmiştir. İzmit'te ise; 1 tayyareci, 1 rasıt, bir küçük zabıt tayyareci öğrenci, bir kanat ustası, bir makinist çavuş, bir yamak, iki marangoz ve yedi nefer olduğu bildirilmiştir. Ayrıca bölükte; biri faal, dördü malzeme bekler beş tayyare mevcut olduğu ve İzmir'e nakliyat için henüz hiçbir emir almadıkları ifade edilmiştir. Bu kapsamda, nakliyat için icap edenlere emir buyrulması istenmiştir.²²²⁶

18 Aralık 1922'de Kuva-yı Havaiye Müfettişliği tarafından hazırlanan kuvve cetvelinde, envanterde uçuşa hazır 34; tamirde ise 30 tayyare olduğu belirtilmiştir.²²²⁷ Bu bilgiler ekseninde Türk havacılığının, dönem itibarıyla toplam 64 tayyareye haiz olduğu görülmektedir.²²²⁸

23 Aralık 1922'de Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ulaştırdığı yazıyla, Parakini tarafından İtalya'dan getirilen tayyare malzemesinin teslim edildiğini ve beş adet eğitim tayyaresinin tesliminin sona ermek üzere olduğunu bildirmiştir.²²²⁹ Yazının devamında, ithal edilen tayyare ve malzemenin tutarı olan 22.550 liranın İzmir'de nakit olarak ödeneceği hakkında Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilmiş telgraflara cevap alınamadığı belirtilerek, konu hakkında müsaade buyrulması istenmiştir.²²³⁰

24 Aralık 1922'de İstanbul Felah Grubu vasıtasıyla Refet Paşa'ya gönderilen şifre emirle, İngilizlerle düşmanlığın bitmemesi halinde Ayastefanos'daki tayyareler ve hangarların tahribinin çok önemli olduğu bildirilmiştir. Bu kapsamda, Birinci Ordu

²²²⁶ İSH, K: 1789, G: 14, B: 14-1.

²²²⁷ İSH, K: 1797, G: 15, B: 15ac.

²²²⁸ 3 Kasım 1922 tarihli belgede Kuva-yı Havaiye Müfettişliği emrinde görev yapan tayyare miktarı 36 faal, 40 gayri faal olmak üzere toplam 76 gösterilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: İSH, K: 1789, G: 12, B: 1, Bir ay içerisinde verilen bu miktar farklılığının bir kısım tayyarenin envanterden çıkarılmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

²²²⁹ İSH, K: 1801, G:18, B: 18-2.

²²³⁰ İSH, K: 1801, G: 18, B: 18-1.

tarafından bir hazırlık yapılmakta olduğu, ancak konunun mahremiyetine fevkalade itina gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir.²²³¹

Çatışma riskinin arttığı bir dönemde Erkân-ı Habiye-i Umumiye Riyaseti tarafından Batı Cephesi Komutanlığı ile Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'ne gönderilen yazıyla, İtilaf güçlerinin hava taarruzlarına karşı alınacak tedbir ve önlemler bildirilmiştir. İlgili yazıda, Türkiye'nin hava taarruzlarına karşı korunması için hava birliklerinden birinin Birinci Ordu mıntıkasında ve tercihen İzmit civarında bulundurulmasının zaruri olduğu belirtilmiştir. Yazının devamında, icabında Rumeli harekâtında daha uzak bir sahada faaliyet gösterebilmesi için Balıkesir'deki birliğin Bandırma civarına naklinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Bundan dolayı şimdiden gerek İzmit ve gerekse Bandırma civarında denizden vuku bulacak muhtemel bombardımanlara karşı emin birer hava merkezi hazırlanmasının uygun olacağı bildirilmiştir.²²³² Ayrıca yazıda, Afyon'daki bölüğün geçici olarak batı cephesi emrine verilmesinin ve bu çerçevede bölüğün İzmit mıntıkasına tahsis edilmesinin uygun olduğu belirtilmiştir. Yazının devamında, İzmir'de bulunan bölüklerden birisinin Bandırma civarında ve diğer bölüğün İzmir'de ikamesinin münasip olduğu vurgulanmıştır. Aynı yazıda, İzmit'teki bölüğün Birinci Ordu emrine gireceği ifade edilmiştir. Yazının devamında, kalan kuvvetlerin eskiden olduğu gibi vaziyetin göstereceği yeni bir lüzuma kadar cephe ve müfettişlik emrinde kalacağı belirtilmiştir. Yazının devamında, bölükler için orduca müdafaa ve vesait olarak mantelli toplar ile tayyare topları getirileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, uçuş karakolları için telli muhabere araçları temininin lüzumlu görüldüğü belirtilmiştir. Bunun için müfettişlik emrinde mevcut olduğu haber alınan telsiz malzemedan istifade çaresinin düşünüldüğü bildirilmiştir. İlave olarak projektör teminine çalışılacağı vurgulanmıştır.²²³³

Olası harp riskinin arttığı bir dönemde Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ilettiği yazıyla, İzmit'ten deniz tayyare müfrezesi olarak bir kolağası, bir kıdemli subay, on nefer, beş adet motorsuz gövde ile kanatın geldiğini belirterek, bunların İzmir'de teşkil edecek bölüğün esasını oluşturacağını ifade etmiştir. Yazının devamında, gövdelere ait motorların Amasra'da

²²³¹ İSH, K: 1793, G: 53, B: 53-2.

²²³² İSH, K: 1797, G: 27, B: 27-10.

²²³³ İSH, K: 1797, G: 27, B: 27-11.

bulunmasından dolayı, ilgili motorlar İzmir'e gelmedikçe tayyarelerin faaliyete geçirilemeyeceği vurgulanmıştır. Aynı yazıda, deniz tayyarelerinin bir an evvel faaliyete geçmesi için Amasra'daki bütün tayyarelerle, malzeme ve personelin süratle İzmir'e hareketleri hususunda icap edenlere tebliğ edilmesi istenmiştir.²²³⁴

25 Aralık 1922'de Elcezire Cephesi için 3 keşif, 1 av tayyaresinden ibaret olmak üzere Afyon'da teşkil edilen 3'üncü Tayyare Bölüğü'nün ilgili bölgeye gönderilmesinden vazgeçilmiştir. Bu kapsamda Lozan Görüşmelerinin sekteye uğraması ihtimali düşünülerek, Karadeniz ve İstanbul çevresindeki harekâta kullanılmak üzere bu tayyare bölüğü, İzmit'te yer alan 1'inci Ordu Komutanlığı emrine verilmiştir.²²³⁵

28 Aralık 1922'de Kuva-yı Havaiye Müfettişliği tarafından, hava müdafaasına yönelik hazırlanan tamim, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilmiştir.²²³⁶ İlgili tamimde;

"1. Tayyare hangarları meydanların müsaadesine göre birbirinden uzakta tesis edilmeli ve hangarlar dâhilinde tayyarelerin hareket kabiliyetlerinin seri olması temin edilmelidir.

2. Bu hangar dağınıklığı bir taraftan hava taarruzu halinde tayyare dağınıklığı ile ikmal edilmelidir. Yani hangar dâhilinde bulunan tayyareler veya bir kısmı taarruza uğradığı zaman, derhal hangarlardan çıkarılıp hangarlar dışına ve fundalıklar arasına götürülmeli ve mümkün mertebe maskelenmelidir. Ancak bu hareketlerin tayyareleri hırpalamaması için her şeye hazırlıklı olunmalı, hangi tayyare nereye konacak bunun mevki ve hareket tarzı, tayyare mangası tarafından tamamen öğrenilmiş bulunmalıdır.

3. Tayyare üst kanatları ve gövde aksamı zeminle uyacak bir renge boyanmalıdır.

4. Beyaz hangar çadırların rengi, kirli ve hâkî renk ile değiştirilmelidir.

5. Hangarlar ve tayyare karargâhlarında yangının yayılmasına neden olan talaş ve kuru ot gibi malzeme bulunmamalı ve karargâhlarda yangına karşı su, kum gibi tertibat olmalıdır.

6. Büyük bir irtifa zaviyesiyle atışa müsait olmayan sahra topları karargâhlar civarında konuşlandırılmalı ve bunlar düşman filolarının vürudu muhtemel istikametlerde ve filoların istikamet seyri ilerisinde ve uzak mesafede düşmanı bir ateş kesafetiyle karşılayacak ve karargâh üzerine yaklaştırmayacak vaziyette tertip olunmalıdır.

7. Tayyare topları sahra toplarının hem uzaktaki vazifelerine ateşleriyle yardım edecek ve hem de ateş huzmelerinden geçerek karargâhlar üzerine gelebilecek

²²³⁴ İSH, K: 1801, G: 15, B: 15-3.

²²³⁵ İSH, K: 1801, G: 19, B: 19-1.

²²³⁶ İSH, K: 1797, G: 27, B: 27-13.

düşman tayyarelerini müessir ateş altına alabilecek bir vaziyette yerleştirilmelidir.

8. *Her yerleştirilen top mutlak ihzar olunmuş bir mevzide bulunmalı ve bu mevzide toplar mükemmel bir şekilde maskelenmiş olmalıdır.*

9. *Her tayyare karargâhı etrafına, mümkün mertebe maskeli mevzilere makineli tüfekler yerleştirilmeli ve bunlar sureti mahsusa da karargâhlar üzerine gelen ve alçak irtifalara inen düşman tayyarelerini toplu bir ateş huzmesi içine alabilecek şekilde tertip edilmelidir.*

10. *Taarruz olduğu zamanlarda karargâhı uyarmak amacıyla hava gözlem muntıkalarına bildirim yapılmalı ve her muntika bir gözcü tarafından daima tetkik edilmelidir. Bu gözlem noktaları, hava gözlem merkezine telefonla bağlı olmalıdır.*

11. *Bir tayyare karargâhına civar olan düşman üs merkezinin muhtelif istikametlerinden gelecek filoları çok uzaktan gözleyerek karargâhına çokça vakit kazandıracak surette haber vermek vazifesiyle uçuş karakol hanesi tesis edilmelidir. Karakollar bir telsiz istasyonuyla mücehhez olmalıdır.*

12. *Karargâhta mevcut kuvvete göre, lüzumu kadar avcı tayyaresiyle pilotları düşman filolarını havada karşılayıp avlamak vazifesiyle uçuşa hazır bulunmalıdır.*

13. *Karargâh muhitinde icabında subay ve efradın korunması için özel alanlar yapılmalıdır. Herkes bu özel alandaki mevkiini oraya gidecek yolu bilmelidir. Kimlerin korunmuş alana gideceği, kimlerin iş başında kalacağı evvelden tespit edilmelidir.*

14. *Bomba ve benzin gibi infilak edebilecek malzeme, karargâhlar uzağında bir yerde tutulmalıdır.*

15. *Hava gözlem merkezleri daima büyük bir çanla mücehhez bulunmalıdır. Uçuş karakolhanesinden veya herhangi bir gözcüden verilen bir tehlike işareti çanla ilan edilmelidir. Bu işaret üzerine karargâhın bütün mensubu bu talimatla tertip edilmiş ve teferruatı kumandanlar tarafından tertip ve herkese öğretilmiş olan vazifeleri başına sessizce geçer ve vazife ifasına başlarlar.*

16. *Her tayyare bölük ve istasyon ile grupkumandanı bu talimatı tatbik için ayrıca bir icra emri beklememeli ve her nerede tesis edilirse edilsin derhal bu tertibat alınmalıdır.*

17. *Bu tertibatın alınmasına herhangi bir ateşin noksanı mâni olmamalıdır. Mesela bir telsiz istasyonunun noksanlığı durumunda, hava gözlem merkezi yüksek bir yerde tesis olunarak karargâha bildirilmelidir. Uçuş karakolhanesinin yalnız mevkisi hazırlanır. Makineli tüfek ve top adedi az ise, elde ne kadar varsa onunla mümkün olan ateş yapılır. Mümkün olan tedarik ne ise onlarla icap eden tertibat alınır.*

18. *Daima düşmanın tahribe yönelik faaliyet gösterebileceği düşünülmeli ve her şey buna nazaran tertip olunmalıdır.*

19. *Gece taarruzlarına karşı yapılması lazım gelen tertibat ayrıca tamim edilecektir.*²²³⁷ *denilmiştir.*

²²³⁷ İSH, K: 1797, G: 27, B: 27-14.

Bu tamim ile olası hava taarruzuna karşı alınacak tedbirler ortaya konulmuş ve personelin hazır bulunuşluğu artırılmaya çalışılmıştır.

Lozan'daki görüşmelerin kesilmesi ihtimaline karşı 30 Aralık 1922'de 1'inci Ordu Komutanlığı tarafından birliklere yayımlanan emirle, harekât tarz ve vaziyeti ortaya konulmuştur. Bu emirde; ordu birliklerinin harekât için her an hazır olacağı belirtilerek, son alınan bilgiler dâhilinde İstanbul ve çevresinde; İngilizlerin 6 piyade taburu, 2 deniz taburu, 1 süvari alayı, 5,5 sahra bataryası, 2 depo taburu, Altışar toplu 2 obüs bataryası, güçlü bir hava filosu ve 16 parçadan oluşan bir deniz kuvveti olduğu belirtilmiştir. Aynı emirde Fransızların; 7 piyade taburu, 1 istihkâm taburu, 3 süvari bölüğü, 14 tayyare, 3 topçu taburu, 6 tank, 1 tank birliği, 12 zırhlı otomobil ve 6 harp gemisi bulunduğu vurgulanmıştır. İtalyanların ise; 2 piyade taburu ve 3 parça harp gemisi ile bölgede konuşlandığı ifade edilmiştir. Aynı emirde, 1'inci Ordu'nun hedefinin İstanbul Boğazı ve çevresini düşman kıta ve birliklerinden temizlemek olduğu belirtilmiştir. İkinci Ordu'nun ise Çanakkale Boğazı ve çevresinde görevlendirildiği ifade edilmiştir. Aynı emirde 1'inci Ordu emrine verilen 3'üncü Hava Bölüğü'nün Afyon'dan, İzmit ile Büyük Derbent civarında belirlenen bir noktaya intikal edeceği aktarılmıştır.²²³⁸

İtilaf güçleri ile çatışma riskinin arttığı bir dönemde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği, Trakya'da bulunan Refet (Bele) Paşa'ya gönderdiği bir emirle; Meriç batısından gelecek olası Yunan taarruzuna karşı bölgede küçük birlikler bırakılarak, kuvvetlerin büyük kısmının İstanbul üzerine yönlendirilmesini istemiştir. Aynı emirde, İstanbul'daki birlikler ve yardımcı kuvvetlerle bölgede egemenliğin tesis edilmesi, ayrıca İngiliz tayyarelerinin tahribi ile kuvvetlerinin esir ve imha edilmesi iletilmiştir.²²³⁹

1 Ocak 1923'te Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa tarafından Felah Grubu vasıtasıyla Refet Paşa ile Batı Cephesi Kumandanlığı ve Kuva-yı Havaiye Müfettişliğine gönderilen emirle, hava unsurlarının Rumeli üzerinde serbestçe uçuşunu temin için Çatalca, Çorlu, Babaeski ve Uzunköprü'de bulunan münasip

²²³⁸ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 67, Yıl: 18, Vesika Nu: 1510.

²²³⁹ Hüsnü Özlü, "Lozan Görüşmeleri Sürecinde Türkiye'nin Trakya ve Boğazlara Yönelik Aldığı Askeri Önlemler", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), Sayı: 53, 2013, s.201-246.

noktalara tayyare meydanı tesis edilmesi ve konu hakkında malumat gönderilmesi istenmiştir.²²⁴⁰

Harp riski artarken iki İngiliz tayyaresi, Şile'den itibaren hattı fasıl üzerinde uçarak geri dönmüştür. Bu sırada iki tayyare de Alemdağ istikametinden gelerek, Pendik civarını havadan keşfetmiştir.²²⁴¹ Bu sırada Çanakkale muntıkasında da İngilizlerin beş deniz ve iki kara tayyaresi, alçak irtifa ile hattı fasılın batısında gözlem yapmıştır.²²⁴²

Hava keşifleri devam ederken, 2'nci Tayyare Bölüğü'nün Bandırma'ya intikal etmesi kararlaştırılmıştır.²²⁴³ Bu emir kapsamında tayyare bölüğü 2 Ocak 1923'te İzmir'den Bandırma'ya hareket etmiştir. Bölüğün envanterinde bulunda 4 adet De Havilland DH 9 ile Breguet XIV tayyaresi Bandırma'ya varmış ve yapılan inceleme sonucunda filonun Beyköy'e yerleşmesi uygun görülmüştür. 2'nci Tayyare Bölüğü, Lozan Antlaşması imzalanıncaya kadar burada eğitim faaliyetlerine devam etmiştir.²²⁴⁴

Hava birlikleri batıya kaydırılırken İstanbul'da, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin 60 kara ve 20 deniz tayyaresinden mürekkep büyük bir hava gücü olduğu istihbarat kaynaklarına yansımıştır. Lozan'daki görüşmelerin kesilmesi durumunda, İstanbul'daki milli mücadele yanlısı gizli cemiyetlerin bu tayyareleri yerde iken havalanmadan tahrip etmesi için hazırlıklar yapılmıştır.²²⁴⁵ Ancak, görüşmelerin yeniden başlaması sonucu bu hazırlıklara gerek kalmamıştır.

2 Ocak 1923'te Samsun Hat Kumandanlığı'ndan Sevkiyat ve Nakliyat Müdüriyeti Umumiyesi'ne gönderilen yazıyla, Samsun'da bulunan ve Almanya'dan alınan tayyare ve malzemelerin, Tayyareci Kolağası Murad ve Makinist Bahri Efendiler tarafından hazırlandığı bildirilmiştir.²²⁴⁶ Bu kapsamda hazırlanan 9 tayyare

²²⁴⁰ İSH, K: 1793, G: 44, B: 1.

²²⁴¹ İSH, K: 1793, G: 108, B: 108-1.

²²⁴² İSH, K: 1793, G: 108, B: 108-2.

²²⁴³ İSH, K: 1797, G: 20, B: 20ac.

²²⁴⁴ Lozan Antlaşması'ndan sonra 2'nci Tayyare Bölüğü, İzmir'deki garnizonuna geri dönmüştür. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kaymaklı, a.g.e., s.128.

²²⁴⁵ Kaymaklı, a.g.e., s.129.

²²⁴⁶ İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-34; İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-38.

ile 8 sandık dâhilinde, 56 kanat ve 63 sandık tayyare malzemesinin 3 Ocak 1923'te Loid vapuruyla sevk edildiği belirtilmiştir.²²⁴⁷

Samsun'daki uçaklar nakledilirken Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ilettiği yazıyla Trakya'da inşa edilmesi öngörülen meydanlara ilişkin görüş ve önerilerini ortaya koymuştur. İlgili yazıda, Çatalca, Çorlu ve Babaeski'de meydanlar hazırlanması için bir subay görevlendirilmesine müsaade buyrulması istenmiştir. Aynı yazıda, bu meydanlarda ihtiyat olarak birer miktar benzin, Hint yağı, vakum ve gres bulundurulmasının lazım olacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda ilgili meydanlarda, en az beş ton benzin, beş yüz kilo Hint, beş yüz kilo vakum ve beş yüz kilo gres yağının Trakya'da tedarik edilerek Babaeski İstasyonu'na gönderilmesinin Refet Paşa'ya emir buyrulması istenmiştir.²²⁴⁸

8 Ocak 1923'te Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği tarafından Felah Gurubu'na gönderilen şifre telgrafla, Ayastefanos'daki İngiliz Tayyare Parkı'nın icap ettiğinde tahribi için tertibat hazırlığı hakkında evvelce Refet Paşa'ya yapılan teklifin tekrar edildiği belirtilerek, son alınan haberlerde İngilizlerin yeniden bir harp vuku bulması ihtimaline karşı tayyarelerine fazla ehemmiyet verdiklerinin anlaşılmakta olduğu, bu konuda gruptan istifade edilmesinin istendiği belirtilmiştir.²²⁴⁹

10 Ocak 1923'te Fransa'dan temin edilen tayyarelerle, kanat ve malzemeleri Semiramis Vapuru'yla İzmir'e ulaşmıştır.²²⁵⁰ İlgili yazı, aynı dönemde Fransa'dan da tayyare ve malzeme alındığını göstermektedir.

Fransa'dan uçak malzemesi getirildiği dönemde İstanbul'dan elde edilen ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne iletilen raporda, İngiliz ve Fransızların tayyare istasyonları ile tayyare miktarına dair bilgilere yer verilmiştir.²²⁵¹ İlgili raporda, İngiliz Tayyare İstasyonu'nun Ayastefanos Şimendifer İstasyonu'nun kuzeyinde ve Yeni Çiftlik'in doğusundaki sırt üzerinde bulunduğu belirtilmiştir. Raporun devamında, yedi büyük ve yine sekiz küçük tayyare hangarı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca raporda, hangarların içinde tayyare olduğu, ancak kesin miktarının

²²⁴⁷ İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-26; İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-30.

²²⁴⁸ İSH, K: 1793, G: 45, B: 45-1.

²²⁴⁹ İSH, K: 1793, G: 53, B: 53-1; İSH, K: 1793, G: 53, B: 53-3.

²²⁵⁰ İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-44; İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-47.

²²⁵¹ İSH, K: 1726, G: 2, B: 2-1.

tespit edilememekle birlikte 40 kadar olduğunun tahmin edildiği iletilmiştir. Raporun devamında, bölgedeki tayyare meydanında tek satırlı beş tayyare olduğu, ayrıca barakalarda çok miktarda tayyare bombası bulunduğu belirtilmiştir. Aynı raporda, Fransız tayyare hangarlarının Safraköy'e giden yolun doğusunda olduğu ifade edilmiştir. Burada Fransızların, 14 ü askeri ve ikisi sivil olmak üzere 16 adet tayyaresi bulunduğu vurgulanmıştır.²²⁵² Raporun devamında, İstanbul limanında İngilizlerin bir tayyare gemisi olduğu, bu gemide kaç deniz tayyaresi bulunduğu bilinmediği belirtilmiştir. İlave olarak raporda, İngilizlerin Çanakkale'de büyük bir tayyare gemisi olduğu ve burada 45 adet deniz tayyaresi bulunduğu aktarılmıştır. Bunlardan başka İngilizlerin, Gelibolu'da bir miktar tayyaresi olduğu ifade edilmiştir.²²⁵³

Afyon'da teşkil edilen 3'üncü Tayyare Bölüğü, Lozan görüşmelerinin kesilmesi ihtimaline karşı, 12/13 Ocak 1923'te hazırlıklarını tamamlayarak tren yoluyla İzmit'e hareket etmiş ve burada belirlenen noktaya yerleşmiştir.²²⁵⁴ İlgili dönemde tayyare bölüğünün envanterinde; bir adet Albatros C-XV, bir adet Breguet XIV ile dört adet Spad XIII yerini almıştır.²²⁵⁵

13 Ocak 1923 Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi imzalı istihbarat raporunda İngilizlerin Yunanlara; iki bin sandık cephane, müteaddit sandık bomba, iki yüz mitralyöz, on tayyare, yirmi beş top ve pek çok harp malzemesi verdikleri ve bunların İstanbul'dan Dedeoğlu'na gönderildiği belirtilmiştir.²²⁵⁶ Bu durum İtilaf güçleri ile Türk ordusu arasında meydana gelebilecek bir harpte İngilizlerin, Yunanları kendi yanlarında kullanmak istediğini göstermektedir.

14 Ocak 1923'te İngiliz tayyareleri tarafından İzmit ve Çanakkale mıntıklarında hava keşif faaliyeti icra edilmiştir. Bu sırada Maydos'tan kalkan bir İngiliz kara tayyaresi, Rumeli cihetine sekiz bomba atmıştır. Erkân-ı Harbiye Reisliği bu bombaların nerelere düştüğünün tahkik edildiğini açıklamıştır.²²⁵⁷

Aynı tarihte Birinci Ordu Kumandanlığı'ndan Menzil Mıntık Müfettişliği'ne gönderilen yazıyla, ordunun İstanbul üzerine hareketi halinde kıtaların müdafaadan

²²⁵² İSH, K: 1726, G: 2, B: 2-3.

²²⁵³ İSH, K: 1726, G: 2, B: 2-2.

²²⁵⁴ İSH, K: 1673, G: 144, B: 2.

²²⁵⁵ Kaymaklı, a.g.e., s.129.

²²⁵⁶ BCA, 030.10.0.0./54.358.1.

²²⁵⁷ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

ziyade, İtilaf tayyarelerinin taarruzlarına maruz kalmasının pek muhtemel olduğu belirtilerek, konu hakkında talimler icra edilmesi ve birliklerin uyarılması istenmiştir. Aynı yazıda, tayyarelerin mühim bir maddi tesirinin olmayıp, bununla ancak manevi bir tesir yapmak istenildiği ve zaferin yine süngü ile kazanılacağına her nefere telkin edilmesinin önemli olduğu bildirilmiştir.²²⁵⁸

18 Ocak 1923'te İzmir Nakliyat Kumandanlığı'ndan, Sevkiyat ve Nakliyat Müdüriyeti Umumiyesi'ne gönderilen yazıyla, Samsun'dan İzmir'e gönderilen tayyare malzemesinin teslim alındığı bildirilmiştir.²²⁵⁹

25 Ocak 1923'te altı adet İtilaf tayyaresi, Çatalca hattı fasılı, Silivri ve Ereğli üzerinden Çanakkale'ye geçmiştir. Bu tayyarelerden dördü aynı yol üzerinden İstanbul'a dönmüştür.²²⁶⁰

Türk ordusunun İstanbul ve çevresinin alınmasına yönelik tedbirler aldığı bir dönemde, İzmir'de havacı personel yetiştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Bu kapsamda 18 pilot adayı için kurs açılmış ve İzmir'de eğitimler başlamıştır. Eğitimler devam ederken 27 Ocak 1923'te millî mücadelenin kazanılmasında önemli bir yeri olan Binbaşı Fazıl Bey ile öğrencisi deniz küçük zabıt namzedi Mehmet Emin Bey Caudron G.3 model bir tayyare ile uçarken, motorlarının havada durması sonucu zorunlu iniş yapmak durumunda kalmıştır. Ancak, bu iniş sırasında tayyarenin yere çarpması sonucu Fazıl Bey ağır yaralanmış, öğrencisi Mehmet Emin Bey ise hayatını kaybetmiştir.²²⁶¹ Binbaşı Fazıl Bey, hastaneye kaldırılmasına ve burada yapılan tüm müdahalelere rağmen şehit olmuştur.²²⁶²

Fazıl Bey ve öğrencisi Mehmet Emin Bey'in hayatını kaybettiği dönemde, Çanakkale mıntıkasında bulunan İngilizlerin dört deniz ve yedi kara tayyaresi hattı fasıl üzerinde dolaşmıştır.²²⁶³ Bu sırada Fransız işaretli bir deniz tayyaresi de hattı fasılı aşmak suretiyle Güreci'ye kadar gelerek, geri dönmüştür.²²⁶⁴

²²⁵⁸ İSH, K: 1659, G: 19, B: 19-2.

²²⁵⁹ İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-53.

²²⁶⁰ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

²²⁶¹ İSH, K: 1801, G: 21, B: 3.

²²⁶² İSH, K: 1801, G: 21, B: 4.

²²⁶³ İSH, K: 1791, G: 110, B: 110-1.

²²⁶⁴ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

31 Ocak 1923'te Samsun Hat Kumandanlığı'ndan Sevkiyat ve Nakliyat Müdüriyeti Umumiyesi'ne gönderilen yazıyla, Almanya'dan alınıp Samsun'da bulunan tayyare ve malzemedan ikinci parti olarak, Havza'dan getirilen top ve teferruatı ile 190 sandıkta, 99 mayın ve 3 tayyarenin Loid Vapuru'na yüklendiği bildirilmiştir.²²⁶⁵ Yazının devamında, daha evvel giden dokuz tayyare ile bu defaki üç tayyarenin faaliyete getirilebilecek halde olduğu ifade edilmiştir. Aynı yazıda, Makinist Bahri Efendi tarafından, Samsun'da geriye kalan on bir tayyareden istifade edilemeyeceğinin ifade edildiği, yine de onların da gelecek vapurla gönderileceği belirtilmiştir.²²⁶⁶

1 Şubat 1923'te Amasra ve İzmit'ten nakledilen tayyare ve personel ile İzmir Bayraklı'da 1'inci Deniz Tayyare Bölüğü teşkil edilmiştir. 1'inci Deniz Tayyare Bölüğü, Gotha model iki deniz tayyaresini faal ederek, daha sonra eğitim ve antrenman uçuşlarına başlamıştır.²²⁶⁷

Aynı tarih itibarıyla Seydiköy'de bulunan Birinci Tayyare Bölüğü'nde 2'si harp, 3'ü keşif olmak üzere toplam 5; Bandırma'da bulunan İkinci Tayyare Bölüğü'nde 4'ü harp, 4'ü keşif olmak üzere toplam 8 ve İzmit'te bulunan 3'üncü Tayyare Bölüğü'nde 4'ü harp, 2'si keşif olmak üzere 6 tayyare vardır. Bu kapsamda bakıldığında tayyare bölüklerinde toplam 19 tayyare olduğu görülmektedir.²²⁶⁸

2 Şubat 1923'te Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın bir direktifiyle, Tayyare Grubu Kumandanlığı'nın lağvedildiği ifade edilmiştir.²²⁶⁹ Aynı emir kapsamında Birinci ve İkinci Tayyare Bölükleri'nin doğrudan doğruya cephe emrinde olacağı belirtilmiştir.²²⁷⁰

Teşkilat değişikliğinin olduğu dönemde Çanakkale civarında İngilizlerin beş deniz ve iki kara tayyaresi alçak irtifa ile hattı fasıl üzerinde hava keşfinde bulunmuştur. 3 Şubat 1923'te de altı İngiliz tayyaresi, hattı fasıl ve batısında hava keşif

²²⁶⁵ İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-64.

²²⁶⁶ İSH, K: 1629, G: 91, B: 91-60.

²²⁶⁷ Kaymaklı, a.g.e., s.129; 1'inci Deniz Tayyare Bölüğü'nün ikmal edilen ilk tayyaresinin uçuş tecrübeleri muvaffakiyetle yapılmış ve bölük bu tayyare ile 3 Haziran 1923'ten itibaren talim uçuşlarına başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: İSH, K: 1801, G: 15, B: 14.

²²⁶⁸ İSH, K: 1801, G: 15, B: 4.

²²⁶⁹ İSH, K: 1797, G: 30, B: 30-1.

²²⁷⁰ İSH, K: 1797, G: 30, B: 1.

ve gözlem faaliyeti yapmıştır.²²⁷¹ Lozan görüşmelerinin kesildiği dönemlerde yapılan bu çok tayyareli hava keşifleri ile İtilaf devletleri, bir anlamda Türk kuvvetlerine gözdağı vermeyi amaçlamıştır.

4 Şubat 1923'te Lozan Görüşmelerinin kesilmesi üzerine İngiliz İşgal Güçleri Kumandanlığı tarafından, İstanbul Boğazı ve çevresinde bazı önlemler alınmıştır. Bu kapsamda boğazda devriye atacak bir tayyare gemisinin Büyükdere Limanı'nda demirlemesi kararlaştırılmıştır. Bunun yanında, bir deniz tayyaresinin tüm Anadolu sahilleri ile Karadeniz'i gözlemleyerek bilgi vermesi istenmiştir. Ayrıca İngiliz kuvvetleri; boğaz çevresindeki sahilleri kontrol ederek, Türklerin kuvvet çıkarabileceği yerleri belirlemiş ve bazı ek tedbirler almıştır.²²⁷²

8 Şubat 1923'te elde edilen istihbarat raporunda, İzmir açıklarında İngilizlerin beş torpido, iki dretnot, bir tayyare gemisi ve bir römorkörden oluşan bir kuvvet bulundurdıkları öğrenilmiştir.²²⁷³ İlgili istihbarat raporu, İngilizlerin herhangi bir durumda İzmir ve çevresine çıkarma yapmaya dönük hazırlık yaptığı şeklinde değerlendirilmektedir.

23 Şubat 1923'te Kuva-yı Havaiye Müfettişliği tarafından Müdafaa-i Milliye Vekâletine gönderilen bir yazıyla, barış zamanı deniz tayyare teşkilatının dört bölük ve bir de tayyare mektebinden ibaret olması ve bölüklerin sekiz faal ve sekiz yedek olmak üzere on altı tayyareden mürekkep bir yapıya dönüştürülmesi önerilmiştir.²²⁷⁴

24 Şubat 1923'te Birinci Ordu Kumandanlığı tarafından Birinci Hat Kumandanlığı'na gönderilen yazıyla, İtilaf tayyarelerinin taarruzlarına karşı halkın riayet etmesi gereken hususlar bir talimatla bildirilmiştir.²²⁷⁵ İlgili talimatta;

“Vaziyeti ahire karşısında vazife-i diniye, vataniye ve milliyesini ifa etmek üzere ordumuz bütün hazırlıklarını ikmal ederek harekete hazır durmakta ve her vakit olduğu gibi Cenab-ı hayrın nâsirine müstenid bulunmaktadır. Haklarımızın müdafaaı için yeniden silaha sarılmaya mecbur olursak, düşmanlarımız gemilerinin ve tayyarelerinin fazlalığına güvenerek gemileri ile sahillerimizi topa tutmağa, tayyarelerini de üzerlerimizde uçurup bombalar atmak suretiyle tesir yapmaya çalışacaklarına şüphe yoktur. Bunlara karşı atide beyan ve izah edilen tedbirler yapıldığı takdirde inayeti hakla düşmanlarımızın bu teşebbüslerinin semeresiz tesirsiz kalacağı muhakkaktır.

²²⁷¹ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

²²⁷² TİTE Arşivi, K. 56, G. 63, B. 633001.

²²⁷³ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

²²⁷⁴ İSH, K: 1801, G: 15, B: 6.

²²⁷⁵ İSH, K: 1671, G: 116, B: 116-1; İSH, K: 1671, G: 116, B: 116-3.

Düşman tayyarelerinin İzmit'e doğru geldiği ileriden telefonla haber verilince Sırrı Paşa Konağı'na konulan bir kampana iki dakika kadar devam etmek üzere çalışacaktır. Aynı zamanda bu kampananın yanlışlıkla şimendifer kampanası zan edilmemesi için geceleyin bir de kırmızı tenvir fişengi atılacaktır. Herkes kampana sesinin geldiği tarafı dinlemeli ve gece olursa tenvir fişengini görmeğe çalışmalıdır.

Tayyarenin geldiği bu suretle öğrenilince, evde bulunanlar hemen evin en alt katına inmeli. Ayrıca, caddelerde ve sokaklarda dolaşılmalıdır. Herkes gizlenmeli ve tayyare gidinceye kadar kalkmamalıdır. Bomba atıldığı sesinden anlaşılınca, emniyet olmak için duvar yanına boylu boyunca yere yatılmalıdır. Çünkü kasabalara atılan bombalar patlayınca parçaları yüksekte gider. Bu yüzden yere yatılır. Ayakta durulursa olabilir ki bir parçası tesadüf eder. Bir çukur içerisine girmek daha ziyade emniyet için münasiptir. Gece tek mil lambalar söndürülmelidir.

Tayyare geliyor diye öteye beriye kaçışmalar, telaş ve heyecan uygun değildir. Sükûneti ihlal edenler polis ve inzibat memurları tarafından yakalanır ve tutuklanır. Düşman tayyareleri kasabalara iki cins bomba atar. Biri binaları tahrip etmek için diğeri de yangın çıkarmak içindir. Bomba düşen bir yerde yangın çıkarsa, yanan yere katiyen su dökmemelidir. Yoksa daha ziyade parlar. Hemen üzerine kum veya toprak dökmelidir. Düşman tayyarelerinin dönüşü yine kampana çalınarak ilan edilecektir. Bu defa kampanalar uzun çalınmayıp kısa kısa çalınacaktır. Düşman tayyareleri tekrar döner ise yeniden uzun süreli kampana çalışacaktır.

Düşman tayyarelerini bizim tayyarelerle karıştırmamalıdır. Düşman tayyarelerinin altında toparlak işaret bizim tayyarelerimizin altında dört köşe kırmızı işaret vardır. Bu talimat hilafında hareket edenler memurini mülkiye ve askeriye tarafından menedilecektir.”²²⁷⁶ denilmiştir. Bu yazıyla, halkın hava saldırılarına karşı uyacağı esaslar ve hareket tarzının ortaya konulduğu görülmektedir.

28 Şubat 1923'te Sivil Tayyareci Remzi Bey tarafından kullanılan Spad tayyaresi tecrübe uçuşu sırasında denize düşmüştür. Bu kaza sonrasında tayyare parçalanmış, Remzi Bey de hayatını kaybetmiştir.²²⁷⁷

8 Mart 1923'te bir İngiliz deniz tayyaresi Şile mıntıkasındaki hattı fasıl üzerinde dolaşmış, diğer iki deniz tayyaresi de Darıca'dan itibaren hattı fasıl boyunca Şile istikametine giderek geri dönmüştür. Aynı gün Kilitbahir'den kalkan dört İngiliz kara tayyaresi, Lâpseki istikametinde uçarak, avdet etmiştir.²²⁷⁸

20 Mart 1923'te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından, Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'ne gönderilen yazıyla deniz tayyare teşkilatının büyütülmesi ile ilgili yazıya bir cevap verilmiştir. Bu yazıda, bölüklerin bağımsız vazife görecek

²²⁷⁶ İSH, K: 1671, G: 116, B: 116-2.

²²⁷⁷ İSH, K: 1797, G: 35, B: 35-1.

²²⁷⁸ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

şekilde yetişmelerinden sonra, barış döneminde deniz tayyare teşkilatının dört bölük ve bir de tayyare mektebinden ibaret ve bölüklerin sekizi faal ve sekizi yedek olmak üzere on altı tayyareden olmak üzere kuruluşunun uygun olacağı belirtilmiştir. Yazının devamında, bu teşkilatın ilerde bir bakanlık altında vücuda getirilmesinin münasip olacağı bildirilmiştir.²²⁷⁹

24 Mart 1923'te de iki İngiliz tayyaresi, Gebze'den itibaren hattı fasılı takiben Şile istikametine gitmiştir. Bu tayyareler, hattı fasılı aşmak suretiyle belirlenen sınıra uymamışlardır.²²⁸⁰

27 Mart 1923'te Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, İtalyan Mühendis Sarri tarafından Türkiye Hükümeti'ne Edirne'de bir tayyare armağan edildiği, bu tayyarenin hemen teslim ve nakledilebileceğinin İstanbul'daki İtalya Konsolosluğu tarafından bildirildiği ifade edilmiştir. Yazının devamında, ilgili tayyarenin İzmir'e mi nakledileceğinin veya Türkiye'de mi kalacağının Kuva-yı Havaîye Müfettişliği'ne emir buyrulması istenmiştir.²²⁸¹

29 Mart 1923'te Erkân-ı Harbiye Riyaseti tarafından Kuva-yı Havaîye Müfettişliği'ne gönderilen yazıyla, İtalyan Mühendis Sarri tarafından Türkiye Hükümeti'ne armağan edilen ve halen Edirne'de bulunan tayyarenin bir an evvel İzmir'e nakli için derhal teşebbüste bulunulması emredilmiştir.²²⁸²

3 Nisan 1923'te Kuva-yı Havaîye Müfettişliği, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ilettiği yazıyla, İzmir'deki Birinci Tayyare Bölüğüne staj için verilen Mülazım-ı Sâni Fuat ve Zabit Vekili Nureddin Efendilerin yetiştirilmesinde önemli bir yeri olan Birinci Tayyare Bölük Kumandanı Binbaşı Yahya Bey'in, 50 lira mükâfat ile takdir edilmesini önermiştir.²²⁸³ 5 Nisan 1923'te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından Kuva-yı Havaîye Müfettişliği'ne gönderilen yazıyla, Binbaşı Yahya Bey'in 50 lira ile mükâfatlandırılması uygun görülmüştür.²²⁸⁴

²²⁷⁹ İSH, K: 1801, G: 15, B: 6.

²²⁸⁰ BCA, 030.10.0.0/54.357.8.

²²⁸¹ İSH, K: 1801, G: 18, B: 18-27.

²²⁸² İSH, K: 1801, G: 18, B: 18-28.

²²⁸³ İSH, K: 1801, G: 15, B: 7.

²²⁸⁴ İSH, K: 1801, G: 15, B: 15-8.

16 Nisan 1923'te iki İngiliz tayyaresi, Şile'den itibaren Darıca'ya kadar hattı fasıl üzerinde dolaşmış ve Balçık ile Gebze üzerinde hattı fasılı aşarak, bu sınıra riayet etmemiştir.²²⁸⁵ İlgili keşifler İtilaf güçlerinin, Türk ordusundaki hareketliliği yakından takip etmek niyetinde olduklarını göstermektedir.

Türk ordusunun İstanbul ve çevresinin kurtarılmasına yönelik hazırlıklar yaptığı bir dönemde, 23 Nisan 1923'te Lozan görüşmeleri yeniden başlamıştır.²²⁸⁶ Bu sırada 27 Nisan 1923'te İzmir'den kalkan bir Türk tayyaresi, Midilli'ye kadar giderek beyanname atmış ve ardından aynı istikamette geri dönmüştür.²²⁸⁷ Türk tayyaresi tarafından Midilli adasında bulunan Yunan kuvvetleri üzerine beyanname atılması, psikolojik harp vasıtalarının kullanıldığını göstermektedir.

8 Mayıs 1923'te Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ulaştırdığı yazıyla, Tayyare Fabrikası'nın İzmir'de tesisinden sonra gerek Yunanlılardan ele geçirilen malzeme ve iskelet halindeki tayyarelerle, gerekse elde bulunan malzeme ve harap tayyarelerle, 5 Havilland model keşif tayyaresi imal olunarak 2'nci ve 3'üncü Tayyare Bölükleri'ne verildiğini bildirmiştir. Ayrıca aynı yazıda, 3 adet Nieuport avcı tayyaresinin imal ve tamir edilerek, mektep emrinde bir avcı müfrezesi teşkil olunduğu ifade edilmiştir. İlave olarak ilgili yazıda 4 adet Breguet model keşif tayyaresinin imal ve tamir edilerek 1'inci Tayyare Bölüğü'ne verildiği belirtilmiştir. Ek olarak bu yazıda, 4 adet Breguet keşif tayyaresinin tamir edildiği aktarılmıştır. Ayrıca, 1 adet Gotha model deniz tayyaresinin tamir ve imal edilerek Deniz Tayyare Bölüğü'ne verildiği belirtilmiştir. Bunların yanında fabrikada; 4 adet Havilland keşif, 1 adet Gotha keşif, 2 adet Nieuport avcı ve 1 adet Breguet keşif tayyaresinin tamirde olduğu ifade edilmiştir.²²⁸⁸

14 Mayıs 1923'te Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'nden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, elde bulunan dört eğitim tayyaresinin bugüne kadar 1.123 uçuş yaparak artık kullanılamaz hale geldiği belirtilerek, İzmir bankalarından birisine 40.000 lira konularak buradan eğitim tayyaresi satın almak

²²⁸⁵ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

²²⁸⁶ Çağrı Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.11-16.

²²⁸⁷ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

²²⁸⁸ İSH, K: 1801, G: 15, B: 11.

üzere iki tayyareci subay ile bir makinistin acilen Avrupa'ya gönderilmesine müsaade buyrulması istenmiştir.²²⁸⁹

26 Mayıs 1923'te Karaağaç civarında Bosnaköy karşısında bulunan Türk postalarına Yunanlar tarafından makineli tüfek ateşi açılmıştır. Bu olay üzerine Erkân-ı Harbiye Reisliği tarafından, İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'e gönderilen yazıyla, Yunanların taarruzu durumunda bölgedeki taburun kendi mıntıkası civarında önleme yapıp, mukabelede bulunacağı belirtilmiştir.²²⁹⁰ Ardından 30 Mayıs 1923'te Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa tarafından Başvekil Rauf Bey'e gönderilen ikinci bir yazıyla; Yunanların Trakya'da önemli bir kara gücü yanında Dedeağaç'ta 15 tayyare ve üç hangardan oluşan iki tayyare bölüğü olduğu bildirilmiştir.²²⁹¹ İlgili rapor Türk ordusunun, Yunan kuvvetlerinin vaziyetini yakından takip ettiğini göstermektedir.

27 Mayıs 1923'te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, İstanbul Kumandanlığı'na ilettiği şifre telgrafla, Edirne'de bulunan bombardıman tayyaresinin Anadolu'ya nakline memur edilen Tayyareci Vecihi Bey'in henüz İstanbul'da ise, derhal Edirne'ye hareketini tebliğ etmiştir.²²⁹²

29 Mayıs 1923'te İzmit mıntıkasında iki İngiliz tayyaresi tarafından hattı fasıl üzerinde hava keşif faaliyeti yapılmıştır. Bu sırada Çanakkale mıntıkasında bulunan sekiz İngiliz tayyaresi tarafından Lâpseki, Görece ve Gelibolu istikametleri havadan izlenmiştir. Ayrıca iki İngiliz tayyaresi tarafından Burgaz istikametinde hava keşfi gerçekleştirilmiştir.²²⁹³

30 Mayıs 1923 itibarıyla Kuva-yı Havaiye Müfettişliği envanterinde toplam 54 tayyare yerini almıştır. Bu tayyarelerin bir kısmı tamirde veya kullanılamaz durumda olmakla birlikte, sağlam tayyarelerin çeşitli yer ve bölgelerde konuşlandıkları görülmüştür. Dönem içerisindeki kuvve cetvelinde; İzmir Seydiköy'de bulunan Binbaşı Yahya Bey komutasındaki 1'inci Tayyare Bölüğü'nde; 4 adet Breguet model keşif ve bombardıman tayyaresinin envanterde yerini aldığı belirlenmiştir. Bunlardan "Nafiz" isimli tayyarenin telsiz telgrafla mücehhez olduğu belirtilmiştir. Keşif

²²⁸⁹ İSH, K: 1801, G: 18, B: 18-42.

²²⁹⁰ BCA, 030.10.0.0./54.358.1.

²²⁹¹ BCA, 030.10.0.0./54.358.1.

²²⁹² İSH, K: 1797, G: 39, B: 1.

²²⁹³ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

bombardıman tayyarelerinden diğerrinin adının “*Garipçe*”, bir diğerrinin isminin ise “*Şehit Emin*” olduğu ifade edilmiştir. Aynı cetvelde, 1’inci tayyare Bölüğü’ndeki 4 tayyareden sadece birine isim verilmediğı görülmüştür. Ayrıca, 1’inci Tayyare Bölüğü’nde 4 adet Spad av tayyaresi bulunduğu tespit edilmiştir. Cetvelin devamında; Bandırma’da bulunan 2’nci Tayyare Bölüğü’nde 4 adet Havilland model keşif ve bombardıman tayyaresi olduğu görülmüştür. Bu tayyarelerden birinin adının “*İsmet*” olduğu belirtilmiştir. Ayrıca aynı bölükte Spad model 4 adet av tayyaresinin görev yaptığı belirtilmiştir. Aynı cetvelde; Kolağası Nuri Bey’in komuta ettiği İzmit’teki 3’üncü Tayyare Bölüğü’nde; 2 adet Havilland model keşif bombardıman tayyaresi ile 2 adet Spad av tayyaresi bulunduğu ifade edilmiştir. Kolağası Raşid Bey’in komutasında bulunan İzmir Seydiköy’de yer alan avcı müfrezesinde ise Nieuport model; “*Nuri*”, “*Fethi*” ve “*Sadık*” adlarında üç tayyare bulunduğu vurgulanmıştır. İzmir Bayraklı’da bulunan Kolağası Savmi Bey komutasındaki 1’inci Deniz Tayyare Bölüğü’nde ise; 1 adet Gotha model deniz tayyaresi olduğu belirtilmiştir. Cetvelin devamında; Binbaşı Salim Bey’in müdürlüğünü yaptığı İzmir Seydiköy’deki Tayyare Mektebi’nde ise; 4 adet Caudron model tayyare ile 1 adet Aviatik model tamirde tayyare olduğu aktarılmıştır. İlave olarak cetvelde; Kolağası Tahsin Bey’in başında bulunduğu Halkapınar’daki Tayyare Fabrikası’nda ise; keşif bombardıman rolünde 3 adet Havilland, 3 adet Breguet, 1 adet Rumpler, 6 adet Albatros model tayyare bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca tayyare fabrikasında 1 adet keşif tayyaresi ile avcı rolünde 1 adet Spad ve 2 adet Nieuport tayyare olduğu ifade edilmiştir. Aynı cetvelde; Afyon’daki depo’da keşif bombardıman rolünde tamire muhtaç 2 adet Breguet, avcı rolünde sağlam vaziyette 5 adet Spad bulunduğu vurgulanmıştır. İzmir’deki depoda ise 1 adet Spad avcı tayyaresi bulunduğu aktarılmıştır.²²⁹⁴

3 Haziran 1923’te yedi İtilaf tayyaresi tarafından Çanakkale Boğazı üzerinde hava gözlem ve keşif faaliyeti gerçekleştirilmiştir.²²⁹⁵ İtilaf Devletleri bu uçuşlarla, Türk ordusunun gerçekleştirebileceğı olası bir harekâtı önceden tespit etmeyi amaçlamıştır.

İtilaf güçlerinin hava faaliyetleri devam ederken Kuva-yı Havaiye Müfettişliğı tarafından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen raporla, tayyare

²²⁹⁴ İSH, K: 1801, G: 15, B: 12.

²²⁹⁵ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

bölüklerinin durumu ve vaziyeti ile ilgili bilgi verilmiştir. Bu raporda; İkinci Tayyare Bölüğü'nün talimlerinde kullanılan iki Havilland tayyaresinin kırıldığı ve bunların İzmir'e tamire gönderildiği bildirilmiştir. Bu gelişme üzerine yeni hazırlanan bir Havilland tayyaresinin İzmir'den uçurularak ikinci bölüğe gönderildiği ifade edilmiştir. Aynı raporda, mektep tayyaresi gelmemesi sebebiyle fabrikada hazırlanan iki Havilland tayyaresiyle eğitim uçuşlarının yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca, Birinci Tayyare Bölüğü'nün filo uçuşlarına iştirak ettirilmesi suretiyle rasıt melekelerinin artırılmasına çalışıldığı beyan edilmiştir.²²⁹⁶

14 Haziran 1923'te Kocaeli mıntıkasında bir İngiliz tayyaresi tarafından hattı fasıl üzerinde gözlem ve istihbarat çalışması yapılarak, geri dönmüştür.²²⁹⁷ 15 Haziran 1923'te Çanakkale mıntıkasında görülen iki İngiliz tayyaresi, Rumeli istikametine giderek, iki saat sonra geri dönmüştür. Bu sırada Gelibolu istikametinden Lapseki'ye doğru gelen dört İtilaf tayyaresi; Karamürsellers, Karabiga ve Aydıncık üzerinde hava keşif faaliyetinde bulunarak geri dönmüştür.²²⁹⁸

17 Haziran 1923'te Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ulaştırdığı yazıyla, Türk havacılar tarafından Edirne üzerinden bir tayyarenin İzmir Seydiköy'e getirildiğini bildirmiştir.²²⁹⁹ İlgili yazıda tayyareyle alakalı olarak; Sıklet-i umumiyesinin 3.900 kilo, süratinin 110 kilometre, taşıyacağı sıkletin 960 kilo ve alabildiği benzinin 850 litre olduğu belirtilmiştir. Aynı yazıda ayrıca tayyarenin, İki gövde ve bir kamaradan mürekkep olduğu, gövdelerin her birisinde üç yüz beygir kuvvetinde iki motor bulunduğu ifade edilmiştir. Yazının devamında, tayyarenin orta kamarasının ön kısmında bir rasıt mahalli, rasıtın arkasında kumanda mevkii, kamarada altı yolcu kanepesi ve bir boşluk ile kamara salonunun kumanda mevkiiyle görüşmesi için telefon olduğu belirtilmiştir. İlave olarak aynı yazıda, tayyarede bombardıman ve muharebeye yarayacak hiçbir teçhizat olmadığı, bu yüzden birkaç makineli tüfek ve bomba atacak cihazlar tatbik edilmek suretiyle tayyarenin bir bombardıman tayyaresi haline getirilmesine çalışılacağı ifade edilmiştir.²³⁰⁰ Yazının devamında, Memleketimize ilk giren ve umum pilot ve

²²⁹⁶ İSH, K: 1801, G: 15, B: 14.

²²⁹⁷ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

²²⁹⁸ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

²²⁹⁹ İSH, K: 1801, G: 16, B: 16-8.

²³⁰⁰ İSH, K: 1801, G: 27, B: 1.

makinistlerimizce tertibatı meçhul olan 10 kişilik bir tayyareyi faal hale getiren Makinist Eşref Efendi, Makinist Talebe İrfan Efendi ve Edirne'den uçurarak salimen Seydiköy'e getiren Pilot Vecihi Efendilerin nakden taltiflerinin umum için teşvik edici olacağı belirtilmiştir.²³⁰¹

18 Haziran 1923'te Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği tarafından Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'ne gönderilen yazıyla, Edirne'den İzmir'e tayyare getirilmesinde faydaları görülen, Pilot Vecihi Efendi'ye 150, Makinist Eşref Efendi'ye 125 ve Makinist Talebe İrfan Efendi'ye 75 lira ödül verilmesi uygun görülmüştür.²³⁰²

21 Haziran 1923'te Tuzla istikametinden gelen iki İngiliz tayyaresi hattı fasıl üzerinde bir müddet dolaşmış, ardından da aynı istikamette bölgeden ayrılmıştır. Aynı gün Çanakkale mıntıkasında da iki İngiliz tayyaresi tarafından Rumeli istikametinde bir hava keşif faaliyeti yapılarak, geri dönmüştür.²³⁰³ 22 Haziran 1923'te bir İngiliz tayyaresi, İzmit mıntıkasında hattı fasıl üzerinde dolaşmıştır. Diğer bir İngiliz tayyaresi ise Çanakkale'den Rumeli istikametine giderek, tekrar geri dönmüştür.²³⁰⁴ İlgili hava keşifleri, İtilaf devletlerinin hattı fasıl olarak belirlenen bölgeyi düzenli olarak gözlemlediklerini göstermektedir.

23 Haziran 1923'te Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'nden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, Susurluk'taki İkinci Bölük'te talim ve tecrübe uçuşu yapan bir Havilland tayyaresinin inişte kırılarak, elden çıktığı bildirilmiştir.²³⁰⁵

25 Haziran 1923'te Kuva-yı Havaiye Müfettişliği tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen yazıyla, çadır hangar tedarik edilememesi yüzünden ikinci ve üçüncü bölüklerdeki tayyarelerin açıkta kaldığı, bu yüzden tayyarelerin kabiliyetlerinden her gün bir parçanın zayi olduğu belirtilmiştir. Aynı yazının devamında, 1923 yılı için tasavvur edilmiş olan teşkilatın bütçe mülahazasından dolayı herhangi bir çalışma yapılamayacağı belirtilerek, sulhun akdiyle beraber veyahut vaziyet-i harbiye bugünden müsaade ettiği takdirde yağmur mevsiminin

²³⁰¹ İSH, K: 1801, G: 27, B: 27ac.

²³⁰² İSH, K: 1801, G: 27, B: 27aa; İSH, K: 1801, G: 27, B: 27ab.

²³⁰³ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

²³⁰⁴ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

²³⁰⁵ İSH, K: 1801, G: 16, B: 16-11.

başlamasından evvel tayyarelerin sabit hangarlar altına alınması ve tayyare ve malzemelerin kurtarılmasının düşünöldüğü ifade edilmiştir. Ayrıca ilgili yazıda, harp vaziyetinden dolayı 1923 ve 1924 senelerinde Menemen, İzmir, Seydiköy ve Cuma Ovası mıntıkasında kalınması, bu sırada Anadolu içerisinde tespit buyrulacak mahalde de emir verildiği zaman derhal nakledilebilecek şekilde inşaat ve tesisata başlanılması hususunda müsaade buyrulması istenmiştir.²³⁰⁶ İlgili yazı, Kuva-yı Havaiye Müfettişliğinin harp koşul ve şartları ile gelecekte havacılığın alacağı şekle yönelik fikir ve düşüncelerini rasyonel bir şekilde üst makamlara ilettiğini göstermektedir.

26 Haziran 1923'te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından çıkarılan emirle, tayyare sınıfının taşımakta olduğı anfodi renk yerine hava-i mavi renk kabul edildiğı, buna nazaran icap eden üniforma tebdilatının derhal icrasının tamimen tebliğ olunduğı belirtilmiştir.²³⁰⁷

27 Haziran 1923'te Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, Bakanlar Kurulu'na ithafen gönderdiği yazıda; son günlerde İngiliz tayyarelerinin Çatalca, Silivri ve Çorlu çevresinde yoğun bir faaliyet içerisinde bulunduğunu bildirmiştir.²³⁰⁸ Aynı gün Çanakkale mıntıkasında, iki İngiliz tayyaresi tarafından Rumeli istikametinde keşif ve gözlem faaliyetinde bulunulmuştur. Dört İngiliz tayyaresi de Burgaz istikametine giderek, hava keşfi gerçekleştirmiştir.²³⁰⁹ 28 Haziran 1923'te İzmit üzerinde iki İngiliz tayyaresi hattı fasıl istikametinde uçarak, hava gözlem faaliyetinde bulunmuştur.²³¹⁰

6 Temmuz 1923'te Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'nden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen yazıyla, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin girişimiyle satın alınan dört adet eğitim tayyaresinin İzmir'e geldiğı ve teşkil olunan komisyon vasıtasıyla muayene ve tesliminin icrasına başlandığı bildirilmiştir.²³¹¹

10 Temmuz 1923'te İzmit ve Çanakkale civarında bulunan hattı fasıl üzerinde dört İngiliz tayyaresi tarafından devriye uçuşu yapılmış ve bölge keşfedilmiştir.²³¹²15

²³⁰⁶ İSH, K: 1801, G: 15, B: 15.

²³⁰⁷ İSH, K: 1668, G: 79, B: 1.

²³⁰⁸ BCA, 030.10.0.0./54.358.1.

²³⁰⁹ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

²³¹⁰ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

²³¹¹ İSH, K: 1801, G: 18, B: 18-45.

²³¹² BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

Temmuz 1923'te Çanakkale mıntıkasında bir İngiliz tayyaresi tarafından hava keşif faaliyeti icra edilmiş ve bölgedeki gelişmeler izlenmiştir.²³¹³

Hava keşifleri devam ederken Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'nden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne iletilen belgede, yeni bir Havilland tayyaresinin İzmir'den uçarak, İzmit'teki Üçüncü Tayyare Bölüğü'ne dâhil olduğu bildirilmiştir. Yazının devamında, Birinci Deniz Tayyare Bölüğü'nün ikinci tayyaresinin bölüğüne katıldığı belirtilmiştir. Ayrıca ilgili yazıda, İkinci Kara Tayyare Bölüğü'nde talim esnasında bir Havilland tayyaresinin kırıldığı ifade edilmiştir.²³¹⁴

19 Temmuz 1923'te Kocaeli mıntıkasında iki İngiliz tayyaresi, hattı fasıl üzerinde keşif yaparak, geldiği istikamette geri dönmüştür.²³¹⁵ Lozan görüşmelerinin sonuçlanmasına yakın bir dönemde İngilizlerin hava faaliyetleri, her ihtimali değerlendirdiklerini ve bölgedeki gelişmeleri yakından takip ettiklerini göstermektedir.

4.3. Lozan Barış Antlaşması ve Akabinde Havacılık

İtilaf Devletlerinin hattı fasıl olarak belirlenen bölgedeki hava keşif faaliyetleri devam ederken uzun görüşmeler sonucunda 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanmıştır.²³¹⁶ Bu antlaşmayla İtilaf güçlerinin altı hafta içerisinde İstanbul'u boşaltması kararlaştırılmıştır.²³¹⁷

Lozan Antlaşması'ndan sonra 26 Ağustos 1923'te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından alınan kararla, Beyköy'de bulunan İkinci Tayyare Bölüğü'nün hemen, İzmit'te bulunan Üçüncü Tayyare Bölüğü'nün ise 2 Eylül 1923'ten itibaren tren yoluyla İzmir'e nakline başlanması emredilmiştir.²³¹⁸ İlgili karar hava birliklerinin barış durumuna adapte edildiğini göstermektedir.

4 Eylül 1923 tarihi itibarıyla İngilizlerin, İstanbul'daki hava unsurlarını önemli ölçüde tahliye ettiği Türk basın organlarına yansımıştır.²³¹⁹ 5 Eylül 1923 itibarıyla

²³¹³ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

²³¹⁴ İSH, K: 1801, G: 14, B: 14-7.

²³¹⁵ BCA, 030.10.0.0./54.357.8.

²³¹⁶ Hasan Demirci, "24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan (Lausanne) Barış Andlaşması'nın Türk ve Dünya Tarihi Açısından Yeri ve Önemi", *Anasay Dergisi*, Sayı: 2, 2017, s.247-263.

²³¹⁷ Bülent Bakar, "Esaretten Kurtuluş: İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı: 23, Güz 2009, s.13-58.

²³¹⁸ İSH, K: 1632, G: 79, B: 79-1.

²³¹⁹ *İkdam Gazetesi*, "İşgal Altındaki Topraklarımızın Tahliyesi", 5 Eylül 1923, s.1.

Ayastefanos'ta hiçbir İngiliz tayyaresi kalmamış, bunlar nakledilmek üzere İstanbul'daki limanlara getirilmiştir.²³²⁰ 20 Eylül 1923 tarihli bir gazete haberinde ise Fransızların, Ayastefanos'ta bulunan tayyarelerinin tamamını götürmeye çalıştıkları kayıtlara yansımıştır.²³²¹

2 Ekim 1923'te planlanandan önce İtilaf güçleri, tüm kuvvetleri ve malzemeleri ile beraber 60 kara ve 20 deniz tayyaresinden oluşan hava filosunu da gemilerle İstanbul'dan taşımıştır. Böylece, 13 Kasım 1918'den itibaren süren İstanbul'un işgal dönemi sona ermiştir.²³²²

Millî Mücadele boyunca ortalama 20 zabıt, 10 sivil pilot ve küçük zabıt ile 10 makinist ve tamirci olmak üzere toplam 40 civarındaki havacı personel, muharebelerin kazanılmasında özveri ile çalışmış ve bağımsızlık mücadelesinin kazanılmasında etkili olmuştur.²³²³

²³²⁰ BOA, HR. İM, 48/88, lef 5.

²³²¹ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, "Son Neferleri 2 Teşrin-i evvelde Ayrılacak", 20 Eylül 1923, s.1.

²³²² Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, "Umûmî Teslim ve Tesellüm", 3 Teşrin-i evvel 1923, s.1; Kaymaklı, a.g.e., s.129.

²³²³ Kaymaklı, a.g.e., s.132.

SONUÇ

Endüstri Devrimi sonucu elde edilen bilgi birikiminin havacılık sektörüne uygulanması ile ilk motorlu tayyare gökyüzü ile buluşmuştur. Bu yeni hava aracının harp alan ve sahalarında kullanılması ile harbe dair doktrin, konsept ve prensipler tamamen ve geri dönülemez bir şekilde değişmiştir. Tayyarelerin keşif-gözetleme, bombardıman, taarruz, savunma, haberleşme, ulaştırma, topçu birliklerine istikamet verme, ikmal ve lojistik vaziyetin belirlenmesi ile coğrafi bilgilerin tespit edilmesine yönelik nitelikleri, onu harp ortamının vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir.

Tayyarelerin bir harp aracı olarak harp ortamına girmesi ile harbe dair zaman ve mekân algısı değişmiştir. Hava keşif görevleri sırasında düşmanın satih unsurları ile muharebe etmeden elde edilen bilgiler, komuta kademesinin askeri taktik ve stratejisinin tayininde taraflara büyük bir avantaj sağlamıştır. Bu durum, olası personel kayıplarını en aza indirdiği gibi harekât fonksiyonlarının tayininde, harp harekâtın şekillendirilmesinde önemli bir yer edinmiştir. Tayyarelerin ilgili özellikleri, düşmanın muharebe vaziyeti ile ihtiyat kuvvetlerinin durumunun belirlenmesini kolaylaştırmış ve bu durum komuta kademesinin askeri karar verme sürecini hızlandırmıştır.

Dünya tarihinde ilk kez tayyareler, İtalyanlar tarafından Trablusgarp Harbi sırasında Osmanlı kuvvetlerine karşı kullanılmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin bu yeni harp aracını temin ve kullanmaya dönük adım ve girişimlerde bulunmasına neden olmuştur. İlgili adım ve girişimler sonucunda önce iki personel, Avrupa'da eğitim alması amacıyla Fransa'ya gönderilmiştir. Aynı dönemde yapılan araştırmalar sonucunda Fransa'dan iki adet Osmanlı Ordusunun ilk tayyareleri satın alınmıştır. Fransa'da eğitim alan Türk subaylarının pilotaj eğitimi sırasında yaptığı kaza-kırım maliyetlerinin bütçeden karşılanması ve en önemlisi Osmanlı Ordusunun kendi pilotlarını kendisinin yetiştirmek istemesi İstanbul Yeşilköy'de bir Tayyare Mektep ve Merkezi kurulmasına etki etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, kendi imkân ve kabiliyetleri ekseninde kendi pilotlarını yetiştirme olanağı elde etmiştir.

Osmanlı Harbiye Nezareti'nin girişimleri ile Avrupa'dan satın alınan tayyarelerin Trablusgarp Harbi sırasında kullanılma imkân ve olanağı olmamıştır. Ancak Trablusgarp Harbi sonrasında başlayan Balkan Harbi esnasında, satih

unsurlarının desteklenmesi amacıyla ilk kez Osmanlı Ordusu tarafından tayyareler bir harp aracı olarak cephe hattında kullanılmıştır. Böylece Osmanlı Ordusunda, kara ve deniz kuvvetlerinin yanında üçüncü bir kuvvet ortaya çıkmıştır.

Balkan Harbi sırasında Osmanlı Ordusu tarafından satıl unsurlarının desteklenmesi amacıyla ilk kez kullanılan tayyare, kara ve deniz birliklerinin yanında üçüncü bir kuvvet olarak ortaya çıkmıştır. Böylece, tayyarelerin keşif-gözetleme gibi çeşitli özelliklerinden faydalanılarak, harp harekâta yön ve şekil verilmiştir.

Birinci Dünya Harbi ile birlikte, bu yeni hava aracının madeni aksamı, daha dayanıklı modellerinin icadı, hava harp görev ve faaliyetlerinin etkinliğini artırmıştır. Ayrıca, tayyarelerin menzil, irtifaa, sürat ve uçuş kapasitelerinin artması, askeri taktik ve stratejide büyük bir devrimin yaşanmasına neden olmuştur. Böylece uzak hedefler ve istenilen noktalar rahatlıkla vurulabilir hale gelmiştir. Bu yüzden harp eden taraflar, tayyare fabrikalarının üretim kapasitelerini artırmış ve cephe hattında daha çok tayyare ile yer almıştır. Bu durum, filo halinde taarruz gibi harp sanatına dair yeni uygulamaların hayata geçirilmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'ne 6 tayyare ve 6 pilotla girerken, bu alandaki eksikliğini müttefiki Almanya'dan temin ettiği personel, tayyare ve malzeme ile gidermiştir. Osmanlı Devleti, harbin seyri içerisinde Almanya'dan 415 tayyare, 295 havacı zabıt, 95 havacı küçük zabıt ve 1740 teknik eleman temin etmiştir. Böylece Almanya'dan temin edilen tayyare ve personel ile Türk havacıların katkısı sonucu hava harekât görevleri icra edilmiştir. Birinci Dünya Harbi sırasında Osmanlı ülkesinin uzak-yakın cephelerinde kurulan 17 tayyare bölüğü ile karşıt güçlerin durum ve vaziyeti tespit edilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'ne müttefiklerinin harpten çekilmesi üzerine Mondros Mütarekesi ile son vermiştir. Bu sırada Osmanlı ordusunun elinde 92 tayyare kalmıştır. Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Alman havacıların ülkeden ayrılmasından sonra ülkede 35 Türk pilot ve 44 rasıt (gözcü) personel kalmıştır. Harp sonrası elde kalan tayyareler, İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde toplanmıştır. Aynı dönemde mütareke hükümlerine aykırı bir şekilde Osmanlı toprakları işgal edilmeye başlanmıştır. İtilaf Devletleri, İstanbul ve Anadolu'daki şehirlere getirdikleri tayyareler ile olası tepkileri engellemeyi ve bu

kapsamda işgallerini sürekli kılmayı hedeflemiştir. İtilaf Devletleri'ne ait ortak bir donanma 13 Kasım 1918'de İstanbul'u işgal ederken, aynı tarihte 9 İngiliz ve 4 Yunan tayyaresinden oluşan bir hava filosu Ayastefanos'daki meydana inmiştir. Bu tayyare miktarı zamanla artmış ve İtilaf güçlerinin Anadolu'da azımsanamayacak bir hava gücü oluşmuştur.

Bu sırada İtilaf Devletlerinin işgallerine karşı Padişah ve Osmanlı Hükümeti'nin sessiz kalması üzerine Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa liderliğinde İstiklâl Harbi başlamıştır. Bu mücadeleye Osmanlı ordusunda görev yapan ya da terhis edilmiş durumdaki havacı personelin önemli bir kısmı katılarak, dâhil olmuştur. Millî Mücadele hareketinin 13 Haziran 1920'de aldığı kararla ilk hava teşkilatı tesis edilmiştir. Aynı dönemde Konya'da 4'ü uçamaz durumda 17 tayyare olduğu görülmüştür. Bu sırada yapılan hazırlıklardan sonra tayyarelerin bakım ve tamiratlarının yapılması sonucu hava bölükleri kurulmak suretiyle cephe hattında kullanılmaya başlanmıştır. Millî Mücadele boyunca Türk Ordusu'nda görev yapan ortalama 20 zabıt, 10 sivil pilot ve küçük zabıt ile 10 makinist olmak üzere toplam 40 civarındaki havacı personel ile harekât görevleri icra edilmiştir.

Millî Mücadelenin organize olduğu bir dönemde, İtilaf Devletlerinin işgal bölgelerindeki tayyare miktarı Türk ordusuna göre önemli ölçüde artmıştır. Millî Mücadele sırasında elde edilen istihbarat raporlarından İngiltere'nin Ayastefanos'a 60 adet kara tayyaresi getirdiği haber alınmıştır. Bu sırada İstanbul'a Fransızlar 83, İtalyanlar ise 4 tayyare getirmiştir. Aynı dönemde İngilizlerin, İstanbul ve Çanakkale'ye birer tayyare gemisi getirdiği öğrenilmiştir. Ayrıca, İngilizlerin Gelibolu Yarımadası'na getirdiği 45 adet deniz tayyaresi ile bölgede konuşlandığı tespit edilmiştir.

Yunanlar, İzmir'i işgal ederken bölgeye getirdikleri 29 kara ve deniz tayyaresi ile harp harekâtlarına şekil ve yön vermiştir. Batı Anadolu'daki Yunan tayyare miktarı 50'ye kadar çıkmıştır. Yunan tayyare miktarına dair elde edilen bir istihbarat raporuna göre, İzmir'e 180 tayyare getirildiği öğrenilmiştir. Aynı dönemde İtalyanların, miktarı belli olmamakla birlikte Antalya ve civarında tayyareler kullandıkları görülmüştür.

Millî Mücadele esnasında Doğu Cephesi'nde Ermenilerin 6 tayyaresine karşı, Türk ordusunun elinde bulunan faal 3 tayyare ile harp harekât görevleri icra edilmiştir.

Güney Cephesi'nde Musul civarında İngilizlerin ilk dönemlerde 50, daha sonra 100 tayyareden oluşan bir hava gücü harekâtlarına yön vermiştir. Bu cephe hattında tayyare bölüğü kurularak, Musul'a harekât icra edilmek istenmişse de Batı Cephesi'ndeki kritik vaziyet sebebiyle bu düşünceden vazgeçilmiştir. Aynı cephe hattındaki Adana'da Fransızlar, bölgeye getirdikleri 10 tayyare ile Antep, Maraş, Urfa ve Çukurova'da hava harekât görevleri icra etmiştir. Türk ordusunun bu coğrafyada da tayyare kullanma imkân ve durumu söz konusu olmamıştır.

İtilaf Devletlerinin pilot ve rasıt miktarına dair kesin ve net bir sayı tespit edilememesine karşın, dönem şartları itibarıyla tayyare miktarına bağlı olarak her bir tayyareye bir pilot ve rasıt düşecek şekilde bir havacı kontenjanına sahip oldukları değerlendirilmektedir.

Millî Mücadele dönemi başında Kuva-yı Milliye birliklerinin desteklenmesi amacıyla kullanılan tayyareler, düzenli orduların kurulması sonrasında cephe komutanlıkları emrinde görev almıştır. Türk faal tayyare sayısının 1'e kadar düştüğü olmuştur. Bu ortamda Anadolu abluka altında olmasına rağmen yapılan görüşmeler neticesinde İtalya, Fransa ve Almanya'dan yapılan alımlarla Büyük Taarruz öncesinde 41 faal tayyare cephe hattında konuşlanmıştır. Büyük Taarruz'un ilk günü harekâta elde bulunan faal tayyarelerden 17'si iştirak etmiştir. Böylece bu tayyarelerle, hava harp görev ve faaliyetleri yerine getirilmiştir.

Reel bir değerlendirme yapıldığında, karşıt güçler arasındaki nicel üstünlüğün muharebelerin sonuçlarına olumlu katkılar sağladığı ve harbin kazanılmasında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Millî Mücadele döneminde İşgal Güçleri ile Türk hava gücü mukayese edildiğinde her zaman nicelik olarak tayyare miktarının İtilaf ordularından yana daha fazla olduğu görülmüştür. Ancak Türk havacılar, sayısal alandaki bu eksikliği Birinci Dünya Harbi sırasında elde ettikleri tecrübe ve birikim ile aşmışlardır. Türk havacıların, yeri geldiğinde gün içerisinde birden fazla yaptıkları uçuşlar, vatan bilinci ile hareket ederek cansıparane bir şekilde gösterdikleri fedekârlık beraberinde başarıyı getirmiştir.

Tayyarelerin uzakları görme ve harekâta yön verme konusundaki kabiliyetleri Millî Mücadele döneminde Büyük Millet Meclisi Ordularının bu hava aracını temin etme ve kullanmaya yönelik istek ve çabalarını artırmıştır. İtilaf Devletlerinin tayyare

teknolojisinde elde ettikleri avantaj ve en önemlisi Birinci Dünya Harbi'nin kazananı olarak Anadolu'yu işgal etmeleri onlara askeri ve psikolojik bir üstünlük sağlamıştır. Ancak, muharebelerin seyri içerisinde önce Birinci Dünya Harbi'nden kalma tayyarelerin tamir edilmesi, ardından yurtdışından temin edilen tayyareler ile bağımsızlık mücadelesi Türk ulusunun istediği şekil ve yönde sonuçlandırılmıştır.

Millî Mücadele esnasında hava gücü oluşturma çaba ve gayretleri ile düzenlenen hava harekât görevleri çok kısıtlı imkânlarla ve sınırlı sayıda bir personel mevcudu ile hayata geçirilmiştir. Buna karşılık İtilaf Devletleri, Türk hava gücüne karşılık daha donanımlı ve sayısal açıdan daha üstün bir hava gücü ile muharebelere katılmıştır. Yine muharebeler sırasında tayyareler için yedek parça ve malzeme bulunamaması önemli problem sahalarından birini teşkil etmiştir. Tayyarelerin kanatlarına gerginlik sağlayan emayitin olmaması, benzin bulunamaması, yurtdışından benzin temin edilememesi, pervane ve buji gibi yedek malzeme tedarik edilememesi gibi etkenler harekât görevlerinin istenildiği zaman veya şartlarda yapılmasını engellemiştir. Bu şartlar altında iptidai imkânlar dâhilinde yapılan bakım ve onarım faaliyetleri çok sık kaza ve kırılmaların meydana gelmesine yol açmıştır.

Hava gücünün sınırlı imkân ve olanaklarına karşın Millî Mücadele boyunca Türk havacıların elde ettiği kritik bilgiler, komuta kademesinin kararlarına doğrudan etki etmiş ve satıl güçlerinin harekâtına yön vermiştir. Bu yönüyle keşif raporları, askeri taktik ve stratejiyi etkilemiştir. Kuvvet kaydırma, ordunun istikametine yön verme, manevra yapma gibi taktik ve stratejiye dair önemli kararların alınmasında hava gücünün yadsınamaz bir yeri olmuştur.

Millî Mücadele sırasında karşıt güçler arasında önemli bir yeri olan diğer unsur tayyarelerin psikolojik harp vasıtası olarak kullanılması olmuştur. İtilaf Güçleri tarafından Anadolu'nun birçok bölgesine atılan beyannameler yoluyla Millî Ordu zor durumda bırakılmış, aynı zamanda emek ve zaman kaybı ile İstiklal mücadelesinin kazanılması geciktirilmiştir. İtilaf Güçlerinin bu girişimine karşılık Türk Ordusu tarafından hazırlanan bildiriler tayyareler aracılığıyla, karşıt unsurların hâkim olduğu bölgelere atılarak psikolojik bir avantaj ve üstünlük elde edilmeye çalışılmıştır.

Muharebeler sırasında Türk havacıların yaptığı keşif faaliyetleri, Başkomutanlığın askeri taktik ve stratejisini tayin etmesinde önemli bir etkiye sahip

olmuştur. Stratejik anlamda İtilaf güçlerinin Anadolu'dan atılması ve bağımsızlığın gerçekleştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen Millî Mücadele, Türk havacıların da gösterdikleri çaba ve gayret sonucunda kazanılmıştır.

Millî Mücadele döneminde hava gücünün kullanılmasını konu edinen bu tez çalışması istiklalin kazanılmasında ordunun diğer unsurları yanında hava gücünün de önemli bir yeri ve katkısı olduğunu göstermiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler:

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi

MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı-ATASE)

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

Resmi Yayınlar:

TBMM Kanunlar Mecmuası

TBMM Zabıt Ceridesi

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi

Kitaplar:

Ağaoğlu, Samet, **Kuva-yı Milliye Ruhu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1964.

Akad, Mehmet Tanju, **Modern Savaşın Temel Kavramları**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Akbıyık, Yaşar, **Millî Mücadele’de Güney Cephesi (Maraş)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Akçakayalıoğlu, Cihat, **Atatürk (Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamları Yönleriyle)**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Akşin, Sina, **İç Savaş ve Sevr’de Ölüm**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

_____; **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele (1918-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Albay Bujak, **Yunan Ordusunun Seferleri 1918-1922**, Çeviren: İbrahim Kemal, MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi, Askeri Matbaa, Ankara, 1939.

Albayrak, Mustafa, **Millî Mücadele Dönemi’nde Batı Anadolu Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

Akgül, Suat, **Musul-Kerkük Harekâtı**, Berikan Yayınları, Ankara, 2001.

Alptekin, Müderrisoğlu, **Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.

Andrea, **Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muharebatı**, Çeviren: Miralay Kadri, Hazırlayan: Erdal Açıkses, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elâzığ, 2010.

Apak, Rahmi, **İstiklal Savaşı’nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

Arıkoğlu, Damar, **Hatıralarım**, Tan Matbaası, İstanbul, 1961.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992.

_____; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 16. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007.

Artuç, İbrahim, **Büyük Dönemeç Sakarya Meydan Muharebesi**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1985.

_____; **Kurtuluş Savaşı'nın Zorlu Yılları**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2002.

Aslan, Kadir, **Cumhuriyet'in 75. Yılında Dört Yol**, Dört Yol Belediyesi Kültür Yayınları, Antakya, 1999.

Atakan, Rauf, Berktaş, Alişan, Ertekin, Veli, **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, C.VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

_____; **Nutuk (1919-1927)**, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

_____; **Nutuk (1919-1927)**, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

_____; **Nutuk**, C: II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

_____; **Nutuk**, Cilt I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1971.

_____; **Nutuk**, Cilt: I, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

_____; **Nutuk**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2007.

_____; **Nutuk-Söylev**, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: I, Dördüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Sena Matbaası, İstanbul, 1980.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1984.

_____; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1990.

_____; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1995.

Aydar, Orhan, **Havacılık ve Spor Dergisi**, Sayı: 377, Ankara, Mart 1947.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam, Mustafa Kemal (1919-1922)**, Cilt: 2, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.

Aydın, Mesut, **Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, İstanbul, 1992.

_____; **Türkiye ve Irak Hudûdu Mes'elesi**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

Ayferi, Göze, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 3. Baskı, İstanbul, 1989.

Aykut, Fahri, **İstiklal Savaşı'nda IV'üncü Kolordu**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

_____; **İstiklal Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Bağdathoğlu, Ali, **Uzun Oluk (İstiklal Harbi'nde Maraş)**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1942.

Başak, Tolga, **İngiltere'nin Ermeni Politikası**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Bayaz, Hüseyin, **Antep Savunması Günlüğü**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: III/4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967.

_____; **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

_____; **Türk İnkılâbı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, C.III, Kısım IV, Ankara, 1994.

Belen, Fahri, **Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

_____; **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.

_____; **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

Berber, Engin, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

Bremond, Edouard, **La Cilicie en 1919-1920**, Imprimerie Nationale, Paris, 1921.

Besbelli, Saim, Göymen, İhsan, **Türk İstiklal Harbi V'inci Cilt, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Türk İstiklal Harbi, Cilt: I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1962.

_____; **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, 3. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Bozkurt, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali I-II**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2010.

_____; **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1953.

_____; **Moskova Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1955.

Clausewitz, Carl von, **On War**, Princeton University, New Jersey, 1976.

Çakmak, Zafer, **İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.

Çalhan, Özden, **Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi V'inci Kısım I'inci Kitap Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)**, İkinci Baskı, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Çalışlar, İzzettin, **Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61. Tümen**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006.

_____; **Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

_____; **Onyıllık Savaşın Günlüğü**, Yayına Hazırlayan: İsmet Görgülü, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

_____; **Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1'inci Kolordu**, Yayına Hazırlayan: Zekeriya Türkmen, Alev Keskin, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007.

Çaykırın, Güzin, **Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)**, Hece Yayınları, Ankara, 2021.

Çelebi, Mevlüt, **Millî Mücadele Dönemi'nde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Çelik, Kemal, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Çıplak, Mustafa Necati, **İçel Tarihi**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1968.

Çoşkun, Tevfik, **Kadirli Millî Mücadelesi Hatıraları**, Kadirli Basımevi, Kadirli, 1967.

Danişmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt: IV, İstanbul, 1972.

Demir, Enes, **Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misak-ı Milli**, Post Yayınları, İstanbul, 2017.

_____; **Harp Raporlarına Göre Osmanlı Ordusu Filistin ve Suriye'den Nasıl Geri Çekildi?** Hiper Yayınları, İstanbul, 2019.

Demiray, Kemal, **Temel Türkçe Sözlük**, İnkılâp Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1990.

Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Doğu Ltd.Şti. Matbaası, Ankara, 1962.

Dikduran, Salim, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihinde Astsubaylar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Doğan, Ümit, **İskilipli Atıf Gerçeği**, Kripto Yayınları, Ankara, 2021.

Doğanay, Rahmi, **Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

Ercan, Tevfik, **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi II'nci Cilt, 2'nci Kısım (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)**, 3. Baskı, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Erdem, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.

Erikan, Celal, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

_____; **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, 3. Baskı, Hazırlayan: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

Erkal, Şükrü, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, IV'üncü Cilt 1'inci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984.

Erkal, Şükrü, Özden Çalhan, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)**, Cilt: II, 6. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Eroğlu, Hamza, **Türk İnkılâp Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.

_____; **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2010.

Ertan, Temuçin Faik vd., **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012.

Erendil Muzaffer, **Tarihte Strateji (Askerî Stratejiden Millî Stratejiye)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.

Ertuna, Hamdi, **Türk İstiklal Harbi Cilt: VI İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.

Esengin, Kenan, **Millî Mücadele'de Ayaklanmalar**, Üçüncü Baskı, Kemer Yayınları, İstanbul, 1998.

Eslen, Nejat, **Tarih Boyu Savaş ve Strateji**, Q-Matris Yayınları, İstanbul, 2003.

Eyyüpoğlu, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002.

Fırtına, H. İbrahim, **Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları (1922-1930)**, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2009.

Freedman, Lawrence, **Strateji**, Çeviren: Belkıs Çorakçı Dişbudak, Taciser Belge, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic.Ltd.Şti., 3. Baskı, İstanbul, Mart 2017.

Fromkim, David, **Barışa Son Veren Barış**, Çeviren: Mehmet Harmanlı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1993.

_____; **Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1918**, Çeviren: Mehmet Harmanlı, İstanbul, 1994.

Genelkurmay Askeri Tarihve Stratejik Etüt Başkanlığı, Atatürk Serisi, **Askeri Yönüyle Atatürk**, Gata Basımevi, Seri No: 14, Ankara, 1981.

_____; **Türk İstiklal Harbi**, Cilt: IV, Güney Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

_____; **Atatürk'ün Not Defterleri**, Cilt: 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008.

_____; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, Cilt: III, Kısım: 2, Irak-İran Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.

_____; **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, Cilt: 2, Kısım: 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.

_____; **Türk İstiklal Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, V'inci Kısım, I'inci Kitap, (Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât, 25 Temmuz-22 Ağustos 1921)**, İkinci Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

_____; **Türk İstiklâl Harbi, II'nci Cilt: Batı Cephesi, 1'inci Kısım**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

_____; **Türk İstiklal Harbi C.II Batı Cephesi**, Kısım 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

_____; **Türk İstiklâl Harbi ve Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

_____; **Türk İstiklal Harbi**, Cilt: II, 4. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.

_____; **Atatürk'ün Not Defterleri VI**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, **Türk İstiklal Harbi-İdari Faaliyetler (15 Kasım 1919-2 Kasım 1922)**, Cilt: VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.

Goloğlu, Mahmut, **Cumhuriyet'e Doğru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

_____; **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çeviren: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

_____; **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

_____; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Cilt: XVI, Sayı: 12, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Gökbilgin, M. Tayyip, **Millî Mücadele Başlarken**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Gömeç, Sadettin, **Millî Mücadelede Gaziantep**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Görgülü, İsmet, **Büyük Taarruz**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

Gümüştalan, Nermin, **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)**, Öncü Basımevi, Ankara, 2014.

Güngör, Mehmet Birol, **Antep Harbi**, Eren Yayıncılık İstanbul, 2004.

Gürel, Ziya, **Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Gürün, Kâmurân, **Ermeni Dosyası**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.

Grattan, Robert F., TheOrigins of AirWar, **The Development of MilitaryAirStratejy in World War 1**, TaurisAcademicStudies, Londra, 2009.

Halaçoğlu, Yusuf, **Sürgünden Soykırma Ermeni İddiaları**, Babıâli Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Holzhausen, Rudolf, **Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları**, Çeviren: Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1982.

Hart, Basil Henry Liddell, **Strategy**, PraegerPublishers, New York, 1975.

_____; **Strateji, Dolaylı Tutum**, Çeviren Cemal Enginsoy, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Hatemi, Nilüfer, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, 2 Cilt, Cilt: II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

_____; **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C.II, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Hatipoğlu, Süleyman, **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

_____; **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

_____; **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Uçak Albümü 1911-2009**, Hava Basımevi, Ankara, 2009.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Filo Tarihçeleri**, Cilt: 1, Hava Basımevi, Ankara, 2009.

Helvacıoğlu, Kemal Mustafa, **Harp Tarihi**, Hava Harp Okulu Yayınları, İstanbul, 1991.

Hellenic Air Force General Staff Air Historical Branch, **HellenicWings 1908-1944**, Volume I, Athens, 1998.

Hellenic Army General Staff Army History Directorate, **A Concise History of The Campaign In Asia Minor 1919-1922**, 2. Baskı, Athens, 2003.

Hürkuş, Vecihi, **Bir Tayyarecinin Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

_____; **Havalarıda 1915-1925**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1942.

Hüseyin, Kadriye, **Mukaddes Ankara'dan Mektuplar**, Çeviren: Cemile Necmettin Sahir Sılan, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1999.

Işın, Mithat, **İstiklâl Harbi Deniz Cephesi**, Deniz Basımevi, İstanbul 1946.

İdikut, İhsan, **İdeal Komutanlarımızdan 4'üncü Fırka Kumandanı Miralay Şehit Nazım Bey**, Şirket-i Mürettebiye Basımevi, İstanbul, 1952.

İğdemir, Uluğ, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969.

İlhan, Suat, **Atatürk ve Askerlik**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.

İlter, Erdal, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1969.

İlmen, Süreyya, **Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi**, Hilmi Kitabevi, Ankara, 1947.

İnal, Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, Cilt: 4, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.

İncedayı, Cevdet Kerim, **Türk İstiklal Harbi**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1926.

_____; **Türk İstiklal Harbi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2014.

İskora, Muharrem Mazlum, **Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965**, Ankara, 1966.

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1966.

Kansu, Yavuz, Şensöz, Sermet, Yılmaz, Öztuna, **Havacılık Tarihinde Türkler**, Cilt 1, Hava Basımevi, Ankara, 2006.

Kaplan, Leyla, **Kazım Karabekir Paşa (1882-1948), Kurtuluş Savaşımıza Yön Verenler**, Gazi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara, 1994.

Kapucu, Davud, Korkmaz, Erdal, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939)**, Karakum Yayınevi, Ankara, 2020.

Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz I**, Yayına Hazırlayan: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

_____; **İstiklal Harbimiz**, Cilt: II, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

_____; **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988.

_____; **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.

_____; **Paşaların Hesaplaşması**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

Karakaya, Ali, **İşgal Altında İstanbul**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2016.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı**, Cilt: 9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1966.

_____; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964.

Karlıdağ, Fazlı, Ciner, Kani, **Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleeri Makedonya Cephesi**, VII. Cilt, 3.Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967.

Karpat, Kemal, **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

Kaymaklı, Hulusi, **Havacılık Tarihinde Türkler**, Cilt 2, Hava Basımevi, Ankara, 2006.

Keyüsk, Mazlum, **Türk Havacılık Tarihi**, Cilt 2, Kitap II, Hava Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951.

_____; **Türk Havacılık Tarihi (1912-1914)**, Cilt 1, Hava Basımevi, Eskişehir, 1951.

_____; **Türk Havacılık Tarihi (1917-1918)**, İkinci Kitap İkinci Bölüm, Harp Akademileri Basımevi, 2012, İstanbul, 2012.

Kılıç, Ali, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Yayına Hazırlayan: Hulusi Turgut, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Kinross, Lord, **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, Çeviren: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.

Konuk, Ramazan, Türkmen, Zekeriya, Demireğen, Özlem, Turan, Betül, Keskin, Alev, **Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007.

Köstüklü, Nuri, **Millî Mücadele'de Denizli, Burdur, Isparta Sancakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

_____; **Millî Mücadele'de Batı Cephesi, Savaşlar ve Zaferler**, Cilt: 16, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Kolesnikov, Aleksandr, **Türk Sovyet İlişkilerinin Kuruluşunun 90. Yılı, Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Çeviren: İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Kurt, Emin, Güvenbaş, Mesut, **Birinci Dünya Savaşında İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Kurt, Deniz, Pehlivan, Yavuz, Korkmaz, Erdal, **Fotoğraflarla Atatürk ve Havacılık**, Hava Basımevi, Ankara, 2020.

Kurt, Deniz, Korkmaz, Erdal, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)**, Cilt-I, Hava Basımevi, Ankara, 2020.

Kurt, Deniz, Pehlivan, Yavuz, Korkmaz, Erdal, Bayar, Zeynep, **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Havacılar**, Cilt-I, Hava Basımevi, Ankara, 2021.

Kurter, Ajun, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi**, Cilt: IV, Hava Basımevi, Ankara, 2006.

_____; **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi**, Cilt: V, Hava Basımevi, Ankara, 2006.

_____; **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi**, Cilt: I, Hava Basımevi, Ankara, 2009.

Kural, Fethi, **Kuruluş Yıllarında Türk Askeri Havacılığı Belgeleri (1909-1913)**, Hava Basımevi, Ankara, 1974.

Kurat, Yuluğ Tekin, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Tunalı Matbaası, Ankara, 1986.

Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007.

Kutay, Cemal, **Çerkez Ethem Dosyası**, Cilt: I, 4. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990.

Llewellyn, Smith, Michael, **Anadolu Üzerindeki Göz**, Çeviren: Halim İnal, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1978.

Lohânizâde, Mustafa Nureddin, **Gaziantep Müdafaası**, Sayı 61, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Gaziantep, 1974.

_____; **Gazi Antep Savunması**, Yayına Hazırlayan: Mehmet Ali Akidil, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1989.

Miralay Mehmet Arif Bey, **Anadolu İnkılâbı Millî Mücadele Anıları (1919-1923)**, Arba Yayınları, İstanbul, 1987.

Munson, Kenneth, **Aircraft of World I**, Ian Allan, London, tarihsiz.

Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.

_____; **Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.

Niş, Kemal, **Türk İstiklal Harbi, II'nci Cilt Batı Cephesi, 6'ncı Kısım, 2'nci Kitap, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)**, Yayına Hazırlayan: Nilgün Erdaş, 2. Baskı, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Nur, Güney, **Özdemir Bey'in Hatay ve Musul Harekâtı**, Hatay Folklor Araştırmaları Derneği, Antakya, 2008.

Okar, Avni, **Türkiye'de Tayyarecilik (1910-1924)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

_____; **Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Okur, Mehmet, **Millî Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

Orhan, Celalettin, **Askerlik Hatıralarım**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1982.

Öcal, Enver Emre, **Kazım Karabekir'in Eserlerinde Doğu Sorunu**, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Öke, Mim Kemal, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987.

Önalp, Kâmil, Apak, Rahmi, **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Cilt II, Kısım III**, Yayına Hazırlayan: Selim Turhan, 3. Baskı, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Önalp, Kâmil, Sükan, Şadi, Alpay, İ. Hakkı, **Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 4'üncü Kısım, Kütahya Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1974.

Özakman, Turgut, **Vahidettin, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1998.

Özalp, Kazım, **Millî Mücadele**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1982.

_____; **Millî Mücadele 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

Özçelik, İsmail, **Millî Mücadele’de Güney Cephesi Urfa**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

_____; **Ermeni Sorunu ve Gerçekler**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2005.

Özdemir, Hikmet, **Mondros’tan Lozan’a Ermenilerin Uyraklık Sorunu**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

Özdemir, Yaşar, **Atatürk ve Türk Havacılığı**, Hava Basımevi, Ankara, 1981.

_____; **Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey**, Hava Basımevi, Ankara, 1981.

Özkaya, Yücel, **Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1981.

Meram, Ali Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969.

Özoğuz, Esat, **Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları**, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1934.

Öztürk, Ayhan, **Millî Mücadelede Gaziantep**, Geçit Yayınevi, Kayseri, 1994.

Öztürk, İbrahim Sadi, **Sevr Antlaşması**, Tam Metin, 433 Madde, 2. Baskı, Fark Yayınları, Ankara, 2007.

Pallis, Alexander, **Yunanlıların Anadolu Macerası**, Çeviren: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.

Pamuk, Bilgehan, **Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması**, IQ Kültür Yayınları, Ankara, 2009.

Prens Andre, **Felakete Doğru**, Çeviren: Hüseyin Rahmi, MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi, Askeri Matbaa, İstanbul, 1932.

Sabis, Ali İhsan, **Birinci Dünya Harbi**, IV, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.

Salmon, John, **1923’te Şeyh Mahmutla Özdemir’e Karşı Kuva-yı Berriye ve Havaîyenin Müşterek Harekâtı**, Çeviren: Yüzbaşı Cemal, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1924.

Sanders, Liman von, **Türkiye’de Beş Yıl**, Çeviren: M.Şevki Yazman, Burçak Yayın Limited Şirketi, İstanbul, 1968.

Saral, Ahmet Hulki, **Ermeni Meselesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970.

_____; **Türk İstiklal Harbi IV’üncü Cilt Güney Cephesi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Sarihan, Zeki, **Çerkez Ethem’in İhaneti**, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

_____; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Sarp, İrfan, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 1986.

Selek, Sabahattin, **Millî Mücadele: Ulusal Kurtuluş Savaşı**, Cilt I, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1971.

_____; **Anadolu İhtilali**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973.

_____; **Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, Cilt: 1, Örgün Yayınları, İstanbul, 1982.

Selişik, Selahattin, **Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Sofuoğlu, Adnan, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Sonyel, R. Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

_____; **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

_____; **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

_____; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, Büyük Millet Meclisinin Açılışından Lozan Antlaşmasına Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

_____; **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Şimşir, Bilal N., **Ermeni Meselesi 1774-2005**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.

_____; **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

_____; **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

_____; **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.

_____; **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.

Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Taçalan, Nurdoğan, **Ege'de Türk Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.

Tanman, Sıtkı, **Türk Havacılık Tarihi İstiklal Harbi 1918-1923**, Hava Basımevi, Eskişehir, 1953.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1995.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: III, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.

_____; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: IV, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyet'in 50. Yıl Dönümü Yayını, Ankara, 1974.

_____; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: 1, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

Taşkıran, Cemalettin, **Millî Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999.

Tekçe, İsmail Hakkı, **Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor**, Hazırlayan: Hasan Pulur, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

Tekin, Mehmet, **Hatay Tarihi-Osmanlı Dönemi**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000.

Tengirşenk, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

_____; **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Cumhuriyet Kitapları, Ankara, 2001.

The Illustrated Encyclopedia of Aircraft, Orbis Publishing Limited., London, 1981.

Timur, Cevdet, Atakan, Rauf, Berktaş, Alişan, Ertekin, Veli, **Türk İstiklal Harbi, VII'nci Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.

Timural, Ahmet, Atakan, Rauf, Berktaş, Timur, Alişan Cevdet, **Türk İstiklal Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 5'inci Kısım, 2'nci Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973.

Toker, Hülya, **Mütareke Döneminde İstanbul Rumları**, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Tugaç, Hüsamettin, **Türk İstiklal Harbi III'üncü Cilt Doğu Cephesi (1919-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direniş'ten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

Tümerdem, İ. Hakkı, **Türk İstiklal Harbi Yunan Cephesi**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.

Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921), Cilt: III, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 3. Kısım Birinci, İkinci İnönü, Ashhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921), 3.Baskı, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, II. Cilt, 6. Kısım, I. Kitap, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1967.

Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Cilt: II, VI. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Cilt: II, VI. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İştiklerim**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1949.

_____; **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik Yayınları, Ankara, 1948.

Türkmen, Zekeriya, **Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003.

_____; **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.

Türsan, Nurettin, **Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983.

_____; **Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Askerî Dehası**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1994.

Tzu, Sun, **Savaş Sanatı**, 14. Baskı, Çeviren: G.F. Pulat Otkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.

_____; **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

_____; **Hava Harp Okulu Tarihçesi**, Hava Harp Okulu Basımevi, İstanbul, 1974.

Ulusoy, Mümtaz, **İstiklal Harbi'nde 2'nci Kolordu (1918-1921)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

Umar, Bilge, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Sorunu**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

Ursavaş, Ali Saip, **Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları**, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Işık, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000.

Uzel, Sahir, **Gaziantep Savunmasının İç Yüzü**, Doğu Limited Şirketi Matbaası, Ankara, 1952.

_____; **İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak-Revandiz Harekâtı, Resmi Vesaike Müstenit Harp Tarihi**, (Daktilo Metin), MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi, İstiklal No: 215.

Ülmen, Cevat, **Kurtuluş Savaşı'nda Karadeniz**, Genelkurmay Başkanlığı IX. Deniz Şubesi Yayını, İstanbul, 1943.

Ünler, Ali Nadi, **Türkün Kurtuluş Savaşında Antep Savunması**, Kardeşler Matbaacılık, İstanbul, 1969.

Vandemir, Baki, **Sakarya'dan Mudanya'ya**, Kısım 1, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 1946.

_____; **Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, Yayına Hazırlayan: Hayriye Yalçın, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2006.

Yakar, Serdar, **Maraş Millî Mücadelesinde Bayrak Olayı ve Aşıkhoğlu Hüseyin**, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2012.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

Yel, Selma, **Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Yılmaz, Veli, **1'inci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar**, Cem Ofset, İstanbul, 1993.

Yurtseven, Cezmi, **Çukurova Tarihi**, Çukurovalı Yayınları, Adana, 2006.

Yücel, Talip, **Türkiye Coğrafyası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Makaleler

Ada, Serhan; "Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askeri Yardım (Fransız ve İtalyan Askeri Yardımları)", **İkinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s.338-352.

Akandere, Osman; "11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi'de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 24, Ankara, 2003, s.417-467.

_____; "Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuva-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 43, Bahar 2009, s.343-406.

_____; "Millî Mücadelenin Başlarında Mustafa Kemal Paşada Sine-i Millet Düşüncesi ile Askerlikten İstifası Öncesi ve Sonrası Kendisine Gösterilen Bağlılıklar", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 11, Ocak 2002, s.248-309.

Akbıyık, Yaşar; "Maraş'ın Düşman İşgalinden Kurtulmasında Atatürk'ün Rolü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 10, Yıl: 1987, s.225-231.

_____; "Zaferin Tescili: Lozan (Lausanne) Antlaşması", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.371-392.

Akgül, Suat; “Kurtuluş Savaşı’nda Zafere Giden Yolda Hava Keşif Raporlarının Önemi”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.240-251.

Akın, Fehmi; “Atatürk ve Fevzi Çakmak’ın Gözüyle Büyük Taarruz”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: X, Sayı: 2, Ağustos 2008, s.98-109.

Akman, Erdoğan; “Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarının Sovyet Rusya Basınında Yansımaları”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 4, 2014, s.37-55.

_____; “Mudanya Ateşkes Antlaşması’nın Sovyet Rusya Basınında Yansımaları”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 3, 2014, s.19-45.

Akseki, Cengiz; “Atatürk Devrimlerinde Yöntem III: Kurumlar ve Araçlar”, **Belgi Dergisi**, Sayı: 8, Cilt: 2, Yaz 2014, s.981-1005.

Aliyev, Hamit; “Kemal Atatürk’ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlaştırılmasındaki Rolü”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s.1909-1916.

Altuğ, Yılmaz; “Onaylanmayan Antlaşmalar-Sevr”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/ Bugün/ Yarın**, Sayı: 32, Mayıs 1970, s.16-20.

Altuncuoğlu, Neslihan, Erdoğan, Abdullah; “Arşiv Belgeleri Işığında Mustafa Kemal Paşa’nın Askerlikten İstifa Süreci”, **Journal of Universal HistoryStudies (JUHIS)**, Cilt: 2, Sayı: 1, June 2019, s.62-71.

Arı, Kemal, “İstiklal Harbi’nde Türk Ordusunun Yapılanması ve Düzenli Orduya Geçiş”, **Türk İstiklal Harbi’nde Kuvayı Milliye, Düzenli Ordu ve Cephe Paneli (16 Mayıs 2014)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s.1-12.

Arsılay, Yaşar; “İngilizlerin Maraş’ı İşgali”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 17, Millî Mücadelenin 100. Yılında Kahramanmaraş Özel Sayısı, Yıl: 2020, s.16-42.

As, Efdal; “Sakarya Meydan Savaşı’nda Haymana Civarında Geçen Muharebeler ve Haymana Ahalisine Etkileri”, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu**, Yayına Hazırlayan: Temuçin Faik Ertan, Kadri Unat, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2017, s.135-164.

Ataç, Kaan Kutlu; “Strateji ve Askeri Strateji”, **Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği Güvenlik Yazıları Serisi**, No: 40, Kasım 2019, s.1-7.

Aydar, Orhan; “Sakarya’da Düşmanı Havadan Kovalarken”, **Havacılık ve Spor**, Sayı: 380, Türk Hava Kurumu, Ankara, Haziran 1947, s.14.

_____; “Türk Havacılarının Millî Mücadele Destanından Bir Yaprak”, **Havacılık ve Spor**, Sayı: 377, Mart 1947, s.17-20.

Aydın, Efe; “Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, Sayı: 53, Erzurum, 2015, s.221-253.

Aysal, Necdet; “Çanakkale Savaşlarında Hukuk İhlalleri: Kimyasal gaz ve Domdom Kurşunu Kullanımı”, 4. Uluslararası Gelibolu Sempozyumu/15-18 Mart 2015, İstanbul-Çanakkale, s.10-31.

_____ ; “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa ve Haymana”, **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin Faik Ertan, Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2015, s.3-27.

Bakar, Bülent; “Esaretten Kurtuluş: İtilaf Devletlerinin İstanbul’u Tahliyesi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Sayı: 23, Güz 2009, s.13-58.

Başak, Tolga; “Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtları ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: Özel, 2018, s.5-71.

Başıyigit, Türkan; “Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 14, 2007 Bahar, s.177-184.

Baykal, Bekir Sıtkı; “İzmir’in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu’daki Tepkileri”, **Belleten Dergisi**, C.XXXIII, Sayı: 132, Ekim 1969, s.517-572.

Belen, Fahri; “Afyon’dan İzmir’e”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 7, Ağustos 1997, s.59-80.

Beyoğlu, Süleyman; “Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, Kış 2008, s.125-138.

Bostancı, Mustafa; “Millî Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, Ocak-Haziran 2015, s.184-203.

Boy, Arzu; “1877-1878’den 1920’ye Kadar Kars ve Çevresinde Rus-Ermeni İşbirliği”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 10, Cilt: 10, Sayı: 18, İlkbahar 2018, s.109-132.

_____ ; “Gümrü-Moskova-Kars Antlaşmaları Kapsamında Muhacir ve Mülteci Problemi”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 4, 2018, s.551-575.

Bozaslan, Neslihan Bolat; “Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüklerinde Millî Mücadeleye Karşı (Çıkan) Yerel Unsurlar”, **Journal of HistoryandFuture**, Cilt: 1, Sayı: 1, Aralık 2015, s.39-50.

Bozkurt, Abdurrahman; “İtilaf Devletlerinin Türk Yunan Savaşı’nda Tarafsızlık Kararı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 76, Yıl: 2010, s.37-42.

_____ ; “Türk Hava Sahasının Belirlenmesi (1914-1923)”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, Haziran 2013, s.251-278.

Bozkurt, İbrahim, “İşgal Yıllarında Mersin (1918-1922)”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 1, Mart 2018, s.407-435.

Budak, Mustafa; “Amasya Genelgesi İhtilal Bildirisi mi? (Analitik Değerlendirme)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 57, Kasım 2003, s.961-975.

_____ ; “Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 38, Temmuz 1997, s.397-425.

Büyükoğlu, Reşit Yaşar; “Millî Mücadele Dönemi’nde Antep Savunması’nda Karayılan”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.267-283.

Cankut, Ayhan; “Millî Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri”, **European Journal of Managerial Research**, Cilt: 2, Sayı: 2, Yıl: 2018, s.76-99.

Çağlar, Günay; “Kuva-yı İnzibatiye”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 15, Ankara, 1995, s.343-365.

Çalhan, Özden; “Büyük Taarruz Öncesi Askeri Faaliyetler ve Taarruz Planının Hazırlanması”, **Büyük Taarruz 70’inci Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s.68-70.

Çapa, Mesut, “Millî Mücadele Döneminde İzmir ve Çevresinde Kızılây (Hilal-Ahmer)’ın Faaliyetleri”, **Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.53-68.

_____ ; “Bir Millet Uyanıyor: Millî Mücadele Başlıyor”, Editör: Ahmet Özcan, **Çağdaş Türkiye Tarihi**, Pegem Akademi, Ankara, 2019, s.139-186.

_____ ; “Sakarya Savaşı’ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, Yıl: 1989, s.399-418.

Çay, Abdulhalûk Mehmet; “Kuvayı Milliye Ruhu’nun Manda Meselesine Tepkisi”, **İstiklal Yolunda Millî Mücadelenin 100. Yılı Ulusal Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul Aydın Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2020, s.70-91.

Çelebi, Ercan; “II. İnönü Muharebesi: Askeri, Politik, İç ve Dış Kamuoyunda Meydana Getirdiği Etkileri Bakımından Bir Değerlendirme”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: 11, Mart 2003, s.199-214.

Çelebi, Mevlüt; “Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri”, **Belleten Dergisi**, Cilt: 62, Sayı: 233, Yıl: 1998, s.157-206.

_____ ; “Millî Mücadele’de İtalyan İşgalleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 26, Mart 1993, s.395-416.

Çelik, Kemal; “Millî Mücadele’de İlk Kurşun ve Dört Yol’un Düşman İşgalinden Kurtuluşu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 41, Temmuz 1998, s.477-487.

_____ ; “Millî Mücadele’de Adana (Güney) Havalisi Komutanları”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.623-669.

Çelik, Mehmet Ali; Kopar, İbrahim; Bayram, Hüseyin; “Doğu Anadolu Bölgesi’nin Mevsimlik Kuraklık Analizi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 3, Eylül 2018, s.1741-1761.

Çeltikçi, Orhan; “İstiklal Harbinde Antalya ve Havalisinde Kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri”, **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt 2, Sayı: 4, Aralık 2015, s.83-106.

Çetin, Sabit; “Büyük Taarruz’da Türk Hava Kuvvetleri”, **Havacılık Tarihi Sempozyumu**, 13-14 Aralık 2012/İstanbul, Hava Basımevi, Ankara, 2015, s.175-213.

Çetinkaya, Y. Doğan; “Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları ve İlk Hava Harekât Görevleri”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu (8-11 Şubat 2011)**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.202-219.

Çınar, Semih; “İzmir’in İşgali Üzerine Mülteci Durumuna Düşen Türklere Hilal-i Ahmer Cemiyeti Aracılığı ile Yapılan Nakdi Yardımlar”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: Özel, İzmir’in İşgali, 2019, s.243-270.

Demir, Enes; “Arşiv Belgeleri Işığında Millî Mücadele Döneminde Halep ve Kuzeyi”, **Uluslararası 2. Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi**, İstanbul, Tapu ve Kadastro Yayınları, Cilt: 1, Ankara, 2017, s.295-302.

_____ ; “Üçüncü Kolordu ve Birinci Dünya Savaşı Sonlarındaki Faaliyetleri”, **Hatay Araştırmaları-V**, Editörler: Ahmet Gündüz, Haydar Çoruh, Süleyman Hatipoğlu, İksad Yayınevi, Ankara, 2020, s.275-319.

Demir, Şerif; “Hatıralarla Millî Mücadele’de Urfa”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 48, Yıl: 2020, s.253-270.

Demirci, Hasan; “24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan (Lausanne) Barış Andlaşması’nın Türk ve Dünya Tarihi Açısından Yeri ve Önemi”, **Anasay Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, Kasım 2017, 247-263.

Demirhan, Hasan; “Paris Barış Konferansı’nda (1919) Yunanistan’ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu’nun İşgal Kararının Alınması”, **AsiaMinorStudies**, Cilt: 7, Sayı: 2, Yıl: 2019, s.201-219.

Dilek, Mehmet Sait; “Paris Barış Konferansı’nda Ermeni Sorunu”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 0, Sayı: 15-16, 2009, s.79-97.

Doğan, Orhan; “İngiliz ve Fransız İşgali Altındaki Maraş’ın Kurtuluş Mücadelesi (Önemli Olaylar/Öne Çıkan İsimler)”, **Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine**, Editör: Mehmet Özkarcı vd., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2008, s.251-274.

Doğanay, Rahmi; “Büyük Taarruzda Türk Hava Kuvvetlerinin Faaliyetleri ve Havacıların Rolü”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, 8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.229-239.

_____ ; “Millî Mücadele’de Türk-İngiliz Esir Değişimi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, Elâzığ, 2000, s.69-78.

Dönmez, Yusuf; “Kütahya Ovası ve Çevresinin Coğrafi Özellikleri”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 26, İstanbul, 1975, s.34-47.

Duman, Selçuk; “Mütareke Döneminde Amerikan Mandaterliği Tartışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 59, Temmuz 2004, s.569-595.

Eliaçık, Muhittin; “Amâl-i Milliye Gazetesi’nde Maraş ve Millî Mücadele’ye Dair Ayrıntılar”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.147-158.

Erbaş, Sadık; “Millî Mücadele’de Elcezire Cephesi ve Şeyh Süni’sinin Bölgedeki Faaliyetleri”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.671-691.

Erendil, Muzaffer; “Kütahya-Eskişehir Muharebeleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl: 5, Sayı: 10, Ankara, 1980, s.15-32.

Erhan, Çağrı; “Lozan’ın Genel Çerçevesi”, **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.11-16.

Kurat, Yuluğ Tekin; “Yunanistan’ın Küçük Asya Macerası”, **Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildirileri: Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1986, s.407-427.

Ersoy, Ergin; “Kurtuluş Savaşı’na Türk Hava Kuvvetleri’nin Katkıları” **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Haziran 2002, s.6-29.

Ertan, Temuçin Faik; “Birinci Dünya Savaşı’nı Sona Erdiren Mütarekelerin Karşılaştırmalı Analizi”, **2. Uluslararası Tarih Sempozyumu, 16-18 Ekim 2014, (100. Yılında Birinci Dünya Savaşı)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir, 2015, s.493-508.

_____ ; “Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 58, Bahar 2016, s.21-37.

Eyicil, Ahmet; “İşgal Döneminde Fransız ve Ermenilere Karşı Maraş Mücadelesi”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.57-81.

Flanagan, BrianP.; “The History of the Ottoman Air Force in the Great War, Part 4. The Last Days of the Ottoman Air Force-1918”, **Cross and Cockade Journal**, Vol: 11, No: 4, 1970, s.346-369.

Gökhan, İlyas; “Millî Mücadele Dönemi’nde Türkoğlu Cephesi”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.589-622.

Gül, Mustafa; “Elviye-i Selase’nin Osmanlı Devleti’ne İadesi ve Bazı Uygulamalar”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 15, 1995, s.367-380.

Gülcü, Erdinç, Gündüz, Ahmet; “Millî Mücadele Döneminde Kilis ve Çevresinde Ermeniler”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 11, Yıl: 2009, s.300-315.

Günay, Nejla; “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı: 51, Ankara, 2009, s.235-258.

_____ ; “Millî Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş’ın Kahramanlığı”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 29, Millî Mücadele Özel Sayısı, 2019, s.47-74.

_____; “Adana, Antep, Maraş ve Urfa’da İngiltere-Fransa Rekabeti ve Bölgenin İşgal Edilmesinin Sebepleri”, **Millî Mücadele’nin Güney Cepheleri**, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.9-23.

_____; “Fransız İşgaline Karşı Maraş Şehir Merkezinde Yürütülen Mücadele ve Maraş’ın Kahramanları”, **Millî Mücadele’nin Güney Cepheleri**, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.106-123.

Güner, Zekai; “Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey’in Faaliyetleri”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2007, s.49-66.

Güvenbaş, Sehnaz; “İstihbarat Raporları Işığında Türk İstiklal Harbi’nin Yunanistan’a Etkisi”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)**, Sayı: 32, Yıl: 2020, s.121-176.

Hatipoğlu, Süleyman; “Çukurova’da Fransız Ermeni İş Birliği”, **Belleten Dergisi**, Cilt: I, XVI, Sayı: 247, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Aralık 2002, s.943-966.

_____; “Fransız İşgali Sırasında Çukurova’da Ermeni Mezalimi (1918-1922)-II”, **Türk Yurdu Dergisi**, 1998, s.40-42.

_____; “Millî Mücadele’de Suriye İtilafnamesi’nin Yeri”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.195-209.

Hayta, Necdet; Belenli, Tuğba; “Millî Mücadele Dönemi’nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Politikalar”, **Belleten Dergisi**, Cilt: LXXX, Sayı: 287, Nisan 2016, s.279-306.

İlter, Erdal; “Ermeni İstekleri Karşısında Millî Teşekküllerin Tutumu (1919-1922)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s.299-319.

İlyas, Ahmet; “Millî Mücadelede Önemli Bir Şahsiyet: Ali Saip Ursavaş”, **Turkish Studies**, Cilt: 10, Sayı: 9, Yaz 2015, s.235-246.

Ulusan, Şayan; “Şark Meselesi’nden Sevr’e Türkiye”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 18-19, 2009/Bahar-Güz, s.229-256.

Kapucu, Davud; “Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Ordusunda Hava Gücü”, **M5 Ulusal Güvenlik, Savunma ve Strateji Dergisi**, Yıl: 44, Sayı: 337, Ağustos 2019, s.72-79.

_____; “Çanakkale Zaferi’nden Sonra Batı Anadolu’da Havacılık Faaliyetleri (1915-1918)”, **Yakın Dönem Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 37, 2020, s.151-180.

_____; “Millî Mücadele Döneminde Yunanlardan Ele Geçirilen Ganimet Tayyareler”, **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2021, s.107-126.

_____; “Türk Tarihinde Toplumsal Eşitliğe Bir Örnek: Arap Ahmet’in Hayatı”, **Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, Yıl: 2021, s.93-104.

Karacagil, Kürşat; “Balkan Harbi’nde Türk Havacılığı”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu/8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.111-123.

Karadoğan, Umut Cafer; “Millî Mücadele Yıllarında Türk Bahriyesinin Durumu ve Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 81, Ankara Kasım 2011, s.603-649.

_____ ; “Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde Türk Deniz Havacılığı Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 34, Sayı: 98, Yıl: 2018, s.127-180.

Kaya, Erol; “İstanbul Basınına Göre Son Osmanlı Meclis-i Mebusanından Beklentileri”, **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2002, s.29-42.

Kaya, Halit; “Millî Mücadele ve Refet (Bele) Paşa”, **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 2, Yıl: 2013, s.21-59.

Kayıran, Mehmet; “Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 15, Ankara, Temmuz 1989, s.639-664.

Keçili, Songül; “Tarihçilik Açısından Büyük Taarruz Sahasının Ekoturizm ile İlişkilendirilmesi”, **Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, Yıl: 2018, s.116-128.

Kemal, Cemal; “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 40, Kasım 2007, s.643-691.

Kılıç, Fahri; “Bolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, Bolu, 2011, s.29-37.

_____ ; “Millî Mücadele’de Elbistan”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.183-194.

Kılıç, Selami; “Mustafa Kemal (Atatürk) ve Erzurum Kongresi”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, Erzurum, Temmuz 1997, s.77-97.

_____ ; “Oltu’nun İşgali, Kurtuluşu ve Anavatan’a Katılımı (1878-1920)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 32, Sayı: 94, Yıl: 2016, s.29-48.

Kılınç, Mustafa; “Millî Mücadelede Maraş’ta Siyasi ve Sosyal Gelişmeler ve Millî Mücadelede Maraş Şehitleri”, **AsiaMinorStudies**, Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018, s.171-189.

Kırmıt, Ömer Faruk, “Lozan’a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2021, s.145-162.

Köylü, Murat; “İnönü Muharebeleri’nden Sonra Anadolu’daki Yunan Harekâtı ve İoannisMetaksas’ın Öngörülleri”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, Yıl: 2015, s.165-189.

Kurt, Deniz; Korkmaz, Erdal; “Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının Doğuşu (1911-1912)”, **Savunma Bilimleri Dergisi**, Ankara, Kasım 2018, Cilt: 17, Sayı: 2, s.207-251.

Kurt, Emin, “Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları (1909-1914)”, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Hava Basımevi, Sayı: 365, Ankara, 2010, s.46-70.

Kurt, Emin; “Türk Hava Kuvvetlerine Türk Milletinin Desteği: Bağış Uçaklar”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, 8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.302-321.

_____ ; “Türk Havacılarının Millî Mücadeleye Katılma Girişimi: Maltepe Fırası (7 Haziran 1920)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 60, Bahar 2017, s.119-142.

Marttin, Volkan; “Misak-ı Milli’nin Kabulü ve İstanbul’un İşgali Sürecinde 1920 Sultanahmet Protesto Mitingi’nin Önemi ve Etkisi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: Özel, 2018, s.257-295.

Mert, Özgür; “İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 58, Bahar 2016, s.123-176.

Metintaş, Mustafa Yahya; “Ankara Antlaşması’nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde Tartışılması”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 5, Yıl: 2019, s.1-26.

_____ ; “Suriye Coğrafyasında 1919-1921 Döneminde Siyasal ve Sosyal Olaylar ve Türkiye-Fransa İlişkileri”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, Haziran 2019, s.78-112.

Mutlu, Cengiz, “Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun Havza’daki Faaliyetlerinin Millî Mücadeledeki Yeri”, **Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi (CEDRUS)**, Sayı: 7, 2019, s.723-740.

_____ ; “Sakarya ve Dumlupınar Zaferlerinde Türk Hava Gücü”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, 8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.589-608.

_____ ; “Urfa’da Millî Mücadele”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 121, Sayı: 239, Yıl: 2019, s.405-418.

Mutluçağ, Hayri; “Sivas Kongresi’nin Tutanak ve Kararları, IV”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 65 (Şubat 1973), s.4-10.

Oran, Baskın; “Mondros Silah Bırakışması”, Editör: Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: 1, 22. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.108-112.

Ortak, Şaban; “Büyük Taarruz’un TBMM’deki Yansımaları”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 86. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı, Cilt: 10, Sayı: 2, Ağustos 2008, s.65-97.

Önsoy, Rifat; “Millî Mücadele’nin Mali Kaynakları ve Dış Yardımlar”, **Millî Mücadele Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.306-330.

Özçelik, Ayfer; “Gediz Taarruzu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 21, Temmuz 1991, s.581-589.

_____ ; “Büyük Taarruz’a Hazırlık (SAD Taarruz Planı Tasarısı)”, **Büyük Taarruz Yetmişinci Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s.97-101.

Özçelik, M. Hakan; Güneş, Mustafa; “Atatürk’e Verilen Ad ve Unvanlar ile Ona Yakıştırılan Sıfatlar”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 58, Bahar 2016, s.245-278.

Özdemir, Yavuz; “Erzurum Kongresi Beyannamesi Üzerine Düşünceler”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, Erzurum, Temmuz 1997, s.99-107.

Özcan, Abdülkadir, “Zabit”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 44, İstanbul, 2013.

Özgen, Nurettin; “Doğu Anadolu Bölgesinin Doğal Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, Yıl: 2010, s.1407-1438.

Özgiray, Ahmet; “Yunan Amaçları ve İtilaf Devletleriyle Birlikte Türkiye Üzerine Çevirdikleri Entrikalar (1914-1919)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 4, Ankara, 1989, s.549-561.

Özlü, Hüsnü; “Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesinin Analizi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 82, Ankara, 2012, s.25-52.

_____ ; “Lozan Görüşmeleri Sürecinde Türkiye’nin Trakya ve Boğazlara Yönelik Aldığı Askeri Önlemler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), Sayı: 53, 2013, s.201-246.

_____ ; “Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüklerinde Millî Mücadele’de Adana ve Pozantı Yöresinde Yapılan Muharebeler”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.309-338.

_____ ; “İstiklal Savaşı’nda Sakarya Meydan Muharebesi’nde Mürettep Kolordunun Askerî Harekâtı”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 32, Yıl: 2020, s.71-93.

Özüçetin, Yaşar; “Millî Mücadele İçerisinde 19 Mayıs 1919”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2004, s.65-74.

Polat, Zekî; “Millî Mücadele Yıllarında Afyonkarahisar”, **Anadolu’nun Kilidi Afyon**, Afyon Valiliği, Afyon, 2004, s.113-131.

Sakin, Serdar; “Misâk-ı Milli’nin Hazırlanışı ve İlanıyla İlgili Görüşler”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 13, 2002, s.313-330.

Saral, Hulki; “Birinci Dünya Harbi Sonunda ve İstiklal Harbi’nde Musul Sorunu”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı: 225, Ankara, 1968, s.27-35.

Sarıçoban, Gülay; “Kâzım Karabekir’in Askeri ve Siyasi Biyografisi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, Mart 2017, s.137-157.

Sarısaman, Sadık; “Atatürk’ün Büyük Taarruz Değerlendirmeleri” **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, Ağustos 2008, s.28-52.

Saylan, Gürkan Fırat; “İstanbul’un Resmen İşgali (16 Mart 1920)”, **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 41, Ocak 2014, s.17-40.

Sertoğlu, Mithat; “Mustafa Kemal’in Samsun’dan Gönderdiği İki Mühim Rapor”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, Sayı: 13, Ekim 1968, s.3-9.

Sofuoğlu, Adnan; “Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele’ye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuva-yı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askerî Birlik Oluşturma Çabası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 52, Ankara, Mart 2002, s.37-87.

_____ ; “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 55, Mart 2003, s.51-82.

Soysal, İsmail; “Türk-Fransız İlişkileri (1921-1984)”, **Belleten Dergisi**, C. XLVII, Sayı: 188, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ekim1983/ Ankara-1984, s.959-1044.

Sözeri, Emin Nihat; “Türk Tayyareciliği”, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Sayı: 202, Ankara, 1961, s.40-52.

_____ ; “İstiklal Harbine Ait Havacılık Hatıraları”, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Yıl: 51, Sayı: 250, Kasım 1973, s.97-102.

Sunay, Serap, “Mülki ve Askerî Görevlilerin Raporlarına Göre Yunan İşgali Altında Balıkesir (1920-1922).” **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies**, Sayı: 39, 2021, s.1-37.

Sürmeli, Serpil; “Yüzbaşı Mustafa Nazım (Evren) Bey’in Hatıralarında II. İnönü Savaşı ve 5. Kafkas Tümeni ile Dört Gün”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Bahar 2011, Sayı: 47, s.631-646.

Şahin, İsmail; Cemile Şahin, İsmail Şükür, “Ortadoğu’da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması”, **TheJournal of AcademicSocialScienceStudies**, No: 38, Sonbahar II/2015, s.241-262.

Şaylan, Gencay; “TBMM’nin Kuruluşu ve Gelişimi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.X, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.2662-2730.

Şehidoğlu, Süreyya Hami; “Kurtuluş Savaşı’nda Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 24, Temmuz 1992, s.601-604.

Şimşir, Bilal N.; “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 63, Kasım 2005, s.859-916.

Taşyürek, Aytaç; “Ulusal Kurtuluş Savaşında ve Cumhuriyet Döneminde Afyon”, **Tarih İçinde Afyon 1982**, Afyon Müzelerini Eski Eserlerini ve Güzel Sanatlarını Sevenler Derneği Yayını-2, Özen Matbaası, Afyon, 1983, s.46-52.

Tavukçu, İbrahim; “İnönü Muharebeleri’nde Şehit Düşen Subaylar”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 66, Bahar 2020, s.305-330.

Tellal, Erel; “Sovyetlerle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, Editör: Baskın Oran, Cilt: 1, İstanbul, 2009, s.155-177.

Tutsak, Sadiye; “Millî Mücadelede Uşak”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, 1995, s.289-311.

Tür, Özlem; “Türkiye ve Filistin 1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 62, Sayı: 1. Yıl: 2007, s.223-251.

Türkmen, Zekeriya; “30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 11, 2000, s.615-632.

_____; “Ateşkes Antlaşması Döneminde (1918-1923) Ordu, Ateşkes Antlaşması Döneminden Millî Mücadeleye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması”, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 41, Ankara, 1996, s.43-58.

_____; “Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın Emriyle Yarbey Şefik Özdemir Bey’in Revandiz, Musul-Kerkük-Süleymaniye Harekâtı”, **Aydın İnsan ve Toplum Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 4, Yıl: 2016, s.157-192.

_____; “Gaziantep’in Millî Mücadele Dönemi Kahramanlarından Milis Kaymakam Ali Şefik (Özdemir) Bey”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.285-305.

_____; “İstanbul’un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 53, Temmuz 2002, s.319-372.

_____; “Özdemir Bey’in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 49, Yıl: 2001, s.49-79.

_____; “Türkiye’de Havacılık Teşkilatının Kuruluşunda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu/8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.28-56.

Ural, Selçuk; “Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin İstifası Üzerine Sivas Vilayeti’nden Gönderilen Protesto Telgrafları”, **Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 21, Erzurum, 2003, s.231-240.

_____; “Mütareke Döneminde İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Politikası”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 39, Mayıs 2007, s.425-463.

_____; “6. Ordu’nun 13. Kolordu’ya Dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 59, Yıl: 2004, s.523-555.

Ünalp, Rezzan; “Balkan Savaşı Dönemi’nde Türk Havacılığı”, **Havacılık Tarihi Sempozyumu/13-14 Aralık 2012**, Hava Basımevi, Ankara, 2015, s.15-24.

Üner, Mehmet Emin; Urfa’nın Kurtuluşu’nda Aşiretlerin Rolü”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, 25-27 Aralık 2013, Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.795-814.

Vagnini, Alessandro; “İtalyan-Türk Savaşı’nda İtalya Hava Kuvvetleri: Uzun Süreli Bir Geleneğin İlk Adımı”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.100-110.

Veou, Paul du, **La Passion de la Cilicie 1919-1922**, Çeviren: Reşat Gögen, (Kilikya Faciası, 1919-1922 Siyasi ve Askeri Olaylar), Yayınlanmamış Daktilo Metin, MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi Kütüphanesi, Paris, 1937.

Yeşilbursa, Behçet Kemal; “23 Nisan 1920’de TBMM’nin Açılması ve Türkiye’de Milli Egemenlik İlkesinin Gerçekleştirilmesi”, **Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: 8, No: 2, Ekim 2000, s.159-170.

Yıldız, Özlem; “İstiklal Savaşı’nda İtalya’dan Alınan Uçaklar ve Bunların Savaşta İşlevi”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.220-228.

Zaif, Oktay; “Türk Havacılığının Kurtuluş Savaşı’na Etkisi”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Ankara, 2001, s.34-35.

Sürelî Yayınlar

Alemdar Gazetesi

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi

İkdam Gazetesi

İleri Gazetesi

Peyam-ı Sabah Gazetesi

Sabah Gazetesi

Takvim-i Vekayi Gazetesi

Tevhid-i Efkâr

Vakit Gazetesi

Tezler:

Altıntaş, Ahmet; “Millî Mücadele Dönemi’nde Afyon ve Havalisi (1919-1922)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.

Ataman, M. Günel; “Kurtuluş Savaşında Levazım İkmal Faaliyetleri”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Bastem, Murat; “Büyük Taarruzda Hava Muharebeleri”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2010.

Bozkurt, Abdurrahman; “İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

Cambaz, Nagihan Ebru; “İtilaf Devletleri’nin Doğu Trakya’da İşgal Uygulamaları (1918-1920)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.

Çakar, Mehmet; “Antep Savunması”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2014.

Çakmak, Ferdi; “Türk İstiklal Harbi’nde Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (10-24 Temmuz 1921)”, **Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Çetinkaya, Sevgi; “Musul Sorunu”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1989.

Çelik, Kemal; “Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993.

Demirci, Hasan; “1919’da Amerikan Heyetlerinin Doğu Anadolu ve Transkafkasya Gezileri ve Ermeni Meselesi’ne Dair Raporları”, **Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman, 2016.

Doğan, Hamdi; “Millî Mücadelede Doğu Cephesinden Batı Cephesine Yapılan Yardımlar ve İkmal Yolları”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1995.

Doğanay, Rahmi; “Millî Mücadelede İtilaf Devletlerinin Karadeniz’deki Faaliyetleri (1918-1922)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992.

Ediz, İsmail; “Batı Anadolu’da Yunan İşgali (1919-1922)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

Erdem, Nilüfer; “Yunan Tarihçiliği’nin Gözü ile Anadolu Harekâtı (1919-1923)”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

Erdemli, Mustafa Gökhan; “Dünden Bugüne Türk Havacılık Tarihi ve Eskişehir”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2011.

Evcin, Erol; “Kazım Karabekir Paşa’nın Türk İstiklal Savaşındaki Rolü”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.

Ezer, Feyzullah; “Batı Cephesinin İkmal ve İaşesi (1919-1922)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elâzığ, 2004.

Gedik, İlhan; “Millî Mücadele’de XV. Kolordu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992.

Güngör, Ahmet Serhan; “Kurtuluş Savaşı Alanlarının Turizm Coğrafyası”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Güven, Cemal; “Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa’nın Yabancı Asker, Siyasi Temsilci ve Gazetecilerle Temas ve Görüşmeleri (Mondros’tan Mudanya’ya Kadar)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2005.

Güvenbaş, Sehnaz; “Birinci Dünya Harbi Filistin Cephesi’nde ve İstiklal Harbi Batı Cephesi’nde Hava Fotoğrafçılığı ve Keşfinin Etkinliği”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

İşlek, Ali; “Millî Mücadelede Osmaniye”, **Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2006.

İnan, Gaye; “Kuruluşundan Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonuna Kadar Türk Havacılığı”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

Kalkan, Nuri, “Osmanlı Ordusunda Küçük Zabitlik (1880-1914)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

Kapucu, Davud, “Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Harbi’nde Hava Harp Gücü ve Faaliyetleri (1914-1918)”, **Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019.

Kaya, Halit; “Refet Bele’nin Askeri ve Siyasi Hayatı (1881-1963)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Köylü, Murat; “1919-1922 Döneminde Türk Ordusu İkmal Sistemi ile Yunan İkmal Sisteminin Karşılaştırılması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.

Özaslan, Ali; “Harp Prensipleri Işığında Güney Cephesinde Kuvayı Milliye (Gaziantep Örneği)”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2021.

Özkan, Hülya; “Damat Ferit Paşa’nın Sadaretleri Döneminde İstanbul Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşıtı Faaliyetleri”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992.

Moroğlu, Ela Zehra, “Millî Mücadele’de Maraş’ta İz Bırakan Şahsiyetler”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2015.

Nakıboğlu, Gülsün; “MitatEnç’in Eserlerinde Gaziantep”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2009.

Perinçek, Mehmet Bora; “Sovyet Arşiv Belgelerinin Işığında Türk-Sovyet Askeri İlişkileri: Doğu Cephesi (1919-1922)”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014.

Rençberler, Özgür; “Küçük Asya Felaketinin Yunan Siyasetine Etkisi (1919-1922)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Selçuk, Funda, “Türk Basınında Ermeni Sorunu (Mayıs 1919-Aralık 1920)”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.

Süt, Rasim; “İzmir’in İşgalinden Sakarya Meydan Muharebesi Sonuna Kadar (1919-1921) Batı Cephesi İkmal Sistemi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2008.

Şen, Olgay; “Millî Mücadele Döneminde Tarsus (1918-1922)”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2014.

Şişman, Muhammed Emre; “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Millî Mücadele Döneminde İsyanlar (1920-1921)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.

Tatar, Cengiz; “Türk Havacılık Tarihi (1909-1954)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar, 2018.

Tavukçu, İbrahim; “Millî Mücadele’de İnönü Muharebeleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019.

Teker, Murat Fatih; “Musul-Kerkük Meselesi ve Türkiye’nin Güney Sınırları Güvenliği”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2007.

Tektosun, Mustafa, “Millî Mücadele Döneminde Doğu Cephesi”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2007.

Tınmaz, Orhan; “Ulusal Kurtuluş Savaşı’na Karşı Bir Örgüt: “Kuva-yı İnzibatiye”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2006.

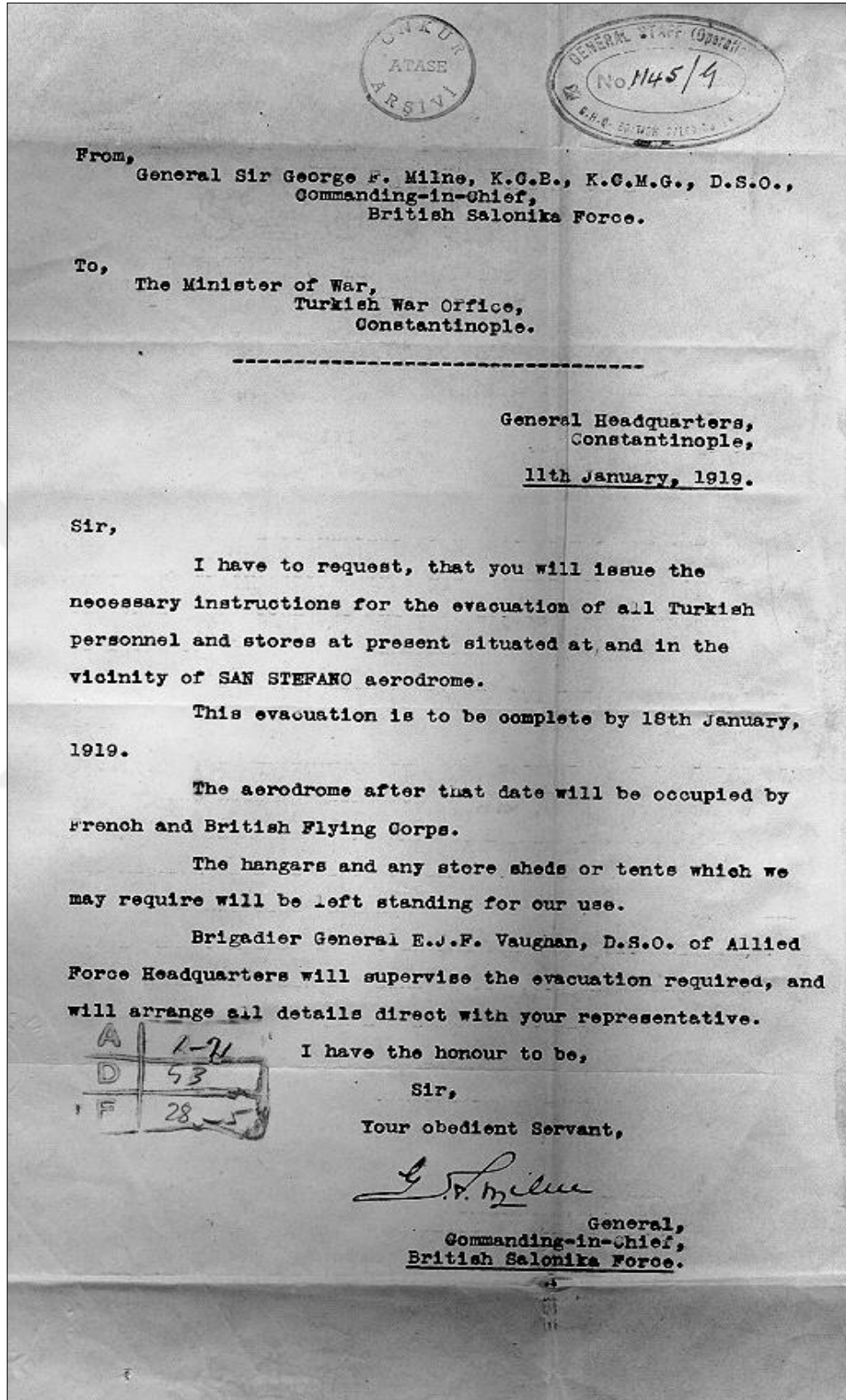
Yanarsönmez, Mesut; “Türk Dış Politikasında İtalya (1914-1923 Türk-İtalyan Münasebetleri)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ, 1995.

Yıldırım, Cihat; “Millî Mücadele Döneminde İçel Sancağı”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1998.

EK-1[illegible]

İngilizlerin Musul'u İşgali Sırasında 6'ncı Ordu Komutanlığı'nın Emri Doğrultusunda 2'nci Tayyare Bölüğü Tarafından Teslim Edilen Tayyare ve Malzemelerine Dair Liste, 27 Aralık 1918.

ISH, K: 220, G: 98, B: 98-1.

Britanya İşgal Kuvvetleri Kumandanı General George Francis Milne'nin, 18 Ocak 1919 tarihine kadar Ayastefanos Tayyare İstasyonu'nun Boşaltılmasına Dair Yazısı, 11 Ocak 1919.

İSH, K: 74, G: 110, B: 110-3.

ISH, K: 502, G: 137, B: 1.

EK-4

دفترنامه

۲۸

مخبر	نومبر	بکله سی	تاریخی	آلندی عمل	تاریخ	ساعت	امضا
نقد	۷		اول	کشیده	۱۰	اول	مکرمه

حکومت تلگرافاً ۱۰ مارس ۱۳۰۳ لایحه بودجه

آ. اساتیل حاکمی طرز زردیغلاخ سوز اولریه کوردلرله راولر زردیغلاخ صفت
 طرزیه مانقده کوزم کوردلرله بولماق قدر بولماق اساتیلرله کوردلر بولس دیزلرله
 ازادلر افرای صفت سوز مابوسلر جوجیقلرکی قوای سله الحاقه ایشلر اساتیلرله
 حاکم زامانلر بولر قورمانلر بوزمانی عمل رالمدرلر سوزمانی ایشلر بولماق
 طرزیه سوز دقانلر نفعیه نفعیه اولریه حوت مابا رقت سله اساتیلر
 ح قواملر طیارلر اساتیلر اولریه کوردلرله کوردلرله اساتیلرله کوردلرله
 مابا سوز طیارلر اساتیلر سوز سوز سوز سوز سوز سوز سوز سوز سوز سوز سوز

Kuva-yı Milliye Tayyarelerinin Ankara’da Büyük Millet Meclisi Üzerinde Yaptığı İlk Uçuşa Dair Belge,
 TİTE Arşivi, K: 24, G: 64, B: 64-1001.

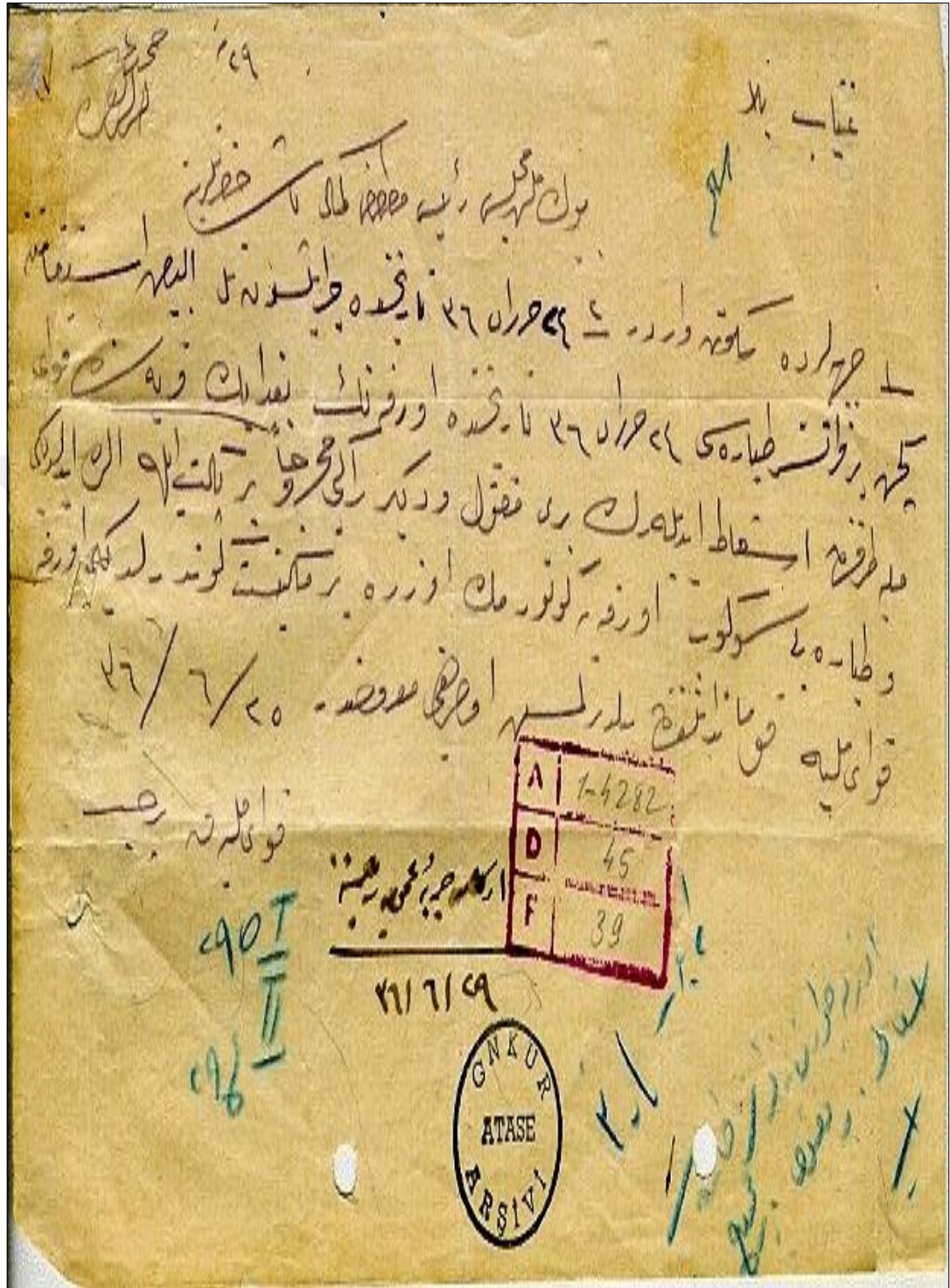
EK-5

Yunanlardan Ele Geçirilen “De Havilland DH9” Model “İsmet” Adı Verilen Tayyare ve Havacılar Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, **Fotoğraflarla Atatürk ve Havacılık**, Hava Basımevi, Ankara, 2020, s.64.

ISH, K: 500, G: 159, B: 159-1.

480

[illegible]

Batı Cephesi'nin İlk Muharip Hava Birliği Olan Kartal Filosu'nun Kuruluşuna Dair Belge, 2 Temmuz 1920.

ISH, K: 675, G: 179, B: 179-2.

عدد

۲۷ / ۱۷ / ۱۷

A	4/4478
D	5
F	6

7

$$\frac{1}{2}$$
[illegible]

شربانہ الحاضره
او حصاره

بن داود غاسي الحارثي زاهر وأبوه
اسقاطه قطعا لعماد الدين أحمد بن

483

484

485

ISH, K: 821, G: 1, B: 1.

ISH, K: 661, G: 136, B: 136-1.

ایسویں اور دوسری ورگہ کے درمیان میں

امضا

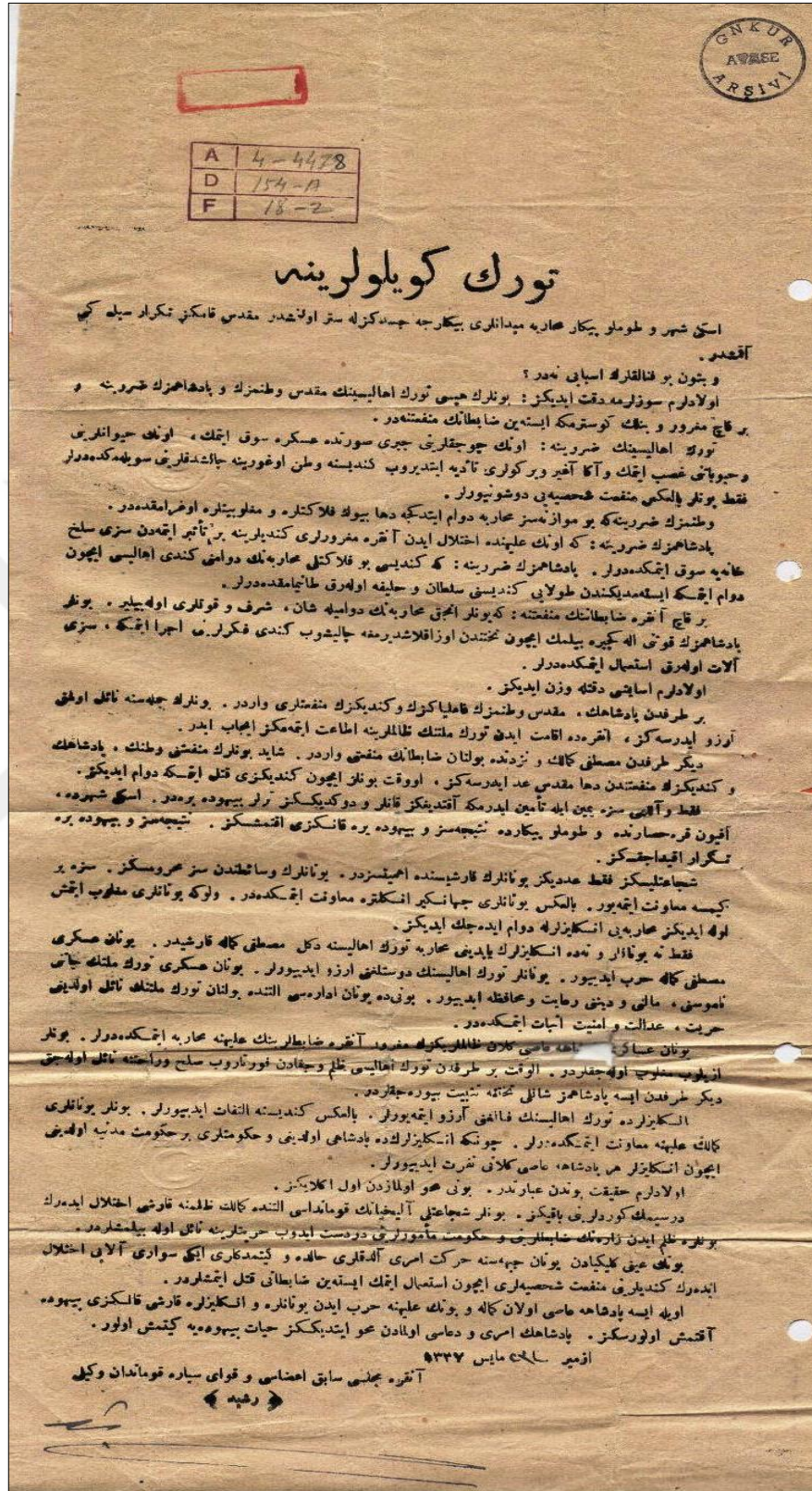
پاکستان

الحمد لله رب العالمين
الحمد لله رب العالمين
الحمد لله رب العالمين

A	1/4283
D	22-4
F	3-3

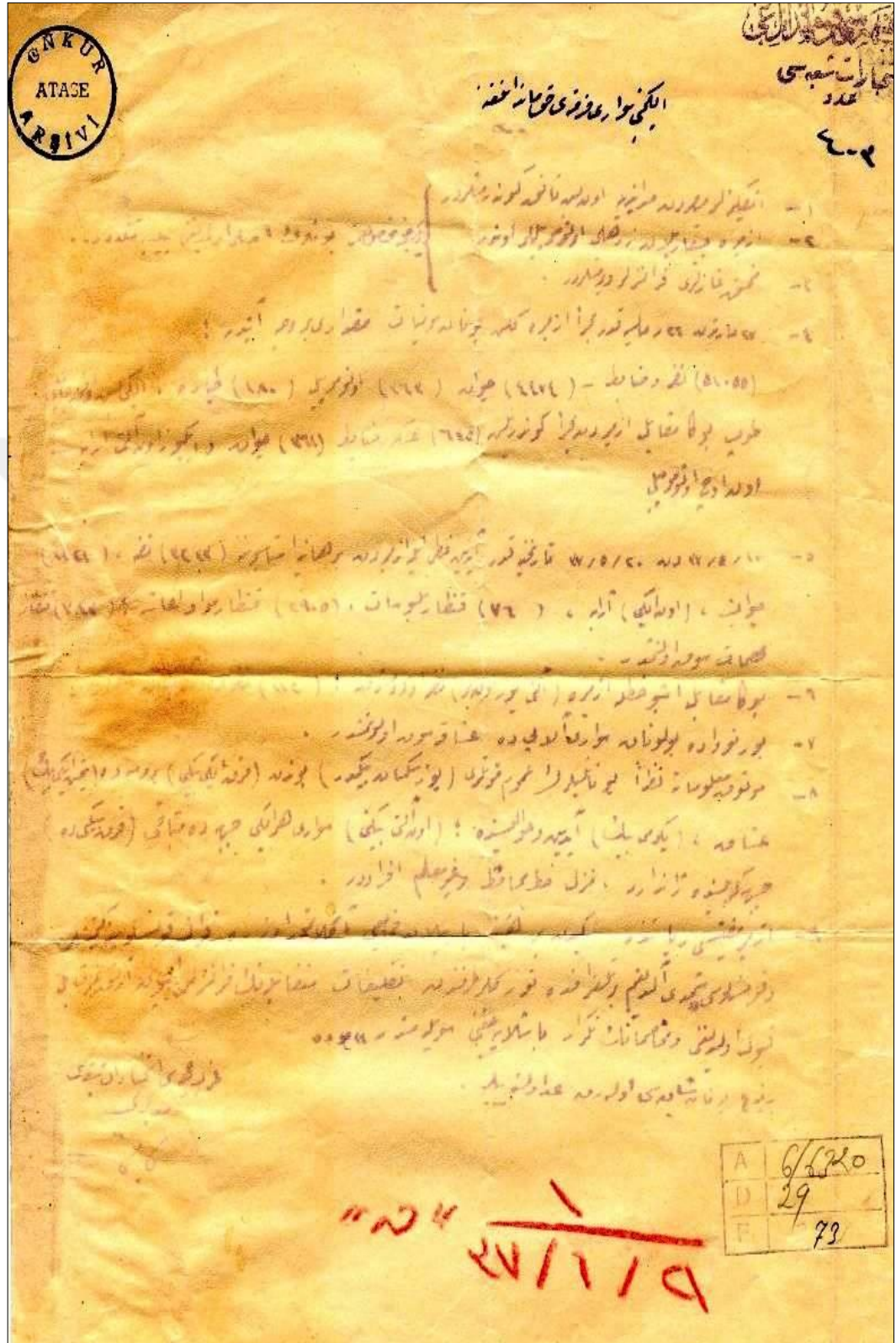

ISH, K: 1169, G: 119, B: 119-4.

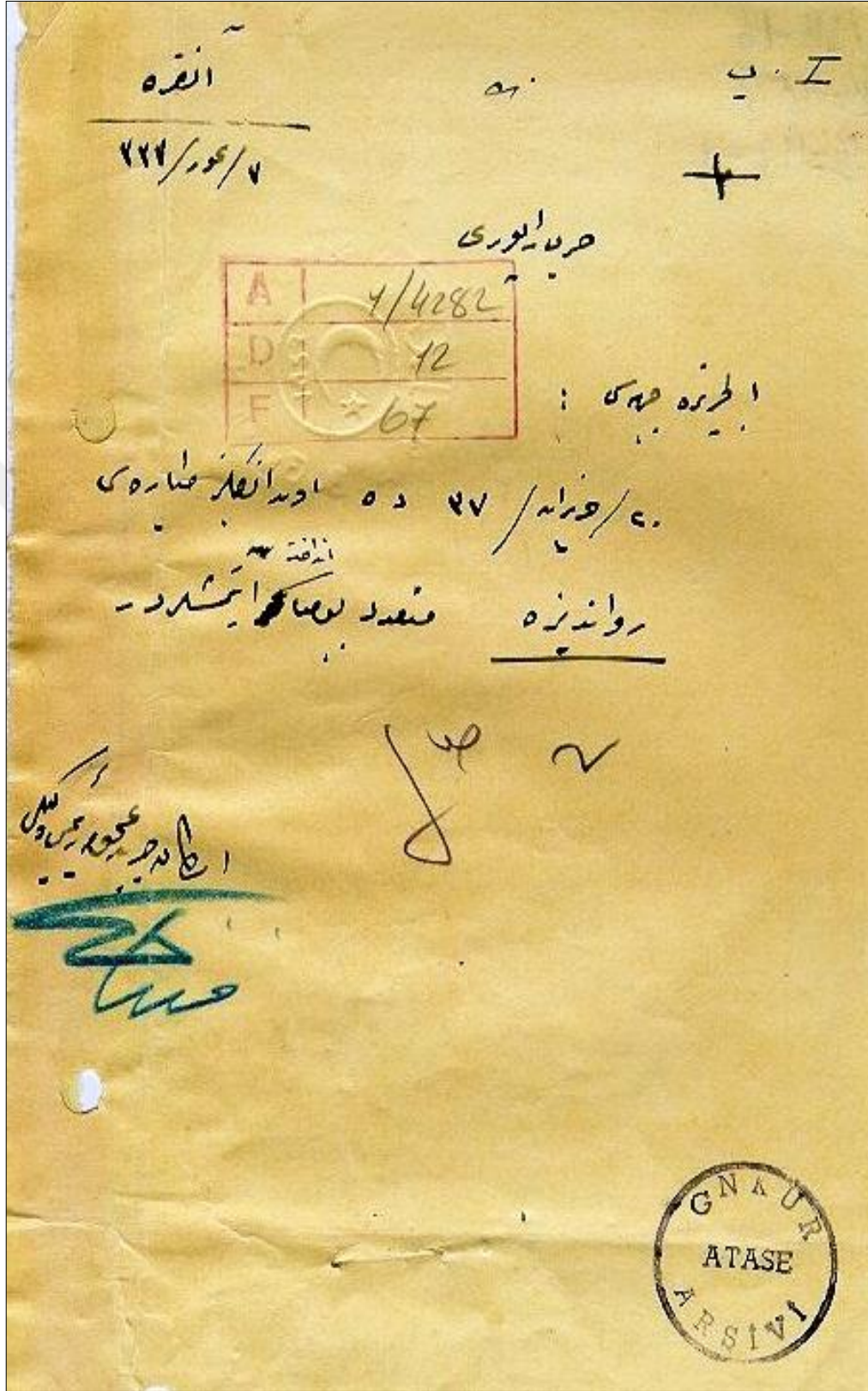
Yunan Tayyareleri Tarafından Ankara Meclis Eski Azası ve Kuva-yı Seyyare Kumandan Vekili Reşid
İmzalı Türk Cephe Hattına Atılan Beyanname, 23 Mayıs 1921.

İSH, K: 1223, G: 86, B: 86-3.

Batı Cephesi Komutanlığı İstihbarat Şubesi tarafından Yunan Kuvvetlerinin İzmir'e 180 Adet Tayyare Getirdiği'ne Dair Rapor, 9 Haziran 1921.

İSH, K: 1421, G: 85, B: 1.

10 İngiliz Tayyaresinin Musul Civarındaki Revandiz'i Bombaladığına Dair Belge, 20 Haziran 1921.
İSH, K: 1154, G: 112, B: 112-1.

A	1/4366
B	15
F	49/3

Samsoun, le 15 Juillet 1921.

GNAR
ATASE
RSIVI

A Son Excellence I s m e t t Pacha, Chef de l'Etat
Major Général et Commandant de l'Armée de l'Ouest,
ESKI - CHEHIR.

A	
D	
F	

Excellence,

Vu votre haute bienveillance que vous avez bien voulu montrer en recevant mon collaborateur Aviateur Massi, lors de son arrivée à Eskichehir venant d'Ineboli en Avril passé, je prends la liberté de m'adresser à vous Excellence, dans une question personnelle, mais qui touche en même temps l'intérêt de la Turquie.

Vous ignorez peut-être Excellence, que tous les Avions que Hadji Ahmet Zade Nafiz Bey de la maison Hadji Ahmet Zade Nedjib frères à Angora a eu l'honneur de faire de cadeau à l'Armée de votre grande Nation ont été emmenés à Ineboli par mon entremise. Je n'ai pas hésité en rencontrant de grandes difficultés et en encourant de grands risques moraux et matériaux, de mettre toutes mes forces au service de votre Nation, sentiments dont j'ai fait preuve par des faits.

Je suis Italien et il-y-a à peine une année que j'ai quitté l'Europe pour passer un stage à Constantinople et ensuite me rendre à Ineboli, ou je commençais immédiatement à appuyer la Nation Turque dans sa grande guerre d'Indépendance.

Je regrette infiniment Excellence, de me voir dans l'obligation de faire appel à votre haute bienveillance et protection afin de ne pas être découragé dans mon oeuvre, mais je suis sûr que vous saurez apprécier mes efforts.

Hadji Ahmet Zade Nafiz Bey, dont le nom brille sur les Avions en question n'a pas encore acquitté sa dette envers moi

İtalyan Tüccar Somazzi'nin Erzurumlu Nafiz Bey'e Satışını Yaptığı Tayyarelerin Parasını Alamadığına Dair İsmet Paşa'ya Yazdığı Mektup, 15 Temmuz 1921.

İSH, K: 1180, G: 50, B: 50-4.

suite.

quoiqu'il s'engageait et par sa parole d'honneur et par sa signature de payer à la livraison à Ineboli de ces Avions le prix contracté. Depuis le 10 Mars a.c. jour de livraison du dernier Avion j'ai du lui rappeler à maintes reprises sa parole d'honneur donnée mais pourtant sans aucun resultat.

Excellence ,je suis à juste titre étonné de la façon d'agir d'un Monsieur qui a su se faire estimer par toute la Nation en faisant cadeau les dits Avions et qui a été sujet de l'expression de remerciements et d'estime de toute l'Assemblée Nationale et en particulier de son illustre Président, S.E. Moustafa Kemal Pacha.

Pour ne pas rendre publique cette question et pour ne pas ébranler la confiance du peuple turc envers un homme qui jouit de son estime et afin pour ne pas influencer les achats de matériel de guerre en Italie, j'hésite d'entreprendre les démarches par voie judiciaire. Etant convaincu que vous, Excellence, saurez apprécier mes efforts et étant sûr de votre haute bienveillance et protection; j'ose m'adresser à vous en vous priant de bien vouloir m'aider à pouvoir continuer avec confiance la tâche en rendant service à votre glorieuse Armée et par conséquent à votre Patrie.

Dans l'attente d'être bientôt honoré d'une réponse de votre part Excellence, je vous prie de bien vouloir agréer l'expression de mes sentiments les plus respectueux.

A	
D	
F	

Somazzi

A	1/4300
D	75
F	49/3

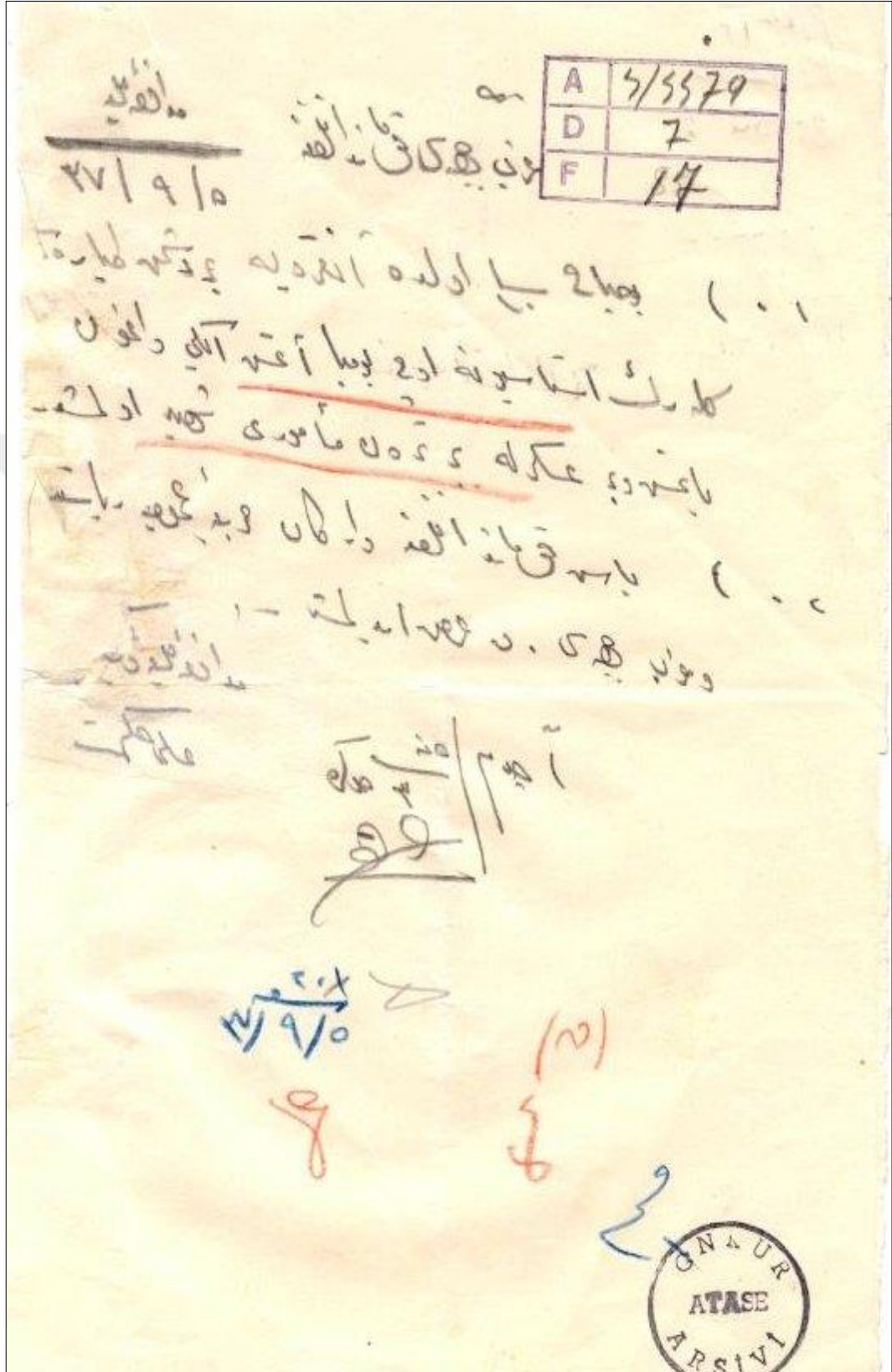
E. Somazzi, c/o. Banque Impériale Ottomane,

Samsoun.

İtalyan Tüccar Somazzi'nin Erzurumlu Nafiz Bey'e Satışını Yaptığı Tayyarelerin Parasını Alamadığına Dair İsmet Paşa'ya Yazdığı Mektup (Devamı), 15 Temmuz 1921.

İSH, K: 1180, G: 50, B: 50-5.

ISH, K: 1212, G: 113, B: 2

Ankara'ya Gelen Bir Yunan Tayyaresinin İstasyona Üç Bomba Attığına Dair Belge, 5 Eylül 1921.
İSH, K: 1239, G: 54, B: 1.

ISH, K: 1218, G: 57, B: 1.

[illegible]

تولیا بول ملت مجلسی
اردو دائری
عدد
۱۴۹۲

ع.

نصیم

A 4-5262
D 9
F 40-2

GNKUR
ATASE
ARŞIVI

الفرد
۲۸/۷/۵

۱- سوہ ادارہ تعلیم و تربیہ خصوصاً اندہ ارباہ حربہ عمومیہ ریاست جلیہ سنہ و لال
خصوصاً اندہ مدفعہ ملیہ و کالہ مربوط اولوہ اوزرہ قونیہ دہ فرقہ قومانڈانف صلاحیتہ
برقوی ہوائیہ مفتلی تشکیل ایدیر جلد۔

۲- باعوم طیارہ قطعات و مؤسسات مفٹک امرندہ بولنہ جقد۔

۳- قوی ہوائیہ مفتی، احوال محلہ تدقیقہ الیہ طیارہ قطعات و مؤسسات
ومفٹک قرار کاھنک قادر وری حقتہ تکلیفاندہ بولنہ جقد۔

مدفعہ ملیہ و ملیہ
صلاح الدیہ

ارباہ حربہ عمومیہ ریاست جلیہ سنہ
غریبہ قومانڈانف
شرقہ
مدفعہ ملیہ دورینہ
بحرہ دائرہ سنہ

Kuva-yı Havaiye Müfettişliği'nin Kuruluşuna Dair Tamim, 5 Temmuz 1922.

İSH, K: 1691, G: 59, B: 3.

EK-27

Yunanlardan Ele Geçirilen “İsmet” ve “Sakarya” Adları Verilen Tayyareler, 1922.
Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, **Fotoğraflarla Atatürk ve Havacılık**, Hava Basımevi,
Ankara, 2020, s.64.

EK-28

Halide Edip (Adıvar) Hanım'ın Cephe Tayyare Bölüğünü Ziyareti, 1922.
Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, **Fotoğraflarla Atatürk ve Havacılık**, Hava Basımevi,
Ankara, 2020, s.67.

نمبر
۱۹

هـ
وفات قطعات بزرگ و خرد

انقده
۲۸ - ۷ - ۲۸

مسجل

در ده ساله و صحت و دست انداز بولانه بدن طغوز طیاره وزن انقده و سنگین
انقده و نقلی ایجه انقده ده طیاره ده بوزانی ایجه انقده و شید انقده بوزنه مرکب
۲۸ انقده ده صحت و خرد ایله جلد ده بوزنه سرقت کنه ایله صحت و صحت و صحت
ایجه و ده و مستقی علیه بولون انقده سیر و انقده و صحت بولون علیه
در ده ایله مستقی

قوانین و مستقی ایله

نظم

۲۹۰۰۸

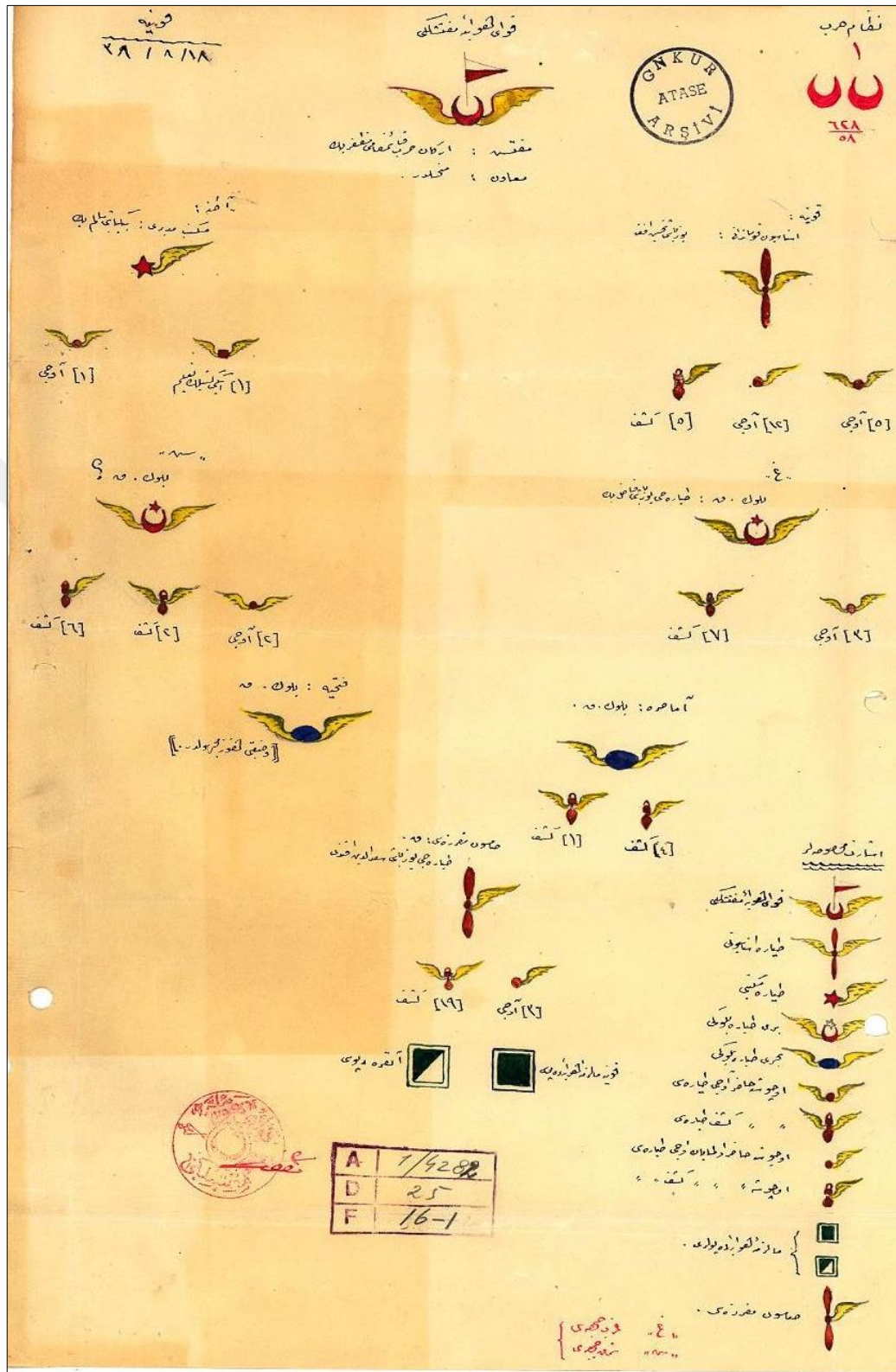
۲۹۰۰۸

A	16336
D	171
F	115

GN&UR
APSE
APSI VI

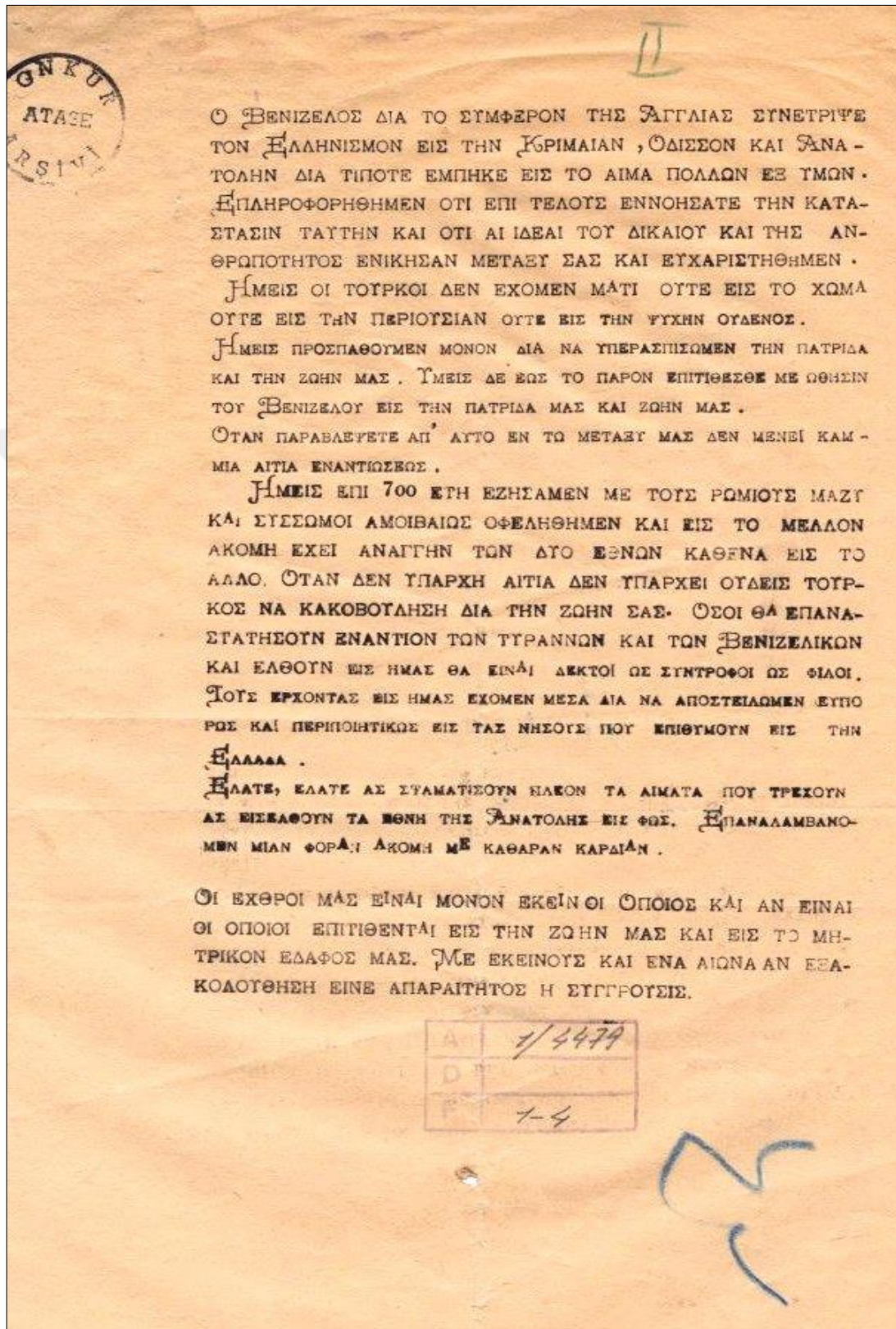
Almanya'dan satın alınan ve Rusya yoluyla Samsun'a getirilen 29 tayyarenin teslim alınması ve acilen Ankara'ya nakilleri için Tayyareci Kolağası İsmail Hakkı, Ahmet ve Reşit Efendilerin Görevlendirildiklerine Dair Yazı, 23 Temmuz 1922.

İSH, K: 1576, G: 116, B: 1.

Türk Hava Birliklerinin Durum ve Vaziyetini Gösterir Cetvel, 18 Ağustos 1922.
İSH, K: 1797, G: 15, B: 15-2.

ISH, K: 1786, G: 155, B: 155-13.

Türk Başkomutanlığı Tarafından Hazırlanarak Yunan Kıtaları Üzerine Atılan Rumca Beyanname, İSH, K: 1227, G: 38, B: 5.

ISH, K: 1784, G: 107, B: 1.

505

A	4/5262	اردو امپریسی نومبر - ۵۳		برنجی اردو قومانڈینٹ سیکرٹری ۶۹۰۴
D	15			
R	58			

ایمپریسی :
۲۶۹/۶۱۷۶

صورت

اوپر بوز اوٹور بڑی ہنہ مندر در معا دندہ آچیدہ ار کاہ ہریم مانی دھول انی طرحیہ
 بالاشترک مکتہ قبول ایڈلم ضابطہ انک آنا طولیدہ در دست کتابار کاہ ہریم مکتہ
 قبول ایڈلمری حقہ مراجعت واقع اولقہ در . یو شلار ضابطہ انک نہ محصل و نہ
 کیفیت قبولی بر موجب مقررات غیر متداولہ یقینہ یو قبل ضابطہ نہ یقینہ
 طالب اولہ حقہ انک افرأ تعیم ایڈلم ار کاہ ہریم عمومیہ ریاستہ ۲۶۹/۱۰۷۶
 تاریخ ۱۸۵۲ نومبر و یو قلمانیہ توقیہ حرکت ایڈلم ماری لڑی تعیم تبلیغ اولونور
 ۱- ار کاہ ہریم مکتہ صورت قبول حقہ ار کاہ ہریم عمومیہ و غرب جہمی قومانڈینڈہ
 مور و تعیم صورتی عینا بالایہ ہیفا ملہ اولمہ تعیم تبلیغ اولونور ۲۶۹/۱۰۷۶

صورت

طیارہ صفیک طامیجہ اولدنی آنفودی رنگ برینہ لکوائی ماری رنگ قبول ایڈلم
 یو لک زفر اچاب ایڈلم او سفورم نہ لاندہ در حال اجرائی تعیم تبلیغ اولونور
 ۲- طیارہ صفیک طامیجہ اولدنی رنگ بدیلہ دائرہ مافہ مابہ و طاندہ وارد اولوب
 غرب جہمی قومانڈینڈہ ذیل تبلیغ ایڈلم تحریرات صورتی بالایہ درج ایڈلم ۲۶۹/۱۰۷۶

Tayyare Sınıfının Taşımakta Olduğu Anfodi Renk Yerine Hava-i Mavi Renk Kabul Edildiği'ne Dair
 Yazı, 26 Haziran 1923.

İSH, K: 1668, G: 79, B: 1.

ÖZGEÇMİŞ

İlk, orta ve lise öğrenimini Ceyhan’da tamamlamıştır. Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde, Yüksek Lisans Eğitimi’ni Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nde yapmıştır.

Üniversite’den mezun olduktan sonra çeşitli özel kurum ve kuruluşlarda Tarih Öğretmenliği yapmıştır. 2009 yılından itibaren Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube Müdürlüğü’nde Tarih Uzmanı olarak çalışmaktadır. Erdal Korkmaz; askerî tarih, havacılık tarihi, Türkiye Cumhuriyeti tarihi, ekonomi tarihi ve siyasî tarih üzerine araştırma ve incelemeler yapmaktadır. İngilizce bilmektedir.

